

**SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ
BİLİMLER ALANINDA
ARAŞTIRMA VE
DEĞERLENDİRMELER
-2019 / Haziran
CİLT 1**

Kitap Adı : Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler -2019 / Haziran- Cilt 1
İmtiyaz Sahibi : Gece Kitaplığı
Genel Yayın Yönetmeni : Doç. Dr. Atilla ATİK
Kapak&İç Tasarım : Sevda KIRDAR
Sosyal Medya : Arzu ÇUHACIOĞLU
Yayına Hazırlama : Gece Akademi Dizgi Birimi
Yayıncı Sertifika No : 15476
Matbaa Sertifika No : 34559
ISBN : 978-605-9867-67-2

Editör (ler)

Doç. Dr. Sait Erdal DİNÇER
Doç. Dr. Sinan SÖNMEZ
Dr. Mustafa BOSTANCI
Dr. Ertan ÖZÇOBAN

The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission. Gece Akademi is a subsidiary of Gece Kitaplığı.

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. Gece Akademi, Gece Kitaplığı'nın yan kuruluşudur.

Birinci Basım/First Edition ©Haziran 2019/Ankara/TURKEY ©copyright

Gece Publishing

ABD Adres/ USA Address: 387 Park Avenue South, 5th Floor, New York, 10016, USA

Telefon/Phone: +1 347 355 10 70

Gece Akademi

Türkiye Adres/Turkey Address: Kocatepe Mah. Mithatpaşa Cad. 44/C Çankaya, Ankara, TR

Telefon/Phone: +90 312 431 34 84 - +90 555 888 24 26

web: www.gecekitapligi.com —www.gecekitap.com
e-mail: geceakademi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

ANTİK ÇAĞ'DA KEMİK ALETLERİN DOKUMA ARACI OLARAK KULLANILMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

K. MERAL, F. KIZILYALÇIN..... 7

BÖLÜM 2

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN ÖLÇÜLMESİNDE GÖSTERGE SEÇİMİ VE ENDEKSLER

Yağmur KARA.....25

BÖLÜM 3

MÜZE PAZARLAMASINDA MÜZE MAĞAZACILIĞININ ÖNEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Hasan Selçuk ETİ, Yıldırım Onur ERDİREN.....41

BÖLÜM 4

TÜRKİYE VE ABD'DE BASKI GRUPLARI VE KAMUOYUNUN DENETİMİ

Halil İbrahim KOÇ.....51

BÖLÜM 5

TÜRK DEVRİMİNİN UYGULAMA SAHASI OLARAK ANKARA

N. Selcen KORKMAZCAN, M. Hakan ÖZÇELİK.....67

BÖLÜM 6

ÖRGÜTSEL ADALETİN İŞ DOYUMU VE İŞ PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ayhan DAĞDEVİREN85

BÖLÜM 7

FAİZ ORANI İLE ENFLASYON ARASINDAKİ İLİŞKİ

Hakan ALTIN97

BÖLÜM 8

HAVACILIK VE UZAY SANAYİNİN EKONOMİK PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Armağan MACİT, Darya YEŞİLAY, R. Barış YEŞİLAY..... 113

BÖLÜM 9

DELİCE IRMAĞI AŞAĞI HAVZASINDA MONOKLİNAL YAPIYA BAĞLI OLUŞAN YER ŞEKİLLERİ

Faruk AYLAR, Halil İbrahim ZEYBEK..... 131

BÖLÜM 10

SULTAN VI. MEHMET VAHİDEDDİN: MALTA'DAN SAN REMO'YA

Hacer GÖL..... 161

BÖLÜM 11

XVIII. VE XIX. YÜZYILLARDA KIRGIZ TÜRKLERİNİN SOSYAL, KÜLTÜREL VE İKTİSADİ DURUMU

Aysel ERDOĞAN..... 179

BÖLÜM 12

XIX YÜZYILIN ORTALARINDA URFA'DA YAŞAYAN GAYR-I MÜSLİMLERİN DEMOGRAFİK VE İÇTİMAİ YAPISI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

İbrahim YILMAZÇELİK, Kazım KARTAL..... 193

BÖLÜM 13

MARMARİS HALKEVİ VE FAALİYETLERİ

Bayram AKÇA, Seher AKÇA..... 209

BÖLÜM 14

YEŞİLÇAM SİNEMASINDA MELODRAMATİK ANLATI YAPISI: "İTHAM EDİYORUM" FİLM ÖRNEĞİ

Ali ÖZTÜRK..... 221

BÖLÜM 15

KRİZ YÖNETİMİNİN KURUM İTİBARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:

n11.com ÜZERİNE BİR İNCELEME

H. Aydan (SİLKÜ) BİLGİLİLER, Ebru DIVRAK, Onur TOS..... 235

BÖLÜM 16

MARKA VE DEĞER BİLİNCİNİN DAHA FAZLA ÖDEME İSTEĞİ, SATIN ALMA EĞİLİMİ İLE DAVRANIŞSAL VE TUTUMSAL SADAKAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Erkan YILDIZ..... 249

BÖLÜM 17

BANKACILIKTA KREDİ RİSK İZLEME YÖNETİMİ VE ERKEN UYARI SİNYALLERİ

İsmail Cüneyt SOYGÜR 265

BÖLÜM 18

MEDYA YAKINSAMASINA FARKLI BİR ÖRNEK: CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN VE FACETİME KONUŞMASI

Oktay DEMİRTAŞ 281

BÖLÜM 19

PERFORMANS YÖNETİMİNİN ETKİNLİĞİNDE DENGELİ SONUÇ KARTI'NIN ROLÜ

Musa ŞANAL 301

BÖLÜM 20

DÖVİZ KURU VE HİSSE SENEDİ FİYATLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Cemil SÜSLÜ 315

BÖLÜM 21

OKUN-FRIEDMAN HİPOTEZİNİN YENİDEN TESTİ, TÜRKİYE ÖRNEĞİ: 1949-2017

Uğur SİVRİ 329

BÖLÜM 22

ULUSLARARASI FISHER ETKİSİ HİPOTEZİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN İNCELENMESİ

Cebrail TELEK, Suzan ERGÜN 337

BÖLÜM 23

SİNEMA SANATINDA AYDINLATMANIN MİZANSENDEKİ ROLÜ

Özcan DEMİR 361

BÖLÜM 24

TÜRKİYE'DEKİ HÜZÜN TURİZMİ DESTİNASYONLARI ÜZERİNE TEORİK BİR ÇALIŞMA

Abdullah TARINÇ, Ceyhun Çağlar KILINÇ 377

BÖLÜM 25

BÜTÜNLEŞİK KIYI ALANLARI YÖNETİMİ AÇISINDAN MARMARA BÖLGESİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hakan KAYA, Cem GAZİOĞLU 393

ANTİK ÇAĞ'DA KEMİK ALETLERİN DOKUMA ARACI OLARAK KULLANILMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

K. MERAL ¹, F. KIZILYALÇIN ²

¹ Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Erzurum.

² Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Erzurum.

Giriş

Antik Çağlar'da dokuma yapmak için gerekli hammadde, evcilleştirilen koyunların yünlerinden (hayvansal lif) elde edilmiştir (Fazlıoğlu, 2001: 1). MÖ 5. bin yıldan itibaren koyun gibi evcil hayvanların yünlerinin yanı sıra ketende dokumada kullanılmaya başlanmıştır. Ketenin dokumada kullanılmasıyla ilgili önemli bir arkeolojik veri, Mısır'da MÖ 5. bin yerleşimi olan Faiyum'da bulunmuş, kaba dokunmuş keten kumaştır (Özdemir, 2010: 23). Anadolu'da ise keten dokumacılığı konusunda Sardeis önemli bir yere sahiptir (Saraçoğlu, 2015: 538). Keten dışında kenevir ve pamuk da dokumacılıkta sıklıkla kullanılmıştır. Pamuğun MÖ 3500-3000 yılları arasında Hindistan'da, kenevirinse MÖ 1500 yılları civarında Anadolu ve Mezopotamya'da kullanıldığı bilinmektedir (Fazlıoğlu, 2001: 6). Acemhöyük'te 1982 yılı kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan bir odada dokuma tezgâhın ağaç kısmının bıraktığı izlere göre yatay tipe ait bir dokuma tezgâhının kullanıldığı saptanmıştır. Tezgâhın köşelerindeki kalın ipleri çeken iri ağırlıklarla ipleri geren pişirilmemiş kilden daha küçük örneklerin yerli yerinde bulunmuş olması da bu odanın dokuma işliği olarak kullanıldığı görüşünü desteklemektedir (Özgüç, 1983: 10). Bu dönemde dokumacılık basit bir şekilde yapılmıştır, ilerleyen dönemlerde teknolojinin gelişmesiyle aynı doğrultuda dokuma işlikleri de büyüyerek atölyelere dönüşmüş, ürünler daha seri bir şekilde üretilmiş ve ürün çeşitliliği artmıştır. Keten, yün ve benzeri maddeler eğrilip ip haline getirildikten sonra dokuma tezgâhlarında dokunmuşlardır. Antik Çağ'da; Yatay yer tezgâhı, Alt ve üstü kirişlere sahip dikey dokuma tezgâhı, Uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgâhı olmak üzere 3 tür dokuma tezgâhı kullanılmıştır (Fazlıoğlu, 2001:10-16).

Antik Çağ'ın günlük yaşamında önemli bir yere sahip olan dokumacılığa yönelik ilk izlere; Avrupa'da Üst Paleolitik dönemde rastlıyoruz. Bu dönemde iplik yapımında bitkisel liflerin kullanıldığına yönelik bazı kalıntılar saptanmıştır. Dolni Vestonice I, II ve Pavlov I (Çek Cumhuriyeti) yerleşimlerinde pişmiş kil içinde tekstil kalıntısına rastlanması dokuma teknolojisinin Avrupa'da MÖ 28.000 yıl öncesinde başladığını göstermektedir. Pavlov I yerleşiminden ele geçen kil örneklerinde MÖ 26.000 yılına tarihlenen tekstil izlerine rastlanmıştır (Ergün, 2013: 15). Anadolu'da Çayönü ve Catalhöyük'te MÖ 7000'lerde, Kıta Yunanistan ve Girit'te MÖ 5500 yıllarına ait tabakalarda tekstil izlerinden dokumacılık yapıldığı anlaşılmaktadır (Fazlıoğlu, 2001:1-2). Çayönü ve Catalhöyük dışında Anadolu'da dokumacılıkla, ilgili arkeolojik verilere Ulucak, Domuztepe ve Aşağı Pınar gibi Neolitik Dönem yerleşimlerinde de rastlamaktayız (Özdemir, 2010: 2). Kalkolitik ve Erken Tunç Çağlarında Anadolu'da dokumacılığın fazla değişikliğe uğramadan daha yaygın bir şekilde yapıldığını arkeolojik veriler sayesinde söyleyebiliriz. Dokumayla ilgili ilk önemli bilgileriye, Kültepe tabletlerinden edinmekteyiz. MÖ 2000 yıllarına ait bu tabletlerde dokumanın nasıl yapıldığı, kumaşların isimleri ve kaliteleri ile ilgili önemli bilgilerin yanı sıra Anadolu'da kumaş ticareti hakkında da önemli bilgiler verilmektedir (Cebesoy, 1994: 164-188; Karaoğlu, 2010: 31-32). MÖ 2. binyıl Anadolu'sunda hüküm süren Hititler'den sonraki yüzyıllarda yaşamış olan Urartu, Geç Hitit ve Frigler zamanında da çok kaliteli kumaşların üretildiği bilinmektedir (Çelik, 2014: 116).

Greklere; kadın ve erkeklerin işleri ayrılmış, dokumacılık işi de genellikle kadınlara verilmiştir (Çizim 1-2). Homeros'un "...*Hadi sen eve git, bak işlerine, geç tezgâhına, mekiğinin başına, hizmetçilere buyruklar ver. Savaşla biz uğraşacağız, başta ben, İlyon'da doğmuş büyümüş bütün erkekler...*" (Homeros, İlyada, VI, 187, 490) sözlerinden günlük hayatta kadınların dokuma işleriyle uğraştığının bilgisini edinmekteyiz. Kadın mezarlarında ölü hediyesi olarak ele geçen dokuma aletleri yardımıyla da günlük yaşamda dokuma işiyle uğraşan kadınların dışlerinde aşınmalar görülmesi Antik Çağ'da dokumacılık işlerini kadınların üstlendiğine dair bir başka veridir.

Antik Çağ'da kadınların günlük hayattaki rutin işlerinden biri olan dokumacılık, aynı zamanda kadınların bir araya gelerek sosyalleştikleri ve vakit geçirdikleri bir ortam olmuştur. Her iş ortamında olduğu gibi dokumacılık alanında da iş bölümü yapılmış böylece kadınların her biri belirli bir işi sürekli yaparak o alanda uzmanlaşmış, bu da işlerin hızlanmasını sağlamıştır. İş bölümü rekabet ortamını oluşturmuş, kadınlar birbiriyle yarış içerisine girmişler; daha seri ve kaliteli işçilikli eserler üretmişlerdir. Kadınların dokumacılık alanında yarışmalar düzenleyip başarılı olanlara hediyeler verdikleri bilinmektedir. Kadınlar bayramlarda, düğünlerde ve diğer etkinliklerde giymek için günler boyunca çalışıp çeşitli motifler ve bezemelerle süslenerek göze hitap eden eserler dokumuşlardır. Bazı durumlarda ise kadınların kişisel olarak evde çalıştıkları da bilinmektedir. Kadınlar günlük ev işlerinden ve çocuk bakımlarından arta kalan zamanlarını değerlendirmek için daha basit dokuma işleriyle uğraşmışlardır. Yün eğirme işi gibi evde yapılamayacak işleri dokuma işliklerinden hazır olarak aldıktan sonra bununla evde günlük kullanım için çeşitli ürünler yapmışlardır. Böylelikle evin belli bölümünde hem ev işlerini yapmışlar hem de dokuma işlerine devam etmişlerdir. Kadınlar yaptıkları dokuma ürünlerini bazen evde günlük yaşamda kullanmışlar bazen de satarak evin geçimine katkıda bulunmuşlardır.

Günlük hayatta oldukça önemli bir yer tutan dokuma, mitolojiye de konu olmuştur. Ovidius'un aktarımlarına göre Arachne'nin de dokuma yaptığı bilinmektedir (Ovidius, *The Metamorphoses*, VI, 273-281). Arachne'nin yanı sıra Athena'nın da dokuma ile uğraştığı aktarılmıştır. Erhat'ın aktarımlarına göre mitograflar; "... *Palladionu, tanrıça Athena'nın, sağ elinde kargı, sol elinde öreke ile iş tutan üç karış boyunda bir heykeli...*" olarak tanımlamışlardır (Erhat, 1996: 234).

Antik Dönem'de dokuma işini kadınlara bağışlayan ve koruyanın, sanatçıların koruyucu Tanrıça Athena olduğuna inanılmıştır (Fazlıoğlu, 2001: 9). Kadınlar Athena için dokudukları ürünleri tanrıçaya sunmuşlardır. Athena'nın arkeolojik buluntularda dokuma araçlarıyla tasvirleri de bunu desteklemektedir. Antik Troas Bölgesi'nde yer alan Ilion Kenti'ne ait sikkede bunun bir örneğini görmekteyiz. Sikkenin ön yüzünde çelenkli ve sorguçlu bir miğfer giymiş Athena'nın başı sağa dönük olarak betimlenirken, arka yüzünde ise "Athena İliados" lejandı ve Athena İlias'ın ayakta sağa, bir elinde öreke diğer elinde omzuna dayalı mızrağını tutan, ayaklarının önünde sağda yerde bir baykuş, solda yıldız ve monogram bulunmaktadır (Resim 1). Sikkeler dışında arkeolojik buluntular üzerinde dokumacılıkla ilgili nesneleri seramikler, mezar stelleri, mozaikler, lahitler ve kabartmalar gibi arkeolojik buluntular üzerinde görülmektedir (Resim 2-5). Roma Dönemi'nde gelişen teknolojiyle aynı doğrultuda dokumacılık da oldukça önem kazanmıştır (Mária vd., 2012: 52). Dokumacılık önemini Bizans Dönemi'nde de korumuş ve bu dönemde de kadınlar evde dokuma işleriyle uğraşıp genellikle yünlü kumaşlar kullanmışlardır (Tamara, 1998: 157).

Kemik alet yapımına ilk zamanlarda küçük tezgâhlarda el ile yapılarak başlanmıştır (Karaca, 2013: 235). Taleplerin artması ve teknolojinin gelişmesine bağlı olarak kemik eserler kaliteli, özgün ve iyi bir işçilikle üretilmiştir. Zanaatkarlar, dönemin modasına ayak uydurarak çeşitli tiplerde ve işlevlerde kemik eserler yapmışlardır. Sabit ışıklerde üretilen kemik eserlerin hammaddesinin kolay sağlanabilirliği, zanaatkarın olduğu her yerde basit bir ışıkta üretilmesi, eser yelpazesinin genişliği ve maliyetinin ucuzluğu kemik eserlerin her dönemde sıklıkla kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. Kemik eserlerden saç iğnesi, dikiş iğnesi, oyun taşları ve pulları, kaşık, boncuk, yüzük, oyun tablaları, dokuma araçları, kozmetik ve tıp aletleri, aksesuar, delici-kesici alet kulpları, çalgı aleti, tuvalet araçları, kült nesneleri, yazı araç ve aksesuarları ve mobilya parçaları gibi aletler özgün, kaliteli, dayanıklı bir şekilde yapılmıştır. Sivri uçlu kemik aletler ise; kil, alçı, balmumu gravür gibi amaçlar için; deri, kumaş, papirüs, dokuma, ilaç ve kozmetikte kullanılmıştır (Ayalon, 2005: 18). Kemiklerin işlenerek alet olarak kullanıldığı önemli bir iş kolu ise dokumacılık

teknolojisi olmuştur. Antik Çağ'da her zaman önemli bir yere sahip olan ve hemen her evde bu işle uğraşan bir kişinin olduğu dokumacılıkta, kemik ve fildişi malzemeden yapılan dokuma aletlerini; ağırşak, bız, dikiş iğneleri, dokuma tabletleri, dokuma targağı, iğ, öreke ve örgü iğnesi olarak sayabiliriz.

1. Ağırşak

Ağırşak; yün, keten, pamuk gibi malzemelerin ip haline gelmesinde iğn ucu kısmına takılan genellikle kemik, fildişi, pişmiş toprak, taş, cam, deri, ahşap ve metal malzemelerden yapılan üst kısmı dış bükey, disk şeklinde veya konik forma sahip, merkeze bağlı delik iğni dengeleyen, alt kısmı düz ağırlık işlevinde kullanılan ve daha seri bir şekilde dönmesini sağlayan, yardımcı ve dayanıklı bir dokuma aracıdır. Ağırşağın, iğni dengelemesi amacıyla ve daha seri bir şekilde kullanımını hızlandırmak için iğn ucu kısmı hafif şişkin formda yapılmıştır (Çizim 3). Anadolu'da ilk ağırşak örnekleri, Çatalhöyük'ün Neolitik tabakalarında görülmekte olup Antik Çağ boyunca aynı amaçlar doğrultusunda kullanımı devam etmiştir. Kil ve taş örnekler dışında kemik ve fildişinden yapılmış ağırşakların ilk örneklerini Filistin'de, Geç Tunç Çağ II'ye tarihlenen Megiddo'da mezar buluntuları içerisinde, Kıbrıs'ta Enkomi'de Geç Tunç Çağı II'nin son safhasında ve Geç Tunç Çağı III'de tabakalarında görmekteyiz (Tütüncüler, 2005: 37-38).

Kemik ağırşakların genellikle yüzeyleri perdahlamıştır. Ön yüzeylerinde paralel kazıma çizgilerle oluşan halkalar, çeşitli motifler, üçgen, çizgi, nokta şeklinde kazıma ve küçük daireler, yiv, spiral, geometrik, gibi bezemelerle süslenmiştir. Bezemesiz şekillenen ağırşaklar, genellikle merkezdeki deliğe paralel kazıma çizgilerden oluşan sade bir görünüme sahiptir. Ağırşakların delik haznesinin genellikle perdahlı ve cilalanmış kayganimsi bir şekilde yapılmış olması iğn içerisinde daha rahat geçmesini sağlamaktadır. Arka yüzleri ise düz ve bezemesiz bir görünüme sahiptir. Kazı çalışmalarında daha çok kadın mezarlarında ortaya çıkmaktadır. Bu durum kadınların günlük yaşamında dokumacılık yaptığı ve ağırşağı sıklıkla kullanıldığına dair görüşleri de desteklemektedir. Roma Dönemi'nde genellikle işliklerde ağırşaklar, torna yardımı ile şekil verilerek daha kaliteli, özgün işçilikte, seri bir şekilde yapılmıştır.

Arkeolojik kazılarda ele geçen ağırşaklar üzerinde bazen boyandığına dair izleri görmekteyiz. Kemik ağırşaklar, genel olarak Smyrna örneğinde olduğu gibi kırmızı veya kahverengiye boyanmıştır (Ersoy, 2017: 62). Ağırşakların üzerindeki işlemlerden de ne tür işlemlerden geçtiği ve nasıl bir işçilikle yapıldığı konusunda bilgiler edinmekteyiz. Dönemin modasına göre şekillenip oldukça kaliteli özgün eserler her dönemde tercih edilmiştir. Günümüzde olduğu gibi Antik Dönem'de de kadınların süslenmeyi çok sevmeleri ağırşakların süslü ve göze hitap edecek şekilde yapılmalarını sağlamıştır.

Antik Dönem'de ağırşaklar dönemin modasına ve müşterilerin isteklerine göre işlenmiştir. Ağırşakların aşırı kullanım gördüklerini mat ve pürüzlü bir görünüme sahip olmalarından anlayabiliriz. Sonuç olarak kemik ağırşaklar Antik Çağ boyunca çeşitli formlarda süslenerek yaygın bir şekilde dokumacılık alanında kullanılmıştır.

2. Bız

Bız; uzun ve ince gözlü iğnelerin kullanılamayacağı deri ve kalın kumaşlar gibi sert malzemelerin dikilmesinde veya bunların üzerlerine delik açmak amacıyla uzun iğnelere göre daha sağlam oldukları için kullanılmışlardır (Karaca, 2015: 366). Baş kısmı genellikle kalın, dar ve konik formdadır (Karaca, 2017: 300). Alt kısmında ise bir veya iki çentik yer almaktadır. Bu çentikler yardımıyla tutamaç işlevinde kullanılmıştır (Karaca, 2015: 367). Bızlar, genel olarak kemik, fildişi, metal malzemelerden yapılmıştır. Genellikle yüzeyi sade bezemesiz şekilde işlenmiş ve baş kısmından ucu kısmına doğru incelikli sivri bir uçla sonlanmaktadır (Çizim 4).

Bızlar, işlenmesinin ve şekil verilmesinin oldukça kolay olmasından dolayı uzun bir dönem boyunca tercih edilen bir alet olarak kullanılmıştır. Metal malzemelerden sonra en çok bız yapımında kullanılan malzeme grubu hem doğada kolay bulunması hem de ucuz bir malzeme olmasından kaynaklı kemikler olmuştur. Kemikten yapılmış bızlar Antik Çağ'da hem elbise yapımında delik açma amacıyla, hem de deri malzemesinden yapılan materyallerde tercih edilen dokuma araçlarından biri olmuştur. Bızların tıp aleti olarak da kullanıldığı düşünülmektedir.

3. Dikiş İğneleri

Kemik iğneler; dekoratif, giyim, saç süsü, dokuma gibi birçok alanda kullanılmış olup oldukça uzun bir geçmişi vardır. İğnelerin; deri, alçı, çömlek kazımak ve balmumu silmek için de kullanıldığı bilinmektedir (Ayalon, 2005: 18). Bir diğer dikkat çekici kullanım alanı Geometrik, Arkaik ve Klasik Dönemler'de raptiye görevinde fibulaların yanı sıra iğnelerin de kullanılmasıdır (Jacob, 2012: 23). Davidson bu iğneleri bir ucu sivri diğer ucu dekoratif başlı olarak tanımlamaktadır (Davidson, 1952: 276).

Tunç Çağı boyunca koyun, keçi ve sığır kemiğinden iğneler yapılmıştır. Özellikle ayak kemiği iğne yapımı için idealdir (Jacob, 2012: 21). Kemik yanı sıra fildişi, ahşap ve metal malzemelerden de iğnelerin yapıldığı bilinmektedir. Kemik dikiş iğnelerinin ise genellikle sığır, at gibi hayvanların ön ve arka tarak kemikleri ve uzun kemiklerin işlenmesiyle yapılmış olduğunu düşünmekteyiz. Dikiş iğnesi yapımında daha çok matkap, delici aletler ve torna yardımıyla kemiğe şekil verilmiştir. Dikiş iğnelerin baş kısımları oval, üçgen, sivri, yuvarlak, yassı formlu olup bazı örneklerde iğnelerin ipin geçmesi için iki ve üç delikli olarak yapıldığı görülmüştür (Çizim 5). Bu deliklerin ise, dikdörtgen, oval, dairesel ve yassılaştırılmış formlarda olmak üzere çeşitli tipleri vardır. İğnelerin, uç kısımları sivri formla sonlanmakta olup gövdenin alt ve üst kısımları kısmen bezemelerle süslenmiştir. Yüzeyleri genellikle perdahlı olup diğer kemik aletlerde de görüldüğü gibi Roma Dönemi'nde daha kaliteli özgün ve dayanıklı iğneler üretilmiştir. Antik Çağ'da kumaş ve deri gibi malzemelerin ipele birleştirilmesinde kemik iğneler sıklıkla kullanılmıştır (Karaca, 2009: 34). Sonuç olarak kemik dikiş iğnelerinin hem dokumacılık hem de tıp alanında (Vladkova, 2018: 88-96) yaygın bir şekilde kullanıldığından ve arkeolojik kazılarda sıklıkla çeşitli tiplerde karşımıza çıkan kemik aletlerden biri olduğunu söyleyebiliriz.

4. Dokuma Tabletleri

Dokuma tabletleri; eğirme aşamasında yün, keten, pamuk benzeri malzemelerin eğrilmesi sırasında iplerin birbirine dolaşmadan rahat geçmesini sağlayan dokuma araçlarından birisidir. Tabletler genellikle kemik, fildişi ve ahşap malzemelerden yapılmış ve çoğunlukla zor uğraş isteyen bir malzeme grubudur.

Dokuma tabletleri; ince bir cidara ve hafif bir malzemeye sahip olup, yüzeyleri genelde perdahlı bir görünüme sahiptir. Dokunacak malzemenin şekline göre kare, üçgen ve dairesel gibi çeşitli formlara sahiptir (Çizim 6). Kare formlu tabletler üzerinde genelde dört bazen iki; üçgen formlu tabletler üzerinde ise üç ve dairesel formlu tabletler üzerinde ise iki ip deliği açılmıştır. Dokuma tabletlerinin ön yüzleri bazen bezemesiz yapılırken; bazen de dekoratif, spiral, geometrik, kare, çapraz, çizgi kazıma, nokta şeklinde doldurmalar, yivler, üçgen ve kare şeklinde kazımlar gibi çeşitli bezekler kullanılarak yapılmıştır. Arka yüzleri ise çoğunlukla sadedir.

Dokuma tabletlerinin üzerine ip deliği açılacak kısımları işaretlenmiş, ışıklerde matkap yardımıyla ip delikleri açılmış ve müşterinin memnuniyeti için ön yüzleri dönemin modasına ayak uydurmak ve tercih edilirliliğini arttırmak amacıyla çeşitli

bezemelerle süslenmiştir. Bazı zamanlarda ise müşterilerin istediklerine göre, zanaatkârlar iyi bir işçilikle malzemeyi işleyerek özgün eserler ortaya koymuşlardır.

Roma Dönemi'nde dokuma tabletleri genellikle daha özgün, çeşitli tiplerde ve kaliteli bir şekilde işlenmiştir. Roma Dönemi'ne tarihlenen kadın mezarlarında sıklıkla mezar hediye olarak dokuma tabletleri konulmuştur. Kadın mezarlarında in-situ olarak çok sayıda dokuma tabletlerinin bulunması Antik Çağ'da dokumacılığın günlük yaşamın önemli bir parçası olduğunu göstermektedir. Kazılarda ele geçen dokuma tabletlerinin ipin çekildiği deliklerinin aşınması ve matlaşması dokuma tabletlerin ne kadar kullanım gördüğü hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir.

5. Dokuma Tarağı

Antik Dönem'de tarakların günlük yaşamda farklı amaçlar için kullanılması oldukça yaygındır (Gostenčnik, 2005: 220). Dokuma tarağı; Antik Çağ'da sıklıkla kullanılan ve genellikle kemik, fildişi, boynuz, metal ve ahşap malzemeden yapılan dokuma tezgâhında ipin tarağın dişleri yardımıyla çırpılmasıyla, dokunulan malzemenin sıkıştırılmasına yarayan bir işlemler sahiptir. Kazı çalışmalarında ele geçen dokuma taraklarının özellikle tarağın tutulan kısımlarında kullanımda kaldığı süreyle aynı doğrultuda aşınmalar görülmektedir.

Kemik dokuma tarakları genellikle hayvanların boynuzları gibi sert dokulardan işlenerek elde edilmiş (Mainman-Rogers, 2000: 2535) ve gerekli yerlerinden bükülerek kemiğin boyutuna göre şekillendirilmiştir. Örneğin boynuz işlenecek ise kemiğin uzunluğuna göre tarağın boyutu belirlenir. Tarağın diş kısımları daha dar olan kısımlardan yapılmıştır. Bunun yanı sıra diş aralıkları, kullanılan malzemeye göre genişleyebilir ya da daralabilir (Çizim 7). Daha sonraki süreçte tarağın genişliğini gösteren bölüm iki bağlantı plakaları tarafından sabitlenir (Rijkeliikhuijsen, 2011: 197-206). Dokuma tarakları tek taraflı olmasının yanı sıra çift taraflı da olabilmektedir (MacGregor-Ailsa Mainman, 2001: 346). Çift taraflı kemik taraklar özellikle keten dokumasında kullanılmıştır (Tütüncüler, 2005: 100).

Antik Çağ boyunca tercih edilmesinden dolayı atölyelerde zanaatkâr tarafından zevkle işlenen bir dokuma aracı olmakla birlikte tarakların işleniş oldukça zahmetlidir. Taraklar MS 4. yüzyılda oldukça popüler olmuştur (Lóránt, 2010: 133). Dokuma taraklarının ön ve arka yüzleri kazıma çizgiler, kabartmalar, nokta şeklinde dairesel işlemler, motifler, yazıt, geometrik şekiller, gibi çeşitli bezemelerle süslenmiştir. Genellikle yüzeyleri perdahlıdır. İşleme sırasında en çok kullanılan malzemelerin başında matkap ve testere gelmektedir. Roma Dönemi'nde yapılan dokuma tarakları oldukça kaliteli, özgün ve iyi bir işçiliğe sahip olmasındaki en büyük etkenlerden birisi de dayanıklı bir malzeme olan boynuzlardan yapılmış olması ve deneyimli kemik eser zanaatkârların var olması, dayanışma içerisinde atölyelerde hizmet vermesinden dolayı en üst noktaya ulaşmıştır. Tarağın elde daha rahat hareket ettirilmesi ve eli yormaması için kulp kısımları daha özenli ve kullanışlı bir formda şekillendirilmiştir.

Zanaatkârların birbiriyle rekabet ortamında oldukları için ustalığını göstermek amacıyla değişik formda ve çeşitli süslemelerle kemiğe şekil vererek dokuma tarakları üretmişlerdir. Dönemin modasına takip ederek yeni tipler ortaya konmuştur. Modanın değişmesi ile bir önceki dönemde moda olan eserler değerini kaybetmiş ve zanaatkârların elinden kalan ürünler daha düşük fiyata satılmıştır.

Dokuma tarakları konusunda yeterince araştırma olmadığından farklı bölge taraklarını karşılaştırmak oldukça güçleşmektedir. Dokuma taraklarının üretim yöntemlerinde bölgesel farklılıklar olabileceği göz önünde bulundurularak bu konuda daha kapsamlı çalışmaların yapılması oldukça önem arz etmektedir. Bu açıdan

arkeolojik kazılarda ele geçen kemik dokuma tarakların bilim dünyasına tanıtılması sonucunda bölgesel bir tipoloji yapmak mümkün olabilecektir.

6. İğ

İğ; yün, keten, pamuk gibi malzemelerin ipliğe dönüşmesinde, ortası bombeli uç kısımlarının biri diğerinden daha kalın yapılarak ağırşagın daha rahat geçmesini sağlayan sivri uçlu çubuktur. Genellikle kemik, fildişi, ahşap, metal malzemelerden yapılmış ve iplikle mekik dokumak için kullanılmaktadır. İğnin işlevi ipin alt kısmına sarılmasıdır ve bu bağlamda ağırşak ile birlikte kullanılan önemli dokuma araçlarındandır (Çizim 8). Kemikten yapılmış iğnin Geç Tunç Çağına tarihlenen ilk örneklerini Filistin’de, Megiddo’da mezar buluntuları içerisinde, Suriye’de Ugarit ve Hama, Kıbrıs’ta Enkomi’de görmekteyiz. MÖ 12. yüzyıl Miken yerleşimlerinden biri olan Attika’daki Perati’de ise fildişi iğler ele geçmiştir (Tütüncüler, 2005: 38).

Mekik dokuma sırasında büküm ayarı denilen bir işlem iğ aracılığıyla yapılmaktadır. Bu işlem sırasında ipin çözülmesi ve yapışkanlığı göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Petty, 2014: 65; Barber, 1992: 107). Kemik iğler genellikle hayvanların uzun kemiklerinden yapılmıştır. Kemik iğlerin, yüzeyleri genellikle perdahlanmış ve kazıma, spiral, geometrik, birbirine paralel çizgiler gibi çeşitli bezemelerle süslenmiştir.

7. Öreke

Öreke; yün, keten, pamuk gibi malzemenin sarılması için kullanılan bazen uç kısımlarına insan ve hayvan figürleri gibi çeşitli tiplerde betimlerin işlendiği, lifli malzemelerin eğirmesi amacıyla kullanılan çubuktur (**Çizim 9**). Eğirmesi planlanan yün, keten ve benzeri maddelerin fitilleri önce öreke üzerine sarılır ve buradan iğ ve kirmene boşaltılırken iki dönme hareketi gerçekleştirilir (Ersoy, 2017: 58). Antik kaynaklarda da örekenin kullanımıyla ilgili bilgiler edinmekteyiz. Homeros Odysseia adlı eserinde; “...tezgâhlarda bez dokuyordu kimisi, öreke çeviriyordu yapraklar gibi dönen (Homeros, Odysseia, 138, 105)...” demektedir. Herodotos ise eserinde; “...Her armağan alışta bu sözleri tekrar ediyordu, bir gün Euelthon ona altından bir kirmen ve (yünüyle beraber) bir öreke gönderdi ve her zamanki sözlerine karşı da Kadın kısmına armağanın böylesi yaraşır, ordu pek o kadar yaraşmaz, dedi...(Herodotos, 162: 348/881)” sözüyle örekeden bahsetmektedir.

Örekelerin boyutları farklılık göstermekte olup genellikle kemik, fildişi, ahşap veya metalden yapılmıştır. Dokuma aracı olmakla birlikte örekelerin Antik Çağ’da nasıl ve hangi amaç için kullanıldığı konusunda değişik görüşler de bulunmaktadır (Karaca, 2012: 133-138). Asıl işlevi ise eğirme işleminde lifli malzemenin sarılması, daha kolay ve seri şekilde ilerlemesine yön vermesidir.

Örekelerin baş kısımları bazen sade bırakılmış bazen de çeşitli insan ve hayvan figürleri ile işlenmiştir. Yüzeyleri genelde perdahlanan örekelerin, alt kısımları ise genelde halka formunda olup uç kısmı çıkıntı yapmaktadır. Halka kısmı kadınların serçe parmağına geçirmeleri için yapılmıştır. Örekenin gövdesini oluşturan orta kısmı ise, genelde aynı kalınlıktadır ve yüzeyi yiv, kazıma gibi motiflerle bezenmiştir.

Bazen bir öreke parçası ile bir iğ parçasının karıştırıldığı görülmektedir. Örekenin genelde üst kısmı işlenmiştir. İğ daha sade ve bezemesizdir. İğ, örekeye göre daha incedir (Jablonowska-Taracha, 2001: 62). Bazı durumlarda örekeler tam işlenmiş olarak da karşımıza çıkabilmektedir.

Roma Dönemi’nde üretim aşamasında matkap, torna ve testere kullanılmasıyla daha kaliteli örekeler işlenmeye başlanmıştır. Antik Çağ’da gezgin zanaatkarlar gittikleri yerlerde işlenen yeni örnekleri görüp çeşitli tiplerde örekeler işleyerek müşteriye

sunmuştur. Fildişi malzemeden ince bir işçilikle yapılan örekelerse, ithal edilmesi ve pahalı olması nedeniyle üst gelir düzeyine sahip kesim tarafından kullanılmıştır.

8. Örgü İğnesi

Örgü iğnesi, genellikle fildişi, kemik, metal malzemelerden değişik formlarda ve işlevlerde yapılmıştır. Bir ucu sivri diğer ucu kalın formlu olan örgü iğnelerinin orta kısmı bombeli yapılmıştır (Çizim 10). Genelde 5-6 cm uzunluğa sahip, yuvarlak, çapraz veya ovoid şeklindedirler. Örgü iğnesi, gevşek olan çözgü ipliklerinin sıkıştırılması, bükülmesi ve itilmesi gibi çeşitli amaçlar için kullanılan bir el aletidir (Rogers, 1997: 1755).

Örgü iğneleri genelde çift uçlu, tek uçlu ve keskin uçlu olmak üzere üçe ayrılır (Petty, 2014: 70, fig. 28). İlk olarak literatüre 1936 yılında Grace M. Crowfoot'un 12 sayfalık yayını *Of the Warp-Weighted Loom* ile girmiştir (Petty, 2014: 70).

Genellikle hayvanların uzun kemiklerinden yapılan örgü iğnelerinin, yüzeyleri bazen kazıma çizgiler, nokta şeklinde dairesel işlemler, motifler, geometrik şekiller gibi çeşitli bezemelerle süslenmiştir. Yüzeyleri genelde perdahlıdır. Yapım aşamasında matkap, torna ve testere kullanılmış olup dönemin modasına göre şekillendirilmiştir.

Sonuç olarak kemiğin, bulunabilirliğinin ve işlenmesinin kolaylığı, dayanıklılığı, maliyetinin düşüklüğü gibi özellikleri sayesinde eser üretiminde en çok tercih edilen hammaddeleden biri olduğunu söyleyebiliriz. Kemikten yapılmış aletler estetik olmasının yanı sıra hem sağlıklı hem de dayanıklıdır ve doğada rahatlıkla bulunabilmektedir. Roma Dönemi'nde gelişen teknoloji daha kaliteli, özgün, dayanıklı eserlerin yapımını da beraberinde getirmiş olup; günümüzdeki kazı çalışmalarında ele geçen kemik eserlerin çoğunluğunun bu dönem ve sonrasına ait olması da bunun en güzel örneğidir. Bu dönemde kemik aletler, daha büyük atölyelerde; torna, matkap, delgi kalemi gibi malzemeler kullanılarak işlenmiştir. Antik Çağ'da sosyal yaşamın vazgeçilmez bir parçası olan dokumacılıkta kemikten yapılmış aletlerin sıklıkla kullanılması kemik aletlerin dokumacılık sektöründe önemini vurgulaması açısından da son derece önemli olduğunu söyleyebiliriz. Antik Çağ'da dokumacılıkta sıklıkla kullanılan kemik aletleri; ağırşak, bız, dikiş iğneleri, dokuma tabletleri, dokuma tarağı, iğ, öreke, örgü iğnesi olarak sıralamakla birlikte önümüzdeki yıllarda yapılacak arkeolojik kazı çalışmalarında çıkan kemik aletlerin yayınlanması durumunda dokuma aracı olarak kullanılmış yeni kemik aletlerin tespit edilebileceğini düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

1. Herodotos, (1973). *Herodot Tarihi*, (Çev.: Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul.
2. Homeros, (1997). *İlyada*, (Çev.: Azra Erhat-A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul.
3. Homeros, (2008). *Odyseia*, (Çev.: Azra Erhat-A. Kadir), Can Sanat Yayınları, İstanbul.
4. Ovidius, (2000). *The Metamorphoses*, (Çev.: Kline, A. S.), Book VI.

Modern Kaynaklar

5. Ayalon, E. (2005). The Assemblage of Bone and Ivory Artifacts from Caesarea Maritima, Israel 1st-13th Centuries CE, BAR International Series 1457.
6. Barber, E. J. W. (1992). Prehistoric Textiles: The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
7. Cebesoy, S. S. (1995). "Kapadokya Tabletlerinde Geçen Dokuma Ürünleri", Anadolu Medeniyetler Müzesi 1994 Yıllığı, Ankara, 164-188.
8. Crowfoot, G. M. (1936-7). "Warp-Weighted Loom", The Annual of the British School at Athens 37, 37-47.
9. Çelik, H. (2014). Eskiçağ'da Anadolu'da Dokuma (M.Ö. 1974-1719), (Yüksek Lisans Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
10. Davidson, G. R. (1952). Corinth: Vol. XII: The Minor Objects, Blackstadt J. J. Augustine.
11. Ergün, G. (2013). Beycesultan Höyük Tunç Çağı Ağırşakları ve Dokuma Ağırlıkları, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
12. Erhat, A. (1972). Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 6. Basım.
13. Ersoy, A. (2017). Antik Dönemden Osmanlı Dönemine Smyrna/İzmir Kemik Objeleri, Ege Yayınları, İstanbul.
14. Fazlıoğlu, İ. (2001). Eskiçağda Dokuma, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2. Basım.
15. Gostenčnik, K. (2005). "Worked bones from Virunum: Some preliminary typological and chronological aspects", Ed. H. Luik, A. M. Choyke, C. E. Batey, L. Lougas, From Hooves to Horns, from Mollusc to Mammoth. Manufacture and Use of Bone Artefacts from Prehistoric Times to the Present. Proceedings of the 4th Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group at Tallinn, Tallinn, 215-228.
16. Gregor, M. A. (2001). Bone Antler Ivory&Horn, The Technology of Skeletal Materials Since the Roman Period, Sydney.
17. Jablonowska-Taracha, J. (2001). "Bone Objects From Polish Excavations At Kom El-Dikka, Alexandria (1988-1990) Part II", Archeologia, LII, 61-72.
18. Jacob, C. M. (2012). Morgantina, Sicily: The Worked Bone And Ivory Objects 459 B.C. To The First Century A.D., New Brunswick, New Jersey.
19. Karaca, E. (2009). Alliaoni Kemik Eserleri, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
20. Karaca, E. (2012). "Alliano'i'da Bulunmuş Kemik Ağırşak ve Örekeler/Bone Whorl and Spindles from Alliano'i", İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı, Trakya Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 133-138.
21. Karaca, E. (2013). "Antik Çağ Kemik İşliği Üzerine Bir Değerlendirme" Ed., Ş. Dönmez, Güneş Karadeniz'den Doğan Sümer Atasoy'a Armağan Yazılar, Ankara, 235-244.
22. Karaca, E. (2015). "Tios 2006-2012 Kazılarında Bulunan Kemik Eserler" Ed. S. Atasoy, Ş. Yıldırım, 2006-2012 Arkeolojik Çalışmaları ve Genel Değerlendirme, Ankara, 365-380.
23. Karaca, E. (2017). "Alliano'i'da Saptanan Kemik Buluntular / Bone Finds from Alliano'i", Arkeoloji Dergisi XXII, İzmir, 293-316.

24. Karaoğlu, H. (2010). Seyitömer Höyüğü'nde Bulunan M.Ö. II. Bin'e Ait Dokumacılıkla İlgili Buluntular, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
25. Lóránt, V. (2010). "Women in a Man's World? Female Related Artefacts from the Camps of Dacia", Marisia, Studii Şi Materiale XXX Archeologie, Targu Mureş, 127-152.
26. Macgregor, A., Mainman, A. (2001). "The Bone and Antler Industry in Anglo-Scandinavian York: the Evidence from Coppergate", Crafting Bone – Skeletal Technologies Through Time And Space Proceedings of the 2nd meeting of the (ICAZ) Worked Bone Research Group, Ed., Alice M. Choyke & László Bartosiewicz, BAR International Series, Budapest, 343-354.
27. Mainman A. J., Rogers, N. S. H. (2000). Finds from Anglo-Scandinavian York, The Archaeology of York The Small Finds 17/14 Craft, Industry and Everyday Life, Published for York Archaeological Trust by the Council for British Archaeology.
28. Mária, T. B., Choyke, A. M., Lóránt, V., Ádám, V. (2012). Aquincumi Csonttárgyak Bone Objects In Aquincum, Budapest.
29. Oyarçin, K., Kızılyalçin, F., Özkan, H. (2018). "Antik Çağ Oyunlarında Kemiğin Kullanımı", Tarih Okulu Dergisi, Yıl 11, Sayı XXXV, 207-225.
30. Özdemir, A. (2010). Kalkolitik Smintheion (Gülpınar) Yerleşiminde Hasırcılık ve Dokumacılık, (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
31. Özgüç, N. (1983). "Acemhöyük Kazıları", V. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 109-110.
32. Petty, C. (2014). Warp Weighted Looms: Then and Now Anglo-Saxon and Viking Archaeological Evidence and Modern Practitioners, A thesis submitted to the University of Manchester for the degree of Master of Philosophy in the Facult of Humanities, School of Arts, Languages and Cultures.
33. Rijkkelijkhuizen, M. (2011). "Dutch medieval bone and antler combs", Written in Bones, Studies on technological and social contexts of past faunal Skeletal remains, Ed., Justyna Baron-Bernadeta Kufel-Diakowska, Wrocław, 197-206.
34. Rogers, P. W. (1997). The Archaeology of York The Small Finds 17/11 Textile Production at 16-22 Coppergate, Ed., P.V. Addyman, York Archaeological Trust for Excavation and Research.
35. Saraçoğlu, A. (2015). "Tralleis Konut Alanı Kazılarında Bulunan Dokuma Ağırlıkları", Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan, İstanbul, 537-546.
36. Tamara, T. R. (1998). Bizans'ta Günlük Yaşam, Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis, (çev. B. Altınok), 1. Basım, İstanbul.
37. Tütüncüler, Ö. (2005). M.Ö. 2. Bin Ege Bölgesi Dokuma Aletleri, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
38. Vladkova, P. (2018). Novae: Bone, Horn and Antler Objects, Велико Търново.

İnternet Kaynakları

39. **Resim 1:** İlion Sikkesi. (2018). <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=114638>, 10.02.2018.
40. **Resim 2:** Kırmızı Figür Tekniğinde Yapılmış Bir Pyxis Üzerinde Dokuma İşiyile Uğraşan Kadınların Betimlenmesi. Kırmızı Figür Tekniğinde Yapılmış Bir Pyxis Üzerinde Dokuma İşiyile Uğraşan Kadınların Betimlenmesi. (2018). <http://www.perseus.tufts.edu>, 10.02.2018. (Foto: Maria Daniels, courtesy of the Musée du Louvre, January 1992; Louvre CA 587).
41. **Resim 3:** Susa'da Rölyef, Yün Eğirme İşleminden Bir Örnek. (2018). <https://commons.wikimedia.org>, 10.02.2018. (Musée du Louvre, Atlas database: entry 22347).
42. **Resim 4:** Siyah Figür Tekniğindeki Skyphos Üzerinde Dokuma Tezgâhı. (2018). <https://tr.pinterest.com>, 10.02.2018.
43. **Resim 5:** Oturarak Yün Eğiren Bir Kadın Betimli Bardo Müzesi'nden Roma Dönemi Mozaïği. (2018). <https://journals.openedition.org>, 10.02.2018. (Fileuse d'une mosaïque romaine de Tabarka (Musée du Bardo, Tunis)).

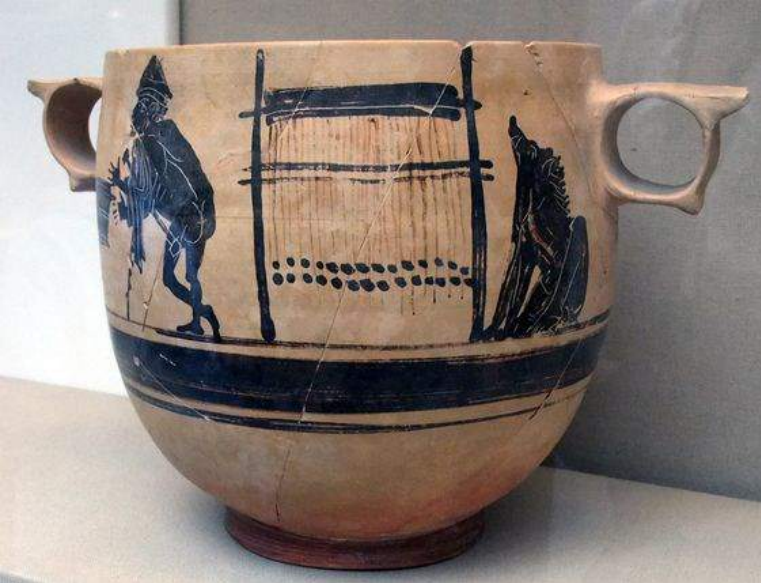
Resim 1: Ilion Sikkesi.

Resim 2: Kırmızı Figür Tekniğinde Yapılmış Bir Pyxis Üzerinde Dokuma İşiyile Uğraşan Kadınların Betimlenmesi.

Resim 3: Susa'da Rölyef, Yün Eğirme İşleminin Bir Örneği.

Resim 4: Siyah Figürlü Tekniğindeki Skyphos Üzerinde Dokuma Tezgâhı.

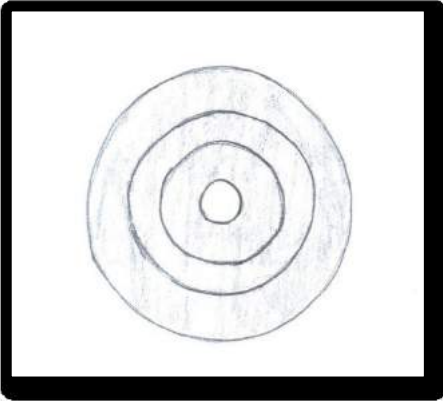
Resim 5: Oturarak Yün Eğiren Bir Kadın Betimli Bardo Müzesinden Roma Dönemi Mozaïği.

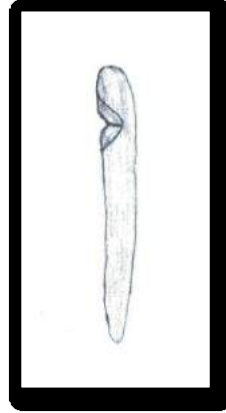
Çizim 1: Oturarak Yün Eğiren Kadın.

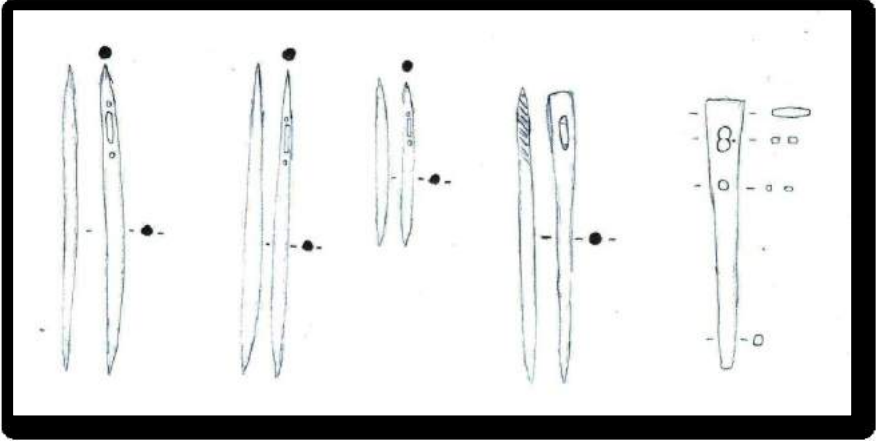
Çizim 2: Ayakta Yün Eğiren Kadın.

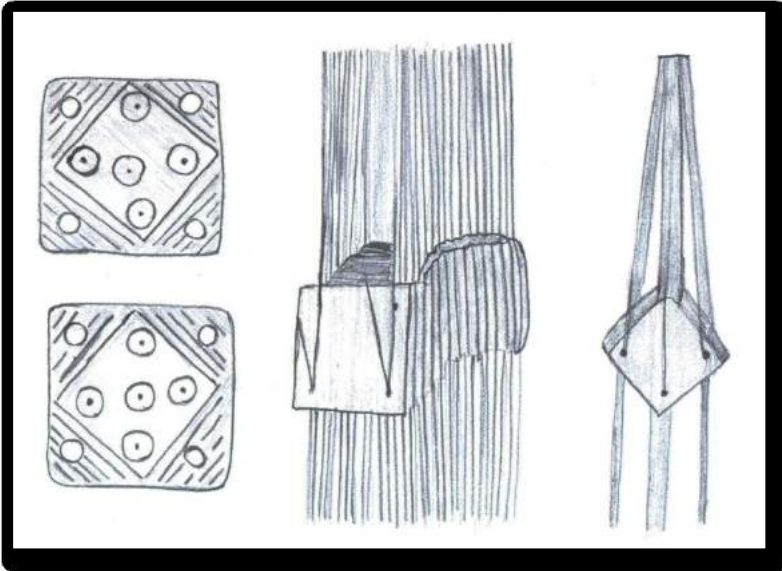
Çizim 3: Ağırşak.

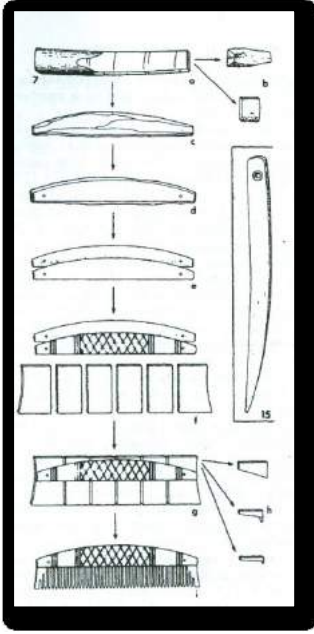
Çizim 4: Bız.

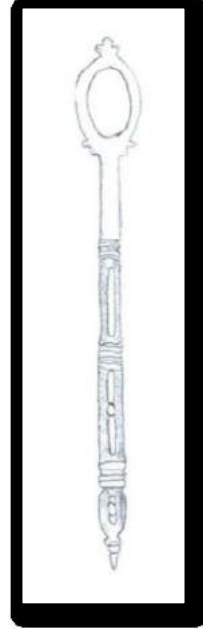
Çizim 5: Dikiş İğneleri.

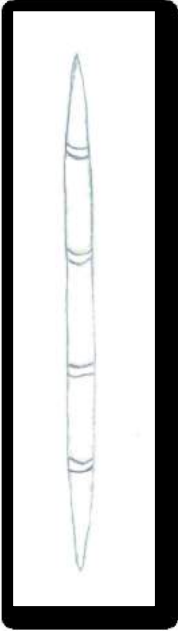
Çizim 6: Dokuma Tabletleri ve Kullanımı.

Çizim 7: Dokuma Tarağı ve Yapım Evreleri

Çizim 8: İğ.

Çizim 9: Öreke.

Çizim 10: Örgü İğnesi. (Gregor, 2001, s. 69, figür 42/7).

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN ÖLÇÜLMESİNDE GÖSTERGE SEÇİMİ VE ENDEKSLER¹

Yağmur KARA²

¹ Bu çalışma yazarın "Türkiye’de Kentlerin Sürdürülebilirliğinin Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi ile Ölçülmesi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü,

GİRİŞ

Ülkelerin ekonomik performanslarını ölçmede ve ülkeler arası karşılaştırmada kullanılan milli gelir hesapları 1940'ların sonlarında kullanılmaya başlamıştır (Hodge & Hardi, 1997). Ancak ilerleyen yıllarda milli gelir hesapları her ne kadar önemli bir kriter olarak kabul edilse de, hükümetlerin ekonomi politikalarını yönetmede tek başına zayıf bir gösterge olduğu yönünde eleştirilmiştir. Çünkü GSMH ekonomik aktivite düzeyini ölçerken, sosyal ilişkilerin kalitesi, ekonomik güvenlik, kişisel güvenlik, sağlık gibi daha pek çok refah belirleyeni göz ardı etmektedir (Fleurbaey, 2009). Milli gelir rakamları piyasalarda ne kadar üretilip tüketildiğine dayandığından refah veya yaşam kalitesini ölçmek için tasarlanmamıştır (Costanza vd., 2016). Milli gelirin sınırlılıkları literatürde yaygın şekilde tartışılmaya devam etmektedir (Stiglitz, Sen, & Fitoussi, 2010; Costanza, et al., 2016). Bu sınırlılıkları aşmak için farklı göstergelerin yer aldığı İnsani Kalkınma Endeksi (UNDP, 2018), Daha İyi Yaşam Endeksi (OECD, 2018) ve Yaşam Kalitesi Endeksi (Numbeo, 2019) gibi endeksler kullanılmaktadır. Bu endeksler düzenli aralıklarla hesaplandığı ve ülkelerarası karşılaştırma ve sıralamaya imkân tanıdıkları için sıkça referans alınan endekslerdir.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) milli gelirdeki artışın ne kadar olduğundan çok bu büyümenin nasıl gerçekleştiğinin daha önemli olduğunu vurgulamaktadır. UNDP (1996) beş çeşit büyüme tanımlamaktadır. Bunlar; işsiz büyüme, ekonomik büyümenin yeni istihdam olanakları ve yeni işler yaratmadığı büyüme; acımasız büyüme, ekonomik büyümenin yarattığı gelir artışının zenginler tarafından alınması; sessiz büyüme, ekonomik büyümenin demokrasi ve güçlenme ile desteklenmemesi; köksüz büyüme, kültürel kimliğin yok olması ve sürdürülebilirlik vurgusunu içeren geleceksiz büyümedir. Geleceksiz büyüme ile UNDP; ekonomik büyüme sağlarken gelecek nesillerin kaynaklarının aşırı kullanılması ve sürdürülebilir kalkınmanın göz ardı edilmesini ifade etmektedir.

Sürdürülebilir kalkınmanın nasıl ölçülebileceği tartışmaları neredeyse 30 yıl öncesine dayanmakta ve kendisine Gündem 21'in 40. maddesinde yer bulmaktadır. Söz konusu maddede sürdürülebilirliğin değerlendirilmesinde yol gösterici olmak üzere uluslararası ve ulusal düzeyde somut göstergelerin geliştirilmesi için atılması gereken adımlar tartışılmıştır. Bu maddede Gayrı Safi Milli Hâsıla, kaynaklar veya kirlilikle ilgili tek tek göstergelerin sürdürülebilirliğin ölçümü ile ilgili yeterli bulgu sağlamayacağı vurgulanmış ve sürdürülebilirliği bir bütün olarak değerlendirmede kullanılacak sürdürülebilir kalkınma göstergelerinin belirlenmesine yönelik bir çağrı yapılmıştır. Gündem 21'de alınan kararlardan on yıl sonra, 2002 yılında Rio de Janeiro'da düzenlenen konferansta söz konusu kararlar tekrar onaylanmıştır. Bu hareket belirleyici olmak üzere, başta uluslararası kuruluşlar ve çok sayıda ülke sürdürülebilir kalkınma göstergelerinin belirlenmesine yönelik çalışmalarına başlamış ve literatürde sürdürülebilirliğin ölçülebilmesi için yapılan çalışmaların popülerliği oldukça artmıştır.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA GÖSTERGELERİNİN SEÇİLMESİ

Sürdürülebilir kalkınma göstergelerinin seçiminde takip edilecek ilkelerle ilgili literatürde çok sayıda katkı vardır. Bunlardan en bilineni olan Bellagio Sürdürülebilirlik Değerlendirme ve Ölçüm İlkeleri, kısa adı ile BellagioSTAMP'dir. Söz konusu ilkeler, ölçümden kaynaklı riskler ve fırsatları da göz önünde bulundurarak, sürdürülebilir kalkınmanın ölçülebilmesine rehberlik edebilmesi amacı ile uluslararası bir ekip tarafından geliştirilmiştir (Hardi & Zdan, 1997). Bu prensipler dâhilinde sürdürülebilirliğe dönük ilerlemenin değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken ilkeler şu şekilde özetlenmektedir (Pinter, Hardi, Martinuzzi, & Hall, 2012);

1. **Rehberlik vizyonu ve hedefler:** Açık bir sürdürülebilir kalkınma vizyonu ve bu vizyonu tamamlayacak hedefler, sürdürülebilir kalkınmaya dönük ilerlemenin değerlendirmesine rehberlik etmelidirler.
2. **Bütünsel bakış açısı:** Sürdürülebilir kalkınmayı değerlendirirken bir sistemin parçaları kadar bütün sistem de gözden geçirilmelidir. Sistemin durumu kadar değişimi ve bu değişimin yönü, bileşenleri ve bunların birbirleri arasındaki ilişkiler dikkate alınmalı, insan aktivitelerinin negatif olduğu kadar pozitif sonuçları da göz önünde bulundurulmalıdır.
3. **Zorunlu unsurlar:** Şimdiki neslin kendi içinde ve ayrıca şimdiki nesil ile gelecek nesiller arasındaki eşitlik ve eşitsizliği göz önünde bulundurarak; kaynak kullanımı, aşırı tüketim ve yoksulluk, insan hakları ve hizmetlere erişim kaygılarını içermelidir. Ekolojik koşulları, sosyal refaha katkı sağlayacak ekonomik faaliyetleri ve piyasa dışı faaliyetleri de dikkate alınmalıdır.
4. **Uygun kapsam:** Hem gelecek nesillerin ihtiyaçlarına cevap verecek hem de mevcut döneme ait -kısa dönemli- karar alma sürecini destekleyecek bir zaman dilimi dikkate alınmalıdır. Zaman boyutunun yanı sıra, yalnızca yerel değil, insanlar ve ekosistem üzerindeki uzun mesafeli coğrafi etkileri dikkate alacak mekânsal büyüklük de tanımlanmalıdır.
5. **Uygulanabilir odak noktası:** Sürdürülebilirlik ölçümü; amaçlar ve vizyon ile göstergeler ve değerlendirme kriterlerini birbirleri ile ilişkilendirecek bileşenleri içermelidir. Analizin anahtar konuları sınırlı sayıda olmalıdır. Sınırlı sayıdaki gösterge süreçle ilgili daha net bilgi verir. Göstergeler; hedefleri, referans değerlerini, sıralamayı, eşik değerlerini ve trendin yönünü karşılaştırabilmelidir.
6. **Açıklık:** Ölçüm yöntemleri uygulanabilir ve veriler ulaşılabilir olmalıdır. Veri ve yorumlamadaki belirsizlikler, yargılar, varsayımlar da net bir şekilde ortaya konabilmelidir.
7. **Etkili iletişim:** Süreci takip edenlerin ihtiyaçlarını ortaya koyacak şekilde tasarlanmalı, karar alıcılara hizmet edebilmelidir. Ayrıca süreç sade ve net bir dille ifade edilmelidir.
8. **Geniş katılım:** Profesyonellere, teknik ve sosyal gruplara, gençlere, kadınlara, yerel halka hitap edebilmeli, geniş kitleleri temsil edebilmelidir.
9. **Değerlendirmelerin devamlılığı:** Tekrarlanan sürdürülebilirlik ölçümleri yönelimleri tespit edebilmeli, değişikliklere uyum sağlayabilir olmalı ve geri bildirimleri destekliyor olabilmelidir.
10. **Kurumsal kapasite:** Ölçüm, karar alma sürecini destekliyor ve bu süreci açıkça değerlendiriliyor olabilmeli, politika önermelerini desteklemelidir.

Bu temel ilkelerin yanı sıra pek çok çalışmada gösterge seçim kriterleri ile ilgili hemen hemen benzer ilkeler üzerinde uzlaşmıştır. Bunlardan bazıları (Bossel, 1999);

- Sürdürülebilir kalkınma göstergeleri toplumun farklı düzeyindeki kararları ve politikaları yönetebiliyor olmalı,
- Göstergeler sürdürülebilirlikle ilgili temel ve önemli kaygıları temsil edebiliyor olmalıdırlar. Kısaca titizlikle tasarlanmamış gösterge listeleri amaca uygun değildir,

- Gösterge seti kapsamlı ve yoğunlaştırılmış olmalıdır. Kısa bir söylem ile; gösterge sayısı olabildiğince az olmalıdır, fakat bu gereğinden az olmasını gerektirmez,
- Gösterge seti değerlendirme yapılacak coğrafi bölgenin veya topluluğun vizyonunu ve değerlerini kapsayıcı olmalıdır,
- Göstergeler açıkça tanımlanabilir, yeniden üretilebilir, anlaşılabilir ve pratik olmalıdır. Farklı paydaşların görüşlerine ve ilgilerine tepki verebilmelidir,
- Göstergeler mevcut kalkınmanın sürdürülebilirliğini ortaya koyabilmeli ve alternatif kalkınma yolları ile karşılaştırılabilir olmalıdır,
- Sürdürülebilir kalkınma göstergeleri setinin bulunabilmesi için bir çerçeve, süreç ve kriterler ihtiyacıdır.

Kentsel sürdürülebilirliğin ölçümü açısından bakıldığında ise bir gösterge sistemi; kentin gelişimini, güçlü ve zayıf yanlarını somutlaştırmalı ve kent ekonomisinin, çevrenin ve ekolojik ve sosyal yapının mevcut durumunu yansıtabilmelidir. Bu amaçla seçilecek göstergeler bazı ilkelere göre belirlenmelidir (Li vd., 2009);

- **Olgunluk:** Gösterge sistemi şehri sosyal, ekonomik, ekolojik, çevresel ve kurumsal açıdan somutlaştırabiliyor olmalıdır,
- **Objektiflik:** Gösterge sistemi sürdürülebilir kalkınma üzerinde bilimsel mutabakatı yansıtabilmelidir (Özellikle sosyal eşitlik ve çocukların ihtiyaçları),
- **Bağımsızlık:** Göstergeler otokorelasyondan ve tekrardan kaçınmalıdır,
- **Ölçülebilirlik:** Göstergeler ölçülebilir olmalıdır. Niteliksel göstergeler bile uygun tekniklerle sayısallaştırılabilir, niteliksel göstergeler bile uygun tekniklerle sayısallaştırılabilir, niteliksel göstergeler bile uygun tekniklerle sayısallaştırılabilir, niteliksel göstergeler bile uygun tekniklerle sayısallaştırılabilir,
- **Erişilebilirlik:** Göstergeler pratik kullanıma izin vermelidir,
- **Dinamikler:** Göstergeler, sosyal, ekonomik ve çevresel kalkınmada sistem değişikliklerini yansıtacak, geçici, mekânsal ve yapısal değişimlere duyarlı olmalıdır,
- **Görsel duraganlık:** Göstergeler kısa dönemden daha çok uzun dönemi kapsamalıdır.

2. GÖSTERGE ÇERÇEVELERİ

Gösterge çerçeveleri neyin ölçüleceğini, ölçümden ne bekleneceğini ve ne çeşit göstergeler kullanılacağını netleştirirler. Sürdürülebilirliğin ölçümünü destekleyecek göstergeleri seçerken kullanılacak çerçeveler basit ve anlaşılır olabilmelidir ki, göstergeleri birbirleri ile ilişkilendirecek politika önerileri kamuoyu ve karar alıcılar için kullanışlı olabilsinler (OECD, 2005). Sürdürülebilir kalkınma ve refahın ölçümünde, üzerinde kabul birliğine varılmamış, çok sayıda çerçeve vardır (Kulig, Kolfoort, & Hoesktra, 2010). Bu çerçeveler arasındaki temel farklar; sürdürülebilir kalkınmanın bileşenlerini kavramsallaştırma, bu bileşenler arasındaki bağlantıları ortaya koyma ve göstergelerin seçilmesi ile göstergelerin toplulaştırılmasında ortaya çıkar (UN-DESA, 2007). Çalışmanın bu Birleşmiş Milletler tarafından kabul görmüş çerçeveler (UN, 2007a) kısaca değerlendirilmiştir. Bunların arasından tematik/konu temelli çerçeve, Gündem 21'de de yer alan ve sürdürülebilirliğin üç bileşeni olarak tanımlanan ekonomik, sosyal ve çevresel bileşenler dâhilinde çalışmanın uygulama kısmında yer alan göstergeleri seçebilmek için kullanılmıştır.

2.1. İtici güç- Durum- Tepki (DSR) Çerçevesi

Sürdürülebilirlik göstergelerinin başlangıcı çevresel sürdürülebilirlik göstergelerinin belirlenmesine ve çevresel sürdürülebilirliğin ölçülmesine dayanır. OECD tarafından geliştirilen “itici güç- durum- tepki” (DSR) çerçevesi; “baskı-durum-tepki” (PSR) olarak tanımlanan ve çevresel sürdürülebilirlik göstergelerini sınıflandıran çerçevenin gelişmiş bir versiyonudur. PSR yaklaşımı daha çok çevresel göstergeleri sınıflandırmakta kullanılırken, sürdürülebilirlik bileşenleri arasındaki karşılıklı etkileşimleri ortaya koymakta yetersiz kaldığından DSR yaklaşımı geliştirilmiştir. Daha sonra İtici güç- Baskı- Durum- Etki- Tepki olarak çeşitlendirilmiş olsa da temel kapsam DSR modeline dayanmaktadır.

DSR yaklaşımında her bir gösterge itici güç, durum ve tepki olmak üzere sınıflandırılır. İtici güç göstergeleri, sürdürülebilir kalkınma üzerinde negatif ve pozitif etkileri olan süreçleri ve faaliyetleri tanımlar. Durum göstergeleri mevcut durumu açıklarken, tepki göstergeleri de sürdürülebilir kalkınmaya doğru ilerleyen toplumsal olayları tanımlar. Ancak OECD tarafından geliştirilen bu çerçeve, temel konular arasındaki karmaşık bağlantıları açıklamadaki yetersizliği, göstergelerin itici güç-durum ve tepki olarak sınıflandırırken yaşanan muğlaklığı ve göstergelerle politika hedefleri arasındaki ilişkiyi yeterince aydınlatamıyor olması nedeniyle eleştirilmiştir (UN-DESA, 2007).

2.2. Konu/Temaya Dayalı çerçeveler

Konu veya temaya dayalı çerçeveler dünyanın pek çok ülkesinde, ulusal resmi gösterge setlerinin belirlenmesinde en sık kullanılan çerçevelerdir. Bu çerçevede sürdürülebilirliğin her üç bileşenine göre göstergeler sıralanmaktadır. Ayrıca BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, Avrupa Komisyonu ve OECD de sürdürülebilir kalkınma trendlerini takip etmek için bu çerçeve kapsamında göstergelerini derlemiştir (OECD, 2005). Temaya dayalı çerçevelerin en belirgin özellikleri (UN-DESA, 2007);

- Göstergeleri politika süreçleri ve hedeflerle ilişkilendirir. Bu ilişki, karar alıcılara açık ve doğrudan bilgi sağlar, kamuoyundaki farkındalığı artırır,
- Göstergeler ulusal sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin hedeflerine erişilip erişilmediğini net bir şekilde ortaya koymayı sağlar,
- Oluşturulan yeni güncel hedefler ve politika hedeflerine uyum sağlama konusunda esneklik sağlarlar,
- Anlaşılması, ifade edilmesi ve görselleştirilmesi kolay olduğundan, kamuoyunda standart bir bireyin bile bilgi sahibi olmasını sağlarlar.

2.3. Sermaye çerçevesi

Sürdürülebilir kalkınmanın ölçüm yöntemlerinden bir diğeri de sermaye çerçevesidir. Buna göre; ulusal refah yalnızca finansal sermaye ve üretilmiş sermaye malları üzerinden ölçülmez. Aynı zamanda doğal sermaye, insan sermayesi, sosyal sermaye ve kurumsal sermayenin de bir arada, toplam fonksiyonu olarak görülür. Bu toplam elde edilirken genellikle parasal değer üzerinden değerlendirmeler yapılır.

Sermaye türleri arasındaki ikame edilebilirlik ise bu çerçevenin uygulanmasında bir karmaşa yaratmaktadır (UN-DESA, 2007). İnsan sermayesi yerine makineler, yenilenebilir enerji yerine yenilenemez enerji, doğal kaynaklar yerine sentetik malzemeler arasında ikame sağlanabilmektedir. Ancak her sermayenin de bir ikamesi

bulunmamaktadır. Biyoçeşitlilik gibi ikame edilemez kaynaklar da söz konusudur. Sermaye çerçevesi; bütün sermaye türlerinin parasal olarak nasıl ifade edileceğinin net olmaması, uygun verinin eksikliği problemi, ülkeler arasındaki genel eşitlik kaygıları ve pratikte yöntemin kolaylıkla uygulanamıyor olmasından ötürü eleştirilmektedir.

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ENDEKSLERİ

Bileşik sürdürülebilir kalkınma göstergeleri aracılığı ile elde edilen endekslerin çoğu kamuoyunda farkındalık yaratmak ve medyanın konuya ilgisini çekmek için kullanılırlar (Singh, Murty, Gupta, & Dikshit, 2009). Sürdürülebilir kalkınmanın ölçümünde bileşik endeksleri hesaplayabilmek için uygun bir normalleştirme, toplulaştırmanın yapılması ve ağırlıkların belirlenmesi gereklidir (Parris & Kates, 2003; Moldan, Hak, Kovanda, Miroslav, & Kuskova, 2004; Böhringer & Jochem P.E., 2007). Normalleştirme, değişik ölçekteki değişkenleri birbirleri ile karşılaştırılabilir hale getirmek için uygulanır. Normalize edilen göstergeler çeşitli endeks oluşturma formülleri kullanılarak toplulaştırılır. Bu noktada göstergelerin endekste farklı önemlere sahip oldukları düşünülüyorsa her bir gösterge için farklı ağırlık oranları belirlenir (Böhringer & Jochem P.E., 2007). Endeksler özellikle geniş kapsamlı örneklemeler için bir karşılaştırma ve sıralama yapma kolaylığı sağlarlar. Tablo 1’de bu alanda en yaygın kullanılan bileşik sürdürülebilir kalkınma endekslerinin temel özelliklerine ait özet bilgiler yer almaktadır.

UNDP tarafından 1990 yılından bu yana her yıl düzenli olarak yayınlanan İnsani Kalkınma Endeksi (UNDP, 2018) sürdürülebilirlik endeksleri arasında, özellikle sürdürülebilirliğin sosyal bileşenine yaptığı katkı açısından en bilindik olanıdır. Yaşam beklentisi, eğitim ve GSMH endeksi olmak üzere üç temel endeksten oluşmaktadır. Bu endeksler aritmetik ortalama ile toplulaştırılmış ve ağırlıkları eşit olarak seçilmiştir.

Ekolojik ayak izi endeksi, bireyin veya topluluğun ya da herhangi bir faaliyetin tükettiği kaynakları elde edebilmek ve ortaya çıkan atığı bertaraf edebilmek için ihtiyaç duyulan biyolojik olarak verimli toprak ve su alanlarını hesaplayan bir endekstir (Wackernagel, 1994; Wackernagel & Rees, 1996).

Tablo 1: Birleşik Sürdürülebilir Kalkınma Endekslerinin Temel Özellikleri

Gösterge	Ülkeler	Değişkenler	Ağırlıklar
İnsani Kalkınma Endeksi			Eşit
Ekolojik Ayak İzi	-		Eşit
Şehir Kalkınma Endeksi	125	11	2 aşamalı Temel Bileşenler Analizi (TBA) ve uzman görüşlerine ile belirlenir
Çevresel Performans Endeksi (EPI)	132	22	TBA ve uzman görüşleri ile belirlenir
Çevresel Duyarlılık Endeksi (EVI)	235	50	Eşit

Kaynak: UNDP, 2018; Wackernagel, 1994; UN-HABITAT, 1996; EPI, 2012; EVI, 2013.

Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı (UN-HABITAT) tarafından hazırlanan Şehir Kalkınma Endeksi (UN-HABITAT, 1996); alt yapı, atık, sağlık, eğitim ve şehir üretim endeksleri olmak üzere beş alt endeksten oluşmaktadır. Sürdürülebilirliğin çevresel bileşeni üzerine odaklanan Çevresel Performans Endeksi (EPI, 2012) ekosistem üzerindeki çevresel stresin ölçülebilmesinde önemli bir performans kriteri haline gelmiştir. Yine Çevresel Duyarlılık Endeksi de (EVI, 2013), elli göstergenin bir araya

getirildiği ve çok sayıda ülkeyi birbirleri arasında karşılaştıran, önemli endekslerden biridir.

4. ULUSLARARASI KURULUŞLARIN BENİMSEDİKLERİ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK GÖSTERGELERİ

4.1. Birleşmiş Milletler

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu sürdürülebilir kalkınma göstergelerini ilk olarak 1996 yılında DSR modeline göre belirlemiş ve yayınlamıştır (UN, 1996). Bu göstergeleri 2001 yılında revize etmiştir (UN, 2001). Ancak göstergeler son halini 2007 yılında yayınlanan çalışmayla almıştır (UN, 2007b).

Tablo 2: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri

Konu	Alt konu	Gösterge
Yoksulluk	Gelir yoksulluğu	Ulusal yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfusun oranı Günlük 1\$'ın altında yaşayan nüfus
	Gelir eşitsizliği	Ulusal gelirin en düşük ve en yüksek %20'lik kesimdeki paylaşım oranı
	Sağlık Bakım	İyileştirilmiş sağlık bakım tesislerini kullanan nüfusun yüzdesi
	İçme suyu	Geliştirilmiş su kaynaklarını kullanan nüfusun oranı
	Enerjiye erişim	Elektrikli veya diğer modern enerji hizmetleri olmayan hane halkının payı Yemek pişirirken katı yakıt kullanan nüfusun yüzdesi
	Yaşam koşulları	Gecekonularda yaşayan nüfusun oranı
Yönetişim	Yolsuzluk	Rüşvet ödenen nüfusun yüzdesi
	Suç	100.000 kişide kasıtlı cinayet sayısı
Sağlık	Ölüm	5 yaş altı ölüm oranı; Doğumda yaşam beklentisi Doğumda sağlıklı yaşam beklentisi
	Sağlık bakım servisi	Temel sağlık hizmetlerinin verildiği tesislere erişimi olan nüfusun yüzdesi Bulaşıcı çocuk hastalıklarına karşı aşılama Doğum kontrol yaygınlık oranı
	Besin durumu	Çocukların beslenme durumu
	Sağlık durumu ve riskler	Tütün kullanım yaygınlığı İntihar oranı HIV/AIDS, sıtma ve tüberküloz gibi temel hastalıklar nedeniyle ölüm oranı
	Eğitim düzeyi	Temel eğitime katılım oranı Temel eğitime net kayıt oranı Yetişkin ikincil eğitime katılım düzeyi Yaşam boyu öğrenme
Demografi	Okuryazarlık	Yetişkin okuryazarlık oranı
	Nüfus	Nüfus artış oranı Toplam doğurganlık oranı Bağımlılık oranı
	Turizm	Temel turistik destinasyonlarda yerleşiklerin turistlere oranı
Doğal tehlike	Doğal tehlikeye duyarlılık	Doğal tehlikeye eğilimli bölgelerde yaşayan nüfusun yüzdesi Doğal tehlikeler nedeniyle insan kaybı ve ekonomik kayıp
Atmosfer	İklim değişikliği	Sera gazı emisyonları CO ₂ emisyonları
	Ozon tabakası kaybı	Ozon tabakasına zarar veren maddelerin tüketimi
	Hava kalitesi	Kentsel alanlardaki hava kirleticilerinin yoğunluğu (SO _x , NO ₂)
Toprak	Toprak kullanımı ve durumu	Toprak kullanımındaki değişim Toprak kaybı
	Çölleşme	Çölleşmeden etkilenen toprak
	Tarım	Ekilebilir alan Gübre kullanım etkinliği Zirai ilaç kullanımı

		Organik tarım alanı
	Ormanlar	Ormanlarla kaplı alanların oranı Yaprak dökümünden zarar gören ağaçların yüzdesi Sürdürülebilir orman yönetimi altındaki orman alanı
Okyanuslar, denizler, kıyılar	Kıyı şeridi	Kıyı alanlarında yaşayan toplam nüfusun oranı Yıkanma suyu kalitesi
	Balıkçılık	Güvenli biyolojik limitler içindeki balık stokları oranı
	Deniz çevresi	Deniz koruma alanlarının yüzdesi Deniz tropik endeksi Mercan resif ekosistemleri alanı ve resifleri kaplayan canlı yüzdesi
Tatlısu	Su miktarı	Kullanılan toplam su kaynaklarının yüzdesi Ekonomik faaliyete göre su kullanım yoğunluğu
	Su kalitesi	Yapay su alanlarındaki biyokimyasal oksijen talebi Tatlı suda dışkı organizmalarının bulunması Atık su arıtımı
Biyçeşitlilik	Ekosistem	Korunan karasal alan oranı, toplam ve ekolojik bölgeye göre Korunan alanların yönetim etkinliği Seçilmiş anahtar ekosistem alanları Habitatların parçalanması
	Türler	Türlerin tehdit durumundaki değişme İstilacı yabancı türlerin bolluğu Türlerin tehlike durumundaki değişim
Ekonomik kalkınma	Makroekonomik performans	Kişi başına MG GSYH'deki yatırım payı Tasarruf oranı GSMH'nin düzeltilmiş net tasarruf yüzdesi Enflasyon oranı
	Sürdürülebilir kamu finansmanı	GSMH borç oranı
	İstihdam	İstihdam-nüfus oranı Hassas istihdam Emek verimliliği ve birim emek maliyeti Tarım dışı sektörlerde kadınların ücretli istihdam payı
	Bilgi ve iletişim teknolojileri	100 kişi başına internet kullanıcısı 100 kişi başına sabit telefon hattı kullanıcısı 100 kişi başına mobil telefon kullanıcısı
	Araştırma Geliştirme	GSYH'nin yüzdesi olarak ARGE'ye yapılan harcama Turizmin GSYH'ye katkısı
Küresel ekonomik ortaklık	Ticaret	Cari işlemler açığı yüzdesi Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere ithalat payı Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere dayatılmış ihracat tarife engelleri ortalaması
	Finansman	Net resmi kalkınma yardımı Doğrudan yabancı sermaye akımları GSMH'nin yüzdesi olarak işçi dövizleri
Tüketim ve üretim yapısı	Malzeme tüketimi	Ekonomide malzeme duyarlılığı Yerel malzeme tüketimi
	Enerji kullanımı	Yıllık enerji tüketimi, toplam ve temel kullanıcı kategorisine göre Toplam enerji kullanımında yenilenebilir enerji kaynaklarının payı Enerji kullanım yoğunluğu, toplam ve ekonomik faaliyete göre
	Atık üretimi ve yönetimi	Atık üretimi; Tehlikeli atık üretimi Atıkların bertaraf edilmesi Radyoaktif atık yönetimi
	Ulaştırma	Yolcu taşımacılığı paylaşımı Yük taşımacılığı paylaşımı Ulaşımda enerji yoğunluğu

Kaynak:(UN, 2007b)

Bu çalışmada göstergeler; yoksulluk, yönetim, sağlık, eğitim, demografi, doğal tehlike, atmosfer, toprak, okyanuslar, denizler ve kıyılar, tatlı su, biyoçeşitlilik, ekonomik kalkınma, küresel ekonomik ortaklık ve tüketim ile üretim biçimi olmak üzere 15 kategoride gruplandırılmıştır. Pek çok ülke sürdürülebilir kalkınma göstergeleri

geliştirme çabalarında Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu tarafından belirlenen göstergeleri bir başlangıç noktası olarak almışlardır (OECD, 2002). Birleşmiş Milletlerin belirlediği bu göstergeler temel göstergeler ve diğer göstergeler şeklinde ayrıca bir sınıflandırılmaya daha tabi tutulmuş ve literatürde öncü bir hareket olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle söz konusu göstergelerin tam listesi Tablo 2’de verilmektedir.

4.2. Avrupa Birliği

Birliğin sürdürülebilirliği ve ölçülmesine yönelik yaklaşımı sürdürülebilir kalkınma stratejisi ile temellendirilmiştir. Strateji Avrupa Birliği Konseyi tarafından, şimdiki ve gelecekteki nesillerin yaşam kalitelerinin sürekli iyileştirilmesi temel hedefi ile 2001 yılında hayata geçirilmiştir. Stratejide, gelecekte politikaların geliştirilmesi ve belirlenen hedeflerle, ölçümlere genel bir rehber olması için; iklim değişikliği, ulaştırma, kamu sağlığı ve doğal kaynaklar olmak üzere dört adet öncelik alanı seçilmiştir. Söz konusu strateji 2006 yılında; daha basit, tutarlı ve ayrıntılı olacak şekilde güncellenmiştir.

Önceki stratejinin aksine daha işlevsel hedefler ve eylemlerle yapılandırılmıştır. 2001’de belirlenen dört öncelik alanına ‘sosyal bağlılık’ ve ‘küresel düzeyde sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesinde AB’nin rolü’ de eklenmiştir (European Commission, 2009). Sürdürülebilirlik hedeflerinin takip edilebilmesi için Avrupa Birliği istatistik kurumu olan Eurostat, Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri Ekibi olarak da bilinen bir grup uzmanın da yardımıyla 2005 yılında bir gösterge seti benimsenmiş ve bu gösterge setini 2007 yılında güncellenmiştir. Birliğin göstergeler alanındaki çalışmaları günümüzde de devam etmektedir (European Commission, 2009).

AB sürdürülebilir kalkınma göstergeleri setine dayandırılarak hazırlanmış olan Eurostat İzleme Raporu, AB sürdürülebilir kalkınma stratejisinde belirlenen alanlarda yaşanan gelişmeyi istatistikî olarak yansıtmayı amaçlar (EUROSTAT, 2011a). Rapor 2005 yılından başlamak üzere her iki yılda bir, on ana başlık altında yayınlamaktadır. Belirlenen bu on başlık (Tablo 3); sosyoekonomik kalkınma, sürdürülebilir tüketim ve üretim, sosyal içerme, demografik değişim, kamu sağlığı, iklim değişikliği ve enerji, sürdürülebilir ulaştırma, doğal kaynaklar, küresel ortaklık ve iyi yönetim olarak adlandırılmıştır (EUROSTAT, 2011b).

Tablo 3: Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi Gözlem Göstergeleri

Başlık	Temel gösterge	Alt konu
Sosyoekonomik kalkınma	KB reel GSYİH	Ekonomik kalkınma Yenilik, rekabetçilik ve eko-etkinlik İstihdam
Sürdürülebilir tüketim ve üretim	Kaynak verimliliği	Kaynak kullanımı ve atık Tüketim yapıları Üretim yapıları
Sosyal içirme	Yoksulluk ve sosyal dışlanma riski	Parasal yoksulluk ve yaşam koşulları Emek piyasasına erişim Eğitim
Demografik değişimler	Yaşlı işçilerin istihdam oranı	Demografi Yaşlılık dönemi gelir yeterliliği Kamusal finans sürdürülebilirliği
Kamu sağlığı	Yaşam beklentisi ve sağlıklı yaşam yılları	Sağlık ve sağlık eşitsizlikleri Sağlığı belirleyenleri
İklim değişikliği ve enerji	Sera gazı emisyonları	Yenilenebilir tüketimi İklim değişikliği ve enerji
Sürdürülebilir ulaştırma	GSYİH'ye göre ulaşırmada enerji tüketimi	Ulaştırma ve hareketlilik Ulaştırma etkisi
Doğal kaynaklar	Genel kuşların bolluğu Balık stoklarının korunması	Biyçeşitlilik Tatlı su kaynakları Deniz ekosistemi Toprak kullanımı
Küresel ortaklık	Resmi kalkınma yardımı	Ticaretin küreselleşmesi Sürdürülebilir kalkınmanın finansmanı Küresel kaynak yönetimi
İyi yönetim	-	Politika tutarlılığı ve etkinliği Açıklık ve katılım Ekonomik araçlar

Kaynak: (EUROSTAT, 2011a)

Birliğin, uyguladığı Kalkınma Stratejisi yanında Europe-2020 (EUROSTAT, 2014) adı altında on yıllık bir büyüme stratejisi de bulunmaktadır. Bu strateji yalnızca ekonomik büyümeyi değil aynı zamanda sürdürülebilirliği de temel hedef olarak gören, beş hedefe dayandırılmış, sürdürülebilir ve kapsamlı bir stratejidir. Bu hedeflerden “iklim değişikliği ve enerji sürdürülebilirliği” başlığı altındaki amaçlar AB-20-20-20 hedefi olarak adlandırılmaktadır (Moldan , Janouskova, & Hak, 2012). Tablo 4’de söz konusu beş amaç ve göstergeler yer almaktadır.

Tablo 4: AB-2020 Hedefleri ve Göstergeleri

Hedef	Hedef
İstihdam: 20-64 yaş arası nüfusun %75'i istihdam edilecek	• İstihdam oranı (20-64 yaş grubu)
ARGE: AB'nin GSMH'nin %3'ü ARGE'ye yatırılacak	• GSMH'den ARGE'ye yapılan harcamalar
İklim değişikliği ve enerji sürdürülebilirliği: • 1990 yılına kıyasla sera gazı emisyonları %20 azaltılmalıdır • Enerjinin %20'si yenilenebilir kaynaklardan elde edilmeli • Enerji etkinliği %20'ye çıkartılmalıdır	• Sera gazı emisyonları • Enerji tüketiminde yenilenebilir enerjinin payı • Birincil enerji tüketimi
Eğitim: Okuldan erken ayrılanlar %10'nun altına düşürülecek, en azından 30-34 yaşındakilerden üçüncü düzey eğitimi tamamlayanlar %40 olacak	• Eğitimden erken ayrılanlar • 3. düzey eğitime katılım
Yoksulluk ve sosyal dışlanmaya karşı savaş: 20 milyondan az kişiyi yoksulluk veya sosyal dışlanma riski dışında tutmak	• Sosyal dışlanma veya yoksulluk riski altındaki insanlar

Kaynak: (EUROSTAT, 2014).

4.3. OECD

OECD'nin temel sürdürülebilirlik göstergeleri üzerine sunduğu ilk rapor 1993 yılına aittir ve bu ilk çerçeve çeşitli yıllarda güncellenmiştir. Ayrıca 1997'de OECD çevre istatistikleri sözlüğü geliştirmiştir. 1998 yılında sürdürülebilir kalkınma isimli girişim başlatılmıştır. OECD sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı üzerine iki adet rapor yayınlamıştır.

Sürdürülebilir kalkınma OECD'nin beş önceliğinden biridir ve literatürde yaygın olarak bilinen ve kullanılan PSR yaklaşımı OECD tarafından geliştirilmiştir. Ancak bu model daha çok çevresel sürdürülebilirlik alanında uygulanmaktadır. OECD 2005 yılından bu yana sürdürülebilirlik göstergeleri olarak tanımlamadığı ve ülkeler arasında karşılaştırma yapabilmek için bir dizi gösterge olan Factbook (gerçekler kitabı) yayınlamaktadır.

SONUÇ

Sürdürülebilir kalkınma göstergelerinin seçilmesinde göstergelerden hangisinin "iyi" gösterge olacağını belirlemek o göstergeyi kimin, hangi hedefler için kullanacağına göre değişmektedir. Dolayısıyla tek ve her ölçekte kullanılabilecek, bütün amaçlara uygun bir gösterge seti tanımlamak mümkün değildir. Bu durum her ülke için neden farklı gösterge setleri oluşturulduğunu açıklamaktadır (OECD, 2002). OECD'nin (2005) bu noktadaki önerisi, ülkelerin kendi ulusal performanslarını değerlendirmede bağımsız davranabilmeleri, uluslararası karşılaştırmalarda ise genel bir gösterge setinin kullanılmasıdır. Kavramın muğlaklığı ve sürdürülebilirliğin ölçümünde çok sayıda amaca bağlı kalınması bu esnekliği gerekli kılmaktadır. Bu kısıtlar ve muğlaklık bir yana sayısal bir takım sonuçlar veya sıralamalar olmadan da herhangi bir politika önermesinde bulunmanın olanaksızlığı aşıkardır.

Etkili bir karar alma sürecini sürdürebilmek için mevcut durum ile ilgili bilgi sahibi olmak oldukça önemlidir. Sürdürülebilirlik göstergeleri, değerlendirilen sistemin büyüklüğüne uygun, temsil edebilir nitelikte ve politik olarak da uygulanabilir olmalıdırlar. Aynı zamanda göstergeler zaman içinde yaşanan değişimi, eğilimi de ortaya

koyarlar. Sürecin daha iyiye ya da daha kötüye doğru gidip gitmediği veya aynı kalıp kalmadığı göstergeler aracılığıyla ölçülebilir. Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınma göstergelerinin belirlenmesinde referans olarak kullanılacak ilkeler, gösterge çerçeveleri detaylandırılmıştır. Sürdürülebilirliğin ölçümünde kullanılan en temel endekslerin yanı sıra uluslararası kuruluşların kullandıkları gösterge setleri de kısaca açıklanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Bossel, H. (1999). *Indicators for Sustainable Development: Theory, Method, Applications, A Report to the Balaton Group*. <https://www.iisd.org/library/indicators-sustainable-development-theory-method-applications>
2. Böhringer, C., & Jochem P.E. (2007). Measuring the Immeasurable- A Survey of Sustainability Indices. *Ecological Economics*(63), s. 1-8.
3. Costanza, R., Daly L., Fioramonti, L., Giovannini, E., Kubiszewski, I., Mortensen, L., ... Wilkinson, R. (2016). Modelling and Measuring Sustainable Wellbeing in Connection with in UN Sustainable Development Goals. *Ecological Economics*(130), s. 350-355.
4. EPI. (2012). *Environmental Performance Index and Pilot Trend EPI*. <https://wbc-rti.info/object/document/7519>
5. European Commission. (2009). *Sustainable Development Indicators Overview of Relevant FP- Funded Research and Identification for Further Needs, Seventh Framework Program*.
6. EUROSTAT. (2011a). *Sustainable Development in the European Union 2011 Monitoring Report of the EU Sustainable Development Strategy, Eurostat Statistical Books* (2011 Edition)
7. EUROSTAT. (2011b). *Regions in the European Union: Nomenclature of Territorial Units for Statistics NUTS 2010/EU 27*. Luxembourg: European Union.
8. EUROSTAT. (2014). *Europe 2020 Indicators*. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/europe_2020_indicators/headline_indicators
9. EVI. (2013). *Environmental Vulnerability Index*. <http://www.vulnerabilityindex.net/2013/06/>
10. Fleurbaey, M. (2009). Beyond GDP: The Quest for a Measure of Social Welfare. *Journal of Economic Literature*, 47(4), s. 1029-1075.
11. Hardi, P., & Zdan, T. (1997). *Assessing Sustainable Development: Principles in Practice*. IISD: <https://www.iisd.org/pdf/bellagio.pdf>
12. Hodge, R., & Hardi, P. (1997). The Need for Guidelines: The Rationale Underlying the Bellagio Principles for Assessment. P. Hardi , & Zdan T. içinde, *Assessing Sustainable Development Principles in Practice, IISD* (s. 7-20).
13. Kulig, A., Kolfoort, H., & Hoesktra, R. (2010). The Case for the Hybrid Capital Approach for the Measurement of the Welfare and Sustainability. *Ecological Indicators*(10 (2)), s. 11-128.
14. Li, F., Liu, X., Hu, D., Wang, R., Yang, W., Li, D., & Zhao, D. (2009). Measurement Indicators and an Evaluation Approach for Assessing Urban Sustainable Development: A Case Study for China's Jinjing City. *Landscape and Urban Planning*(90), s. 134-142.
15. Moldan , B., Janouskova, S., & Hak, T. (2012). How to Understand and Measure Environmental Sustainability Indicators. *Ecological Indicators*(17), s. 4-13.
16. Moldan, B., Hak, T., Kovanda, J., Miroslav, H., & Kuskova, P. (2004). Composite Indicators of Environmental Sustainability. *OECD World Forum on Key Indicators*. OECD.
17. Numbeo. (2019). *Quality of Life Index*. https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_current.jsp
18. OECD. (2002). *Overview of sustainable Development Indicators Used by National and International Agencies, OECD statistics Working Papers 2002/02*.
19. OECD. (2005). *Measuring Sustainable Development, Statistics Brief, No:10*. <https://www.oecd.org/sdd/35407580.pdf>
20. OECD. (2018). *The Better Life Index*. <http://www.oecdbetterlifeindex.org/>
21. Parris, T., & Kates, R. (2003). Characterizing and Measuring Sustainable Development. *Annual Review of Environmental Resources*(28 (13)), s. 559-586.
22. Pinter, L., Hardi, P., Martinuzzi, A., & Hall, J. (2012). Bellagio STAMP: Principles for Sustainability Assessment and Measurement. *Ecological Indicators*(17), s. 20-28.
23. Singh, R., Murty, H., Gupta, S., & Dikshit, A. (2009). An Overview of Sustainability Assessment Methodologies. *Ecological Indicators*(9), s. 189-212.

24. Stiglitz, J., Sen, A., & Fitoussi, J. (2010). *Report by the Commission on the Measurement of Economics Performance and Social Progress*.
<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report>
25. UN. (1996). *Indicators of Sustainable Development: Framework and Methodologies*. United Nations Committee on Sustainable Development:
<http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/indisd/english/english.htm>
26. UN. (2001). *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*. United Nations Committee on Sustainable Development.
27. UN. (2007a). *Indicators of Sustainable Development* (3. Baskı b.).
28. UN. (2007b). *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*. United Nations Economic and Social Affairs.
29. UN-DESA. (2007). *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies, United Nations Economic and Social Affairs* (3. Baskı b.). NewYork: UN.
30. UNDP. (1996). *Human Development Report, United Nations Development Program, Nairobi, Kenia*.
http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/257/hdr_1996_en_complete_nostats.pdf
31. UNDP. (2018). *Human Development Reports: Human Development Index*.
<http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>
32. UN-HABITAT. (1996). *The State of the World Cities*.
<http://www.un.org/ga/Istanbul+5/statereport.htm>
33. Wackernagel, M. (1994). *Ecological Footprint and Appropriated Carrying Capacity: A Tool for Planning Toward Sustainability*. Vancouver, Kanada.
34. Wackernagel, M., & Rees, W. (1996). *Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on The Earth*. New Society Publishers.

MÜZE PAZARLAMASINDA MÜZE MAĞAZACILIĞININ ÖNEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Hasan Selçuk ETİ¹ , Yıldırım Onur ERDİREN²

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Meslek Yüksekokulu, Kooperatifçilik.

² Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji.

GİRİŞ

Müze ve müzecilik kökeni ve tarihi önemli bir yere sahiptir. Kültürel mirasların saklandığı ve sergilendiği önemli kurumlardır. Bu müzelerin içinde yer alan mağazalar bulunmaktadır. Bu mağazalarda sergilenen eserlerin reproduksiyon ürünler yer almaktadır. Bu mağazalarda, çeşitli aksesuarlar, takılar, kupalar, yastıklar, t-shirtler, kartpostallar gibi çeşitli hediyelik eşyalar bulunmaktadır. Bu ürünlerin satılmasının nedeni ise; tüketicinin veya sanatseverin ünlü sanatçıların eserlerini kendi kullandıkları aksesuarlarda görmek istemeleridir. Müzeleri ziyaret etmelerinin nedenlerinden biri de gördükleri veya beğendikleri eserlerin aksesuarlarını bir anı olarak almak istemeleridir. Müze mağazaları ve bu mağazalardaki ürünlerin tercih edilmelerindeki neden çalışmaya konu olan önemli faktörlerdendir. Müzelerde mağazacılığının önemi nedir ve hangi boyuttadır? Bu sorunsal makalenin asıl teması olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada, müze mağazacılığının önemi ve neden müze mağazası bulunan müzelere gitmeyi ve ziyaret etmeyi tercih ettikleri mülakat yöntemi kullanılarak ele alınacaktır.

MÜZE

Müze sözcüğü, Grekçe *mouseion* kelimesinden türetilmiş olup, tarihsel süreçte Eski Mısır ve Mezopotamya'da değerli araç gerecin tapınaklarda toplanması, savaşta galip gelen hükümdarların ele geçirdikleri ganimetleri gücün sembolü olarak halk önünde teşhir etmesiyle başlayan bir serüvendir. Müzeler geçmişten günümüze kadar süre gelen önemli ve tarihte önemli yer kaplamış eserlerin sergilendiği kuruluşlardır. Müze, yüz yıldan uzun bir süredir özgün sanat eserlerinin görüleceği en prestijli yerlerdir (Artun 2017: 49). Türkiye'de birçok önemli müzeler vardır. Bunlardan örnek verme gerekirse; İstanbul Modern, Harbiye Askeri Müze, Ayasofya, Topkapı Sarayı, Sakıp Sabancı Müzesi diyebiliriz. Louvre, New York Modern Sanat Müzesi ise Dünyaca ünlü müzelerdir. Bu müzelerde yer alan eserler ünlü sanatçılara ait resimler, objeler, o dönemlere ait bulgulardır. Müzelerin amacı, genelde o döneme ait olan bulguları korumak, yeni nesillere anlatmak ve öğretmektir. Müzelerde önemli sergiler düzenlenmektedir. Bunların en büyük örneğini Sakıp Sabancı Müzesi'nde görmekteyiz. Sakıp Sabancı Müzesi Dünyaca ünlü sanatçıları ağırlamakta ve sanatseverlerle eserleri buluşturmaktadır. Sakıp Sabancı Müzesi geçtiğimiz zamanlarda Salvador Dali, Rembrandt, Pablo Picasso'yu sanatseverlerle buluşturmuştur. Diğer bir önemli müzemiz olan İstanbul Modern yine dünyaca ünlü sanatçılarımızı sanatseverlerle buluşturmaktadır. Türkiye'den de önemli sanatçıların sergileri ve gün yüzüne çıkmamış çok özel parçaları sanatseverlerle buluşturulmaktadır. Sergilerde yer alan önemli sanatçılar; Burhan Doğançay, Devrim Erbil ve Bedri Baykam gibi başarılı sanatçılardır.

MÜZE MAĞAZACILIĞI

Müzelerde bulunan reproduksiyon ürünler, ünlü sanatçıların sergilenen eserlerinin görsellerinin aksesuarlarının bulunduğu ve pazarlandığı mağazalarda sanatseverlerin beğenisine sunulup satışa çıkarılmaktadır. Bu mağazaların bulunmasının nedeni, hayranı oldukları ve beğendikleri sanatçıların eserlerini günlük yaşamda aksesuar olarak kullanmak istemeleridir. Bu mağazalar çeşitli müzelerde bulunmaktadır. Özellikle Sakıp Sabancı Müzesi ve İstanbul Modern'de bulunan mağazalar günümüzde tercih edilmekte ve büyük ilgi görmektedir. İstanbul Modern'de gerçekleşen sergilerin katalogları ve sanat yapıtlarının reproduksiyonlarıyla hazırlanmış seçenekler, birden fazla müze ziyaretçisine sergileri özgün müze anısı olarak başkalarıyla paylaşma olanağı sağlıyor. Eğitici ve eğlenceli olanaklar çocuklara sanatı tanıttırıyor olması özellikle ayırıcı bir nitelik taşımaktadır. Özellikle takılar, kırtasiye malzemeleri ve aksesuar da bu geniş koleksiyonun birer parçasıdır. Dolayısıyla sanatsever ve tüketici mağazası bulunan müzeleri ziyaret etmeyi tercih etmektedir.

Resim1. Rahmi Koç Müzesi Mağazası**Resim 2.** Burhan Doğançay, Soyut Kompozisyon, Hediyeelik Tabak

Resim 3. Sakıp Sabancı Müzesi Mağaza Rafı**Resim 4.** İstanbul Modern Mağaza

MÜZE PAZARLAMASI

Pazarlama alanında önemli kurum ve kuruluşlardan birisi olan Amerikan Pazarlama Birliği pazarlamayı şu şekilde tanımlar: "Pazarlama; "alıcılar, tüketiciler, ortaklar ve geniş boyutuyla toplum için değer ifade eden ürünlerin geliştirilmesi, dağıtımı, mübadelesi ve ilgili gruplarla iletişim kurulmasını sağlayan bir dizi işlemler ve kuruluşlardan oluşan bir faaliyettir." (American Marketing Association). Bir sosyal bilim dalı olan Pazarlama pek çok kişi tarafından yalnızca iş dünyasının mal ve hizmetlerini müşterilerine daha fazla satabilmek maksadıyla gerçekleştirdikleri organizasyonlar ve stratejiler olarak algılanmaktadır. Fakat pazarlama günümüzde bu kullanımından çok daha fazla anlam ihtiva etmektedir. Günümüzde müşteriler pazarlama faaliyetlerinin odak noktası haline gelmiştir. Ayrıca pazarlama kavramı kar amacı gütmeyen kuruluşları da kapsamına dahil etmiştir (Tobelem, 1990: 37). Sanat üretiminin pazarlamaya ya da pazarlamanın sanat üretimi üzerindeki etkilerini tespit etmeye

çalışırken, sanatsal üretimin ve pazarlamanın altında yatan “yaratıcılığın” bu iki disiplini ortak paydada buluşturan bir unsur olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir (Fillis, 2002: 137).

Pazarlama metot ve yöntemlerinin müzelerde uygulanmasının temelleri yeni sayılabilecek niteliktedir ve uzmanlar tarafından faydaları hala irdelenmektedir. Müze pazarlamasına yaklaşım kar amacı gütmeyen pazarlama ve servis pazarlaması konuları üzerinden yapılmaktadır. Pazarlamanın ticari yönü, kar amacı gütmeyen müze pazarlamasında daha farklı bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Bu anlamda pazarlama karlıktan çok müşteri memnuniyetini etkili bir biçimde gerçekleştirme sanatıdır. Pazarlamaya bu şekilde bir bakış uzun vadeli sosyal amaçların bireysel ihtiyaçlarla birlikte ele alınmasını sağlar. Ayrıca müzeler hizmet sunan kurumlardır ve günümüzde asıl amaçları olan koleksiyon toplamak ve araştırma yapmak ana amaçlarından ziyaretçilere hizmet sunma amacına yumuşak bir geçiş yapmışlardır (Kotler-Keller, 2012). Pazarlamanın müze sektörüne giriş yapmasının nedenlerinden biri müzelerin giderek büyüme süreci içerisinde olması olarak yorumlanabilir, günümüz dünyasında müzeler pek çok değişik alanda ve giderek artan çalışan sayısı ve hizmet çeşidi ile görevlerini yerine getirmektedirler. Bir diğer neden ise rekabet olarak gösterilebilir.

Resim gibi sanat alanlarında ürün eskidikçe değer kazanmaktadır. Ürünün bu niteliği dolayısıyla görsel sanatların pazarlanması ve tüketici iletişimi noktasında antika pazarları, müzayedeler, koleksiyonlar, sanat fuarları, bienaller, müzeler ve sanat galerinden faydalanılmaktadır. Özellikle galeriler ve galeri sahipleri sanat ürününün geniş kitlelere ulaşan bir ürün olması sürecinde ve sanat tarihinin bugünü ve geçmişinin şekillenmesinde çok büyük rol oynayan aktörlerdir (Meyer ve Even, 1998: 271).

Genel anlamda tüm müzelerde planlanan etkinlikler, koleksiyonların sergilenmesine bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Günümüz şartlarında, sadece koleksiyon sergileri yeterli görülmemekte ve birtakım farklılaştırma çabaları içerisine girilmeye çalışılmaktadır. Müzeler, faaliyetlerini ve koleksiyonlarını analiz ederek, kendilerini diğer müzelerden farklılaştırmaktadır (Zorzi, 2003).

Müzelerin, modern pazarlama anlayışı bağlamında pazarlanmaları şarttır. Bu çerçevede, modern pazarlama unsurları ön plana çıkmaktadır. Ancak müze pazarlaması konusu, göreceli olarak yeni bir kavramdır. Modern pazarlama anlayışını uygulamaya başlamasıyla müzeler, kültür hizmeti sunan kurumlar olarak, asıl amaçları olan koleksiyon toplama ve sunma, bu konularda araştırma yapma gibi temel amaçlarının yanı sıra, ziyaretçilerin boş zamanlarını değerlendirmede müzeyi daha çok tercih edecekleri mekanlar haline getirme çabalarına da girmiştir.

Bu bağlamda müze pazarlaması, müze yönetimi tarafından müzeyi maddi/ manevi değerleriyle öne çıkararak, toplumun istek, ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak amacıyla geliştirilen ürünleri, müzenin de -kâr değil- artı değer elde edebileceği bir bedelle sunmak anlamına gelmektedir.

Birtakım istisnaları olmasının yanı sıra dünyada bulunan müzelerin birçoğu, genellikle mali sıkıntılarla sık sık yüz yüze gelmektedirler ve pek çok müze, sadece kültürel organizasyon ve faaliyetlerinden elde ettikleri gelirlerle sonsuza kadar ayakta kalmayı başaramayabilir. Yalnızca ziyaretçi sayısında artış kaydetmek maksadıyla değil, aynı zamanda farklı ziyaretçi kitlelerine erişerek, müzelerin sosyal sorumluluklarını genişletici biçimde de faaliyet gösterebilmek için, pazarlamadan faydalanılmalıdır (Rentschler ve Reussner, 2002).

Müzelerin çeşitlenen ve farklılaşan işlevlerine paralel olarak, pazarlama tekniklerinin kullanılması, ziyaretçi araştırmalarının geliştirilmesi, sunulan hizmetlerin artırılması ve çeşitlendirilmesi, yeni teknolojilerin kullanılması, müze çalışanlarının

nitelik ve niceliklerinin değiştirilmesi gibi yeni uygulamalar da modern pazarlama anlayışının yansımaları olarak ortaya çıkmaktadır (Uralman, 2006: 252).

Müze pazarlamasının altında yatan ana fikir, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve hizmet pazarlaması bağlamında olmaktadır. Çünkü kâr elde etme amaçlı geleneksel pazarlama anlayışı, kâr amacı gütmeyen pazarlama anlayışından oldukça farklı bir durum ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, bir hizmet kuruluşu olan müzelerin pazarlanması da, kâr amaçsız pazarlama çerçevesinde ele alınmaktadır.

Müzeler, amaçlarla yönetim, stratejik planlama ve pazarlamanın benimsenmesiyle, daha geniş kitlelere ulaşma, gelirlerini yükseltme ve ziyaretçi tatminini artırma ve ziyaretçilere daha geniş imkan sunabilmeyi sağlayabileceklerdir.

Ancak, doğru amaçların benimsenmesi, uygun strateji ve politikaların oluşturulması, pazarlama tekniklerinin uygulanması, kâr amaçsız kurumlar olan müzeler için temel sorunları oluşturmaktadır. Müze müdürleri ve çalışanlar, bu bağlamda karşılarına çıkan bazı sorulara karşılık vermekte zorlanmaktadırlar. Müzenin gücünü artırmak ve misyonunu netleştirmek için, hangi amaçların benimsenmesi daha uygun düşmektedir? Müzenin ana müşterileri kimlerdir ve bunlara hangi düzeyde önem verilmelidir? Optimal program karması (gösteri, interaktif elemanlar ve diğer açıklayıcı metotlar) nasıl olmalıdır? Başarı ölçüm parametreleri nelerdir? Bu gibi soruların karşılıkları, ancak müzelerin de diğer kâr amaçlı işletmeler gibi düşünülerek, pazarlama stratejilerinin ve politikalarının oluşturulmasıyla elde edilebilecektir (Cengiz, 2006: 104-105).

AMAÇ

Bu çalışmanın amacı, müze pazarlamasında müze mağazacılığının önemini belirtmek. Bireylerin hangi sıklıkla müze mağazalarına gittiklerini irdelemek ve bunu mülakat tekniği uygulayarak açıklamak. Çıkan sonuç ve yorumlara göre, müze mağazasına hangi amaçla uğradıklarını açıklamak temel amaçtır.

YÖNTEM

Çalışmada ilk adım, müze ve müze mağazacılığının ne olduğudur. Daha sonra müze pazarlaması önemli konulardan biri olup, ne olduğu açıklanmıştır. Son olarak, müzeleri ziyaret eden bireylere mülakat yöntemi uygulanarak müzelerde mağazası bulunan yerleri neden tercih ettiklerinin sebeplerinin neler olduğu sonuçlarını görmüş olduk.

VERİ TOPLAMA ARAÇLARI ve SÜRECİ

Literatür tarama, metin inceleme, kütüphane ve internet araştırması yapılmış olup, mülakat tekniği kullanılarak bireylere sorular yöneltilip, müze mağazacılığının önemi ve müzelerde mağazası bulunan yerleri tercih etme sebeplerinin neler olduğu sonucu çıkarılmıştır. Bu bildirinin temel eksenini müze mağazacılığının önemi üzerinedir.

Çalışmada, 12 Nisan 2018 – 15 Mayıs 2018 tarihleri arasında müzelere giden ve müzelerde mağazara uğrayan, müzelerde mağazaları için giden, ürünler satın alan bireyler ana kütle olarak belirlenmiştir. 100 kişi örneklem olarak belirlenmiştir.

VERİLER

Bu çalışmada, mülakat tekniği uygulanmıştır. Mülakatta bireylerin müzeleri ziyaret etmeleri ve müzelerde bulunan mağazalara gitmeleri önemlidir.

Mülakat sorularını yüz kişiye sorduk ve sonunda müze mağazalarını neden tercih ettiklerinin sonuçlarını öğrenmiş olduk.

Çalışmaya, çeşitli müzeleri ziyaret eden bireyler katılmıştır. Katılımcılara yöneltilen ilk soru, müzeleri sıklıkla ziyaret edip etmedikleri yönündedir. Bu soruya 89 kişi ziyaret ettiği yönünde, 11 kişi ise etmediği yönünde değerlendirmiştir.

Katılımcılara sorulan ikinci soru, müzeleri ziyaret ettiklerinde yer alan mağazalara uğrayıp uğramadıkları yönündedir. Bu soruya 80 kişi uğradığı, 20 kişi ise uğramadığı yönünde yanıt vermiştir.

Katılımcılara sorulan diğer bir soru, müzelere sadece mağazaları olduğu için gidip gitmedikleri yönünde olmuştur. Bu soruya ise 79 kişi istediği, 21 kişi istemediği yönünde cevap vermiştir.

Bu çalışmada, katılımcılara yöneltilen soru “Satın alırken hangi ürünleri tercih ediyorsunuz?” şeklinde hazırlanmıştır. Soru açık uçlu olarak hazırlanmış ve cevaplar beklenmiştir. Alınan cevaplar genellikle kişisel düşünceleri yönünde kurulan cümlelerdir. Cevaplardan bazıları şöyledir:

- Telefon kılıfı
- Kitap ayracı
- Kupa
- Kartpostal
- Kalemlik
- Masa örtüsü
- Çanta
- Defter
- Biblo

Diğer katılımcıların cevabı ise, “mağazaya sadece bakıp çıktığı” yönünde olmuştur.

Bu çalışmada, katılımcılara yöneltilen bir diğer soru ise “Bu ürünleri satın alırken tercih etmenizdeki sebep nedir?” şeklinde hazırlanmıştır. Soru yine açık uçlu olarak hazırlanmış ve cevaplar beklenmiştir. Cevaplardan bazıları şöyledir:

- Hediye etmek
- Desenini beğendiği için satın almak
- Beğendiği sanatçının eserinin görselini sürekli görmek
- Gittiği müzeden bir anı olması için satın almak
- Ünlü bir sanatçının eser görselini aksesuarımda taşımak hoşuma gidiyor

Diğer katılımcıların cevabı ise, “bir sebep bulamadığı için yanıtlamamıştır” yönünde olmuştur.

TARTIŞMA ve YORUM

Bu çalışmada, tartışma soruları ve müzeleri ziyaret edenlere çeşitli sorular yöneltilmiştir. Bu soruların başlıcaları; müzeleri sıklıkla ziyaret edip etmedikleri yönünde olmuştur. Bu soru çalışmanın temel sorularından biridir. Çünkü bu çalışmaya katılmaları için genellikle müze ziyaretinde bulunan bireyler tercih edilmektedir. Diğer önemli tartışma sorularından biri, müzelerde olan mağazalara gidip gitmedikleri yönündedir. Çalışmanın diğer bir önemli tartışma ve yorum soruları müze mağazalarından hangi ürünleri satın aldıkları yönünde olmuştur. Bu soruların yorumları önem arz etmektedir. Bu yorumların sonucunda çıkan cevaplar çalışmanın sonucuna bizleri yönlendirmiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çıkan sonuçlara göre, müzeleri sıklıkla ziyaret ettikleri, ikinci soruda, müzelere gittiklerinde orada bulunan mağazalara girdikleri, üçüncü soruda, müzelere mağazaları olduğu için gittikleri, bulunan mağazalarda sergilenen eserlerin ve sevdikleri sanatçıların eser görsellerini aksesuarlarda kullanmak istedikleri, diğer soruda, mağazalardan genellikle telefon kılıfı, kitap ayracı, kupa, kartpostal gibi aksesuarları satın aldıkları, son yorum sorusunda ise, sanat etkinlikleri sosyalleşmeleri bakımından etkili olduğu, yorum sorusunda ise, bu ürünleri tercih etmelerinde ki sebep genellikle ünlü sanatçıların eserlerini aksesuarlarında taşımak olduğu ve anı olarak saklamak yönünde belirlenmiştir. Dolayısıyla sanatseverler çeşitli müzelerin yalnızca mağazaları olduğu için tercih ettikleri önemli bir faktör olmuştur. Bir diğer çalışmada müzeyi ziyaret eden sanatseverlere daha farklı sorular yöneltip diğer konularda da fikir sahibi olunması gerektiği kanısındayız.

KAYNAKÇA

1. Artun, A., (2017). *Sanat Müzeleri 2*, İstanbul: İletişim Yayınları.
2. Altunbaş A.& Özdemir Ç., (2012). *Çağdaş Müzecilik Anlayışı ve Ülkemizde Müzeler*, Ankara.
3. Fillis, I.. (2002). Creative Marketing and the Art Organization : What Can The Artist Offer?. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 7(2): 131-145.
4. Meyer, J.A. ve Even, R.. (1998). Marketing and the Fine Arts – Inventory of a Controversial Relationship. *Journal of Cultural Economics*, 22: 271-283
5. Philip Kotler, Kevin Lane Keller -Marketing management— 14th ed. p. cm. Includes bibliographical references and index. ISBN 978-0-13-210292-6
6. Shiner, L. (2013). *Sanatın İcadı*, (Çev. İ. Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
7. Tunalı, İ. (2012). *Estetik*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
8. (PDF) “Müze Pazarlamasında Müşteri İlişkileri.... Available from: https://www.researchgate.net/publication/292918913_Muze_Pazarlamasinda_Musteri_Ilişkileri_ve_Deneyimleri_Uzerine_bir_Arastirma [accessed Jul 30 2018].
9. Cengiz, K. (2006), Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, s.87-108 Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Anabilim Dalı
10. <https://www.ama.org/> American Marketing Association
11. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, 2011, ss. 201-220

TÜRKİYE VE ABD'DE BASKI GRUPLARI VE KAMUOYUNUN DENETİMİ

Halil İbrahim KOÇ ¹

¹ Öğr. Gör. İnönü Üniversitesi, Rektörlük Kurumsal İletişim Birimi.

GİRİŞ

Günümüzde devlet yönetiminde kamuoyunun etkisi gün geçtikçe önem kazanması, yönetimin halkın genel kanaatlerini dikkate almaya sevk etmiştir. Siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler artık yönetilenleri yönetim sürecinin edilgen değil, en az yönetenler kadar etkin bir rol oynamaya sevk etmiştir. Yönetilenler yönetim sürecine katılabilmekte ve yönetimi denetleyebilmektedir.

Yeni Kamu Yönetimi anlayışı ile birlikte yönetim süreçlerine etki edebilen baskı gruplarının önemini artırmıştır. Yeni Kamu Yönetimi ilk olarak ABD’de ortaya çıkmıştır. O dönemde ABD’de yaşanan siyasi krizlerin toplumsal yansımaları, geleneksel yönetim anlayışının tartışılarak yeni bir paradigma arayışlarına yol açmıştır (Özer ve Önen, 2017: 143). Yönetişim modelinin hızla yaygınlaşmasında etkili olan yönetimde şeffaflık ve saydamlık gerekliliği ile vatandaş siyaset karar alma sürecine dâhil ederek kanaatlerinin dikkate alınması ve devlete olan güveninin sağlanması gibi nedenler de kamuoyunun denetimini dikkate değer kılmaktadır.

Kamuoyu denetimini, kamu yönetiminde önemli bir konuma getiren bir diğer etken ise “Devletin Yeniden Keşfi Hareketi” olarak da bilinen “Yeni Kamu İşletmeciliği Hareketi”dir. Devletin vatandaş odaklı bir bakış açısı geliştirmesi gerektiği düşünülmüş, özellikle kamu politikalarının belirlenmesinde vatandaşın istek ve beklentilerinin göz önünde tutulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda karar alıcıları etkileyecek baskı grupları anlayışı da yavaş yavaş ortaya çıkmıştır (Babaoğlu, 2016: 288). Bu sayede kamuoyu denetiminin etkinlik kazanması için uygun bir zemin de oluşmaya başlamıştır.

Bu çalışmada denetim türlerinden olan baskı grupları ve kamuoyunun denetimi Türkiye ve ABD örneği üzerinden incelenmiştir. Aynı zamanda kamuoyu denetiminin yasal altyapısı ile uygulama biçimleri iki ülke üzerinden karşılaştırılmıştır. Toplam dört bölümden oluşan çalışmada, birinci bölümde denetimle ilgili literatür taramasına yer verilirken ikinci bölümde ise kamuoyunun denetimi ve baskı grupları irdelenmiştir. Üçüncü ve dördüncü bölümde ise sırasıyla yöntemin Türkiye’deki ve ABD’deki mevcut hali incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise iki ülkenin kamuoyu denetimi ve baskı grupları ile ilgili durumu değerlendirilmiştir.

1. DENETİM

Denetim; ulaşılan sonuçları daha önce belirlenmiş amaçlara ve kriterlere göre objektif bir biçimde değerlendirmek, gelecekteki yanlışların önüne geçerek örgütlerin gelişmesine ve bunların mali yönetim ve kontrol sistemlerinin güvenilirliğinin sağlanmasına rehberlik etmek amacıyla uygulanan planlar ve programlar süreci (Polat, 2003: 74) olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer tanıma göre ise denetim, önceden ortaya koyulan standartlar aracılığıyla sonuçların planlara uygun olmasını sağlamak ve varılan sonuçları bu standartlarla karşılaştırarak planlardan ayrılan hususlarda düzenlemelere gitmektir (Akt. Polat, 2009: 17).

Yönetim biliminin kurucularından Henri Fayol’a göre ise denetim; gerçekleştirilen bir işin daha önceden belirlenen planlara, talimatlara ve ölçütlere uygun bir şekilde icra edilip edilmediğinin ortaya koyulması yöntemidir (Özer ve Önen, 2017: 250). Eryılmaz ise denetimi, kamu yönetiminde hesap verebilirliğin sağlanması yolunda bir araç olarak görür (2017: 366): “Denetim hesap verebilirliği sağlamanın araçlarından biridir. Hesap verebilirlik, denetimi de içeren daha geniş bir kavramdır. Hesap verebilirlik; kendilerine yetki, kaynak ve görev verilen kamu çalışanlarının, yasaların ve etik ilkelerin öngördüğü çerçevede, hizmetleri yürütürken kendilerinden beklenildiği gibi hareket edip

etmediklerini değerlendirmeyi amaçlar.” Buradan hareketle Eryılmaz’ın denetimi hesap verebilirlik çerçevesinden ele aldığı değerlendirmesi yapılabilir.

Örgütlerin ve buna koşut olarak insan kaynağının büyümesi, bununla beraber kamu hizmetlerindeki etkililik ve verimliliğin istenen düzeyde olması için denetimin gerekliliği yadsınamaz bir durumdur. Vatandaşların kamu hizmetlerinden beklentilerinin artması ve YKY anlayışı ile kamunun yönetime olan güveninin sağlanması gerekliliği denetimin önemini her geçen gün daha da artırmaktadır. Yönetim bilimi açısından ele alındığında denetimin devlet yönetimindeki gerekliliğini destekleyen nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- Problemlere yönelik ortaya çıkan kamuoyunun bürokrasi tarafından önemsenmesini sağlamak,
- Kamu personelinin icra ettikleri işlerde mevzuatı dikkate alarak çalışmasını sağlamak ve şahsiliikten arındırmak,
- Yöneticilerin yönetilenlerin haklarını gözetmelerini ve bulundukları konumu sadece örgüt yararına kullanmalarını sağlamak,
- Devlet yönetimiyle ilgili karar alma süreçlerinde sadece bürokratların değil aynı zamanda başka düşüncelere de yer verilmesini sağlamak ve tek tip düşüncenin önüne geçmek gerekmektedir.

Görüldüğü gibi etkili bir denetim mekanizması yoluyla kamu kaynakları daha uygun kullanılacaktır. Aynı zamanda daha önceden belirlenmiş olan planlara uygun olarak çalışılıp çalışılmadığı denetlenebilecektir. Öte yandan amaçlara ulaşma yolunda uygulamadaki eksikler de giderilerek gerekli düzenlemelerin yapılması sağlanacaktır.

1.1. Kamu Yönetiminde Denetim

Kamu yöneticilerinin önceden belirlenen planlara uygun bir biçimde çalışması ve örgütün amaçlarına doğru ve ekonomik yoldan ulaşması ancak etkili bir denetim ile mümkündür. Bu sayede kamu personellerinin sahip oldukları yetkiyi keyfi kullanmadan sadece kamu yararına kullanmasını sağlamak ve kamu kuruluşlarının orantısız bir biçimde büyümesini önleyerek vatandaşların haklarını korumak yönetim bilimi çerçevesindeki denetimin temel amacını oluşturmaktadır. Özer ve Önen (2017: 250), bu amaçlarla gerçekleştirilen denetim aracılığıyla olanla olması gerekenin ortaya konularak hem bireysel hem de örgütsel temeldeki eksikliklerin yok edileceğini ve böylece en iyiye ulaşılmasının hedefleneceğini belirtmişlerdir.

Kamu yönetimi açısından oldukça önemli olan denetimin etkin bir şekilde uygulanabilmesi konu, zaman, dönem, kapsam, örgütlülük, süreklilik vb. yönden ele alınarak en uygun biçimde gerçekleştirilmesine bağlıdır. Kamu yönetiminde etkililiğin, verimliliğin ve hesap verebilirliğin artırılabilmesi amacıyla birbirinden farklı denetim yöntemleri mevcuttur. Yasama ve yürütme organları aracılığıyla siyasi aktörler üzerinde siyasi denetim gerçekleştirilebilmektedir. Yine idari denetim ile bir kurum kendi kendisini denetleyebileceği gibi başka bir kurum tarafından denetlenebilmesi mümkündür. İdari denetim; hiyerarşik denetimle kendi kendisini denetleyebilmektedir. Aynı şekilde bir kamu kurumu vesayet denetimi ile de dışarıdan bir kurum tarafından denetlenmesi mümkündür (Özer ve Önen, 2017: 251).

1.2. Denetim Türleri

Kamu yönetiminin denetlenmesinde konu, zaman, dönem, örgütlülük vb. etkenlere göre denetim yöntemlerinin değişebileceği belirtilmiştir. Bu yöntemler Eryılmaz (2017:

368)'a göre *siyasi denetim, idari denetim, ombudsman denetimi, yargı denetimi, baskı grupları ve kamuoyunun denetim, yönetimde açıklık ve etik denetimi* olarak yedi kategoriye ayrılmaktadır. Özer ve Önen (2017: 70-76) bunlara *uluslararası denetimi* de dahil etmektedir. Bu yöntemler kısaca şu şekilde açıklanabilir:

Siyasi Denetim: Ülkemizdeki uygulamada siyasi denetim yasama organı tarafından gerçekleştirilmektedir. Halkı temsil hakkına sahip yasama organı, idareyi halk adına denetleyebilmektedir. Türkiye’de soru, meclis araştırması, genel görüşme, meclis soruşturması ve gensoru² gibi araçlar kullanılarak idare ve yürütme denetlenebilmektedir (Özer ve Önen, 2017: 70).

İdari Denetim: Bir diğer adı yönetsel denetimdir. Bir kamu kuruluşunun hiyerarşik denetim yoluyla kendi kendini denetleyebileceği gibi başka bir kurum tarafından denetlenmesi de mümkündür. Dışarıdan yapılan denetime vesayet denetimi de denilmektedir.

Ombudsman Denetimi: Kamu denetçisi veya kamu hakemi de denilen ombudsmanın vatandaşı idare karşısında koruduğu denetim yöntemini ifade etmektedir. Bu yöntemde kamu denetçisi ya da ombudsman, kamu yönetimine karşı vatandaşların şikayetlerini inceler; yönetimin eksikliklerini ve olumsuz yönlerini belirler ve vardığı sonuçları kamuoyu ile paylaşır (Eryılmaz, 2017: 377).

Yargısal Denetim: Hukuk devletinin bir sonucu olarak idarenin yargı organları tarafından denetlenmesi söz konusudur. Bu denetim yönteminde yönetilenlere idare karşısında koruma sağlanmaktadır. İdarenin hukuki kurallara uygun işleyip işlemediği vatandaşların şikayetleri doğrultusunda yargı erkleri tarafından denetlenmektedir.

Baskı Grupları ve Kamuoyunun Denetimi: Bu denetim yöntemi ise hem siyasi karar alma sürecinde hem de kamu yönetiminde etkili olabilen bir türdür. Yasama organı kimi zaman bazı alanları boş bırakmakta veya öngöremediği boşluklar oluşmaktadır. Kamu yöneticisinin takdir yetkisinden kaynaklanan işlerinin denetlenmesi ancak bu denetim yöntemiyle mümkün olabilmektedir (Eryılmaz, 2017: 383).

Yönetimde Açıklık: Yönetimde açıklık sayesinde yönetilenler yönetime katılabilmekte ve böylece kamu yönetiminin hesap verebilirliği geliştirilebilmektedir. Bu yöntemle her türlü işlem topluma açık hale getirebilmekte; oluşturulan bu şeffaflık sayesinde kamu personeli hata yapmamaya veya hatalarını düzeltmeye çalışmaktadır. Bu sayede yönetilenlerin bilgiye özgür ve açık bir biçimde erişmesi sağlanarak yönetim sürecine somut bir biçimde katılması sağlanmaktadır.

Etik: “Kamu yönetiminde etik, kamu yöneticilerinin, karar alırken ve kamu hizmetlerini yürütürken uymaları gereken, tarafsızlık, eşitlik, dürüstlük, sosyal adalet, saydamlık, hesap verebilirlik, çıkar çatışmasından kaçınma, kamu yararını gözetme gibi birtakım ahlaki ilke ve değerler bütününe denir.” (Eryılmaz, 2017: 392)

Uluslararası Denetim: İnsan hakları vb. konulardaki uluslararası anlaşmalar uyarınca devletlerin uymak zorunda olduğu, uymayan devletlerin diğer taraf devletler tarafından uluslararası düzeyde denetime tutulduğu yöntemi ifade etmektedir. Ancak bu denetim yönteminde bazı sözleşmelerin sağladığı güvence talidir. Sözgelimi İnsan Hakları Sözleşmesi uyarınca öngörülen güvencelerden yararlanabilmek için iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekir (Özer ve Önen, 2017: 75).

² 16 Nisan 2017 Referandumuyla gerçekleşen değişiklikle kaldırılmıştır. Yeni Cumhurbaşkanlığı sisteminde yer almamaktadır.

2. BASKI GRUPLARI VE KAMUOYUNUN DENETİMİ

Yasama organınca bazen bilinçli olarak bazen de öngörmediği alanlarda boşluklardan dolayı kamu yönetimine takdir yetkisi vermiştir. Bu takdir, düzenleme ve politika üretme yetkisini içerir. Bu gibi sebeplerden dolayı baskı grupları ve kamuoyunun denetimi kamu yönetimi ve siyaset alanlarında görülmektedir. Ayrıca siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler de topluma denetleyici bir özellik kazanmaktadır. Bu durumda vatandaşlar kamu hizmetlerinin yeterliliğini ve etkililiğini değerlendirmekte; eksik ve hataları dile getirebilmekte, yöneticiler ise bunu dikkate almak zorundadır.

Bir tanıma göre kamuoyu denetimi “Örgütlenmiş halk tarafından, yönetimin icraatının takip edilmesi, haksız eylem ve işlemlerine karşı gerekli tepkisini, eğilimini ve isteklerini ortaya koymasısıdır” (Altun ve Kulukçu, 2005: 31) şeklinde açıklanmaktadır. Kamuoyu denetimi sayesinde idarenin işlemleri vatandaş tarafından kontrol edilmekte, değerlendirilmekte ve hatalara karşı tepki gösterilebilmektedir.

Kamuoyunun denetlenmesi özgür ve özerk medya kuruluşlarının bulunmasını, örgütlenme özgürlüğünün sağlanmış olmasını, idari yöntemlerin kamuoyunca bilinmesini ve bilgi edinme hakkının vatandaşlara tanınmış olmasını öngören bir yöntemdir. Böyle bir ortamın bulunduğu bir toplumda kamuoyu denetimi ve baskı gruplarının karar alma süreçlerine etkisi kolaylaşacaktır. Kamuoyunun sesini yönetenlere ileten en önemli ve etkili araç medyadır. Medya aracılığıyla halk ve idareciler karşılıklı etkileşim halindedir. Kısaca medya yönetilenlerin idareyi denetlemesinde önemli bir fonksiyona sahiptir. Fakat böyle bir durumun söz konusu olması için demokratik bir yönetim rejiminin olması ön şarttır (Akt. Polat, 2009: 25). Dolayısıyla bir ülkede kamu yararını amaç edinmiş medyanın bulunması da öncelikli şartlardan biridir.

Kamuoyu denetiminin sağlıklı bir biçimde gerçekleşebilmesi için halkın belli bir bilin düzeyinde bulunması gerekmektedir. Bu bilinç ve duyarlılık, vatandaşların hak arama ve sorgulama eğilimlerini desteklemelidir. Duyarlılık düzeyi yüksek olan vatandaşların olduğu ülkelerde yönetimler keyfi hareket edememekte ve kamuoyunu dikkate almak zorunda kalmaktadır. Diğer bir ifadeyle kamu yönetiminde bulunması gereken hesap verebilirliğin ön şartı vatandaş hesap sorma sorumluluğunun ve bilincinin bulunmasıdır. İdarede geçerli kanun, mevzuat ve yönetmelikler ışığında aşağı yukarı nelerin yapıp yapılmayacağı bellidir; fakat bazı konularda kamuoyu baskısının eksik olması idari mekanizma harekete geçmekte isteksiz davranmaktadır (Saygılıoğlu ve Arı, 2002: 94).

Kamuoyu denetiminde bir diğer ayak ise baskı gruplarıdır. Baskı gruplarının kamuoyu denetimindeki etkisi oldukça fazladır. Özellikle siyasi karar alma süreçlerinde baskı grupları etkin bir biçimde faaliyet gösterdiğinde tahmin edilenden çok daha fazla etkili olabilmektedir. Eryılmaz (2017: 384)’a göre baskı grupları kendi mensuplarının haklarını korumak veya bir fikir ya da değeri savunmak amacıyla kamu siyaseti alanına yönelerek siyaset yapmaktadır. Her baskı grubu, devlet organlarının bir ya da birkaçının yürüttüğü işlerle ilgilenir; üyelerini bu faaliyetler hakkında bilgilendirir, kamu siyasetinin oluşturulmasına ve yürütülmesine etki etmeye çalışır.

Vatandaşların hak arama bilinci ve kamu yararını gözeten medya yanında kamuoyu denetiminin bir diğer ön şartı sivil toplum anlayışıdır. Kamuoyu denetiminin etkili olabilmesi için halkın bilinçli ve medyanın bağımsız olması gerekliliğinin yanında sivil toplum örgütlerinin de işlevsel olması gerekir (Mutta, 2005: 46). Baskı grupları bu sivil toplum anlayışının yerleşmesi ile kendisine hareket sahası bulabilmektedir. Sivil toplum anlayışının yerleşmesi ile baskı grupları yönetimle ortaklık ve işbirliği yoluna dahi gidebilmektedir. Fakat her sivil toplum kuruluşunun baskı grubu işlevi görebilmesine rağmen her baskı grubunun sivil toplum özelliği taşımadığını da belirtmek gerekir. Sivil

ve askeri bürokrasiye baskı grubu işlevi yüklenebilse de sivil toplum kuruluşları arasında yer alamamaktadır.

Baskı grupları ile ilgili yapılan “ortak çıkarları etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasi ve idari otoriteler üzerinde etki yapmaya çalışan örgütlü ve bilinçli gruplardır” (Eryılmaz, 2017: 383) tanımla baskı gruplarının örgütlü olduğu vurgusu yapılmıştır. Ancak “anomik gruplar” ve “teşkilatlanmamış gruplar” (Kuzu, 1985: 83) gibi örgütsüz baskı grupları da söz konusudur. Bu gruplar örgütsüz ve plansız bir şekilde kimi zaman doğal kimi zaman da doğaçlama bir grubun üyesi olabilmektedir.

2.1. Baskı Gruplarının Sınıflandırılması

Baskı grupları literatürde birçok farklı zamanda farklı şekilde sınıflandırılmıştır. Bir tanımlamaya göre baskı grupları, amaçları ve ilgili oldukları konu bakımından ‘maddi çıkarlar etrafında toplanan baskı grupları’ ve ‘fikirler-değerler’ ekseninde bir araya gelen baskı grupları olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. İşçi ve işveren kuruluşları, çiftçiler birliği vb. kuruluşlar maddi çıkar grupları sınıfında yer alırken; insan haklarını koruma, hayvanları koruma, ırkçılık karşıtı vb. gruplar ise diğer sınıfta yer alan baskı gruplarına örnek verilebilir. İlk kategorideki üyeler arasında ortak nitelikler söz konusu iken; ikincisinde böyle bir durum söz konusu olmamaktadır (Kapani, 1983: 156-157 Akt. Eryılmaz, 2017: 383).

Bir başka tanımlamaya göre ise baskı grupları yine iki sınıfa ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi “kesimsel” diğer ise “geliştirici” gruplardır. Yine burada da birinci gruptakiler üyelerinin maddi çıkarlarını ve haklarını korumak amacıyla ortaya çıkmıştır. Sendikalar, meslek örgütleri, ticari işbirlikleri vb. bunlara en güzel örneklerdendir. Bunlar geliştirici baskı grupları ile paylaşılan ortak değerleri ve kanaatleri savunmak amacıyla ortaya çıkmışlardır. Çevreyi koruma, hayvanları koruma, dini değerleri savunma gibi amaçlar etrafında üyelerin bir araya geldikleri grupları ifade etmektedir. Aynı zamanda bu tür gruplar ABD’de “kamusal çıkar grupları” olarak da adlandırılmaktadır (Akt. Eryılmaz, 2017: 384).

Kuzu (1985) ise baskı gruplarını dört ayrı grupta sınıflandırmaktadır. Bunlar, yukarıda da bahsedilen “anomik gruplar” ve “teşkilatlanmamış gruplar” ile “teşkilatlanmış gruplar” ve “müesseseseleşmiş gruplar” şeklinde ifade edilmiştir. bu tür gruplara daha detaylı baktığımızda:

Anomik Gruplar: Bir olay karşısında belirli bir kitlenin beklenmedik bir anda hareket geçmesi ve bu olayı protesto etmesi bu grupları işaret etmektedir. Örgütsüz bir şekilde bir araya gelen bu gruplar, isteklerini tam anlamıyla açık veya tutarlı bir biçimde ifade edemezler. Bu gruplara en iyi örnek Türkiye’de 2013 yılında görülen Gezi Parkı Eylemleri verilebilir.

Teşkilatlanmamış Gruplar: Bu grupların en önemli özelliği mensuplarının bilinçli bir şekilde bir araya gelmeden doğal olarak aynı grupta yer almalarıdır. Mensupların dil, din, etnik köken, aşiret vb. ortak özellikleri ve kimlikleri, onları bir grubun doğal üyesi yapmaktadır. Bu tip örgütlenmemiş gruplara daha çok gelenekçi toplumlarda yaygın bir biçimde rastlanabilir. Her ne kadar modern toplumlarda örgütlenmiş gruplar yaygın olsa da bu tip grupların tamamen ortadan kalkacağı da düşünülmemelidir.

Teşkilatlanmış Gruplar: Bu grupların en önemli özelliği, üyelerinin çıkarlarını gerçekleştirmek ve bu yolda faaliyet göstermek adına bir örgütün oluşmasıdır. İşçi ve işveren kuruluşları, meslek örgütleri, sendikalar vb. bu türün en tipik örneklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu gruplarda üyelerin çıkarlarının sağlanması yanında siyasal alanda temsil edilmelerine de çalışılmaktadır.

Müessesleşmiş Gruplar: Bu tarz gruplar daha çok kurumsallaşmış yapıları ifade etmektedir. Bu grupların amaçlarının belirli bir alanda olduğu çoğu zaman fark edilememektedir. Üniversite, ordu, spor kulüpleri vb. kurumlar bunlara en iyi örnekler. Bu tür gruplar çoğu zaman topluma hizmet etmeye yönelik faaliyet gösterebilirler de kimi zamanda da kendilerine çıkar sağlama eğiliminde olabilirler.

2.2. Kamuoyu Denetiminde Başvurulan Yöntemler

Kamuoyu denetiminde idarenin denetlenmesi birden çok teknik ve araçla söz konusu olmaktadır. Bunun için önemli olan faktörler konu, zaman, dönem, aktörler, amaç ve hedef gibi hususlarda yoğunlaşmaktadır. Örneğin; siyasi liderlerin sorumluluktan kaçındığı durumlarda karar alma yetkisini komisyon ve kurullara devretmesi, baskı gruplarının kamuoyu oluşturarak siyasi liderleri etkilemek yerine komisyonlara rapor sunmak ve kurullara temsil gönderme yoluna gitmelerine neden olabilir.

Baskı gruplarının bir konu hakkında etkili olma ve karar alma sürecine katılma gereği duyduklarında ilk başvuracakları yöntem yüz yüze görüşme olacaktır. Sözgelimi bir konuda siyasal karar alma sürecini kendi çıkarlarına göre etkilemek isteyen bir baskı grubu öncelikle üst düzey siyasilerle görüşme talebinde bulunurlar. Bu görüşme esnasında bir konudaki görüşlerini raporlar şeklinde sunabilir ya da geniş bir kitlenin bu husustaki kanaatlerini yetkililere aktarabilirler. Ayrıca görüşememe veya görüşmeden bir sonuç alamama durumunda ise kamuoyu oluşturma yoluna giderek daha dolaylı etkileme yolunu tercih edebilirler. Bu yollardan en etkili kamuoyu oluşturma tercihidir. Yeni yönetim anlayışında vatandaşların isteklerinin dikkate alınması gerekliliği ve halkın yönetime katılma eğilimi, bu yöntemi etkili kılan önemli unsurlardır.

“Toplumu ilgilendiren herhangi bir sorun üzerinde halkın benimsediği ortak görüş” (Altun ve Kulukçu, 2005: 23-51) olarak tanımlanan kamuoyunun oluşmasındaki en önemli etken ise medyadır. Medya yoluyla kamuoyunun oluşması sağlanabilir; kamuoyunun düşünceleri yöneticileri, yöneticilerin kararları da kamuoyuyla paylaşılabilir. Dolayısıyla baskı grupları kamuoyu oluşturma yolunu tercih ettiklerinde medyadan oldukça etkili bir şekilde faydalanabilmektedir. Gazete, dergi, broşür, bildiri, ilan, radyo ve televizyon, internet, sosyal medya gibi ortamlar bu amaçla kullanılan araçlardır.

Dünyanın her yerinden birbirine bağlı ağlardan oluşan internet, çağımızın teknoloji devrimi sayılmaktadır. Bu teknolojik gelişme her geçen gün sınırlarını arttırmakla kalmayıp içerik olarakta zenginleşmektedir (Arğın: 2018a, 164). İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte sosyal medya kullanımı da artmış ve sosyal medyanın kamuoyu denetimindeki etkinliği de her geçen gün artmaktadır.

Kamuoyu denetiminde başvurulan bir diğer araç da lobicilik (lobbying) faaliyetidir. Lobicilik ilk olarak Amerika’da kurumsallaşmaya başlamıştır (Eryılmaz, 2017: 384; Canöz, 2003: 24). Türkçe karşılığı “*Koridor*” olan lobiciliğin alan yazındaki bir tanımı “çoğu zaman bazı yolsuz çıkarlar sağlamak amacıyla bir araya gelerek, parlamento koridorlarında, nüfuzlu çevrelerde, basında vb. yerlerde çıkarıcı bir siyaseti geçerli kılmaya çalışan kimselerin oluşturduğu topluluk” (Akt. Aslan, 2009) şeklindedir. Bir diğer tanım ise baskı gruplarının sadece çıkarlarına uyan yasaların hazırlanması, kabul edilmesi ya da değiştirilmesi hususunda faaliyet gösteren türüne lobicilik denmektedir. Bu anlamda lobiler için baskı gruplarının siyasal alanı etkilemek için oluşturdukları özel gruplar olduğu ileri sürülmektedir (Dinçer, 1999).

Sezgin (2002, 755-759)’e göre beş farklı lobicilik yöntemi kullanılabilir:

Doğrudan temas: Doğrudan hedef kitlesine bilgi aktarımı ya da finansal destekler ile etkileme,

Yerel düzeyde halkın katılımının sağlanması: Konuyla bağlantılı olan kamuoyunu karar alıcılar üzerinde etkili kılmaya çalışmak,

Ortak lobicilik: Ortak amaçlar etrafında farklı baskı gruplarının birlikte hareket etmesi,

Medya üzerinden lobicilik: Medyanın kamuoyu oluşturma gücünden faydalanmak amacıyla sürekli yayınlar yaptırılması,

Karar süreçlerinde temsil: Konuyla ilgili yetki sahibi kurul ve komisyonlarda bireylerin yürüttüğü faaliyetler ve temsilci bulundurma.

Bu tekniklerin birbirinin karşısı gibi kullanılması söz konusu olmamaktadır. Aynı zamanda bu teknikler bir arada da yürütülebilmektedir. Bu yöntemler doğrudan lobicilik, dolaylı lobicilik (halka dayalı lobicilik) ve kolektif lobicilik gibi üç ana grupta toplanan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Doğrudan temas ve karar süreçlerinde yer alma, doğrudan lobicilik; medyanın kullanılması ve yerel halkın katılımının sağlanması, dolaylı lobicilik; ortak lobicilik ise kolektif lobicilik kategorisi altında yer alabilir.

Lobicilik üç unsurdan oluşan bir iletişim faaliyetidir. Bu üç unsur; lobi, lobiciler ve lobi çalışmalarıdır (Kazancı, 2002: 292). Lobi, temel olarak lobicilik faaliyetini gerçekleştirerek amacına varmak isteyen kişilerin bir araya getirdiği topluluk anlamına gelirken; lobiciler bu faaliyeti icra eden kişiler için kullanılan isimdir. Lobinin kesin bir tanımı bulunmamakla birlikte lobi işiyle uğraşan, bu iş karşılığında ücret alan ve yasama organındaki karar alıcıları etkilemeye çalışan kişi anlamında kullanılmaktadır. Lobi çalışmaları içerisinde lobinin görevleri hükümetle ilişkiler, halkla ilişkiler, ilişkileri düzenleyen istihbarat, yasal danışmanlık ve başkent faaliyetleri (Canöz, 2003: 24) olarak sıralanabilir.

3. TÜRKİYE'DE BASKI GRUPLARI ve KAMUOYU DENETİMİ

Türkiye'de özellikle 2000'lerin başından beri katılımcı bir yönetim anlayışının gelişmeye başlamasıyla kamuoyu denetiminin ve baskı gruplarının etkinliğinin arttığı savunulmaktadır (Eroğlu, 2006: 206). Bir görüşe göre yıllık programlarda, orta vadeli planlamalarda kamu, özel sektör ve üniversite işbirliklerinin oluşturulabildiği ve katılımcı mekanizmaların oluşturulduğu ileri sürülmektedir (Yerlikaya, 2015: 77-80). Bununla beraber sivil toplum kuruluşlarının kanaatlerinin yürütme organı programlarında etkili olduğu da görülebilmektedir.

Türkiye'de katılımcı yönetim anlayışı başlamış olsa da merkezi yönetimin yönetilenleri ve sivil toplum kuruluşlarını bilgilendirme aşamasının yetersiz olduğu görülmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre toplam 841 sivil toplum örgütüyle görüşülmüş ve araştırma sonucunda bu örgütlerin devlet kurumlarıyla temaslarının daha çok izin işlemleri, hukuki işlemler ve son olarak denetleme faaliyetleri çerçevesinde kaldığı tespit edilmiştir (Hirai, 2007: 120). Benzer şekilde TÜSEV'in bir araştırmasında örnekleme dahil edilen STK'ların sadece % 55'i hükümeti etkilemek ve karar alma sürecine etkiye bulunmak amacıyla lobi çalışmaları gerçekleştirdiğini belirtmiştir (Akt. Babaoğlu, 2016: 296).

Tarihsel olarak Osmanlı'nın son dönemlerinde kurulan ve ABD'yi etkilemek amacıyla lobi faaliyetleri yürüten Türk Teavün Cemiyeti, Türkiye'deki ilk lobicilik örneğini teşkil etmektedir. Fakat özellikle 1980'den sonraki sivil toplum – bürokrasi ilişkisinin önünü açan reformlar ve yine 2000'li yıllardan sonra yerel yönetimlerde katılımcı anlayışın

yerleşerek STK'ların yönetimi lobi faaliyetleriyle etkilemesi söz konusu olmaya başlamıştır.

3.1. Yasal Altyapı

Son yıllarda yürürlüğe giren birçok kanunda kamuoyu denetiminin önünü açan ve zorunlu kılan, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri ile uyumlu hükümler bulunmaktadır. Bu kanunlara örnek olarak 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu verilebilir.

4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu: Bu kanuna göre demokratik ve şeffaf yönetimin bir gereği olarak eşitlik, tarafsızlık ve açıklık ilkelerine uygun bir biçimde herkes bilgi edinme hakkına sahiptir. Kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, bu kanunun kapsamında yer almaktadır. Bu kanunun işlerliğini denetlemek amacıyla da Bilgi Edinme ve Değerlendirme Kurulu mevcuttur.

Devletin güvenliğini tehdit edecek ve devlet sırrı sayılabilecek bilgiler, haksız rekabet ve kazanca neden olacak bilgiler, sivil ve askeri istihbarat bilgileri, adli ve idari soruşturmalar, özel hayatın gizliliği, haberleşmenin gizliliğini ihlal edecek durumlar, gizli ticari ve mali bilgiler, tavsiye ve mütalaa talepleri ile kamuoyunu ilgilendirmeyen kurum içi bilgiler bu kanun kapsamında istisna olarak görülmektedir.

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu: Bu kanun kapsamında yer alan kanunlar ve yönetmelikler, kamuoyu denetimi açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu kanunda yer alan ve kamuoyu denetiminin araçlarını oluşturan düzenlemeleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Karaarslan, 2014: 2-4):

- Hükümet politikaları, yıllık programlar ve stratejik planlar ile bütçelerin hazırlanması kamuoyuna açık şekilde yayınlanmalıdır (md 7/b),
- Kamu idarelerinin sağladığı teşvik ve destekler bir yılı geçmemek üzere belirli dönemlerde açıklanmalıdır (md 7/c),
- Bakanların idarelerin varlığını, amacını ve stratejilerini her mali yılın ilk ayında kamuoyuna açıklamaları zorunludur (md 10/3)
- Maliye Bakanlığı tarafından yedek ödenekten yapılan aktarmaların her yılın ilk 15 günü içinde yayınlanması (md 23/2),
- Genel yönetim kapsamındaki idarelerin bütçelerinin ilk altı aylık uygulama sonucu ile ikinci altı ay için beklentileri kamuoyuna açıklanmalıdır (md 30/3)
- Maliye Bakanlığının gelir politikaları ve uygulamaları konusunda amaçlarını ilkelerini strateji ve taahhütlerini her yılın başında kamuoyuna duyurması gerekir (md 36/a)
- Merkezi yönetim kapsamındaki idareler ile sosyal güvenlik kurumlarının kullanılan kaynakları, bütçe hedef ve gerçekleştirmeleri ile meydana gelen sapmaların nedenlerini, varlık ve yükümlülükleri ile yardım yapılan birlik, kurum ve kuruluşların faaliyetlerine ilişkin bilgileri kamuoyuna açıklamalıdır (md 41).

Türkiye’de lobicilik faaliyetleri parlamentolar kurulduğu tarihten itibaren yapılsada ABD’deki gibi yasal ve kurumsal bir yapıya sahip değildir. Lobicilik ile ilgili yasal bir boşluk olsa da Anayasa ve kanunlarda bu faaliyetleri dolaylı yoldan da olsa etkileyecek düzenlemeler mevcuttur. Sözgelimi 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununda (T.C. Resmi Gazete, Yayın Tarihi:24.04.1983, Sayı: 18027) yer alan 66. ve 79. Maddeler, lobicilikle ilgili maddelerdir. Bu düzenlemelerden 66. Madde, kamu kuruluşu niteliğindeki kuruluşların taşınmaz mallarını siyasi partilere bırakmasını önlemiştir. Aynı maddede

şu ifadeler de yer almaktadır: “Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, işçi ve işveren sendikaları ile bunların üst kuruluşları, dernekler, vakıflar ve kooperatifler, özel kanunlarında yer alan hükümlere uymak koşuluyla siyasi partilere maddi yardım ve bağışta bulunabilirler.” Yine aynı maddede şu ifadeler yer almaktadır: “Siyasi partiler, yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan, Türk uyruklığında olmayan gerçek ve tüzel kişilerden herhangi bir suretle ayni veya nakdi yardım ve bağış alamazlar.” Buradan hareketle lobi faaliyetlerindeki yöntemlerden olan etkilemek için bağışta bulunma tekniği sınırlandırılmıştır.

Yine aynı kanunun 79. Maddesindeki (a) ve (c) bentlerinde Bağımsızlığın Korunması başlığı altında şu ifadeler yer almaktadır:

“a) Siyasi partiler: Türkiye Cumhuriyetinin, milletlerarası hukuk alanında bağımsızlık ve eşitlik ilkesine dayanan hukuki ve siyasi varlığını ortadan kaldırmak yahut milletlerarası hukuk gereğince münhasıran Türkiye Cumhuriyetinin yetkili olduğu hususlara diğer devletlerin, milletlerarası kuruluşların ve yabancı gerçek ve tüzel kişilerin karışmasını sağlamak amacını güdemezler ve bu amaçlara yönelik faaliyette bulunamazlar.”

“c) Yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan, Türk uyruğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden herhangi bir suretle, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yardım kabul edemezler, bunlardan emir alamazlar ve bunların Türkiye’nin bağımsızlığı ve ülke bütünlüğü aleyhindeki karar ve faaliyetlerine katılamazlar.”

Lobiciliği alakadar eden bir diğer kanun ise 3096 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeliği ile Bağdaşmayan İşler Hakkında Kanundur (T.C. Resmi Gazete, Yayımlı Tarihi: 06.11.1984, Sayı: 18587). Bu kanundaki 2, 3 ve 4. maddeler milletvekillerinin neler yapamayacağı ile ilgili koyduğu düzenlemeler içermektedir. 2. Maddede, milletvekillerinin devlet destekli kamu yararına çalışılır örgütlerde yer alamayacağı yer alırken; 3. Madde, vekillerin bu örgütlerde iş takipçiliği, komisyonculuk vs. yapamayacağı gibi Devletin maddi çıkarlarıyla ilgili davada Devlet aleyhine vekil olamayacaklarını, serbest mesleklerini icrada ve bireysel işletmelerini idarede vekil unvanını kullanamayacağını belirtmektedir.

Bu kanunlar ele alındığında Türkiye’deki lobi faaliyetleri ile ilgili doğrudan ilişkili bir yasal düzenlemenin yer almadığı görülmektedir. Nitekim halihazırdaki yasal düzenlemelerden bazıları, lobiciliğin sadece belirli yönleriyle ilişkili kalmakta ve dolaylı bir biçimde lobicilik faaliyetlerini etkileyebilmektedir.

3.2. Türkiye’de Kullanılan Yöntem ve Teknikler

Türkiye’de lobicilik faaliyetleri ve baskı grupları ile ilgili doğrudan bir yasal düzenlemenin yer almaması, ülkedeki lobiciliğin değerlendirilmesinde bir eksiklik yaratmaktadır. Fakat buna rağmen Türkiye’de lobiciliğin çeşitli yöntem ve teknikleri bazı hususlarda yasama, yürütme, yargı ve basın-yayın kuruluşlarını etkilemek amacıyla kullanılmaktadır.

Türkiye’de devletin temel organlarından sayılan yasama, yürütme ve yargı organları lobicilik faaliyetlerinin temel hedef kitlelerini teşkil etmektedir. Özellikle yasama organını etkilemek için Meclis Başkanı ve Meclis Komisyonları (İhtisas Komisyonu, Denetim Komisyonu ve Uluslararası Komisyonlar) özel bir öneme sahiptir. Bu tarz erkleri ve karar alıcıları etkilemek için Türkiye’de kimi zaman medya aracılığıyla kamuoyu baskısı, kimi zaman da yüz yüze iletişim yöntemi kullanılmaktadır. Özellikle bir konuda imza kampanyaları karar alıcıları etkileme konusunda en göze çarpan örnekler olarak görülmektedir.

Özellikle sivil toplum anlayışının yerleşmesi ve STK'ların yönetim sürecine katılımının artması da bazı konularda karar alma mekanizmalarının etkilenmesinin önünü açmaktadır. Asgari Ücret Tespit Komisyonu, Toplu Sözleşme vb. uygulamalarda sendikaların ve çeşitli STK'ların görüşleri dikkate alınmakta ve kararlar bu örgütlerin kanaatleri doğrultusunda şekillenebilmektedir.

Türkiye'de medya aracılığıyla kamuoyu oluşturularak bir konu hakkında karar alıcılar üzerinde baskı oluşturma çabası da sıkça karşılanan bir yöntem olarak görülebilir. Belirli bir fikir ve değere sahip gruplar sahip oldukları medya gücüyle ya da sosyal medya gibi daha demokratik iletişim ortamlarında kamuoyunun dikkatini belirli bir konuya çekebilmekte ve gündem yaratabilmektedir. Bu yolla karar alma mekanizmaları etki altına alınabilmekte ve baskı grupları amaçlarına ulaşmaya çalışmaktadır.

4. ABD'DE BASKI GRUPLARI ve KAMUOYUNUN DENETİMİ

ABD baskı grupları ve kamuoyu denetimi konusunda sahip olduğu yasal altyapı ve kurumsal özellikleriyle oldukça oturmuş bir yapıya sahiptir. Sözgelimi ABD'deki bilgi edinme özgürlüğünün temelleri 19. Yüzyıla dayanmaktayken; hâlihazırda yürürlükte olan Bilgi Edinme Özgürlüğü Kanunu 1967'de yürürlüğe girmiştir. Aynı zamanda sivil toplum anlayışının çok önce yerleşmiş olması, lobiciliğin gerçek anlamda bu ülkede farklı biçimlerde gerçekleştirilmesi, kamuoyu denetimi konusunda ABD'yi önemli bir noktaya taşımaktadır.

4.1. Yasal Altyapı

ABD'de baskı grupları ve kamuoyunun denetiminin yasal altyapısını ağırlıklı olarak lobicilik ile ilgili yasal düzenlemelerle değerlendirmek gerekir. Lobicilikle ilgili ilk yasal düzenleme 1876 yılında yapılmıştır. İlk düzenlemede lobi faaliyetini gerçekleştirenler için lobi ajanı ifadesi kullanılsa da daha sonraki yıllarda "lobici" sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır.

ABD kongresinin lobicilik faaliyetleri ilgili çıkardığı dört yasa mevcuttur. Bunlardan ilki 1938 yılında çıkartılmış olan "Yabancı Temsilciler Yasası", ikinci ise 1946 yılında çıkartılmış olan "Federal Lobi Yasası"dır. Yine 1976 yılında çıkartılmış olan "Dernek Lobi Faaliyetlerinin Sınırlandırılması" yasası ile "Kampanya Harcamalarına İlişkin Yasal Düzenlemeler" yasası, ABD'deki lobiciliği düzenleyen yasalardır.

1938 yılında çıkartılan ve daha sonraki yıllarda üzerinde pek çok kez değişiklikler yapılan Yabancı Temsilciler Yasası, ABD'deki lobicilik ile ilgili en dikkat çeken yasal düzenlemelerdendir. Bu yasaya göre "yabancıları temsil edenler ve ücreti yabancı kaynaklarca ödenenler" lobici kapsamına alınmıştır (Akt. Canöz, 2007: 17-18). Lobicilik işiyle uğraşan kişi ve kuruluşların faaliyetlerinden halkın haberdar olmasının amaçlandığı bu yasayla, yabancı ülkeler ve yabancılar adına lobicilik faaliyeti yürüten şirketlere Adalet Bakanlığı'na kaydolması ve her altı ayda bir faaliyetleri ile ilgili rapor sunmaları yükümlülüğü getirilmiştir. Bu yasayla birlikte devleti yıkıcı faaliyetleri önlemek adına 1940 yılında çıkartılan "Yabancıların Tescili Yasası" da lobiciliği dolaylı yoldan etkileyen yasa olarak değerlendirilebilir.

Doğrudan lobicilikle ilgili olan ve uygulamadaki düzenlemelerin yer aldığı yasa, Federal Lobi Yasası'dır (Canöz, 2007: 18). Bu yasayla lobicilik yapan kişi ya da kuruluşların resmi olarak kayıtlı olmaları gerektiği öngörülmüş ve faaliyetlerin içeriği ve kapsamı hakkında kongrenin bilgisinin bulunması şartı koşulmuştur. Ayrıca bu yasa kongrenin kamuoyunun kanaatlerini doğru değerlendirebilmesini amaçlamıştır. Bu

yasayla lobicilik yapan kuruluşlar, her yıl Senato sekreterliğine çalışmaları hakkında rapor vermek zorundadır.

1976 yılında çıkartılan Dernek ve Lobi Faaliyetlerinin Sınırlandırılması Yasası ise kar amacı gütmeyen ve vergi muafiyeti bulunan sosyal yardım kuruluşları, kamu sağlığı, meslek grupları ve etnik gruplar dışında kalan derneklerin lobicilik faaliyetlerine sınırlama getiren düzenlemeler içermektedir. Bu yasanın kapsamında kalan örgütler daha çok eğitim, ekonomik ve kültür gibi konularda amaçları olan örgütleri kapsamaktadır (Canöz, 2017: 20).

Lobicilikte kullanılan yöntemlerden biri de belirli bir aday seçimde destekleme ve bunu bağışlar yoluyla gerçekleştirme söz konusudur. Fakat bunun neticesinde seçilen Kongre üyeleri ile ilgili oluşan olumsuz imaj da bir problem olarak kalmaktadır. Bu problemlerin önceden önüne geçilebilmesi için çeşitli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Örneğin 1940'ta çıkarılan Hatch Yasası ile bu konuda bazı sınırlamalar getirilmiştir. Buna göre düzenlemeler şu şekilde sıralanabilir:

- *Beyaz Saray'da görev yapan kişiler, buradan ayrıldıkları tarihten itibaren 5 yıl süreyle lobicilik yapamaz, lobicilik yapan şirketler için çalışamazlar.*
- *Devlet memurları (özellikle üst düzey olanlar) derecelerine uygun süreler içerisinde görevlerinden ayrıldıktan sonra, lobici olamamaktadırlar.*
- *Üst düzey yönetici konumundaki Bakanlar, ömürleri boyu yabancı hükümetler için lobi faaliyeti yapamazlar.*
- *Üst düzey ticaret temsilcileri de, görevlerinin bitmesinden sonra, yaşamları boyunca çok uluslu şirketleri ve yabancı hükümetleri temsil edemezler.*
- *Anayasa'nın sınırlarını aşmadan, ülkeye duyulan sadakatin müşterilerden üstün tutulması mecburiyeti vardır.*
- *Temsil edilen müşterinin yanlış yönlendirilmemesi ve aldatılmaması esastır.*
- *Devlet görevinde bulunan memurlara, karşılık bekleyerek maddi değeri olan hediye verilmemesi yasağı getirilmiştir.*
- *Lobicilikte güvenilir, inanılır ve kavgadan çok uzlaşmacı olunması zorunluluğu getirilmiştir.*

4.2. ABD'de Kullanılan Yöntem ve Teknikler

ABD'deki iki partili sistem, baskı gruplarının ve kamuoyu denetiminin uygun bir biçimde işlemesi için yeterli zemini oluşturmaktadır. Kongrede temsil edilemeyen kesimler çeşitli baskı grupları oluşturarak yasama ve yürütmeyi etkileme yoluna gidebilmektedir. Bununla beraber ABD'de sivil toplum anlayışının oldukça yeterli bir biçimde oturmuş olması, kamuoyu denetiminin gerçekleştirilmesinde kullanılacak araçları şekillendirmektedir.

Sosyal medya, kullanıcıların kendi oluşturdukları içeriği yayınladıkları ve geniş kitlelerle paylaştıkları sanal ortamların genel ismidir. Paylaşılan bu içeriklerin bir kısmı doğrudan veya dolaylı olarak toplumun davranışlarına etki etmektedir (Arğın: 2018b, 69). Tüm dünyada olduğu gibi ABD'de de sosyal medyanın kullanım yoğunluğunun yüksek olması, kamuoyu denetimi açısından bu mecraları önemli bir araç haline getirmektedir. sosyal medya araçları sayesinde zaman ve mekan sınırlaması olmaksızın kamuoyu oluşabilmekte ve oluşan kamuoyu ile karar alma süreçlerine etkide bulunulabilmektedir.

Yukarıdaki bölümde de yer verildiği üzere, ABD’de özellikle lobcilik ile ilgili yasal düzenlemeler, bu ülkede en çok kullanılan yöntemin lobcilik olduğunu göstermektedir. Doğrudan lobcilik ile beraber halka dayalı lobiciliğin de etkin bir biçimde işleve sahip olduğu ABD’de, yasal prosedürlere sahip olmak kaydıyla her baskı grubu lobcilik faaliyeti gerçekleştirebilmektedir.

Bununla beraber ABD’de yasal düzenlemeyi etkileyen bir diğer lobcilik tekniği de yasamayı engelleme amaçlı gerçekleştirilen Filibuster tekniğidir. Bu tekniğe göre bir Senatör ya da kongre üyesi, yasama gündemdeki bir konuyu sürekli konuşmak yoluyla engellemeye çalışmasıdır. Canöz (2009: 160) bu tekniği “parlamentarlerin parlamentodaki konuşmaları ruhen ve fiziken dayanabildikleri ölçüde uzatmalarıyla, parlamento oturumlarını engellemeye teşebbüs etmeleri” şeklinde tanımlamaktadır. Her ne kadar bu teknik lobcilik tekniklerinden sayılsa da denetim yöntemlerinden *siyasal denetim* yöntemi kapsamında da ele alınabilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Demokratik sistemlerde her grubun kendi hakkını arama ve çıkarlar etrafında birleşerek siyasal karar alma mekanizmasını etkileme hakkına sahiptir. Aynı zamanda yeni yönetim anlayışı ve katılımcı yönetim felsefesi ile vatandaşlar da yönetim süreçlerinde söz hakkına sahiptir. Özellikle yeni dönemde devletin vatandaşlarını dikkate alma zorunluluğuna koşut olarak vatandaşın da yönetime hesap sorma yükümlülüğü mevcuttur. Nitekim çeşitli yetkilerle teçhiz edilmiş olan yönetici sınıfı, kamu kaynaklarını etkin ve verimli kullanmalı ve yanlışlarının hesabını vatandaşlara verebilmelidir. Bu sebeple kamu yönetiminde hesap verebilirliğin sağlanması, saydamlık ve şeffaflık, vatandaşın yönetimde söz sahibi olması gibi konularda kamuoyu denetimi ve baskı grupları önem arz etmektedir.

Toplam dört bölümden bu çalışmada ilk olarak kamu yönetiminde denetim olgusuna değinilmiş ve literatür taraması yapılarak bu olguyla ilgili teorik altyapı oluşturulmuştur. İkinci bölümde ise, çalışmanın temel meselesi olarak baskı grupları ve kamuoyunun denetimi teorik olarak ele alınmış ve böylece çalışmanın amacı bakımından bir çerçeve oluşturulmak amaçlanmıştır. Üçüncü ve dördüncü bölümde ise baskı grupları ve kamuoyunun denetimi Türkiye ve ABD örnekleri üzerinden ele alınmıştır. Her iki bölümde de kamuoyu denetimi önce yasal altyapı bakımından değerlendirilmiş; ardından bu ülkede kullanılan yöntem ve tekniklere yer verilmiştir.

Türkiye’deki kamuoyu denetimi ve baskı grupları faaliyetleri, daha çok bilgi edinme ve hukuki işlemler konusunda yoğunlaşmaktadır. Öte yandan bu konuda herhangi bir yasal düzenlemenin olmaması da bu konuda büyük bir yasal boşluğun bulunduğunu göstermektedir. Her ne kadar kanun ve yönetmeliklerde bu yöntem ile ilgili dolaylı düzenlemeler mevcut bulunsada, özellikle baskı grupları ve lobcilik konularında ciddi yasal düzenlemelere gidilmesi, bu yöntemin Türkiye’de etkin bir biçimde işleminin önünü açacaktır.

ABD’deki kamuoyu denetimi ve baskı grupları ele alındığında ise ciddi bir yasal düzenlemenin yapıldığı ve ülkedeki sistemin bu yönetime oldukça uygun bir zemin yarattığı görülmüştür. Doğrudan lobiciliği ilgilendiren ve bunları denetleyen yasaların dahi mevcut olması, karar alma mekanizmalarının kamuoyunun kanaatlerini dikkate aldığını göstermektedir. Türkiye’de yapılacak olan gerekli yasal düzenlemeler ile boşluktan doğacak olumsuzlukların da önüne geçilebileceği öne sürülebilir.

Bu çalışma sonucunda elde edilen veriler değerlendirildiğinde; bir denetim yöntemi olan baskı grupları ve kamuoyu denetimi her iki ülkede de çeşitli biçimlerde yer almaktadır. Fakat literatürde bu denetim yönteminin uygulamaları ile ilgili örnek olay çalışmalarının eksik olması, bu çalışmanın önemini ortaya koyması bakımından dikkati

çekmiştir. Dolayısıyla kamuoyu denetimi ve baskı grupları konusu özellikle uygulamalı örnekler üzerinden analiz edilerek teorik çerçevenin genişletilmesi ve yöntemin gelişmesi bakımından oldukça önemli olduğunu düşünülmektedir. Ayrıca kamuoyu anlamında oldukça önem arz eden sosyal medyanın da bu yöntem çerçevesinde ele alınması gerekliliği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

1. ALTUN, Murat; KULUÇLU, Erdal (2005), "Doktrin ve Mevzuat Işığında Kamuoyu Denetimine Genel Bir Bakış", *Sayıştay Dergisi*, 56. Sayı, Ocak-Mart, ss. 23 – 51.
2. ARĞİN, Emrah. (2018a), "İnternet Reklamlarına Karşı Tutumun Belirleyicileri: Otomobil Reklamları Örneği" *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1.1: ss.147-165.
3. ARĞİN, Emrah. (2018b), *Algı Yönetimi ve Sosyal Medya: 2017 Anayasa Referandumu Üzerinden Bir İnceleme*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya.
4. ASLAN, Seyfettin. (2009), "Siyasal İktidarı Etkileme Yöntemlerinden Biri Olarak Lobicilik", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 23.
5. BABAOĞLU, Cenay. (2016), "Lobicilik ve Kamu Yönetiminde Katılım", *Türk İdare Dergisi*, 483, ss. 3-20.
6. CANÖZ, Kadir. (2003), "Tutum Oluşturma Etkinliği Olarak Lobicilik", *Selçuk İletişim Dergisi*, 2-4, ss. 21-29.
7. CANÖZ, Kadir. (2009), "Yasamayı Engelleme Amaçlı Lobicilik: Filibuster", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 21.
8. CANÖZ, Kadir. (2007), *Halkla İlişkiler Uygulaması Olarak Lobicilik: Ankara Ticaret Odası (ATO) Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
9. DİNÇER, Müjde Ker. (1999), *Lobicilik*, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İzmir.
10. EROĞUL, Hacer Tuğba. (2006), "Yönetime Katılma Biçimleri ve Yerel Yönetimlerde Demokratik Mekanizmalar", *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 11, ss. 191-206.
11. ERYILMAZ, Bilal. (2017), *Kamu Yönetimi*, Umuttepe Yayınları, 10. Baskı.
12. HIRAI, Yukiko. (2007), "Japon Perspektifinden Türkiye’de Sivil Toplumun Yapısı: Sivil Toplum Araştırmaları Çerçevesinde Türk Sivil Toplum Kuruluşlarının Ana Hatları ve Faaliyetleri", *Review of International Law&Politics*, Cilt 3, Sayı 9, ss. 101-129.
13. KARAARSLAN, Erkan. (2014), *Kamuoyu Denetimi ve Kamu İdarelerinin İnternet Sayfası*, Bekad Yayınları, Antalya.
14. KAZANCI, Metin. (2002), *Kamuda ve Özel Kesimde Halkla İlişkiler*, Turhan Kitabevi, Ankara.
15. KUZU, Burhan. (1985), "Kamu Yönetiminde Baskı Gruplarının Rolü ve Memleketimizdeki Duruma Kısa Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 51, Sayı 1-4, ss. 65 – 136.
16. MUTTA, Serdar. (2005), *İdarenin Denetlenmesi ve Ombudsman Sistemi*, Kazancı Hukuk Yayınları 196, İstanbul.
17. ÖZER, Mehmet Akif; ÖNEN, S. Mustafa. (2017), *200 Soruda Yönetim – Kamu Yönetimi*, Gazi Kitabevi: Ankara.
18. POLAT, Burak. (2009), *Kamuoyu Denetimi: Türkiye’de Kamu Yönetimi Eğitiminin Kamuoyu Denetimine Etkisi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
19. POLAT, Necip. (2003), "Saydamlık, Hesap Verme Sorumluluğu ve Denetimin Etkinliği", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 49, Nisan-Haziran, ss. 65 – 80.
20. SAYGILIOĞLU, Nevzat; ARI, Selçuk (2002), *Etkin Devlet, Kurumsal Bir Tasarı ve Politika Önerisi*, Sabancı Üniversitesi Yayınları.
21. YERLİKAYA, Hakan. (2005), *Kamu Politikalarının Oluşturulmasında Katılımcılık ve Bilgi ve İletişim Teknolojileri*, Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.

TÜRK DEVRİMİNİN UYGULAMA SAHASI OLARAK ANKARA

N. Selcen KORKMAZCAN ¹, M. Hakan ÖZÇELİK ²

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, selcenkorkmazcan@aydin.edu.tr

² Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, hakanozcelik@aydin.edu.tr

Giriş

Efsanelere göre Frigya Kralı Midas'ın bölgede bulduğu bir gemi çapasına atfen *Ankryra* ismini verdiği Ankara, Evliya Çelebi'ye göre kalenin bedava işçilikle inşa edilmesiyle gerçekleşen angaryaya atfen *Ankariyye* şeklinde isimlendirilmiştir.³ Tarih boyunca pek çok medeniyetin yerleşim yeri ve önce Milli Mücadele'nin, ardından yeni Türk devletinin merkezi olan Ankara, Türk Devrimi'nin her yönüyle örnek uygulama alanı da olmuştur. Ankara, yürürlükte bulunan 1982 Anayasası'nın değiştirilmesi teklif edilemez 3. Maddesi'ne göre Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin başkentidir.⁴ Bu durumun ortaya çıkması, Milli Mücadele'nin yarattığı koşullar ve özellikle Atatürk'ün kişisel çabası sayesinde gerçekleşmiştir.

Atatürk, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri'nce başlatılan Anadolu işgaline karşı ses çıkaramayan Osmanlı Hükümdarı ve İstanbul Hükümeti'nin aksine, halkı işgallere karşı örgütlemek ve vatani kurtarmak için faaliyetlerini Anadolu'da sürdürmüştür. Resmi yetki ve görevlerle başlattığı çalışmalarının sonucunda Milli Mücadele'nin lideri konumuna gelmiş; ulusun geleceğini kurtarmak için yapılacakların ilan edildiği Erzurum ve Sivas Kongresi'nden sonra Temsil Heyeti Başkanı olarak çalışmalarını sürdürmüştür. 1919 yılı sonunda toplanması planlanan Mebusan Meclisi'ne milletvekili seçilmiş olsa da, hakkında bulunan tutuklama emrinin yürürlüğe konulması durumunda başlattığı harekete de bir faydası olmayacağından İstanbul'a gitmemeye karar vermiş, ancak İstanbul'da olmaları planlamayı bırakmamıştır. Bu süreçte, meclis çalışmalarına katılacak vekillerin geçiş yolu üzerinde bulunan, işgal edilen toprakların ortasında kalan, İstanbul'a hem yakın, hem de gerektiği kadar uzakta olan Ankara, ulaşım ve haberleşme olanaklarının uygunluğu özellikleriyle, hazırlık aşamasını geçirmiş olan Milli Mücadele'nin yönetim merkezi olarak belirlenmiştir. 1933 yılında Zürih'te yayımlanan Neue Zürcher Zeitung Gazetesi'nde yazılmış olan bir yazıda, Atatürk'ün Ankara tercihiyle ilgili olarak şu satırlar yer bulmuştur: "Mustafa Kemal geçmişle bağları kırmak istemiştir. Altın Boynuz'un kıyılarındaki şehir uykuya dalmıştı; Sultanların zamanlarının hatıraları ile ağırlaşmış, hantallaşmıştı. Gazi güçlü ve sağlam duruşlu bir halk istiyordu, bunun sonucunda da onları Ankara'nın çetin doğasında bir araya getirdi."⁵

Atatürk, 27 Aralık 1919'da Sivas'tan, mücadeleyi sürdürmek üzere geldiği Ankara'ya ulaştıktan sonra Temsil Heyeti adına şu telgrafi yazmıştır:

"Sivas'tan Kayseri üzerinden Ankara'ya doğru yola çıkan Temsil Heyeti, bütün yol boyunca ve Ankara'da, büyük milletimizin sıcak ve içten yurtsever gösterileri içinde, bugün Ankara'ya ulaştı. Milletimizin gösterdiği birlik ve kesin kararlılık, ülkemizin geleceğini güvence altına almak konusundaki inancı sarsılmaz biçimde güçlendirecek niteliktedir. Şimdilik, Temsil Heyeti'nin merkezi, Ankara'dadır."⁶

Atatürk, Ankara'dan yazdığı ilk telgrafta *şimdilik* ifadesini kullanarak Ankara'da bulunduğunu vurgulamışsa da merkez değişmemiştir. Milli Mücadele, sonuna kadar Ankara'dan yönetilmiş; Atatürk, İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgalinin ardından 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Ankara Milletvekili

³ Mustafa Turan, Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi: "Milli Temsil Meselesi", *Gazi Akademik Bakış*, C 5 /S 10, Ankara 2012, s. 14.

⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf, 15.08.2018, s. 1

⁵ *BCA 030/10/122/868/6* Ankara Şehrinin Hükümet Merkezi Olarak Seçilmesi ve Gelişimi Hakkında Zürih'te Çıkan Neue Züricher Zeitung Gazetesindeki Makale.

⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, 5.Baskı, Say Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 264.

olarak seçilmiş; bu süreçten sonra da tüm yurda ve Ankara'ya, Ankara'dan hizmet etmeyi sürdürmüştür. Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlandırılmasının ardından da, yine büyük bir savaşla gerçekleştirilen çağdaşlaşma projesi, burada yürürlüğe konulmuştur.

Vatan topraklarının tümünün işgalcilerden arındırılması sonrasında Lozan Barış Antlaşması ile uluslararası ortamda tanınırlık elde edildikten sonra, 13 Ekim 1923 tarihinde Ankara başkent ilan edilmiştir. Ankara'nın başkent olmasına dair kanun teklifi, "Türkiye Devletinin makam idaresi Ankara şehridir." ifadesiyle 9 Ekim 1923'te İsmet Paşa ve arkadaşları tarafından sunulmuş ve TBMM'de oy çokluğuyla kabul edilmiştir.⁷ Kendine özgü bir mücadele örneğiyle kurulan Yeni Türk Devleti, yaklaşık 4 yıldır millet egemenliğine dayandığı karar mekanizmasını yürüttüğü merkezini, Cumhuriyet henüz ilan edilmeden, devletin merkezi olarak ilan etmiştir. Fehmi Yavuz,⁸ "İstanbul başkent kalsaydı devrimler yapılamazdı" demenin abartılı olmadığını vurgulamıştır. Başkent belirlenmesine yönelik kararın alınmasında, savaşın kurgulanıp kazanıldığı yer olmasının yanında, geleceğe yönelik stratejik gerekçeler de ön plana çıkmıştır. Yeni Türk Devleti'nin başkentini kolay işgal edilebilir bir noktada olmaması yapılan tercihte önemli bir ölçüt olmuştur. Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün "Ankara kendisi merkez olmuştur, istila onun kapsamında durmuştur" dediğini vurgulamıştır.⁹ TBMM'de başkent belirlenmesine yönelik görüşülen kanun teklifinde açıkça, güvenlik gerekçesi dile getirilerek Boğazlar hakkında kabul edilen hükümlerin, yeni Türk devletinin güç merkezinin Anadolu'da toplanmasını zorunlu kıldığı ifade edilmiştir. Gelibolu Mebusu Celal Nuri Bey, TBMM kürsüsünde Lloyd George'un "Kral Hazretlerinin dretnotlarının hedefi olabilecek bir Hükümet görmek, Toros dağlarının öbür tarafına çekilmiş bir Hükümet görmekten yeğdir." dediğine özellikle değinmiştir.¹⁰ Fehmi Yavuz, "Ankara'nın Başkent olması yerine, Başkent, Anadolu'nun ortalarında bir yere taşınması" tercihten söz etmek gerektiğini vurgulayarak, bu tercihin "yüzyılların boğucu birikimini taşıyan, yabancı baskısına açık, Boğazlar nedeni ile düşman donanmalarının kolaylıkla tehlike yaratabileceği bir yörede başkent kalmaması" şeklinde değerlendirilmesinin daha uygun olduğunu belirtmiştir.¹¹ Aynı görüşü, ABD Başkanı Roosevelt için hazırladığı raporda dile getiren ABD'nin 1932-1933 yılları arasındaki Ankara Büyükelçisi Sherill, bu tercihi stratejik bir başarı olarak değerlendirmiştir. Sherill'e göre yeni başkentte hiçbir tehlikeye maruz kalmadan, ülkenin beklediği refah ve kalkınmanın şartlarını rahatça hazırlayabilmek mümkün olur düşüncesiyle hareket edilmiştir.¹² Çanakkale Cephesi'nin İngiltere tarafından Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin başkentini ele geçirerek ülkeyi savaş dışı bırakmak için planlandığı unutulmamalıdır. Ankara, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra, yeni Türk devletinde, yeni bir mücadelenin merkezi haline gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti, baskılardan ve tehlikelerden uzak bir şekilde Türk Devrimi'nin örnek şehri haline getirilmeye çalışılmıştır.

⁷ TBMM Zabıt Ceridesi (1923). Devre 2, Cilt 2, Otuzbeşinci İctima, 13 Teşrinievvel 1339, s. 665-670.

⁸ Fehmi Yavuz, "Başkent Ankara ve Jansen", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C7/ S1, Ankara 1981, s. 25.

⁹ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul t.y., s. 412.

¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi (1923). Devre 2, Cilt 2, Otuzbeşinci İctima, 13 Teşrinievvel 1339, s. 665-667.

¹¹ Fehmi Yavuz, *Kentsel Topraklar: Ülkemizde ve Başka Ülkelerde*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1980, s. 1.

¹² Hikmet Özdemir, *Yabancı Diplomatların Tanıklıklarıyla Atatürk'ün Liderliği*, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014, s. 76-77.

Ankara'nın Yapılandırılması

Türk Devrimi, çağdaş uygarlıklar seviyesinin üstüne çıkması arzu edilen Türk milletinin süreklilik içinde gelişerek değişimini hedeflemiştir. Bunu mümkün kılabilmek için toplumun hayat standardını da yükseltmeyi amaçlamıştır. Atatürk, 1925 yılında, yapılmakta olan ve yapılacak devrimlerin asıl amacını "Türkiye Cumhuriyeti halkını her bakımdan uygar bir toplum haline getirmek" şeklinde açıklamıştır.¹³ Atatürk'ün hayal ettiği bu uygarlık projesinin de başlangıç noktası ve örnek uygulama alanının Ankara olduğu anlaşılmaktadır. Devlet düzeniyle ilgili olarak gerçekleştirilen siyasi ve hukuki devrimler, kaçınılmaz olarak devletin merkezi Ankara'da planlanmış ve uygulanmıştır. Eğitimde, kültür alanında ve toplumsal hayatta yerleştirilmeye çalışılan düzenin temelleri de yine Ankara'da atılmıştır.

Milli Mücadele'nin merkezi haline geldiği 1919 yılında Anadolu'nun ortasında yoksul bir kasaba görünümünde olan Ankara, yeni Türk Devleti'nin başkenti olduktan sonra da Türk Devrimi'nin örnek kenti olarak kurgulanmaya çalışılmıştır. Örnek kent, örnek kentli ve Türk Devrimi'nin çağdaşıktan beklentileri Ankara'da var edilmeye çalışılmıştır. Kentleşme, "insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci" olarak tanımlanmaktadır. Ruşen Keleş'in, kent planlamasıyla ilgili bakış açısına dikkat çektiği John T. Howard, kent planlamasının, kentsel alanların değişimine yön verilmesi amacıyla gerçekleştiğini belirterek fiziki düzenlemelerden daha ileri giden bazı toplumsal ve ekonomik amaçlara yönelik yapıldığını vurgulamıştır.¹⁴ İlhan Tekeli, "Ankara'nın çağdaş bir kent olarak gerçekleştirilememesi Cumhuriyet rejiminin başarısızlığı uğraması demek olacaktı." iddiasına yer vermiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin kentsel gelişimini sınıflandırırken, Atatürk döneminde hayata geçirilmeye çalışılan, "köktenci bir modernite projesi" olarak tanımlamıştır.¹⁵ Bülent Duru ise, Ankara'nın "Cumhuriyeti ilk somutlaştırma girişimi" olarak yapılandırıldığını vurgulamıştır. Ankara'nın, var edilmeye çalışılan Türk Devrimi'nin hem çıkış noktası, hem de sonucu olarak kurgulanmış olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶ Peyami Safa, Atatürk'ün ölümünden sonra, Atatürk ile beraber Ankara'nın da sembol haline geldiğini belirtmiş ve şöyle yazmıştır: "Ankara bir şehir halinden bir sembol haline yükseleli çok var. Ankara artık ne sadece bir şehir, ne sadece bir vilayet, ne de sadece bir merkezdir: bir vatan, bir zafer ve bir inkılab hulasasıdır."¹⁷

Atatürk, 1 Kasım 1924'te yaptığı TBMM'yi açış konuşmasında Ankara için, Meclisin önlemlerine ihtiyaç duyulduğunu vurgulayarak şöyle demiştir:

"Ankara'nın çağımıza uygun görüşme araçları ile donatılması ve şiddetle ihtiyaç duyulan bununla ilgili yapıların inşası ivedi gereksinimlerimiz arasındadır... Anadolu ortasında hızla kurulacak çağın modern Ankara'sı, yüzyıllarca ihmale uğramış Türk vatani için başlı başına bir uygarlık merkezi, Türk Devleti için pek önemli bir dayanak olacaktır."¹⁸

¹³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906 – 1938), 5. Baskı, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 2006, s. 224.

¹⁴ Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, 12. Baskı, İmge Yayınevi, İstanbul 2012, s. 31, 105.

¹⁵ İlhan Tekeli, "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", Yıldız Sey (Ed.) 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Bilanço 98, Tarih Vakfı, İstanbul 1998, s. 107-112.

¹⁶ Bülent Duru, Mustafa Kemal Döneminde Ankara'nın İmarı, *Cumhuriyetin Ütopyası: Ankara*, Haz. F. Ş. Cantek, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara 2012, s. 173.

¹⁷ Peyami Safa, *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1938.

¹⁸ *Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara 1987, s.144.

Ankara'nın yapılandırılması meselesi, devletin merkezinin tespit edilmesi kadar ciddiyeyle üzerinde durulmuş bir konu olmuştur. 16 Şubat 1924 tarihinde, Ankara'da, o zamana kadar yalnızca İstanbul'da geçerli olan şehremaneti yönetimi kurulmasına karar verilmiştir. Kanunda, "Ankara şehri kendisine tabi olan bağ ve bahçe ve tarla ve otlakları içerisinde kalmak üzere tepelerden geçirilecek hududiyle bir şehremaneti teşkil eder." satırlarıyla belediyenin sınırları çizilmiştir.¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. Hükümeti olan Ali Fethi Bey başkanlığındaki hükümet programında, ilk kez bir şehrin imarından bahsedildiği ve Ankara'nın imarı konusunun özellikle ele alındığı görülmektedir. 27 Kasım 1924 tarihinde ilan edilen programda şöyle denilmektedir: "Devletimizin yönetim merkezi olan Ankara şehrinin acil olan ve gelecekte medeniliğin gerektirdiği ihtiyaçlarını tatmin edecek bir imar seviyesine yükseltilmesi için yapılacak mali fedakârlıkların, tam yerine sarf edilmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk Milleti'nin şerefıyla uygun olacağı kanaatindeyiz."²⁰ Programda belirtildiği gibi, devletin merkezinin devrimin de merkezi olabilmesi için atılan adımlar özenle yürürlüğe konulmuştur. Sözü edilen mali fedakârlıklar da hem Ali Fethi Bey Hükümeti görev yaptığı sürece, hem de sonraki hükümetler döneminde beklenmeye devam edilmiştir. Evkâf Umum Müdürlüğünden Başbakanlığa 1934 yılında gönderilen raporda, memleketin imarında sergilenen özveri gözler önüne serilmiştir. Buna göre, imar bedelinin maliyetinin yüksekliğine karşı, dörtte biri oranında bir değerle istimlak edilmesi memleketin imarı için bir zaruri ve olağan görülmüştür.²¹

Yeni Türk Devleti'nin merkezi olarak belirlenen Ankara'nın öncelikle dış bağlantısının düzenlenmesine özen gösterilmiştir. Ali Fethi Bey başkanlığındaki 3. hükümet programında, "Cumhuriyet idaresinin memlekete bir abidesi olan Ankara-Sivas ve Sivas-Samsun hattının kemali faaliyetle ikmalî inşaaı en aziz bir hedefimizdir." sözü alkışlarla karşılanmıştır.²² 1922 yılında Ankara-Sivas hattı demiryolları tünellerinin onarımı başlatılmış, 1930'a kadar hattın tamamlanması planlanmıştır. 760 kilometrelik Samsun-Sivas, Musaköy-Ankara demiryolu hattının inşası, Anadolu'nun doğusuyla batısını birbirine bağlayacak olmasının önemi göz önünde bulundurularak, tekrarlayan ek bütçelerle hızlandırılmıştır.²³ Demiryolları ve karayollarıyla kurulmaya çalışılan dış bağlantıların yanında, şehrin diğer eksiklikleri de hızlıca giderilmeye çalışılarak yaşam koşulları iyileştirilmiştir. 1920'lerin başında Ankara'da bataklıklar yüzünden sıtmadan etkilenmeyen kimsenin olmadığı, susuzluğun ortaya çıkardığı maddi külfetin de rahatsız edici olduğu anlaşılmaktadır. TBMM'de Ankara'nın imarı konusundaki tartışmalarda söz alan Trabzon Mebusu Muhtar Bey, "pahalı su satıp memleketimizi istismar ediyor diye" eleştirilen İstanbul'da 15-16 kuruş olan teneke su fiyatının Ankara'da 400 kuruşa ulaştığından yakınmıştır.²⁴ Atatürk'ün talimatıyla Çubuk Barajı kurularak şehrin su ihtiyacı karşılanmış, elektrik getirilmiş, sıtmayla mücadele için bataklıklar kurutulmuş, kent çevresinin kamulaştırılması sağlanmıştır. Bedel karşılığı istimlak için tespit edilen rayiç bedel üzerinde de tapu yılı ve yapıların değerlerinin tespit edilme yılıyla ortaya çıkabilecek haksızlıkları engellemek için yapılan, yapıların 1915 yılı değeri üzerinden işlem görmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır.²⁵ Siirt Milletvekili Mahmut Nedim Bey TBMM'de 11 Şubat 1924'te şöyle demiştir:

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi (1924). Devre 2, Cilt 6, Yüzüçüncü İltima, 16 Şubat 1340, s. 14.

²⁰ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri C.: 1 (24 Nisan 1920 – 22 Mayıs 1950)*, Haz.: Dr. İ. Neziroğlu, Dr. T. Yılmaz, TBMM, Ankara 2013, s. 98.

²¹ *BCA 030/10/122/869/1* Ankara İmar Planındaki Yeni Yollar Dışında, Kapanması Gereken Yolların, Arsa Hükümüne Girmesinden Dolayı İmar Müdürlüğüne Terk Edilip Edilmeyeceği.

²² *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri C.: 1*, a.g.e., s. 99.

²³ TBMM Zabıt Ceridesi (1924). Devre 2, Cilt 7, Onsekizinci İltima, 22 Mart 1340, s. 864-866.

²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi (1925). 2. Dönem 15. Cilt 72. Birleşim 8 Mart 1341, s. 234.

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi (1925). 2. Dönem 15. Cilt 78. Birleşim 15 Mart 1341, s. 472-478.

“Takdir buyurursunuz ki Ankara’nın imarı bizim için alelade bir şehrin imarı meselesi değildir. Ankara’nın imarı, bizim için adeta bir devlet meselesidir, haizi ehemmiyet meselesidir. Biz Ankara’da vucude getireceğimiz tesisatı medeniyet ve burada uyandıracağımız hayatı faaliyet ile Cumhuriyetimizin Anadolu’yu imar meselesinde ne kadar azimkar, ne kadar hassas olduğunu göstermiş olacağız.”²⁶

Ankara’nın imarı için ilk olarak 1924 yılında eski Ankara, 1925’te de Yenışehir için Berlinli mimar Dr. Carl Christoph Lörcher’in şehir planı hazırladığı anlaşılmaktadır. Ali Cengizkan, İstanbul İmar Komisyonu üyesi Lörcher’in planının uygulanmamış olması ve sonradan ortaya çıkabilecek telif gibi sıkıntılar göz önünde bulundurularak uzunca bir süre “sıradan bir harita ya da kroki” gibi tanıtılmaya çalışıldığını belirtmiştir.²⁷ Lörcher tarafından kale ve çevresi için hazırlanan şehir planı, uygulama zorlukları sebebiyle yürürlüğe konulmamışsa da, Yenışehir planı, Şehremaneti’nin kurduğu bir komisyonca kabul edilmiş ve yürütülmüştür.²⁸ Planın bütünü ise, kendisinden sonra hazırlanan planlara kaynak ve yol gösterici olmuştur. 1927 yılında, Ankara’nın kentleşmesinde uygulamaya konulacak plan için, seçilen mimarlar arasında yarışma düzenlenmiştir. 1928 yılında bu kez Prof. Hermann Jansen tarafından yeni bir plan hazırlanarak uygulamaya konulmaya çalışılmıştır. Geniş katılımlı bir jüri oluşturulmasının yanında, Atatürk de yarışmayla ilgilenmiş ve Jansen’in planını uygun bulmuştur.²⁹ Jansen Planı’nın kabulü, Lörcher Planı’nın çizdiği çerçeveye bağlı kalarak, o güne kadar yapılanları göz önünde bulundurmasına bağlanmaktadır.³⁰

Ankara’nın imarı konusunun ülke genelinde gerçekleştirilecek pek çok düzenlemeye öncülük ettiği ve özel ilgiyle takip edildiği anlaşılmaktadır. 1930’da Belediye Başkanı’nın Cumhurbaşkanlığı’nın onayı ile atanması ve Vali’nin, Belediye Başkanı olarak da görev yapabilmesi kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra, Ankara için ek imar yasaları hazırlanmasıyla ilgilenilmiş; hazırlanan imar yasaları, tüm belediyelere uygulanacak yasalara öncü olmuştur.³¹ Atatürk, 1 Kasım 1928’de TBMM’yi açış konuşmasında şöyle demiştir: “Belediye işlerimizin yönetimini düzene koyacak kanun tasarısı bu yıl sunulmuş olacaktır. Devletimizin başşehri olan Ankara’nın imarı için kabul buyurduğunuz kanunun gerektirdiği hazırlıklarla uğraşılacaktır.”³²

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya imzasıyla 21 Aralık 1929 tarihinde Başbakanlığa yazılan telgrafta, şehir imar planıyla ilgili olarak 13 Kasım 1929 tarihinde Harita Müdüriyeti Umumiyesi tarafından detaylandırılması talep edilen haritaların bir an önce hazır edilmesi için gerekli uyarıların yapılmasının beklendiği ifade edilmiştir.³³ Maliye Vekaleti Müsteşarı Ali Rıza Reyman imzalı raporda, Ankara’nın imarı için ihtiyaç duyulan 4.377.000 TL tutarında bir bütçenin, karşılanmasının mümkün olmayacağı; Bakanlar Kurulu’nun projeyi kabul etmesi durumunda, uzun vadeli bir borçlanma planının zorunlu görüldüğü not edilmiştir. Başbakanlık Müsteşarlığınca 8 Ocak 1931’de kaleme alınan kararnamede Jansen Planı’nın uygulanmasıyla ilgili olarak Ankara İmar

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi (1924). 2. Dönem 5. Cilt 101. Birleşim, 13 Şubat 1340, s. 798.

²⁷ Ali Cengizkan, *Ankara’nın İlk Planı 1924-25 Lörcher Planı Kentsel Mekan Özellikleri, 1932 Jansen Planına ve Bugüne Katkıları ve Kalıntıları*, Ankara Enstitüsü Vakfı, Arkadaş Kitabevi, Ankara 2004, s. 7, 37-39.

²⁸ Gönül Tankut, *Bir Başkent’in İmarı Ankara (1929- 1939)*, ODTÜ. Ankara 1990, s. 37.

²⁹ Bülent Duru, a.g.e., s. 179.

³⁰ Ali Cengizkan, a.g.e., s. 108.

³¹ Fehmi Yavuz, 1980, a.g.e., s.5.

³² *Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni Açış Konuşmaları*, a.g.e., s. 176.

³³ *BCA 30/10/122/868/1 Ankara Şehrinin Planını Düzenlemede Gerekli Olan Yerlere Ait Haritaların, Bir An Evvel Hazırlanması*.

Müdürlüğünce 4 Aralık 1930'da hazırlanan, Maliye Vekaletince tasdik edilen 5 yıllık tatbik planının kabul edildiği anlaşılmaktadır.³⁴ 1930 yılı bütçesinin 222.604.023 TL olarak tespit edildiği³⁵ göz önünde bulundurulursa, Ankara'nın imarına verilen değer bir kez daha anlaşılmaktadır.

Türkiye'de kentleşme hızlı bir şekilde gerçekleşmişse de, şehirlerin, göç edenleri şehirle bütünleştirecek imkânları sunmadığı, bu durumun da kentle bütünleşme önünde büyük bir engel olduğu kabul edilmektedir.³⁶ Bu durumun, Ankara için geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Falih Rıfki Atay, Ankara henüz başkent ilan edilmeden İstanbul'a dönmek istemeyenin neredeyse olmadığını vurgulamış, Ankara'nın kentleşmesinden sonraysa, şehrin eski halini bilenlerin övgüleriyle karşılandığını hatırlatmıştır.³⁷ Yunus Nadi de, Ankara için, "giderek oraya gidenlerimizin umumen ve âşıkane sevdiğimiz bir şehir oldu" ifadesini kullanmıştır.³⁸ Erol Kaya, kentleşmenin gerçekleşmesi için belli aşamaların gerçekleşmesi gerektiğini belirterek, kişinin kendini kente karşı sorumlu, kenti de kendisine ait hissetmesinin kentlilik bilincini artırdığını belirtmiştir.³⁹ Ankara'nın kentleşmesinde her iki durumun da gerçekleşmiş olduğu çeşitli örneklerden, Ankara'nın yapılanması sırasında ve sonrasında ortaya konulan çeşitli ifadelerden anlaşılmaktadır. Kente göçle gelenlerin geldikleri yerden kopamamaları ve kentin imkânlarından faydalanamamaları gibi sorunlarının, göç edenlerde, kentle kır arasında çelişki yaşama durumu meydana getirdiği kabul edilmektedir. Bu tanımlama, daha çok kırsaldan gelen göçle ilgili olarak yapılmışsa da, bireyler kentleşemediği, kendisini kente ait hissedemediği ve kendini yaşadığı yerden çok, geldiği yere ait hissetmesini açıklamaları açısından önemlidir.⁴⁰ Ancak, bu durumun da Atatürk ve Atatürk'ün Ankara'sı için geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Atatürk, 1 Kasım 1937'de TBMM'yi açış konuşmasında şöyle demiştir:

"...ben ekonomik yaşam denince, tarım, ticaret, sanayi faaliyetlerini ve bütün bayındırlık işlerini, birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmayan bir bütün sayarım. Bu nedenle şunu da hatırlatmalıyım ki, bir ulusa bağımsız görünüş ve değerini veren siyasi yaşam çarkında, devlet, fikir ve ekonomik yaşam işleyişleri birbirlerine bağlı ve birbirleri ile ilişkilidir, o kadar ki, bu işleyişler birbirine uyacak aynı düzen içinde çalıştırılmazsa, hükümetin çekici gücü harcanmış olur, ondan beklenen tam verim sağlanamaz. Onun içindir ki, bir ulusun kültür düzeyi üç alanda, devlet, fikir ve ekonomi alanlarındaki çalışma ve başarılı sonuçlarının toplamı ile ölçülür."⁴¹

Atatürk, bu bakış açısıyla, şehrin imar planını detaylarıyla inceleyip uygulanmasıyla da adım adım ilgilenmiştir. Şehrin kasabadan kente dönüşmesinde bir kentte olmasını istediği tüm yapı ve faaliyetlerin bulunmasında Atatürk'ün kişisel çabası gözlemlenmektedir. Afet İnan, Atatürk'ün "Cumhuriyet başkentinin her çeşit

³⁴ BCA 030/10/122/868/3 Ankara İmar Müdürlüğü'nün, Beş Senelik İmar Programının Kabulü

³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi (1930) Devre : 3 Cilt: 19 İçtima : 3 Elli Dokuzuncu İnikat, 17 Mayıs 1930, s. 75.

³⁶ Ahmet Emre Bilgili, Şehir ve Kültür, Eşsizliğin Doruk Noktası: İstanbul, *Şehir ve Kültür İstanbul*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 356.

³⁷ Falih Rıfki Atay, a.g.e., s. 412-486.

³⁸ Cumhuriyet 21 Kasım 1938.

³⁹ Erol Kaya, *Kentleşme ve Kentleşme*, 2. Baskı, Okutan Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 120-121.

⁴⁰ Ahmet Emre Bilgili, a.g.e., s. 356.

⁴¹ Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları, a.g.e., 234-235.

müesseseleri Ankara'da kurulmalı" düşüncesiyle hareket ettiğini belirtmiş, Ankara'yı karış karış gezip her yerini tanıdığını aktarmıştır.⁴²

Ankara için düşünülen kentleşme planı, yalnızca bayındırlık işleri ile bağlantılı değerlendirilmemelidir. Atatürk, çağdaş uygarlıklar seviyesinin üstüne çıkma amacıyla yürüttüğü Türk Devrimi'ni gerçekleştirirken, her detayı en ince ayrıntısına kadar çalışmıştır. Atatürk, hayalini kurduğu çağdaş Türk Devleti'nin temellerini atarken, ilgilenmediği hiçbir alan bırakmadığı gibi, Ankara'nın imar edilmesiyle de kişisel olarak ilgilenmiştir. Siyasi, ekonomik, hukuki, kültürel, toplumsal devrimlerin tümünün yerleşebilmesi için çalışmalar Ankara'dan sürdürülürken, devrimlerin kalıcı olabilmesi için de ihtiyaç duyulanlar Ankara'da ortaya konulmuştur. 1923 yılında Mimar Vedat Tek tarafından Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Merkezi ve Hukuk Mektebi olarak tasarlanan binaya 1924 yılında milletin meclisi TBMM'nin taşınması sağlanmış, "Türkiye Cumhuriyeti'ne yaraşır bir abide niteliğini taşıması koşulu benimsenen" günümüz TBMM binası için Prof. Dr. Clemens Holzmeister'in ekibinin projesi 1938 yılında Atatürk'ün imzasıyla kabul edilmiştir.⁴³ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 2. Maddesinde belirtildiği gibi "milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi", millet iradesini ve milli egemenliği esas alan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kalıcılığı için özenle geliştirilerek var edilmeye çalışılmıştır.⁴⁴

İmar planlamasının yanında şehri yaşanır hale getirmeye yönelik düzenlemeler için atılan adımlar, hayali kurulan modern kent ve kentlilerin yaratılmaya çalışıldığını göstermektedir. Ankara'da yapılanların, batılı yaşam tarzının, yeni planlama anlayışının ve modern mimari yaklaşımının ülkeye yerleştirilmesine de ön ayak olduğu değerlendirilmektedir.⁴⁵ Sosyolojik anlamda çağdaşlaşmış bir toplumun prototipini ortaya koymadan toplumun tam anlamıyla çağdaşlaşması mümkün görülmemektedir.⁴⁶ Bu anlamda, Türk Devrimi'nin çağdaş ve laik kentlisinin Ankara'da somutlaştırılmaya çalışıldığı açıktır. Çağdaş insan prototipinin yaygınlaşamamış olması konusunda 1970 yılında İngiltere'de Alfred Sherman tarafından yayınlanan bir makalede Ankara'nın şehir merkezinden uzaklaştıkça, toplumun, devlet düzeni ve öğretiminden İslamiyet'e dayalı kuralları benimsediği üzerinde durduğu vurgulanmıştır. Hikmet Özdemir'in eserinde, "son derece ilginç gözlem" sözleriyle yer verdiği bu yorumda⁴⁷ bile, Ankara kentlisinin devlet düzenini ne denli benimsediği ön plana çıkmaktadır. Ankaralıların düzenleri ve alışkanlıklarında, çağdaş bir toplumdaki tüm unsurlara dikkatle yer verilmesini Atatürk'ün çabaları olmaksızın düşünmenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti ve Ankara Barosu'nun ilk kadın avukatı Süreyya Ağaoğlu'nun anlatımına göre, Ankara'da kadınların lokantada yemek yemeye başlaması dahi, Atatürk'ün çabasıyla olmuştur. Yalnız başlarına iki kadının İstanbul Lokantası'nda yemek yemesinden rahatsızlık duyulduğunu öğrenen Atatürk, aracıyla lokantanın önünde "Bugün Süreyya'yı bize götürüyorum, yarın lokantada yiyecek" demiş, durumu normalleştirmiştir. Süreyya Hanım, konuyla ilgili olarak anılarına, "Gazi bu davranışı ile

⁴² Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Haz. Arı İnan, 10. Baskı Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 30, 311.

⁴³ *TBMM Binaları*, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı, Ankara 2015, s. 7-11.

⁴⁴ *Teşkilatı Esasiye Kanunu*, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa21.htm> (27.09.2017).

⁴⁵ Bülent Duru, a.g.e., s. 173.

⁴⁶ Sulhi Dönmezer, Atatürkçü Çağdaşlaşmada İnsan Prototipi, *Atatürk ve Çağdaşlaşma Belgeleri ve Görüşler*, Haz.: M. Saray, H. Tosun, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 206.

⁴⁷ Hikmet Özdemir, *Atatürk'ü Yeniden Düşünmek*, 3. Baskı, Remzi Yayınevi, İstanbul 2011, s. 46.

kadınların toplum içinde hareket serbestliğini nasıl korumak istediğini göstermişti.” yazmıştır.⁴⁸

İlgilendiği her konunun öncüsü olmayı başaran Atatürk, Ankara’da her alanda örnek alınacak eserler ortaya konulmasını sağlamıştır. 1927 yılında Ankara Palas Devlet Konukevi, 1929 yılında Türkiye İş Bankası, 1930 yılında Türk Ocağı (Resim Heykel Müzesi) binaları Ankara’da imaj mimarlığını yansıtan eserler olarak yapılmıştır. Başkentte ihtiyaç duyulan kamu binalarının yanı sıra, okul, üniversite, hastane, fabrika, banka, konut ve otel gibi yapıların eksikliği giderilmeye çalışılmıştır.⁴⁹ Altan Öymen, çocukluğundaki Ankara’nın büyük bir şantiyeyi andırıldığını yazmıştır.⁵⁰ Aşamalı olarak uygulamaya konulan Jansen Planı’nda öncelikli olarak Yenışehir, Cebeci, eski ve yeni yangın yerleri, istasyon ve civarının düzenlemesi üzerinde durulduğu; eski mahallelerin haritalarının sonradan detaylandırıldığı anlaşılmaktadır.⁵¹ Çağdaş mekanlar, Yenışehir adı verilerek kurgulanmaya çalışılan çağdaş Ankara’da inşa edilerek toplumun bunlardan faydalanması istenmiştir.

Hermann Jansen’in yanı sıra, Ankara’nın ihtiyaçlarını tasarlamak üzere Ernst Egli, Clemens Holzmeister, Bruno Taut, Martin Wagner, Martin Elsaesser, Franz Hillinger gibi pek çok Avrupalı mimar ve kent planlamacısı kente davet edilmiştir. Pek çoğu akademilerde, üniversitelerde öğrenci de yetiştiren Avrupalı akademisyen ve uzmanlar, modern bir kentin nasıl olması gerektiğine ilişkin mekânsal pratikleri uygulamaya koymakla da görevlendirilmiştir. Kentin yapısal ihtiyaçlarının yanı sıra, çağdaş toplumun ihtiyaçları için de müzik, sanat, kültür, edebiyat, hukuk, tıp, iktisat, sosyoloji gibi alanlarda uzman yabancıların Türkiye’de ikamet etmesi sağlanmaya çalışılmıştır. İkinci Dünya Savaşı’na gidilen yıllarda, Nazi rejiminden kaçan “sığınmacı” uzmanların bir kısmı Ankara’ya yerleşmiş, Türk Devrimi’nin gelişimine katkı sağlamayı da kendilerine görev bilmişlerdir. Türkçeyi çok kısa sürede öğrenmeyi başaran uzmanlar, kendi kültürlerini Türkiye’ye kazandırma ve alanlarında kalıcı eserler bırakma konusunda çaba sarf etmişlerdir.⁵² Yurtdışından gelen uzmanların seyahat ve yerleşimleriyle beraber, Türkiye’deki ihtiyaçlarıyla da yakından ilgilenilmiştir.⁵³

Sanata ve sanatçılara verdiği değeri her fırsatta gösteren Atatürk, opera, tiyatro, resim ve heykelde, sanatçıların yetişmesi, bu alanlara toplumun ilgi duyması ve faaliyetlerden faydalanması için çabalamıştır. Devlet konservatuvarının açılması, müzelerin yapımı, fakültelerin açılması, Atatürk’ün şahsi çabasıyla olmuştur. Beyaz örtülerle servis yapan ilk lokantanın açılması; sinema, tiyatro, opera, sergi salonu, hatta eserleri bizzat Atatürk’ün talep ve yönlendirmesiyle gerçekleşmiştir. Türk Dil ve Türk Tarih Kurumları, Türk Devrimi’nin hayal ettiği milli kültüre katkı sağlamaları için

⁴⁸ Soner Alper, Gülşah Yıldırım, Türkiye Cumhuriyeti’nin ve Ankara Barosunun İlk Kadın Avukatı Süreyya Ağaoğlu, *Hukuk Gündemi Atatürk Özel Sayısı*, Ankara: (<http://www.ankarabarosusu.org.tr/site/ankarabarosusu/hgdmakale/2013-1/12.pdf>) (26.02.2018), 2013, s. 56, Ağaoğlu, 1984’ten, 40-42.

⁴⁹ Hasan Fevzi Çüngen, Mehmet Emin Yılmaz, Fatih M. Tanrıveren, Ankara’da Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi’nden Bir Örnek: Erzurum Otel, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, C1/ S1, 2013, Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM) Yayını, Ankara 2013, s. 132-133.

⁵⁰ Altan Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*, 13. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 19.

⁵¹ BCA 030/10/122/868/3 Ankara İmar Müdürlüğü’nün, Beş Senelik İmar Programının Kabulü.

⁵² Ernst Egli, *Atatürk’ün Mimarının Anıları- Genç Türkiye İnşa Edilirken*, 3. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017; Reiner Möckelmann, *İkinci Vatan Türkiye- Ernst Reuter’in Ankara Yılları*, Ç: Ahmet Arpad, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.

⁵³ BCA 180/9/29/158/11 Avusturyalı Profesör Egli’ye Ankara-İstanbul Arasında Geçerli Seyahat Vizesi Verilmesi.

Atatürk'ün talebiyle kurgulanmıştır.⁵⁴ Ankara'nın simgelerinden Güvenpark Anıtı'nın üzerine 1935 yılında "Türk, Öğün, Çalış, Güven" sözleri, "Türk ulusuna verdiği en büyük nasihat olarak", yine kendisi tarafından yazdırılmıştır.⁵⁵ Altan Öymen, henüz tamamlanmadan önce gidip gördüğü ve üzerindeki yazının sıralamasını tartıştığını söylediği anıttaki sözlerle ilgili şu satırları yazmıştır: Atatürk'ün bu sözü de, "Ne mutlu Türk'üm diyene!" gibi, "Türk milleti çalışkandır, zekidir" gibi, Türkiye'yi "ulus-devlet" yaparak o devletin vatandaşlarına özgüven verme hedefine yönelikti. Ve o hedef, Cumhuriyet döneminin Ankara'sında ulusal bir hedef haline gelmişti."⁵⁶ Ahmet Emre Bilgili, küresel bir iddia sahibi bir şehir için en önemli konulardan birinin, şehirde yaşayanların şehirle kurduğu kültürel irtibat olduğunu yazmıştır.⁵⁷ Erol Kaya da, büyüklükleri sebebiyle kentlerin içine aldığı kişileri az ya da çok etkilediklerinden söz etmiştir.⁵⁸ Atatürk'ün de bu bilinçle hareket ederek, Ankaralıların çağdaş kentliler olmaları için çabaladığı açıktır. Şehrin gelişimi ve büyümesiyle buraya yerleşecek yeni kentliler için de bu amaçla bir düzen hazırlanmıştır. Ankara'nın imarı, yalnızca bir kentleşme projesi olarak yürütülmemiş, aynı zamanda yeni Türk Devleti'nin çağdaş toplumunun da oluşturulması için kurgulanmıştır.

Ankara'nın hızlı gelişmesi ve büyümesi nüfusa da yansımış, Ankara'ya yerleşecek kamu görevlilerine maaşlarının yarısı kadar konut yardımı yapılmasına yönelik düzenlemeye imza atılmıştır.⁵⁹ Yerleşim, beklenen yönde ilerlemiş olmalıdır ki, 1925 yılında Dahiliye Vekili Cemil Bey, 25 - 30 bin nüfuslu Ankara'nın, hükümet merkezi olduktan sonra 5 misli kalabalıklaştığını ve bu nüfus artışının sürdüğünü belirtmiştir.⁶⁰ İhtiyaç duyulan yasal düzenlemelerin yanında, planlı kentleşme projeleri yürürlüğe konulmuş, "ıssız", "karanlık", "tozlu", "iptidai", "kuru", "yabani" diye nitelendirilen Ankara'dan modern bir şehir yaratılmıştır.⁶¹

Atatürk, Gazi Orman Çiftliği adıyla kendi parasıyla satın alıp kurguladığı çiftlik arazisinde yapılaşmayı takip edip yönlendirmiştir. Kendi adıyla anılan çiftlikte, örnek üretim tesisleri kurulmasının yanı sıra şehirde nefes alınacak bir yer bulunmasına da gayret göstermiştir. Yunus Nadi, bu durumun Atatürk'ün başarısı olduğunu anlattığı yazısında şu satırlara yer vermiştir: "... harap şehrin imarı lazım geldi. Baş yapıcı Atatürk bu işe daha önceden başlamıştı, ona büyük kuvvetle sarılarak daha büyük hız hamleleriyle devam etti. Vaktile fesliğin ve kadife çiçeğini zor bilen Ankara'da ezcümle değme yerde değişmeyecek güllerin en güzel çeşitleri yetişiyor. Kara Ankara, çok değil, on, on beş yılda pek çok şehirlerimize baskın yeşil Ankara oldu." Yunus Nadi, çiftlikteki örnek üretim çiftliklerinden de övgüyle söz ederek, devleti faaliyet ve fedakârlığa sevk etmekle yetinmeyen Atatürk'ün kıraç ovoidan milyonlar değerinde mahsul çıkardığını da vurgulamıştır.⁶² Leyla Alpogut, Atatürk Orman Çiftliği Yerleşkesinin Cumhuriyet'in "topyekün dönüşüm" amacına katkı sağlayacak bir ortam, modernite projesinin deneme uygulama alanı olarak kurgulanıp geliştiğini, sadece üretim ve

⁵⁴ Nuray Bayraktar, "Başkent Ankara'da Cumhuriyet Sonrası "Modern" Yaşam ve Mekansal Kurgu", *Kontrast, Özel Sayı: Ankara*, 37, AFSAD Ankara Fotoğraf Sanatçıları Derneği, Ankara 2013, s. 6-9.

⁵⁵ Afet İnan, a.g.e., s. 438.

⁵⁶ Altan Öymen, a.g.e., s. 79.

⁵⁷ Ahmet Emre Bilgili, a.g.e., s. 355.

⁵⁸ Erol Kaya, a.g.e., s. 35.

⁵⁹ Ruşen Keleş, "Konut Politikalarımız", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C 44, S 1, Ankara 1989, s. 71.

⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi (1925). 2. Dönem 14. Cilt 64. Birleşim, 25 Şubat 1341, s. 335.

⁶¹ Falih Rıfkı Atay, a.g.e., s. 406-412.

⁶² Cumhuriyet, 21 Kasım 1938.

barınma bileşenleri ile sınırlı kalmadığını belirtmiştir.⁶³ Atatürk, 1937 yılında, “senelerden beri şahsi tasarrufu ve şahsi emeğiyle vucude getirdiği” Ankara’daki Orman Çiftliği’ni ve yurdun çeşitli bölgelerinde bulunan diğer çiftliklerini, içinde bulunan tüm yapı ve tesisleriyle birlikte Hazine’ye bağışlamıştır. Ankara’daki Orman Çiftliği dışında 4 ayrı bölgedeki çiftliklerle birlikte içeriğinde bulunan ürünlerin işlendiği fabrikalar, üretim tesisleri, canlı hayvanlar, meyve-sebze bahçeleri, satış mağazaları, lokantalar gibi tesisler de Atatürk tarafından devlete bağışlanmıştır.⁶⁴ Atatürk Orman Çiftliği örneğinde olduğu gibi, Ankara ile ilgili her alanda, Atatürk’ün çağdaşlaşma projesinden beklentisinin örneği kişisel çabasıyla oluşturulmuş ve milletin bütününe mâl edilmeye çalışılmıştır.

Çağdaş Türkiye’nin merkezinin İstanbul ile rekabette cazibe merkezine dönüştürülmesinde istenilen sonucun alındığı açıktır. İngiltere’nin baskısıyla bazı yabancı temsilciliklerin Ankara’nın başkent kalacağına inanmamaları ve Ankara’ya taşınmaları zorunlu kılınırsa, Türkiye temsilciliklerini büyükelçilikten elçiliğe düşürmekle tehdit ettikleri görülmüştür. Ancak gösterilen kararlılıkla, 1927 yılında en çok direnen İngiltere dâhil Türkiye’de elçiliği bulunan ülkeler, İstanbul temsilciliklerini kapatarak Ankara’ya taşınmışlardır. 1930 yılında İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi Sir George Clerk şöyle yazmıştır: “Ankara artık kesinlikle Türkiye’nin başkentidir... İkametgâhların elektrik, yol, su, gaz gibi maddi şartları artık İstanbul’daki kadar iyidir, hatta daha da iyidir...”⁶⁵ 1930 baharında Irak Harbiye Nazırı Cafer Paşa’nın Ankara ziyaretinin izlenimleri de dikkat çekicidir. Dışişleri Bakanlığından Bağdat Büyükelçiliğinden alınarak Başbakanlığa iletilen telgrafta Cafer Paşa’nın Ankara ziyaretine ilişkin izlenimleri şu şekilde aktarılmıştır: “Orada gördüğü asarı umran ve terakki pek ziyade hayret ve takdirini mucip olmuştur.”⁶⁶ Ankara’nın bayındırlık eserleri ve ilerlemesi, 13 Nisan 1935 tarihinde, Paris Büyükelçiliğinden gelip Dışişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığa sunulan bir raporda da yer bulmuştur. Buna göre, Paris’te çıkan *La Liberte* Gazetesi’nde, Ankara muhabirinden alındığı belirtilen yazıda “Ankara’nın imar vaziyetinde gösterilen himmet ve yirminci asır medeniyetinin bütün inceliklerini havi bir çöl ortasında yepyeni ve mükemmel bir şehir meydana getirme hususunda sarfolunan gayret”in anlatıldığı vurgulanmıştır.⁶⁷

Ankara için yapılan bu yorumların yanında, İmar İdare Heyeti Başkanlığını üstlenen Falih Rifkî Atay,⁶⁸ planın ve “plan disiplinciliğinin spekülasyoncular ve keyficiler elinde iflas etmesine” yandığı kadar hiçbir şeye yanmadığını yazmıştır.⁶⁹ Ankara’da pek çok önemli esere imza atan Mimar Ernst Egli, 1953’te yıllar sonra yeniden şehre geldiğinde izlenimlerini şu şekilde anlatmıştır: “Türklerin spekülasyon hırsı çok büyüktü, konut ihtiyacının sonucu olarak varoşlar meydana gelmişti ve Atatürk’ün sahadan sürdüğü, kendi çıkarları için güç elde etmek isteyen kesimler, şimdi yeniden hayata dönüşlerini kutluyorlardı.”⁷⁰ İmar Planı yürürlüğe konulan Jansen, planın uygulanmasında bir süre danışmanlık yapmayı sürdürmüşse de; görevine 1938’de son verilmiştir. Fehmi Yavuz,

⁶³ Leyla Alpagut, Atatürk Orman Çiftliği’nde Ernst Egli’nin İzleri: Planlama, Bira Fabrikası, Konutlar ve “Geleneksel” Bir Hamam, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 2, Ankara 2010, s. 254, 258.

⁶⁴ *İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, Birinci Cilt (1920-1938)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara 1992, s. 414-419.

⁶⁵ Bilal Şimşir, “Cumhuriyetin Başkenti Ankara”, *Uluslararası Konferans, Atatürkçülük ve Modern Türkiye*, 22-23 Ekim 1998, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1999, s. 486.

⁶⁶ *BCA 030/10/258/739/1* Irak Savunma Bakanı Cafer Paşa’nın Ankara Gezisindeki İzlenimleri.

⁶⁷ *BCA 30/10/245/653/19* *La Liberte* Gazetesinde Moderne Ankara Başlığı Altında Yayımlanmış Yazıya Dair.

⁶⁸ Gönül Tankut, a.g.e., s. 49.

⁶⁹ Falih Rifkî Atay, a.g.e., s. 487.

⁷⁰ Ernst Egli, a.g.e., s. 201.

bu durumun Atatürk'ün ölüm tarihine denk gelmesini dikkat çekici görmektedir. Jansen, Kale ve çevresinden oluşan Eski Ankara ve Çankaya arasındaki Yenişehir için hazırladığı planda, "Arazi spekülasyonunun önü alınıp imar faaliyetlerinin kuvvetli bir elde temerküz etmesinde muvaffak olduğu takdirde burada şehir imarına misal olabilecek bir eser vücuda getirilmiş" olacağını belirtmiştir.⁷¹ Jansen'in belirttiği gibi, tüm çabalara rağmen, arsa spekülasyonunun tam olarak önüne geçilmesinin plandan önce de, sonra da mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. 10 Mayıs 1929 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Ankara şehir planının seçilmesiyle yerleşimdeki "anarşi ve zevksizliğin"; plana uygun istimlak yasasının hazırlanmasıyla da, "vurgunculuk salgınının" biteceğinin beklendiği yazılmıştır.⁷² Jansen Planı'nın uygulamaya konulduğu ilk yıllarda, planın disiplinli bir şekilde uygulandığı, şehrin titizlikle düzenlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Gönül Tankut'a göre, Ankara'nın imarında 1931-1934 yılları en çöşkulu yıllar olmuştur. 1934'ten sonra ise erken kentleşmenin sıkıntıları baş göstermeye başlamıştır.⁷³ 1933 Ağustos'unda Vedat Nedim Kadro Dergisi'ndeki yazısında "yapılan her evin talihi, sahibinin zevkine terk olunmuştur." diyerek, Ankara'da şehir planının varlığına karşın, planın yalnızca şehrin umumi istikametlerini tespit etmesini eleştirmiş, şehirlerin güzelliğinin zevksiz ev sahiplerinin tecavüzlerinden kurtarılması gerektiğini belirtmiştir. Vedat Nedim'in bir diğer eleştirisi de Ankara'nın planlanmasında yerli mimarların göz ardı edilmiş olmasıdır. Türk mimarının kendisine düşen rolü zamanında benimseyememiş olmasıyla göz ardı edilmiş olduğunu, ancak son 5-6 yılda gelişen ve değişen mimarların yetişebilmeleri için çalışıp yaratmalarına imkân tanınması gerektiğini belirtmiştir.⁷⁴ Ankara'ya modern mimari eserler inşa etmek üzere 1927 yılında gelen Ernest Egli de bu konuya değinmiş; Mimar Kemalettin Bey'in başlamış olduğu Atatürk tarafından da "modern" bulunmayan öğretmen okulunu kendisinin yapması istendiğinde duyduğu mahcubiyeti anılarında anlatmıştır.⁷⁵

Atatürk'ün ölümünden sonra, Ankara'nın yapılandırılması ve kentleştirilmesiyle ilgili olan olumlu yönler, neredeyse tümüyle Atatürk'e bağlanmıştır. Afet İnan, 27 Aralık 1919 tarihinde Atatürk Ankara'ya gelmemiş olsa bugünkü Ankara'nın olmayacağını belirtmiştir.⁷⁶ Atatürk'ün ölümünün ardından Burhan Belge "Ankara'nın ve civarının hiçbir noktası yoktur ki, onun hakkında bir hatıra saklamamış olsun." yazmıştır.⁷⁷ Ankara halkı da Atatürk olmadan Ankara'nın düşünülemediğinin bilinciyle, başlangıcından itibaren inanıp büyük destek verdiği Atatürk'e olan sevgisini her fırsatta göstermeyi borç bilmıştır. Milli Mücadele'nin askeri boyutu tamamlandıktan sonra, henüz Ankara başkent olmadan, Atatürk'e hemşehrilik verilmesi kararı alınmıştır. Bu kararın üstüne Atatürk 5 Ekim 1922 tarihinde Ankaralılar'a gönderdiği yazıda Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasında Ankara'nın payını özellikle ifade ederek hemşehrilerine teşekkürlerini sunmuştur.⁷⁸ Atatürk 1934 yılında Kızılcahamam'ı ziyaret ettiğinde çevredeki bütün köylülerin yol boyunca sıralanarak kendisini ve beraberindeki heyeti "büyük bir sevinç ve tezahür" ile karşıladıkları İçişleri Bakanlığına rapor edilmiştir.⁷⁹

⁷¹ Fehmi Yavuz, 1981, a.g.e., s. 26.

⁷² *Bütün Dünya*, "Hakimiyeti Milliye Yazıları: Ankara'nın Şehir Planı", S: 2014/8, Ankara, 2014, s. 44-45.

⁷³ Gönül Tankut, a.g.e., s. 216-217.

⁷⁴ *Kadro Mecmuası*, Temmuz, Ağustos, 1933, S.: 19-20, s. 47, 59

⁷⁵ Ernest Egli a.g.e., s. 5.

⁷⁶ Afet İnan, a.g.e., s. 27.

⁷⁷ *Tan Gazetesi*, 21 Kasım 1938.

⁷⁸ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara 2005, s. 496-497.

⁷⁹ *BCA 030/10/2/11/17* Cumhurbaşkanı'nın Ankara Kızılcahamam'a İçişleri Bakanı ve Bazı Milletvekilleri ile Yaptığı Gezinti ve Burada Halk Tarafından Karşılanması.

Atatürk'ün ölümünden sonra Ankara halkı, sevgi ve bağlılığını ortaya koyarak Ankara'nın adının değişmesi ve kente Atatürk adı verilmesini önermiştir. Öneri gazetelerde "Ankara'ya Atatürk adının verilmesi için Ankara Şehir Meclisi dün hükümete bir teklifte bulunmağa karar verdi" satırlarıyla manşet olmuştur. Haberde, Atatürk'ün bütün inkılapları Ankara'da hazırladığına özellikle dikkat çekilmiştir. Belediye Meclisi Üyesi Hayrullah Özbudun'un teklifinden gazetelere şu satırlar yansımıştır: "Büyük Atatürk inkılâbını Ankara'mızda yapmıştır. Bütün memleket için terakki ve inkılâp hatvelerini Ankara'da atmış ve yüksek ve ebedi fikirlerini Ankara'dan dünyaya yaymış bulunmaktadır. Bu itibar ile Ankara'nın Atatürk inkılâbında büyük rolü vardır. Ankara kendisine nasip olan bugünleri unutmayacak ve memleketin kurtarıcı ve yaratıcısını sinesinde ebede kadar muhafaza edecektir. Bu itibarla Ankara'mıza Atatürk'ün adının verilmesi muvafık olacaktır."⁸⁰ Teklifi hükümete iletmeye dair öneri ittifakla kabul edilmiş, ancak bilindiği gibi değişim yaşanmadığından, yürürlüğe konulmamıştır. Yine de, Ankara'yı Atatürksüz düşünmenin mümkün olmadığı açıktır.

Atatürk'ün cenazesinin Ankara'ya gelmesinin ardından gazetelerde Atatürk'ün Ankara için önemi ayrıca ifade edilerek verilmiş, Ankara, "Atatürk'ün Ankara'sı", Atatürk, "Ankara'nın Atatürk'ü" olarak tanımlanmıştır. "Atatürk'ün kurduğu ve tarihe mal ettiği", "Türk istiklal ve inkılabının remzi", "Türkiye'nin en manalı şehri" Ankara'nın "Atatürk'ün aziz hatırası önünde eğildiği" vurgulanmıştır.⁸¹ Burhan Belge, Tan Gazetesi'nde kaleme aldığı "Atatürk ve Ankara" başlıklı yazısında Atatürk'ün bütün ülkede ve özellikle Ankara'da izleri olduğundan söz etmiştir. Belge'nin Milli Mücadele'nin başındaki Ankara tasvirinde, evlerinde gaz lambası yakan, mangal kenarında ısınan Ankara varken, Atatürk'ün her gelişinde daha da ayağa kalkan, "onun kahraman elinden kendi şahsiyetinin yeni bir parçasını tesellüm" eden bir hale dönüştüğü vurgulanmıştır. Belge, Atatürk'ün Ankara'da "işaret ettiği steplerin umrana kavuştuğunu" yazmıştır.⁸² Yahya Kemal Beyatlı, Atatürk'ün Ankara'ya gelişini anlatırken kaleme aldığı yazısında: "Yaktı, kavurdu; yaptı, yarattı; ve biz, biz olduk; Ankara da Ankara!" yazmıştır.⁸³ Yunus Nadi'nin yazısında da Atatürk ve Ankara ile ilgili şu satırlar dikkat çekicidir: "Ankara Türk vatanı için beslenen Atatürk ideallerinin tahakkuk merkezidir."⁸⁴ Hasan Ali Yücel, Ankara'nın Atatürk'e ve Atatürk'ün Ankara'ya bağlılığını belirttiği yazısında, Ankara'nın, bütün zafer ve inkılapların doğduğu yer ve "Türk milletinin hayat prensiplerini bir riyazi düstur halinde bize veren büyük insanın, en aziz hatıraları taşına, toprağına yazılmış bir vatan abidesi" olduğunu vurgulamıştır.⁸⁵ Peyami Safa, Atatürk ve Ankara'yı bağdaştırarak şöyle yazmıştır:

"Yeni Türkiye Ankara'da doğdu. Ankara 1923'ten sonra hergün bir safha daha tekamül eden manzarasıyla yeni Türkiye'nin bütün ümran ve teknik inkişafını kendinde hulasa eder: Harabeler içinde fışkıran yepyeni bir şehir; inkırazlar içinden fışkıran yepyeni bir vatan. İnkılabın bütün mutlak ve mücerred, göze görünmeyen kıymetlerini, mücessem ifadesinde, teker teker müşahedeye imkan verecek tarzda gözönüne koyan Ankara, bize her zaman, Atatürk'ün başında gizli modern ve mamur bir Türkiye rüyasını ebedi ve açık bir resim halinde

⁸⁰ Ulus; Tan; Bugün 16 Kasım 1938.

⁸¹ Son Telgraf; Cumhuriyet, 21 Kasım 1938.

⁸² Tan, 21 Kasım 1938.

⁸³ Yahya Kemal Beyatlı, *Atatürk 19 Yıl Önce Bugün Ankara'ya Gelmişlerdi*, Ulus Basımevi, Ankara 1938, s. 10.

⁸⁴ Cumhuriyet, 21 Kasım 1938.

⁸⁵ Bugün, 22 Kasım 1938.

göstermiştir: Atatürk'ün tahakkuk ve tecessüm etmiş en güzel rüyasıdır."⁸⁶

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İtilaf Devletleri tarafından başlatılan Anadolu işgalinin engellenmesi sonucunda yürürlüğe konulan Türk Devrimi, çok yönlü bir çağdaşlaşma projesidir. Her aşamasında, uzun vadeli sonuçlar göz önünde bulundurularak atılan adımlar, Türk Devrimi'nin hedefine ulaşmasında etkili olmuştur. Ankara, 27 Aralık 1919 tarihinde Atatürk ve Temsil Heyeti'nin gelişiyle Milli Mücadele'nin merkezi olmuştur. Bir çağdaşlaşma projesi olarak gerçekleştirilen Türk Devrimi'nde Atatürk, tam bağımsızlığın elde edilmesinin ardından planladığı gibi yeni bir devlet ve toplum yapısı kurgulamaya çalışmıştır. TBMM'nin açılışıyla yeni Türk Devleti'nin merkezi haline gelen Ankara, Türk Devrimi ile gerçekleştirilmeye çalışılan çağdaş ve laik düzen için örnek uygulama alanı olarak belirlenmiştir.

Atatürk, çağdaş, laik, milli bir devlet ve toplum düzeni yerleştirmek için uğraş verdiği Türk devriminde, bu düzenin daim kılınabilmesi için her konudaki adımları dikkatlice planlamıştır. Ankara'yı yeni baştan düzenleyip hayalindeki kent, kentli ve kent yaşamını yaratmaya çalışmıştır. Türk Devrimi'nin gelecek nesillere örnek olacak bireyleri, Ankara'da düzenlenen yaşam alanları ve çağdaş bir toplumun ihtiyaç duyacağı sosyal olanaklar düzenlenerek oluşturulmaya çalışılmıştır. Ankara'nın baştan sona planlanması ve inşası bu hayale uygun şekilde gerçekleştirilmiştir. Yapılan düzenlemelerle Ankara, bir kasabadan kente dönüştürülürken, toplumun da kentlileşme önünde engel olabilecek unsurlarla karşılaşmadan yeni düzene ayak uydurabilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Atatürk'ün Ankara'nın yapılanmasıyla ilgili düşüncelerinin yalnızca Ankara ile ilgili olmadığı anlaşılmaktadır. Bir çağdaşlaşma projesi olarak gerçekleştirilen Türk Devrimi'nde kentleşmenin ve kentlileşmenin Atatürk için anlamının, Anadolu'nun ortasında, Ankara örneği ile somutlaştırılmaya çalışıldığı açıktır. Bu durumu, Atatürk'ün her adımında gözlemlemek mümkündür.

Atatürk'ün en büyük eseri olarak tanımladığı cumhuriyetin bir uzantısı ve model kenti olarak kurgulanan Ankara'nın yolları, binaları, yaşam alanları, tesisleri, sosyal olanakları, ormanlık bölgesi inşa edilirken Atatürk'ün Türk Devrimi ile elde edilmeye çalışılan çağdaş Türk toplumundan beklentisinin ne olduğu da anlaşılmaktadır. Batılılaşmayı esas alarak yapılan sosyal alandaki devrimlerde, kadın hakları konusunda olduğu gibi nasıl çağdaş batının önüne geçen uygulamalar izlenmişse, topluma örnek olacak insan figürü için de benzeri bir uygulamaya gidilmiştir. Atatürk'ün Ankaralıları çalışan; üreten; kendini geliştirmeye ve sanata değer veren, çağdaş Türk toplumunun örnek kentlisi olarak dizayn edilmiştir.

⁸⁶ Cumhuriyet, 21 Kasım 1938.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

1. *BCA 030/10/2/11/17* Cumhurbaşkanı'nın Ankara Kızılcahamam'a İçişleri Bakanı ve Bazı Milletvekilleri ile Yaptığı Gezinti ve Burada Halk Tarafından Karşılansması
2. *BCA 030/10/258/739/1* Irak Savunma Bakanı Cafer Paşa'nın Ankara Gezisindeki İzlenimleri
3. *BCA 30/10/245/653/19* La Liberte Gazetesinde Moderne Ankara Başlığı Altında Yayımlanmış Yazıya Dair
4. *BCA 30/10/122/868/1* Ankara şehrinin planını düzenlemede gerekli olan yerlere ait haritaların, bir an evvel hazırlanması
5. *BCA 030/10/122/868/3* Ankara İmar Müdürlüğü'nün, Beş Senelik İmar Programının Kabulü
6. *BCA 030/10/122/869/1* Ankara İmar Planındaki Yeni Yollar Dışında, Kapanması Gereken Yolların, Arsa Hükümüne Girmesinden Dolayı İmar Müdürlüğüne Terk Edilip Edilmeyeceği
7. *BCA 030/10/122/868/6* Ankara Şehrinin Hükümet Merkezi Olarak Seçilmesi ve Gelişimi Hakkında Zürih'te Çıkan Neue Züricher Zeitung Gazetesindeki Makale.
8. *BCA 180/9/29/158/11* Avusturyalı Profesör Egli'ye Ankara-İstanbul Arasında Geçerli Seyahat Vizesi Verilmesi

TBMM Zabıt Cerideleri

9. TBMM Zabıt Ceridesi (1923). Devre 2, Cilt 2, Otuzbeşinci İltima, 13 Teşrinievvel 1339.
10. TBMM Zabıt Ceridesi (1924). 2. Dönem 5. Cilt 101. Birleşim, 13 Şubat 1340.
11. TBMM Zabıt Ceridesi (1924). Devre 2, Cilt 6, Yüzüçüncü İltima, 16 Şubat 1340
12. TBMM Zabıt Ceridesi (1924). Devre 2, Cilt 7, Onsekizinci İltima, 22 Mart 1340
13. TBMM Zabıt Ceridesi (1925). 2. Dönem 14. Cilt 64. Birleşim, 25 Şubat 1341
14. TBMM Zabıt Ceridesi (1925). 2. Dönem 15. Cilt 72. Birleşim 8 Mart 1341
15. TBMM Zabıt Ceridesi (1925). 2. Dönem 15. Cilt 78. Birleşim 15 Mart 1341
16. TBMM Zabıt Ceridesi (1930) Devre : 3 Cilt: 19 İltima : 3 Elli Dokuzuncu İnikat, 17 Mayıs 1930

Gazeteler

17. *Bugün Gazetesi* 16, 22 Kasım 1938
18. *Cumhuriyet Gazetesi* 11-21 Kasım 1938
19. *Kadro Mecmuası*, Sayı 19-20, 1933
20. *Son Telgraf Gazetesi*, 21, 22 Kasım 1938
21. *Tan Gazetesi*, 16-21 Kasım 1938
22. *Ulus Gazetesi*, 16 Kasım 1938

Kitaplar ve Makaleler

23. Alpagut, Leyla, Atatürk Orman Çiftliği'nde Ernst Egli'nin İzleri: Planlama, Bira Fabrikası, Konutlar ve "Geleneksel" Bir Hamam, *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 2, Ankara 2010.
24. Alper, Soner, Yıldırım, Gülşah, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Ankara Barosunun İlk Kadın Avukatı Süreyya Ağaoğlu, *Hukuk Gündemi Atatürk Özel Sayısı*, Ankara: (<http://www.ankarabarosu.org.tr/siteler/ankarabarosu/hgdmakale/2013-1/12.pdf>) (26.02.2018), 2013.
25. Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, 5.Baskı, Say Yayıncılık, İstanbul 2010.

26. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906 – 1938), 5. Baskı, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 2006.
27. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara 2005.
28. Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul t.y., s. 412
29. Bayraktar, Nuray, “Başkent Ankara’da Cumhuriyet Sonrası “Modern” Yaşam ve Mekansal Kurgu”, *Kontrast, Özel Sayı: Ankara*, 37, AFSAD Ankara Fotoğraf Sanatçıları Derneği, Ankara 2013, s. 5-9.
30. Beyatlı, Yahya Kemal, *Atatürk 19 Yıl Önce Bugün Ankara’ya Gelmişlerdi*, Ulus Basımevi, Ankara 1938.
31. Bilgili, Ahmet Emre, Şehir ve Kültür, Eşsizliğin Doruk Noktası: İstanbul, *Şehir ve Kültür İstanbul*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2012.
32. *Bütün Dünya*, “Hakimiyeti Milliye Yazıları: Ankara’nın Şehir Planı”, S: 2014/8, Ankara, 2014.
33. Cengizkan, Ali, *Ankara’nın İlk Planı 1924-25 Lörcher Planı Kentsel Mekan Özellikleri, 1932 Jansen Planına ve Bugüne Katkıları ve Kalıntıları*, Ankara Enstitüsü Vakfı, Arkadaş Kitabevi, Ankara 2004.
34. Çüen, Hasan Fevzi, Yılmaz, Mehmet Emin, Tanrıveren, Fatih M., Ankara’da Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi’nden Bir Örnek: Erzurum Oteli, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, C1/ S1, 2013, Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM) Yayını, Ankara 2013, s. 130-142.
35. Duru, Bülent, Mustafa Kemal Döneminde Ankara’nın İmarı, *Cumhuriyetin Ütopyası: Ankara*, Haz. F. Ş. Cantek, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara 2012.
36. Dönmezer, Sulhi, Atatürkçü Çağdaşlaşmada İnsan Prototipi, *Atatürk ve Çağdaşlaşma Belgeler ve Görüşler*, Haz.: M. Saray, H. Tosun, Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010
37. Egli, Ernst, *Atatürk'ün Mimarının Anıları- Genç Türkiye İnşa Edilirken*, 3. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.
38. İnan, Afet, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Haz. Arı İnan, 10. Baskı Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.
39. Kaya, Erol, *Kentleşme ve Kentlileşme*, 2. Baskı, Okutan Yayınevi, İstanbul, 2007.
40. Keleş, Ruşen, *Kentleşme Politikası*, 12. Baskı, İmge Yayınevi, İstanbul 2012.
41. ----, “Konut Politikalarımız”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C 44, S 1, Ankara 1989, s. 64-98.
42. Möckelmann, Reiner, *İkinci Vatan Türkiye- Ernst Reuter'in Ankara Yılları*, Ç: Ahmet Arpad, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.
43. Öymen, Altan, *Bir Dönem Bir Çocuk*, 13. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul 2009.
44. Özdemir, Hikmet, *Atatürk'ü Yeniden Düşünmek*, 3. Baskı, Remzi Yayınevi, İstanbul 2011.
45. ----, *Yabancı Diplomatların Tanıklıklarıyla Atatürk'ün Liderliği*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014.
46. Şimşir, Bilal, “Cumhuriyetin Başkenti Ankara”, *Uluslararası Konferans, Atatürkçülük ve Modern Türkiye*, 22-23 Ekim 1998, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1999, s. 475-486.
47. Tankut, Gönül, *Bir Başkentin İmarı Ankara (1929- 1939)*, ODTÜ. Ankara 1990.
48. *Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara 1987.
49. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri C.: 1 (24 Nisan 1920 – 22 Mayıs 1950)*, Haz.: Dr. I. Neziroğlu, Dr. T. Yılmaz, TBMM, Ankara 2013.
50. *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, Birinci Cilt (1920-1938)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara 1992
51. *TBMM Binaları*, TBMM Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı. Ankara 2015.

52. Tekeli, İlhan, "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", Yıldız Sey (Ed.) *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Bilanço 98*, Tarih Vakfı, İstanbul 1998, s. 106-134
53. Turan, Mustafa, Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi: "Milli Temsil Meselesi", *Gazi Akademik Bakış*, C 5 /S 10, Ankara 2012, s. 1-24
54. Yavuz, Fehmi, *Kentsel Topraklar: Ülkemizde ve Başka Ülkelerde*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1980
55. ----, "Başkent Ankara ve Jansen", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C7 / S1, Ankara 1981, s. 25-33.

Elektronik Kaynaklar

56. *Teşkilatı Esasiye Kanunu*, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa21.htm> (27.09.2017)
57. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf, (15.08.2018)

ÖRGÜTSEL ADALETİN İŞ DOYUMU VE İŞ PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ayhan DAĞDEVİREN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Ilgaz Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Bölümü, Çankırı/Türkiye.

1. Giriş

Çalışanların iş doyumu ve iş performansı, örgütlerin performansını etkileyen kilit değişkenlerdir. Rekabetin yüksek olduğu küresel bir ekonomide işletmeler, çalışanların iş doyumu ve iş performansı ile ilişkili faktörleri belirlemeye çalışmalıdırlar. Örgütsel adalet, bu faktörlerden biridir. Ayrıca örgütsel adalet, örgütsel çıktılar üzerinde bir etkiye sahiptir. Çalışanlar, örgüt içinde kendilerine adil bir şekilde muamele edilmediğini hissettiklerinde duygusal (örneğin, düşük bağlılık) ve davranışsal (örneğin, işten ayrılma) olarak karşılık verirler (Fernandes ve Awamleh, 2006, s. 701).

Son yıllarda örgütsel adaletle ilgili araştırmalara yönelik büyük bir ilgi söz konusudur (Cropanzano, Prehar ve Chen, 2002, s. 324). Buna karşın literatürde örgütsel adaletin iş doyumu ve iş performansı üzerindeki etkisini inceleyen sınırlı sayıda araştırma (Cropanzano vd., 2002; Fernandes ve Awamleh, 2006; Suliman, 2007; Abekah-Nkrumah ve Atinga, 2013; Altaş ve Çekmecelioğlu, 2015) bulunmaktadır. Gerek örgütsel adaletin iş doyumu ve iş performansı üzerindeki etkisini bir arada inceleyen araştırma sayısının sınırlılığı gerekse Bursa ilinde benzer bir araştırmaya rastlanılamaması bu araştırmanın ana hareket noktasını oluşturmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Örgütsel Adalet

Örgütsel adalet, çalışanların adalet algılarıdır (Beugré, 2002, s. 1093). Örgütsel adaletle ilgili ilk araştırmalar 1960'larda yürütülmüştür (Cohen-Charash ve Spector, 2001, s. 278). Örgütsel adalet üzerine araştırma yürüten bilim insanları, adaleti genel olarak dağıtımsal adalet, işlemsel adalet ve etkileşimsel adalet olmak üzere üç boyutta ele almışlardır (Beugré, 2002, s. 1093). Aşağıda, bu adalet boyutları üzerinde durulmuştur.

2.1.1. Dağıtımsal Adalet

Dağıtımsal adalet araştırmalarının öncülüğünü Homans (1961) yapmıştır. Homans, dağıtımsal adaletin kurallarını belirleyerek tarafların bir sosyal değişim ilişkisi içinde olduğunda (a) her bir tarafın ödülünün her birinin maliyetleri ile orantılı olacağını ve (b) net ödüllerin veya kârların her bir tarafın yatırımıyla orantılı olacağını ortaya koymuştur. Daha sonra Adams (1963, 1965), Homans'ın çalışmalarını genişleterek eşitlik teorisini ileri sürmüştür. Bu teoriye göre, bir kişinin girdisine (katkısına) kıyasla bir kişinin çıktısının (ödül) oranının, karşılaştırılmasına karşılık gelen oranın eşit olmaması durumunda, kişiler "eşitsizlik sıkıntısı" yaşayacaklardır (Chang ve Dubinsky, 2005, s. 40). Dağıtımsal adalet, literatürde çalışanın örgüt tarafından dağıtılan kaynakların adil şekilde dağıtıldığını algılaması (Andrews ve Kacmar, 2001, s. 349) veya çalışanın örgüt tarafından dağıtılan çıktıların adil şekilde dağıtıldığını değerlendirmesi olarak ifade edilmektedir (Mensah, Asiamah ve Mireku, 2016, s. 198).

2.1.2. İşlemsel Adalet

1975 yılında Thibaut ve Walker tarafından adalet literatürüne kazandırılan işlemsel adalet, karar almada kullanılan usul ve işlemlerin adil olmasını ifade eder. Leventhal'ın işlemsel adalet yargıları teorisine göre adil olarak algılanan bir işlem, altı kriteri bünyesinde taşımalıdır. Bu kriterler; tutarlı bir şekilde uygulanma, önyargılardan uzak olma, doğru bilginin toplanmasına ve alınan kararlarda kullanılmasına olanak tanıma, hatalı kararları doğrulamada bazı mekanizmalara sahip olma, kişisel veya genel etik/ahlaki standartlara uyma, kararlardan etkilenen çeşitli grupların düşüncelerini

dikkate almazdır (Wu ve Wang, 2008, s. 183; Colquitt, Conlon, Wesson, Porter ve Ng, 2001, s. 426).

2.1.3. Etkileşimsel Adalet

1986 yılında Bies ve Moag tarafından adalet literatürüne kazandırılan etkileşimsel adalet, işlemler yerine getirilirken çalışanların karşı karşıya kaldığı kişilerarası davranışın niteliğini ifade eder. Etkileşimsel adalet, iki alt boyuta ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, kişilerarası adalettir ve yetkililerin çalışanlara nazik davranma ve değer verme düzeyini yansıtmaktadır. İkincisi ise bilgilendirici adalettir ve prosedürlerin kullanılması veya çıktıların dağıtılması ile ilgili çalışanlara bilgi veren açıklamalara odaklanmaktadır (Colquitt vd., 2001, s. 426-427).

2.2. İş Doyumu

İlk kez 1920'lerde orta atılan, asıl önemi 1930 ve 1940'lı yıllarda anlaşılan iş doyumu, örgütsel davranış ve yönetim literatüründe en fazla çalışılan konulardan biridir. İş doyumuna olan bu ilgi; devamsızlık, örgütsel bağlılık, işgören devir hızı ve performans gibi diğer önemli örgütsel çıktılarla olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır (Ergin, 1997, s. 25; Zainalipour, Fini ve Mirkamali, 2010, s. 1987). Locke (1976)'a göre iş doyumu, bir kişinin işini veya iş deneyimlerini değerlendirmesi sonucunda ortaya çıkan olumlu veya memnun edici duygusal durumdur (Aktaran Fulford, 2005, s. 74). Bakhshi, Kumar ve Rani (2009, s. 147)'ye göre ise iş doyumu, çalışan doyumunu ifade eder ve bir çalışanın örgütüne yönelik değerlendirici, bilişsel ve duygusal unsurları bulunan tutumsal tepkisidir.

2.3. İş Performansı

Örgütler, kurumsal hedeflerine ulaşabilmek ve içinde bulundukları sektörde rekabet gücü kazanabilmek için işinde yüksek performans gösteren çalışanlara ihtiyaç duyarlar. Çalışanların görevlerini gereği gibi tamamlamaları ve işinde yüksek başarı göstermeleri ise bir gurur, beceri ve tatmin kaynağı olduğu gibi daha yüksek gelir, daha iyi bir kariyer ve sosyal itibar gibi önemli iş sonuçları için de temel koşuldur (Yelboğa, 2006, s. 200).

Babin ve Boles (1998, s. 82)'e göre iş performansı; bir çalışanın, görevdaşlarına göre işiyle ilgili birçok davranış ve sonuç açısından üretken olma düzeyidir. Campbell, 1990 yılında iş performansının sadece görevler boyutunun olmadığını, aynı zamanda bağlamsal boyutunun da olduğunu öne sürmüştür. Görev performansı, doğrudan örgütün ana iş sorumluluklarını içeren işe özel davranışları ifade ederken bağlamsal performans ise örgütsel işin başarıyla tamamlanmasını sosyal ve motivasyon bağlamında destekleyen birtakım kişiler arası ve istemli davranışları ifade etmektedir (Aryee, Chen ve Budhwar, 2004, s. 5).

3. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Tablo 1'de görüldüğü gibi literatürde örgütsel adaletin iş doyumu ve/veya iş performansı üzerindeki etkisinin incelendiği bazı araştırmalara rastlamak mümkündür.

Tablo 1. Örgütsel Adaletin İş Doymu ve/veya İş Performansı Üzerindeki Etkisini İnceleyen Araştırmacılar ve Onların Elde Ettikleri Bulgular

Sıra No	Araştırmacı (Yıl)	Örgütsel Adalet Boyutu ve Bulgu
1	Leung, Smith, Wang, Sun (1996)	*Dağıtımsal, işlemel ve etkileşimsel adalet
2	Cropanzano vd. (2002)	*Otel çalışanları üzerinde yürüttükleri araştırmanın sonucunda dağıtımsal ve işlemel adaletin iş doymunu anlamlı şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir. *Dağıtımsal, işlemel ve etkileşimsel adalet
3	Fernandes ve Awamleh (2006)	*Üniversite çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmanın sonucunda sadece etkileşimsel adaletin iş doymu ve iş performansı üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. *Dağıtımsal, işlemel ve etkileşimsel adalet
4	Özer ve Urtekin (2007)	*Çeşitli iş kollarındaki Birleşik Arap Emirlikleri ulusundan kişiler ve Birleşik Arap Emirliklerinde çalışan yabancılar üzerinde araştırmalarını yürütmüşlerdir. Birleşik Arap Emirlikleri ulusundan kişilerden elde ettikleri verilerin analizi sonucunda, dağıtımsal ve etkileşimsel adaletin iş doymu ve iş performansı üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu; Birleşik Arap Emirliklerinde çalışan yabancılardan elde ettikleri verilerin analizi sonucunda ise tüm örgütsel adalet boyutlarının iş doymu üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu, buna karşın tüm örgütsel adalet boyutlarının iş performansı üzerinde anlamlı etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir. *Dağıtım, işlemel, kişilerarası ve bilgisel adalet
5	Suliman (2007)	*Bir sanayi şirketinde çalışanlar üzerinde yürüttükleri araştırmanın sonucunda kişilerarası ve dağıtım adaletinin iş doymu üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. *Dağıtımsal, işlemel ve etkileşimsel adalet
6	Yürür (2008)	*Özel ve kamu sektörü çalışanları üzerinde yaptığı araştırma sonucunda örgütsel adaletin iş doymu ve iş performansı üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu tespit etmiştir. *Dağıtım, prosedür ve etkileşim adaleti
7	Bakhshi vd. (2009)	*Sanayi işletmesi çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında prosedür ve etkileşim adaletinin iş tatmini üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu tespit etmiştir. *Dağıtımsal ve işlemel adalet
8	Zainalipour vd. (2010)	*Tıp fakültesi çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmada sadece dağıtımsal adaletin iş doymu üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. *Dağıtımsal, işlemel ve etkileşimsel adalet
9	Yeşil ve Dereli (2012)	*Öğretmenler üzerinde yaptıkları araştırmada dağıtımsal ve etkileşimsel adaletin iş doymu üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. *Dağıtımsal, işlemel ve etkileşimsel adalet
10	Abekah-Nkrumah ve Atinga (2013)	*Eğitim, mobilya ve tekstil sektörlerinden birer işletme üzerinde yürüttükleri araştırmada tüm örgütsel adalet boyutlarının iş tatmini üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. *Dağıtımsal, işlemel ve etkileşimsel adalet
11	Sezgin ve Yıldızhan (2013)	*Hastane çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmada tüm örgütsel adalet boyutlarının iş doymu ve iş performansını anlamlı şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir. *Dağıtımsal, işlemel ve etkileşimsel adalet
12	Altaş ve Çekmecelioglu (2015)	*Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü çalışanları üzerinde yürüttükleri araştırmada işlemel ve etkileşimsel adaletin içsel ve dışsal doym üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. *Dağıtımsal ve prosedürel adalet
13	Karavardar (2015)	*Öğretmenler üzerinde yaptıkları araştırmada dağıtımsal ve prosedürel adaletin iş tatmini ve iş performansını anlamlı şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir. *Dağıtım adaleti ile işlemel, kişilerarası ve bilgisel adalet *Bir sigorta firmasının çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada tüm örgütsel adalet boyutlarının iş tatmini üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Örgütsel adaletin iş doyumu ve iş performansı üzerindeki etkisini bir arada inceleyen araştırma sayısının sınırlılığı ve Bursa ilinde benzer bir araştırmaya rastlanılamaması temelinden hareket edilerek oluşturulan bu araştırma, örgütsel adaletin (dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet) iş doyumu ve iş performansını anlamlı şekilde etkileyip etkilemediğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda geliştirilen temel araştırma hipotezleri ise şunlardır:

H1. Örgütsel adalet (dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet), çalışanların iş doyumunu anlamlı şekilde etkiler.

H2. Örgütsel adalet (dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet), çalışanların iş performansını anlamlı şekilde etkiler.

4. Yöntem

4.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılan araştırmanın evreni, Bursa'da faaliyet gösteren beş yıldızlı üç otelin 440 çalışanıdır. Araştırmanın örneklemi ise ankete katılmayı kabul eden 385 otel çalışanıdır. Araştırma, 13 Ekim-18 Kasım 2018 tarihleri arasında uygulanmıştır. Uygulama sonrası geri dönen anketlerden eksik ve hatalı doldurulanlar değerlendirmeye alınmamış ve toplam 372 otel çalışanından araştırma örnekleminin %97'sinden-veri elde edilmiştir.

4.2. Araştırmanın Ölçekleri

Anket formu dört bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde Niehoff ve Moorman (1993, s. 541) tarafından geliştirilen ve 5 maddeli dağıtımsal adalet, 6 maddeli işlemsel adalet, 9 maddeli etkileşimsel adaletten oluşan "Örgütsel Adalet Ölçeği" yer almıştır. İkinci bölümde Karatepe ve Uludag (2008, s. 118) tarafından Babin ve Boles (1998)'in çalışmasından uyarlanan, 5 maddeli ve tek boyutlu "İş Performansı Ölçeği" yer almıştır. Üçüncü bölümde katılımcıların iş doyumlarını ölçmek için "Minnesota İş Doyumu Ölçeği" (Weiss, Dawis, England ve Lofquist, 1967, s. 111) yer almıştır. İçsel, dışsal ve genel doyum olmak üzere üç şekilde değerlendirilen ölçeğin bu çalışmada 20 maddeli genel olanı tercih edilmiştir. Son bölümde çalışanların sosyodemografik özelliklerini belirlemeye yönelik 3 kapalı uçlu (cinsiyet, medeni durum, eğitim), 4 açık uçlu (yaş, departman, gelir ve çalışılan oteldeki deneyim) olmak üzere toplam 7 soru yer almıştır. Çalışanların tüm ölçek maddelerine ne derecede katıldıklarını belirlemek için '1=Kesinlikle Katılmıyorum'dan '5=Kesinlikle Katılıyorum'a doğru sıralanan beşli likert ölçeği kullanılmıştır.

4.3. Verilerin Analizi

Araştırma sonucunda elde edilen veriler, SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 16.0 ile analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin güvenilirlik analizi yapılmıştır. Elde edilen veriler, betimsel istatistikler (sayı, yüzde, ortalama ve standart sapma) ile değerlendirilmiş, değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyi ve yönü Pearson Korelasyon Analizi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma hipotezlerini test etmek için ise Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi yapılmıştır.

5. Bulgular ve Yorumlar

5.1. Sosyodemografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmaya katılanların çoğunluğunu erkek (211 kişi-%56,7), evli (213 kişi-%57,3), 28-35 yaş arasında (135 kişi-%36,3), lise mezunu (104 kişi-%28,0), yiyecek-icecek departmanında çalışan (184 kişi-%49,5), 2001 TL ve üstü gelire sahip (132 kişi-%35,5), 3 yılı aşkın süredir araştırmanın yapıldığı otelde görev yapan (148 kişi-%39,8) kişiler oluşturmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri

Değişken	Grup	Sayı	%
Cinsiyet	Erkek	211	56,7
	Kadın	161	43,3
Medeni durum	Bekâr	159	42,7
	Evli	213	57,3
Yaş	18-27 yıl	114	30,6
	28-35 yıl	135	36,3
	36 yıl ve üstü	123	33,1
Eğitim	İlköğretim	76	20,4
	Lise	104	28,0
	Ön lisans	102	27,4
	Lisans ve üstü	90	24,2
Departman	Yiyecek-İçecek	184	49,5
	Önbüro	79	21,2
	Kat Hizmetleri	66	17,7
	Diğer	43	11,6
Gelir	1600 TL	121	32,5
	1601-2000 TL	119	32,0
	2001 TL ve üstü	132	35,5
Çalışılan oteldeki deneyim	1 yıl ve altı	109	29,3
	2-3 yıl	115	30,9
	3 yıl üstü	148	39,8

5.2. Ortalama, Standart Sapma (SS), Güvenilirlik ve Pearson Korelasyon Analizi Bulguları

Tablo 3’te değişkenlere ilişkin Ortalama, Standart Sapma (SS), Güvenilirlik ve Pearson Korelasyon Katsayıları verilmiştir. Tablo 3’te görüldüğü gibi katılımcılar, örgütsel adalet değişkenleri içinde en fazla etkileşimsel adalete (Ortalama=3,90) katılım gösterirken onu işlemsel adalet (Ortalama=3,87) ve dağıtımsal adalet (Ortalama=3,83) takip etmiştir. Diğer taraftan katılımcıların iş doyumuna (Ortalama=3,84) ve iş performansına (Ortalama=3,82) katılımları örgütsel adalet boyutlarında olduğu gibi güçlü düzeyde çıkmıştır. Güvenilirlik analizi sonucunda dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adaletin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı sırasıyla 0,84, 0,88, 0,84 olarak tespit edilmiştir. İş doyumunu ölçeğinin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı 0,90, iş performansı ölçeğinin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı ise 0,82 olarak bulunmuştur. Literatürde Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı $0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir kabul edildiğinden (Kayış, 2014, s. 405) araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği istenilen düzeyde çıkmıştır.

Değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyi, korelasyon katsayısının 0,00-0,25 arasında olması durumunda çok zayıf, 0,26-0,49 arasında olması durumunda zayıf, 0,50-0,69 arasında olması durumunda orta, 0,70-0,89 arasında olması durumunda yüksek ve 0,90-

1,00 arasında olması durumunda çok yüksek olarak kabul edilmektedir (Sungur, 2014: 116). Tablo 3'te görüldüğü gibi Pearson Korelasyon Analizi sonucunda örgütsel adalet boyutları ile iş doyumunda pozitif yönde, anlamlı ve zayıf düzeyde (dağıtımsal adalet ile iş doyumuna $r=0,45$; $p<0,01$; işlemsel adalet ile iş doyumuna $r=0,37$; $p<0,01$; etkileşimsel adalet ile iş doyumuna $r=0,46$; $p<0,01$) bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer taraftan Pearson Korelasyon Analizi sonucunda dağıtımsal ve işlemsel adalet ile iş performansı arasında pozitif yönde, anlamlı ve çok zayıf düzeyde (dağıtımsal adalet ile iş performansı $r=0,25$, $p<0,01$; işlemsel adalet ile iş performansı $r=0,23$, $p<0,01$); etkileşimsel adalet ile iş performansı arasında ise pozitif yönde, anlamlı ve zayıf düzeyde ($r=0,33$, $p<0,01$) bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet arttıkça iş doyumunda ve iş performansı artmaktadır veya dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet azaldıkça iş doyumunda ve iş performansı da azalmaktadır. İlişkinin gücü ise tüm örgütsel adalet boyutları ile iş doyumunda, etkileşimsel adalet ile iş performansı arasında zayıf; dağıtımsal ve işlemsel adalet ile iş performansı arasında çok zayıftır.

Tablo 3. Değişkenlere İlişkin Ortalama, Standart Sapma, Güvenilirlik ve Pearson Korelasyon Katsayıları

Değişken	Ortalama	SS	1	2	3	4	5
1. Dağıtımsal adalet	3,83	0,72	(0,84)				
2. İşlemsel adalet	3,87	0,70	0,55**	(0,88)			
3. Etkileşimsel adalet	3,90	0,58	0,55**	0,47**	(0,84)		
4. İş doyumunda	3,84	0,53	0,45**	0,37**	0,46**	(0,90)	
5. İş performansı	3,82	0,71	0,25**	0,23**	0,33**	0,30**	(0,82)

** $p<0,01$ (2 kuyruklu)

5.3. Hipotez Bulguları

H1. Örgütsel adalet (dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet), çalışanların iş doyumunda anlamlı şekilde etkiler.

Tablo 4'te görüldüğü gibi dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet, iş doyumundaki değişimin %26,8'ini açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle iş doyumunda, %26,8 oranında örgütsel adalet boyutlarına göre şekillenmektedir. İş doyumunda örgütsel adalet boyutlarıyla açıklayan model istatistiki olarak anlamlıdır ($F=46,233$; $p=0,000$). Standardize edilmemiş regresyon katsayılarına (B) göre tüm değişkenler iş doyumunda üzerinde pozitif yönde bir etkiye sahiptir. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına (β) göre ise iş doyumunda üzerinde en önemli değişken etkileşimsel adalet ($\beta=0,278$) iken onu dağıtımsal adalet ($\beta=0,232$) ve işlemsel adalet ($\beta=0,114$) izlemiştir. Ayrıca modeldeki dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet 0,05 düzeyinde istatistiki olarak ayrı ayrı anlamlıdır.

Tablo 4. Örgütsel Adalet Boyutlarının İş Doyumu Üzerindeki Etkisi

Değişken	İş Doyumu				
	B	Standart Hata	β	t	p
(Sabit)	1,874	0,173		10,859	0,000
<i>Dağıtım sal adalet</i>	0,168	0,042	0,232	3,987	0,000
<i>İşlemsel adalet</i>	0,086	0,041	0,114	2,086	0,038
<i>Etkileşimsel adalet</i>	0,252	0,050	0,278	5,069	0,000
	$R=0,523$ $R^2=0,274$ Düzeltilmiş $R^2=0,268$ $F(3,368)=46,233$ $p=0,000$				

H2. Örgütsel adalet (dağıtım sal, işlemsel ve etkileşimsel adalet), çalışanların iş performansını anlamlı şekilde etkiler.

Tablo 5'te görüldüğü gibi dağıtım sal, işlemsel ve etkileşimsel adalet iş performansındaki değişimin %10,9'unu açıklamaktadır. İş performansını örgütsel adalet boyutlarıyla açıklayan model istatistiki olarak anlamlıdır ($F=16,089$; $p=0,000$) ve bu modeldeki değişkenler içinden sadece etkileşimsel adalet 0,05 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır.

Tablo 5. Örgütsel Adalet Boyutlarının İş Performansı Üzerindeki Etkisi

Değişken	İş Performansı				
	B	Standart Hata	β	t	p
(Sabit)	2,071	0,257		8,054	0,000
<i>Dağıtım sal adalet</i>	0,065	0,063	0,066	1,028	0,305
<i>İşlemsel adalet</i>	0,072	0,062	0,070	1,163	0,245
<i>Etkileşimsel adalet</i>	0,315	0,074	0,257	4,248	0,000
	$R=0,341$ $R^2=0,116$ Düzeltilmiş $R^2=0,109$ $F(3,368)=16,089$ $p=0,000$				

Elde edilen bu sonuçlara göre H1 kabul edilirken H2 kısmen kabul edilmiştir.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, örgütsel adaletin (dağıtımsal, işlemisel ve etkileşimsel adalet) iş doyumu ve iş performansını anlamlı şekilde etkileyip etkilemediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Bursa'da faaliyet gösteren beş yıldızlı üç otelin araştırmaya katılmayı kabul eden 385 çalışanına anket uygulanmış ve uygulama sonrası geçersiz anketler değerlendirmeye alınmayarak toplam 372 otel çalışanından veri elde edilmiştir.

Otel çalışanları, örgütsel adalet boyutları içinden en çok etkileşimsel adaletle katılım gösterirken onu sırasıyla işlemisel adalet ve dağıtımsal adalet takip etmiştir. Otel çalışanlarının iş doyumuna ve iş performansına katılımları ise örgütsel adalet boyutlarında olduğu gibi güçlü düzeyde çıkmıştır.

Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi sonucunda dağıtımsal, işlemisel ve etkileşimsel adaletin iş doyumunu pozitif yönde ve istatistiki olarak anlamlı şekilde etkilediği ortaya çıkmıştır. İş doyumunu üzerinde en önemli değişkenin etkileşimsel adalet olduğu, onu sırasıyla dağıtımsal adaletin ve işlemisel adaletin takip ettiği görülmüştür. Diğer taraftan bu üç boyuttan sadece etkileşimsel adaletin iş performansını pozitif yönde ve istatistiki olarak anlamlı şekilde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Tüm bu araştırma sonuçları, etkileşimsel adaletin önemini ortaya koymuştur.

Abekah-Nkrumah ve Atinga (2013, s. 200)'nın da ifade ettiği gibi çalışanların birbirlerine yönelik sağlıklı tutumu ve örgüt içindeki yatay ve dikey iletişimin teşviki, iş yerindeki performansın önemli bir bileşenidir. Aynı zamanda astlarla kurulan yakın iletişim, engelleri aşmayı sağlayarak iş doyumunun daha artmasına katkıda bulunacaktır. Diğer taraftan yöneticilerin "yöneticilik eğitimleri" ile gelişimlerini hızlandırmaları, örgüt içinde daha etkili ve hoşgörülü bir yönetim anlayışının egemen olmasını sağlayacaktır. Yöneticilerin, çalışma programları, ücretler, iş yükleri, ödüller, iş sorumlulukları konusunda hakkaniyetli bir yaklaşım sergilemeleri, çalışanların algılarının daha da olumluya dönmesini sağlayacaktır. Ayrıca yöneticiler, sadece kendi değerlendirme ve gözlemlerine bağlı kalmamalı, toplantılar, anketler, öneri/şikâyet kutuları ve/veya açık kapı politikası ile karar alma prosedürlerini güçlendirmelidirler (Suliman, 2007, s. 305; Abekah-Nkrumah ve Atinga, 2013, s. 200).

Bu araştırma bazı sınırlılıklara sahiptir. Öncelikli olarak bu araştırma, otel çalışanları üzerinde yürütülmüştür. Benzer bir araştırma farklı turizm işletmelerinde gerçekleştirilebilir. İkincisi, bu araştırma Bursa ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı üç otelin çalışanları üzerinde yürütülmüştür. Benzer bir araştırma Bursa ilinde faaliyet gösteren aynı ve / veya farklı statüdeki otellerde gerçekleştirilebileceği gibi farklı illerde de gerçekleştirilebilir. Üçüncüsü, bu araştırmada sosyodemografik değişkenler, katılımcıların tanımlanması dışında kullanılmamıştır. Yürütülecek diğer araştırmalarda sosyodemografik değişkenler, istatistiki analizlere dâhil edilebilir.

Kaynakça

1. Abekah-Nkrumah, G., & Atinga, R. A. (2013). Exploring the link between organisational justice and job satisfaction and performance in Ghanaian hospitals: Do demographic factors play a mediating role?. *International Journal of Workplace Health Management*, 6(3), 189-204.
2. Altaş, S. S., & Çekmecelioğlu, H. G. (2015). Örgütsel adalet algısının iş tatmini, örgütsel bağlılık ve iş performansı üzerindeki etkileri: okul öncesi öğretmenleri üzerinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(3), 421-439.
3. Andrews, M. C., & Kacmar, K. M. (2001). Discriminating among organizational politics, justice, and support. *Journal of Organizational Behavior*, 22, 347-366.
4. Aryee, S., Chen, Z. X., & Budhwar, P. S. (2004). Exchange fairness and employee performance: An examination of the relationship between organizational politics and procedural justice. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 94(1), 1-14.
5. Babin, B. J., & Boles, J. S. (1998). Employee behavior in a service environment: A model and test of potential differences between men and women. *Journal of Marketing*, 62(2), 77-91.
6. Bakhshi, A., Kumar, K., & Rani, E. (2009). Organizational justice perceptions as predictor of job satisfaction and organization commitment. *International journal of Business and Management*, 4(9), 145-154.
7. Beugré, C. D. (2002). Understanding organizational justice and its impact on managing employees: An African perspective. *International Journal of Human Resource Management*, 13(7), 1091-1104.
8. Chang, C. C., & Dubinsky, A. J. (2005). Organizational justice in the sales force: a literature review with propositions. *Journal of Business-to-Business Marketing*, 12(1), 35-71.
9. Cohen-Charash, Y., & Spector, P. E. (2001). The role of justice in organizations: A meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86(2), 278-321.
10. Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. O., & Ng, K. Y. (2001). Justice at the millennium: a meta-analytic review of 25 years of organizational justice research. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425-445.
11. Cropanzano, R., Prehar, C. A., & Chen, P. Y. (2002). Using social exchange theory to distinguish procedural from interactional justice. *Group & Organization Management*, 27(3), 324-351.
12. Ergin, C. (1997). Bir iş doyumu ölçümü olarak "İş Betimlemesi Ölçeği": Uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 12(39), 25-36.
13. Fernandes, C., & Awamleh, R. (2006). Impact of organisational justice in an expatriate work environment. *Management Research News*, 29(11), 701-712.
14. Fulford, M. D. (2005). That's not fair! The test of a model of organizational justice, job satisfaction, and organizational commitment among hotel employees. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 4(1), 73-84.
15. Karatepe, O. M., & Uludag, O. (2008). Role stress, burnout and their effects on frontline hotel employees' job performance: evidence from Northern Cyprus. *International Journal of Tourism Research*, 10(2), 111-126.
16. Karavardar, G. (2015). Örgütsel adaletin iş tatmini, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(26), 139-150.
17. Kayış, A. (2014). *Güvenilirlik analizi (reliability analysis), SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, (Ed.) Kalaycı, Ş., 6. Baskı. Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 403-419.
18. Leung, K., Smith, P. B., Wang, Z., & Sun, H. (1996). Job satisfaction in joint venture hotels in China: An organizational justice analysis. *Journal of International Business Studies*, 27(5), 947-962.
19. Mensah, H. K., Asiamah, N., & Mireku, K. (2016). The effect of organizational justice delivery on organizational commitment: Controlling for key confounding variables. *Journal of Global Responsibility*, 7(2), 196-209.

20. Niehoff, B. P., & Moorman, R. H. (1993). Justice as a mediator of the relationship between methods of monitoring and organizational citizenship behavior. *Academy of Management Journal*, 36(3), 527-556.
21. Özer, P. S., & Urtekin, G. E. (2007). Örgütsel adalet algısı boyutları ve iş doyumu ilişkisi üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28, 107-125.
22. Sezgin, F., & Yıldızhan, Y. (2013). Örgütsel adalet ile iş doyumu arasındaki ilişki: Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü Örneği. *Milli Eğitim Dergisi*, 200, 220-235.
23. Suliman, A. M. T. (2007). Links between justice, satisfaction and performance in the workplace: A survey in the UAE and Arabic context. *The Journal of Management Development*, 26(4), 294-311.
24. Sungur, O. (2014). *Güvenilirlik analizi (reliability analysis), SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, (Ed.) Kalaycı, Ş., 6. Baskı. Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 116-127.
25. Weiss, D. J., Dawis, R. V., England, G. W., & Lofquist, L. H. (1967). *Minnesota studies in vocational rehabilitation: xxii. Manual for the Minnesota satisfaction questionnaire*. Minneapolis: University of Minnesota.
26. Wu, X., & Wang, C. (2008). The impact of organizational justice on employees' pay satisfaction, work attitudes and performance in Chinese hotels. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 7(2), 181-195.
27. Yelboğa, A. (2006). Kişilik özellikleri ve iş performansı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 8(2), 196-217.
28. Yeşil, S., & Dereli, S. F. (2012). Örgütsel adalet ve iş tatmini üzerine bir alan çalışması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 105-122.
29. Yürür, S. (2008). Örgütsel adalet ile iş tatmini ve çalışanların bireysel özellikleri arasındaki ilişkilerin analizine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 295-312.
30. Zainalipour, H., Fini, A. A. S., & Mirkamali, S. M. (2010). A study of relationship between organizational justice and job satisfaction among teachers in Bandar Abbas middle school. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 5, 1986-1990.

FAİZ ORANI İLE ENFLASYON ARASINDAKİ İLİŞKİ

Hakan ALTIN¹

¹ Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü.

GİRİŞ

Finansal varlıklar ekonominin geleceği hakkında önemli bilgiler içermektedir. Özellikle hisse senedi fiyatları popüler bir gösterge olmuştur. Son zamanlarda ise faiz oranlarının ekonominin etkili bir tahmincisi olabileceğini öngörülmektedir. Başarılı bir ekonomide pozitif büyüme düşük enflasyon ve yüksek istihdamın sağlanması düşük faiz oranlarıyla gerçekleşmektedir. Faiz oranlarını etkileyen kendine özgü çeşitli risk bileşenleri olduğu gibi çeşitli makro değişkenler de faiz oranlarını etkileyebilmektedir. Faiz oranlarını etkileyen en önemli makro faktörlerin bütçe dengesi, cari işlem dengesi, enflasyon ve döviz kuru konuları olduğu görülmektedir.

Konu bütçe dengesi açısından değerlendirildiğinde bütçe açığı iki yol ile kapatılabilir. Bunlar vergi ve borçlanma politikalarıdır. Bütçe açıklarının vergilerdeki artış ile finanse edilmesi kısa dönemde pek mümkün görünmemesi ve kamuoyunda vergi yükünün artacağı endişeleri ekonomi yönetimlerinin bunun yerine çok daha kolay gerçekleştirilebilecek olan borçlanma seçeneğinin kullanılmasına yol açmaktadır. Ancak bütçe açığının borçlanma yoluyla kapatılması ekonomiye faiz oranlarının yükselmesi şeklinde yansıyacaktır ki bu istenilen bir durum değildir.

Konu dış ticaret dengesi açısından değerlendirildiğinde her dış ticaret açığının ekonomide bir problem yaratacağı söylenemez. Çünkü ulusal marka veya ulusal piyasada üretilen bir ürün piyasada pahalı fiyattan satılıyor ve bu ürünün ithal ikamesi daha ucuza gerçekleşiyorsa bu durum aslında bir fayda yaratmış olacaktır. Buna ilaveten dalgalı kur rejiminin uygulandığı bir ekonomide dış ticaret açığı yaşanmaktaysa bunun anlamı piyasada daha fazla ulusal para daha az döviz ve dövizle olan talebin artmasıyla ulusal paranın değer kaybetmesi şeklinde bir döngünün oluşacağıdır. Bunun piyasalar açısından olumlu tarafı ulusal paranın değer kaybetmesiyle ihraç ürünlerinin fiyatları daha rekabetçi hale gelecek ve ihraç ürünlerine olan talep artışla birlikte dış ticaret açığı azalacaktır. Ne yazık ki bu teorem her zaman aynı olumlu sonucu vermektedir. Ayrıca, dış ticaret dengesi ile bütçe dengesi karşılaştırıldığında dış ticaret dengesi konusunun çok daha karmaşık olduğu görülmektedir.

Dış ticaret dengesi yabancı portföy yatırımları açısından değerlendirildiğinde üç önemli durum ortaya çıkmaktadır. Birincisi küresel piyasaların faiz ve kâr payı üzerine uygulanan vergi oranlarıdır. Buna göre, yatırımdan elde edilen faiz ve kâr payı üzerinde düşük vergiler yabancı yatırımcılar açısından bu piyasayı ilgi çekici hale getirebilmektedir. İkincisi faiz oranlarının kendisidir. Faiz oranları paritesi gereğince yabancı fonlar yüksek faiz vaat eden piyasalara yatırım yaparlar. Bunun içinde döviz kurlarının bir istikrar kazanmış ve/veya ulusal paranın yabancı paralar karşısında değer kazanmasının söz konusu olma olasılığı durumudur. Üçüncüsü döviz kurlarının kendisidir. Yabancı yatırımcı yatırım yaptığına sadece o menkul kıymete yatırım yapmış olmaz aynı zamanda kur riskini de üstlenmiş olunur. Buna göre ulusal paranın değer kazanmasının beklendiği bir ortamda yabancı yatırımcılar döviz kurlarındaki gelişmelerden yararlanmak amacıyla bu piyasaya yatırım yapma kararı alabilirler. Diğer yandan ulusal piyasada döviz kurlarının yabancı paralar karşısında yükseleceği beklentisi varsa yabancı yatırımcılar bu kez elindeki varlıklarını satma yönünde karar alacaktır.

Dış ticaret dengesi doğrudan yabancı yatırımlar açısından değerlendirildiğinde ülke piyasalarındaki kısıtlamalar, özelleştirme, ekonomik büyüme beklentileri, vergi oranları ve döviz kurları doğrudan yabancı yatırımların önündeki kısıtlar olarak değerlendirilmektedir. Sonuçta bir dış ticaret açığı varsa ve bu açığın kapatılması önemli ise dış ticaret açığı en kolay yöntem olan borç alınarak kapatılacaktır. Dış borcun maliyeti ise tıpkı bütçe açığında olduğu gibi faiz oranlarındaki yükselme olarak ekonomiye yansır.

Konu merkez bankaları ve para politikaları çerçevesinde incelendiğinde ekonomide sunlar yaşanabilmektedir. Örneğin, ekonomide küçülmenin yaşandığı durumlarda Merkez Bankaları menkul kıymet satın alarak ve karşılığında piyasaya para vererek hem faiz oranlarının azalmasını hem de ekonomiyi canlandırmak isterler. Parasal genişlemenin hedefi faiz oranlarının düşürülerek ekonominin büyümesinin teşvik edilmesidir. Parasal genişlemenin orta ve uzun vadeli faiz oranlarını düşürdüğü açık olarak görülmektedir. Eğer ekonomide enflasyon yaşanmaktaysa veya enflasyondan korkuluyorsa bu kez merkez bankaları piyasadan parayı çekerek ve karşılığında faiz oranlarını artırarak yükselen enflasyona engel olmak isterler. Dolayısıyla enflasyonun düşürülmek istendiği durumda merkez bankalarının en önemli finansal enstrümanı faiz oranlarının yükseltilmesi olmaktadır.

Çalışmanın ana konusu Türkiye Piyasalarında faiz oranı ve enflasyon arasındaki ilişkinin ortaya konulmasıdır. Bu çerçevede çalışmamızda ilk ileri sürdüğümüz iddia enflasyon ile faiz oranı arasında doğrusal bir ilişkinin varlığıdır. İlişkinin yönü enflasyon oranından faiz oranına doğru olduğudur. Faiz oranının azalabilmesi için ilk önce enflasyonun düşürülmesinin gerekliliğidir. İkincisi, bütçe ve dış ticaret açığının faiz oranlarını artırdığıdır. Üçüncüsü faiz oranlarının yükseldiği bir ekonomide küçülmenin yaşanacağını kaçınılmaz olduğudur.

LİTERATÜR

Çalışmanın amacına uygun bir şekilde literatür bölümünde faiz oranları, bütçe dengesi ve dış ticaret dengesi çalışmalarını konu alan öncü çalışmalar özetlenmiştir. Literatürden elde edilen sonuçlara göre bütçe dengesi ve dış ticaret dengesi faiz oranlarını etkilemektedir.

Fama (1975) çalışmasında kısa dönem faiz oranları ile beklenen faiz oranları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Buna göre tahvil piyasalarında belirlenen bir ile altı aylık faiz oranlarının belirlenmesinde geçmiş enflasyon oranları önemli bir rol üstlenmektedir. Dolayısıyla geçmiş enflasyon oranları gelecekte oluşacak faiz oranları konusunda etkilidir. Tahvil faiz oranlarında yaşananlar etkin piyasa hipotezini desteklemektedir. Çünkü faiz oranları yatırımcısına normalüstü getiri sağlamamaktadır. Diğer yandan, faiz oranları sabit kalmamaktadır.

Ludvigson ve Ng (2005) çalışmalarında makro faktörlerin tahvil risk primleri üzerinde etkisini incelemişlerdir. Faiz getirilerinin aşırılığı bazen piyasa getirisinin üzerinde olmaktadır. bu durum tahvil getirilerinin risk primlerinin zaman içinde değiştiğini kantitatif olarak önemli değişiklikler yaşandığını göstermektedir. Yanıtlanması gereken iki soru vardır. Birincisi, tahvil piyasası risk primleri makro veriler ile doğrudan ilişkili midir? İkincisi, eğer öyleyse tahvil piyasasındaki aşırı getiri öngörülmemiş risk unsurları içermektedir. Makroekonomik politikadaki değişiklik bütçe açıklarını etkilediğinde bu durumun faiz oranlarına etkisi nasıl olmaktadır. Bu durum bütçe açıkları faiz oranları üzerindeki aşırı getiriye açıklayan bir neden mi olmaktadır sorusuna yanıt aramışlardır. Makro faktörler faiz oranlarında yaşanan değişimin bir nedenidir.

Hoelscher (1986) çalışmasında bütçe açıkları ile faiz oranları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bütçe açıkları ile faiz oranları arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki vardır. Bütçe açıkları kısa dönem faiz oranlarını artış yönünde etkilemektedir. Kısa dönem faiz oranları ve beklenen enflasyon ise uzun dönem faiz oranlarını etkilemektedir. Uzun dönem faiz oranları kısa dönem faiz oranlarına göre daha duyarlıdır.

Evans (1987) çalışmasında mevcut veya gelecekte artması beklenen bütçe açıklarının faiz oranlarını artıracığı yönünde yaygın bir görüşe atıfta bulunmuştur. Faiz oranları ile mevcut ve geçmiş bütçe açıkları arasında pozitif bir ilişkinin bulunmadığı,

faiz oranlarının gelecekteki bütçe açıklarının beklentisi ile ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Bütçe açıkları yüksek faiz oranlarının bir nedeni değildir. Bulduğu sonucu Ricardian yaklaşımıyla açıklamaktadır. Yaklaşım, hükümet harcamalarının vergiler yoluyla finanse edilmesi gerektiğini benimsemektedir. Bu yaklaşıma göre hane halkları mevcut devlet borcunun hizmet verecek gelecekteki vergilerin bugünkü değerine eşit olduğunu ve dolayısıyla refahları azaltacak bir unsur olmadığını savunur.

Barro (1987) çalışmasında devlet harcamalarının faiz oranları, fiyat düzeyi ve bütçe açıklarına olan etkisini incelemiştir. Devlet harcamalarının uzun vadeli faiz oranlarını etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Buna karşın devlet harcamaların parasal büyüme üzerinde sistematik bir etkisi yoktur. Benzer bir şekilde geçici devlet harcamaların enflasyon üzerinde net bir etkisi bulunmamaktadır. Ancak bütçe açıklarının en önemli nedeni devlet harcaması olarak görülmektedir. Bütçe açıklarına karşılık faiz oranlarının verdiği tepkiler konusundaysa kesin bir sonuç tespit edememiştir.

Kolluri ve Giannaros (1987) çalışmalarında bütçe harcamalarının yüksek reel faiz oranlarına yol açtığını ortaya koymuştur. Devlet harcamaları öncelikle devlet tahvili ve hazine bonusu ile finanse edilmektedir. Bu durum faiz oranlarında yukarı yönlü bir baskı yaratmaktadır. Ayrıca, hükümet borçlanmayı artırdıkça özel sektör daha yüksek faiz oranlarından borçlanmak zorunda kalmaktadır. Riski düşük olan devlet kağıtları riski daha yüksek olan özel sektör kağıtlarını piyasanın dışına itmektedir.

Cebula ve Koch (1988) çalışmalarında bütçe açıklarının faiz oranlarını etkilediği iddiasını ileri sürmüşlerdir. Bunu iddiayı ileri sürerlerken ekonominin açık piyasa veya kapalı bir piyasa olma özelliğinin farkını vurgulamışlardır. Kapalı bir ekonomide bütçe açıkları ile faiz oranları ilişkisizdir. Bunun tersine açık bir ekonomide bütçe açıkları ile faiz oranları arasında uzun dönemde anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır. Bu durum ülkeye giren net sermaye girişlerinin yoğun olduğu dönemlerde de geçerlidir.

Zahid (1988) çalışmasında bütçe açıkları ile faiz oranları arasında ilişkiyi incelemiştir. Bütçe açıkları ile kısa vadeli faiz oranları arasında önemli bir ilişki bulunamamasına karşılık bütçe açıkları ile uzun vadeli faiz oranları arasında önemli bir bağlantı kurmaktadır. Hükümet bütçe açıklarını kredi piyasasına olan talebindeki artış ile finanse etmektedir. Krediyeye olan talep hem nominal hem de reel faiz oranlarının artmasına yol açmaktadır.

Roubini ve Sachs (1989) çalışmalarının ilk bölümünde küresel çapta büyüme oranlarının yavaşladığı dönemde OECD ülkelerinin çoğunda düşük bütçe açıklarının olduğunu tespit etmişlerdir. İkinci bölümde ise büyümenin yavaşlaması, işsizliğin yükselmesinin bütçe harcamalarının artmasına yol açtığını tespit etmişlerdir. Bütçe açığı ise genellikle borçlanma yoluyla finanse edilmeye başlanmıştır. Borçlanma yoluyla finansman seçeneğinin maliyeti ise ekonomide faiz oranlarındaki artışla sonuçlanmaktadır.

Findlay (1990) çalışmasında bütçe açıklarının enflasyon ve faiz oranı üzerinde etkili olabileceğini ileri sürmektedir. Bütçe açığının faiz oranları üzerindeki etkisinin olduğu konusunda yaygın bir görüş vardır. Ancak bütçe açıklarının reel faiz oranı üzerinde etkisinin zayıf olduğu görülmektedir. Piyasadaki para miktarının azalması faiz oranlarının artışıyla enflasyonu düşürebilmekte buna karşın para arzındaki ise artış faiz oranlarını düşürerek ekonomiyi canlandırmaktadır. Faiz oranlarıyla işsizlik arasında ilişkinin varlığı da söz konusudur.

Trehan, ve Walsh (1991) çalışmalarında dönemler arası değişen bütçe verileri, borç stoku ve faiz oranları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Borç stoku ile faiz oranları arasında doğrusal bir ilişkinin varlığını açıklayan direkt bir ilişkiden söz edilemeyeceğini iddia

etmektedirler. Yazarlar değişkenler arasındaki ilişkinin varlığına yönelik incelemenin farklı yöntemlerle de test edilmesi gerektiği önerisinde bulunmuşlardır.

Cebula (1997) çalışmasında önceki çalışmaların bütçe açıklarının mevcut faiz ve kısa dönem faiz oranlarına olan etkisi üzerinde durduğuna atıfta bulunmuştur. Bütçe açıklarının uzun dönem faiz oranları üzerindeki etkisini incelenmiştir. Ampirik sonuçlara göre bütçe açığı hazine kâğıtlarının faizi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkide bulunmaktadır. Aynı durum şirketlerin uzun dönem tahvilleri için de geçerlidir. Faiz oranları kullanılacak sermaye miktarını belirlenmesinde en önemli faktördür. Faiz oranlarındaki değişim yatırım kararlarını etkilemektedir.

Gale ve Orszag (2003) çalışmalarında bütçe açıklarının faiz oranını etkilediği iddiasını ileri sürmüştür. Sadece gerçekleşen bütçe açıkları değil gelecekte beklenen bütçe açıkları da faiz oranlarını yukarı yönde etkilemektedir. Bütçe açıklarının ulusal tasarruf azalttığı ve ekonomiyeye uzun vadeli çeşitli maliyetler getirdiği görülmektedir. Bütçe açığındaki genişleme özel tasarruftaki artışla dengelenmediğinde azalan yurt içi yatırım ve cari işlemler açığı kombinasyonu şeklinde kendini göstermektedir. Artan bütçe açıkları gelecekteki harcanabilir geliri azaltacaktır. Gelecekteki gelirden bu düşüş sürdürülebilir bütçe açığının gerçek maliyetidir.

Gale ve Orszag (2004) çalışmalarında bütçe açıkları, tasarruf ve faiz oranları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bütçe açıkları hem ulusal tasarrufların azalmasına hem de uzun vadeli faiz oranlarının yükselmesine yol açmaktadır. Faiz oranlarının yükselmesi ekonominin üstlendiği maliyeti artırmaktadır. Bütçe açıklarının finansmanında kullanılan bir diğer politika vergilerdir. Vergi kesintilerinin kalıcı hale getirilmesi yeni yatırımlar için sermaye maliyetini artıracak, uzun vadeli yatırımı azaltacak ve uzun vadeli ekonomik büyümeyi azaltacağını göstermektedir. Vergi oranlarının azaltılması ise sermayeye olan talebi artırarak faiz oranlarının yükselmesine neden olmaktadır.

Oda ve Ueda (2007) çalışmalarında uygulanan genişletici para politikasının faiz oranları üzerindeki etkisini incelemiştir. Genişletici para politikası düşük faiz oranlarını şeklinde gerçekleşmektedir. Diğer yandan faiz oranları sadece kendi yerel piyasadan değil küresel pazardaki faiz oranları ile döviz kurları değişiminden etkilenmektedir. Ayrıca finansal piyasalardaki krediye olan talep de faiz oranlarını etkilemektedir. Faiz oranındaki etkisi faiz bileşenlerinin vaat ettikleri veya üstlendikleri risk primleri kadar olmaktadır.

Laubach, (2009) çalışmasında iş döngüsü ve para politikasının borç, bütçe açıkları ve faiz oranları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu projeksiyon çerçevesinde incelenen dönem boyunca bütçe açıkları ile faiz oranı arasında doğrusal bir ilişki vardır. Yaratılan bütçe açığı yatırım amaçlı ise söz konusu açık büyümeyi pozitif yönde etkilenmektedir.

Joslin vd. (2014) çalışmalarında tahvil piyasalarında faiz oranına özgü risk primlerinden kaynaklamayan makro risklerin etkilerini araştırmışlardır. Reel ekonomik faaliyetler ve enflasyon hazine tahvil piyasalarını etkilemektedir. Faiz şoklarının reel ekonomi üzerinde önemli bir etkisi vardır. Enflasyondaki değişimin büyük oranda tahvil fiyatlarına yansıdığı görülmekle birlikte faiz oranlarını etkileyen enflasyon dışında riskler de vardır. Bu riskler tahvil getirilerindeki normalüstü getiriyi açıklamaktadır. Ekonomik büyüme ve harcamalar faiz oranları üzerindeki etkileri risk primlerinden farklı makro değişkenlerdir.

Athanassakos ve Carayannopoulos (2001) çalışmalarında tahvil fiyatı ve tahvilin vadeye kadar olan getiri arasındaki ilişkiyi açıklayan bir model geliştirmişlerdir. Buna göre tahvilin getirisi iş döngüsü ve ekonomik durumdan etkilenmektedir. Aynı zamanda temerrüt riski, likidite riski, vergi politikası riski, batık fonlar, geri çağırabilir tahvilin

fiyatı faiz oranının risk bileşenlerini oluşturmaktadır. Varsayılan risk unsurları faiz oranını etkilemektedir. Diğer yandan vadeye kadar getirisi sektörden sektöre değişiklik göstermektedir.

Eggertsson ve Woodford (2003) çalışmalarında faiz oranlarının geleceğe ilişkin beklentilerin yönetilmesiyle ilişkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Merkez Bankası uygulayacağı para politikasını önceden ilan ederek piyasaya ilişkin taahhütlerinin güvenilir olmasını sağlar. Etkin piyasalar hipotezinin tersine finansal piyasalarda geçmişte yaşananlar gelecekte aynı şekilde yaşanmayacaktır. Faiz oranları beklenti sonuçlarına göre şekillenmektedir.

Neumeyer ve Perri (2005) çalışmalarında ekonomilerdeki reel faiz oranları ile piyasa koşulları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Özellikle reel faiz oranlarındaki dalgalanmaların gelişmekte olan ekonomilerdeki üretim değişkenliğine olan katkısını ölçmeye çalışmışlardır. Bu etki gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ülkelerde daha fazla görülmektedir. Sistemik riskler faiz oranlarını etkilemektedir. Bu etki işletmeleri kullanacakları fon kaynağının maliyeti şeklinde olmaktadır. sistemik olmayan risk unsurlarından (şirkete özgü) biri olan temerrüt riski iyi yönetildiğinde şirketin üretim (çıktı) oynaklığı azalmaktadır.

Dornbusch ve Fischer (1980) çalışmalarında cari işlemler dengesi ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Genel ekonomik denge koşulu da dâhil olmak üzere ekonomik şokların önemli bir kısmının cari işlemler dengesi ile döviz kurlarındaki değişimden kaynaklandığını iddia etmektedirler. Cari işlemler hesabı ile genel ekonomik beklentiler üzerinde döviz kurlarının gittikçe daha önem kazanmaktadır. Döviz kurlarındaki değişim hem cari işlemler hesabını hem de faiz oranlarını etkilemektedir.

Mann (2002) çalışmasında cari işlemler açığını sürdürülebilirlik açısından incelemiştir. Bir ekonomide cari işlemler açığının varlığı ekonomide uluslararası net yatırımının negatif olduğunu göstermektedir. Küresel yatırımcılar bu açığı finanse edecek portföy yatırımlarını yaptığı sürece bir sorun görülmeyecektir. Ancak bu durum sonsuza kadar devam edemez. Küresel yatırımcılar piyasadan çekilme kararı aldıklarında ulusal para değer kaybedecektir. Ulusal paranın değer kaybetmesi ise dış ticaret açığının kapanması yönünde olumlu bir katkı sağlayabilmektedir. Diğer bir olasılık yapısal politika değişiklikleriyle mali disiplin, tasarruf ve verimlilik artışı ile birlikte yurt dışı kaynaklı büyümeyi teşvik etmek olmalıdır. Bunların söz konusu olmadığı durumda faiz oranlarının yükseltilmesi dışında bir başka seçenek lakmamaktadır.

Engel ve Rogers (2006) çalışmalarında bir ekonomisinde yaşanabilecek olası cari işlemler açığının çok çeşitli sebepleri olabileceğini iddia etmişlerdir. Örneğin finansal çeşitlendirme ile varlık fiyatlarındaki yüksek artışlar veya azalışlar ve bunun karşılığında düşük kalan tasarruf oranları, küresel sermayenin zengin ülkelere kârlı yatırım fırsatları sunan gelişmekte olan başka ülkelere gitmesi, dünyanın geri kalan bölgelerindeki yüksek tasarruf eğilimleri, yüksek kamu borçları, ithalatı kolaylaştıran değerli para bunlardan bazılarıdır. Tüm bu risk unsurları faiz oranlarını etkilemektedir.

Enders ve Lee (1990) çalışmalarında bütçe açığı ve cari açık ilişkisini birlikte ele almışlardır. Devletin borcunu bireylerin gelecekteki vergi borcu olarak tanımlamışlardır. Devletin borcu vergiler vasıtasıyla kapatılıyorsa bunun cari açık üzerine bir etkisi yoktur. Ancak devlet harcamalarını diğer yöntemlerle örneğin borçlanma ile finanse ediliyorsa bunun cari dengeye etkisi olumsuz olarak gerçekleşmektedir. Devlet harcamalarını artırmaya devam ettiği sürece cari açık artmaktadır. Dolayısıyla devlet borcundaki değişiklik cari işlemler açığı ile ilgilidir. Her iki durumda da faiz oranlarını etkilemektedir.

Kim ve Roubini (2008) çalışmalarında bütçe hesaplarıyla cari işlemler hesapları arasındaki ilişki incelenmiştir. Genel yaklaşım mali hesaplardaki kötüleşme cari işlemler hesabını da olumsuz etkilerken cari işlemler hesabındaki bozulma da bütçe hesaplarını olumsuz etkilediği yönündedir. Ancak uzun yıllar boyunca dış ticaret açığı veren Amerikan piyasası için bu yaklaşımın tersine genişletici maliye politikası veya bütçe açığı şoklarının cari işlemler açığı üzerinde olumlu bir etki yarattığını başka bir ifadeyle reel döviz kuruna değer kaybettiğini böylece de cari işlemler dengesinin bundan pozitif yönde etkilendiğini bulgulamışlardır. Ayrıca, özel kesim tasarruflarında artış ve yatırımlardaki azalış cari açığı azaltırken döviz kurlarında değişim piyasa fiyatlarını etkilemektedir.

ÇALIŞMANIN AMACI VE KAPSAMI

Çalışmanın temel amacı faiz oranı ve enflasyon arasındaki ilişkinin ortaya konulmasıdır. İlk aşamada Faiz Oranları ile Bütçe Dengesi, Cari İşlemler Dengesi ve Tüketici Fiyat Endeksi arasındaki ilişki ekonometrik model yardımıyla incelenmiştir. İkinci aşamada faiz oranı ve kendisine özgü risk bileşenlerini gösteren bir matematiksel formül kullanılarak faiz oranı ile enflasyon değişkenleri arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Üçüncü aşamada düşük ve yüksek faiz oranların ekonomiye olan olası etkileri açıklanmıştır.

Aylık verilerin kullanıldığı çalışmada incelenen dönem Ocak 2011 yılı ile Eylül 2018 dönemleri arasındadır. Uygulama aşamasında serilerin yüzde değişimleri kullanılmıştır. Gözlem sayısı 105'tir.

Diğer yandan çalışmanın uygulama bölümünde döviz kurlarının piyasalarda genellikle günlük olarak ifade edilmesinden dolayı döviz kurlarının faiz oranlarına olası aylık etkisi uygulamaya dahil edilmemiştir. Bunun yerine faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi açıklayan sezgisel açıklamalarda bulunulmuştur.

ÇALIŞMADA KULLANILAN MODEL VE TAHMİN YÖNTEMLERİ

Çalışmada kullanılan değişkenler şu şekildedir. Bankalarca açılan kredilere uygulanan Ağırlıklı Ortama Faiz Oranı, Cari İşlemler Hesabı, İç Borç Stoku ve Tüketici Fiyat Endeksi verileri kullanılmıştır.

Model ve tahmin yöntemlerine ilişkin ilk olarak kullanılan her bir serinin Birim Kökleri (Unit Root) incelenmiştir. Yüzde değişimleri alınan serilerin düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak seriler Vektör Autoregressif Model (VAR) analizine tabi tutularak sistemin gecikmesi belirlenmiştir. Akaike Bilgi Kriterinin minimum olduğu seviyede sistemin gecikmesi $k=1$ olarak tespit edilmiştir. Üçüncü olarak, Eş Bütünleşme (Johansen Cointegration Test) testi uygulanarak seriler arasındaki uzun dönem ilişkisine bakılmıştır.

Serilerin durağan olup olmadığı Dickey ve Fuller (1979) durağanlık testi yaklaşımıyla incelenmiştir. Hipotezlerin istatistiksel gösterimi şu şekilde oluşturulmuştur.

H_0 = Seriler birim kök içerir.

H_1 = Seriler durağandır.

İstatistiksel Gösterim:

$H_0 : \phi = 1$

$H_1 : \phi < 1$

Seriler arasındaki uzun dönem ilişkisi Eş bütünleşme yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. Hipotezlerin istatistiksel gösterimi şu şekilde oluşturulmuştur.

H_0 = Değişkenler arasında uzun dönem Eş Bütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 = Değişkenler arasında uzun dönem Eş Bütünleşme ilişkisi vardır.

İstatistiksel Gösteri:

$H_0 : r = 0$

$H_1 : r \geq 1$

Eş Bütünleşme ilişkisinden elde edilen denklem şu şekilde oluşturulmuştur:

$$\text{Faiz Oranı} = \beta_0 + \beta_1 \text{ İç Borç Stok } t + \beta_2 \text{ Cari İşlemler } t + u_t \quad (1)$$

Son aşamada Değişken Varyansı dikkate alan Standart Hata ve Kovaryans için White Standart Hatalarını kullanarak elde edilen ekonometrik denklem elde edilmiştir. Modelin ve hipotezlerin istatistiksel gösterimi şu şekildedir:

$$\text{Faiz Oranı} = \beta_0 + \beta_1 \text{ İç Borç Stok } t + \beta_2 \text{ Cari İşlemler } t + \text{Tüketici Fiyat Endeksi} + u_t \quad (2)$$

H_0 : Model Bütünüyle Anlamsızdır.

H_1 : Model Bütünüyle Anlamlıdır.

$H_0 : \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 0$

$H_1 : \beta_1 \neq 0, \beta_2 \neq 0, \beta_3 \neq 0$

MODELİN ÇÖZÜMLEMESİ

Tablo 1- Tanımlayıcı İstatistikler

	FAIZORANI	ICBORCSTOK	CARIISLEMLER	TUFE
Ortalama	0.967342	0.551564	-17.66705	0.795510
Medyan	0.172249	0.609064	-1.771337	0.583272
Maksimum	26.31844	1.996975	178.8071	6.304738
Minimum	-9.385731	-0.959019	-611.3269	-1.430743
Standart Sapma	5.203318	0.566856	90.65097	0.975962
Gözlem	105	105	105	105

Tablo 1 serilerin yüzde değişimleri alınarak hesaplanmış tanımlayıcı istatistik sonuçlarını göstermektedir. Buna göre faiz oranlarının aylık ortalamada %0,96 (yaklaşık % 1) değişim gösterirken en yüksek artışın % 26,31 ve en çok gerilemenin -%9,38 seviyelerinde gerçekleştiği görülmektedir. İç Borç Stoku incelendiğinde aylık ortalamada değişimin %0,55 olduğu, en yüksek artışın %1,99 ve en çok gerilemenin - % 0,95 seviyelerinde gerçekleştiği görülmektedir. Cari işlemler dengesine bakıldığında aylık ortalamada cari açık değişimin - %17,66 olarak gerçekleştiği en yüksek cari işlemler açığı değişiminin ise - %611,32 ile yaşandığı buna karşılık cari işlemler açığında en iyi iyileşmenin %178,80 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Tüketici Fiyat Endeksi incelendiğinde enflasyon oranlarındaki artış aylık ortalamada %0,79 gerçekleşerek %1'in altında kaldığı görülmektedir. Enflasyon oranlarındaki en yüksek artışın bir önceki aya göre % 6,30 olduğu ve en düşük gerçekleşen enflasyon oranının bir önceki aya göre - %1,43 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Tablo 1'de bir risk ölçütü olarak

kullanılan standart sapma satırı incelendiğinde en yüksek değişim % 90,65 ile Cari İşlemler Dengesinde ve % 5,20 ile faiz oranlarında gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 1 sonuçları sezgisel olarak değerlendirildiğinde bütçe dengesi ve enflasyon konularının iyi yönetildiği buna karşılık faiz oranı ve cari işlemler dengesi konularında belli bir istikrarının sağlanamadığı göstermektedir.

Tablo 2 - Korelasyon Matrisi

	FAIZORANI	CARIISLEMLER	ICBORCSTOK	TUFE
FAIZORANI	1.000000			
CARIISLEMLER	0.162942	1.000000		
ICBORCSTOK	0.226831	0.125335	1.000000	
TUFE	0.378796	0.086712	0.181924	1.000000

Tablo 2 değişkenler arasındaki korelasyon matrisini göstermektedir. Korelasyon matrisi değişkenler arasındaki ilişkinin yönü olduğu konusunda bilgi vermemektedir. Sadece ilişkinin olduğu konusunda genel bir bilgi sağlamaktadır. Buna göre değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişkinin vardır. Bu sonuç ekonometrik denklemler elde edilirken değişkenlerin katsayı işaretlerinin pozitif yönde olması gerektiğine dair bir ön bilgi sağlamaktadır.

Tablo 3- Birim Kök Testi

Sıfır Hipotezi: FAIZORANI Birim Kök Vardır			
Dışsal: Sabit			
Gecikme Uzunluğu: 0 (Otomatik SIC' ye Göre Maksimum Gecikme 11)			
		t-İstatistik	Olasılık.*
Augmented Dickey-Fuller Test İstatistik		-4.059562	0.0017
Test Kritik Değerleri:	1% Seviye	-3.494378	
	5% Seviye	-2.889474	
	10% Seviye	-2.581741	
*MacKinnon (1996) Tek Taraflı P Değeri			

Tablo 3 serilerin durağan olup olmadığını göstermektedir. Tablo 3 sonucuna göre faiz oranları serisi seviye düzeyinde durağandır. Benzer şekilde İç Borç Stoku ve Cari İşlemler serileri düzeyde durağandır. Buna karşın Tüketici Fiyat Endeksi birinci sıra fark durağan çıkmıştır. Bu yüzden Tüketici Fiyat Endeksi değişkenler arasındaki uzun dönem Eş Bütünleşme ilişkisine dahil edilmemiştir. Bunlara ilişkin kanıtlar çalışmanın ek bölümünde verilmiştir.

Tablo 4- Johansen Eş Bütünleşme

Dönüştürülmüş Örnek: 3 105

Dahil Edilen Gözlemler: Düzeltmeden Sonra 103

Trend Varsayımı: Lineer Deterministlik

Seriler: FAIZORANI ICBORCSTOK CARIISLEMLER

Gecikme Aralığı (İlk Farklarda): 1 ile 1

Sınırsız Bütünleşme Sıra Testi (İz)

Varsayım	Eigen Değeri	İz İstatistik	0.05 Kritik Değer	Olasılık**
Yok *	0.327750	76.74646	29.79707	0.0000
En Fazla 1 *	0.218569	35.84251	15.49471	0.0000
En Fazla 2 *	0.096390	10.43978	3.841466	0.0012

İz Testi 0.05 Düzeyinde 3 Eş bütünleşme Eşini Gösterir

* Hipotezin 0.05 Düzeyinde Ret Edildiğini Gösterir

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-Değerleri

Tablo 4 değişkenler arasındaki uzun dönem Eş Bütünleşme ilişkisini göstermektedir. Tablo 4'e göre Faiz Oranı, İç Borç Stoku ve Cari İşlemler Dengesi arasında uzun dönemde Eş Bütünleşme ilişkisi vardır. Başka bir ifadeyle değişkenler uzun dönemde birlikte hareket etmektedirler.

Tablo 5- Eş Bütünleşme Denklemleri

Eş bütünleşme Denklemi	Logaritmik Olasılık	-995.0536
Normalleştirilmiş Eş bütünleşme Katsayıları Parantez İçindekiler Standart Sapma		
FAIZORANI	ICBORCSTOK	CARIISLEMLER
1.000000	-20.41417	-0.647510
	(14.5376)	(0.09769)

Tablo 5 Eş Bütünleşme Denklemlerini göstermektedir. Tablo 5'deki katsayılar uygulanan yöntem gereğince her bir katsayının ters işaretlisi alınarak yorumlanmıştır. Buna göre faiz Oranı ile İç Borç Stoku ve Cari İşlemler Dengesi arasında pozitif yönlü doğrusal bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle İç Borç Stoku ve Cari İşlemler Açığı arttığında Faiz Oranı da artmaktadır. Ayrıca İç Borç Stokundaki bir artış Faiz Oranını daha fazla etkilemektedir.

Tablo 6- Beyaz Heteroskedastisite

Bağımlı Değişken: FAİZORANI

Dahil Olan Gözlem: 105

Değişen Varyansı Dikkate Alan Standart Hata ve Kovaryans İçin White Standart Hataları Kullanılmıştır

Değişken	Katsayı	Standart Sapma	t-İstatistik	Olasılık.
CARIISLEMLER	0.006571	0.004085	1.608700	0.1108
ICBORCSTOK	1.380119	0.692071	1.994189	0.0488
TUFE	1.820784	0.947209	1.922261	0.0574
C	-1.126238	1.013581	-1.111148	0.2691
R-Kare	0.182123	Ortalama Bağımlı varyans		0.967342
Dönüştürülmüş R-Kare	0.157830	S.D. Bağımlı var		5.203318
S.E. Regresyon	4.775076	Akaike Bilgi Kriteri		6.002047
Hata Kare Toplamı	2302.936	Schwarz Kriteri		6.103151
Log Olasılık	-311.1075	Hannan-Quinn Kriteri		6.043016
F-İstatistik	7.496841	Durbin-Watson İstatistik		1.090628
Prob(F-istatistik)	0.000140			

Tablo 6 Beyaz Heteroskedastisite Regresyon Modeli sonuçlarını göstermektedir ². Daha önce ifade edildiği gibi Tüketici Fiyat Endeksi düzeyde durağan çıkmamıştır. Bu nedenden ötürü değişkenler arasındaki uzun dönem Eş Bütünleşme ilişkisi incelemesinden çıkarılmıştır. Bu aşamada Tüketici Fiyat Endeksinin Faiz Oranları üzerinde etkisini görebilmek için Değişen Varyansı Dikkate Alan Standart Hata ve Kovaryans İçin White Standart Hataları kullanılan bir regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 6 göre Cari İşlemler Hesabı Faiz Oranları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ilişki göstermese de İç Borç Stoku ve Tüketici Fiyat Endeksi Faiz Oranı üzerinde %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde pozitif yönde etki etmektedir. Dolayısıyla Enflasyon Oranı ile Faiz oranı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişki enflasyon oranlarından faiz oranlarına doğru gerçekleşmektedir.

Buna ilaveten nominal faiz oranı (r) içinde kendisine özgü bir takım risk bileşenleri içermektedir. Bu risk bileşenleri şunlardır: Risksiz Faiz Oranı (r*), Enflasyon Risk Primi

² Bilindiği üzere ekonometrik bir çalışmada denklemler tahmin edilirken eğer ideal varsayımlar geçerli değilse tahmin sonuçları gerçekte olması beklenenden farklı olacaktır. İlk ekonometrik sorun Autocorrelation'dur (İçsel Bağın Sorunudur). Autocorrelation sorunu, hata terimleri arasında bir ilişki yoktur varsayımının ihlalini göstermektedir. Böyle bir durumda, yapılan ekonometrik hatanın niteliğine göre tahmin edici sapmasızlık ve tutarlılık özelliğini kaybetmektedir. İkinci, ekonometrik sorun Heteroskedasticity'dir (Değişen Varyans Sorunudur). Heteroskedasticity sorunu hata terimlerinin varyanslarının birbirinden farklı olduğunu göstermektedir. Böyle bir durumda, tahmin edici etkinlik özelliğini yitirmekte ve t, F ve R² değerleri sapmalı olmaktadır. Literatür bu sorunu çözmek için White Heteroskedasticity yöntemini önermektedir. Üçüncü, ekonometrik sorun Multicollinearity'dir (Çoklu Bağın Sorunudur). Multicollinearity sorunu ekonometrik denklemdeki açıklayıcı değişkenleri arasındaki ilişkinin derecesi ile ilgilidir. Bu ilişkinin derecesi arttıkça ekonometrik sorunda artmaktadır. Buna göre katsayı tahminlerinin işaretleri ve sayısal değerleri güvenilir değildir. Literatürde bu sorunun ortadan kaldırılmasına yönelik verilerin yüzde değişme veya fark alınarak dönüştürülmesi önerilmektedir.

(IRP), Likidite Risk Primi (LRP), Geri Ödenmeme Risk Primi (DRP), Vade Risk Primidir (MRP). Dikkat edileceği üzere Enflasyon Risk Primi Nominal Faiz Oranının kendisine özgü bir risk bileşenidir. Buna ilişkin oluşturduğumuz matematiksel model şu şekildedir³:

$$\text{Nominal Faiz Oranı} = r^* + \text{IRP} + \text{LRP} + \text{DRP} + \text{MRP} \quad (3)$$

Denklem (3) incelendiğinde eşitliğin sol tarafında yer alan nominal faiz oranı bağımlı değişken olurken eşitliğin sağ tarafındaki değişkenler bağımsız değişkenler olmaktadır. Dikkat edileceği üzere hem nominal faiz oranının hem de enflasyon risk priminin önündeki işaretin artı olduğu görülmektedir. Bu yüzden faiz oranlarının azalabilmesi için öncelikle enflasyonun azalması gerekmektedir. Denklem (3) aynı zamanda ilişkinin yönünün enflasyondan faiz oranlarına doğru olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Küçülen bir ekonomide Merkez Bankası piyasayı teşvik etmek için Açık Piyasa İşlemleri vasıtasıyla piyasaya para sürer. Piyasaya sürülen para faiz oranlarını düşürür. Böyle bir ekonomide hem tüketim hem de yatırım artar. Başka bir ifadeyle ekonomi canlandırılmış olur. Canlı bir piyasada ekonomi pozitif yönde büyür, işsizlik azalır, artan şirket kârları şirketin piyasa değerini artırır. Diğer yandan Merkez Bankalarının korktuğu konuların başında enflasyon gelmektedir. Eğer ekonomide bir enflasyon yaşanmaktaysa Merkez Bankası piyasaya sürdüğü parayı geri çekerek faiz oranlarını yükseltir. Faiz oranlarının yükselmesi yukarıda anlatılan mekanizmanın tersi şekilde işlemesine yol açacaktır. Başka bir ifadeyle ekonomi küçülür.

Diğer yandan bütçe dengesi ve dış ticaret dengesi de dahil sürekli açık vermekte ve bu açıklar borçlanma yoluyla finanse ediliyorsa bunun ekonomiye maliyeti yüksek faiz oranları şeklinde gerçekleşecektir. Yukarıda açıklandığı gibi yüksek faiz oranlarının yaşandığı bir ekonomide küçülmenin yaşanması kaçınılmazdır. Dolayısıyla piyasa faiz oranları genel ekonomi dengesi olarak izlenmesi gereken belki de en önemli gösterge olmaktadır.

Genel dengeyi bozabilecek bir başka risk unsuru döviz kurlarıdır. İster yerel isterse yabancı yatırımcı olsun döviz kurlarının istikrarlı olması beklenmektedir. Döviz kurlarındaki aşırı yükselme veya aşırı oynaklığın söz konusu olduğu durumlarda Merkez Bankalarının döviz rezervleri bir kenara bırakıldığında faiz oranlarının yükseltilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bilindiği üzere faiz oranlarının yükseldiği bir ekonomide pozitif büyüme gerçekleştirmek pek mümkün değildir.

Sonuç olarak başarılı bir ekonominin temelinde düşük enflasyon oranları, düşük faiz oranları ve yüksek istihdam yatmaktadır. Bunun için Türkiye piyasalarında güvenin tesis edilmesiyle birlikte yapısal reformların hızla hayata geçirilmesi büyük önem arz etmektedir. Yapısal reformların arasında ekonomik katma değeri yüksek ihracat temelli büyümenin teşvik edilmesi ile ekonomide sektör ayrımı gözetilmeksizin yatırımı ve üretimi teşvik edecek önlemler yer almaktadır.

Bundan sonraki çalışmalara öneri olması açısından diğer sistematik risklerin faiz oranlarına olan olası etkilerinin belirlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

³ Risksiz faiz oranı enflasyonun olmadığı bir dünyada tüketimden vazgeçmenin bedeli ile bunun karşılığında alınan ödülün toplamından oluşur.

KAYNAKÇA

1. Athanassakos, G., & Carayannopoulos, P. (2001). An Empirical Analysis of the Relationship of Bond Yield Spreads and Macro Economic Factors. *Applied Financial Economics*, 11(2), 197-207.
2. Barro, R. J. (1987). Government Spending, Interest Rates, Prices, and Budget Deficits in the United Kingdom, 1701-1918. *Journal of Monetary Economics*, 20(2), 221-247.
3. Cebula, R. J. (1997). An Empirical Note on the Impact of the Federal Budget Deficit on Ex ante Real Long-Term Interest Rates, 1973-1995. *Southern Economic Journal*, 1094-1099.
4. Cebula, R., & Koch, J. (1988). An Empirical Note on Deficits, Interest Rates, and International Capital Flows.
5. Dornbusch, R., & Fischer, S. (1980). Exchange Rates and the Current Account. *The American Economic Review*, 70(5), 960-971.
6. Eggertsson, G. B. & Woodford, M. (2003). Zero Bound on Interest Rates and Optimal Monetary Policy. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2003(1), 139-233.
7. Enders, W., & Lee, B. S. (1990). Current Account and Budget Deficits: Twins or Distant Cousins?. *The Review of Economics and Statistics*, 373-381.
8. Engel, C., & Rogers, J. H. (2006). The US Current Account Deficit and the Expected Share of World Output. *Journal of Monetary Economics*, 53(5), 1063-1093.
9. Evans, P. (1987). Interest Rates and Expected Future Budget Deficits in the United States. *Journal of Political Economy*, 95(1), 34-58.
10. Fama, E. F. (1975). Short-Term Interest Rates as Predictors of Inflation. *The American Economic Review*, 65(3), 269-282.
11. Findlay, D. W. (1990). Budget Deficits Expected Inflation and Short-Term Real Interest Rates: Evidence for the US. *International Economic Journal*, 4(3), 41-53.
12. Gale, W. G., & Orszag, P. R. (2003). Economic Effects of Sustained Budget Deficits. *National Tax Journal*, 463-485.
13. Gale, W. G., & Orszag, P. R. (2004). Budget Deficits, National Saving, and Interest Rates. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2004(2), 101-187.
14. Hoelscher, G. (1986). New Evidence on Deficits and Interest Rates. *Journal of Money, Credit and Banking*, 18(1), 1-17.
15. Joslin, S., Priebisch, M., & Singleton, K. J. (2014). Risk Premiums in Dynamic Term Structure Models with Unspanned Macro Risks. *The Journal of Finance*, 69(3), 1197-1233.
16. Kim, S., & Roubini, N. (2008). Twin Deficit or Twin divergence? Fiscal Policy, Current Account, and Real Exchange Rate in the US. *Journal of International Economics*, 74(2), 362-383.
17. Kolluri, B. R., & Giannaros, D. S. (1987). Budget Deficits and Short-Term Real Interest Rate Forecasting. *Journal of Macroeconomics*, 9(1), 109-125.
18. Laubach, T. (2009). New Evidence on the Interest Rate Effects of Budget Deficits and Debt. *Journal of the European Economic Association*, 7(4), 858-885.
19. Ludvigson, S. C., & Ng, S. (2005). Macro Factors in Bond Risk Premia (No. w11703). National Bureau of Economic Research.
20. Mann, C. L. (2002). Perspectives on the US Current Account Deficit and Sustainability. *Journal of Economic Perspectives*, 16(3), 131-152.
21. Neumeyer, P. A., & Perri, F. (2005). Business Cycles in Emerging Economies: The Role of Interest rates. *Journal of monetary Economics*, 52(2), 345-380.
22. Oda, N., & Ueda, K. (2007). The Effects of the Bank of Japan's Zero Interest Rate Commitment and Quantitative Monetary Easing on the Yield Curve: A Macro-Finance Approach. *The Japanese Economic Review*, 58(3), 303-328.
23. Roubini, N., & Sachs, J. D. (1989). Political and Economic Determinants of Budget Deficits in the Industrial Democracies. *European Economic Review*, 33(5), 903-933.

24. Trehan, B., & Walsh, C. E. (1991). Testing Intertemporal Budget Constraints: Theory and Applications to US Federal Budget and Current Account Deficits. *Journal of Money, Credit and Banking*, 23(2), 206-223.
25. Zahid, K. H. (1988). Government Budget Deficits and Interest Rates: The evidence since 1971, Using Alternative Deficit Measures. *Southern Economic Journal*, 725-731.

Ekler 1- Birim Kök Testleri

Sıfır Hipotezi: CARIISLEMLER Birim Kök Vardır

Dışsal: Sabit

Gecikme Uzunluğu: 0 (Otomatik SIC' ye Göre Maksimum Gecikme 11

	t-İstatistik	Olasılık*
Augmented Dickey-Fuller Test İstatistik	-8.843632	0.0000
Test Kritik Değerleri: 1% Seviye	-3.494378	
5% Seviye	-2.889474	
10% Seviye	-2.581741	

*MacKinnon (1996) Tek Taraflı P Değeri

Sıfır Hipotezi: ICBORCSTOK Birim Kök Vardır

Dışsal: Sabit

Gecikme Uzunluğu: 0 (Otomatik SIC' ye Göre Maksimum Gecikme 11

	t-İstatistik	Olasılık.*
Augmented Dickey-Fuller Test İstatistik	-7.298326	0.0000
Test Kritik Değerleri: 1% Seviye	-3.494378	
5% Seviye	-2.889474	
10% Seviye	-2.581741	

*MacKinnon (1996) Tek Taraflı P Değeri

Sıfır Hipotezi: TUFEB Birim Kök Vardır

Dışsal: Sabit

Gecikme Uzunluğu: 4 (Otomatik SIC' ye Göre Maksimum Gecikme 11

	t-İstatistik	Olasılık.*
Augmented Dickey-Fuller Test İstatistik	-2.088185	0.2499
Test Kritik Değerleri: 1% Seviye	-3.497029	
5% Seviye	-2.890623	
10% Seviye	-2.582353	

*MacKinnon (1996) Tek Taraflı P Değeri

HAVACILIK VE UZAY SANAYİNİN EKONOMİK PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Armağan MACİT¹, Darya YEŞİLAY²,
R. Barış YEŞİLAY³

¹ Öğr. Gör. Ege Üniversitesi/ Havacılık Meslek Yüksekokulu/ Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Prog.

² Bağımsız Araştırmacı.

³ Doç. Dr. Sorumlu Yazar (Corresponding Author), Ege Üniversitesi/ Havacılık Meslek Yüksekokulu/ Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Prog.

GİRİŞ

Küresel ekonomide sürdürülebilir bir yapının oluşturulabilmesi için, ekonominin mevcut tüm sektörlerindeki entegrasyonu sağlayan, havacılık sektörü ekonomik kalkınma olgusunu destekleyen en önemli sektörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Havacılık sektörünün ülkelerarası entegrasyonda önemli bir rolü bulunmaktadır. Havayolu sektörü geliştirildikçe, ülkeler arası ticaret hacmi de genişlemekte ve bireylerin hızlı ve daha basit bir şekilde ülkeler arası dolaşımı sağlanacağı için aynı zamanda turizm ve dış ticaret gibi diğer sektörlerin de gelişmesine katkı sağlamaktadır. Havacılık sektörü yolcuların ve malların olduğunca hızlı bir biçimde ulusal ve uluslararası boyutta taşınmasını gerçekleştirirken, ekonomik kalkınmaya da katkı sağlamakta ve ekonomideki pek çok sektörün gelişimine destek veren temel bir rol üstlenmektedir.

Havacılık sektörü, uçak ve uçak parçalarının [insansız hava araçları (İHA) da dâhil olmak üzere] geliştirilmesi, üretilmesi, denenmesi, çalıştırılması, onarılması ve daha sonra imha edilmesini ve bununla birlikte hizmetlerin sağlanmasını kapsamaktadır. Bu bağlamda, milyonlarca iş yaratılmakta ve modern dünya ile bağlantı sağlanmaktadır. Havayolu ulaştırmasında yolcu sayısı arttıkça havacılık sektörü de gelişmektedir ve bu sayede sektördeki istihdam oranları artacak ve ticaretin gelişimi destekleneceği için de ekonomik kalkınmaya katkı sağlanacaktır.

Bu endüstri alanını diğerlerinden ayıran bir başka konu da bu endüstri alanındaki ürünlerin bilim ve teknolojinin en ileri üretim teknolojilerinin birer örneğini oluşturmasıdır. Havacılık sektöründe teknolojik gelişmeler öncü olarak faaliyete geçirilmektedir ve bu sektör yapısal ve teknolojik olarak çok hızlı değişim gösteren bir sektör konumundadır. Yakıt tasarrufu sağlayan kapasitesi daha büyük olan ve aynı zamanda daha az emisyon ve gürültü düzeyine sahip bulunan uçaklar geliştirilirken bunun yanı sıra küçük kapasiteye sahip bulunan uçaklar da bölgesel taşımacılık için imal edilmektedir. Bilgi teknolojileri başta olmak üzere, kompozit malzeme teknolojileri, nanoteknoloji, biyoteknoloji ve bunların her birinin havacılık ve uzay sahalarındaki uygulamaları sanayinin her branşında özgün ürünlerin geliştirilebilmesi (teknoloji üretimi) anlamında son derece önemlidir (TÜBİTAK, 2003: 37). Dolayısıyla teknolojik altyapının ilerlemesinde öncü bir rol oynamaktadır.

Günümüzde havacılık ve uzay teknolojileri küresel boyutta çok hızlı ilerleyen bir sektör konumunda bulunmakta ve bu gelişimini sürekli devam ettirmektedir. Uluslararası entegrasyon konusunda da havacılık sektörü için belirtildiği gibi havacılık ve uzay teknolojileri sektörü de önemli bir role sahip bulunmaktadır. Günümüzde havacılık sektörü, ülke ekonomilerinin temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır.

1. Havacılık Sektörünün Genel Yapısı

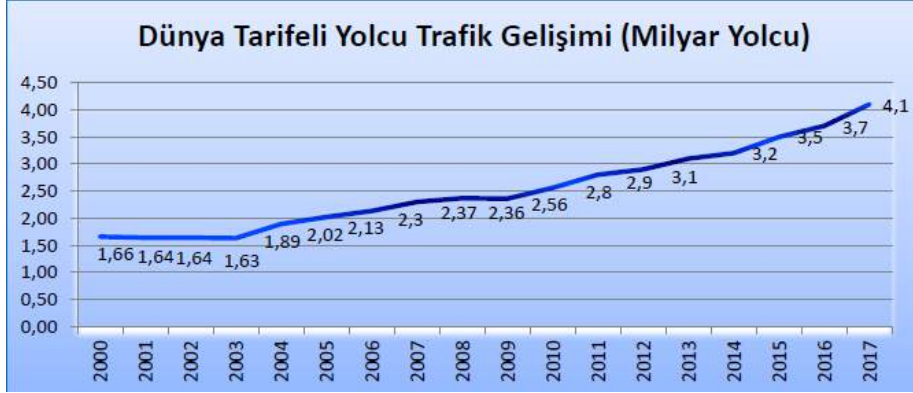
Havacılık sektörü Birinci Dünya Savaşıyla birlikte ortaya çıkmış, İkinci Dünya Savaşıyla beraber sektörde teknolojik gelişmeler hız kazanmaya başlamıştır. Savaşta birbirlerine üstünlük sağlamak isteyen taraflar havacılık alanında birçok teknolojik gelişme göstermiş ve savaşın seyrini ülkelerin sahip oldukları havacılık teknolojisi belirlemiştir. Savaş sonrasında elde edilen teknolojiler, hava araçları imalatı konusunda tamamen yeni ve çok dinamik bir imalat sanayi doğmasını, Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde hem Savunma Sanayi ve hem de Sivil Sanayinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (DPT, 2001: 5).

Dünyada hava ulaştırma sektörü küresel ekonominin yoğun talepleri ile gelişme gösteren bir yapıdadır (TÜSİAD, 2007: 1). Küreselleşme ve liberalleşme ile ivme

kazanan havacılık sektörü, günümüzde ulaşım sektörünü dünya ekonomisinde önemli aktörlerinden biri haline getirmiştir.

Ticari anlamdaki ilk yolcu uçuşunun ardından yaklaşık yüz yıllık bir zaman geçmiş ve bu dönem içerisinde ticari uçuş sayıları dünya genelinde 67 milyarı aşmıştır (UBAK, 2017: 317). 2016 yılında IATA tarafından yayımlanan raporda havayolu yolcu taşımacılığının gelecek 20 yıllık gelişim beklentisi, yıllık % 3,6 düzeyinde bir büyüme rakamı olarak belirtilmektedir. Belirtilen bu ek büyüme tahmini ortalama olarak 3,1 milyar düzeyinde yeni yolcu taşınmasını ifade etmektedir.

Aşağıdaki grafikte ICAO verilerine yönelik tarifeli yolcu trafiğinin gelişimi yer almaktadır.

Grafik 1: Dünya Tarifeli Yolcu Trafiği (2000-2017)

Kaynak: ICAO, 2018.

ICAO (2018) yıllık raporuna göre; ücretli yolcu km. sayılarında 2016 yılındaki artışın bir önceki yıla göre %7,4 olduğu görülürken, 2017 yılında bir önceki yıla göre bu artışın %7,6 olarak gerçekleştiği ifade edilmektedir. Tarifeli uçak sayısı 2017 yılında en yüksek seviyesine ulaşarak 37 milyon olarak gerçekleşmiştir. 2014-2016 arası tarifeli yolcu taşımacılığı doluluk oranları %80 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 2017 yılında ise yaklaşık olarak aynı seviyesini korumuştur. Tarifeli havayolu taşımacılığına yönelik verilerde küresel anlamda önemli bir kaynak olan IATA (Industry Statistics, 2018) rakamlarına göre; 2017 yılında 4.08 milyon tarifeli yolcu taşınmıştır.

Sivil havacılık sektörü ekonomideki diğer sektörler ile kıyaslandığında ortaya şaşırtıcı bir sonuç çıkmaktadır. Küresel havacılık sektörü 600 milyar ABD Dolarından fazla ekonomik katkı sağlarken (bu rakam ilaç, tekstil, otomotiv gibi pek çok sektörden finansal hacim olarak daha büyüktür) sivil havacılık sektörü küresel GSYH'ye en temel ihtiyaçlardan olan yeme içme sektöründen bile daha fazla katkı sağlamaktadır (UBAK, 2017: 317).

IMF verilerine göre dünyada bölgelere göre ekonomik büyüme oranları ile ICAO verilerine göre dünyada hava trafiğinin ve havayolu işletmelerinin kullandıkları uçak sayısındaki büyüme oranları aşağıdaki tabloda verilmektedir.

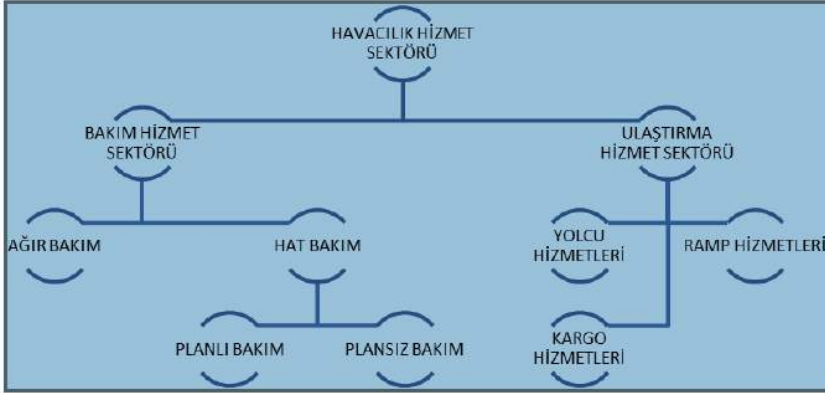
Tablo 1: Bölgelere Göre Ekonomik Büyüme ve Havacılık Sektörü Büyüme Kıyaslaması

Bölgeler	Dünya Ekonomisi, %	Hava Trafikliği (RPK), %	Uçak Sayısı, %
Asya	4,1	6,0	5,0
Kuzey Amerika	2,3	3,1	1,8
Avrupa	1,8	3,7	2,7
Orta Doğu	3,8	5,9	4,8
Latin Amerika	2,9	5,8	4,4
BDT/Rusya	2,5	3,7	3,1
Afrika	3,7	6,1	3,8
Dünya	2,9	4,8	3,6

Kaynak: Boeing, “Current Market Outlook”, Haziran 2016.

Tablodan da görüleceği üzere bölgelere göre ekonominin büyüme hızı ile hava trafikliği büyümesi ve uçak sayısındaki artış mukayese edildiğinde hava trafikliğindeki artış her ikisinden de daha yüksektir. Uçak sayısındaki artış da ekonomik büyümeden daha hızlıdır. Bu durum hem hava trafikliğinin daha etkin idare edildiğini hem de giderek daha fazla uçağa ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

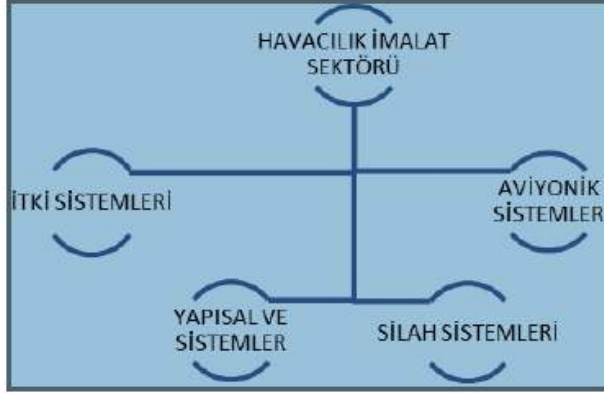
Havacılık sektörü temel işlevsel yönleri bakımından, hizmet ve imalat olarak ikiye ayrılabilir. Hizmet sektörünü de kendi içinde, ulaştırma hizmetleri, yolcu taşıma hizmetleri, ramp hizmetleri, bakım hizmetleri, kargo ve posta hizmetleri, antrepo hizmetleri vb. gibi dallara ayırmak mümkündür. Aşağıdaki şekilde havacılık sektörü şematik olarak gösterilmektedir.

Şekil 1: Havacılık Sektörünün Şematik Gösterimi

Sivil havacılık sektörü yapısı itibariyle ulaşım tabanlı bir işleyiş içerisinde bulunmaktadır. Sektörün gelişim göstergesi temelde havayolu ulaşımını tercih edilme potansiyeli ile ölçülür ve tüm bunlar göstermektedir ki, hava ulaştırma sektöründeki gelişmeler, hava araçlarına olan talepleri artıracak, bu hizmetten daha fazla faydalanabilmek için yolcu ve kargo hizmetlerinin yanı sıra yer hizmetleri sektörünün gelişim göstermesi gerekecektir. Aynı zamanda artan hava aracı sayısı sonucunda, bu hava araçlarının bakımlarının yapılabilmesi için mevcut Bakım, Onarım ve Yenileme Kuruluşları [MRO (Maintenance, Repair & Overhaul)] pazarının gelişmesi ve bu alanda daha çok kalifiye iş gücüne ihtiyaç duyulacaktır. Ayrıca bu talep artışı karşısında mevcut

hava aracı imalat sanayinin kapasitesini arttırması ve küreselleşme ile birlikte büyüyen ticaret hacmi içerisinde, tedarik zincirini genişletmesi ve iyi yönetmesi gerekecektir.

Havacılık imalat sektörü imalat sanayi, uçabilen araçların çalışılması, tasarlanması ve üretilmesi veya uçabilen araçlara dair teknolojiler üretilmesi olarak tanımlanmaktadır (TÜSİAD, 2009: 8). Aşağıdaki şekilde havacılık imalat sektörü şematik olarak gösterilmektedir.

Şekil 2: Havacılık İmalat Sektörünün Şematik Gösterimi.

Şekilde de görüldüğü gibi bu sektör; uçak, helikopter, insansız hava aracı, planör vb. hava araçlarının itki sistemleri aviyonik, mekanik, yapısal ve silah sistemleri ve yedek parça, yer destek cihazı ve test sistemleriyle ilgilenmektedir. Havacılık imalat sektörü, helikopter, insansız hava aracı, planör vb. hava araçlarının tüm ekipmanlarının tasarımı ve üretimi, üretilen ekipmanların montajı, bakım ve onarım faaliyetleri ve eğitim gibi destekleyici unsurları içermektedir.

Havacılık imalat sektörü içerisinde, elektrik & elektronik, yazılım, makine, teçhizat, talaşlı ve talaşsız imalat, iş makinaları, kauçuk, plastik sektörleri de barınmaktadır. Sektörde aviyonik sistem üretiminde; elektronik devre tasarımı, simülasyon, baskı devre tasarımı, devre kartı üretimi, kablolama, test ve montaj gibi üretim faktörleri kullanılmaktadır. Uçak sistemleri ve yapısal parça üretiminde de metal ve metal işleme, ısıtma işlemi, talaşlı ve talaşsız imalat, özel prosesler (alışılmamış imalat yöntemleri), kompozit malzeme imalatı, test ve montaj gibi üretim faktörleri bulunmaktadır.

2.Havacılık Sanayi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkelerin güç sembolleri halini alan havacılık sektörü genel anlamda nitel ve nicel olarak savunma ve sivil sanayinde öncü bir sektör olmuştur. Dünya üzerinde söz sahibi olan ülkelerin gerek savunma gerekse sivil anlamda, yüksek ve ileri teknolojilere sahip havacılık imalat sanayileri bulunmaktadır. Havacılık sektörü genel olarak sivil havacılık ve askeri havacılık olarak iki gruba ayrılmaktadır. Sivil havacılık sektörü; tarifeli hava taşımacılığı ile genel taşımacılık faaliyetlerini ifade ederken, askeri havacılık sektörü ise saldırı ve savunma amacı ile malzeme, uçak, donanım, yazılım sistemlerinin üretilmesini kapsamaktadır (BEBKA, 2016: 10). Bu kapsamda sektörün önemini iki açıdan incelemek gerekmektedir. Birincisi "*Askeri Havacılık Sanayi*", ikincisi ise "*Sivil Havacılık Sanayisi*dir".

2.1. Askeri Havacılık Sanayi

Dünya savaşları, soğuk savaş dönemi ve yakın tarihimizde yaşadığımız olaylara göz attığımızda havacılık savunma sanayinin önemi ve vazgeçilmezliği görülmektedir. İnsansız hava araçları ve buna benzer diğer ülkelere karşı üstünlük sağlamaya yarayabilecek birtakım araçlar ülkelerin savunma sanayilerindeki yeteneklerini ve bundan dolayı da savaşlardaki caydırıcılıklarının temelini oluşturmaktadır (BEBKA, 2016: 14). Birinci Dünya Savaşıyla birlikte gözetleme amaçlı kullanılan hava araçları, İkinci Dünya Savaşında silah taşıyan ve yıldırım savaşlarını doğuran hava araçları, savaşın kaderini değiştiren atom bombasını taşıyan bombardıman uçakları (B-29), Güney Kore Vietnam gibi bölgesel savaşlarda önemli rol oynayan, ağır otomatik silahlar taşıyan döner kanatlı hava araçları, Körfez savaşında hava üstünlüğünün getirdiği zafer ve Kosova krizinde NATO kuvvetlerini hava harekâtları sonucu kara kuvvetlerine gerek kalmadan savaş bitirmesi sektörün önemini göstermektedir. Bu savaşların gösterdiği üzere, teknolojik uçaklar, helikopterler ve diğer hava araçları ile bunları yönetecek askeri güç olmadan bir ülkeyi savunmak imkânsızdır. Ülkemiz içinde geçerli olan bu durumdan da anlaşılacağı gibi, Türkiye'nin askeri savunmasının başarılı olmasının yolu da, imalat sanayinin gelişmesinden geçmektedir (DPT, 2001: 7).

Özetle havacılık savunma sanayiinin öneminin giderek arttığı günümüzde; Türkiye'nin, günün ileri teknolojisine sahip düzeyde Ar-Ge ürünlerini gerçekleştirebilecek bir Havacılık İmalat Sanayiine ve bunu destekleyecek yan sanayii ve teşkilatlanmalara sahip olması gerekmektedir.

2.2. Sivil Havacılık Sanayi

Wright kardeşlerin 1903 yılında gerçekleştirdikleri uçuş ile başlayan serüven, metal gövdeli ve tek kanatlı uçakların yapımı ve aerodinamik ilerlemeler ile hızlanmıştır. Hava posta taşımacılığı ile başlayan ulaştırma sektörü, 1927 yılında Atlantik Okyanusunun geçilmesi ve New York – Paris uçuşunun gerçekleşmesiyle farklı boyutlara ulaşmıştır.

İkinci Dünya Savaşının ardından elde edilen teknolojilerin sivil havacılıkta kullanılmasıyla, havayolu şirketlerinin kurulması ve kıtalararası uçuşların gerçekleşmesi sağlanmıştır. Soğuk savaş döneminde yapılan Ar-Ge yatırımları ve Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasındaki rekabetle büyük gövdeli jet motorlu yolcu uçakları ve ayrıca uzay sanayisi ortaya çıkmıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında Amerika Birleşik Devletleri Havacılık Sanayiinin yolcu uçaklarında tekel konumda yer almaya başlamış ve Avrupa Birliği ülkeleri bu durumu ortadan kaldırmak için bir konsorsiyum ile uçak imalat sanayisini kurmuştur.

Avrupa Birliği ülkeleri tarafından Avrupa'da oluşturulan bu sanayinin Amerika Birleşik Devletleri havacılık sanayisi ile "teknoloji", "kalite", "fiyat" ve "ekonomik" bakımdan rekabet edebilme kabiliyetiyle ve büyük gövdeli uçak pazarında pazar payında devamlı bir artış göstermesi sonucunda, "sivil" ve "askeri" havacılık sanayilerinde yeni oluşumlara sebep olmuştur. Bunların neticesinde, gerek Amerika Birleşik Devletlerinde gerekse Avrupa Birliğinde yatay ve dikey birleşmeler havacılık sanayiinde ileri teknoloji, üretim, finansman ve pazarlama bakımından dev şirketlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (DPT, 2001: 7). Bunlara ek olarak Bombardier (Kanada) ve Embraer (Brezilya) özellikle bölgesel uçak üretiminde, ciddi teknolojilere ve maliyet üstünlüklerine sahip bulunmaktadırlar.

3. Havacılık ve Uzak Sanayinin Yapısı

Uzak teknolojileri; savunma, haberleşme, gök bilim ve seyrüsefer gibi çeşitli amaçlara yönelik uzak araçlarının tasarlanarak fırlatılması ve yörüngeye yerleştirilmesi ile faydalı veri aktarımını kapsayan bir kavramdır (TUBİTAK, 2003: 6).

Havacılık ve uzak endüstrisinin ürün yelpazesi geniştir, çünkü birincil ürünlerinden olan uçuş araçları milyonlarca parçanın olmasını gerektiriyor. Buna ek olarak, araçların çalıştırılması ve bakımı için birçok destek sistemi gereklidir. ABD Ticaret Bakanlığı tarafından yapılan 2016 yılına ait bir araştırmaya göre, havacılık ihracatı doğrudan veya dolaylı olarak başka herhangi bir malın ihracatından çok daha fazla işi desteklemekte ve istihdam yaratmaktadır(http-1).

3.1. Dünya’da Havacılık ve Uzak Sanayinin Durumu

Uçak imalatı, getirisi en yüksek fakat aynı zamanda en yoğun sermaye gerektiren mühendislik dallarından biridir. Dünyanın en gelişmiş ülkelerinden sadece birkaçında, havacılık teçhizatının yaratılmasının tam bir döngüsü (makro teknoloji) bulunmaktadır.

Büyük yolcu uçaklarının üretimi sadece birkaç ülke tarafından yapılmaktadır. Bunların en büyükleri Airbus (AB) ve Boeing’tir (ABD). Daha az yolcu için tasarlanan uçaklar, AB ülkelerinde (ATR ve Saab AB), Kanada’da (Bombardier), Brezilya (Embraer), İran (HESA), Çin’de (COMAC), Japonya (MRJ), Rusya (Tupolev, İrkut) ve Ukrayna’da (Antonov) üretilmektedir. 2017 uçak imalat rakamlarına göre Airbus çeşitli tiplerde 718 adet uçak üretirken (Airbus, 2018 Basın Bülteni), Boeing 763 adet (Boeing, 2018 Basın Bülteni) uçak imalatı gerçekleştirmiştir.

Günümüzde yeni bir uçağın geliştirilmesi, onlarca yıl süren, çok karmaşık, pahalı ve bilim-yoğun bir süreçtir. Sadece birkaç firma uzun mesafeli uçuşlar için uygun büyük uçak üretebilmektedir. Böyle bir sürecin mümkün olabilmesi için çok sık şirketler birleşmeye yönelmektedirler. Bu nedenle, bugün dünyanın havacılık endüstrisi entegrasyon yolunda ilerlemektedir. Özellikle yolcu uçağı üretiminde sektör artık iyice duopolistik bir kimliğe bürünmüştür.

Bugün askeri uçak ve helikopterlerin geliştirilmesindeki liderler Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya’dır. Diğer ülkelerde başarılı gelişmeler söz konusudur. ABD, bilimsel ve teknik potansiyelinin tümüne rağmen, Birleşik Krallık tasarımı Harrier uçağı ithal etmektedir. Bununla birlikte, piyasada askeri ve sivil uçakların yanı sıra insansız hava araçları (İHA) aktif rol oynamaya başlamıştır. Bu alanda İsrail lider konumundadır. Ancak ülkemizde de gerek özel sektör gerek kamu, hem silahlı hem de silahsız, İHA konusunda büyük mesafeler kat etmiş olup, bu teknolojilerin ürünlerini komşu ülkelere ihraç etme noktasına dahi gelmiştir.

Deloitte Global’in yayınladığı “Küresel Havacılık ve Uzak Endüstrisi ve Savunma Sanayi 2016 Görünümü” raporuna göre; küresel havacılık ve uzak endüstrisi ve savunma sanayi toplam sektör gelirlerinde %3 artış ile 2016 yılında büyümesini tekrar hızlandırmaya başlamıştır (http-3).

2012-2015 yıllarında, Küresel Havacılık ve Uzak Endüstrisi ve Savunma Sanayi Amerika Birleşik Devletleri savunma sanayi alt sektöründeki gelir düşüşünden oldukça olumsuz etkilenmiştir. Ancak, ABD savunma bütçesindeki artış, küresel güvenlik tehditlerinin yeniden çoğalması ve dünya çapındaki önemli ülkelerin savunma bütçelerinin artmasıyla sektör gelirlerini 2016’da tekrar yükselmiştir. Buna ek olarak, küresel gayri safi yurtiçi hasıladaki (GSYH) artış, ham petrol ve diğer emtia fiyatlarındaki düşüşler, terör kaynaklı risklerin azalması ve yolcuların artan seyahat talepleri, yeni nesil ticari uçak üretiminin artışına katkı sağlayacaktır.

Ulusal güvenlik tehditleri yükselirken, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Fransa, Japonya, çeşitli Ortadoğu ülkeleri ve diğer ülkelerdeki savunma bütçeleri de artmaktadır. Devletler silahlı kuvvetlerini modern savunma silahları platformları ve siber, istihbarat toplama, savunma elektronikleri ve hassas vuruş kabiliyetleri içeren yeni nesil teknolojilerle donatırken, savunma sanayi alt sektörünün küresel gelirlerinin 2016'dan beri yeniden artmaya başladığı görülmektedir.

2017 yılında küresel savunma ve havacılık sektörü yaklaşık olarak %2 büyümüştür. Bu artışın altında yatan başlıca sebepler: dünyada yükselen gerilim ve güvenlik tehditlerinden ötürü özellikle gelişmiş ekonomiye sahip ülkelerin bütçelerinde savunma kaleminin artmasıdır ve insanların artan gelirlerine bağlı olarak seyahat taleplerindeki artıştır.

Moody's Ratings'e göre, 2018 havacılık ve savunma sanayii için görünüm artan ticari uçak sevkıyatları ve daha yüksek savunma harcamaları nedeniyle olumludur. Moody's Investor Service analistleri, artan küresel taleplerini karşılamak üzere Boeing ve Airbus'ın uçak teslimatlarında %10'luk bir büyüme sağlayacağını tahmin etmektedirler. Boeing ve Airbus, B737 ve A320 dar hacimli uçakların üretim oranlarını artırırken tedarik zinciri üreticileri, üretim oranındaki artışları karşılamak için önemli kapasite yatırımları yapmak durumundadırlar. Sadece Airbus A380 siparişleri Emirates Havayolu'na bağımlı bir seyrir göstermektedir. Bu uçak özelinde pazarın tekel bir yapıya sahip olduğunu ifade etmek mümkündür.

Şekil 4: Beş Yıllık Küresel Havacılık ve Savunma Sektörü Gelir ve Büyüme Performansı

Kaynak: Deloitte 2017 Global Aerospace Defense Financial Performance Study.

3.2. Türkiye'de Havacılık ve Uzay Sanayinin Durumu

Ülkemizde havacılık sanayi faaliyetlerinde 1926 yılında kurulan Tayyare ve Motor Türk A.Ş. ile birlikte ilk kurumsal adım atılmıştır. Bu şirkete bağlı üretim tesisleri 1928 yılında üretime başlayarak uçak üretimini 1939 yılında durdurmuştur. Bu dönemde ayrıca Nuri Demirdağ tarafından 1936 yılında bir uçak fabrikası da kurulmuşsa da 1943 yılında kapatılmıştır. Türkiye'de havacılık sanayi tarihi gelişimi açısından bir diğer

önemli gelişme 1941 yılında Türk Hava Kurumu tarafından kurulan uçak fabrikasıdır. Bu gelişmeye paralel olarak 1948'de ise ilk uçak motor fabrikamız üretime başlamıştır. Tüm bu üretim yapan fabrikaların dışında ayrıca 1942 yılında uçak onarım atölyelerinin kurulduğu da tarihsel süreçte önemli ilerlemeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülke havacılık sanayinin geliştirilmesi için Türk Hava Kuvvetleri Vakfı 1970 yılında kurulmuştur. Bu dönemde kurulan vakıfların başında ayrıca Aselsan, Aspilsan, Havelsan gibi kurumlarda gelmektedir. Bu kurumlar bugün ülkemiz havacılık sektöründeki önemli yerlerini halen sürdürmektedirler (BEBKA, 2016: 18).

Türkiye, havacılık alanında 2002-2017 arası dönemde önemli bir büyüme trendi izlemiştir ve hem Dünya'da hem de ülkemizde özellikle sivil havacılık sektörünün gelişimini desteklemiştir. Yayımlanan çeşitli uluslararası raporlar incelendiğinde Türkiye'nin son dönemde bu sektörde kaydettiği ilerlemeler ile birlikte dünya havacılık sektöründe üst sıralarda konumlandığı görülmektedir. Pek çok uluslararası kuruluşun gelecek beklentileri içerisinde de ülkemizin bu gelişim trendini devam ettireceği belirtilmektedir.

Türkiye'nin sektördeki belirtilen bu başarıyı uzay çalışmaları alanında da sürdürme çabası bulunmaktadır. Bu anlamda atılan en büyük adımlardan biri Uzay Sistemleri Entegrasyon ve Test Merkezinin 2015 yılında faaliyete başlamasıdır. Türkiye, yaptığı uzay alanındaki çalışmalarını 2020'de fırlatılması planlanan % 100 milli olan uydumuz Türksat 6A ile devam ettirecektir (UBAK, 2017: 316).

Ülkemizde havacılık teknolojilerinde ve altyapısında kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Ulaşan ve Erişen Türkiye, 2017 Raporunda; Türkiye'nin uçak bakımı, hava aracı parça imalatı ve modifikasyonu gibi alanlarda çok önemli atılımlar gerçekleştirdiği ve ülkemizin hava aracı tasarımı ile üretiminin yapabileceği bir düzeye eriştiği belirtilmektedir.

Türkiye son yıllarda *savunma sanayiinde* ciddi reformlar yapmıştır. Bu reformların temel amacı millileştirme yani yerli üretimin payını artırma ve ithalatı azaltmakla birlikte, Ülkemizin ihracat potansiyelini de arttırmaktır.

Türkiye'de, savunma ve *havacılık* alanında son 10 yılda önemli yatırımlar gerçekleşmiş ve bu yatırımlar havacılık sanayisinin gelişmesinde önemli katkılar sunmuştur.

Tablo 2: Hava Taşıtları, Uzay Araçları, Aksam ve Parçaları Faslına (88)
Göre Dış Ticaret (\$)

YIL	İHRACAT	İTHALAT
2017	1 465 464	2 254 707
2016	717 532	4 310 416
2015	688 755	3 829 966
2014	595 661	3 022 171
2013	688 549	2 371 909

Kaynak: TÜİK Verilerine Göre Hazırlanmıştır.

Tablodan görüldüğü üzere 2017 yılında önceki yıl ile kıyasladığında Hava taşıtları, uzay araçları, aksam ve parçaları segmentinin ithalatı yaklaşık olarak iki kat azalırken ihracatı iki kat artmıştır; bu sayede dış ticaret açığı kısmen de olsa azalmıştır.

Yukarıdaki bilgilere ek olarak Savunma ve Havacılık Sanayi İhracatçıları Birliği (SSI) verileri değerlendirildiğinde, sektör ihracatının, 2017 yılında 2016 yılına göre yüzde 3.7 artarak 1 milyar 677 milyon dolardan 1 milyar 739 milyon dolara çıktığı ve 2017'de en fazla ihracatı yapılan ürünün uçak ve helikopter aksam ve parçaları olduğu görülmektedir. Söz konusu ürünlerin ihracatı 2016'ya göre yüzde 8.1 artarak 524,4 milyon dolara ulaşmıştır. Diğer taşıtlar için turbojet ve turboprop'lara ait aksam ve parça ihracatı aynı dönemde yüzde 7 artarak 276,9 milyon dolara, sivil hava taşıtları için turbojet ihracatı yüzde 201.6 artarak 192,2 milyon dolara, tanklar ve diğer zırhlı savaş taşıtları ihracatı yüzde 17,2 artarak 111,8 milyon dolara çıkmıştır(http-4). İhracatta uçak ve helikopter aksam ve parçaları yüzde 30, turbojet ve turboprop'lara ait aksam ve parçalar yüzde 16, sivil hava taşıtları için turbojetler yüzde 11 pay almıştır (Atmosfer, 2018: 4). TAI, sektörün 2017'de en fazla ihracat yapan firması olmuştur. TAI'yi sırasıyla TUSAŞ Motor (TEI), Pratt&Whitney THY Teknik, ASELSAN ve Alp Havacılık izlemiştir (Üstün, 2018: 24).

Türkiye havacılık alanında yapmış olduğu yeni düzenlemelerle, araştırma faaliyetlerini teşvik etmek, inovasyon kapasitesini geliştirmek ve Türkiye'nin havacılıkta lider ülkeleri arasında yer almasını amaçlamaktadır. 28 Kasım 2017'de Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı ve Savunma Sanayii Müsteşarlığı "Milli Havacılık Planı"nı ilan etmiştir. Türk havacılık sektörünün geliştirecek projeye Türkiye'nin 2023 hedeflerine ulaşması hızlanacaktır. Milli Havacılık Planı kapsamında Boeing Türkiye'de, Havacılık Sanayii Geliştirme Programı, Mühendislik ve Teknoloji Geliştirme Merkezi, Bölgesel Uçuş Eğitim Merkezi, Servis ve Bakımda Bölgesel İşbirliği gibi uygulamaları hayata geçirerek sektöre ilgili diğer birçok alanda işbirliği geliştirmeyi ve varlığını güçlendirmeyi planlamaktadır (http-5). Yeni stratejinin ana hedefleri uçak yapımını yeni bir düzeye getirmek, sanayiye tüm dünya için rekabetçi kılmak, havacılık sanayi üretiminin küresel pazara yönlendirilmesini sağlamak ve sanayiye gerekli bilimsel ve teknik temel ve üretim olanakları sağlamaktır.

Yerli havacılık sanayinin oluşturulması yoğun çaba harcanmasına rağmen Türkiye'nin havacılık sanayisinde dünyadaki yeri henüz istenilen noktada değildir. Türkiye'nin savunma ve havacılık alanına yoğun yatırım yapmasının temel sebebi Türkiye'nin savunma sanayisi alanında dışa bağımlılığını azaltmaktır. Ancak savunma ve havacılık sektörünün Türkiye'de stratejik bir önemi vardır. Türkiye'nin amacı olan sürdürülebilir ekonomiye sahip olmak, havacılık ve uzay sanayine önem verilmesine sebep olmaktadır. Çünkü havacılık sektörü çok sayıda alt sektörü harekete geçirmekte, geniş bir istihdam alanı yaratmakta ve paydaşları arasında yeni bir iş kültürü tesis etmektedir (http-2).

Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'ne (ICAO) göre, havacılık sektörünün ekonomiye sağladığı katkının birim katma değer üzerinden anlaşılması için şu şekilde özetlenmiştir: bu sektöre harcanan her 100 dolar, ekonomide 325 dolarlık katma değer üretmektedir. Bir uçak üretiminde ise 1 milyon adet parça kullanıldığı düşünüldüğünde, sektörün doğrudan yarattığı her 100 işe karşılık ekonomi genelinde en az 610 yeni iş alanı meydana getirdiği belirtilmektedir (İTO, 2013).

Türkiye'de yerli havacılık sanayiinin oluşturulması çabalarının temel amacı: *"sertifika sürecini yaşamış bir uçağın imal edilip, endüstriyi geliştirip, insan kaynağını projelerde yetiştirip, Türkiye'nin adını bir 'uçak üreticisi ülke' olarak piyasaya sürüp, uçağı mümkün olduğunca ticarileştirip, kullanılmasını sağlayıp, satışını yapıp, ihracatını sağlayıp yaygınlaştırmak."* olarak belirtilmiştir (http-2).

2018 yılı içerisinde; milli helikopterimiz GÖKBAY, ilk uçuşunu gerçekleştirmiş ve insansız hava aracı ANKA, yerli motoru PD-170 ile ilk uçuşunu gerçekleştirerek Türk savunma sanayisi açısından önemli bir adım atmıştır (TUSAŞ: 2019: 8-10). Türkiye

havacılık ve uzay sanayi alanında birçok ülkeden geç harekete geçmesine rağmen uluslararası pazarda kendine alan yaratabilecek durumdadır. Özellikle son yıllarda gelişmeye başlayan İHA olarak adlandırılan askeri ve sivil amaçlı insansız hava araçları öñü çok açık bir alandır. Kendi silahlı insansız hava aracını geliştiren Türkiye, bu alandaki yarışta pek çok ülkenin önüne geçmiştir (http-2).

Savunma amaçlı kullanılan hava araçlarının son yıllarda kokpit kontrolü olmadan uzaktan sinyalizasyon aracılığı ile kontrol edebilecek hava araçlarına evrildiği sektör uzmanları tarafından dile getirilmektedir. Aynı zamanda Türkiye için fırsat olabilecek bir pazar da bölgesel jet pazarıdır (http-2).

Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın gerçekleştirmeyi hedeflediği projelerden biri olan TF-X Projesi ile hava kuvvetlerinin kullanacağı uçakların yurt içi tasarım ve üretim modeli ile geliştirilmesi planlanmaktadır. Bu yönde gerçekleştirilen yerli sanayi üretimleri ile 2023'te ilk uçuşun yapılması hedeflenmektedir (http-7).

Türkiye'de sanayici ve mühendislerini havacılık ve uzay sanayine odaklamak amacı ile havacılık ve uzay sanayinde üretim yapabilecek yerli işletmelere özel teşvik fonları sağlanmaktadır. Böylelikle Türkiye'nin büyüme ivmesi kazanmış havacılık ve uzay sektörünün yerli üretim etkinliğini kazanması en büyük isterlerdendir (http-4).

Türkiye'de ilk etapta 90 milyon yolcuya hizmet vermeye başlayan İstanbul Havalimanı ve faal olan diğer 55 havalimanı ile hem Türk havayolları hem de diğer havayolu şirketleri kapasite ve karlılığında önemli artışlar beklenmektedir (DHMİ, 2018: 22). Nitekim başta THY olmak üzere, Pegasus ve Sunexpress de 2018 yılı için oldukça yüksek kar açıklamışlardır.

İlk etabı hizmete açılan İstanbul Havalimanı'nın Türkiye'de havacılık sektörünün gelişmesi açısından birçok avantajı bulunmaktadır. Ülkemiz 80 milyona yaklaşan ve de çoğunlukla genç nüfus yapısına sahiptir. Turizm, ticaret ve sanayi sektörlerindeki gelişmeler genellikle havacılık sektörüne olumlu katkı vermektedir. Ülkemiz havacılık faaliyetleri açısından konum avantajına sahiptir. İstanbul, özellikle 3. havalimanı ile birlikte hub olma niteliğindedir. 2023 yılında yılda 450 milyon yolcu ile gerçekleştirilebilir bir hedef söz konusudur. Ülkemizde havacılık sektörü henüz doyum noktasına ulaşmamıştır ve kargo taşımacılığı da büyüme potansiyeline sahiptir. Tüm dünyada artan önemine ve niceliksel artışına paralel olarak ülkemizde de havacılık sektörü 2003 yılından itibaren 5-6 kat büyümüştür, daha önce yaklaşık 35 milyon olan yolcu sayısı 180 milyona ulaşmıştır. Sadece son on yılda savunma ve havacılık sektörünün toplam cirosu 4 kat artmış, ihracat beş kat artarak 1,65 milyar dolara ulaşmıştır. Sektörün araştırma geliştirme yatırımları (Ar-Ge) 2014 yılında yaklaşık olarak 1 milyar dolara ulaşmıştır. Sektörde 30.000'e yakın personel istihdam edilirken, bunların %30'unu mühendisler oluşturmaktadır (DHMİ, 2018: 22).

4.Havacılık ve Uzay Sanayisinde Gelecek Beklentileri

Ülkemiz açısından uzay ve havacılık sektöründe iyi bir vizyon seçilmesi, işbirliklerin ve araçların doğru bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Bu anlamda ise atılabilecek önemli adımlar içerisinde şunlar sayılabilir (TUSİAD, 2009: 10);

- Altyapının uzay ve havacılık teknolojileri açısından oluşturulması,
- Gerekli araştırmaları gerçekleştirebilecek nitelikli beşeri sermayenin yetiştirilmesi,
- Finansman imkân ve kaynaklarının geliştirilmesi,
- İşbirliği mekanizmalarının oluşturulması,
- Yasal çerçevenin oluşturulması.

2034 yılına gelindiğinde, hem hava yolcu trafiği hem de hava taşımacılığı trafiğinin 2016'ya göre iki katından fazla olması beklenmektedir. Yolcu trafiğinin yılda %4.6 oranında bir artışla Kilometre Başına Gelirinin 14 trilyona ulaşması beklenmekte ve aynı dönemde taşımacılığın %4.4 oranında artarak 10 ila 466 milyar Kilometre Başına Yük arasında bir değere ulaşılacağını tahmin edilmektedir.

Tablo 3: Küresel Pazar Öngörü 2017

World Fleet Forecast	2016	2036	vs. GMF16	% change 2016-2036
RPK (trillions)	7.0	16.5	+3.1%	135%
Passenger Aircraft Fleet	18,890	40,120	+6.4%	112%
New passenger aircraft deliveries		34,166	+1,741	
Dedicated Freighters	1,610	2,410	+14.2%	50%
New freighter aircraft deliveries		733	+88	
Total New Aircraft Deliveries		34,899	+1,829	

Notlar: Yolcu uçakları (≥ 100 koltuk) | Jet yük uçakları (> 10 ton)

Kaynak: Airbus GMF 2017

Boeing 2034 tahmin rakamlarına göre; beklenen talebi karşılayabilmek için yaklaşık 38 bin adet yeni uçak ihtiyacı bulunmaktadır (Boeing, 2015: 23). Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere, Boeing'in 2034 yılı beklentilerinde mevcut uçak yapılarının daha küçük yapıda kullanımının yaklaşık 2 katına çıktığı görülmektedir. Tek koridorlu, küçük gövdeli, orta gövdeli uçakların şu an mevcut kullanılan uçakların 2 katına çıktığı görülmektedir. Ancak geniş gövdeli uçak sayısının azalacağı beklenmektedir.

Tablo 4: Uçak Teslimat Öngörülleri, Boeing 2014-2034

Uçak Tipi	Hizmetteki Uçak Sayısı 2014	Hizmetteki Uçak Sayısı 2034	Yeni Teslimatlar
Bölgesel Jetler	2.580	2.660	2.490
Tek Koridor	14.140	30.630	26.730
Küçük Gövdeli	2.520	5.800	4.770
Orta Gövdeli	1.620	3.800	3.520
Geniş Gövdeli	740	670	540
Toplam	21.600	43.560	38.050

Kaynak: Boeing Current Market Outlook 2015-2034, s. 23.

Tablo 5: Yeni Uçak Talebi Öngörüler, Airbus 2015-2034

	Afrika	Asya-Pasifik	BDT	Avrupa	Latin Amerika	Ortadoğu	Kuzey Amerika	Toplam Yeni Teslimatlar
Tek Koridorlu	834	8.329	1.101	5.052	1.992	886	4.733	22.927
Küçük Çift Koridorlu	198	2.579	140	796	389	552	718	5.372
Orta Çift Koridorlu	62	1.179	39	413	132	596	314	2.735
Geniş Uçak	36	726	32	192	29	423	113	1.551
Toplam	1.130	12.813	1.312	6.453	2.542	2.457	5.878	32.585

Kaynak: Airbus Global Market Forecast 2015

Airbus'ın tahminlerine göre, bölgesel olarak uçak sayılarının artacağını öngörmektedir. Bölgesel olarak hazırlanan raporda, en fazla uçağın Asya pasifikte en az uçak sayısının Afrika'da olacağı tahmin edilmektedir. Boeing, Airbus ve bazı araştırma kuruluşları tarafından tahminlere aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 6: 2035 Yılında Dünyada Öngörülen Yolcu Uçağı Durumu

Uçak Tipi	Asya	Kuzey Amerika	Avrupa	Orta Doğu	Latin Amerika	BDT/ RUSYA	Afrika	Dünya
Büyük Geniş Gövde	170	60	100	320	0	50	0	700
Orta Geniş Gövde	1.590	460	610	840	40	70	80	3.690
Küçük Geniş Gövde	2.340	1.150	1.140	610	350	170	300	6.060
Dar Gövde	12.560	6.630	5.920	1.660	3.110	1.380	1.020	32.280
TOPLAM	16.660	8.300	7.770	3.430	3.500	1.670	1.400	42.730

Kaynak: Boeing, "Current Market Outlook", Haziran 2016

Yukarıdaki tablo incelendiğinde önümüzdeki 20 yıl içinde küresel yolcu uçak sayısı %215 oranında artacağı beklentisi görülmektedir. Belirtilen bu süre içinde yaklaşık olarak 40 bin adet yeni uçağın faaliyete sunulması beklenmektedir ve bu üretimin %95'lik bir kısmının Boeing ve Airbus tarafından gerçekleştirileceği tahmin edilmektedir.

SONUÇ

Gelecek dönemde havacılık sektörü savunma sanayi ve sivil havacılık alanlarının her ikisinde de önemli sektörler olma konumlarını sürdüreceklerdir. Ulusal üretimin gerçekleştirilmesi ve aynı zamanda yeni teknolojilerin geliştirilmesi ile bunların ihracatının yapılması mevcut pazardan ülke olarak payımızı arttırmak açısından önem taşımaktadır. Pazar payını arttırmak için altyapı eksikliklerinin bir an önce tamamlanması gerekmektedir. Altyapıya yapılan yatırımlar arttıkça, sektöre olan teşvikler devam ettikçe ve yerli üretimde başarı sağlandıkça havacılık ve uzay sanayinin büyümesi olumlu yönde devam edecektir. Havacılık savunma sanayinin gelişmesi ülkenin uluslararası alanda daha güçlenmesini sağlayacaktır. Sivil havacılık sanayisinde gelişmesi büyük bir pazar olan havacılık pazarından ülkemizin de pay almasını

sağlayacaktır. Özellikle insansız hava aracı tasarımı ve üretimi ile bölgesel jet pazarı fırsat pazarı olarak nitelendirilmektedir.

Uzay ve havacılık sanayi alanında yetkin bir konuma gelmek son derece önemlidir. Çünkü bu alan pek çok teknoloji ve temel bilim alanlarıyla bağlantılı, geniş bir disiplinler arası çeşitlilikten beslenen bir sektördür. Disiplinler arası ilişkilerinden dolayı bu sektör; malzeme, aerodinamik, elektronik, makine üretimi gibi temel alanlardaki gelişmeleri desteklediği gibi aynı zamanda bu gelişmelere uyum sağlamayı da zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı bu sektörde ileriye yönelik adımlar atabilmek ülkemiz açısından refah ve güvenlik düzeyinin artırılması, sürdürülebilir ve rekabetçi kalkınma amaçlarının sağlanabilmesi açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Airbus, (2015). Global Market Forecast.
2. Airbus, (2017). Global Market Forecast: GrowingHorizons 2017-2036, http://www.airbus.com/content/dam/corporate-topics/publications/backgrounders/Airbus_Global_Market_Forecast_2017-2036_Growing_Horizons_full_book.pdf.
3. Airbus; Basın Bülteni (2018), <http://www.airbus.com/newsroom/press-releases/en/2018/01/airbuscommercial-aircraft-delivers-record-performance.html>
4. Atmosfer Dergisi, Sayı:81, Yıl: 18, Ocak-Şubat 2018.
5. BEBKA, (2016). TR41 Bölgesi Havacılık Sektörü Raporu: Dünyü, Bugünü ve Geleceği; Bursa, Eskişehir, Bilecik Kalkınma Ajansı, <https://www.bebka.org.tr/admin/datas/yayins/sektorraporuhavacilik.pdf>.
6. Boeing, (2015). Current Market Outlook 2015-2034.
7. Boeing, (2017). Current Market Outlook 2017-2036, <http://www.boeing.com/resources/boeingdotcom/commercial/market/current-market-outlook-2017/assets/downloads/2017-cmo-6-19.pdf>.
8. Boeing, "Current Market Outlook", Haziran 2016
9. Boeing; Basın Bülteni (2018), <https://boeing.mediaroom.com/2018-01-09-Boeing-Sets-Airplane-Delivery-Record-Finishes-2017-with-Larger-Order-Book>
10. Deloitte, (2017). Global AerospaceandDefenseSector Outlook: GrowthProspectsRemainUpbeat, <https://www.gita.org.in/Attachments/Reports/2017%20Global%20aerospace%20and%20defense%20sector%20outlook.pdf>.
11. <http://www.tuik.gov.tr>, (Çevrimiçi: 22.01.2018)
12. [http-1, A.B.D Ülke Raporu http://www.uib.org.tr/tr/kbfile/amerika-birlesik-devletleri-ulke-raporu](http-1.A.B.D.ÜlkeRaporuhttp://www.uib.org.tr/tr/kbfile/amerika-birlesik-devletleri-ulke-raporu)
13. [http-2, Havacılık Yatırımları Gelecek Hedeflerini Destekliyor \(20 Haziran 2016\). <https://geturkiyeblog.com/havacilik-yatirimlari-gelecek-hedeflerini-destekliyor/>](http-2,HavacılıkYatırımlarıGelecekHedefleriniDestekliyor(20Haziran2016).https://geturkiyeblog.com/havacilik-yatirimlari-gelecek-hedeflerini-destekliyor/)
14. [http-3, Küresel Havacılık, Uzay Endüstrisi ve Savunma Sanayi \(2016\). <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/manufacturing/articles/2016-global-aerospace-defense-outlook.html>](http-3,KüreselHavacılık,UzayEndüstrisiveSavunmaSanayi(2016).https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/manufacturing/articles/2016-global-aerospace-defense-outlook.html)
15. [http-4, Ulaşım Sektörünün Çehresini Değiştiriyor, <http://trjet.azurewebsites.net/tr/about/regional?cv=1>](http-4,UlaşımSektörününÇehresiniDeğiştiriyor,http://trjet.azurewebsites.net/tr/about/regional?cv=1)
16. [http-5, Savunmada İhracat Büyüdü, 26 Ocak 2018, <https://www.dunya.com/ekonomi/savunmada-ihracat-buyudu-haberi-400294>](http-5,SavunmadaİhracatBüyüdü,26Ocak2018,https://www.dunya.com/ekonomi/savunmada-ihracat-buyudu-haberi-400294)
17. [http-6, Türkiye Milli Havacılık Planı Detayları Açıklandı \(2017\). \[www.invest.gov.tr\]\(http://www.invest.gov.tr\)](http-6,TürkiyeMilliHavacılıkPlanıDetaylarıAçıklandı(2017).www.invest.gov.tr)
18. [http-7, <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?LangID=1&PageID=362>](http-7,https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?LangID=1&PageID=362)
19. IATA, Industry Statistics, 2018, http://www.iata.org/pressroom/facts_figures/fact_sheets/Documents/fact-sheet-industry-facts.pdf
20. ICAO Annual Report of the Council – 2016, https://www.icao.int/annual-report-2016/Documents/ARC_2016_Air%20Transport%20Statistics.pdf
21. ICAO Basın Bülteni; 2 Ocak 2017, <http://www.icao.int/Newsroom/Pages/traffic-growth-and-airline-profitability-were-highlights-of-air-transport-in-2016.aspx>
22. ICAO, (2017). AviationBenefits, TheIndustry High Level Group (IHLG), <https://www.icao.int/sustainability/Documents/AVIATION-BENEFITS-2017-web.pdf>.
23. ICAO, (2018). Continued passenger traffic growth and robust air cargo demand in 2017, <https://www.icao.int/Newsroom/Pages/Continued-passenger-traffic-growth-and-robust-air-cargo-demand-in-2017.aspx>
24. İTO, (2013). Türkiye’de Sivil Yerli Uçak Üretiminin Stratejik Analizi.

25. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: Ulaştırma Özel İhtisas Komisyonu Raporu: *Boru Hattı Ulaştırması Alt Komisyonu Raporu*. Ankara: DPT, 2001. 54s. (DPT.2585 - ÖİK.597) ISBN: 975-19-2724-2
<http://ekutup.dpt.gov.tr/ulastirm/oik597.pdf>
26. TUSAS, Türk Havacılık Uzay Sanayii, (2019). Kurum İçi İletişim Dergisi, Sayı: 108, Ocak-Şubat 2019.
27. TUSİAD (2009). Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu ve Ulusal İnovasyon Girişimi, Yol Haritası Serisi 1: Uzay Ve Havacılık Teknolojileri Yol Haritası.
28. TÜBİTAK (2003). Vizyon 2023 Projesi Savunma, Havacılık ve Uzay Paneli: Savunma Havacılık ve Uzay Sanayi Panel Raporu / Ek-9 (Kritik Teknoloji Önceliklendirme Faaliyetleri).
29. TUSİAD (2007), "Kurumsal Yapısı, Yasal Çerçevesi ve Göstergeleriyle Ulaştırma Sektörü".
http://www.patronlardunyasi.com/news_print.php?id=25367.
30. UBAK, Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, (2017). Havacılık ve Uzay Teknolojileri, Ulaşan ve Erişen Türkiye.
31. Üstün, Nazlı (2018). "Türk Savunma Sanayii-Dünü, Bugünü, Yarını", Yeni İpekyolu Konya Ticaret Odası Dergisi, Yıl: 31, Sayı: 360, Şubat, ss. 20-26.

DELİCE IRMAĞI AŞAĞI HAVZASINDA MONOKLİNAL YAPIYA BAĞLI OLUŞAN YER ŞEKİLLERİ¹

Faruk AYLAR² , Halil İbrahim ZEYBEK³

¹ Bu çalışma Amasya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SEB-BAP-13-013 nolu proje olarak desteklenmiştir.

² Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü.

³ Ondokuzmayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü.

1. Giriş

Yeryüzü şekillerinin oluşumunda iç ve dış etken ve süreçlerin karşılıklı faaliyetleri etkili olmaktadır. Nitekim iç etkenler yapı ve litoloji yolu ile yeryüzü şekillerinin oluşumu üzerinde önemli etkiye sahip olup, gelişme modelleri ve doğrultuları da belirlerler. Ancak hangi yapı ve litoloji üzerinde olursa olsun, yeryüzü şekillerinin oluşumunda, evriminde, nihai şekillerin meydana gelişinde ve bu bakımdan yeryüzündeki çeşitli alanların farklılaşmasında dış etken ve süreçlerin genelde ve ayrıntıda belirleyici özellikleri ön plana çıkmaktadır (Erinç, 1996;436).

Yeryüzü şekillerinin farklı özellikleri ve çeşitliliği üzerinde litolojinin önemli etkisi bulunmaktadır. Yer kabuğunu oluşturan farklı tür kayaların fiziksel ve kimyasal özellikleri dış kuvvetlerin etkisiyle farklı yer şekillerinin oluşumunda belirleyici olmaktadır. Aynı iklim bölgesi içinde bile kayaç türlerinin farklı olması yer şekillerinin de farklılaşmasını sağlamaktadır (Yalçınlar, 1996;67). Bununla birlikte yer şekillerinin oluşumu üzerinde litoloji ile birlikte tektonik yapının da önemli etkisi vardır. Dış etkenlerin özellikle de akarsuların tektonik yapıya uyum sağlaması şeklinde kendini gösteren bu süreç, yeryüzü şekillerinin evrimi bakımından önemlidir. Belli yapılar üzerinde akarsuların bu yapı hatlarına uyumu ile, aşınımın evrimine paralel olarak, belli yeryüzü şekilleri meydana gelmektedir (Erinç, 1996;585).

Tektonik etkilere bağlı olarak yeryüzünde birçok farklı yapı tipleri oluşmuştur. Bu yapı tipleri ile akarsular arasındaki ilişki ise yapıya bağlı çok farklı yer şekillerinin oluşumunu sağlamıştır. Yeryüzünde en sık rastlanılan yapı tipleri ve bu yapılar üzerinde akarsuların karakteristik şekiller oluşturduğu göz önüne alındığında bazı yapılar ön plana çıkmaktadır. Bu yapılardan yatay yapı, monoklinal yapı, domlu (kubbe) yapı, faylı (kırıklı) yapı ve diskondant örtülü yapılar yeryüzünde en yaygın olanlarıdır (Sür, 1986; Atalay, 1987; Erinç, 1996; Yalçınlar, 1996; Güney, 2004; Hoşgören, 2007).

Yeryüzünü şekillendiren dış etkenler arasında en geniş sahaya yayılmış olanı akarsulardır. Karalar yüzeyinin yaklaşık 2/3'ünden daha fazlasında etkili olan akarsuların oluşturduğu yer şekilleri oldukça yaygındır. Ancak burada akarsuların oluşturduğu yer şekillerini sadece bu etkene bağlamak doğru olmayıp, akarsuların oluşturduğu yer şekillerinin oluşumunda çözülme, kütle hareketleri (heyelan, göçme, çamur akıntısı, yamaç döküntüsü, vb.) ile tektonik ve yapısal özelliklerinde önemli olduğu bilinmelidir (Erinç, 1996;440: Hoşgören, 2007;172).

Bu çalışmanın da konusu oluşturan bu yapı tiplerinden monoklinal yapılar, tabakaların genel olarak bir yöne doğru eğimli oldukları yapılara denilmektedir (Sür, 1986;21: Atalay, 1987;299: Erinç, 1996;585: Yalçınlar, 1996;250: Güney, 2004; 54: Hoşgören, 2007;103). Bu tür yapılar genellikle epirojenik hareketlere bağlı olarak eğim kazanmış sahalarda nispeten yeni depolar üzerinde daha yaygın görülmektedirler. Genellikle dağların etek kısımlarında, havza ve depresyonların çevrelerinde veya kubbeleşmiş eski kütlelerin kenar kısımlarındaki yeni tabakalar monoklinal karakter kazanabilmektedir. Monoklinal yapıların en önemli özelliklerinden birisi, tabakaların eğimlendiği arazi profilinin asimetrik şekillerden meydana gelmesi ve çeşitli jeolojik formasyonların paralel şekilde uzanmasıdır (Erinç, 1996;590).

Monoklinal yapıları sahalara, sert ve yumuşak olarak düzgün eğimli tabakalardan meydana gelmişse, bu yapının üzerindeki yer şekilleri oluşum ve gelişimlerinde yapının etkisi daha fazla hissedilir. Böyle bir yapı akarsu aşındırmasına maruz kaldığında yumuşak kolay aşınan tabakalar daha çabuk aşınarak, bu tabakaların bulunduğu alan boyunca uzanan bir vadi meydana gelir ve bu tür vadilere sübsekant vadi denilir. Monoklinal yapıda daha sert olduğu için geç aşınan ve yüksek bir çıkıntı halinde kalan bu sert tabakanın üzerindeki asimetrik bir tepeye benzeyen şekle ise kuesta denilmektedir. Ancak monoklinal yapılarda tabakaların yüzey ile yaptığı eğim 30°- 45°

veya daha fazla olursa yamaç eğimi bakımından asimetrik bir özellik gösteren kuesta yerine, hogback adı verilen ve yamaç eğimleri simetrik olan sırtlar oluşmaktadır (Yalçınlar, 1996;280).

Monoklinal yapılarla oluşan ve asimetrik sırtlar olarak ifade edilen kuestaların daha az eğimli olan ve tabakaların dalışına uyan yamacına kuesta sırtı (arka=revers) denilmektedir. Bu sırtın en yüksek kesiminde korniş adı verilen ve sert tabakanın uç kısmı bulunurken, etek kısımlarında kenarında yer aldığı sübsekan vadinin geliştiği yumuşak tabakalar bulunmaktadır. Kuestaların daha dik ve sert tabakaların uç kısmına karşılık gelen kısmına ise kuesta cephesi (alın=front) denilmektedir (Yalçınlar, 1996;281: Hoşgören, 2007;108). Bu yapılarla kuestaların dışında sürecin ilerlemesine bağlı olarak şahit tepeler (öntepe=avant-butte) oluşur. Ancak bu tepeler kısa süre içinde ortadan kalkarlar.

Monoklinal sahalarda akarsuların ilksel eğime bağlı olarak kurulması ve aşınımın başlamasıyla birlikte yeryüzü şekilleri vadilere bağlı oluşmaya başlar. Bu nedenle monoklinal sahalarda akarsu şebekesinin hangi şartlara bağlı olarak kurulduğu, kuruluşunda etkili olan faktörler, yan kolların oluşumu ve bunların çeşitli şekillerde birleşmesi, kapma olaylarının meydana gelip gelmediği gibi olayların açıklanması morfolojik bakımdan oldukça önemlidir. Çalışma sahasında sadece yer şekillerinin oluşumu değil, yapı ve litolojinin sahanın şekillenmesinde yaptığı etkiyi açıklamak ve sahanın morfolojik gelişimini ortaya koymak için akarsu ağının yöredeki kuruluşu ve gelişiminin de bilinmesi gerekmektedir.

Sungurlu (Çorum) ilçe merkezinin batısında bulunan çalışma sahası Kızılırmak'ın önemli yan kollarından birisi olan Delice ırmağına katılan Budaközü Çayı ve yan kolları tarafından aşındırılmıştır. Dolayısıyla çalışma sahasındaki yer şekillerinin oluşumu genel anlamda Kızılırmak ve kollarının oluşumu ile sonrasında yaşanan süreçlerle doğrudan ilişkilidir. Akkan (1970), Kızılırmak'ın oluşum ve gelişme aşamalarının Miyosen'den sonraki devrede Anadolu'nun toptan yükselmesi ile başladığını ifade etmektedir. Miyosen sonunda Anadolu'nun iç kısımlarındaki havzaların birbirine eklenmesiyle ilksel topoğrafyaya uygun akış gösteren akarsular hızla gelişmiş ve Pliyosen başlarında Kızılırmak Havzası'nın büyük kısmı oluşmuştur. Kuvaterner içindeki iklim değişimleri ve buna bağlı deniz seviyesinde beliren oynamalarla birlikte Kızılırmak şebekesi bugünküne yakın haline kavuşmuştur.

Çalışma sahasında bulunan ve oldukça geniş alanlar kaplayan Oligo-Miyosen dönemine ait tortullar daha sonra yaşanan tektonik hareketlere bağlı olarak kısmen kıvrılmış ve eğimlenmiş ve aynı zamanda aşınmaya uğramıştır. Çalışma sahasında geniş alanlar kaplayan ve görsel bir ortamda biriken bu tortulların yaşı hakkında tam bir kesinlik bulunmamaktadır. Yakın zamana kadar jipslerin çöl ortamında oluşabilecekleri ve Anadolu'da böyle kurak bir iklimin sadece Oligosende hüküm sürdüğü, dolayısıyla özellikle Çankırı-Çorum-Sivas civarında görülen jipsli-tuzlu bu serinin Oligosen yaşıyla olması gerektiği yaygın bir görüş olarak bilinmekteydi (Akkan, 1970;95). Ancak Anadolu'daki jipsli depolar üzerinde yapılan çalışmalar da yaygın olan kanaat jipslerin oligosenden daha genç oldukları yönündedir. Nitekim Yücel (1956) Çorum-Sungurlu arasında bulunan jipsler ile ilgili temelde konglomeraların bulunduğu onu takiben tuzlu, jipsli, gre ve marnların üstte bulunduğunu, daha üstte konglomera-kalker ara tabakalı gre ve marnların bulunduğunu ve nihayet bunlardan diskordantla ayrılmış jipsli marnların bulunduğu ifade etmekte ve bunların üst miyosende oluştuklarını belirtmektedir. Erol (1953) çalışma sahasının da içinde bulunduğu bu yörede yaptığı çalışmalarda jipsli seriyi 2 grup ve 4 fasiyes olarak belirlemiş ve bu birikimin Miyosen sonunda tamamlandığını ifade etmektedir. Benzer bir görüş Ketin (1962) tarafından da ifade edilmekte olup, 1/500.000 ölçekli Türkiye Jeoloji haritaları Sinop paftası izah namesinde çalışma sahasının da içinde bulunduğu alanı Eosen serileri üzerinde

diskordans olarak Oligo-Miyosen jipsli serisinin geldiğini belirtmektedir. MTA'nın 1/100.000 ölçekli Türkiye jeoloji haritaları Çankırı H32 paftasında ise çalışma alanı içindeki tortulların Alt Eosen'den başlayan ve Miyosen sonlarına kadar devam eden bir birikimin sonucu olduğu görülmektedir. Monoklinal yapıya bağlı oluşan yer şekillerinin bu uzun süreçli biriken tortullar içerisinde Üst Eosen-Oligosen dönemine ait evaporitler ile Oligo-Miyosen dönemine ait çakıltası, kumtaşı, çamurtaşı ardalanmasından oluşan yapı üzerinde daha fazla geliştiği görülmektedir. Görüleceği üzere Sungurlu batısında bulunan bu alanın Oligosenden Miyosene kadar kurak şartlarda gölsel bir tortullanmanın etkisinde kalmış olduğu ve sonrasında bu gölsel tortulların Orta Pliyosenden (Akkan, 1996; 103) itibaren kıvrımlanıp eğimlenmiştir.

Saha Üst Pliyosen ile birlikte akarsuların aşındırma ve biriktirme faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir dönem olarak görülmektedir (Akkan, 1970;99). Bu dönemde sahada oluşan örtü malzemesi içine gömülen ve Delice ırmağının Kızılırmak'a birleştiği yerdeki Kula köyü civarında Akkan (1970)'ın tespit ettiği dolgu depoları Delice ırmağının ve yan kollarının Pliyosen başlarından itibaren sularını Kızılırmak'a boşaltmaya başladıkları hakkında bir fikir vermektedir. Nitekim çalışmanın konusunu oluşturan monoklinal yapı üzerindeki şekillerin gelişimini sağlayan Budaközü Çayı'nın Üst Pliyosenden itibaren havzasında aşındırma ve biriktirme faaliyetlerine başladığı söylenilebilir.

Bu çalışmanın amacı, İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak Bölümü'nde, Sungurlu (Çorum) ilçe merkezi ile Delice ırmağı arasında gözlemlenen monoklinal yapıya bağlı oluşan yer şekillerinin oluşum sürecini açıklığa kavuşturmadır. Ayrıca, çalışma ile yapı, litoloji ve akarsuların ortaklaşa oluşturduğu bu yer şekillerinin ve Pliyo-Kuvaterner'deki akarsu ağındaki değişim süreçlerinin nedenlerini açıklamak ve bunların yer şekilleri ile olan ilişkilerini ortaya koymak da hedeflenmiştir.

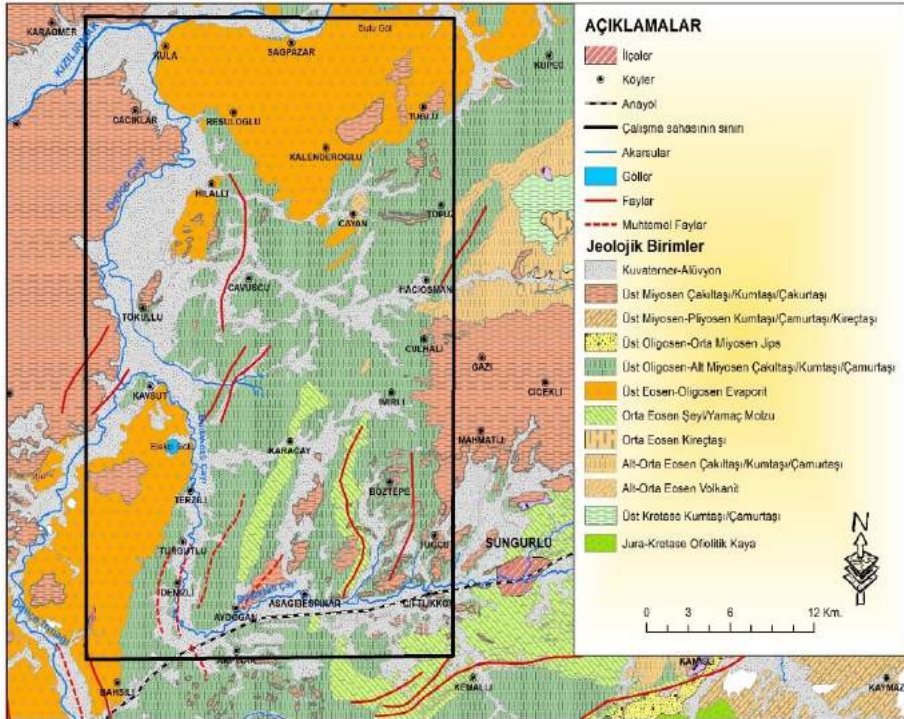
2. Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

İnceleme sahası İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak Bölümü'nde Çorum'un Sungurlu İlçesi ile Kırıkkale'nin Delice ilçeleri arasında bulunmaktadır. Kuzeyde Kızılırmak, batıda Delice ırmağı ve güneyde Budaközü Çayı tarafından sınırlandırılan çalışma sahasının doğu sınırını Sungurlu kuzeyinde bulunan dağlık alanının Tuğcu, Çulhalı, Hacıosman ve Tuğlu gibi köylerin doğusundan geçen ve monoklinal yapının üzerinde olduğu Oligo-Miyosen devrine ait çakıltası-kumtaşı ve çamurtaşı birikiminden oluşan jeolojik formasyon sınırı oluşturmaktadır (Şekil 1).

4. Doğal Çevre Özellikleri

4.1. Jeolojik Özellikler

İnceleme sahasının ve yakın çevresinde yapılmış olan araştırmalarla, çalışmaya konu olan monoklinal yapının bulunduğu saha ve yakın çevresinin jeolojik özellikleri büyük kısmı ile ortaya konulmuştur. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün 1/100.000 ölçekli Çankırı H32 paftası ile literatürde ekli çalışmalardan yararlanılarak inceleme sahasının ve çevresinin jeoloji haritası hazırlanmıştır (Şekil 2).

Şekil 2. İnceleme sahası ve yakın çevresinin jeoloji haritası.

İnceleme sahası ve yakın çevresinde aflörmeyen en eski temel kayalar Mesozoik'e ait kayalar oluşturmaktadır. Bunlardan Ofiyolitler Sungurlu ilçe merkezinin kuzeydoğu ve güneydoğusunda dar bir alanda yüzeylenmişlerdir. Kamışlı köyü çevresinde yaygın olarak görülen bu birim, Üst jura-Alt Kretase dönemine ait olup çeşitli okyanusal çökel, volkanit ve derinlik kayaları ile temsil edilmektedir (Sevin ve diğ., 2014;3). Bu zamana ait kayalardan bir diğerini Üst Kretase dönemine ait ve kumtaşı ara katmanlı marn, çamurtaşı, siltaşı ardalanmasından oluşan birim oluşturur. Bu birim şelf ve havza ortamını yansıtan çökellerle temsil edilmektedir (Sevin ve diğ., 2014;10). Çalışma sahasının hemen doğusunda oldukça yaygın olan bu birim, Topuz köyünün doğusunda geniş olarak yüzeylenmektedir.

Tersiyer'e ait kayaların ilk grubunu Alt-Orta Eosen devrine ait volkanikler oluşturmaktadır. Çalışma sahasının güneydoğusunda Kamışlı ve Kaymaz köyleri arasında oldukça yaygın görülen bu birim volkanik ara katkılı kırıntılardan oluşmaktadır. Volkanitler, bazalt, tüf, tüfit ve volkanik arenitlerle temsil edilmektedir

(Birgili ve diğ., 1975;13). Tersiyer'e ait kayaç topluluklarından bir diğeri Alt-Orta Eosene devrine ait çakıltı, kumtaşı ve çamurtaşı ardalanmasından oluşmuştur. Çakıltı, çakıllı kumtaşları gri-sarı renkli, kalın tabakalı veya masiftir. Topoğrafyada sert çıkıntılar oluşturan bu birim kötü boylanmış, yer yer blok boyutunda ve genellikle taneleri yuvarlak görünümlüdür (Birgili ve diğ., 1975;9).

Eosen'e ait kireçtaşları ise saf halde bulunmayıp kumtaşı, silttaşı ve şeyl ardalanması şeklindedir. Sungurlu ilçe merkezinin kuzeyinde Hacıosman ve Gazi köylerinin doğusunda yüzeylenmişlerdir. Eosen'e ait birimlerden bir diğerini ağırlıklı olarak şeyl ve yamaç molozlarından oluşan ve bunlara eşlik eden karasal kırıntılardan oluşan yer yer jips düzeyleri içeren çakıltı, çamurtaşı ve kumtaşı ardalanmasından oluşmaktadır. Bu formasyon karasal ortam şartlarını belirleyen çökellerle başlar ve üst düzeylerine doğru sığ denizel ortamlarla devam eder (Sevin ve diğ. 2014;12). Bu birim Sungurlu ilçe merkezinin çevresi, Akdoğan ve Karaçay köyleri arası ile Aşağıbeşpınar ve imirli köyleri arasında genel itibarıyla kuzey-güney yönünde yüzeylenmişlerdir.

Çalışma sahasında Alt Eosen'den başlayan ve Miyosen dönemine kadar oluşan biriken tortullar oldukça yaygındır. Yakın zamana kadar çalışma sahasının büyük bölümünde görülen bu tortulların ilk başlarda Oligosen dönemine ait olduğu düşünülmekle birlikte (Akkan, 1975;95) Çankırı-Çorum Tersiyer havzası olarak bilinen bu alanda yeni yapılan incelemeler (Erol, 1953: Ketin, 1962: Karadenizli ve diğ. 2003: Bilgiç, 2012: Sevin ve diğ. 2014) sonucu bu birimlerin oligosenden daha genç devirlerde oluştuğu tespit edilmiştir. Nitekim Erol (1953) evaporit bir oluşum gösteren ve inceleme alanının güneydoğusunda Bahşılı-Kavşut ve kuzeyde Kula-Tuğlu-Kalenderoğlu köyleri arasında oldukça geniş alanlar kaplayan tortulların oluşturduğu bu seriyi 2 grup ve 4 fasiyes olarak belirlemiştir. Kurak ve sıcak iklim koşullarında göl ortamlarında biriken bu tortulların birbirleri içerisine merccekler halinde girdiği ifade edilmektedir. Bu serinin üst grubunu, beyaz jipsli marn fasiyesi ve kırmızı tuzlu marn fasiyesi oluştururken (Foto 1), serinin alt grubunu beyaz jipsli fasiyes ve kırmızı tuzlu marn fasiyesi (Foto 2) oluşturmaktadır (Erol, 1953;6).

Foto 1. Hilallı köyü güneyinde beyaz jipsli marnlar.

Foto 2. Kalenderoğlu köyü batısında kırmızı-tuzlu marnlı yapı.

İnceleme alanında geniş yayılış gösteren jipsli-tuzlu bu birimlerin üst grubunu oluşturan seri üzerinde bulunan Elekçi Gölü bir tuz gölü olup, yakın zamana kadar Tekel idaresi tarafından tuz üretimi yapılmaktaydı (Aylar, 2006;30). İnceleme alanındaki bu jipsli yapı ile ilgili Ketin (1962) 1/500.000 ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası Sinop paftasında bu birimin Oligo-Miyosen dönemine ait olduğunu ve Eosen birimleri üzerinde diskordans olarak bulunduğunu söylemektedir. Sevin ve diğerleri (2014) ise bu yapının jips, çamurtaşı, kumtaşı ardalanmasından oluştuğunu, beyaz-sarımsı beyaz rengin hâkim olduğu bu yapıda jipslerin egemen litolojiyi oluşturduğunu ifade etmektedirler.

Bu yapıdaki jips kristallerinin genellikle küçük, yer yer de iri kristaller halinde bulunduğu görülür. İklimsel değişiklikleri yansıtan kapalı evaporitik göllerde oluşan bu yapının yaklaşık kalınlığı 500-600 m civarında olup, bu yapı içindeki fosillerin yaş tayini neticesinde erken Pliyosen olarak tespit edilmiştir. (Seven ve diğ., 2014;15). Netice olarak çalışma sahasında Alt Eosen'den Miyosen sonlarına kadar kurak şartlarda bir birikimin etkisinde kalmış ve bu görsel tortullar Miyosen sonrasındaki tektonik hareketlerle kıvrılmış ve eğimlenmiştir (Akkan, 1970;103). Bu süreç, inceleme alanının bir bölümünde görülen kıvrımların ve daha geniş alanda görülen monoklinal yapının oluşumu hakkında fikir vermektedir.

İnceleme alanında Kuvaterner dönemine ait arazileri alüvyonlar oluşturmaktadır. Kuzeyde Kızılırmak, batıda Delice ırmağı ve güneyde Budaközü çayının vadi tabanlarında geniş bir dağılışa sahiptirler. Menderesli, örgülü akarsu ve taşkın ovası çökelleriyle temsil edilen alüvyonlar çakıl, kum, silt, çamur birikintilerinden oluşmaktadır. Alüvyonların kalınlığı sahanın genel eğim şartları dikkate alındığında kuzeybatı kesiminde Kavşut ve Kula köyleri arasında daha fazla olmalıdır (Foto 3).

Foto 3. Budaközü çayı ve Delice ırmağı menderesli ve örgülü bir akış göstermekte olup (A), her iki akarsu da taşkın karakterlidir. Kavşut köyü yakınlarında (B) Budaközü çayı yatağından taşarak tarım alanlarını sular altında bırakmıştır (Fotoğraflar Drone ile çekilmiştir).

4.2. İklim Özellikleri

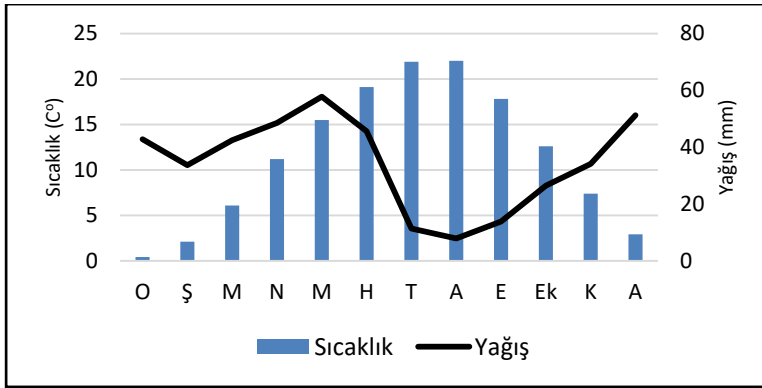
İnceleme alanı ve yakın çevresinin iklim özelliklerini ortaya koymak için inceleme alanının doğusunda bulunan Sungurlu (771 m) ve batısında bulunan Delice (674 m.) meteoroloji istasyonlarının verilerinden yararlanılmıştır (DMİGM, 2018). Bu iki istasyonun birbirinden kuş uçuşu uzaklığı yaklaşık 38 km olup inceleme alanı bu iki merkezin arasında bulunmaktadır. Bu iki istasyona ait verilere bakıldığında yıllık ortalama sıcaklık değeri sahanın doğusunda bulunan Sungurlu'da 11,6 °C iken, sahanın hemen batısında bulunan Delice'de 12,2 °C'dir. Her iki istasyonda da aylık ortalama sıcaklıkların seyrine göre en soğuk ay ocaktır. Ocak ayı ortalaması Sungurlu'da -1,1 °C, Delice'de ise 0,7 °C'dir. Buna karşılık aylık ortalama sıcaklıklar bakımından yılın en sıcak ayını her iki istasyonda da ağustos oluşturmaktadır. Bu ayda Sungurlu'da ortalama sıcaklıklar 22,0 °C iken Delice'de 22,7 °C olarak gerçekleşmektedir (Tablo 1, Şekil 3, 4).

Tablo 1. Sungurlu (771 m.) ve Delice (674 m.) meteoroloji istasyonlarına ait sıcaklık (°C) ve yağış (mm) verileri.

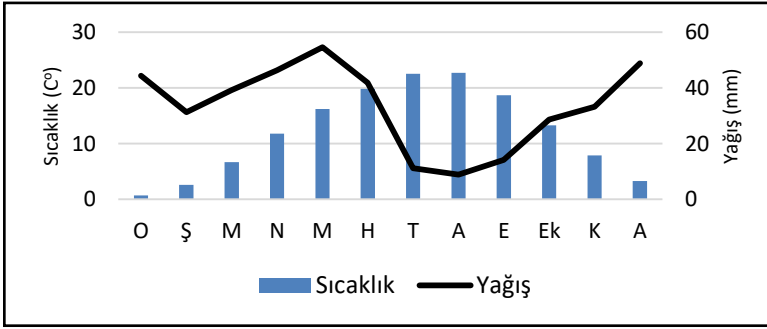
İstasyonlar		O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek.	K	A	Yıllık
Sungurlu	Ortalama Sıcaklık (°C)	0,4	2,1	6,1	11,2	15,5	19,1	21,9	22,0	17,8	12,6	7,4	2,9	11,6
	Aylık Toplam Yağış Miktarı	42,8	33,7	42,4	48,5	57,8	45,6	11,4	7,9	13,8	26,5	34,1	51,2	415,7
	Ortalaması (mm)													
Delice	Ortalama Sıcaklık (°C)	0,7	2,6	6,7	11,8	16,2	19,8	22,5	22,7	18,7	13,3	7,9	3,3	12,2
	Aylık Toplam Yağış Miktarı	44,3	31,3	39,2	46,3	54,6	41,8	11,2	8,9	14,2	28,6	33,2	48,8	402,4
	Ortalaması (mm)													

Kaynak: DMİGM (2018) rasat verileri.

İnceleme sahasına yaklaşık kuş uçuşu 5 km. mesafede bulunan Sungurlu'nun yıllık ortalama yağış miktarı 415,7 mm. buna karşılık şelaleye yaklaşık kuş uçuşu 13 km. mesafede olan Delice'ye 402,4 mm. yağış düşmektedir. İç Anadolu Bölgesinin Orta Kızılırmak Bölümü'nde ve Orta Karadeniz dağlık kuşağının güneyinde Delice ırmağı havzasında bulunan her iki istasyona ait yıllık ortalama sıcaklık ve yağış değerlerindeki büyük bir fark bulunmamaktadır.

Şekil 3. Sungurlu'nun yıllık ortalama sıcaklık ve yağış grafiği.

Şekil 4. Delice'nin yıllık ortalama sıcaklık ve yağış grafiği.

Bu iki istasyonun verilerine göre inceleme sahası Köppen iklim tasnifine göre **CCf** sembolüyle ifade edilen sıcak mutedil zonal iklim tipinin sıcak ve yarı kurak Akdeniz iklim tipi içerisinde **Csah** olarak ifade edilen alt tipe dâhil edilmektedir. Bu alt tip saha ile uyum göstermekte olup, kış mevsiminin soğuk geçtiği, yıllık ortalama sıcaklıklarının 18 °C'den az olduğu buna karşılık yıl içerisindeki en sıcak ay ortalamasının ise 18 °C'den fazla olduğu iklim özelliklerine sahiptir (Aylar, 2006;133). Buna karşılık inceleme sahasının da bulunduğu yöre Thornthwaite metoduna göre ise **C₁B₂'sb₂** sembolüyle temsil edilen kurak-az nemli iklim tipine dâhil edilmektedir. Buna karşılık nemlilik indisi değeri ile birlikte, termik sınıf, yağış rejim tipi ve termik rejim tipi de dikkate alındığında "C₁B₂'sb₂" sembollerleriyle karakterize edilen kurak-az nemli, orta derecede sıcak (mezotermal), su fazlası kış mevsiminde ve orta derecede olan deniz etkisine yakın iklim tipi olarak belirlenmiştir (Aylar, 2006;133).

İnceleme alanı yakınlarındaki Sungurlu ve Delice meteoroloji istasyonlarının rasat verilerine göre sahada yılın her ayında yağış düşmektedir. Ancak her iki istasyonda da yaz mevsimindeki belirgin yağış azlığı dikkati çekmektedir. Benzer yağış rejimine sahip olduğu görülen istasyonlarda kasım ayından haziran ayına kadar kısmen yağışlı bir dönem dikkati çekmekte buna karşılık temmuz ayından kasım ayına kadar yağışların oldukça azaldığı görülmektedir. Yağışların aylık ortalama değerlerine bakıldığında en fazla yağış Sungurlu'da 57,8 mm., Delice'de 54,6 mm. ile mayıs ayında gerçekleşirken, en az yağış Sungurlu'da 7,9 mm., Delice'de ise 8,9 mm. ile ağustos ayında düşmektedir. Buna göre çalışma sahasında yağışların yaklaşık üç aylık yaz kuraklığının ardından sonbahar, kış ve ilkbahar mevsimlerinde nispeten düzenli bir gidişat gösterdiğini söylemek mümkündür. Ancak temmuz, ağustos, eylül ve nispeten ekim aylarında yağışların azaldığı uzun yıllık ortalama verilerden anlaşılmaktadır. Çalışma sahası ve yakın çevresindeki her iki istasyonda da yağışların büyük bölümü yağmur şeklinde gerçekleşirken, yılın sadece yaklaşık 12 gününde kar yağışı gerçekleşmektedir.

İnceleme alanında yeryüzü şekillerinin oluşmasında önemli etkiye sahip olan yağışların uzun yıllık aylık ortalamaları yanında sahada bu yağışların şiddeti de önem taşımaktadır. Bitki örtüsünün cılız olduğu çalışma sahasında yağışın yıl içindeki dağılışı kadar yağışların şiddeti de aşınma üzerinde önemli etkiye sahiptir (Foto 4). Yağış şiddeti, yağışlı bir günde düşen belli miktardaki yağış (10 mm., 20 mm. 40 mm. gibi) onun şiddeti hakkında fikir verebileceği gibi, belli bir zaman aralığında gerçekleşen yağışların aynı zaman aralığındaki (ay veya yıl) yağışlı gün sayısına bölünmesiyle hesaplanmaktadır. İnceleme sahasının yağış şiddetini ifade etmek için tablo 2 hazırlanmıştır.

Tablo 2. Sungurlu ve Delice’de yağış şiddetinin aylık ortalama değerleri (mm./gün)

İstasyon Adı	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek.	K	A	Yıllık
Sungurlu	4,2	3,5	4,1	4,0	4,3	5,5	4,2	4,6	3,8	4,5	4,5	4,8	4,4
Delice	4,1	3,4	4,0	4,0	4,2	5,3	4,1	4,6	3,7	4,4	4,5	4,8	4,3

Kaynak: DMİGM (2018) rasat verileri.

Foto 4. Bitki örtüsünün cılız, eğim değerlerinin yüksek olduğu İmirli (A) ve Karaçay (B) köyü yakınlarında sellenmeye bağlı ortaya çıkan aşınma.

Tablo 2’de de görüleceği üzere ekim-ocak arasındaki soğuk dönem ve mart-ağustos ayları arasındaki sıcak dönemde yağış şiddetinin yüksek olduğu söylenebilir. Her iki istasyonda da yağış şiddetinin en yüksek olduğu ay ağustos, en düşük olduğu ay ise şubattır. Haziran ayında Sungurlu’da 5,5 mm/gün ve 5,3 mm./gün ile yağış şiddeti maksimum değere sahipken, şubat ayında Sungurlu’da 3,5 mm./gün ve 3,4 mm./gün ile minimum değer görülmektedir.

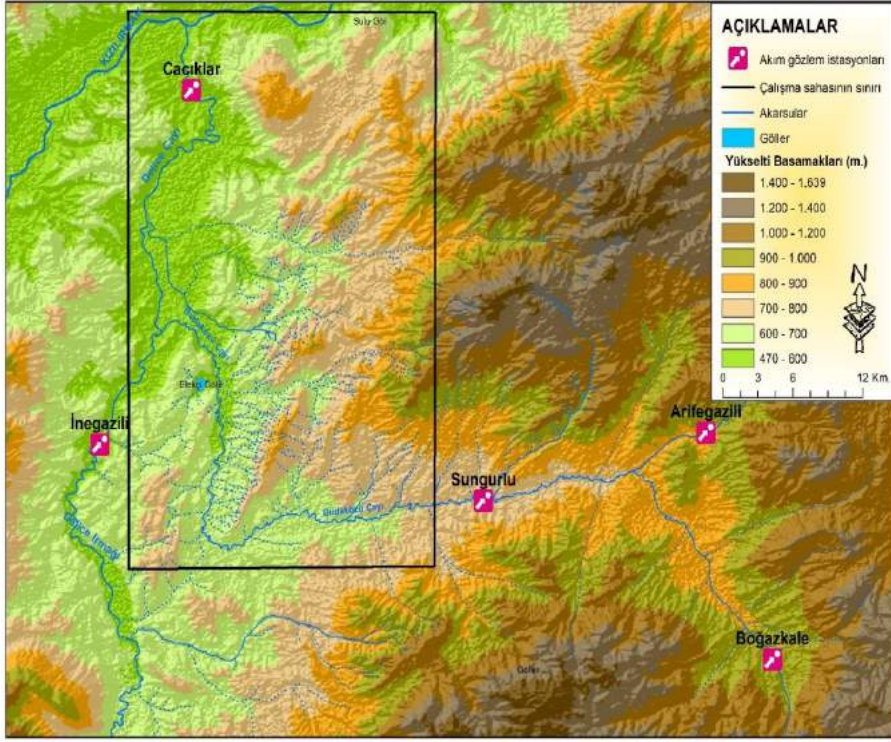
İnceleme sahası ve yakın çevresinde görülen bu yağış rejimi özellikleri Koçman (1993) tarafından belirlenen yağış rejim tiplerinden “İç Anadolu Karasal Geçiş Tipi” içerisine girmektedir. Bu yağış rejiminde, çok şiddetli olmayan yağış yetersizliği, ekim ayından itibaren yağışlarda görülen artış, yağışların Mayıs ayındaki nispi fazlalığı, Haziran ayından itibaren yağışların nispeten azalmaya başlaması ve ağustos ayında en düşük yağış miktarının görülmesi gibi özellikler çalışma sahasına uyum göstermektedir (Aylar, 2006;121).

Çalışma sahası ve yakın çevresinde ilkbahar mevsimindeki sıcaklık artışına bağlı gerçekleşen kar örtüsünün hızla erimesi ile artan yağışlara bağlı olarak Budaközü çayı ve Delice ırmağının taşıdığı su miktarı hızla artmakta ve bu akarsular taşkın karakteri kazanmaktadır. Bu akarsuların su miktarındaki artışta sadece yağışlar ve kar erimeleri sonucu yan kollarından aldıkları su miktarındaki fazlalık değil, yamaçlarda meydana gelen seylanların da önemli etkisi olmaktadır. Bu durum eğim değerinin yüksek bitki örtüsünün cılız olduğu yerlerde aşındırmayı arttırmakta ve bu iki akarsuyun taşıdığı yük hızla artmaktadır.

4.3. Hidrografik Özellikler

İnceleme sahasının suları Delice ırmağı ile onun yan kolunu oluşturan Budaközü çayı tarafından drene etmektedir. Budaközü çayı inceleme alanının güneydoğusunda bulunan Zincirli dağlarından kaynağını alıp çeşitli yan kolların da katılmasıyla yaklaşık 1.590 km² lik bir su toplama havzasına sahiptir. Kaynak kısmından Delice ırmağı ile birleştiği yere kadar olan toplam uzunluğu 88 km. olan Budaközü çayı ve yan kolları çalışma sahasının büyük bir bölümünün sularını drene etmekte olup, araştırmaya konu olan monoklinal yapıya bağlı yer şekillerinin oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle Budaközü çayı ve inceleme sahasının batısından geçen Delice ırmağının akım

rejimlerini ortaya koymak ve bu akarsuların yıl içinde hangi dönemde daha etkili olduğunu belirlemek amacıyla DSİ'nin bu akarsular üzerine kurmuş olduğu akım gözlem istasyonlarının (Şekil 5) rasat verileri tablo 3'de verilmiştir.

Şekil 5. Delice ırmağı ve Budaközü çayı üzerinde bulunan akım gözlem istasyonlarının yeri.

Tablo 2. Delice ırmağı ve Budaközü çayı üzerindeki akım gözlem istasyonlarının yıllık akım değerleri (m³/sn).

İstasyon Adı	Ek	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E
Delice Irmağı (İnegazili Köyü)	1,720	3,006	5,465	6,137	16,919	18,887	10,230	7,534	7,346	1,852	0,098	0,192
Delice Irmağı (Cacıklar)	4,060	4,809	5,812	12,104	18,045	20,323	8,133	10,547	7,308	3,441	2,324	3,116
Budaközü Çayı (Boğazkale)	0,100	0,144	0,349	0,447	0,568	1,181	0,866	0,624	0,323	0,143	0,072	0,093
Budaközü Çayı (Arifegazili Köyü)	0,071	0,092	0,116	0,155	0,197	0,348	0,304	0,185	0,155	0,072	0,033	0,039
Budaközü Çayı (Sungurlu)	1,373	2,399	2,904	2,817	3,322	6,284	3,751	3,853	1,887	0,645	0,373	0,588

Kaynak: <http://svtbilgi.dsi.gov.tr/Sorgu.aspx> (Erişim tarihi 13.02.2019).

Akım gözlem istasyonlarının şekil 5’de kuruluş yerlerine bakıldığında Boğazkale ve İnegazili akım gözlem istasyonlarının Budaközü çayının iki ana kolu üzerinde bulunduğu, Sungurlu akım gözlem istasyonunun ise bu iki yan kolun birleşmesinden sonra Sungurlu ilçe merkezinin hemen batısında bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Budaközü çayının sularını boşalttığı Delice ırmağı üzerinde birleşim noktasından önceki İnegazili ve birleşim noktasından sonra Cacıklar akım gözlem istasyonları bulunmaktadır. Buna göre, Budaközü çayının taşıdığı su miktarı hem iki büyük yan kol hem de ana akarsu üzerinde ölçülmektedir. Ayrıca Delice ırmağı üzerinde bulunan iki akım istasyonu ise Budaközü çayının taşıdığı suları bu akarsuya boşaltmadan öncesinde ve sonrasında akım miktarının belirlenmesi açısından oldukça önemlidir. Bununla birlikte topoğrafik yapıya bağlı olarak Delice ırmağı ve Budaközü çayına irili ufaklı birçok küçük akarsuyun karıştığı da göz ardı edilmemelidir.

İstasyonların aylık akım değerleri incelendiğinde Budaközü çayının kaynak ve ağız kısmına yakın bölümünde belirgin bir farklılık görülür. Bu durum ağız kısmına doğru akarsuya katılan yan kolların fazlalığından kaynaklanmaktadır. Benzer durum Delice ırmağı içinde söylenebilir. Budaközü çayının bu akarsuya katılmadan önce ve sonrasında Delice ırmağının aylık akım değerlerinde belirgin bir farklılık dikkati çekmektedir. Bütün istasyonlar için ortak olarak şu değerlendirme yapılabilir. Şubat ayından nisan ayına kadar akımın yüksek olduğu bir devrenin varlığı ve diğer aylara karşılık gelen bir akım azlığı dikkati çekmektedir. Bununla birlikte hem Delice ırmağı hem de Budaközü çayı üzerinde bulunan bütün istasyonlarda maksimum ve minimum akımlar arasındaki fark oldukça belirgindir. Bu farkın ortaya çıkmasında yaz aylarındaki yağış azlığı, buna karşılık ilkbahardaki yağış fazlalığı ve kar erimelerinin önemli etkisi vardır. Bütün istasyonlarda mart ayındaki maksimum akıma karşılık ağustos ayındaki minimum akım ayırt edilmektedir. Bu durum iklim kısmında değinilen yağış rejimi ile de uyumluluk göstermektedir.

Delice ırmağı ve onun yan kolu olan Budaközü çayının akım şartları üzerinde belirleyici faktörlerden biri iklimdir. İklimle ilgili özellikle yağışın şekli, miktarı ve sıcaklık rejimi hidrografik özelliklerin belirlenmesinde önemli etkiye sahiptir. Her iki akarsuyunda yağış beslenme rejimine sahip olması yağışların bu akarsuların taşıdıkları su miktarında belirleyici olmasını sağlamaktadır. Akım miktarı üzerinde iklim özellikleri yanında litoloji, eğim ve bitki örtüsü de etkili olmaktadır. İnceleme sahasındaki litolojik yapıya bağlı olarak yağışlarla düşen suların büyük bir bölümünün yüzeysel akışa geçtiği görülür. Bu durum aşınma üzerinde önemli etkiye sahiptir. Bu durumun ortaya çıkmasında inceleme alanının genelinde bitki örtüsünün çok cılız olması da etki yapmaktadır. Ayrıca inceleme alanının doğu kesimindeki eğim değerlerinin yüksek olması da yüzeysel akışa geçen su kütlesi ve aşınmanın artmasına katkı sağlamaktadır.

İnceleme sahası içerisinde bulunan doğal oluşumlu göllerin en büyüğü Elekçi gölü olup, Alt Eosen-Oligosen dönemine ait Evaporit oluşumlu jipsli-tuzlu saha içerisinde tektonik oluşumlu bir göldür. Elekçi gölünün oluşumunda sahadaki tektonik hareketlerle birlikte, litolojiye bağlı meydana gelen çözünmeler de etkili olmuştur (Aylar, 2006;155). İnceleme sahasının güneydoğusunda Terzili ve Kavşut köylerinin batısında bulunan bu göle yöre halkı “Paşavan gölü” adını vermektedir. Deniz seviyesinden yaklaşık 570 m. yükseklikte ve 0,7 km² yüzölçüme sahip bu gölün en fazla derinliği yaklaşık 1 m. civarındadır. İlkbahar mevsiminde yağışlar ve kar erimelerine bağlı olarak gölün su seviyesi yükselmekte, yaz mevsiminde ise gölün suları tamamen çekilmektedir. Gölün kapalı bir havza içerisinde oluşması ve litolojik yapıya bağlı olarak suları tuzludur.

4.4. Bitki Örtüsü Özellikleri

İnceleme sahası bitki örtüsü özellikleri bakımından İran-Turan fitocoğrafya bölgesinin Orta Anadolu Bölümü içerisinde kalmaktadır. Bu bölüm ortalama 8-12 °C sıcaklık değerlerine sahip olup, kış döneminde 0 °C ve altında olan sıcaklıklar yaz devresinde 20 °C nin üzerine çıkabilmektedir. Yağış miktarı ise yıllık ortalamalarda 400 mm'nin altında, ancak yükseltiye bağlı olarak 600 mm'nin üzerine görülebilmektedir (Atalay, 1983;153). Nitekim inceleme alanı ve yakın çevresinin iklim özellikleri bu duruma uygun olup, saha step ve antropojen/ağaçlı step formasyonlarının dağılışı gösterdiği bir alandır.

İklim ve toprak şartları bakımından ağaç yetişmesine uygun koşullar taşıyan inceleme alanı ve yakın çevresi yaklaşık 6.000 yıllık bir yerleşme tarihine sahiptir. Hatti ve Hitit medeniyetleri başta olmak üzere geçmişten günümüze birçok medeniyetin etkilerinin görüldü bu alanda tarım, yakacak, yapı malzemesi temini gibi kullanımlara bağlı olarak özellikle ormanların büyük bir tahribata uğradığı görülmektedir (Aylar, 2006;199). İnceleme sahasının orta kesimleri doğal step bitkilerinin yaygın olduğu yerlerdir. Buna karşılık doğuya doğru Tuğcu, Hacıosman, Topuz ve Tuğlu köylerinin bulunduğu alanlarda yüksekliğin artması ile birlikte antropojen step alanlarına geçilmektedir. Nitekim Dönmez (1968) de antropojen step alanlarının yaygın olarak 1000 m'nin üzerinde yer aldıklarını ve bu kesimlerin yağış miktarlarının alçak kesimlere göre daha fazla olduğunu belirtmektedir. Nitekim inceleme alanındaki yağış koşulları dikkate alındığında, yağışların orman yetişmesini sınırlayıcı bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır (Aylar, 2006;200).

İnceleme alanının doğusunda görülen antropojen step alanlarında seyrek olarak görülen çok yıllık çalı türlerinin yanında, ilkbaharda yeşeren ve yaz kuraklığı ile birlikte kuruyan bir yıllık otsu bitki türlerinin daha yaygın olduğu görülür. Bu sahalarda yayılış gösteren başlıca türler arasında geven (*Astragalus sp.*), gilaburu (*Viburnum lantana*), ada çayı (*Salvia viridis*), yogurt otu (*Galium aparine*), engerek otu (*Echium italicum*), kayunkıran (*Hypericum calycinum*), kadın tuzluğu (*Berberis crataegina*), çoban dikenini (*Acanthus dioscoridis*), mum çiçeği (*Cerinth minor*), zamkotu veya hindiba (*Cichorium intybus*), kantoron (*Centaureum iberica*), yalancı ısırgan (*Ballota nigra*), topuz dikenini (*Echinops orientalis*), pire otu (*Eryngium giganteum*), boz ot (*Marubium vulgace*), pıtrak (*Xanthium strumarium*), deve dikenini (*Alhagi pseudalhagi*), yavsan otu (*Aitemisia absinthium*), üzerlik veya nazar otu (*Peganum harmala*) sayılabilir (Aylar, 2006;201).

Bununla birlikte sahanın güneyindeki Budaközü çayı ve batısındaki Delice ırmaklarının vadi tabanları ve yamaçlarında edafik koşullara bağlı olarak yetişen higrofit bazı bitkilere rastlanmaktadır. Bu bitkilerin başlıca türlerini söğüt (*Salix alba*), kavak (*Populus alba*), ılgın (*Tamarix smyrnensis*), it üzümü (*Chenopodium foliosum*), çınar (*Platanus orientalis*), kamyş (*Phragmites sp.*) oluşturmaktadır (Foto 5).

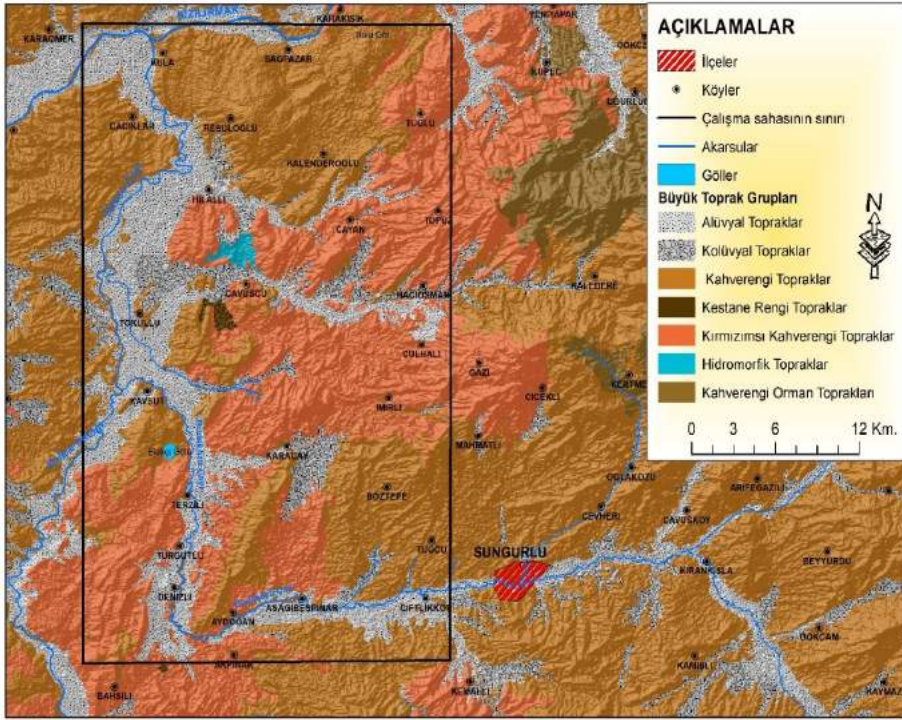
Foto 5. Akpınar-Bahşılı köyleri arasında (A) ve Çavuşçu köyü (B) doğusunda akarsu vadilerinde bulunan akarsu boyu bitkileri.

4.5. Toprak Özellikleri

Tarım ve Orman Bakanlığı Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü'nden temin edilen toprak verileri kullanılarak Delice ırmağının aşağı çıkışında bulunan çalışma sahasının toprak haritası üretilmiştir (Şekil 6). Toprak haritasından da anlaşılacağı üzere, çalışma sahası ve yakın çevresinde oluşumlarında birinci dereceden iklim özelliklerinin etkili olduğu zonal topraklar bulunur. Bu zonal toprak grupları içinde en geniş yayılışa sahip olan topraklar kahverengi topraklar ve kırmızımsı kahverengi topraklardır. Bu topraklar dışında sahada önemli derecede yer kaplayan toprak gruplarını ise alüvyal ve kolüvyal topraklar oluşturmaktadır. Ayrıca Çavuşçu köyünün kuzeyindeki dar bir alanda hidromorfik topraklar da bulunmaktadır. Sungurlu ilçe merkezinin güneydoğu ve kuzeydoğu kesimlerindeki dağlık alanlarda bulunan kahverengi orman toprakları çalışma sahası içerisinde herhangi bir yayılışa sahip değildir.

Kahverengi topraklar inceleme alanı içerisinde Çiftlikköy-Aşağıbeşpınar-Boztepe köyleri, Aydoğan ve Karaçay köyleri arası, Kavşut köyünün kuzey ve güney kesimleri ile kuzeyde Kula-Sağpazar-Kalenderoğlu köyleri arasında oldukça geniş bir dağılışa sahiptir. Bu topraklar yarıkurak iklim şartlarında oluşmakta ve organik madde miktarı bakımından zayıf topraklar olarak bilinmektedir (Atalay, 1989;391). Kırmızımsı kahverengi topraklar, Terzili ve Denizli köylerinin batısı, Karaçay-Çulhalı-Çavuşçu köyleri arası, Hilallı köyünün güneyi ile Cayan ve Tuğlu köyleri arasında geniş dağılışa sahiptir. Bu topraklar kısa yağışların görüldüğü kurak ve yarıkurak iklim bölgelerinde yaygındır. Bu toprakların kızılsımsı veya kırmızımsı rengi sıcaklığın fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu toprakların oluşumunda litolojinin de önemli etkisi bulunmaktadır. Bu toprakların bulunduğu sahalarda step ve kısa boylu çalı türleri yaygındır (Atalay, 1989;392).

İnceleme sahasında bulunan hidromorfik topraklar Çavuşçu ve Hilallı köyleri arasında düz arazide bulunur. Bu topraklar, yeraltı suyunun yüzeye çok yakın olduğu veya bataklık, sazlık gibi suların biriktiği alanlarda toprak örtüsü devamlı su altında olduğu için oksijensiz şartlar altında kalır. Buna bağlı olarak organik atıkların su altında geç ayrışması ve zaman içerisinde bu organik maddenin birikmesi ile bu topraklar organik madde bakımından zenginleşmektedir. Bu topraklar sürekli taşkına uğrayan taşkın ovalarında, tektonik kökenli olukların çukur kısımlarındaki taban suyu seviyesinin yüksek olduğu alanlarda daha fazla görülür. Bununla birlikte bu topraklar, iyi havalanmadığı için tarım ürünlerinin yetişmesini engellemekle birlikte, drenajı sağlanan sahalarda toprak organik madde bakımından zengin olduğu için verimli tarım sahalarına dönüşür.

Şekil 6. İnceleme sahasının toprak dağılışı haritası.

İnceleme alanında akış gösteren Delice ırmağı ve Budaközü çayı vadi tabanlarında alüvyal topraklar oldukça geniş bir alan kaplamaktadır. Bu toprakların büyük bir bölümü tarımsal amaçlarla kullanılmaktadır. Bu durum toprağın yüzeye yakın kısmının dekompoze olarak doğal görünümünün bozulmasına neden olmuştur. İnce bünyeli ve tabansuyunun yüksek olduğu alanlarda geçirgenliği az olan bu toprakların yüzey kısmı organik bakımdan zengindir (Aylar, 2006; 180). Çalışma sahasında eğim değerlerinin yüksek olduğu alanlarda gerek yer çekiminin etkisi ve gerekse yüzeysel akışa geçen suların etkisi ile yamaçlardan taşınan farklı boyuttaki çakıl ve kum gibi malzemelerin oluşturduğu kolüvyal topraklar da bulunmaktadır. Karaçay köyünün doğusu, Çavuşçu ve Tokullu köyleri arası ile Çayan köyünün güneyi bu toprakların dağılışı gösterdiği alanlardır.

5. Monoklinal Yapıya Bağlı Oluşan Yer Şekli Özellikleri

Delice ırmağının aşağı çıkırında bulunan çalışma sahası, Oligosenden Miyosene kadar kurak şartlarda görsel bir tortullanmanın etkisinde kalmış ve sonrasında meydana gelen tektonik hareketlere bağlı olarak bu görsel tortullar bazı alanlarda kıvrılmış bazı alanlarda ise tabakalar bir yöne doğru eğiltilen monoklinal yapının oluşmasını sağlamıştır. Çalışma sahasında monoklinal yapı üzerinde meydana gelen yer şekillerinin açıklanması, bu yer şekillerinin yoğunluk kazandığı alanlara göre bölümlenerek yapılacaktır (Şekil 7).

yapının topoğrafya üzerindeki etkisi de ortaya çıkmıştır. Budaközü çayının zayıf dirence sahip alana yerleşmesi ile aşındırma güçlenmiş ve zamanla dirençsiz formasyonlar üzerinde geniş bir sübsekant depresyon oluşturmıştır. Bu sübsekant vadinin oluşumu sırasında eğimin daha az olduğu ve kuesta sırtlarından kaynaklanan obsekant yan kollar oluşurken, eğimin daha fazla olduğu kuesta cephelerinden resekant yan kollar oluşmuştur.

Sübsekant topoğrafyada göze çarpacak bir gelişim süreci yaşandıktan sonra, sübsekant vadilere paralel olarak uzanan asimetrik profilili sırtlar ortaya çıkar. Az çok yarılmış ve monoklinal yapının en karakteristik şekillerinden birisi olan bu asimetrik sırtlara "Kuesta" denilmektedir (Erinç, 1996;592). Kuestalar topoğrafik bir şekil olarak, eğim değeri az olan sırt kısmını en yüksek kısmında dirençli tabakanın yüzeyi oluşturur. Fakat aşağı inildikçe bu dirençli tabakanın üzerinde nispeten direnci az tabakalardan oluşan bir örtü bulunur ve bu yönde kuesta sırtı sübsekant vadiye doğru hafif bir eğim gösterir. Sırt kısmın en uç noktasında dirençli tabaka korniş şeklinde bir diklik meydana getirir. Bu kornişin kalınlığı tabakanın kalınlığı ile ilgilidir. Kornişin altında ise bu tabakayı alttan sınırlayan yumuşak tabakalar üzerinde meydana gelmiş daha az eğime sahip etek kısmı bulunur. Tabaka başlarının açığa çıktı bu kısma kuesta cephesi denilmektedir (Erinç, 1996;593). Çalışma sahasının bu bölümünde oluşan kuestaların cephe kısmında korniş oluşumu farklılık göstermekte olup, litolojik yapıya bağlı tabakaların kalınlığı belirleyici olmuştur.

Budaközü çayının yön değiştirdiği çalışma sahasının bu güney kesiminde monoklinal yapıya bağlı oluşan karakteristik kuesta şekillerinin genel uzanış yönleri kuzeydoğu-güneybatı istikametinde olup, kuestalar iki alanda yoğunlaşmıştır. Denizli-Terzili köylerinin batısı ile Aydoğan-Karaçay köyleri arası ve doğusu kuestaların bulunduğu alanları oluşturmaktadır. Denizli ve Turgutlu köyleri arasında bulunan kuestaların genel doğrultusu kuzeydoğu-güneybatı yönündedir. Tabakaların eğim yönü kuzeybatı olup, tabakaların eğim açıları ise ortalama 28° civarında bulunmaktadır (Foto 5, Şekil 8). Çalışma sahasının bu kesiminde bulunan kuestaların cephe kısımları resekant akarsular tarafından aşındırılmakla birlikte eğim değerleri 45° ile 60° arasında değişmekte, kuestaların sırt kısımları ise obsekant akarsuların aşındırmasına bağlı olarak daha parçalı bir görünüme sahip olduğu ve eğim değerlerinin 25° ile 35° arasında değişiklik gösterdiği görülmektedir.

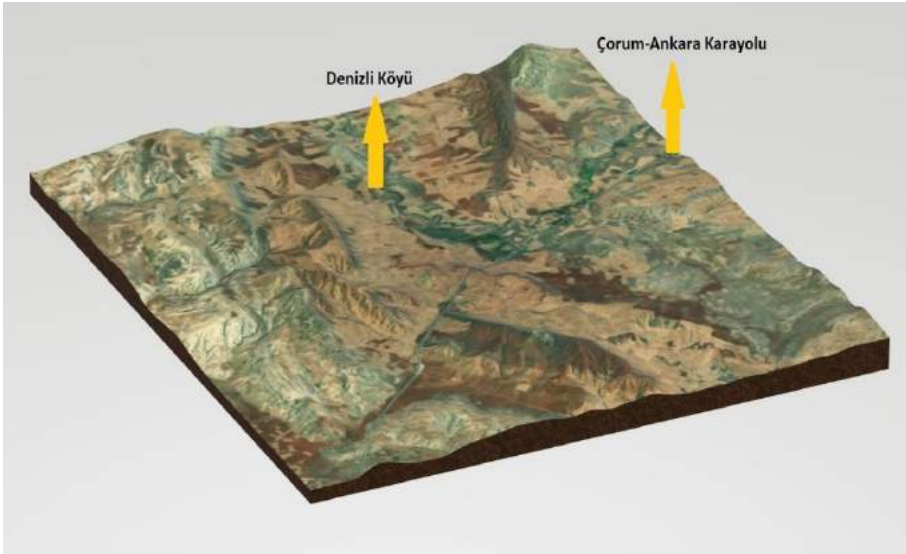
Denizli ve Turgutlu köylerinin batısında oluşan kuestalar yaklaşık 10 km boyunca takip edilebilmektedir. Budaközü çayının dirsek yaparak kuzeye doğru akış gösterdiği ve sübsekant bir vadi içinde aktığı bu sahanın batısında bulunan kuestaların nispi yükseltisi ortalama 30 m olup, cephe kısımları parçalı bir görünüme sahiptir (Foto 6).

Foto 5. Denizli köyü batısında kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan kuestalar.

Foto 6. Turgutlu köyü batısında bulunan kuestalar.

Şekil 8. Denizli köyü ve Budaközü çayının dirsek yaptığı alanın 3 boyutlu modellemesi.

İnceleme sahasının güneyinde monoklinal yapıya bağlı oluşan kuestaların yoğunluk kazandığı ikinci kesim Aydoğan ve Karaçay köyleri arasındır. Bu bölümde bulunan kuestalar batı kısımdakilere nazaran nispi yükseltileri fazla ve bütüncül bir görünüme sahiptirler. Bu kısımdaki kuestaların tabaka doğrultusu da kuzeydoğu-güneybatı yönlüdür. Tabakaların eğim yönü kuzeybatı, eğim açıları ise ortalama 40° yi bulunmaktadır (Foto 7, Şekil 9). Ancak Karaçay-Boztepe köyleri arasında tabaka eğimleri artmış ve yaklaşık 70° yi bulmuştur. Söz konusu köyler arasındaki şekillerin tabaka eğimlerinin fazlalığı burada hogbacklerin gelişimine yol açmıştır (Foto 8).

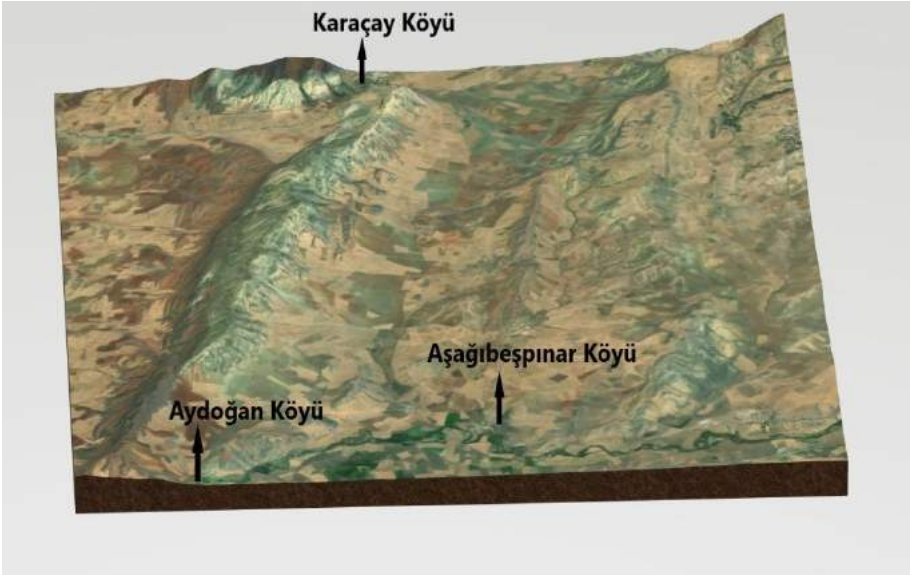

Foto 7. İnceleme alanının güneyindeki Aydoğan ve Aşağıbeşpınar köylerinin kuzeyindeki kuestalar. Güneybatıya bakış. (Görüntü Drone ile çekilmiştir)

Foto 8. Karacay köyü doğusunda bulunan hogback.

Aydoğan ve Karacay köyleri arasında oluşan kuesta sırtlarının bazı bölümlerinde litolojik yapıya bağlı olarak kornişler oluşmuştur (Foto 9). Aydoğan köyü batısından Karacay köyüne kadar yaklaşık 14 km. uzunluğunda ve çok az kesintiye uğrayan kuestaların sırt kısımları Budaközü çayına doğru hafif eğimli bir uzanış gösterirken cephe kısımları daha dik ve yer yer kornişlerin olduğu ve etek kısımlarına doğru eğimin azaldığı bir uzanışa sahiptir.

Şekil 9. Aydoğan ve Karacay köyleri arasının 3 boyutlu modellemesi.

Foto 9. Aşağıbeşpınar köyünün kuzeyindeki kuestaların cephe kısmında bulunan kornişler. Kuzeybatıya bakış.

Karaçay ve Boztepe köyleri arasında kalan sahada kuestaları oluşturan dirençli tabakaların sırt kısmında aşınma nispeten daha yavaştır. Buna karşılık kuestaların cephe kısmında bir taraftan eğimin fazla olmasına bağlı obsekant akarsuların hızlı aşındırması diğer taraftan sübsekant akarsuların tabaka eğimine uyarak kuesta cephesine doğru kaymaları sonucunda kuestanın cephe kısmı alçalmakta, dikliklerini koruyarak gerilemektedir. İnceleme alanının bu kısmında daha yoğun gerçekleşen bu süreci Erinc (1996) “kuestaların göçü” (Homoklinal kayma) olarak nitelendirmiştir (Foto 10). Aydoğan ve Karaçay köyleri arasında kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanış gösteren kuestaların en yüksek yerini Beytepe (873 m.) oluşturmakta ve bu tepe ile sübsekant vadi arasında yaklaşık 150 m’lik nispi yükselti farkı bulunmaktadır.

Foto 10. Boztepe köyünün batısında kuesta cephesinin gerilemesi bağlı ortaya kuesta göçü (Fotoğraflar Drone ile çekilmiştir).

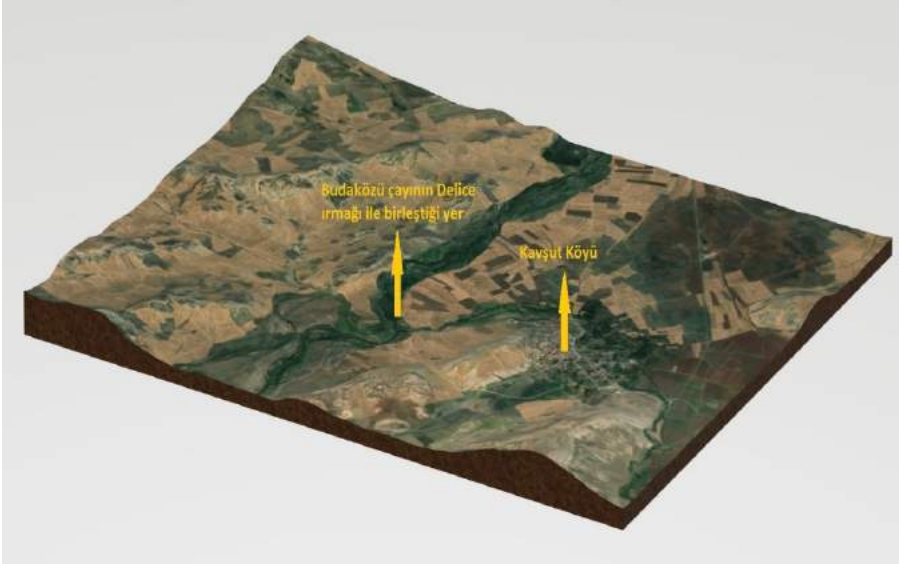
5.2. Çalışma Sahasının Orta Kesimi (2 Numaralı Alan)

İnceleme alanında monoklinal yapıya bağlı olarak kuestaların oluştuğu ikinci önemli alanı Budaközü çayının Delice ırmağı ile birleştiği yerden başlayan ve kuzeydoğu da Çayan köyüne kadar uzanan geniş bir alan oluşturur. Morfoloji haritasında (Şekil 7) 2 numaralı alan olarak gösterilen inceleme sahasının orta kısmında kuestaların dört alanda daha yoğun oluştukları görülmektedir. Bu alanlardan ilki Budaközü çayının Delice ırmağı ile birleştiği alanda bulunan Kavşut köyünün batısıdır. İnceleme sahasının genelinde olduğu gibi bu sahadaki kuestaların da genel doğrultusu kuzeydoğu-güneybatıdır. Delice ırmağı ve Budaközü çayının yatak eğimine bağlı menderesler yaparak aktığı bu alanda parçalı halde çok tipik kuestalar bulunmaktadır (Foto 11, Şekil 10).

Foto 11. Kavşut köyü batısında Budaközü çayının Delice ırmağına birleştiği alanın batısında bulunan kuestalar (Fotoğraflar Drone ile çekilmiştir).

Kavşut köyü batısındaki kuestaları oluşturan tabakaların genel doğrultusu kuzeydoğu-güneybatıdır. Tabakaların eğimi kuzeybatı yönünde olup, tabakaların eğim açıları ise ortalama 25° civarında bulunmaktadır. Yaklaşık 6 km. boyunca takip edilebilen kuestaların nispi yükseltisi ise ortalama 35 m. civarındadır. Genel olarak bu alandaki kuestaların cephe kısımları Delice ırmağına bakmakta olup, kısmen parçalanmış bir görünüme sahiptirler.

Şekil 10. Kavşut köyü batısının 3 boyutlu modellemesi.

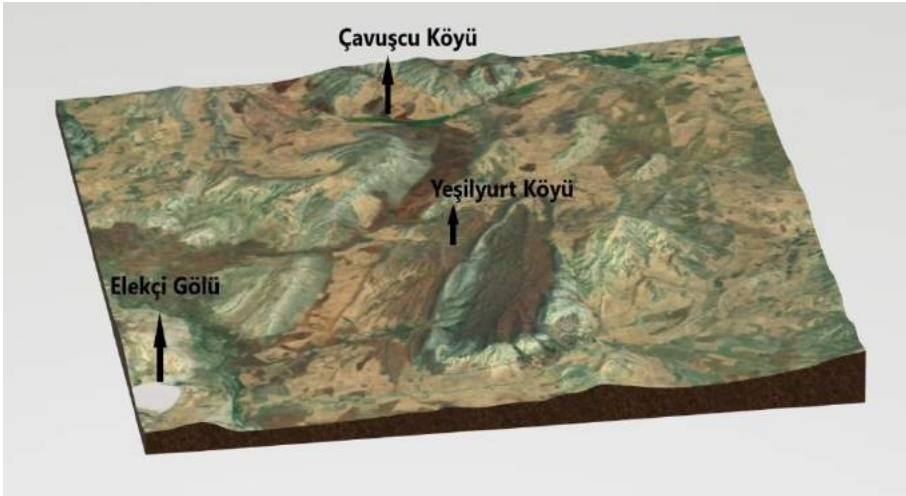
İnceleme alanının orta kısmında kuestaların yoğunlaştığı ikinci alan Elekçi gölünden başlayan Kavşut, Yeşilyurt ve Çavuşça köyleri arasındadır. Monoklinal yapıya bağlı oluşan kuestalar bu alanda kuzeydoğu-güneybatı tabaka doğrultusunda uzanmaktadır. Elekçi gölü kuzeyinden yaklaşık Çavuşçu köyüne kadar 10 km. uzunluğa ve yaklaşık 7 km. genişliğe sahip bir alanda bulunan kuestaları oluşturan tabakaların eğim yönleri kuzeybatı ve tabakaların eğim değerleri ise yaklaşık 40° civarındadır. Bu alanda oluşum gösteren kuestalar nispi yükseltisi batıdakilere oranla oldukça artmakta ve yaklaşık 100

m yi bulmaktadır (Foto 12, Şekil 11). Kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanan kuesta sırtları bu kesimde batıya doğru peş peşe sıralar halinde uzanış göstermektedir.

Foto 12. Yeşilyurt köyü güneyinde bulunan kuestalar (Fotoğraflar Drone ile çekilmiştir).

İnceleme sahasının orta kesimlerinde monoklinal yapıya bağlı oluşan kuestaların yoğunlaştığı üçüncü alan Haciosman ve Cayan köyleri arasındır. Bu alan sahanın yapısal özelliklerine bağlı olarak kuestaların oldukça belirgin olduğu sahalardan birisidir. Tabakaların kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanış gösterdiği kuestalar, yaklaşık 200 m nispi yükseltiye sahiptir. Tabakaların eğim yönü kuzeybatı olup, eğim açısı ortalama 38° civarındadır. Cayan köyü güneyinde kuestaların cephe kısmı aşınma sonucu parçalanmış ve saçaklı bir hal almıştır. Bu bölümdaki aşınmaya bağlı olarak kuestaların ön kısmında şahit tepeler oluşmuştur. Kuestaların ön kısmında oluşan bu şahit tepeler de yamaç eğimi bakımından genellikle disimetrik bir görünüme sahiptir. Bu şahit tepelerin üzerindeki sert tabakaların aşınması devam etmektedir. Şahit tepelerin önünde ise üstteki sert tabakanın aşınması ile oluşan ve daha alçak bir görünüme sahip olan Yalçınlar'ın (1996) ön tepe olarak nitelendirdiği sırtlar bulunmaktadır (Foto 13).

Şekil 11. Elekçi gölü ile Yeşilyurt ve Çavuşcu köyleri arasının üç boyutlu modellemesi.

Foto 13. Cayan köyü güneyinde kuesta göçü (A) ve şahit tepeler (B).

Haciosman köyünden Cayan köyüne kadar yaklaşık 8 km'lik bir alanda görülen kuestalar diğer alanlardan daha karmaşık bir özelliğe sahiptir. Bu sahada kıvrımlı ve yatay yapıya ait şekilleri bir arada görmek mümkündür. Nitekim Cayan köyü batısında kıvrımlı yapıya has Komb (Combe) adı verilen yer şeklinin güzel bir örneği oluşmuştur. Komblar kıvrımlı yapılarda enine konsekanlar (Rü) veya bunların yan kolları tarafından antiklinal sırtlarının aşındırılması, gedikler açılması ve bu aşınmanın zamanla ilerlemesi sonucu antkilinal ekseni boyunca oluşan sübsekant depresyonlara denilmektedir (Erinç, 1996;614; Hoşgören, 2007;115). Haciosman ve Cayan köyleri arasında oluşan kombun tespitinde sübsekant vadinin karşılıklı yamaçlarında tabaka uçlarının birbirine doğru bakması önemli bir delil olarak ifade edilebilir (Foto 14). Nitekim bu alanda drone ile çekilen fotoğraflarda tabakaların karşılıklı eğim yönlerinin farklı olduğu ve tabakaların uç kısımlarının oluşturduğu vadi yamaçlarının birbirine doğru bakması buranın bir komb özelliği taşıdığını göstermektedir.

İnceleme sahasının orta kısmında kuestaların görüldüğü dördüncü alan ise Hilallı köyünün güneyidir. Delice ırmağının vadi tabanına oldukça yakın seviyelerde oluşan kuestaları oluşturan tabakaların uzanış yönü kuzey-güney istikametindedir. Tabakaların eğim yönü batı ve eğim açısı ise 38° civarındadır. Hilallı köyü güneyinde bulunan kuestalar monoklinal yapıya bağlı oluşan sübsekant depresyonlar arasında kalmış disimetrik sırtlar olarak belirginleşmiştir (Foto 15). Bu disimetrik sırtların nispi yükseltisi yaklaşık 55 m civarındadır. Hilallı köyü çevresindeki monoklinal yapıya bağlı olarak kuestalar belirginleşmiş ve alçalmıştır. Kuestalar arasındaki sübsekant vadiler çok açılmış ve bunları meydana getiren sübsekant akarsular bu bölümde taban seviyesine yakın bir alanda akış göstermekte ve kısmen alüvyon dolgu içerisinde menderesler çizerek akmaktadırlar.

Foto 14. Cayan köyü güneyinde kıvrımlı yapıda oluşan komb (Fotoğraflar Drone ile çekilmiştir).

Foto 15. Hilallı köyü güneyindeki kuestalar (Fotoğraflar Drone ile çekilmiştir). Güneybatıya bakış.

5.3. Çalışma Sahasının Kuzey Kesimi (3 Numaralı Alan)

İnceleme alanın kuzeyinde monoklinal yapıya bağlı olarak kuestaların oluştuğu iki önemli alan bulunmaktadır. Morfoloji haritasında (Şekil 7) 3 numaralı alan olarak gösterilen bu kesimde Cacıklar köyünün güneybatısı ve Sağpazar köyünün güneydoğusu bu yer şekillerinin oluştuğu alanlardır. Delice ırmağının Kızılırmak ile birleştiği yerin hemen güneyinde bulunan birinci alandaki kuestaların nispi yükseltisi vadi tabanına yakınlık ve aşınımın etkisiyle 40 m. civarındadır. Kuestaları oluşturan tabakaların uzanışı inceleme alanının diğer kesimlerinde olduğu gibi kuzeydoğu-güneybatı istikametindedir. Tabakaların eğim yönü kuzeybatı olup, eğim açısı 36° civarındadır (Foto 16).

Foto 16. Cacıklar köyü güneybatısında bulunan kuestalar. Güneybatıya bakış.

İnceleme sahasının kuzey kesiminde kuestaların görüldüğü ikinci alan ise Sağpazar köyünün güneydoğusudur. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde kuestaları oluşturan tabakaların uzanış gösterdiği bu alanda kuestaların nispi yükseltisi ortalama 35 m civarındadır. Kuestaların oluşumuna neden olan tabakaların eğim yönünün kuzeybatı ve eğim açısı yaklaşık 34° civarındadır. İnceleme sahasının bu kesiminde Kızılırmak ve yan kollarının aşındırması sonucu kuestalar daha basık bir görünüm kazanmıştır.

7. Jeomorfolojik Gelişim

Saha ile ilgili jeoloji haritasından da anlaşılabileceği gibi, inceleme alanı ve çevresinde Alt-Orta Eosen döneminde nispeten sığ bir denizel ortam mevcuttur. Bu denizel ortamda çevredeki karasal ortamlardan taşınan kireçli, kumlu, çakıllı malzemeler istiflenmiştir. İnceleme alanında Alt-Orta Eosen'de volkanizma da tortullanmaya eşlik etmiştir. Sahada Üst Eosen-Oligosen aralığında evaporitlerin istiflendiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde kurak iklim şartları da evaporitlerin teşekkülünü desteklemiş olmalıdır. İnceleme alanında Üst Oligosen-Alt Miyosen aralığında çakıllı, kumlu, çamurlu malzemeler, Üst Oligosen-Orta Miyosen aralığında ise jipsleri oluşturan unsurlar depo edilmiştir.

İnceleme sahasının kuzeyinde bulunan Kuzey Anadolu Dağları üzerinde yapılan çalışmalarda Oligosen dönemine ait dolgulara rastlanılmaması, bu dağlık alanların söz konusu dönemde kara durumunda olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Yine bu dağlık alanın hemen güneyinde bulunan Vezirköprü, Havza, Çorum, Alaca, Merzifon, Amasya, Taşova, Erbaa ve Niksar yörelerindeki depolardan anlaşıldığı üzere, bu yörelerde önce denizel bir ortamda birikmenin gerçekleştiği ancak sonraki tektonik hareketlere bağlı olarak bu denizel birikmenin yerini gölsel bir ortama bıraktığı düşünülmektedir (Akkan, 1970;95; Erer, 1983;6; Erol, 1983;4; Atalay, 1987;82; Uzun, 1995;28; Zeybek, 1998;74). Yörenin şekillenmesinde Anadolu'nun Neotektonik döneme girmesi ve buna bağlı olarak Kuzey Anadolu Fay hattının oluşmaya başlaması (Ardos, 1979; Erol, 1983; Şaroğlu ve diğ., 1987) ile birlikte Çankırı-Çorum-Sungurlu havzalarının oluştuğu ifade edilmektedir.

Çalışma sahasında bulunan ve oldukça geniş alanlar kaplayan Oligo-Miyosen dönemine ait tortullar genç tektonik hareketlere bağlı olarak kısmen kıvrılmış, eğimlenmiş ve aynı zamanda aşınmaya uğramıştır. Gölsel ortamda biriken bu serinin yaşı hakkında tam bir kesinlik bulunmamaktadır. Yakın zamana kadar jipslerin çöl ortamında oluşabilecekleri ve Anadolu'da böyle kurak bir iklimin sadece Oligosende hüküm sürdüğü, dolayısıyla özellikle Çankırı-Çorum-Sivas civarında görülen jipsli-tuzlu bu serinin Oligosen yaşında olması gerektiği yaygın bir görüş olarak bilinmekteydi (Akkan, 1970;95). Ancak Anadolu'daki jipsli depolar üzerinde yapılan çalışmalar da yaygın olan kanaat jipslerin oligosenden daha genç oldukları yönündedir. Nitekim Yücel (1956) Çorum-Sungurlu arasında bulunan jipsler ile ilgili temelde konglomeraların bulunduğu onu takiben tuzlu, jipsli, gre ve marnların üstte bulunduğunu, daha üstte konglomera-kalker ara tabakalı gre ve marnların bulunduğunu ve nihayet bunlardan

diskordantla ayrılmış jipsli marnların bulunduğu ifade etmekte ve bunların üst miyosende oluştuklarını belirtmektedir. Erol (1953) çalışma sahasının da içinde bulunduğu bu yörede yaptığı çalışmalarda bu tortulların oluşturduğu seriyi 2 grup ve 4 fasiyes olarak belirlemiş ve bu birikimin Miyosen sonunda tamamlandığını ifade etmektedir. Benzer bir görüş Ketin (1962) tarafından da ifade edilmekte olup, 1/500.000 ölçekli Türkiye Jeoloji haritaları Sinop paftası izahnamesinde çalışma sahasının da içinde bulunduğu alanı Eosen serileri üzerinde diskordans olarak Oligo-Miyosen jipsli serisinin geldiğini belirtmektedir. Görüleceği üzere Sungurlu batısında bulunan bu alanın Oligosenden Miyosene kadar kurak şartlarda gölsel bir tortullanmanın etkisinde kalmış olduğu ve sonrasında bu gölsel tortulların daha genç tektonik hareketlere bağlı olarak (Akkan, 1996; 103) kıvrımlanıp eğimlenmişlerdir.

Yörede akarsu şebekesi Miyosen sonlarından itibaren kurulmaya başlamış olmalıdır. İnceleme sahasının da içinde bulunduğu yöre, Üst Pliyosen ile birlikte akarsuların aşındırma ve biriktirme faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir dönem olarak görülmektedir (Akkan, 1970;99). Bu dönemde sahada oluşan örtü malzemesi içine gömülen ve Delice ırmağının Kızılırmak'a birleştiği yerdeki Kula köyü civarında Akkan (1970)'in tespit ettiği dolgu depoları Delice ırmağının ve yan kollarının Pliyosen başlarından itibaren sularını Kızılırmak'a boşaltmaya başladıkları hakkında bir fikir vermektedir. Nitekim çalışmanın konusunu oluşturan monoklinal yapı üzerindeki şekillerin büyük kısmının gelişimini sağlayan Budaközü çayı ve yan kollarının Üst Pliyosen'den itibaren havzasında aşındırma ve biriktirme faaliyetlerini artırdığı söylenilebilir.

Yöredeki tektonik hareketlere bağlı olarak Pliyosen'de Anadolu'nun topyekûn yükselmesi (Akkan, 1970) ile aşınma-dolma dönemi başlamıştır. Aşınma-dolma olayları sonucu Üst Pliyosen ve Pleistosen boyunca önce Neojen dolgularının aşındırılmış (Ardos, 1985), sonraki süreçte ise eğim değerlerinin azalmasına paralel olarak yöredeki akarsular taşıdıkları yükü depo ederek alüvyal birikimi sağlamıştır. Bu aşınma-dolma dönemi aynı zamanda yöredeki akarsuların yapıya uyum sağlaması ve monoklinal yapıli sahadaki yer şekillerinin gelişim aşaması olarak ifade edilebilir.

6. Sonuç

İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak Bölümü'nde Çorum'un Sungurlu İlçesi ile Kırıkkale'nin Delice ilçeleri arasında bulunan inceleme sahasında, Oligo-Miyosen dönemine ait tortullar geniş yer kaplamaktadır. Evaporitler ve diğer tortullardan oluşan tabakalar daha genç tektonik hareketlerin etkisi ile kısmen kıvrımlanmış ve eğimlenmiştir. Miyosen sonlarından itibaren ise akarsu şebekesinin kurulmaya başlaması ile aşınma süreçleri jeomorfolojik gelişimde etkin olmaya başlamıştır. İnceleme sahasını da içine alan gölsel ortamda biriken bu tortulların yaşı hakkında tam bir kesinlik bulunmamaktadır. Saha ile ilgili jeoloji haritasından da anlaşılacağı gibi, inceleme alanı ve çevresinde Alt-Orta Eosen döneminde nispeten sığ bir denizel ortam mevcuttur. Bu denizel ortamda çevredeki karasal ortamlardan taşınan kireçli, kumlu, çakıllı malzemeler istiflenmiştir. İnceleme alanında Alt-Orta Eosen'de volkanizma da tortullanmaya eşlik etmiştir. Sahada Üst Eosen-Oligosen aralığında evaporitlerin istiflendiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde kurak iklim şartları da evaporitlerin teşekkülünü desteklemiş olmalıdır. İnceleme alanında Üst Oligosen-Alt Miyosen aralığında çakıllı, kumlu, çamurlu malzemeler, Üst Oligosen-Orta Miyosen aralığında ise jipsli oluşturan unsurlar depo edilmiştir.

Karasal iklim özelliklerinin baskın olduğu inceleme sahası kurak-az nemli, orta derecede sıcaklık özelliğine sahip, su fazlası kış mevsiminde olan ve orta derecede deniz etkisine yakın bir iklim özelliğine sahiptir. Delice ırmağı ile Budaközü çayı tarafından drene edilen sahada DSI bu iki akarsu üzerinde 5 adet su akım istasyonu kurmuştur. Bu istasyonların aylık akım değerleri incelendiğinde Budaközü çayının kaynak ve ağır

kısmına yakın bölümünde belirgin bir farklılık görülür. Bu durum ağız kısmına doğru akarsuya katılan yan kolların fazlalığından kaynaklanmaktadır. Benzer durum Delice ırmağı içinde söylenebilir. Budaközü çayının bu akarsuya katılmadan önce ve sonrasında Delice ırmağının aylık akım değerlerinde belirgin bir farklılık dikkati çekmektedir. Buna göre sahadaki akarsularda şubat ayından nisan ayına kadar akımın yüksek olduğu bir devrenin varlığı ve diğer aylara karşılık gelen bir akım azlığı dikkati çekmektedir. Bununla birlikte hem Delice ırmağı hem de Budaközü çayı üzerinde bulunan bütün istasyonlarda maksimum ve minimum akımlar arasındaki fark oldukça belirgindir. Bu farkın ortaya çıkmasında yaz aylarındaki yağış azlığı, buna karşılık ilkbahardaki yağış fazlalığı ve kar erimelerinin önemli etkisi vardır. Bütün istasyonlarda mart ayındaki maksimum akıma karşılık ağustos ayındaki minimum akım ayırt edilmektedir. Bu durum iklim kısmında değinilen yağış rejimi ile de uyumluluk göstermektedir. Bitki örtüsü özellikleri bakımından İran-Turan fitocoğrafya bölgesinin Orta Anadolu Bölümü içerisinde kalmaktadır. Bu bölüm ortalama 8-12 °C sıcaklık değerlerine sahip olup, kış döneminde 0 °C ve altında olan sıcaklıkların yaz devresinde 20 °C nin üzerine çıkabilmektedir. Yağış miktarı ise yıllık ortalamalarda 400 mm. nin altında, ancak yükseltiye bağlı olarak 600 mm. nin üzerine görülebilmektedir. Bu özellikler ile saha step ve antropojen/ağaçlı step formasyonlarının dağılışı gösterdiği bir alan olarak görülmektedir. İnceleme sahası ve yakın çevresinde oluşumlarında birinci dereceden iklim özelliklerinin etkili olduğu zonal topraklar bulunur. Bu zonal toprak grupları içinde en geniş yayılışa sahip olan topraklar kahverengi topraklar ve kırmızımsı kahverengi topraklardır. Bu topraklar dışında sahada önemli derecede yer kaplayan toprak gruplarını ise alüvyal ve kolüvyal topraklar oluşturmaktadır. Ayrıca Çavuşçu köyünün kuzeyindeki dar bir alanda hidromorfik topraklarda bulunmaktadır.

Delice ırmağının aşağı çıkırında bulunan inceleme sahası, Oligosenden Miyosene kadar kurak şartlarda görsel bir tortullanmanın etkisinde kalmıştır. Söz konusu tortullar genç tektonik hareketlerin etkisi ile bazı alanlarda kıvrımlanmış bazı alanlarda ise tabakalar bir yöne doğru eğimlenerek monoklinal yapının oluşmasını sağlamıştır. Çalışmada monoklinal yapı üzerinde meydana gelen yer şekillerinin inceleme sahasının belli alanlarında yoğunluk kazanmasına bağlı olarak, inceleme alanı üç bölümü ayrılmış ve bu alanlarda oluşan yer şekilleri açıklanmıştır. Budaközü çayının yön değiştirdiği çalışma sahasının güney kesiminde (1 numaralı alan) monoklinal yapıya bağlı oluşan karakteristik kuesta şekillerinin genel uzanış yönleri kuzeydoğu-güneybatı istikametinde olup, kuestalar iki alanda yoğunlaşmıştır. Denizli-Terzili köylerinin batısı ile Aydoğan-Karaçay köyleri arası ve doğusu kuestaların bulunduğu alanları oluşturmaktadır. Denizli ve Turgutlu köyleri arasında bulunan kuestaların genel doğrultusu kuzeydoğu-güneybatı yönündedir. Tabakaların eğim yönü kuzeybatı olup, tabakaların eğim açıları ise ortalama 28° civarında bulunmaktadır.

Çalışma sahasının orta kısmı olarak ifade edilen (2 numaralı alan) sahada monoklinal yapıya bağlı oluşan kuestalar dört alanda yoğunlaşmıştır. Kavşut köyünün batısı, Elekçi gölü ile Çavuşçu köyü arası, Haciosman ve Cayan köyleri arası ile Hilallı köyünün güney kısımlarında kuestaların yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu bölümde de kuestaları oluşturan tabakaların uzanış doğrultusu kuzeydoğu-güneybatı yönünde olup, tabaka eğim yönleri kuzeybatıdır.

İnceleme sahasının kuzey kısmı (3 numaralı alan) monoklinal yapıya bağlı oluşan topoğrafyanın etkisinin en az görüldüğü sahadır. Bu kısımda Cacıklar ve Sağpazar köylerinin güney kısımlarında kuestalar görülmekte olup nispi yükseltileri 40 m. ler civarındadır. Sahanın genelinde olduğu gibi bu alanda da kuestaları oluşturan tabakaların uzanış yönleri kuzeydoğu-güneybatı istikametindedir.

Tüm bu özellikleriyle çalışma alanı, ülkemizde monoklinal yapıli sahalarda gelişmiş yerşekillerinin örneklerinin yer aldığı önemli bir sahadır. Çalışma bu anlamda Türkiye’de yapıya bağlı yer şekillerinin geliştiğı ilginç sahalardan biri olma niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

1. Akkan, E. (1970). *Bafra Burnu-Delice Kavşağı Arasında Kızılırmak Vadisinin Jeomorfolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
2. Ardos, M. (1979). *Türkiye Jeomorfolojisinde Neotektonik*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
3. Ardos, M. (1985) *Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi Cilt II*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
4. Atalay, İ. (1983). Türkiye Vegetasyon Coğrafyasına Giriş. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
5. Atalay, İ. (1987). *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
6. Atalay, İ. (1989). *Toprak Coğrafyası*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
7. Aylar, F. (2006). *Coğrafya Eğitiminde Alan Çalışmalarına Bir Örnek: Budaközü Çayı Havzasının (Çorum) Fiziki Coğrafyası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
8. Bilgiç, T. (2012). Çankırı-Çorum Tersiyer Havzasının Doğu Kesiminin Jeolojisi. *Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü*, 11567.
9. Birgili, Ş., Yoldaş, R., Ünal, G. (1975). Çankırı-Çorum Havzasının Jeolojisi ve Petrol Olanakları. *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü*, 5621.
10. Devlet Su İşleri. (2019). <http://svtbilgi.dsi.gov.tr/Sorgu.aspx> (Erişim Tarihi 13.02.2019).
11. Dönmez, Y. (1968). Trakya'nın Bitki Coğrafyası. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
12. Erer, S. (1983). *Merzifon Depresyonu ve Çevresinin Jeomorfolojik Etüdü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
13. Erol, O. (1953). Çankırı-Sungurlu-Tüney Arasındaki Kızılırmak Havzasının ve Şabanözü Civarının Jeolojisi Hakkında Rapor. *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Raporu*, 2026.
14. Erol, O. (1983). Türkiye'nin Genç Tektonik ve Jeomorfolojik Gelişimi. *Jeomorfoloji Dergisi*, 11, 1-22.
15. Erinc, S. (1996). *Jeomorfoloji I. Öz Eğitim Yayınları*, Konya.
16. Güney, E. (2004). *Jeomorfoloji*. Ankara: Teağaç Eylül.
17. Hoşgören, M. Y. (2007). *Jeomorfoloji'nin Ana Çizgileri*. İstanbul: Çantay.
18. Karadenizli, L., Seyitoğlu, G., Saraç, G., Kazancı, N., Şen, Ş., Hakyemez, Y., Savaşçı, D. (2003). Çankırı -Çorum Havzası Batı Kenarının Erken Orta Miyosen Paleocoğrafik Evrimi. *MTA Dergisi*, 126, 69-86.
19. Ketin, İ. (1962). *1:500 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası Sinop Paftası*. Ankara: Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü.
20. Koçman, A. (1993). *Türkiye İklimi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
21. Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2018). *Yayımlanmamış Rasat Verileri*.
22. Sevin, M., Uğuz, M. F., Sarıfakioğlu, E. (2014). *1:100 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Çorum-H33 Paftası*. Ankara: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi.
23. Sür, Ö. (1986). *Strüktürel Jeomorfoloji*. Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
24. Şaroğlu, F., Emre, Ö., Boray, A. (1987). Türkiye'nin Diri Fayları ve Depremsellikleri. *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Raporu*, 8711.
25. Uzun, A. (1995). *Gerze-Alaçam Arası Kıyı Bölgesinin Jeomorfolojisi*. Konya: Öz Eğitim.
26. Yalçınlar, İ. (1996). *Strüktürel Jeomorfoloji*. Öz Eğitim Yayınları, Konya.
27. Yücel, T. (1956). Yukarı Kızılırmak Bölgesindeki Jipsli Depolar Üzerine Bazı Müşahedeler. *Türk Coğrafya Dergisi*, 15-16, 105-114.
28. Zeybek, H. İ. (1998). *Amasya ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafyası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

SULTAN VI. MEHMET VAHİDEDDİN: MALTA'DAN SAN REMO'YA

Hacer GÖL ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Ene Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

GİRİŞ

Osmanoğullarının son padişahı Sultan Vahideddin 3 Temmuz 1918'de tahta geçti. I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nin uygulanmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri tarafından işgale uğradı. Özellikle İzmir'in işgali halk arasında tepkilere yol açtı. Anadolu'da işgalci güçlere karşı bir mücadele hareketi başlatıldı. İttihat ve Terakki Fırkası 1918 Kasım'ın da kendini feshetmiş, Talat, Enver ve Cemal Paşalar yurt dışına kaçmıştı. Ancak bütün bunlar İstanbul Hükümeti tarafından Anadolu'daki hareketin İttihatçı bir hareket olarak nitelendirilmesini engellemeyemedi.

Sultan Vahideddin ve çevresindekiler Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum karşısında İngiliz taraftarı bir politika izleyerek kurtuluşu aradı (BİRGİN, 2009, s. 495). Bu nedenle zaman zaman Anadolu hareketi ve sarayın politikası karşı karşıya geldi. Özellikle İngilizler tarafından sık sık dile getirilen sözde Ermeni Meselesi karşısında Sultan Vahideddin'in tavır konuyla alakalandığı birçok kişinin cezalandırılması hatta idam ettirilmesi yönünde oldu. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılması, Bozkır İsyancıları, Milli Mücadele hareketinin liderlerine yönelik fetvalar, Kuvayı Milliye'ye karşı Kuvayı İnzibatiye'nin kurulması gibi durumlarda Sultan Vahideddin'in izlediği politikalar halk arasında olumsuz tepkilere yol açtı.

1922 sonlarına gelindiğinde Anadolu'da meydana gelen direniş hareketi yavaş yavaş meyvelerini vermeye başlamıştı. İki başlı bir hükümet olamayacağı düşünülerek saltanat 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM tarafından kaldırıldı. Saray yanlısı bir politika izleyen Vahideddin döneminin önemli nazırı, aynı zamanda Peyyam-ı Sabah Gazetesi'nin başyazarı Ali Kemal, İngiliz işgalindeki İstanbul'da 6 Kasım tarihinde tutuklanarak 8 Kasım'da linç edildi. Anadolu Hareketi'nin karşısında yer alan pek çok kişi hesaplaşma gününün yaklaştığı korkusuna kapıldı. Yabancı güçler, Sultan Vahideddin döneminin birçok kabine üyesi, sadrazamlar, şeyhülislam, düşmanla işbirliği içinde bulunan yabancı azınlıklar ülkeyi terk etmeye başladı. Nitekim 17 Kasım 1922 sabahı da Osmanlı Devleti'nin son sultanı Vahideddin İstanbul'dan ayrıldı.

A-SULTAN VAHİDEDDİN'İN İSTANBUL'DAN AYRILIŞI

Anadolu hareketinin başarıya ulaşması, İzmir'in kurtuluşu ve düşmanın yurttan temizlenmesi bütün yurttan olduğu gibi İstanbul'da da coşkuyla kutlanmıştır. Zafer alayları, nümayişler düzenlenmiştir. Hatta bu geçiş törenlerinden birine Sultan Vahideddin de katılmış ve halkın coşkusunu görmüştür ("Sultan Gives Thanks For Kemal's Victories", 1922). Tarık Mümtaz Göztepe anılarında İstanbul'daki durumu anlatırken Sultan Vahideddin'in de ruh halini şu şekilde özetler: "Kırk gün kırk gece günlerinden ve deryalar gibi kabarıp Yıldız Sarayı'nın sağır duvarlarını titreten nümayişlerden, zafer alaylarından, fener, meşale ve mahyaların Tanrı'nın mehtaplarla ışık yarışına çıktığı o aydınlık gecelerden asabı bozulan Sultan Vahideddin sükûn ve inzivanın hasretini çekiyordu" (GÖZTEPE, 1978, s. 18).

Sultan Vahideddin, Anadolu hareketinin başarıya ulaşması ve halkın coşkusu karşısında endişeye kapılmıştı. İstanbul'dan ayrılmaya karar vermişti. Bu konu da İngilizlerden yardım isteyecekti. Bunun nedeni ise daha önce İngilizlerin bu yöndeki vaatleriydi. Daha 1920 senesinde padişaha o zamanın Yüksek Komiseri Olan Amiral Sir Hohn Robeck aracılığı ile bir tehlike durumunda İngiliz Kralının, Sultan Vahideddin'i koruyacağına dair kesin bir vaat verilmişti (SATAN, İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920, 2010, s. 88). Ayrıca, 10 Aralık 1921 tarihinde İstanbul'da ki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold tarafından İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderilen bir gizli yazıda bunu onaylar durumdaydı. Buna göre; sultanın tahtta kalması ve kişiliği arasında bir ayırım yapılamasa da olağanüstü bir durumda onu korumaya söz vermişlerdi. Bunun da iki nedeni vardı. Bunlardan ilki Sevr Antlaşması'nın

imzalanmasına kendi baskılarıyla izin vermiş olması, ikincisi ise ciddi olarak istifa etmeyi tasarlamasına rağmen yine onların tavsiyelerini dinleyerek bu görüşten vazgeçmesi idi (SONYEL, 2015, s. 159). Görüldüğü üzere İngilizler Vahideddin'i kendi emellerine hizmet ettiği için hem korumayı hem de tahtta kalmasını sağlamayı düşünmüşlerdi.

Sultan Vahideddin, aslında İzmir'in işgalinden sonra 26 Mayıs 1919 tarihinde Yıldız Sarayı'nın üst katında şurayı saltanat toplantısından çıkışta Abdülmecid Efendi'nin koluna girip orta kattaki dairesine giderken melul ve mahzun bir halde gözünde yaşlarla "karılar gibi ağlıyorum" diyerek memleketin içinde bulunduğu durum karşısındaki çaresizliğini dile getirmişti (TÜRKGELDİ, 2010, s. 216). Bu çaresizliğin yanı sıra asıl düşüncesi saltanatı süresince İtilaf Devletlerine direnmenin bir yarar sağlayamayacağı hatta durumu kötüye götüreceği yönündeydi (MANGO, 2009, s. 337). Şimdi ise gelinen noktada ülkeden ayrılma kararını almıştı. Beklediği yardımı ona İngiltere sağlayacaktı.

Sultan Vahideddin'in yurdu terk etme kararında İzmir'in kurtuluşundan sonra halk arasında kendisine karşı meydana gelen olumsuz tepkiler ve daha sonra saltanatın ilgası netleştirmişti (REZZEMAZA, 2015, s. 96-97). 15 Kasım 1922 tarihinde hayat ve hürriyetinin tehlikede olduğuna dair bir mektup yazdı. Mektup, Mabeyn-i Hümayun Hademe ve Mızıkâ Kumandanı Kaymakam Zeki Bey vasıtasıyla Türkiye'deki işgal kuvvetleri komutanı General Harrington'a iletili (HARRINGTON, 2014, s. 32; SATAN, İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922, 2011, s. 88). Sultan II. Abdülhamit'in akıbetine uğramak istemiyordu (SONYEL, 2015, s. 195). Sultan'ın talebini kabul eden İngilizler bir plan yaptı. Bu plan mucibince sultan, oğlu ve kendisine sadık birkaç hizmetkârı ile birlikte 17 Kasım 1922 Cuma sabahı saat 6 civarında Yıldız Sarayı'ndan alındı. Kaçış Sarayın Malta Kapısı'ndan gerçekleşti. Kapı önünde bekleyen iki otomobilden birine sultan ve oğlu diğerine eşyalar ve hizmetkârlar bindirildi. Bir ayrıntı eklemek gerekirse konu ile alakalı bazı kaynaklarda ve gazetelerde sultan'ın ve yanındakilerin otomobillerle, General Charles Harrington ise kaçırılma eyleminin ambulansla gerçekleştiğini söylemektedir (Muhittin, 1338, s. 13-14; HARRINGTON, 2014, s. 33).

Sultan Vahideddin'in beraberinde giden kişiler şunlardır; Serkarini Ömer Yaver Paşa, Hademe Kumandanı Kaymakam Zeki Bey, Esbabçıbaşı Küçük İbrahim Bey, Berber Başı Mahmut Bey, Seccadecibaşı İbrahim Bey, Müsahibisani Mazhar Ağa, Müsahibi Salis Hayrettin Ağa, Sertabib Reşat Paşa ve Oğlu Ertuğrul Efendi.

Sultan, Hindistan Müslümanları tarafından İngilizlere hediye edilen Malaya Zırhlısı'na bindirilmişti. Çok sayıda Müslüman tebaaya sahip olduğu için İngilizlere sığınmayı tercih etmişti ("Hakan-ı Sakit Vahideddin Dün Sabah İstanbul'dan Tağip Etmiştir", 1922). Verdiği beyanatta saltanatından ve hilafetten vazgeçmediğini açıklamıştı. Sabık sultan daha gemiye biner binmez çok kederlenmişti. Gün boyunca içtiği 60 dan fazla sigara ve sekiz fincan kahve bunun göstergesiydi (Tütüncübaşı Kayserili Şükrü, s. 157).

General Harington hatıralarında Vahideddin'in saraydan kaybolduğunun yaklaşık planın gerçekleşmesinden dört saat sonra anlaşıldığını belirtirken, bunun milliyetçileri çok sevindirdiğini de dile getirmiştir. Çünkü Vahideddin'in bu şekilde gidişi karşısında ona ne olacağına dair bir karar vermek zorunda kalmamışlardır (HARRINGTON, 2014, s. 32). Refet Paşa, General Harington'a daha sonraları sultanın yükünden kendilerini kurtardığı için teşekkür edecektir (MANGO, 2009, s. 426)

İngilizlerin, Sultan Vahideddin'in saltanatı ve hilafeti üzerine daha önceleri de oldukça fazla plan yapmış oldukları bilinmektedir. Bunlar arasında 6 Kasım 1922 tarihinde kendisine Kıbrıs'ta siyasi bir barınak önererek, onu görevden istifaya telkin etmek istediklerine dair bir plan olduğu gibi, 10 Kasım'da da Hindistan'a naklederek orada kendisinin taşıdığı halifelik makamını kullanmayı amaçlamaları bulunmaktadır.

Ancak özellikle Hindistan'da Mustafa Kemal önderliğindeki Milli Mücadele hareketine duyulan saygınlıktan ve halifenin itibarını kaybetmesinden dolayı bundan vazgeçilmiştir (SONYEL, 2015, s. 202). Vahideddin, Malaya zırhlısı ile Malta'ya doğru yola çıkmıştır.

B- SABIK SULTAN MALTA'DA

Osmanlı'nın Son sultanının yurt dışında geçirdiği günler dönemin basını tarafından takip edilmiştir. O günlere ait en önemli bilgileri de basın aracılığı ile öğreniyoruz. Hâkimiyet-i Milliye "Vahideddin Malta Önünde Bekliyor" adlı haberinde "hainler İngiliz müstemilatında birer vazife buldular" alt başlığını kullanmıştır. Vahideddin'in Malta'ya ulaştığı ancak karaya çıkmadığı haber verilirken, kendisini götürün geminin limanda açıkta beklemekte olduğu bildirilmiştir. İngilizlerin iltica edenleri kendi vatanlarına sokmadıkları bunların her birine bir Müslüman memleketinde ya da ahalisi Müslüman olan yerlerde birer vazife bularak oralara sevk ettiklerini ve bu adamlardan bu şekilde istifade etmek istediklerini, asker olanları ise müstemlekelerine gönderdikleri ve ordularında kullanacakları haberini vermektedir ("Vahideddin Malta Önünde Bekliyor", 1922, s. 4). Görüldüğü üzere İngilizler oldukça kurnaz bir politika takip ederek, kendi ülkelerinden ziyade kendilerine sığınan kişileri müstemlekelerinde kullanmışlardır.

The New York Times Gazetesi de eski Sultanın Malta önünde beklediğini doğrulamıştır. Ayrıca haber Malta'da eski sultanın ölüm korkusu yaşadığını dile getirmiştir ("Ex-Sultan In Terror Of Death In Malta", 1922). Bir hafta önce İngilizlere sığındığı belirtilen Sultan, bu nedenle suikastının karara bağlandığına inanmaktadır. Çünkü İngilizlerin davasının Müslümanların zararına yol açtığını düşünmektedir. Zaten kendine inanan birkaç kişi ile birlikte ülkesini bu nedenle terk etmiştir. Ne halifeliğinden ne de saltanatından vazgeçmemiştir. Dünya da manevi iktidara sahip aynı anda iki rakibin hükmettiği zamanlar da yaşanmıştır. Bu nedenle İngiliz Hükümeti, dünyadaki büyük bir gücü koruma sorumluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. İngiliz koruması altındaki eski padişahın Hindistan'da ya da dünyadaki başka Müslümanlar arasında da suikasta uğrama potansiyeli vardır. Eski Sultan'ın korunma arzusu karşısında İngilizler de onu korumakta kararlıdır. Sultan, büyük bir gizlilikle İngiliz eskortları arasında saraydan uzaklaşmıştır. Malaya zırhlısı Malta'ya ulaştığında da sultanın ilk sorusu "Malta benim için güvenli mi?" olmuştur. Karaya çıkmaktan korkmuştur. Ancak günün ilerleyen saatlerinde karaya çıkabilmiştir. Onun iniş saati gizli tutulmuş sadece küçük bir grup İngiliz yetkilisi onu karşılamıştır. Kendisi kapalı bir limuzinle, bir grup subay eşliğinde, acele bir şekilde selamlanarak gideceği yere götürülmüştür. Görünüşe göre eski sultan mümkün olan en kısa sürede korunma altında olmak istemiştir. Kendisi müttefik hükümetlerin Malta temsilcilerinden başka ziyaretçi kabul etmemiştir. Zehirlenme korkusu taşıdığından ordu kantininden gelen yiyecekler kendisi ile gelen ekip tarafından hazırlanmıştır. İngilizlere yalnız yemek yenen odaya ışık koymaları konusunda ısrar etmiştir. Gazete eski sultanın koruma altında bir evde yaşadığı, sürekli bir suikast tehlikesi altında yaşlı sultanın titrediğinden bahsedilmektedir. Yanında gizemli siyah bir el çantası bulunmaktadır. Bu çantanın içinde dünyanın en kıymetli taş ve mücevherlerinin olduğu tahmin edilmektedir. Bölgedeki yerel dükkân sahipleri Eski Sultan'ın bir alışveriş gezisi yapacağını düşünmüşler bunun olmaması sonucunda da hayal kırıklığına uğramışlardır.

Yukarıdaki gazete haberinden de anlaşılacağı üzere aslında son Osmanlı sultanı İngiliz taraftarı bir politika izlemesinin tepki aldığı ve bunun kendi devletinin çıkarlarına ters düştüğünün farkındaydı. Bu nedenle de cezalandırılma endişesi taşımaktaydı. Ayrıca Malta halkının beklentilerine de çok fazla cevap verememişti. Belki bu nedendir ki son sultanın Malta'ya geldiği gece çıkan müthiş kasırga "Malta'nın mutaassıp ve iptidai halkı" tarafından gelen misafirlerin uğursuzluklarına yorumlanmıştı (GÖZTEPE, 1978, s. 21).

Vahideddin'in yanında götürdüğü çanta mevzusundan Tütüncübaşı Şükrü Bey de bahsetmiştir. Memleketten ayrılışlarını anlatırken yanlarında bulunan bu çanta da 3 bin altın lira olduğunu ve Vahideddin'in yirmi bin İngiliz lirasının da Londra'da bir İngiliz bankasında olduğu bilgisini vermiştir (Tütüncübaşı Kayserili Şükrü, s. 157).

Bilindiği üzere Sultan Vahideddin'in Malta'ya götürülmesinden sonra üzerinde bulunan hilafet konusu tartışmalara neden olmuştur. Vahideddin'in yurttan ayrılmasının hemen ertesi günü konu Türkiye Büyük Millet Meclisi gündeminde tartışılmıştır. Şeriye Vekili Vehbi Efendi'nin fetvası ile Şer'an Vahideddin Efendinin hilafeti boşa düşürülmüş ve aynı gün Abdülmecid Efendi Halife olarak seçilmişti (TBMMZC, 18.11.1338/1922 Devre 1 Cilt 24 İçtimai Sene 3).

Konu, The New York Times Gazetesinde "New Kemalist Threat in Constantinople" başlıklı bir haberle yankı bulmuştur ("New Kemalist Threat In Constantinople", 1922). Toplam 163 oy üzerinden 148 oy alarak Abdülmecit'in halife seçildiğini yazmıştır. Gazete Abdülmecit hakkında bilgi verirken onun Abdülaziz'in oğlu olduğunu, 51 yaşında olduğunu, sanatla uğraştığını özellikle iyi bir ressam olmasından ve besteci olmasından da bahsetmiştir. Haber de milliyetçi hareketle her zaman yakın temas içinde olduğu belirtilirken, yalnız İslam'ın dini başkanı olarak kalmak istemeyeceğini ve başka güçleri de kullanmak isteyeceğinden bahsedilmektedir. Abdülmecit'in sadece tek karısı olduğu ve sade, sessiz ve politikadan uzak bir yaşantı sürdüğü ve iki çocuğu olduğu da haberin içeriğindedir. Bunlardan biri kız, diğeri erkekti ve erkek olan çocuğu VI. Mehmet'in damadıydı. Halifelik için yapılacak törenden de bahsedilmiş ve yeni halifenin üst düzey bir koruma altında olduğu da yazılmıştır. Yeni seçilen halifenin verdiği beyanatta, insanların kendisine olan güvenlerini hissettiğini ve hayatı boyunca Türklerin boyunduruktan kurtulacağına inandığını ve en karanlık günlerde bile bu inanca sıkı sıkıya bağlı kaldığını ifade etmiştir.

The New York Times Gazetesi Hindistanlı Müslümanların Abdülmecid'in halifeliğine olumlu baktığını sütunlarında dile getirmiştir ("Indians Muhammedans", 1922). Hint Müslümanları, Kemal Paşa'ya bağlılıklarının bitmeyeceğini ifade ederek, bu konuda kendisine destek vermişlerdi. İstanbul'da ki sultan bir mahkûmdan başka bir şey değildi kanaatindeydiler. Ayrıca din ve devlet işlerinin ayrılmasından da memnuniyet duymuşlardı. Böylece Müslüman olmayan etkilerden tamamen bağımsız olacak bir halife kendi işleri için de yeterli zamana da sahip olacaktı. Görüldüğü üzere The New York Times Gazetesi, yeni Türk Devleti'ndeki gelişmeleri takip ettiği kadar kendi sömürgelerini de takip etmekteydi.

Vahideddin ise Abdülmecit'in halife olması konusunda Tütüncübaşı Şükrü'ye zaten Abdülmecit'i hiç sevmediğini ve "bizim budala demek saltanatsız hilafete de razı, yani tekke şeyhi olacak. Gerçi bu kadarı da çoktur ya. Ben onun bunca yıl evvel yüzünü ilk gördüğüm günden beri sana kaç kere demedim mi ki divanedir bu biçare" diyerek tepkisini belirtmiştir (Tütüncübaşı Kayserili Şükrü, s. 157). Buna karşın Abdülmecit Efendi ile ilişkisini de kesmemiştir. Akşam Gazetesi "Vahideddin'in Mektubu" adlı altında Kahire'den alınan bir haber ile bunu doğrular. Buna göre Vahideddin'in Halife Abdülmecid hazretlerine özel bir mektup göndermiştir. Ancak mektubun içeriğinden bahsedilmemiştir ("Vahideddin'in Mektubu", 1923).

Vakit Gazetesi 19 Teşrinisani 1922 tarihli "İngilizlere İltica Eden Hakan-ı Sakıt Malta'da Mareşal (Plümer)a Misafir Olacaktır" başlığı altında yayınladığı bir haberde yeni halifenin intihabı hakkında TBMM'nin müzakerede de bulunacağından da bahsetmişti ("İngilizlere İltica Eden Hakanı Sakıt Malta'da Mareşal (Plümer)e Misafir Olacaktır", 1922). Haber, Vahideddin'in "fırası"nın İstanbul ahalisi tarafından hoş karşılanmadığını dile getirmiştir. Mütarekeyi takip eden senelerde bilhassa İzmir ve Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgalini müteakip Anadolu'da teşkil etmiş olan Kuvayı

Milliye'ye karşı Vahideddin tarafından bir karşı hareket oluşturulmuştu. Bu İstanbul ahalisi üzerinde derin tesir yaptı. Vahideddin'in, Damad Ferit Paşa'nın sadareti zamanlarında memleketin düşmanlarıyla birlikte hareket etmesi Anadolu' da ki Hareket-i Milliye'ye önemli zararlar vermişti. Bunun için oluşturulan Kuvayı İnzibatiye Teşkilatı ise, Anadolu'ya memleketin kurtarılması için çarpışan milliyetpervere karşı kullanılmıştı. Anadolu'da çarpışan bu milliyetperverler vatan haini ilan edilmişti. Hatt-ı Hümayunlar, Fetva-ı Şeriler düzenlenmişti. Bunlar halk arasında üzüntüye yol açarken Vahideddin'in İngilizlere "iltica ederek, firarı irtikap etmesi" İstanbul halkı üzerinde kendi aleyhine olmak üzere mevcut olan tepkileri daha da kuvvetlendirdi. Ayrıca konu ile ilgili olarak TBMM müzakerelerde bulunacaktı. Malum olduğu üzere meclis, 2 Teşrinisani tarihinde uygulamaya koyduğu bir karar ile Saltanatı kaldırmıştı. Bu karar neticesinde Vahideddin'in hal edildiğine dair kendisine hiçbir şey söylenmemiş olduğundan hilafet görevine devam ediyordu. Vahideddin bu şekilde yurttan ayrılarak kendi hilafetine son vermiş oluyordu. TBMM'de bunu göz önünde bulunduracak ve makamın ad ve itibarını koruyacaktı. Ayrıca haberde Vahideddin'in Malta'da olduğundan da bahsedilmiştir. Vahideddin'in yurttan ayrılmadan önceki gece hakkında da bilgi verilmişti. Ayrıca konu ile ilgili İngiltere Sefarethanesi'ne giden muhabirlerinin İngiliz Fevkalade Komiser Vekili namına Başkâtibin Beyanatına yer vermişti. Buna göre Zatı şahane General Harington'a bir mektup yazarak hayatının tehlikeye düştüğünü, Sultan ve halife sıfatıyla, katiyen makamından feragat etmeyerek, en çok Müslüman tebaaya malik bir devlet olan İngiltere'den koruma ve himaye talep etmişti. Yapılan açıklamaya göre İngiltere en çok İslam-ı tabii'ye malik bir devlet sıfatıyla Müslümanların işlerine alakadardı. Zaten İngiliz ananeleri de kendilerine iltica ile himaye isteyen birine misafirperverlik göstermelerini uygun görüyordu. Cuma sabahı General Harington, zat-ı şahaneyi Malaya adlı bir harp gemisine bindirmişti. Zat-ı şahanenin refakatinde oğlu Ertuğrul Efendi ile güvendiği erkânından yedi kişi vardı. Refakatinde hanımlarının da bulunduğu rivayeti asılsızdı. Gemide İngiltere Fevkalade Komiser Vekili Mr Anderson, kendisini ziyaret ederek, Kral V. George hazretlerine bildirecek bir arzusu olup olmadığını sormuştu. Zat-ı şahane İngiltere'den göreceği himaye ve misafirperverlikten dolayı teşekkürler etmekle beraber ne padişahın ne de halifelikten katiyen feragat etmediğini tekrarlamıştı. Yine alınan bilgiler arasında şimdilik Malta'ya götürülecek ve orada Malta Valisi Lord Plümer'in misafiri olacaktı. Tamamıyla serbest hareket edeceği için bundan sonra makul olan arzuları yerine getirilecekti. Hilafet meselesi ise Müslümanlara ait dini bir meseleydi. Bu konuda karar Müslümanlara aitti. İngiltere hükümeti hiçbir zaman Müslümanların dinlerine müdahale etmezdi. Vaziyet bir taraftan İslam âleminde, diğer taraftan Türkiye'de alınacak kararlara göre şekillenecekti. İngilizlerin yaptıkları şey alınan bir müracaat üzerine İngiliz ananesi uygun olarak misafirperverlik göstermekten ibaretti. Bundan sonrasına ait kararları vermek merkezi hükümete aitti.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi "Vahdettin Tığar Kalesi'nin Misafiri!" adlı haberle "İstanbul Firarileri Maltahıların Alayları Arasında Karaya Çıktı Firar Hakkında Şayan-ı Dikkat Malumat" altbaşlığı kullanılmıştır (Vahdettin firarı ve İstanbul, 1922). Vahideddin'in saraydan nasıl ayrıldığı anlatılan haberde Vahideddin'in uykuyu tutmayan bir gece geçirdiği, saray halkının sabah selamlık için erkenden hazırlanmak istediklerini ancak o zaman Vahideddin'in sarayda olmadığını fark ettiklerini bildirmektedir. Bu olay saray halkını telaşlandırmıştır. Yapılan tahkikat sonrasında sarayın ve tahtın koruma altına alındığı da haberin ayrıntıları arasındadır.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi "Vahideddin âlemin maskarası oldu" başlığı altında konu ile ilgili başka bir haber vermektedir. .Haberde İngiliz Avam Kamarasında Vahideddin'e verilmesi istenen tahsisat konusunun gündeme geldiğinden bahseder. İngiliz mebusların kahkahaları arasında tartışılan konu da kendisine on, kadınlarına birer şilin verilmesini teklif edilmiş ve Vahideddin'in Malta da ölüm korkusundan

titrediğini dile getirmiştir. Habere göre İngilizler Vahideddin'i anlamış, onu önce halka karşı kullanmış, daha sonra da artık bir işe yaramadığını anladıkları için bir köşeye atmıştır. Şimdi de haline gülmekteydiler. Vahideddin, İngiliz Avam Meclisi'nde alaya alınmış kendisine verilecek tahsisat reddedilmişti. Mebuslardan biri Vahideddin'i "işsiz olduğuna dair bir vesika verecek mi" diye sorarak kahkahalara sebep olmuştu. Mebuslardan biri kendisine 15 karılarından her biri için de bu paraya birer şilin eklenmesini teklif etmiştir.

Sultan Vahideddin Malta da çok sıkılmıştır. Hele de İngiliz Avam Kamarası'nda kendisine tahsisat verilmesi mevzu bahis olduğunda bir İngiliz mebusunun bu Türk padişahının yüzden fazla karısı vardır. Onlara bütçeden para nasıl yetiştiririz sözleri Vahideddin'in memleketi bırakıp gitmesinden dolayı çok pişmanlık duymasına neden olmuştur (Ref'i Cevad, 2004, s. 22). Sabık sultanın yurt dışına çıkışından hemen sonra haremi hakkında endişeleri The New York Times Gazetesi'nde "Anxious About His Harem" adlı makalede kaleme alınmıştır ("Anxious About His Harem" The New York Times, 22 Kasım 1922). Haberde sabık sultanın arkasında haremینی ve evini bırakıp gittiğine ve bu durumdan da endişe duyduğuna yer verilmiştir. Gelen telsiz haberiyle her şeyin yolunda olduğu kendisine bildirilmiştir. Her ne kadar ismi verilmesi de Vahideddin'in en gözde eşi olan Nevzad Hanım'dan da bahsedilmektedir. Kendisinin Çerkez olduğu, diğer eşleri arasında rekabete yol açtığı, ancak en favori eşinin bu Çerkez kızı olduğu haberde işlenmektedir. Vahideddin'in yanında yüklü miktarda para ve mücevherler olduğundan da bahsedilmektedir.

Kendisi ile yurttan ayrılan Tütüncübaşı Şükrü Efendi de Vahideddin'in haremi hakkındaki endişelerini onaylar. Vahideddin, Malta'ya ulaştıklarından İstanbul'da kalan üç eşinden özellikle de Nimet Nevzad hanımdan bahsetmiştir. Şükrü bey, sultanının son eşini delice sevdiğini, o yaşına rağmen bu sevgi ile tuttuğunu da dile getirmiştir. Malta'da 37 gün kalmış, bu süre içerisinde Vahideddin'in çok sıkılmıştır ve odasından dışarı çıkmamıştır. (Tütüncübaşı Kayserili Şükrü, s. 158) Ayrıca Mustafa Kemal Nutuk'ta Refet Paşa'nın Harington'dan aldığı bir mektupta Malta'ya yaklaşmakta olan Vahideddin'in ailesinin durumunu merak ettiğini dile getirir. Hamington, kendisinin yaptığı bir telsiz konuşması ile Yıldız'dan aldığı bilgiler doğrultusunda ailesinin ve kadınefendilerinin iyi olduklarını, eski sultana duyurduğunu, bundan sonraki zamanlarda da Vahideddin'in içinde bulunduğu durumun zorluğundan bahsederek, ailesi ile ilgili bilgilerin kendisine iletilmesini rica etmiştir (Mustafa Kemal, 2010, s. 922).

Hakimiyeti Milliye Gazetesi "Vahideddin kendisi gibi bir hainin aguşunda" adlı yazısında Vahideddin'in Mısır'ı terkederek Mekke şerifi Hüseyin'in misafiri olarak Mekke ye yola çıktığından bahsetmektedir ("Vahideddin Kendisi Gibi Bir Hainin Aguşunda", 1923, s. 4).

Akşam gazetesi 11 Şubat 1923'de "Vahiddettin'in arkadaşı" başlıklı yazısında Vahideddin'in Kral Hüseyin ile görüştüğünden sonra Kahire'ye dönmüş olduğundan bahsetmektedir ("Vahideddin'in Arkadaşı", 1923). Amerikalı bir muhabir sabık sultanın beyanatını bildirmiştir ki; Vahideddin Cidde'ye gidip Kral Hüseyin ile görüşecek ve oranın ahalini tetkik edecektir. Hicaz'a gittiğinde ise buranın iki bin sene evvel nasılsa o hâlde kaldığını, medeniyet-i garbinin oraya girmedikçe de sözlerine ilave etmiştir. Vahideddin'in hilafeti devredeceği konusu gündeme gelmiş ancak Amerikalı haber muhabiri bu konu ile ilgili olarak gelecekte bir beyanat olacağını söylemiştir. Kral Hüseyin ile aralarında yapılan ziyarette konu her ne kadar gündeme gelmişse de son padişah Arapların misafirperverlik ananesiyle ağırlandı. Bu ziyaretin hiçbir siyasi yönü yoktur.

Yukarıda yazılanlardan anlaşılacağı üzere Vahideddin gerek dünya basını gerekse Türk basını tarafından takip edilmiştir. Ülkeden ayrılmasından hemen sonra kendisi için

zor günler başlamıştır. Gittiği yerlerde çok da rahat edememiştir. Sürekli suikasta uğrama endişesi taşımıştır.

C-MALTA'DAN VİLLA MANOLYA'YA SABIK SULTAN VAHİDEDDİN

Sabık Sultan Vahideddin, Yıldız Sarayı'ndan ayrıldıktan sonra Malta'ya oradan Hicaz'ın Haşimi Kralı Abdullah'ın misafiri olarak Mekke'ye ve son olarak da San Remo'ya gitmiş ve burada yerleşmiştir. Daha yurttan ayrılışından itibaren Malta'da hüzünlenen ve sıkılan sabık sultan için San Remo günleri de pek iç açıcı olmamıştır. Hem kendi yanında götürdüğü kişiler arasındaki sorunlar, özellikle eşlerinden birinin kardeşi olan Zeki Bey'in aşırı harcamaları, abartılı davranışları yüzünden oldukça zor günler yaşamıştır. Bir süre sonra İstanbul'dan gelen eşleri ve Damat Ferit'in ölümü ile birlikte kardeşi Mediha Sultan ve oğlu Sami de onunla birlikte yaşamaya başlamıştır. Her ne kadar kendi hükümdarlığındaki siyasetini "dünyanın bize olan öfkesinin durulması için zaman kazanmaya çalışarak geri dönüşü imkânsız olabilecek adımların atılmasını, ülkede mantıklı ve ılımlı reformlar yapılmasını, siyasi açıdan da yurt dışındaki çalışmaların devamını önerdik" diyerek açıklamışsa da ne siyaseti ne de gördüğü tepkiler çok da ılımlı olmamıştır (MANDELLI, 2016, s. 45).

Sevmediğini sık sık söylediği Abdülmecit'in halife olarak seçilmesi onu çok yaralamıştır. Fakat 1923 Şubat'ında Türkiye'de bulunan kızına gönderdiği bir mektup da selefini tebrik ederken aynı zamanda başarılar da dilemiştir. Mektubunda kendi ailesini de yeni halifeye emanet etmiştir. Ayrıca siyasetten uzak durarak ömrünü tamamlamak istediğini de belirtmiştir (BOA, HR.İM, 18/108 2.5.1923). Mektubun gönderildiği tarihe bakılırsa artık 1923 senesinin Mayıs'ına gelindiğinde durumu kabullendiği ve ailesini yeni halifeye emanet edecek kadar kendisine güvendiği düşünülebilir.

Kaldığı villa zaman zaman kendisini tekrar padişah yapmak istediklerini söyleyen ya da kendi propagandasını yapmak için bir gazete çıkaracağını söyleyen Hürriyet ve İtilafçılar tarafından ziyarete uğramıştır. Bir kısmı bu vaatlerle zaten sıkıntı içerisinde bir yaşamı olan sabık sultanın bir miktar parasını da almıştır. Ancak bu yön de ne bir hareket ne de bir gazete çıkarılmamıştır. Sabık sultan "Paraya acımıyorum, aldatılmak gücüme gidiyor" diyerek bu kişilere sitem etmiştir (GÖZTEPE, 1978, s. 141).

Villa Manolya'da kendisini ziyarete gelen kişilerden biri de İngiliz Generali Charles Harrington'dur. Bilindiği üzere sabık sultanın yurt dışına çıkışına yardımcı olmuştur. Sabık sultan buradaki yaşamı boyunca siyasetten elini çekmiş, hiç kimsenin kendisini Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bir koz olarak kullanmasına izin vermemiştir. Zaten bu nedenle de İngilizler sultan için vadettikleri pek çok şeyi geri çekerek onu kaderine terk etmiştir. Bir konuşmasında "İngilizler hainlik etti, vaad ettiklerini yerine getirmediler" diyerek kendisi de sitemini dile getirmiştir (REZZEMAZA, 2015, s. 92, 97).

Kendisini San Remo'da ziyaret eden kişilerden biri de Irak Kralı Faysal'dır. Sabık Sultan Vahideddin kendisinden harp senelerinden Bağdat'tan tahsil edilen dört senelik saray emlakı gelirlerinin hanedan azasına ödenmesini istemiştir. Kral Faysal'da bunu kabul ettiğini söylemiş ancak bu sadece sözde kalmıştır (Vahideddin'in Sırdışı Avni Paşa anlatıyor, Milli Mücadele ve Sürgün Yılları,(Haz: Osman Öndes), 2017, s. 329)

Sabık Sultan'ın San Remo'da görüştüğü önemli kişiler arasında İtalya Kralı Viktor Emmanuel ve başvekili Mussolini'de vardır. Resmi bir merasim nedeniyle San Remo'ya gelmiş olan kral ve başvekili, buranın meşhur bir gazinosunda Sabık Sultan Vahideddin ile buluşmuştur. Vahideddin'in yanında yeğeni Sami Bey ve seryaveri Azmi Paşa da bulunmaktadır. Bu buluşma da sabık sultan, Mussolini'ye Sami Bey aracılığıyla hayranlığını ifade etmiştir. (GÖZTEPE, 1978, s. 110)

Sabık Sultan Vahideddin'in San Remo'da görüştüğü önemli kişilerden bir diğeri ise sürgünde bulunan İran'ın Mehmet Ali Şah'ı olmuştur. Birbirlerine resmi olmakla birlikte karşılıklı ve samimi ziyaretlerde bulunmuşlardır (GÖZTEPE, 1978, s. 119).

Villa Manolya'da bir sabah yaşanan marş hadisesi Sabık Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal'e bakış açısını göstermesi açısından önemlidir. Buna göre bilindiği gibi Anadolu hareketinin başarıya ulaşması sonucunda İstanbul'da "Yaşa Mustafa Kemal Paşa Yaşa" adlı bir marş sokakları inletmektedir. Bu marşı ezberleyen Vahideddin'in oğlu Ertuğrul Bey ve Ulviye Sultanın kızı Hümeysra Hanım bir sabah bu marşı Villa Manolya'nın bahçesinde söylerlerken evin kalfası tarafından "yaşa" kelimesinin yerine "kahrolsun" diyerek söylemeleri yönünde uyarılmışlardır. Aksi taktirde şahbabaları kızacaktır. Bunun üzerine söyleneni yapan çocuklar sabık sultan tarafından çağırılmıştır. Duruma tepki gösteren Sabık Sultan Vahideddin kalfanın cahil olduğunu söylemiş ve "Mustafa Kemal bir Türk askeridir. Türk paşasıdır. Benim paşamdır. Hiçbir Türk askerine hakaret edilmesine izin vermem" demiştir (BARDAKÇI, 1998, s. 370-371). Görüldüğü üzere Osmanlı'nın son sultanı kendi paşası için edilen kötü bir söze dâhi razı olmamıştır.

3 Mart 1924 tarihinde TBMM'de alınan bir karar ile Hilafet kaldırılmış ve hanedan üyeleri de yurt dışına sürgün edilmişti. Bundan sonra sabık sultan ve ailesi için artık yurda dönme kapıları o günler için tamamen kapanmıştır.

Osmanlı'nın Son Sultanı Vahideddin'in vefat tarihi ile ilgili bir kargaşa vardır. Yılmaz Çetiner, 15 Mayıs 1926'yı Murat Bardakçı ise 16 Mayıs 1926'yı son sultanın hayata gözlerini yumduğu tarih olarak kabul ederler (ÇETİNER, 2003, s. 378; BARDAKÇI, 1998, s. 388). Vefatının duyulmasından sonra her ne kadar San Remo'daki Vali'ye Roma'dan Vahideddin'in cenazesinin bir hükümdara layık olacak şekilde gömülmesi yönünde emir gelmişse de İslam âleminin ruhani önderine karşı kaldığı kayıtsızlıktan dolayı kararlaştırılan merasim yerine borçların tahsil edilmesi yoluna gidilmiştir. (Vahideddin'in Sırdaşı Avni Paşa anlatıyor, Milli Mücadele ve Sürgün Yılları, (Haz: Osman Öndes), 2017, s. 336). Defin için para bulunamadığından cenaze bir ay kadar San Remo'daki Villa Manolya'nın alt katında kalmıştır. Alacaklı San Remo esnafının hak talep etmeleri neticesinde, günlerce haciz için bekletilmiştir. Hicaz Kralı Hüseyin, Irak Kralı Faysal ve Mısır Prenslarından Ömer Tosun Paşa'nın nakdi yardımlarıyla mutfak borçlarının bir kısmı ödenerek, villadan kaçırılan cenaze Şehzade Ömer Faruk Efendi refakatinde Beyrut'a gönderilmiştir. Şam'da defnedilmiştir. Vahideddin'in kabrinin olduğu yere Sultan Aziz'in oğlu Ömer Seyfettin, Enver Paşa'nın kayınbiraderi Abdülhalim Efendi gibi kişilerde gömülerek burası bir aile kabri haline getirilmeye çalışılmıştır.

Onun vefatından sonra özellikle Vahideddin'in yanında yurt dışında kalan kişiler çok fazla maddi güçlükler yaşamışlardır. Eşleri tarafından çok zor durumda olduklarına bu nedenle ülkeye geri dönmek istediklerine dair müracaatlar olmuştur (BCA, 30-18-1-1/20-47-14, 1926; BCA, 30-18-1-1/20-47- 13, 1926; BCA, 30-18-1-1/20-47-15, 1926).

D- SABIK SULTAN VAHİDEDDİN'İN VEFATININ TÜRK BASININDAKİ YANKILARI

Sabık Sultan Vahideddin'in vefatı Türkiye'de pek çok gazete tarafından halka duyurulmuştur. Haber genel olarak 17 Mayıs 1926 tarihinden sonra gazete sütunlarında yer almaktadır. Çoğu gazete yabancı ajanslardan gelen telgraflar üzerine vefatı duyduklarını dile getirmişlerdir.

Cumhuriyet Gazetesi 17 Mayıs 1926 tarihinde "Vahideddin öldü" diyerek sabık sultanın vefatını haber verirken bir tane de fotoğrafını yayınlamıştır ("Vahideddin Öldü", 1926).

Yeni Ses Gazetesi 17 Mayıs 1926 tarihinde “Sakit Sultan Vahideddin Vefat Etti” başlığı altında bu vefatı kamuoyu ile paylaşmıştır (“Sakit Sultan Vahideddin Vefat Etti”, 1926). Haber alınan bir telgrafla Anadolu’da ordunun zafer kazanması ve İzmir’in geri alınması üzerine bir İngiliz dretnotu ile İstanbul’dan “fırar etmiş” olan Vahideddin’in San Remo’da vefat ettiğini bildirmektedir. Haber Vahideddin ile ilgili bilgi vermekle birlikte o ana gelinceye değin olayları da kısaca kendince özetlemektedir. Buna göre Vahideddin Harbi Umumi’nin yani I. Dünya Savaşı’nın son senesinde Osmanlı tahtına çıkmıştır. Beşinci Mehmet’in idarede gösterdiği zaaf nedeni ile herkeste genel bir hoşnutsuzluk vardır. Bu sebeple halk yeni Padişahın cülusuna (tahta çıkışına) iyi niyetle yaklaşmıştır, hele cülusu takip eden büyük Vefa Yangını’na padişahın bizzat gitmesi halk arasında kendi lehine büyük bir cereyan yaratmıştı. Fakat çok geçmeden yeni Padişah hakkında beslenen ümitlerin doğru olmadığını anlaşılmıştır. Vahideddin memleketi kötü idare etmesi bir yana dursun felaketten en ziyade mesul olanları hürmet ile himaye etmiştir. Bu vaziyet mütarekeye kadar da devam etmiştir. Mütareke imzalandıktan sonra Vahideddin bir gün daha önceki devlet görevlilerinin şiddetle aleyhine dönmüş ve onlara husumet göstermekten de çekinmemiştir.

Yeni Ses Gazetesi ikinci sayfasında “Vahideddin’in Vefatı” başlığı altında haberine devam etmiştir (“Vahideddin’in Vefatı”, 1926, s. 2). Burada da Sultan Vahideddin’in memleketine en büyük hıyanetini İstanbul’un işgalinden sonra yaptığı vurgulanmıştır. Buna göre padişah, merkez hükümetin yabancı kuvvetler tarafından işgal edilmesine, memleketin birçok namuslu evladının gece yarısı evlerinden alınarak meçhul yerlere götürülmesine karşı sesini çıkarmamış, bilakis istiklalimizi müdafaa için Anadolu’da baş gösteren milli cereyanı tevkif etmek için her vasıtaya müracaat etmiştir. İstiklal mücadelesinin bir isyan olduğuna dair fetvalar, Kuvayi Milliye erkânı hakkında idam hükümleri verdirmiştir. Nihayet memleketi kurtarmak için çalışan vatanperverlere karşı Kuvayi İnzibatiye adında düşman parası ile bir teşkilat oluşturmaya da hala hatırladadır. Vahideddin bu suretle memleketi batırmış, fakat kendi rahatını bozmamak için çalışmış, en küçük düşman memurlarına bile yardım etmiştir. Haber Vahideddin’in kişiliği ve yaşantısı hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre Vahideddin “esasen iradesi zayıf, eğlenceye düşkün, tahsil görmemiş mahdud kafalı bir insandı”. Padişah olarak Yıldız Sarayı’na oturduktan sonra ömrünü haremde cariyeler ve selamlıkta uşaklar arasında geçirmiştir. Genel olarak öğleden sonra selamlık dairesinden çıkar, alt katta tahsil görmemiş bir iki bendesi ile birlikte otururdu. Bazen günlerce kimseyi kabul etmez, bu kaba, cahil kimselerin latifeleri ile eğlenirdi. Memleketin mühim bir kesiminin işgal edildiği, bütün vatanperverlerin istiklal mücadelesine koştuğu bu sırada Vahideddin eğlencesinden başka bir şey düşünmemiştir.

Vahideddin’in bu hayatı Anadolu’da milli zaferin elde edilmesine kadar devam etmiştir. İzmir kurtarıldıktan ve memleket istiklalini kazandıktan sonra Vahideddin vaziyetini tehlikede görmüş ve bir gece bütün kıymetli eşyasını toplayarak yanında çalışan bazı kişilerle birlikte İngilizlere iltica etmişti. İngiliz otomobilleri ile rıhtıma oradan da önce Hicaz’a gitmişti. Fakat buranın havası ile uyum sağlayamayınca bir müddet sonra Mısır tarafından Malta’ya, oradan da İtalya’nın San Remo şehrine gitmiştir. San Remo İtalya’nın Bahr-i Sefid sahilinde, Nis’e yakın şirin bir şehirdir. Vahideddin burada güzel bir villa kiralamıştır. İstanbul’dan haremelerini getirterek bu villaya yerleştirmiştir. Burada münzevi bir hayat yaşamıştır. Her dakika meçhul birisinin kendisini öldüreceğinden korkmuş ve köşkten dışarı çıkamamıştır. İçeriye de kimseyi kabul etmemiştir. Gazete haberinde son olarak Vahideddin’in memleketi elinden gelen fenalığı yapmaktan çekinmediğini San Remo’ya gittikten sonra da memleket aleyhinde çalışmak istediğini, bir takım gizli cemiyetler teşkili için uğraştığını fakat bunda başarılı olamadığını belirtmiştir. (“Vahideddin’in Vefatı”, 1926, s. 2)

Yeni Ses Gazetesi birkaç gün sonra Nebizade Hamdi Bey tarafından kaleme alınan “Son Osmanlı Padişahı” başlığı altında yayınladığı yazı ile Sabık Sultan Vahideddin’i

oldukça sert eleştirmektedir (Nebizade Hamdi, 1926). Osmanlı Devleti'nin son padişahı olan Vahideddin'in San Remo'da can verdiğini bildirirken onun vatana ihanet ettiğini söyleyerek oldukça sert eleştirmiştir. Bu yazıya göre; aslında ölen ataları hayır ile yâd etmek gerekir ancak Vahideddin mevzu bahis olduğunda bu ananeye tabi kalmak mümkün değildir. O hak ettiği cezaya uğramamıştır. Türk Milleti "husumet-i diniyesine" karşı verilen mücadele de muzaffer olmuş, hatta hayatını bütün cihana şan ve şerefle tasdik ettirmiştir. İşte bu günlerde Vahideddin Türk Milleti'nin o günkü düşmanlarının himayesine sığınarak memleketten kaçmıştır. Bundan sonra da rahat durmamıştır. Türkün nerede düşmanı varsa kendini orada bulmuş ve onlarla el ele vermiştir. Onların "uşağı" olmaya bile razı olmuştur. Günlük bir saltanat için elinden gelse tekrar milleti birbirine düşürmek istemiştir. Genç nesiller, kendilerinin şahit oldukları olayları bu olayları anlamakta güçlük çekmektedir. Gördüklerini ve bildiklerini onların dimağına nakşetmek, Osmanlı'nın son padişahını kendilerine olduğu gibi tanıtmak suretiyle padişahlığın ne demek olduğu hakkında bir fikir edinmelerine yardımcı olmak kendilerinin vazifesidir. Bugünkü çocuklar bilmelidir ki Vahideddin altı buçuk asır mukadderatımızla kendi keyfi için Türk'e fenalık yapmış tek adam değildir. Bu millet ne ahlak düşkünleri, ne katiller görmüş onların elinden neler çekmiş ne fenalıklara uğramıştır. Bunların arasında tek tük akıllı, şuurlu ve vicdan sahibi kişilerde vardır. Ancak Türklüğe karşı birlik olarak en büyük cürümleri ve hataları işlemişlerdir. Osmanlıların mukadderatını ellerinde tuttıkları kitleye yenilgiyi bildirmek istemişlerdir. Türk Milleti, Osmanlı Tarihi içinde adeta kaybedilmiştir. Osmanlı Tarihi pek şanlı, pek eski mazisi olan Türk Milletinin hayatında ancak birkaç sayfa olduğu halde mazi ile alakalarını kesilmiş, idarelerinde kalan Türk kitesine yepyeni bir millet anlayışı verilmeye çalışılmıştır. Osmanlı bir milletin tarihi olmaktan ziyade bir hanedanlık destanıdır. Harpleri millet yapar, zaferleri o kazanırdı. Fakat Osmanlı tarihinde sadece padişahların hikâyeleri yazılırdı. Milletin kahramanlıkları hep şahıslara atf ve isnat olunmuştur. Vahideddin ile bu tarihin son sahifesi ebediyen kapanmıştır. Vahideddin'i ancak ara sıra ibret için açık okumalıdır.

Son Saat Gazetesi 21 Mayıs 1926 tarihli "Vahideddin'in Müracaatı" adlı haberinde bundan birkaç gün evvel sakıt halife Vahideddin'in San Remo'daki ihtiyari menfasında kalp krizinden vefat ettiği haberini verirken ölümünden evvel Kahire Kongresi'ne bir muhtıra yollamış olduğundan da bahsetmektedir ("Vahideddin'in Müracaatı", 1926). Bu habere göre Vahideddin son zamanlarda Kahire'de içtimai eden ve hilafet meselesi ile meşgul olacağı söylenen kongreye ölümünden evvel bir muhtıra göndermiş ve bu muhtırada eski halinden bahsetmiştir. Pek çok kaynak da son zamanlarında Vahideddin'in işlerinden birinin bu Hilafet Kongresi ile ilgilenmek olduğunu doğrular (BARDAKÇI, 1998, s. 370).

Milliyet Gazetesi "Vahideddin Son Nefesini Nasıl Verdi" başlığı altında bir haber ile Vahideddin'in vefat haberinin ajans telgraflarından öğrenildiği fakat nasıl vefat ettiğine dair bilgi vermek istediklerini dile getirmiştir ("Vahideddin Son Nefesini Nasıl Verdi", 1926, s. 1-2). Çünkü bu tafsilatı ajanslar bildirmeye gerek duymamışlardır. Habere göre Vahideddin 15 Mayıs Cumartesi akşamı yani Pazar gecesi üç seneden beri yaşadığı San Remo civarındaki Manolya köşkünde akşam yemeği sonrasında sekte-i kalpten vefat etmiştir. O akşam ailesiyle konuşurken birdenbire rahatsızlanmış ve bulunduğu koltuğa yığılı vermiştir. Etrafındakiler telaşlanırken Sami Bey kendisini kucaklayarak yatağına götürmüştür. Vahideddin, yarı baygın bir halde Sami Bey'den bir hekim getirtmesini istemiş ve kendinden geçmiştir. Villa ile San Remo şehri arasındaki mesafeden dolayı hekimin gelmesi uzun sürmüş ve sakıt sultan vefat etmiştir. Doktor ölüm nedeninin sekte-i kalp olduğunu söylemiştir. Vahideddin'in son üç seneden o zamana önemli bir hastalık geçirmediği de haberde verilmektedir. Vefatı sırasında yanında bulunanlar ise şunlardır: hemşiresi Mediha Hanım (Damat Ferit'in eşi), Mediha Hanım'ın oğlu Sami Bey, ilk zevcesi, oğlu Ertuğrul Bey, kızı Ulviye Hanım, Ulviye Hanım'ın eşi Hakkı Bey.

Haber ayrıca köşkte on beş Türk ve bunlara ilaveten sekizde İtalyan hizmetçi olduğundan bahsetmektedir. Vahideddin'in ölümü San Remo ahalisini de meraklandırmıştır. Çünkü onlar da az çok sakıt sultanı görmüştür. Vefatından sonra villanın etrafına bir kalabalık toplanmıştır. İtalyan Hükümeti zaten burada bir nöbetçi bulundurmaktadır. O gün de bu nöbetçi burada toplanılmasına mani olmuştur.

Haber gazetesinin ikinci sayfasında "Vahideddin Nasıl bir Hayat geçiriyordu" başlığı altında devam etmektedir. Vahideddin'in köşkünden pek ayrılmadığı daha ziyade münzevi gibi bir hayat geçirdiğinden bahsetmektedir. Onun bir keresinde sokağa çıkmasına neden olan olay İtalya Kralı'nın kendisini ziyareti esnasında onu selamlamak için olmuştur. Bir diğerinde ise, geçen sene İran Hükümdarı Muhammed Ali Şah San Remo'da vefat ettiği zaman onun cenazesine katılmak için sokağa çıkmıştır. Köşkten ayrıldığı zaman sivil elbise giymiştir. Başına açık kırmızı renk bir fes geçirmiştir. Onu gören yerli ahalinin merakı daha da artmıştır. Son zamanlarında ise kısa sakalı epey ağarmıştır. Vefatından sonra köşke bir sükût hâkim olmuştur. Cesedi geniş bir salon içinde bir sedire yatırılmış ve toprağa gömülmeyi beklemektedir.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin son sultanı Vahideddin'in vefatına Türk basınında da yer verilmiştir. Dönemin mücadeleci ve devrimci ruhu gazete haberlerine de yansımıştır. Vahideddin'in vefatına ilişkin onu yaptıkları ya da yapmadıkları ile basın gündeme getirmiştir. San Remo'daki hayatı, nasıl vefat ettiğine de değinilmiştir.

SONUÇ

Sultan Vahideddin'in tahta çıktığında halkın ondan beklentilerinin büyük olduğu bilinmektedir. Özellikle Vefa Yangını sırasında bizzat yangın söndürme çalışmalarını izlemesi halkın ona karşı hayranlığını kazandırmıştır. Ancak dört seneyi aşan saltanatı süresince bu hayranlık ortadan kaybolmuştur. Özellikle Milli Mücadele sırasında ki tavırları eleştirilere neden olmuştur.

Anadolu Hareketinin zaferi, ardından saltanatın kaldırılması ve Ali Kemal olayı nedeni ile özellikle saray taraftarı bir politika izleyenler için zor günler başlamıştır. Birçok kişi ülkeyi terk etmiştir. Sabık Sultan Vahideddin'de 17 Kasım 1922'de hayat ve hürriyeti tehlikede olduğu gerekçesiyle İngilizlere sığınmıştır. Onun hükümdarlığı kadar yurt dışındaki günleri de takibe uğramıştır. Sadece Türk değil dünya gazetecileri onu takip etmiştir. Bu şekilde İstanbul'dan ayrılması hem Türkiye'de hem de İslam camiasında derin bir üzüntüye neden olmuştur. Henüz aramızda bir barış antlaşmasının bile yapılmadığı bir ülkeye, hem de İslamların halifesi olarak üstelik Hristiyan bir ülkeye gitmesi İslam âleminde büyük yara açmıştır. Zaten gidişinden sonra da hilafeti düşürülmüştür.

Osmanlı'nın son sultanı Vahideddin önce Malta'ya oradan Hicaz, Mekke, Kahire ve daha sonra da son ikametgâhı olan San Remo'ya götürülmüştür. Manolya adı verilen bir köşkte ki yaşamına yanında getirdiği hizmetkârları, daha sonra eşleri ve Damat Ferit'in vefatı ile kız kardeşi Mediha Sultan ve oğlu Sami Bey'de katılmıştır.

Yurt dışına çıktığı günden itibaren hep bir cezalandırılma, suikasta uğrama korkusu taşıdığı görülmektedir. Bu nedenle kendisini çeşitli nedenlerle kullanmak isteyen kişilerle olduğu kadar bu korkusuyla da baş etmek zorunda kalmıştır. Sultan Abdülmecit'in halife olarak seçilmesi kendisini çok üzmüştür. Ancak daha sonraki dönemde ailesini de kendisine emanet etmiştir.

Yurt dışında olduğu günlerde Hürriyet ve İtilaf üyeleri İngilizler ve çeşitli devletler tarafından kendisini kullanmak isteyenler olmuştur. Sakıt Sultan'ın vefatı Türkiye'de de yankı bulmuştur. Onun bir İngiliz gemisine binerek yurttan ayrılmasının halk üzerindeki

derin tesiri bu dönemde de yazılan yazılarda hala görülmektedir. Son sultanın San Remo'daki günleri ve geçmişte yaptıkları da vefatıyla birlikte tekrar gündeme gelmiştir.

Hataları ve yaptığı iyi şeylerle Osmanlı Devleti'nin son sultanı Vahideddin 15 Mayıs 1922 tarihinde hayata gözlerini yummuştur. Günümüzde dahi onunla ilgili tartışmalar güncelliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

1. "Indians Muhammedans" . (1922, Aralık 2). *The New York Times* .
2. "Sakit Sultan Vahideddin Vefat Etti" . (1926, Mayıs 17). *Yeni Ses Gazetesi*.
3. "Vahideddin Kendisi Gibi Bir Hainin Ağuşunda" . (1923, Kanunisanı 19). *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*.
4. "Vahideddin Öldü" . (1926, Mayıs 17). *Cumhuriyet Gazetesi*.
5. "Vahideddin Son Nefesini Nasıl Verdi" . (1926, Mayıs 23). *Milliyet Gazetesi*.
6. "Vahideddin'in Müracaatı" . (1926, Mayıs 21). *Son Saat Gazetesi*.
7. "Vahideddin'in Vefatı" . (1926, Mayıs 17). *Yeni Ses Gazetesi*.
8. "Anxious About His Harem" *The New York Times*, 22 Kasım 1922.
9. "Ex-Sultan İn Terror Of Death İn Malta" . (1922, Kasım 21). *The New York Times*.
10. "Hakan-ı Sakıt Vahideddin Dün Sabah İstanbul'dan Tağip Etmıştır" . (1922, Teşrinisanı 18). *Vakit Gazetesi*.
11. "İngilizlere İltica Eden Hakanı Sakıt Malta'da Mareşal (Plümer)e Misafir Olacaktır" . (1922, Teşrinisanı 19). *Vakit Gazetesi*.
12. "New Kemalist Threat İn Constantinople" . (1922, Kasım 20). *The New York Times*.
13. "Sultan Gives Thanks For Kemal's Victories" . (1922, Eylül 17). *The New York Times*.
14. "Vahdettin Tığar Kalesi'nin Misafiri!" . (1922, Teşrinisanı 23). *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*.
15. "Vahideddin Malta Önünde Bekliyor" . (1922, Teşrinisanı 22). *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*.
16. "Vahdettin firarı ve İstanbul" . (1922, Kasım 22). *Hakimiyeti Milliye* .
17. "Vahideddin'in Arkadaşı" . (1923, Şubat 11). *Akşam Gazetesi*.
18. "Vahideddin'in Mektubu" . (1923, Mart 3). *Akşam Gazetesi*.
19. BARDAKÇI, M. (1998). *Şahbaba, Osmanlıların Son Hükümdarı VI. Mehmet Vahideddin'in Hayatı, Hatırları ve Özel Mektupları*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
20. BCA, 30-18-1-1/20-47- 13. (1926, 7 28).
21. BCA, 30-18-1-1/20-47-14. (1926, 7 28).
22. BCA, 30-18-1-1/20-47-15. (1926, 7 28).
23. BİRGEN, M. (2009). *İttihat ve Terakki'de On Sene, C.I, (haz: Zeki Arıkan)*.
24. BOA, HR.İM, 18/108 2.5.1923. (tarih yok).
25. BOA, HR.İM, 18/108 2.5.1923. (tarih yok).
26. ÇETİNER, Y. (2003). *Son Padişah Vahideddin*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
27. GÖZTEPE, T. M. (1978). *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cehenneminde*. İstanbul : Sebil Yayınları.
28. HARRINGTON, C. (2014). *Sömürge Valisinin Himayesinde Vahdettin'in İhanetleri ve İşgal İstanbul'u, Çev. Atilla Oral*. İstanbul. DY Yayınları.
29. MANDELLI, R. (2016). *Son Sultan Osmanlı Sultanlığının San Remo'da Ölümü*. İstanbul 2016.
30. MANGO, A. (2009). *Atatürk, Modern Türkiye'nin kurucusu*. İstanbul: Remzi Yayınevi.
31. Muhittin, M. (1338). *Vahideddin'in İhanetleri ve Firarı*. İstanbul: Matba-i Amire.
32. Mustafa Kemal. (2010). *Nutuk, c. II*. Ankara: TTK Yayınları, 8. Baskı.
33. Nebizade Hamdi. (1926, Mayıs 18). "Son Osmanlı Padişahı". *Yeni Ses Gazetesi*.
34. Refi Cevad. (2004). *Bu Gözler Neler Gördü*. Sebil Yayınları.
35. REZZEMAZA, A. (2015). *Saraydan Sürgüne, Vahdettin'in Saraylısı Anlatıyor (Haz: Edadil Açıba)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
36. SATAN, A. (2010). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*. İstanbul: Tarihçi Yayınları.
37. SATAN, A. (2011). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*. İstanbul: Tarihçi Yayınları.
38. SONYEL, S. R. (2015). *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*. Ankara: TTK Yayınları.

39. TBMMZC, 18.11.1338/1922 Devre 1 Cilt 24 İçtimai Sene 3. .
40. TÜRKGELDİ, A. F. (2010). *Görüp İşittiklerim*. Ankara: TTK Yayınları.
41. Tütüncübaşı Kayserili Şükrü. Kaçarken Vahideddin ile Beraberdim. *Yakın Tarihimiz C.3*, s. 157.
42. *Vahideddin'in Sırdaşı Avni Paşa anlatıyor, Milli Mücadele ve Sürgün Yılları*,(Haz: Osman Öndeş). (2017). İstanbul: Timaş Yayınları 3. Baskı.

EK: 1 Yeni Ses Gazetesi 17 Mayıs 1926 tarihinde "Sakıt Sultan
Vahideddin Vefat Etti" başlığı altında çıkan haber

ساقط سلطان وحیدالدین وفات ایتدی

دوه کیمه ساهره موده کلن قیسه بر تفراف ساقط

فراری سلطانک وفات ایتدیکنی بیلدیر مکه در

ساره موره، ۱۶ (آب) - ساقط سلطان

محمد رحیم الدین وفات ایتشده .

دوه کچ وقت کلن تفرافنامه به نظر آنا اولیده
م اردنک ظفری دازیرک استردادی اوزرینه
برانکیز دریدنوملی ایله استانیولدن فرار ایتش
اولان وحیدالدین (سازدهو) ده وفات ایتشده .
وحیدالدین، حرب عمو مینک سوک سنه سنه عثمانلی
تختنه قمود ایتشده . بشنچی عموک ضیق، سوه
اداره حسیده اوزمانلر اورته لقمه عمو بی برخوشنود .
سزلق حکم سور یوردی . بو سبيله خاق بیکی
پادشاهک خلوصی حسن قلی ایتش، هله جلوسی
متماق وقوعه کان بو یوک وفا یاغینه پادشاهک
لذات کیده رک اسفای حریق ایچون اتخاذا ایدیلن
تدبیرلر نظارت ایله می وحیدالدین اهنده بو یوک
برجریان تولید ایتشده .

فقط چوق یئمه دن بیکی پادشاه حقنده بیلنیلن
امیدلرک دوعرو اونا دیخی آ کلا بیلدی . وحیدالدین
سوه ادازه واحشکاره مانع ازلای شوبه دورسون،
اوزماسکی فلا کتردن اک زرد، مشول اولانلری
هر، یله ایله حجاب ایدیوردی . بووضع، مئا کبه
قادار درام ایتدی . مارکه عقد ایدلر کدن سوکرا

رحیم الدین

وحیدالدین، برکون اولکی وزرا سنک شدتله
حلیته دوندی . اولره خصومت کوستمک، سبيله بیلله
(مابندی ایکنی صحیفه ده در)

EK:2 "Vahideddin Son Nefesini Nasıl Verdi" adlı Milliyet Gazetesindeki haberde Vahideddin'in San Remo'da ki ikametgahının bulunduğu caddenin fotoğrafı da konmuştur.

XVIII. VE XIX. YÜZYILLARDA KIRGIZ TÜRKLERİNİN SOSYAL, KÜLTÜREL VE İKTİSADİ DURUMU

Aysel ERDOĞAN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

GİRİŞ

Orta Asya'nın en eski halklarından birisi olan Kırgızların geçmiş tarihleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda en ayrıntılı çalışmayı gerçekleştiren Radloff, Kırgızların gerçek göçebe halklar olduklarını, tüm yılı bozkırda geçirip sürüleri için gıda temin edilecek yerlerde ikamet ettiklerini söylemiştir. Radloff, Kırgızların gelenek, adet, düşünce tarzı, tüm hayat ve davranışlarının hayvan göçleri ile bağlantılı olduğunu ifade etmiştir (Erdem, 2000: 184; Caferoğlu, 1988: 29). Bu yaşam şeklinin meydana gelmesinde coğrafi koşullar belirleyici olmuştur.

Kırgızistan; kuzeyinde Kazakistan, batısında Özbekistan, güneyinde Tacikistan, güneydoğu ve doğusunda Doğu Türkistan ile çevrili olup tamamı dağlık bir ülkedir. (Akkan, 2002: 441). Bugün Isık Göl havalisinde, Tekes, Talas ve Çu ırmaklarının yukarı taraflarında, Altay, Pamir, Tanrı dağlarında yaşayan Kırgızlar VI. yüzyılın sonlarından itibaren Çinliler tarafından Hakas ismi ile zikredilmiş bir topluluktur (Devlet, 1985: 28). Dış görünüşleri itibariyle Kazaklara oldukça benzeye Kırgızların yaşadıkları bölgenin şartlarından kaynaklanan bazı farklılıklar olmakla birlikte kültürel açıdan da Kazaklara benzerlik gösterdikleri anlaşılmaktadır (Bacon, Basım yılı yok: 29; Prior, 2008:71). Nitekim Kırgız adının eskiden yalnızca Kara Kırgızların ecdadına verilen ad olduğu; Sayan (Köğmen) dağları ve Yenisey nehrinin yukarı kısmında yerleştikleri belirtilmiştir (Rasonryi, 1996: 270). Kırgızların ilk Rus istilası yıllarında Kazaklara olan benzerliklerinden dolayı Kazak kavim olarak adlandırıldığı fakat 1885 yıllarında gerçek Kırgızların meydana çıktıkları ve Rusların bu Türk boyuna "Karagırgız" veya "Vahşi taşlı Kırgız" adını verdikleri ifade edilmiştir (Caferoğlu, 1988: 30).

Kırgızlar, Rus etnograflar tarafından dağlık alanlarda ve düzlük alanlarda yaşayan Kırgızlar olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Bunlardan ilki Kara Kırgız diğeri ise Kırgız Kazakları olarak anılmıştır. Dağlık bölgelerde yaşayan Kırgızlar diğer ırklarla neredeyse hiç ilişki kurmamışlardır. Kırgız Kazakları ise Kara Kırgızlara nispeten yerleşik halklarla daha yakın bir ilişki içerisinde olmuştur (Meakin, 1903: 225). Kara Kırgızların aynı zamanda "Dikokamenni" olarak adlandırıldığı ve bunlar arasında Güney Sibirya'dan göç geleneğinin bulunmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte Kara Kırgızlar; Kara İrtiş, Altay, Hangay ve doğuya doğru Urimçi'ye kadar geniş bir alanda etkili olmuşlardır Bu göç ve yayılma hareketi yalnızca Oyrat ve Cunganlar tarafından kesintiye uğratılmıştır(Valikhanov, 1865:91-92).

Tarihte en az devlet kuran topluluklardan biri olan Kırgızların Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar, Hitaylar, Moğollar, Özbekler gibi içlerinde Türk olmayanların da yer aldığı farklı topluluklar ve devletlerin idaresinde yaşadıkları görülmektedir. XVIII. Yüzyılın başlarında Buhara Hanlığı'ndan ayrılarak Kazak topraklarının kuzeyine kadar uzanan bölgede bağımsızlıklarını kazanan Hokand Hanlığı sınırlarının en uç kısmında Akmesicit kalesini inşa etmiştir. XIX. yüzyılda özellikle 1840'tan itibaren Fergana'daki Kıpçaklarla işbirliği içinde olmuşlardır. Akmesicit'ten Amu Derya kıyıları dâhil olmak üzere Isık Göl'e kadar uzanan kısımdaki Kazak ve Kırgızlar, Hokand Hanlığı'nın hâkimiyetini tanımıştır. Bir süre sonra Kırgızlar bağımsızlıklarını kazanabilmişlerse de XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan Rus işgalleri karşısında 1876 yılına kadar bağımsızlıklarını koruyabilmişlerdir. Bu tarihten itibaren önce Çarlık idaresinde sonra da Sovyet idaresinde kalan Kırgızlar, SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarına kavuşabilmişlerdir (Kariev, 2017: 91; Bregel, 2003:78; Pay- Klavuz, 2009: 248-249).

KIRGIZLARDA SOSYAL – KÜLTÜREL VE İKTİSADİ HAYAT

Kırgızların esas kitlesinin XIX. yüzyılda da göçebe yaşamı sürdürdüğü belirtilmektedir. Bütün boyların bir arada bulunduğu bir göçebe tarza sahip oldukları

söylenilen Kırgızların bu durumdan dolayı geniş bir coğrafyaya yayıldıkları görülmektedir. Bu yaşam tarzının en önemli unsurlarından birisi olan yurt (çadır) Kırgızların yaşamlarının vazgeçilmez bir parçası olarak günümüze kadar önemini korumuştur. Göçebe kültürlerinin birçok özelliğini koruyan bu topluluklar kurulumu ve toplanması kolay olan yurtlarında yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Diğer Türk topluluklarına oranla yerleşik hayata daha geç geçiş yapan Kırgızlar da bu kültür XX. Yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir (Gül, 2015: 113; Radloff, 2002: 373). Ahşap iskeletli keçe çadırlarda yaşamlarını sürdüren Kırgızların çadırları konusunda ahşap olmasından dolayı arkeolojik bilgilerin bulunmadığı belirtilmiştir (İsakov, 2017: 195).

Yurdun Kırgızlar'da koyun yününün gri renginden dolayı bozoy şeklinde adlandırıldığı ve ucuz malzemelerle inşa edildiği belirtilmiştir. Aynı zamanda kibitke adı da verilen yurdun "saz" adı verilen dokuz bölüme ayrıldığı söylenmiştir. Basit ancak oldukça sağlam bir yapı olan yurt inşasında ahşap çitalar kullanılmıştır. Yurdun döşemesinde sıcaklığı koruyacak ve taşınabilirliği kolay malzemeler kullanılmıştır. Yurtların inşasında Kırgızların otlak bulmak için gerçekleştirdikleri mevsimlik göçlerde ve siyasi durumdan kaynaklanan göçlerde buldukları malzemeler tercih edilmiştir. Örneğin, Kırgızistan'ın dağ ormanları yurdun çerçevesi için odun sağlarken çerçeveyi örtmek için keçeleşmiş malzeme sağlayan yün tüm göçebeler tarafından kolaylıkla elde edilebilmiştir. Yurdun ortasında "kolomto" adını verdikleri bir ateş yanmış olup Kırgızlar tarafından ocağa özel bir önem verilmiştir. Yurdun keçe ve ahşap kısımları, yerel geleneğe göre dekorasyon ve süsleme için en çok tercih edilen unsurlar olmuştur. Göçebeler böyle bir yerleşim için çok fazla yakıtı ihtiyaç duymamışlar, tahta ve kurutulmuş koyun veya inek gübresi olması yeterli görülmüştür. (Tchoroev, 2003:122; Valikhanov, 1865:78; Gül, 2015:117; Mitchell, 2008: 28). Yurdun kuzeydoğuda Moğolistan'dan güneybatıda Anadolu'ya kadar taşınabilir konutun tek örneği olup Kırgız, Kazak ve Moğol topraklarında sayısız örneğinin bulunduğu belirtilmektedir. Yurt geleneğinin çok eskilere dayandığı, Marco Polo'nun Orta Asya'yı ziyareti sırasında göçebelerin kendileriyle birlikte yurtlarını taşımaları karşısında şaşkınlığa uğradığı söylenmiştir (Mitchell, 2008: 28). 1856 yılında Orta Asya şehirlerini ziyaret eden Valikhanov, misafir olduğu bir Kırgız çadırına dair gözlemlerini "Çadır ne yazık ki harap bir durumda ve duman ile kaplıydı. Bursuk, şöminenin yanında şeref koltuğuna, Eşi ve iki kızı, birkaç Kırgız kadınıyla birlikte, kapının girişinin sağında yerde oturmuştu. Kapıya daha yakın kısımda kazanlar, kovalar, kaseler, tabaklar ve diğer ev eşyaları yerleştirilmişti. Solda kırmızı deri çizmeleri bulunan bir Kırgız vardı ve zeminde keçe, yün ve kemirilmiş kemik parçaları bulunuyordu. Kırgızlar arasında bir halı için sıradan bir özür olan süslü dikişli keçe parçasına oturduk" şeklinde anlatmıştır (Valikhanov, 1865: 79).

Kırgızlar Hokand Hanlığı'nın idaresi altında bulundukları dönemde Hokand Hanlığı, Kırgız ve Kazakların kendi otoriter biy-manaplarını (hakim-vali) tayin etmelerine izin vermiş böylelikle Hokand Hanlığı kontrolündeki Kırgız halkı kendi geleneklerine bağlı olarak hayatlarını devam ettirmiştir. Hokand Hanlığı içerisinde nüfus olarak en kalabalık grubu oluşturan Kırgızlar Hokand ordusunun esasını teşkil etmişlerdir. Bu durum Kırgızların Hokand Hanlığında ağırlık kazanmalarını ve hanlığı askeri ve idari açıdan bir nevi Kırgız devleti haline getirmelerini sağlamıştır. Bu dönemde ağırlıklı olarak Isık-Göl, Talas, Çüy, Narın bölgelerinde yaşamlarını sürdüren Kırgızlarda yargı sistemi örfi hukuk üzerine kurulmuştur. İdari-hukuki alanda kararların alınmasında etkili olan kurultay geleneği Kırgızlar arasında bazı değişikliklere uğramakla birlikte XVIII. Yüzyılda devam etmiştir. İdari ve hukuki meselelerin görüşüldüğü kurultaylarda aynı zamanda boylar ve halk arasında meydana gelen anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması ile de ilgilenilmiştir. Kırgız Türklerinde ak-sakallar önemli bir yere sahip olup bu önemini günümüze kadar korumuştur. Ailelerin önemli meselelerini ortak karara bağlamak için toplanılan meclislere gerektiğinde kadınların da katıldığı belirtilmiştir. Hukuki

meselerde söz sahibi olan biyler XIX. Yüzyıldan itibaren bu yetkilerini manaplarla paylaşmışlardır. Manapların halk üzerinde mutlak bir hâkimiyete sahip oldukları bilinmektedir. Biy ve Manapların başında yer aldığı Biy mahkemeleri toplumsal hayatın düzenlenmesinde önemli rol oynamıştır (Saray, 1993: 20; Kariev, 2017: 92-100; Radloff, 2002:377; Gömeç, 2011: 117- 118; Gömeç, 2011: 209; Bregel, 2003:78). XIX. yüzyılda Kırgızları ziyaret eden Valikhanov da Kırgız aristokrasisi olarak adlandırdığı Manapların toplum içerisindeki etki ve gücünden bahsetmiştir. (Valikhanov, 1865: 103). XVIII. Yüzyıldan itibaren manapların ortaya çıkışında Kırgızların bu dönemde savaş tehdidi altında olmasının etkisi büyüktür. Cugarlar, Çinliler, Kazaklar ve Özbekler döneminde kabilenin eski aristokratları olan Biylerin yetersiz kalması üzerine Manaplar özellikle savaşlarda Kırgızlara liderlik yapmaya başlamışlardır. Hem yönetici hem de askeri lider konumunda olan Manaplar bu dönemde halkın idaresi ve hukuki işleri yöneten biylerin yerini almıştır (Ölçekçi, 2013:113). Siyasi, askeri ve sosyal etkinliklerde dini önder konumunda olan manapların seçilmesi XIX. yüzyıldan itibaren miras yoluyla olmuştur. Rus işgalleri döneminde Manapların düşman ile işbirliği yaptıkları söylentileri nüfuz kaybetmelerine yol açarken, Soyvet döneminde halk düşmanı olarak ilan edilip ortadan kaldırılmışlardır (Erdem, 2000: 185).

Kırgız toplumunda yurt parçalarını üretmek için el sanatları geliştirilmiştir. Ham malzemelerin işlenmesiyle sağlanan geleneksel üretimde özellikle yün ve deri önemli bir rol oynamıştır. Özellikle “shyrdak” adı verilen işbirliği ve uzun bir sabır gerektiren halı dokumacılığı önem taşımıştır. Yurt çerçeveleri genellikle erkekler tarafından yapılırken, keçe kadınlar tarafından yapılmıştır. Bu tarz işlerin Kırgızlarda toplum bağlarını güçlendirdiği belirtilmektedir. Her kabilenin kendi tanınmış ustası vardır. Yurt türleri, sosyal hiyerarşi ilkelerine göre alt bölümlere ayrılmıştır. Bir göçebe statüsü ne kadar yüksekse, yurt çerçevesi o kadar büyük olmuştur. Yoksullar ayrıca kendileri için güzel yurtlar yapabilmişlerse de çerçevenin daha küçük olması gerekmiştir. Kadınlar, keçe ve halı için farklı desenler hazırlamışlardır. Bazı keçe yapımı ve çerçeve boyaması için boyalar, Fergana ve Kaşgar’ın yerleşik bölgelerinden ithal edilmiştir. Yarı göçebe Kırgızların yurtlarının eşyası göçebelerin geleneksel döşemeleri ile yakın benzerlikleri göstermiştir (Mitchell, 2008: 31; Tchorev, 2003:122-123) Kadınlar; keçe, halı, kumaş, çadırın içerisindeki süs eşyalarını yapma, elbise dikme, hasır dokuma gibi işleri yaparken erkekler; kuyumculuk, demircilik, ağaç ve deri işlemeciliği ile meşgul olmuşlardır. Kırgız süsleme sanatında boynuz motiflerinin ağırlıklı yer aldığı belirtilmiştir (Erdem, 2000: 236).

Kırgız kıyafetleri; kişilerin fonksiyonlarına, cenaze, düğün gibi törenlere, av ve mevsimlere göre değişiklik göstermiştir (Erdem, 2000:237). Kara Kırgızların giyim-kuşam, gelenek, dil, ev yerleşimi, meslek ve yaşayış şekli bakımından Kazaklarla büyük ölçüde benzerlik gösterdikleri belirtilmiştir. Radloff, giyim kuşam bakımından da Kırgızların Kazaklarla benzerlik gösterdiğini, farklılık olarak çeşitli renklerdeki şeritlerle süslenmiş kaftanlar, mermi, saçma kutuları ve halk arasında “Ak Kalpak” olarak adlandırılan ak keçe şapkaların dikkatini çektiğini söylemiştir (Radloff, 2002:371). Kırgızlarda ülkenin giyim şeklindeki farklılıktan dolayı “beyler” ve “kara budun” şeklinde ikiye ayrıldığı belirtilmiştir. Çin kaynaklarında Kırgız kıyafetlerinin Türklerinkine benzediği, kışın avladıkları hayvanların derilerinden börk diktikleri, kıyafetlerin ipek kumaştan dikildiği, sıradan halkın sadece kürk giyip başı açık gezdiğinin yer aldığı belirtilmiştir (İsakov, 2017: 208). Geleneksel Kırgız kıyafeti “çapan” olarak adlandırılmış olup bu durum özellikle Rus kontrolüne girdikten sonra değişmiş, deri ceket, Rus tarzı spor kıyafetler ağırlık kazanmıştır. Çapanın özellikle at üstünde rahat hareket etmeyi sağlayan ve sıcak tutan bir kıyafet olduğu belirtilmiştir. Kırgız kadınlarının genellikle uzun ve koyu renkli kıyafetler giydikleri söylenmiştir.(Mitchell, 2008:31). Kırgız kadınların evlendiklerinde boyunlarına dövme yaptırdıkları, hem kadın hem erkeklerin küpe taktığı, kadınların kolye, bilezik gibi süs

eşyaları kullanırken erkeklerin çift başlı bronz muskalar veya atların şematik figürler taşıdıkları belirtilmiştir (İsakov, 2017: 209). Kadın kıyafetlerinde sadece evli kadınların giydiği “beldemçi” adı verilen uzun etekler bulunmaktadır. Bunun dışında gelinin kocasının evine giderken giydiği “şakule” adı verilen kıyafet, yaz kış giyilen “eleçek”(sarık) gibi kıyafetler bulunmaktadır. XIX. yüzyılın başlarında sarığın yerini başörtüsü almıştır. Erkek kıyafetlerinde ak kalpak, ökçeli çizme ve bel kuşağı öne çıkmıştır (Erdem, 2000: 237). Diğer yandan Kırgızların Sibirya’nın güneyinde ikamet etmelerinden dolayı samur ve kunduz derileri giydikleri, İslam memleketlerine de kürk ihraç ettikleri belirtilmiştir (Ögel, 2003: 208).

Kırgızların ekonomisi ağırlıklı olarak hayvancılığa dayanmıştır. Halk arasında daha çok at ve sığır besleyiciliği yaygın olup avcılık bir meslek olarak çok tercih edilmemiştir. At, göçebe Kırgız kültüründe önemli bir yere sahiptir. Sayıları kalabalık olan Kırgız boylarına göç esnasında büyük kolaylık sağlamıştır. Kırgızlarda sığır yetiştiriciliği erken dönemlerde başlamış sonraki yıllarda da devam etmiştir. Kırgızların hayvancılığın yanı sıra tarımla da meşgul oldukları toprağı suni olarak sulamak için çaba gösterdikleri belirtilmiştir. Özellikle Isıkgöl ve Fergana havzası tarımın yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği bölgelerdir. Köylünün daimi geçim kaynağını oluşturan tarım özellikle Yenisey Irmağı boyunca gerçekleştirilmiştir. Bugün insanların Hakasya’daki İyüz Irmağı boylarını “Kırgız tarlaları” şeklinde anmaları ve Abakan civarında taş el değirmenlerinin bulunması tarımın varlığına işaret etmektedir. Kırgızların önde gelen tarım ürünleri; hububat, şeker pancarı, patates, kenevir, tütün, sebze ve meydedir. İpekçiliğin oldukça geliştiği Kırgızlar ayrıca konserve üretiminde de ön plana çıkmışlardır (Radloff, 2002:372; Bregel, 2003:78; Gömeç, 2011: 115-121). Ögel, Yenisey-Kırgız kültüründe orak, kürek, sivri kürek gibi unsurların önemli bir yere sahip olduğunu, özellikle saban demirlerine çok sık rastladıklarını, Yenisey Kırgızlarının çok eskiden beri ziraatçı bir halk olduğunu söylemiştir (Ögel, 2003: 222). Hokand Hanlığı idaresinde bulundukları dönemde Kırgızların Hokand Hanlığı’na vergi verdikleri belirtilmiştir. Bu vergiler Radloff tarafından; Tünlük-zakat (yurt vergisi), yurt başına bir koyun; Alal-zakat (hayvan vergisi), yurt başına bir koyun; Alal- zakat (hayvan vergisi), her harman yerinden üç koyun; her yurttan arada sırada alınan bir altın (dilla)= 3 koyun hesabı ile harp vergisi şeklinde belirtilmiş, bu vergilerin zorla toplandığı ifade edilmiştir (Radloff, 2002, 677).

Göçebe toplulukların dikkat çeken özelliklerinden birisi kabile yapısı olmuştur. Kabile ya da kabile birliğine sahip olan topluluklar devlet anlayışına sahip olanlara oranla daha çok bağlılık ve kimlik duygusu geliştirmişlerdir. Dil başta olmak üzere birden fazla faktörün bir araya gelmesi bu durumu etkilemiştir. Göçebe kültürün bir parçası olan kabile anlayışı Kırgızlarda daha çok aile üzerinden şekillenmiş, bu sebeple uzun zaman varlığının sürdürmüştür Kırgızlar 1924 yılından önce kendi yurtlarında bir devlet kurmamışlardır. Türkçenin Kırgız şekli olan ortak bağla güçlendirilen bu kimlik gücü sayesinde yabancı kabile unsurlarını kendine dahiletmeyi başarmış, bu topluluklar Kırgızlar arasında çeşitli nedenlerle yaşamaya başlamıştır (Soucek, 2000:41-42; Mambaeva, 2014: 38).

XVIII. yüzyıldan XIX. Yüzyılın ortalarına kadar geçen süreçte Kırgız kültüründe önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Hokand Hanlığı’na bağlı olarak, Fergana ve Oş bölgelerindeki birçok Kırgız topluluğu Fergana’nın yerleşik kültürüyle daha yakın bağlar geliştirmiştir. Kırgızların çoğu kasabalara ve köylere yerleşmeye başlamışlar ve bölgede Kırgız-Kışlak (‘Kırgız köyü’) gibi etnik grupların ismini taşıyan köyler meydana gelmiştir. Kırgızistan’ın kuzeyindeki Hokand Hanlığı’nın yerel makamları tarafından yapılan kalelerin inşası, Kırgız toplumlarının daimi konutlar, cami, medrese gibi eğitim ve dini yapıları kurmalarını teşvik etmiştir. Bazı kuzey Kırgızlar da kışın ikamet için kerpiç evler inşa etmeye başlamıştır(Tchoroev, 2003:121).

Kırgız göçebe halklarında mutfak kültüründe hayvansal gıdalar ağırlıklı yer almış sebze çok tercih edilmemiştir. Et ve süt ana tüketim unsurları olarak yer almıştır. Valikhanov süt ve sığır etinin Kırgızların başlıca yiyeceği olduğunu söylemiştir. Kırgız mutfağı, yerleşik Özbek ve Ruslardan etkilenmişse de temel özelliklerini korumuş, özellikle hayvansal yağlara çok değer verilmiştir. Kırgız kültüründe özel günler ve dini merasimler de kullanılan özel yemek kaplarının olduğu belirtilmektedir. Misafirperver bir toplum olan Kırgızların bunu yemeklerine ve sunumlarına yansıttıklarını anlaşılmaktadır. Durumu iyi olan kişilerin misafirleri için koyun, tay veya devenin yeni doğan yavrusunu keserek ikramda bulundukları belirtilmiştir. Yiyecekler “dostorkon” adı verilen büyük bir kumaş üzerinde hazırlanmıştır. Yemek “amen” denilerek sonlandırılmaktadır. En bilindik yemeklerinden birinin “beşparmak” olduğu, bunun yemeğin elle yenilmesinden dolayı bu şekilde adlandırıldığı belirtilmiştir. Ekmek, Kırgız yemek kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuştur. Koyun eti kadar değerli olan et eti Kırgızlar tarafından daha çok özel günlerde tercih edilmiştir. Fermente at sütünden elde edilen Kımız, Kırgızların başlıca içeceği. Kırgızlarda sadece süt üretimi için beslenen kısırakların olduğu belirtilmiştir (Mitchell, 2008: 33-34; İsakov, 2017: : 200-201; Valikhanov, 1865:82; Erdem, 2000: 193). Kırgız kültürünün bir parçası olduğu görülen kımız, misafire de ilk ikram edilen içecekler arasında yer almıştır. Valikhanov, misafir olduğu Kırgız çadırında ev sahibinin son derece misafirperver davranıp kendisi için kuzu kestiğini, kımız ikram ettiğini, bu içeceğin kişiyi ferahlatan güzel bir içecek olduğunu söylemiştir (Valikhanov, 1865: 79-80). Kımızın aynı zamanda içerdiği alkol dolayısıyla tek taraflı olarak yağla beslenmeyi mümkün kıldığı ve sağlık için faydalı olduğu belirtilmiştir. Kımızın yanı sıra koyun ve inek sütünden yapılan yoğurt ve ayranın da Kırgızlar tarafından tercih edildiği, konserve gıdalar arasında ise, kurutulmuş et, pastırma ve et tozunun Kırgızlar arasında yaygın olduğu söylenmiştir (Erdem, 2000: 190-191).

Göçebe yaşam şeklinin merkezinde yer alan yurt yaşantısında kadının önemli bir yeri vardır. Geleneksel Kırgız toplumunda kadının erkeğe oranla geri planda olduğu ancak bazı istisnaların bulunduğu belirtilmektedir. Buna örnek olarak kocası Aylmbek Datka'nın ölümünden sonra Kırgız kabilelerinin liderliğini üstlenen Kurmanja Datka gösterilmiştir. Onun Kırgız tarihindeki istisnalardan biri olduğu belirtilmektedir. Evlilik öncesi kadının babasına bağlı olduğu, çeyiz ve kalın geleneğinin XIX. yüzyılda da varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Kabile içinden evliliğin uygun görülmediği Kırgızlarda evlenen kişiler kendi çadırlarını kurmuşlardır. Kırgızlarda evlilik yaşının erkeklerde 25 kızlarda 22 olduğu, evliliğe karar veren erkeğin ailesiyle kızın evini ziyaret ettiği ve kalın miktarının bu görüşmelerde kızın ailesi tarafından belirlendiği bilinmektedir. Düğün günü gelinin yakın akrabalarının beyaz bir çadır kurdukları ve “arkan tosu” adı verilen bir ritüel gerçekleştirdikleri belirtilmiştir. Evlilikten sonra kadının eşinin yanı sıra eşinin ailesine karşı da çeşitli sorumlulukları bulunmaktadır. Tek kadınla evliliğin olduğu Kırgızlarda kadının önemli bir yeri vardır. Gündelik hayatta kadın ve erkeğin görevleri paylaştığı, Kırgız toplumunun gözünde farklı görülse de göçebe Kırgız yaşantısında kadın ve erkeğin eşit olduğu belirtilmektedir. (Mitchell, 2008: 27; Gömeç, 2011: 117). Kırgızlarda kadının başlıca görevlerinin; çadırın kurulup sökülmesi ve talyacak vasıtaya yüklenmesi, hayvanlardan süt sağma, tereyağı ve peynir yapma, deri işçiliği, ayakkabı, keçe, çorap, giyim eşyası şeylerin imalatıyla ilgilenmek olduğu söylenmiştir. Kırgızların milli içeceği durumundaki kımızın kısıraktan sağılarak üretimi ise erkeğin görevleri arasında sayılmıştır (Erdem, 2000: 189).

Sovyetler Birliği döneminde Kırgızlarda evlilik yaşının kızlarda 17-18 erkeklerde 20-22 yaş ile sınırlandırıldığı ve bu sınırlamanın kişilik haklarının kullanımında da etkili olduğu belirtilmiştir. Kırgızlar arasında yukarıda bahsedilen kalın ödenerek yapılan evliliğin dışında “belkuda” (beşik kurtması) “kız kaçırma” şeklinde de evlilikler gerçekleşmiştir (Erdem, 2000:197).

Babanın ölümünden sonra büyük erkek evlat ailenin reisi sayılmıştır. Kırgızların daha hayatta iken en büyük oğlun bağımsız olmasını istedikleri için malların bir kısmını ayırıp ona verdikleri belirtilmiştir. En küçük oğul baba yurdunun asıl varisi sayılmış olup küçük çocuğun korunması bir gelenek haline gelmiştir (Erdem, 2000: 187). Eski savaş geleneklerini uzun süre sürdüren Kırgızların çoğunlukla Hokand'a ait ateşli silahlar kullandıkları bunun dışında, mızrak, tokmak, aybalta gibi savaş aletlerinin olduğu belirtilmiştir (Radloff, 2002: 376-377). Yine göçebe yaşamın bir parçası olarak ağaç, sağlam ve işlemesi kolay bir malzeme olmasından dolayı Kırgızlar tarafından çeşitli maddelerin yapımında tercih edilmiş, bu durum Kırgızlarda Cıgaççılık (marangozluk) mesleğinin gelişmesinde etkili olmuştur. Kırgız Cıgaç ustaları çeşitli ağaçları kullanarak Kırgızlara özgü geleneksel motiflerle süslenmiş ahşap eşyalar üretmişlerdir. XIX. ve XX. Yüzyıllarda Kırgız topraklarını keşif amaçlı gelen Rus seyyahların Kırgızların dağlık bölgelerinde çam, köknar, ardıc, kayın, meşe, kavak, söğüt, akağaç, karaağaç, dut, erik, elma ve ceviz gibi ağaçların sadece bu bölgeye özgü cinslerini tespit ettikleri belirtilmiştir (Moldaliev, 2012:2).

Kırgız sanatı yaşam koşullarına bağlı gelişme göstermiştir. Göçebe ya da yarı göçebe olan Kırgız toplulukları aynı zamanda savaşçı ve avcı olmak zorunda kalmıştır. Kırgız ekonomisinde demirciliğin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Kırgız Türklerinin imali olan kesici aletlere tüm Orta Asya'da rağbet edildiği söylenmiştir. Çelik silah yapımında usta oldukları söylenen Kırgız demir ustalarının Çin tarafından da tanındığı ve Çin'in Kırgızlardan bol miktarda çelik silah aldığı belirtilmiştir. Demirciler, savaşsilahlarına ek olarak kırsal ve tarımsal araçlar yapmak zorunda kalmışlardır. Kuyumcular çoğunlukla altın, gümüş, bakır, demir ve ithal kıymetli taşları kullanmışlardır. Gümüş ve altına şekil veren demirci ustaları bu şekilde fincan, kap-kacak, koşum takımları yapmıştır. Dericiler hem ayakkabı hem de at eyerlerini yapmışlardır. Bazı ev eşyaları deriden yapılmış, örneğin, kımız(fermente kırsak sütü) demlemek için kullanılan büyük kap (saba), kımız taşınması için kullanılacak kap ve içecek için küçük sürahi gibi ürünlerin yapımında deri kullanılmıştır. (Tchoroev, 2003: 123; Gömeç, 2011: 120; Gömeç, 2012: 131). Ögel, Kırgızlarda deri işlemeciliği konusunda bilgi verirken Kırgızların Altay, Sayan dağları, Yenisey, Abakan, Tuba gibi zengin demir cevherinin bulunduğu bölgelerdeki demiri alıp çok iyi işlediklerini, özellikle Tuba nehri kenarlarında ve Ozneçannaya güneylerinde bulunan demirin çok iyi kalitede olduğunu söylemiştir (Ögel, 2003: 218-219). Pamuğun eğrilmesi, halı yapımı ve dokumacılığı gibi işler Fergana ve komşu topraklarda yaşayan Kırgızların başlıca meşgaleleri olmuştur. Kırgızların Fergana, Taşkent, Kaşgar ve Turfan'a ihraç ettiği mallar çoğunlukla at ve diğer evcil hayvanlardan meydana gelmiştir. Kırgız kürkleri, deri, yün, keçe ve çeşitli hayvancılık ve tarım ürünleri her büyük çarşıda, özellikle de Andican ve Kaşgar pazarlarında satılmıştır. Kırgızlar ise bu ürünlere karşılık yerleşik ustalar tarafından üretilen geleneksel süslemeler, ayrıca meyveler, kuru kayısılar, tatlılar, pirinç, oyuncaklar vb. ürünleri satın almışlardır. (Tchoroev, 2003: 123).

Kırgız kültürü ve Kırgızlar hakkında XIX. yüzyılda Kırgızları ziyaret eden seyyahların verdikleri bilgiler de önem taşımaktadır. XIX. Yüzyılda Türkistan şehirlerini ziyaret eden Meyendorff, Kırgızların oldukça zengin olduklarını ve ticarete aktif olduklarını belirtmiştir (Meyendorff, 1840: 40). Çin'e ticari elçilik heyeti gönderdikleri bilinen Kırgızların zenginliğinin yabancı tüccarların da ilgisini çektiği belirtilmiştir. Kırgızlar Çin'den ipek, porselen, kap kacak ve değerli süs eşyaları alırken Çin'e kürk, deri ve savaş malzemeleri satmışlardır (Gömeç, 2011: 115-116). Yine dönemin seyyahlarından Macgahan, Hive çarşısında dolaşırken gördüğü Kırgızlar hakkında da bazı bilgiler vermiştir. O, Kırgızların hallerinin bir tuhaf olduğunu, develerin üzerinden inmeden çarşının içlerine kadar girip alışverişlerini yapıp çıktıklarını, eşlerine ve kızlarına boncuk ve yemeni almak ya da çeşitli ihtiyaçları karşılamak üzere otuz kırk mil uzaklıktaki mesafeden deve üzerinde gelip beraberlerinde getirdikleri birkaç koyunu satmak için

çarşısı dolaşan Kırgızların renkli bir görüntü yarattığından bahsetmiştir (Macgahan, 1995: 186). Bonvalot'un verdiği bilgilere göre; Kırgızlar, yoğun olarak Cakka Pazar mahallesinde yaşamaktadırlar. Törelerini ve göçebe uğraşlarını muhafaza etmiş olan Kırgızlar, daha çok çadırlarda yaşayıp hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Sartlar için kötü kımız ve arpa ile pirinçten ürettikleri boza adı verilen mayalı içki Kırgızlar tarafından pazarlarda çok miktarda satılmaktadır. Kırgız kadınları ise hububat çuvallarının yapımında kullanılan kaba bir kumaş dokudukları gibi ayrıca çadır yapımında kullanılan, şilte ve yer halısı olarak da işe yarayan "kaçma" adı verilen sert keçe parçaları üretmektedirler. Bonvalot, Kırgızların dini konulara çok ilgili olmadıklarını, ticaret konusunda yeteneklerinin olmadığını ve bu açıdan da Sartlar tarafından sömürüldüklerini belirtmiştir (Bonvalot, 1884: 36). Olufsen, Kırgız kadınlarının görünüm olarak da erkeklerden çok farklı olmadıklarını belirtmiştir. Kırgızların genel olarak iyi huylu ve misafirperver olduklarını belirten Olufsen, ancak Kara Kırgızların bu özelliklere pek sahip olmadıklarını söylemiştir. O, ayrıca Kırgızların çok meraklı ve kurnaz olduklarını belirtmiştir (Olufsen, 1911: 293-295).

Vambery, Kırgızların tavır ve duruşlarıyla diğer uluslardan ayrıldığını belirterek onlar hakkında şu bilgilere yer vermektedir: *"Kırgızların sakin oldukları başlıca yerler Hazar denizi ile Çin arasında bulunan büyük çöldür. Ama hayat ve geçim biçimleri göçebeliliğe ayarlı olduğundan sınırlarını geçen hiçbir hükümetin kimi subaylar aracılığıyla vergi tahsil etmesinden başka konularda etkili olmasına izin vermezler. Kırgızlar, vergi tahsilini, kendilerinin alışık oldukları kötülüklerin en zararsız olmak üzere, bir tür mal gasbı sayıp hoş görürler. Dünyada birkaç yüz, belki bin yıldan beri gerçekleşen değişimlerin etkisi, bunlara ulaşmamıştır. Bu nedenle Kırgızlılar, Turanlılara özgü ahlak ve geleneklerini tümüyle korumuşlardır. Söz gelimi bugün birçok kötü ahlaki niteliklerle kimi ilkel erdemleri başırtıcı biçimde birleştirmişlerdir. Asalet ve soyluluğa büyük önem verirler ve bununla övünürler. Bu nedenle iki Kırgız karşılaştığında her şeyden önce birbirlerine yedi göbeğe kadar atalarını bilip bilmediklerini sorarlar. Bu soruyla karşılaşan sekiz yaşlarında bir çocuk olsa bile daha sonra hakarete uğramamak için cevabını önceden hazırlamış olmalıdır. Bunlar yerleşikliği cinnetin ya da hastalığın belirtisi sayarlar. En sıcak ya da yerin karla kaplı olduğu en soğuk zamanlarda bile her gün yerlerini değiştirirler. Ekmek kelimesi bile bunlara yabancısıdır. Yalnız et ve süt ile beslenirler. En güzel yaratılan ulusun Moğollar olduğunu düşünürler"*(Vambery, 2011: 167).

Kırgızların gelenek göreneklerine bağlılıklarının en güzel örneklerinden birisi de onların cenaze merasimlerine göstermiş oldukları özendir. Kırgız Türklerinin kökeni eskiye dayanan defin, yas ve yuğ törenlerini XIX. yüzyılda da devam ettirdikleri görülmektedir. Kırgızların ölüm için daha çok ayrıldım fiilini kullandıkları, ölü merasiminde ağıt kültürünün bulunduğu belirtilmiştir. Ölüm sırası ve sonrasında gerçekleştirilen merasimler, kırk gün boyunca yas tutulması, ölü aşı dağıtılması gibi gelenekler Kırgızlar'ın Türk kültürünün devamı noktasında taşıdığı önemi gösteren örneklerden biridir. Kırgızların ölü gömme merasimleri ile ilgili Çin kaynaklarında: *"biri ölünce yüzlerini karartmazlar, fakat ölünün etrafında üç defa dolaşır, ağlar ve ölüyü yakarlar. Sonra onun kemiklerini toplar ve bir yıl sonra da bu kemikleri gömerler. Ancak o zaman tam olarak ağlarlar"* şeklinde bilgilerin yer aldığı belirtilmiştir. Ölü yakma geleneğinin varlığının arkeolojik delillerle de ispatlandığı ifade edilmiştir. XIX. yüzyılda Hakasların ölümlerini daha çok kavak, melez ağacı ve kayınlara defnettikleri, bazen de ağaç kovuğuna yerleştirip üzerini ağaç kabuğuyla örttükleri söylenmiştir. (Dıykanbayev, 2009: 90-96; İsakov, 2017: 245- 261) Ögel, Kırgızların cenazelerin etrafında dolandıktan sonra onu yaktıklarını, kemikleri bir kenara toplayıp üzerinden atladıklarını ve yaptıkları mezara gömdüklerini, toyun bundan sonra gerçekleştirildiğini söylemiştir (Ögel, 2003: 213). Valikhanov diğer kaynaklardan farklı olarak çalışmasında, Kırgızlarda yas ritüelinin çok basit olduğunu, bir yıl boyunca yıkanma ve kıyafet değiştirmeden tamamıyla uzak kaldıklarını, kıyafetlerin parçalanıp düşene kadar

değiştirilmediğini söylemiştir. O, Kırgızların kirliliği bir erdem seviyesine çıkardıklarını ve gelenek haline getirdiklerini belirtmiştir (Valikhanov, 1865: 80-81).

Vambery, Kırgızların özellikle müzik ve şiire olan eğilimlerine dikkat çekmiş onların aristokratik bir gurura sahip olduklarını belirtmiştir. Cesaret olarak ise Özbek ve Türkmenlerin aşağısında kaldıklarını söylemiştir. (Vambery, 1864: 360). Valikhonov da misafir olduğu Kırgız çadırında Kırgızların toplanarak küçük eğlenceler düzenlediklerini, kadın ve erkeklerin ayrı tarafta oturdukları, oyunlar oynayıp şarkılar söylediklerini belirtmiştir (Valikhanov, 1865: 84).

Hokand Hanlığı'nda Kırgızlar gezici okullar kurmaya başlamış, işe alınan öğretmenler kabile ile birlikte bir mevsim kampından diğerine taşınmıştır. Öğretmenlerin maaşı para yerine at ve koyunlarda ödenebilmiştir. Zenginler bazen kendi çocuklarının yanı sıra yoksul kabilelerin bazı akıllı çocuklarını, yeteneklerini ve eğitimlerini kabilelerin geleceği için kullanabilmeleri amacıyla bu gezici okullara göndermişlerdir. Kabilenin kendi eğitilmiş insanlarına (Kırgızca 'Moldo yani Mulla denilen) sadece dini amaçlar için değil, aynı zamanda eğitim, muhasebe, vergi toplama ve kayıt ve diplomatik ilişkiler için de ihtiyaç duyulmuştur. XVIII. Ve XIX. yüzyılların Kırgızistan tarihinde, büyükelçiler (Abdurrahman KuchakUulu), devlet adamları (Alimkul, Alimbek, Polot Han), Müslüman âlimler (Kırgız Moldo) ve şairler (Niyaz Moldo, KylychMoldo, Nur Moldo, TogolokMoldo) yer almıştır(Tchoroev, 2003: 124). Göçebe bir yaşam süren, tarım ve hayvancılıkla geçinen Kırgızlarda eğitim ve kültür seviyesinin Çarlık döneminde zayıf olduğu, mektep medrese sayısının XX. Yüzyıldan itibaren arttığı belirtilmektedir.

Kırgızlar arasında eski Türk dininin etkileri günümüzde de devam etmektedir. Kırgızların İslamiyet'ten önce Maniheizm, Budizm, Nesturi Hristiyanlık ve Gök Tengri gibi inançlara mensup oldukları bilinmektedir. İslamiyet'e geçişin XVI. Yüzyılda başladığı, bir kısmının ise XVIII. Yüzyılın sonlarında İslamiyet'e geçtikleri belirtilmiştir. Ölüm halinde Kırgız-Hakaslar'ın atı ile birlikte gömüldüğü, mezarlarında bazen ok, keser, balta, bıçak ve koşum takımlarına rastlandığı belirtilmektedir. Rusların Kırgızlar arasında ateistliği yayma çabaları sonuçsuz kalmıştır. Bununla birlikte Kırgızların XIX. Yüzyıla kadar düzenli bir din eğitimi ya da dini eğitim kurumlarının bulunmadığı belirtilmiştir (Gömeç, 2011: 119; Özlü, 2015:100). Ancak XX. Yüzyılda Kırgızlar arasında okuma yazma seviyesinin yüksek olduğu ve özellikle Kur'an okutulan okulların yaygın olduğu görülmektedir. Kırgızistan'da mektep ve medreseler XX. Yüzyılın başlarında yaygınlık kazanmaya başlamışlardır. Fakat Rusların uygulamış olduğu eğitim politikası sebebiyle Kırgızistan'da istenilen eğitim seviyesine ulaşılamamıştır. Rus eğitim sistemi ve siyaseti doğrultusunda açılan Rus- Tatar, Rus- Kazak ve Rus- Kırgız okullarında eğitim almak zorunda kalan Müslüman Türk Çocukları rusça eğitime zorlanmıştır. XIX. yüzyılda Kırgız Türkleri Rus eğitim sistemine diğer Türkler gibi tepki göstermişlerdir. (Saray, 2002: 444; Gömeç, 2011: 125). İslamiyet'e geçişin ardından Müslüman Kırgızlarda aile, miras, yemin, kısas ve bazı hukuki konularda İslam fıkı yanında törelerde etkili olmuştur (Erdem, 2000: 195).

Kırgız halkı arasında yerleşmiş olan bilgiler hem Kırgızların tecrübelerinden hem de komşu halklardan edindikleri bilgilerden meydana gelmiştir. Kırgızların tabiat ve hayvanlarla olan iç içe yaşantıları takvimlerine de yansımıştır. Kırgızların 12 ay için kullandıkları kendi özel isimleri olup bunlar " İç Asya Hayvan Takvimi" olarak adlandırılan 12 yıllık döngüyle alakalıdır. İlk ayın başlangıcı olan Jalgan Kuran ("Erkek Karaca Geyikinin Sahte Ayı") Mart'taki vernal ekinoksuna karşılık gelmektedir. Tıbbi bilgilerin bir kısmı epik Janish ve Bayish'de kaydedilmiş olup buna ve diğer kaynaklara göre, Kırgızlar ardıc ve nane, sinirotu ve aconitum gibi çeşitli şifalı bitkilerin yanı sıra tıbbi mineralleri de kullanmıştır. Doktorlar, yaralı vücuttan mermileri almak için özel cerrahi alet olan tintüür de dâhil olmak üzere yaralıya farklı tedavi uygulamışlardır. Eğer

yaralı kemik yanlış bir şekilde iyileşirse, doktorlar tekrar kırılmış, doğru pozisyona getirildikten sonra kırık tahtasıyla sarılmıştır. Asya'nın bazı kısımlarında görülen Çiçek hastalığının henüz Kırgızlar arasında bilinmediği ve XIX. Yüzyılın sonlarında hastalığın aşı yoluyla nasıl engelleneceğini Rus doktorlardan öğrendikleri belirtilmiştir (Erdem, 2000: 184; Tchoreov, 2003: 124). Radloff'un bu konuda şu bilgileri verdiği belirtilmiştir: "Kırgızlar arasında hasta ve sakat kimseler az bulunur. Sağlam gıda ve temiz havada yaşamaları, birçok hastalığın bulaşmasına engel olmaktadır. En tehlikeli düşmanları 'çiçek' hastalığı ile 'frengi' dir. Fakat bunlar da tehlikeli sayılmazlar. Çünkü bir yerde çiçek hastalığı peyda olur olmaz, yurtlar o yeri terk eder. Ancak içerisinde hasta bulunan aileler geride kalır. Frengiye gelince, buna yakalanan aile fertleri başkalarından ayrı yerde hususi bir yurda yerleştirilir. Kendisine yiyecek verilir, fakat onlarla her türlü münasebet kesildiği için hastalığın yayılması imkânsız bir hale sokulmuş olur. Ölüm halleri ancak çocuklar arasında çok sık olur. Çünkü onların zayıflığı herhalde sert iklimin tesirine dayanmamaktadır. Kırgızların birçoğu uzun ömürlü olur" (Erdem, 2000: 189-190) Radloff da Kırgızlarda şifalı bitkilerden bahsetmiş, Kırgız bozkırlarında toplanılan ve Çinliler tarafından çok rağbet edilen "Karandı kökü" gibi şifalı otların Kırgızlara ait olduğunu söylemiştir (Radloff, 1956: 284).

Köklü bir sözlü edebiyat geleneğine sahip olan Kırgızların yaşam tarzı, ahlakları, coğrafyaları, dini ve tıbbi bilgileri, ayrıca diğer kabilelerle olan ilişkileri onların edebiyatına açıkça yansımıştır. "Manas", tüm Kırgız mitolojik masallarının ve geleneklerinin, bugünkü dönemlere indirgenmiş ve önemli bir ansiklopedik koleksiyonu meydana getirmiştir. Destan göçebe Kırgız kültürünü tüm yönleriyle yansıtmıştır (Radloff, 1995: 13; Valikhanov, 1865: 102; Gülensoy, 2002: 10). Kırgızların sözlü gelenekleri, eski kuşakların mirasının korunmasında önemli bir rol oynamaya devam etmiştir. Doğaçlama yapan şairler ve büyük ve küçük destanlar yazarlar XVIII. Ve XIX. yüzyıllarda türlerini en yüksek seviyeye ulaştırmışlardır. Bunlar arasında Nooruz, Balık, Muzoke, Jöjө (Kazaklarda geleneksel olarak 'Sözhe' olarak adlandırılır), Arstanbek, Naymanbay, Tımbek, Jengijok, Toktogul ve Barpy yer almıştır. Kalıgul Bay Ulu (1785-1855)'nin durumu farklıdır. Yazmayan veya söyleyemeyen bir düşünür olan bu kişinin sözleri daha sonra atasözleri haline gelmiştir. Onun sözleri İslam Tasavvufu ve popüler Kırgız bilgeliğinin dini inançlarının bir sentezini meydana getirmiştir(Tchoreov, 2003: 124; Caferoğlu, 1988: 30). Manas, Semetey, Seytek, Er Töştük, Kurmanbek gibi destanlar Kırgız kültürünün örf ve adetlerinin günümüze kadar ulaşmasında etkili olmuş önemli destanlardır (Erdem, 2000: 195).

SONUÇ

Konar-göçer bir yaşam şekline sahip olan Kırgızlar bu yaşam şeklini XIX. yüzyıla kadar devam ettirmişlerdir. Göçebe yaşam şekli Kırgız kültürünün şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Yaşamlarını yurt olarak da adlandırılan çadırlarda devam ettiren Kırgızlar için bu gelenek Kırgız kültüründe önemli bir yer tutmuştur. Çadır Kırgızlar için yalnızca ikamet ettikleri bir konut olarak görülmemiş, yaşantılarının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Hafif parçalar kullanılarak kısa sürede inşa edilen çadırlar göçebe Kırgızların yaşantılarını kolaylaştırmıştır. Çadır geleneğinde aile yapısına verilen önem dikkat çekmektedir. Kırgızlar da kadın ve erkeğin çadır içerisinde bazı görevlerinin olduğu görülmekte olup kadın göçebe yaşamın en önemli parçasını oluşturmuştur. Kadınların aile meselelerinin yanı sıra halkı ilgilendiren konuların görüldüğü meclislerde de söz sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Yine Kırgızlarda düğün merasimi öncesi gerçekleştirilen düzenlemelerde de kadına verilen önem açıkça görülmektedir.

Göçebe yaşantının izlerinin en derinden görüldüğü bir diğer nokta Kırgızların geçim kaynakları ve beslenme şekilleri olmuştur. Daha çok hayvansal gıdalar ve süt başlıca

yiyecek- içeceklerini oluşturmuştur. Kırgızlarda ekonomi ağırlıklı olarak hayvancılığa dayanmış olup komşularının özellikle de Hokand Hanlığı'nın etkisiyle tarımı geliştirmeye de çalışmışlardır. Ancak konar- göçer yaşam şeklinin bir gereği olarak bu konuda çok fazla kalıcılık gösterememişler, yine de tarımı geliştirmek için su arkları yapmışlar, iklim şartlarının elverdiği ölçüde belirli ürünleri yetiştirmişlerdir. Tarım ve hayvancılığın yanısıra ticaret de Kırgızlar için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Kırgızların özellikle ticaretle Çin ile yakın ilişkiler içerisinde olduğu ve demirci ustalarının yaptığı ürünlerin yabancı seyyahların dahi dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Kırgızların giyim-kuşamlarına bakıldığında onların kıyafetlerinin de bulundukları coğrafya ve göçebe kültürün etkisiyle şekillendiği görülmüştür. Özellikle kıyafetlerinde kullanılan ipek kumaşlar dikkat çekmiştir.

XIX. yüzyılda Kırgızların Rusların da baskısıyla eğitim alanında geri kaldıkları mektep, medreselerin ağırlıklı olarak XX. Yüzyılda yoğunlaştığı görülmüştür. Rusya'nın Orta Asya'daki işgallerini gerçekleştirdiği bu dönemde Kırgızlar da Rus baskısından etkilenmişlerdir. Sonraki dönemde Rus asimile politikasına karşı çeşitli şekillerde tepki gösterilmişse de eğitim Rus politikasının etkisiyle geri kalmıştır. Sovyet Rusya ve Çarlık Rusya döneminde Kırgız halklarının kültürü tehdit altına girmiştir. Kırgızlara ait kültürel ritüellerin ve geleneklerin yasaklanmasıyla Kırgız kültürü asimile edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Kırgızlar medeniyet olarak gelişme göstermişlerse de kültürleri büyük zarar görmüştür. Ancak uzun vadede kültür ve medeniyetlerini, dil, örf, adet ve geleneklerini korumayı başarmış olan Kırgızlar, Türk kültürünün devamı noktasında başarı sağlayan önemli topluluklardan birisi olmuştur.

Kaynakça

1. AKKAN, Erdoğan (2002), "Kırgızistan", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.25, ss.441-442.
2. BACON, E. E., Esir Orta Asya, Tercüman 1001 Temel Eser79, Çev. Tansu Say. (Basım Yılı Yok)
3. CAFEROĞLU, Ahmet (1988) Türk Kavimleri, Enderun Kitabevi, İstanbul.
4. DEVLET, Nadir (1985), Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 350s.
5. DIYKANBEYAVA, Mayramgül, (2009), "Kırgız Türklerinde Ölüm", Milli Folklor, S.82, ss. 89-97.
6. ERDEM, Mustafa (2000), Kırgız Türkleri, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara.
7. GÖMEÇ, Saadettin (2011), Kırgız Türkleri Tarihi, Berikan Yayınevi, Ankara.
8. GÖMEÇ, Saadettin (2011), Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Akçağ, Ankara.
9. GÖMEÇ, Saadettin (2012), Türk Kültürünün Ana Hatları, Berikan Yayınevi, Ankara.
10. GÜL, Yavuz Ercan (2015), "Kırgız Türklerinde "Boz Üy" (Çadır) GELENEĞİ", Gazi Türkiyat, ss.113- 120.
11. GÜLENSOY, T. (2002), Manas destanı (Türkiye Türkçesi ile). Akçağ Yayınları, Ankara.
12. İSAKOV, Abdrasul (2017), Kırgız- Moğol İlişkileri (IX.-XV.Yüzyıllar), Türk Tarih Kurumu: Ankara.
13. MACGAHAN, I.A. (1995), Hive Seyahatnamesi ve Tarihi, Çev. Kolağası Ahmed, Haz. Prof. Dr. İsmail Aka- Dr. Mehmet Ersan, Akademi Kitabevi, İzmir, 269s.
14. MAMBAEVA, Saltanat (2014), "Concept of Family among Kyrgyz and Native American Tribes, Academic Journals, Vol 5 (3), s.36-43.
15. MEAKIN, A. M. B. (1903), In Russian Turkestan A Garden of Asia and Its People, George Allen156, Charing Cross Road, London, 453s.
16. MEYENDORFF, C. (1840), Journey Of The Russian Mission From Orenburg To Bokhara, Translated by Colonel Monteith, Madras Engineers, Printed At The Spectator Press.
17. MOLDALİEVA, Nurgül (2012), "Kırgız Kültüründe "Cıgaççılık (Marangozluk)" ve "Boz Üy" ile İlgili Kelimeler Üzerine", Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, S. 2/2, ss.1-15.
18. MTCHELL, Laurence, (2008), Kyrgyzstan: The Bradt Travel Guide, The Globa Pequot Press, USA.
19. OLUFSEN,O. (1911), The Emir of Bokhara and His Country, Journeys and Studies in Bokhara, (With a chapter on my voyage on the Amu Derya to Khiva), Published at the Expense of Carlsberg Fund Copright.
20. ÖGEL, Bahaeddin, (2003) İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre, TTK Yayınları: Ankara.
21. ÖLÇEKÇİ, Tamara (2013), "Manaplar ve Kırgız Tarihindeki Rollerİ", Bilig, S.67, s.111- 128.
22. ÖZLÜ, Zeynel (2015), "Kırgız Adı Ve İnançları İle İlgili Bazı Bulguların Türk Dünyası Vatandaşlığı Bağlamında Önemi", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/1, ss.98-104.
23. PAY,S- KLAUZ M.A. (2009), "Kırgızistan'da Bir Din Eğitimi Kurumu: Medreseler", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 1, ss.247-278.
24. PRİOR, Daniel (2008), "Heroes, Chieftains, and the Rootsof Kirghiz Nationalism", Studies in Ethnicity and Nationalism.
25. RADLOFF, Wilhelm (1995), (Manas Destanı: Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi Çeviri, yayına hazırlayan Emine Gürsoy-Naskali, TÜRKSOY yayınları: 1, Ankara 1995, 278.
26. RADLOFF, Wilhelm (2002), "Kazaklar ve Kırgızlar", Türkler, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 368-377.
27. RADLOFF, Wilhelm, Sibirya'dan II, Çev. Ahmet Temir, Maarif Basımevi, İstanbul.

28. RASONYI, Lazslo, (1996). Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.
29. SARAY, Mehmet (1993), Kırgız Türkleri Tarihi, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi-5, İstanbul.
30. SARAY, Mehmet (2002), "Kırgızistan", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.25, ss.442-445.
31. SOUCEK, Svat (2000), A History of Inner Asia, Cambridge University Press.
32. TCHOROEV, T. (2003), The Kyrgyz, History of Civilization of Central Asia, Vol 5., Unesco Publishing.
33. VALIKHANOV, Chokan Chingisovich (1865), *The Russians in Central Asia: Their Occupation Of The Kirghiz Steppe And The Line Of The Syr-Daria : Their Political Relations with Khiva, Bokhara, And Kokan : Also Descriptions Of Chinese Turkestan And Dzungaria.* translated from the Russian by John and Robert Michell, Edward Stanford, 6 Charing Cross, London.
34. VAMBERY, Arminius (1864), *Travels in Central Asia: Being the Account of A Journey From Teheran Across the Turkoman Desert on the Eastern Shore of the Caspial to Khiva, Bokhara and Samarcand Performed in the Year 1863*, London: John Murray, Albemarle Street, 493s.
35. VAMBERY, Arminius (2011), *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, Çev. Abdurrahman Samipaşazade Abdülhalim, Bayrak Matbaası, İstanbul, 227s.

XIX YÜZYILIN ORTALARINDA URFA'DA YAŞAYAN GAYR-I MÜSLİMLERİN DEMOGRAFİK VE İÇTİMAİ YAPISI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

İbrahim YILMAZÇELİK¹ , Kazım KARTAL²

¹ Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü ELAZIĞ.

² Dr. Öğr. Gör., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi BURDUR.

Şanlıurfa'nın İdari Taksimatı

Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonucunda 1517 yılında Ruha şehrinin alınmasıyla şehirde artık Osmanlı hâkimiyeti dönemi başlamıştır. Osmanlı hâkimiyetinin başlamış olması, şehrin uzun yıllardan beri süregelen mücadele alanı olmaktan çıkmasına yol açmıştır. Daha önceki dönemlerde uzun süre Bizans ile Pers devletleri, sonraki dönemlerde İslam ve Bizans devletleri arasındaki mücadelenin ortasında kalan şehir, ilerleyen zamanlarda Türklerin de hedefi haline gelmiştir. Güneydoğu Anadolu'nun fethini müteakiben teşekkül eden Diyarbakır Eyaleti Beylerbeyliğine Bıyıklı Mehmet Paşanın tayin edilmesi ile Osmanlıların Diyarbakır'daki hâkimiyeti de başlamıştır. Diyarbakır Beylerbeyliğinin ilk idari taksimatına bakıldığında, bölgenin ilk dönemlerde, Safevi dönemi tesiriyle oldukça geniş bir sınıra sahip olduğu ve bütün Doğu Anadolu'nun bir arada toplandığı görülmektedir (Yılmazçelik 1996: 217-232). Ancak bu bölgede Osmanlı devleti ile Safeviler arasında, bölgenin mutlak hâkimiyetini ele geçirmeyi hedefleyen mücadele iki yıl daha devam etmiştir. Nihayet 1517 senesi Mayıs ayında, Bıyıklı Mehmet Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri, Mardin Koçhisar yakınlarında Safevi kuvvetlerini yenerek kesin bir zaferle sonuçlandırmıştır. Ve bu muharebede Karahan öldürülmüştür. Böylelikle Diyarbakır'ın yanısıra Ergani, Hısn-ı Keyfa, Mardin, Ruha, Siirt gibi Güneydoğu Anadolu'nun önemli şehir ve mevkileri de kısa zamanda Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir (Yılmazçelik 2000: 233-287, Göyünç 1994: 464-469).

1518 tarihli tapu tahrir defterlerine göre Diyarbakır eyaleti: Amid, Mardin, Sincar, Berriyecik, Siverek, Ruha, Çermik, Ergani, Arapgir, Harput, Kiği ve Çemişgezek sancaklarında oluşmuştur (Turan 2012; 18-20). 1588 tarihli belgeye baktığımızda ise Ruha Sancağı Beyine gönderilen hükümde Ruha Sancağı Rakka'ya ilhak olunmakla Alaybeyleri ve erbab-ı timarı ile Rakka Beylerbeyi Piyale Paşa'nın yanına varıp hizmette olması istenmiştir. Bu belgede de aynı şekilde Ruha sancağının Rakka'ya bağlı olduğu anlaşılmaktadır (B.O.A., A.DVNSMHM.d., no:508).

Ruha sancağının idari taksimatına baktığımızda; 1523 ve 1540 tarihli tahrir defterlerine göre; Bozabad, Cüllab, Harran, Kabahaydar, Re'sülayn, Samsad, Şehir ve Yaylak nahiyeleri her iki tahrirde de geçmektedir. Ancak 1523 tarihli tahrir defterinde Karacurun nahiyesi bulunurken, 1540 yılında ise bu nahiyeden farklı olarak Uyumağaç nahiyesi yer almaktadır. 1566 tarihinde ise ilaveten üç nahiye daha kurulduğu görülmektedir. Bunlar ise; Çatal, Çaykuru, Kozan nahiyeleridir (Turan 2012; 18-20). 1731 yılına ait belgede Rakka eyaletinde Ruha kazası ahalişi, mal-ı miri ve rüsum-ı raiyetlerini verdiklerinden, fazla isteklerde bulunulmaması istenmektedir (B.O.A., C.ML, no:18365). Bahse konu olan arşiv belgesinde aynı şekilde 18 yüzyılda Ruha'nın Rakka'ya bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Arşiv belgelerinde görüldüğü gibi XVI. yüzyılın ortalarında Diyarbakır eyaletine bağlı bir kaza merkezi olarak kalan ve bu konumunu 1587-1588 yıllarına kadar koruyan Ruha şehri, bu yıllarda yapılan idari yapılanma sonrası yeni oluşturulan Rakka eyaletine bağlı bir sancak merkezi konumuna gelmiştir.

Ruha yani günümüzün Şanlıurfa'sı, 1865 yılında yapılan idari düzenleme ile Halep eyaletine bağlı bir sancak merkezi olmuştur. Bu dönemde Ruha merkez kazası dışında Birecik, Rumkale ve Suruç sancağı oluşturan diğer kazalardı. Osmanlı devletlerinde eyaletlerin teşkilat yapısında yapılan düzenlemeler XX. yüzyılda devam etmiştir. Bu yüzyılda Ruha sancağı Halep eyaletinden ayrılarak bağımsız bir sancak haline gelmiştir (Şahin 2001: 69-70).

Şanlıurfa'nın İktisadi Yapısı

XV- XVI. yüzyıllarda en güçlü dönemini yaşayan Osmanlı Devleti'nin bu yüzyıldaki pek çok savaşları ticaret yolları üzerinde denetim kurma çabasının birer sonucuydu.

Osmanlı Devleti'nin bu ihtişamlı çağında Osmanlılar lehinde ekonomik döngüler, siyasi karar ve dengeleri çok rahatlıkla belirleyebilirken bu ihtişamlı çağları takip eden yüzyıllarda; Osmanlılar aleyhine siyasi döngüler, ekonomik dengelerini yavaş yavaş belirlemeye başladı (Özgün 2008: 5-17). Nitekim coğrafi keşifler sonucunda yeni ticaret yollarının kullanılması ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu iktisadi boyutta sorunlar yaşamaya başlayacaktır. Gelişmekte olan kapitalist dünya ekonomisi içindeki iş bölümüne, Osmanlı ekonomisi XVIII. yüzyılın sonlarında XIX. yüzyılın başlarında iyice belirginleşecek sanayi inkılabı ile birlikte Osmanlı esnafları yabancı tüccarlar karşısında gün geçtikçe erimeye başlayacaktır. XIX yüzyılın başlarında Urfa şehrine de bu ekonomik sorunlar nedeniyle göçler olmuştur. Urfa'nın göç aldığı yerler: Muş, Garzan, Sason, Beşiri, Silvan, Midyat, Bucak, Çermik, Siverek, Ergani, Hısn-ı Mansur, Çemişgezek, Arapgir, Diyarbakır, Mardin, Cizre, Musul, Gürün (?), Kirman, Bitlis, Van, Harput şehirlerinden göç almıştır. Ancak geldikleri coğrafyaya baktığımızda meslekleri genellikle Değirmenci, Rençber, Aşçı, Çerçi ve Tüccar oldukları görülmektedir. Tüccar sayısı oldukça az olduğu gözlenmiştir (BOA NFSD, no:3821). Bu meslekleri ele alacak olursak:

Çerçi: Andreas Tietze'nin Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati'nda Çerçi Moğolca "car" haber köküne bağlanmış. Ve "car 'haber'" +ci biçiminde açıklamıştır. Pazarıcı ve seyyar satıcı olarak tanımladığı çalışmasında görülmektedir (Tietze 2002: 498). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü ise: Her türlü ufak tefek eşya satan ve ekseriya para ile satmayıp başka mallarla değiştiren gezginci esnaf şeklinde kullanılan tabir olduğunu belirtmiştir. Bu tür eşyaları yere yayarak satanlara Çerçi denildiği gibi Yaymacı adı da verilir (Pakalın 1993: 352).

Osmanlı Devleti'nde Çerçi esnafının korunduğu ve belli kanun nizam dâhilinde esnaflık yaptıkları görülmektedir. Gerekli kanunlar çerçevesinde Çerçi esnafının mallarının güvenliği ve can güvenliğinin sağlandığı arşiv belgelerinde bulunmaktadır. 1874 Boyabad kazasında mütemekkin Kayserili Çerçi Serkiş'in katili Topal Osman'ın idam edilmesi (B.O.A., İ.DA no:592, s.1.3.). gibi ağır cezaların verildiği, 1854 tarihinde Çerçi Bedros'un katillerine pranga cezası verilmesi istenmiştir(B.O.A., A.MKT.MVL, no:3.). Bu gibi cezalar olması Çerçi esnafa karşı oluşabilecek herhangi bir suç unsurunun peşinen engellenmesi anlamına gelmektedir. 1851 tarihli Çerçi esnafından Hicazlı Hasan ile Horasanlı Hacı Mehmet'in kaybolan ve çalıştığı sanılan para ve eşyalarının buldurulmasını talep ettiği arşiv kayıtlarında mevcuttur(B.O.A, A.DVN., no:74.). 1861 tarihli Mehmet Paşa Tekkesi Şeyhi Vekili Hacı Süleyman'ın şikâyeti ile Bursa'ya sürülen çerçi esnafından Buharalı Hacı Said, Abid ve Çalık'ın mahkemelerinin görülmesi istenmiştir (B.O.A, A.DVN., no:93.). Ayrıca haksız bir şekilde alınan vergiler önlenmeye çalışıldığını ve alınan vergi miktarınca iade edildiğini 1848 Çerçi Kakâni'den ikinci defa alınan cizye vergisi kurallara aykırı olduğundan, iade edilmesine dair Harput valisine yazı gönderilmesinden anlamaktayız (B.O.A, A.MKT., no:68., s.1-2.).

Çerçi esnafının rahat ticaretini yapılması için gerekli tedbirler hukuk çerçevesinde alınmış ve oluşan herhangi bir olumsuzluk hemen gerekli mevkilere bildirilerek sorunlarının çözülmesi sağlanmıştır. Örnek verecek olursak 1852 tarihli belgede Sivas'ta çerçilik eden Kayserili Uzun Sava'ya yapılan müdahalenin engellenmek istenilmesinden anlamaktayız (B.O.A, A.MKT.DV, no:54, s.1.3.). 1859 Çerçi esnafından Hacı Hasan, Hacı Mehmed, Selim ve Abdurrahman nam şahısların Sultan Bayezid avlusundan kaldırılmış olan sergilerinin, mevcut malları satılincaya kadar avlunun diğer mahallinde iskân ettirilmelerine dair isteklerde bulunmuşlardır (B.O.A., MVL. no:76.).

Urfa kentimize gelen çerçilere baktığımızda ise geldikleri yerler; Sason, Maraş, Süleymaniye, Muş, Mardin, Bucak, Harput, Siverek, Beşirli, Arapgir, Garzan, Van gibi illerden Urfa'ya gelip ticaretlerini yapmışlardır. Ancak Çerçi esnaf grubundan olanların ekonomik durumunun genel olarak kötü durumda olduğu vergi miktarından

anlaşılabilir. Araştırmamızın ana çalışma kaynağını oluşturan Reaya defteri incelendiğinde ticaret için gelen toplam 112 kişi oldukları ve bunlardan 99 kişinin ekonomik durumu kötü olan “edna” gurubunda oldukları, kişi başı 15 kuruşluk bir vergi dilimine tabi oldukları ve 99 kişiden alınan vergi miktarının 1485 kuruş olduğu tespit edilmiştir. 13 kişi ise vergi sınıflandırmasında “edna” statüsünde olduğu, bunların da ekonomik durumunun orta halli olduğu anlaşılmaktadır. Kişi başı alınan vergi ise 30 kuruş olmuştur. 13 kişiden toplamda 390 kuruş vergi alındığı görülmektedir. Urfa’ya gelen çerçi esnafından toplamda ise 1875 kuruş vergi alındığı tarafımızca tespit edilmiştir. (BOA NFSD, no:3821).

Tüccar: Kâr amaçlı mal mübadelesi mesleğine ticaret, bu mesleğin mensubuna ise tüccar adı verilir (Kellek 2012: 134-144) Osmanlı Devleti’nin ekonomik sistemi ve ekonomisinin temel dayanakları, eski çağlardan beri Yakın Doğu imparatorluklarının sahip olduğu geleneksel devlet ve toplum yapısını örnek alıp kendi birikimleri ile zenginleştirilmesine dayanmaktadır. Dolayısı ile Müslüman bir devlet, en eski dönemdekiler dahi, toplumun tüm sınıflarını ve bütün zenginlik kaynaklarını birikimlerini korumak ve onları kendi kanunlar çerçevesinde geliştirmekle yükümlüydü. Bu sebeple tüm sosyal ve siyasi kurumlar diğer ekonomik faaliyetler, bu hedefe ulaşmak için devlet tarafından düzenlenirdi. Halkı oluşturan iki ana grup bulunmaktaydı: Birincisi, vergi vermekte muaf olan ve üretime katılmayan idareci, asker ve din adamlarının oluşturduğu yönetici sınıf, diğeri ise reaya olarak adlandırılan yönetilen sınıftı. İkinci grupta yer alan reaya ise hem üretime katılır hem de vergi vermekle mükellefti. Toplumsal hiyerarşi içinde bu ikinci grubu oluşturanlar toprağı işleyen çiftçi, tüccar ve zanaatkârlar ikinci grubun ve toplumun bel kemiğini oluşturunlardı (İnalıcık 1967: 97-140).

Osmanlı Devletinde ticaret, temel olarak halkı sıkıntıya düşürmeyecek bir faaliyet türü olarak görüldüğü için sürekli bir devlet denetimini gerekli kılmıştır. Böylece gözle görülür bir şekilde kâra ve rekabete açık ticaret söz konusu olmamıştır. Öte yandan bu tip tüccar ve işadamları sınıfının oluşmamasında, Batıların Osmanlı ticarî hayatının kendi içinde gelişmesinden yana olmamaları ve bu konuda katkıda bulunmaktan kaçınmalarının etkisinin olduğu da söylenebilir. Ancak, bu Osmanlı Devleti’nin bir ticaret siyaseti olmadığı anlamına elbette gelmez (Şenel 2002: 733 vd). Osmanlı Devleti’nin kuruluş devrinde Anadolu’daki mevcut ekonomik yapının devamını amaçlayan bir iktisadi politika izlenmiş, bu yüzden yabancı tüccarların faaliyetleri engellenmemiştir. Devletin fetihlerle hızla büyümesi ve Doğu-Batı yönündeki kara ticaret yollarının ele geçirilmesi ile yollar boyunca konak yerleri inşa ettirilmiş ve ulaşım güvenli hale getirilmiştir. Ancak devletin asıl kurucusu olan Müslüman Türklerin idarî ve askerî faaliyetleri yanında ekonomik faaliyetleri ihmal etmeleri sebebiyle, bu alan gayrimüslimler ve yabancılar tarafından doldurulmuştur (Şenel 2002: 733).

Osmanlı Devleti’nde devlet işlerinin Müslümanlara açık bulunması, gayri müslüm tebaa için yükselme yolu olarak malî ve ticarî işlere yönelmesini sağlamıştır. Ayrıca, Müslümanların yapmış oldukları uzun süreli askerlik hizmeti onların ekonomik faaliyetlere katılımlarını engellerken, bu vazifeden muaf tutulan gayrimüslim unsurları avantajlı hale getirmiştir. Bu unsurlar zamanla Avrupa dillerini öğrenip sefaretlere hizmetine girmişlerdir. Sefaretlere mensup görünerek yabancı tüccar yani müste’min tüccar gibi kapitülasyonlardan yararlanma yoluna gidip uyanıklık yapmaya başlamışlardır (Keleş 2011: 66)

Osmanlı Devleti tüccarların güvenliğine önem verilmiş ve haksız bir şekilde mallarına el konulan tüccarlara sahip çıkmıştır. 1567 tarihli belgeye baktığımızda Daha önce kale olup yıktırılan ve Delvine toprağında olmasına rağmen Körföz kâfirlerinin tamir, teçhiz ve tahkim ederek Baştıya İskeleyi ve Memlehası’na gelen tüccar ve kervanların yolunu kesip kendilerini katl ve mallarını yağmaladıkları Otrondoz dalyanı

hakkında ayrıntılı bir araştırma yapılarak sonucunun sadarete bildirilmesi istenmiştir (B.O.A., A.DVNSMHM.d. no:1498).

Tüccarlar ticaretine devletin pek bir baskısı yok iken halkın temel gereksinimlerinde halkın ihtiyacı karşılandıktan sonra tüccarların mal sevkiyatına izin verdiklerini görüyoruz. 1572 tarihinde gönderilen Medine-i Münevvere kadısına hükümde Medine fukarası için Yanbu'a gelen buğday Medine'ye sevk olunmadan tüccar buğdayının sevkine müsaade olunmaması için Mısır Beylerbeyine ve Mekke şerifine emirler gönderildiği ve şayet tüccar buğdayı daha evvel sevk olunursa o buğdayı alıp fukaraya tevzi etmesi ve fukaranın buğdayı gelipte aldığı miktarı iade etmesi ve hin-i tevzide adalet üzere hareket etmesi istenmiştir (B.O.A., A.DVNSMHM.d. no:55). Devlet ayrıca ihtiyacı olduğu ve devletin yararına olan bir metanın da tüccarlar vasıtasıyla satılmasını da yasakladığını görmektediriz.

1569 tarihli belgede Belgrad'da işlenen güherçileden tüccar taifesine ve başkalarına verilmemesi ve her kimde güherçile bulunursa mirî için zapt edilmesi istenmiştir (B.O.A., A.DVNSMHM.d. no:2104). Ayrıca vergilerin kaçırılmasına da müsaade edilmemiş sıkı bir denetimde geçtiği elde edilen bilgiler arasındadır. 1572 tarihli Hakkâri hâkimine gönderilen hükümde Diyarbakır gümrüğü iltizamına kefil olan Ruha Beyi Melek Ahmed Bey, Acem'den gelen tüccar Van'da yük açmayıp doğru Diyarbakır'a gelmesi meşrut iken Hakkâri'den tüccara yol verilerek gümrük varidatına noksan geldiğinden şikâyet etmekle İran tüccarına Hakkâri'den yol verilmemesi istenmiştir (B.O.A., A.DVNSMHM.d. no:92) Avrupa veya diğer devletlerde ticaret yapmak isteyen tüccarların izin istedikleri ve izin verildiği de görülmektedir. İncelediğimiz belgede 1858 tarihinde Avrupa, Acem ve Hindistan ile ticaret yapmak isteyen tüccar Yahya veledi Hacı Bekçi Berat-ı Ali ve Zabt Emr-i Şerifi verilmesi istenmiştir (B.O.A., A.DVN, no:91, 1-2) Devlet Tüccarların güvenliğini de düşünmüş ve onların belli yasa kanun çerçevesinde ticaret yapması için de elinden geleni yapmıştır. 1847 tarihli belgeye baktığımızda Ticaret erbabı hakkında gösterilen dikkat ve asayişin sağlanmasından dolayı Urfa tüccarının teşekkür arızasına dair Urfa Kaymakamına kaime ve Ticaret Nazırına tezkire gönderildiği görülmektedir (B.O.A., A.MKT, no:14)

Urfa kentine ticaret yapmaya gelen tüccarların geldikleri yerlere bakacak olursak; Halep, Mardin, Diyarbakır Malatya, Harput, Musul, Muş, Arapgir, Gürün den ticaret için geldikleri görülmektedir. Yalnız dikkat çeken özellik ise tüccar olanlardan sadece iki kişinin vergi verirken en yüksek vergi dilimi olan "Ala" seviyesinde vergi vermesidir. Bu durum aslında Urfa'ya gelip tüccarlık yapan kişilerin de maddi durumlarının yerinde olmadıklarını bizlere göstermektedir. Toplam tüccar sayısına ve verdikleri vergi miktarına baktığımızda ise; Ticaret mesleğiyle uğraşan toplam da 14 kişinin bulunduğu ve bunlardan Halep'ten ticaret için gelen kişilerin 2 kişinin ekonomik durumunun çok iyi olduğu ve kişi başı 60 kuruş vermek üzere toplamda 120 kuruş ödedikleri, orta gelirli olan tüccar sayısının ise 3 kişi olduğu bunların da toplamda 90 kuruş verdikleri, ekonomik durumu kötü olan ve ticaret mesleğini Urfa'ya gelip icra eden kişi sayısının ise 9 kişi olduğu bunların da toplamda 135 kuruş vergi verdikleri görülmektedir. "Ala" grubunda yer alıp 60 kuruş vergi veren ancak mesleği kaydedilmeyen Çankırı (Kengiri) den Urfa'ya gelen 35 yaşında olan orta boylu sarı bıyıklı Mihayil veled Avanis adlı birini'de Urfa'ya geldiğini ancak neden geldiği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır (BOA NFSD: no: 3821)

Rençber: Kelime köken olarak Farsça olup, İstirap, zahmet, eziyet anlamlarına gelmektedir. Rençber tabiri, Osmanlı ziraat hayatında çeltik üretimi bahsinde kullanıldığı görülmüştür. 1475 senesine ait: Rençber çeltik zer' edene itlak olunur. Bu tarihlerden sonra da Rençber kavramı ile çeltik ziraatının birçok kez birlikte kullanılmıştır. Halen Anadolu'nun farklı bölgelerinde toprağa dayalı üretim yapanlar Rençber adı verilmektedir. Ancak bugün Anadolu'da asıl Rençber olarak nitelenen

gruplar, arazileri ve bunun yanında bütün zirai donanımları mevcut olduğu halde ziraatla uğraşan kişilere de Rençber adı verilmektedir (Telci: 714-717) Ancak Rençber'lik kelimesinin Osmanlıda sadece ırgatlık veya tarımla uğraşan kişiler için kullanılmadığı da görülmektedir. Halil Sahillioğlu'nun çalışmasına baktığımızda Rençber kelimesini tüccar olarak da kullandığını görmekteyiz (Sahillioğlu 1989: 532-536). Sahillioğlu'nun ifadesini destekleyen belgelerde Başbakanlık Osmanlı Arşivinde mevcuttur. Tüccar ve Rençber beraber kullanıldığı görülmektedir. Örnek verecek olursak; 1631 tarihli arşiv belgesinde Ustrumca kazasındaki Dolyan Pazarı'na gelen, ancak voyvodaya mutat olarak vermekte oldukları vergileri ödemek istemedikleri bildirilen tüccar ve Rençberlerden bu vergilerin tahsil edilmesi istenmiştir (B.O.A., A.DVNSMHM.d, no:700). Ancak bizim çalışmamızda geçen Rençber kelimesi tarımla uğraşan daha çok işçi statüsünde olduklarını düşünüyoruz. Çünkü yapılan sayımda tüccarlar ayrı olarak kaydedilmiştir.

İncelemiş olduğumuz nüfus defterinde Rençberlik için Urfa kentimize gelen kişilerin geldikleri yerler; Gürün, Diyarbakır, Halep, Muş, Mardin, Garzan, Silvan, Muş, Cizre, Musul, Arapgir, Adıyaman ve Cezire gibi yerlerden Rençberlik için geldikleri görülmektedir. Toplamda 58 kişi gelmiştir. Bunlardan 51 kişi Edna vergi dilimine tabi olup 765 kuruş öderken, Evsat vergi dilimine tabi olanlar ise 7 kişi olup 210 kuruş ödedikleri tespit edilmiştir. Evsat vergi diliminde olup Urfa'ya gelenler ise yoğunlukta olarak Halep ve Diyarbakır'dan Urfa'ya göç ettikleri bilinmektedir (BOA NFSD: no: 3821).

Değirmenci: Türklerin Anadolu'daki değirmen yapımı ve kullanımında elde etmiş oldukları teknik birikimleri, İslam dünyasından mı öğrenmiş oldukları, Orta Asya'dan mı getirmiş oldukları, yoksa Anadolu'yu fethettikten sonra Romalılardan mı aldıkları ya da kendi birikimleri mi oldukları hakkında herhangi bir malumatımız bulunmamaktadır. Ayrıca farklı yerlerde aynı şekilde birbirine çok benzeyen aletlerin icat edilmesi de mümkün görülmektedir. Ayrıca Orta Asya da Türklerin değirmen ve su değirmenlerini bildiğini Kaşgarlı Mahmud'un eseri olan Divanü Lûgat-it-Türk de görmekteyiz (Atalay 1986:282). Değirmenin her zaman, her yerde bulunması ve inşa edilmesi mümkün değildir. Değirmenler, suyu veya rüzgârı olan inşaata uygun arazilerde inşa edilebilir. Değirmenler Anadolu'nun coğrafi şekillerinin ve iklim tipleri uygun olan kentlere yapılmışlardır. Nehir, Irmak veya derelerin akan sularının yeterli olduğu ve çarkı döndürebilecek yeterli eğimin de olduğu yerler değirmen yapılması için tercih edilmektedir. Suyun veya Rüzgâr akış hızı ile çarklar çevrilerek değirmen taşları döndürülüp zahireler ufaltılıp, un haline getirilmişti (Yiğit 2007: 97 vd.). Osmanlı devletinde değirmenlerin yapıldığı yerlerin iklim ve coğrafi yapısının uygun olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca değirmen yapılması, tamir edilmesine dikkat edilmiştir. 1854 tarihli belgede Varna'daki Batve nehri üzerindeki değirmenin tamir edilerek kiralanması istenmiştir (B.O.A., A.MKT.MHM, no:58.s.1-2). Ayrıca değirmenin aktif bir şekilde çalışılmasının arzulandığını görmekteyiz. 1859 tarihli belgede Arif Bey'in değirmenin suyunu müdahale eden aynı aileden Osman Efendi'nin bu hareketini bırakmasını istediğini görülmektedir (B.O.A, A.M, no:59) Urfa kentimizde dışardan göç almıştır. Gelenlerin içinde değirmenci mesleğini icra eden kişilerin bulunduğu gözlenmiştir. Bu durum bizlere Urfa'nın coğrafi ve iklim yapısının da Değirmenci mesleğini icra etmeye müsait olduğunu göstermektedir. Tahrir defterlerine bakıldığında çıkan sonuçlara göre değirmenlerinin büyük çoğunluğunun Cüllab nahiyesinde toplandığı görülmektedir. Bunun nedeni ise Cüllab nehrinin olduğunu bilinmektedir (Turan 2012: 109). Ancak bizim çalışmamızda gelen değirmencilerin nereye yerleştikleri hakkında malumatımız bulunmamaktadır.

Değirmenci mesleğini icra etmek için Muş, Garzan, Sason, Diyarbakır, Gürün, Beşir, Halep, Silvan, Bitlis, Bucak'tan göç edip Uraya gelmişlerdir. Toplam olarak 154 değirmencinin 1844 tarihinde geldiklerini tespit ettik. Bunlardan 126 kişi Edna olup, 28

kişi ise Evsat grubundadır. Ala grubunda olanlar kişi başı 60 kuruş vergi verirken Evsat grubunda olanlar 30, Edna gurubunda olanların ekonomik durumu daha düşük olduğu için kişi başı 15 kuruş vergi verdikleri tarafımızca tespit edilmiştir. Maddi durumu düşük olup Urfa'ya gelen kişilerin genellikle Garzan ve Sason'dan geldikleri görülmektedir. Toplamda Değirmencilerden alınan vergi miktarı ise 2730 kuruş olduğu görülmektedir ((BOA NFSD: no: 3821)

Aşçı: Osmanlı mutfağı denilince yemek kültürü, yemek sanatı, sofr a zenginliği, yemek çeşitliliği ilk akla gelendir. Hangi konuda olursa olsun geçmiş i, bulunduğ u güne ve geleceğ e yansıyan bir kültür birikimi, köklü toplumların varlığ ının birer göstergesidir. Yemek kültürü de, aktarılmakta olan kültürün elemanı olarak, toplumların sahip olduğ u değ erlerdendir. Anadolu'da geleneksel olan inanış a göre her mesleğ in bir piri vardır. Neyzenlerin piri ilk defa ç obanlık yaparken kaval ç alan Musa peygamber, balıkç ıların piri Yunus peygamber, demircilerin piri Davut peygamber, terzilerin piri İ dris peygamber olduğ u gibi Aş ç ıların piri ise ilk defa "baba ç orbası" diye adlandırılan buğ day ç orbasını piş iren, sonra buğ daydan ekmek yaparak yiye n Â dem peygamberdir (Halıcı 2009: 20-25). Geleneksel kültürümüzde aş ç ılık da önem li ve sayg ın bir meslek olarak kabul edilmiştir. Mutfak denilince ilk akla gelen aş ç ılardır. Aş ç ılar Acemi oğ lanlardan seç ilerek görevlendirilirler, çeş itli başarı merdivenlerinden geç erek aş ç ı unvanına sahip olurlardı. Her mutfak için aş ç ı adayları; ç ıraklık, kalfalık kademelerinde piş erek Ustalık (aş ç ılık) mertebesine ulaş ırlardı. Daha sonra Aş ç ıbaşı olurlar, Baş aş ç ıbaşı na bağ li olarak görevlerine devam ederlerdi (Haydaroğ lu 2003: 1-19) Osmanlı saray mutfağ ında aş ç ıların seç imine ö zen gösterilirken bunun izini Anadolu'da görmek mümkündür. Osmanlı Devletinde Aş ç ı mesleğ ine ö zen gösterildiğ i ve aş ç ı seçerken belli prosedürlere uyması gerektiğ ini ve nöbet sistemine göre ç alış tıkları 1567 yılındaki belgede anlaşılmaktadır. 1567 tarihli belgeye göre; Matbah-ı Â mire aş ç ı, kilerci, helvac ı ve ekmekç ilerinin buçuklarının, hizmete gelenlere nevb et üzere verilmesi istenmiştir (B.O.A., A.DVNSMHM.d.no:50). 1847 yılında İ ş kodra kalesi için aş ç ı ve yemek malzemesi seç imine dikkat edilmesini havi Tophane müş irinin tezkiresinin incelenip bilgi verilmesine dair Maliye Nezareti'ne gönderilen hük ümden anlaşılmaktadır (B.O.A., A.MKT, no:76, s.1). 1859 tarihli belgede ise yeni aç ılacak olan aş ç ı ve lokanta kontratoya bağ lanmasına dair belge ş u şekildedir; Bila-gedik aş ç ı ve lokanta olmak üzere küş ad olunan dükkânların kontratoya bağ lanması istenmiştir (B.O.A., A.MKT, no:76, s.1). Böylelikle lokanta veya aş ç ılarında denetime tabi oldukları ve karş ılıklı sözleşmeler çerçevesinde hareket ettiklerini görmek mümkündür. Ayrıca sarayda bulunan aş ç ıların Osmanlı coğ rafyasında yaş ayan vatandaşlardan olma zorunluluğ u da bulunmamaktaydı. 1879 tarihli belgeye baktığımız da Padiş ah için Fransalı bir aş ç ı ile yapılan mukavelename sureti bulunmaktadır. Bu da Osmanlı sarayında ithal aş ç ılarında olduğ unun bir göstergesidir (B.O.A., Y..PRK.BŞ K, no:22, s.1-2). Urfa kentimiz bu dönem de göç almış ve ç alış ma alanı için cazibe ortam ı olmuştur. Bu dönem de Urfa'ya gelen Aş ç ı gayrimüslümler iş için geldikleri görülmektedir. Aş ç ılık mesleğ i için gelen kişilerin geldikleri yerler ş u şekilde sıralamak mümkündür: Sason, Garzan, Diyarbakır, Muş , Bucak, Silvan, Mardin gibi yerleş im yerlerinde Urfa ya göç ettikleri ve bunun nedeni ise Urfa kentinin 1844 yıllarında ç alış ma olanaklarının iyi olduğ u için göç aldığını bizlere göstermektedir. Bu dönemde Urfa'ya aş ç ılık yapmak için gelen kişi sayısının 13 olduğ u ve bunlardan 12 kişinin ekonomik durumunun iyi olmadığı gözlenmiştir. Verdikleri vergi miktarı kişi baş ı 15 kuruş olarak tespit edilmiş olup 12 kişiden alınan toplamdaki vergi miktarı 180 kuruştur. Aş ç ılar arasında bir kişi ise ekonomik durumunun 12 kişiye göre daha iyi olduğ unu verdiğ i vergi miktarından anlamaktayız. Bir kişi ise 30 kuruş vergi vermiştir. Devletin toplam olarak 13 kişiden aldığ ı vergi miktarı 210 kuruş olduğ u tespit edilmiştir (BOA NFSD: no: 3821)

Şanlıurfa'nın Demografik ve Sosyal Yapısı

Osmanlı devletinde nüfus sayımlarının yapılmasının iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi eski dönemlerde olduğu gibi, gayri müslümlerden alınacak vergi gelirleri için nüfus sayımları yapılırken Müslüman nüfusun sayılmasının nedeni ise askere alınacak kişi sayısını belirlemek için nüfus sayımları yapılmıştır. Nüfus sayımları yapılmadan önce Osmanlı devletinde yapılan tahrirler sonucu nüfus tahminleri yapılmaktaydı ancak bu bilgi bizlere demografik yapı belirleme açısından sağlıklı bilgiler vermese de tahmini bilgiler verdiği muhakkaktır.

XVI. yüzyılda Tahrir defterlerine göre Urfa şehrinin 1518 tarihindeki Urfa nüfus yoğunluğu bakımından Güneydoğu Anadolu bölgesinin dördüncü büyük şehri konumundaydı. Şehrin toplam nüfusu 5.527 kişi olduğu görülmektedir. Bunun 1542 si Hristiyan tebaa oluştururken geri kalan 3985 ise Müslüman nüfus oluşturulduğu görülmektedir. 1526 yılında yapılan tahrire göre ise şehrin toplam nüfusu 8.098'dir. Bu nüfusun 6.339'u Müslüman geri kalan 1.759'u ise Hristiyan'dır. 1566 yılındaki şehrin nüfusu ise 13.876 olduğu düşünülmekte olup 8.325'i Müslüman geri kalan 5551 kişi Hristiyan'dır (Üner 2003: 60). XVII. yüzyılda Urfa'nın nüfus hakkında seyahatnamelere baktığımızda şehrin içerisinde ve dışarısında yaklaşık olarak 2600 ev olduğunu belirtmektedir. Her evde ortalama 5 kişi (Koç 2013: 177-202) olduğunu hesapladığımızda toplamda XVII. yüzyıl ortalarında Urfa'nın nüfusunun yaklaşık olarak 13000 civarında olduğu söylenebilir (Kahraman-Dağlı 2006: 212; Üner 2003: 60). 1790'larda Seyyah Olivier göre Urfa'nın 30 bin ile 40 bin civarında nüfusu olduğunu belirtmektedir. Nitekim XIX. yüzyıl başlarında nüfus 30.000 olduğu söylenmektedir. Bunun 21.000'ini (%70) Müslümanlar oluştururken geri kalanını Ermeni (%21), Süryani (%4), Protestan(%2) ve Katolik (%2) diye kayıtlı Hristiyanlarla Yahudiler (%1) oluşturmaktadır (Turan 2010: 336-341). Osmanlı Devletinde modern anlamda denilebilecek ilk sayımlar 1831 yılında başlamıştır. Nüfus işlerini takip edilmesi için ise 1839'dan itibaren eyaletlerde nüfus nazırı, sancak ve kazalarda da nüfus memurları görevlendirilmiş olup, Bu memurların görevi ise, bölgelerindeki doğum ve ölüm olaylarını takip etmek ve aylık cetveller hazırlayarak İstanbul'da bu cetvelleri takip edecek olan Ceride-i Nüfus İdaresi'ne bildirmekle mükelleflerdi (Aygün 2018: 900-956) Demografik yapının ortaya konulması için bahse konu olan Nüfus defterleri ve Reaya defterlerinin incelenmesi gerekmektedir. İncelemiş olduğumuz reaya defterinde 374 kişinin Urfa kentine göç ettiğini veya çalışmak temel ihtiyaçlarını karşılamak için geldiklerini tespit ettik. Gelen 374 kişi gayri müslim tebaadır ((BOA NFSD: no: 3821)

18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılın başında Ruha kentinin sosyal yapısına baktığımızda ise 24 Şubat 1794 tarihli Rakka ahalisine arız olan veba salgını ve kıtlık dolayısıyla Ruha beldesinin köyleri ile birlikte perişan olması yüzünden 1206 senesine mahsuben hiç vergi alınamadığı, 1207 senesi için ancak yarısı alınabildiği kabilden, mezkûr sene kalemiyesinin affıyla 1207 senesi için yeni senet tanzim olunması talebine dair Rakka Voyvodasının beyanı bulunmaktadır (B.O.A., YB..04, no:1: .1-2). Bu dönemde Ruha da sosyal boyutta salgın hastalıklar ve ekonomik durumda problemler olduğu arşiv belgelerinde görülmektedir. XVIII. yüzyıl Osmanlı topraklarında sosyal yapıda bozulmaların baş göstermesinin belirtilerini Urfa'da görmek mümkündür. 1780 tarihli belgede Ruha Müftüsü Hasan Efendi vefat edince izinsiz ve senetsiz olarak müftülük makamına oturan Halilürrahman Şeyhi Receb Efendi'nin Diyarbakır'a sürgün edildiğini belgelerde görmekteyiz (B.O.A, AE.SABH.I. no:13119). 1785 tarihli belgede ise Rışvan aşiretinin Ruha ve kazalarında halka zarar verdiklerini ve bunun için tedbir alınması gerektiği görülmektedir (B.O.A, AE.SABH.I.no:16887). 1804 tarihli belgede ise Vahhabiler'in mezhebini Irak aşiretlerine yaydıklarına ve bu nedenle Ruha için de önlem alınması istenmiştir (B.O.A, HAT, no:4111) 1823 tarihli belgeye baktığımızda ise İran tehlikesinin baş gösterdiği görülmektedir. İranlıların hududu tecavüz ederek Ruha'ya

doğru gelmekte olduklarından ve müdafaa edecek vesait-i Harbiyeleri bulunmadığından arz-ı keyfiyeti muntazamın Ruha müftüsünde olduğu beyan edilmiştir (B.O.A, HAT, no:31806).

İncelemiş olduğumuz reaya defterinde görüldüğü gibi halkın refah seviyesinin iyi olmadığı görülmektedir. Urfa kentine gelen nüfusun büyük çoğunluğunun maddi durumunun yetersiz olması maddi olarak halkın ortalama yaşam standartlarının altında yaşadığının bir göstergesidir. Reaya defterinin sonunda ise aşağıdaki tabloda yer alan bilgiler yer almaktadır. Ancak bazı yerlerde hesaplama ve bilgi hatası olmasına rağmen tabloyu aşağıdaki şekliyle vermeyi uygun gördük (BOA NFSD: no: 3821)

Tablo 1

Geldikleri yer	Meslekler	Yaş ortalaması	Ekonomik durumu	Gelen kişi sayısı	Verecekleri vergi
Muş	Değirmenci Rençber Aşçı Çerçi Tüccar	En küçük:18 En büyük:55	Edna:100 Evsat:14	114	1920
Garzan	Değirmenci Rençber Aşçı Çerçi Hizmetçi	En küçük:18 En büyük:35	Edna:61 Evsat:2	60	975
Sason	Değirmenci Rençber Aşçı Çerçi	En küçük:18 En büyük:40	Edna:68 Evsat:12	80	1370
Beşiri	Değirmenci Rençber Çerçi	En küçük:20 En büyük:35	Edna:18 Evsat:0	18	270
Silvan	Değirmenci Rençber Çerçi Aşçı	En küçük:25 En büyük:38	Edna:12 Evsat:0	12	210
Midyat				1	15
Bucak	Değirmenci Rençber Çerçi	En küçük:25 En büyük:50	Edna:6 Evsat:0	6	90
Çermik		En küçük:25 En büyük:32	Edna:2 Evsat:0	2	30
Siverek	Çerçi	En küçük:25 En büyük:31	Edna:2 Evsat:0	2	30
Kaza'i Ergani			Edna:1 Evsat:0	1	15
Kaza'i Hısn mansur			Edna:1 Evsat:0	1	15
Kaza'i Çemişgezek			Edna:1 Evsat:0	1	15 ³
Kaza'i Arabkir	Tüccar Çerçi		Edna:2 Evsat:3		120
Kaza'i Diyarbekir	Değirmenci Rençber Çerçi Aşçı Tüccar	En küçük:15 En büyük:50	Edna:29 Evsat:5	34	585

³ İncelemiş olduğumuz Defterde verdiği vergi 105 olarak gösterilse de bunun katip hatasından dolayı olabileceğini düşünmekteyiz. Zira edna grubundaki diğer vergi mükellefleri 15 kuruş verdiği görülmektedir. Bu nedenle 105 olarak değil 15 kuruş olarak değerlendirme tabi tuttuk

Kaza'i Cizre			Edna:5 Evsat:0	5	75
Kaza'i Mardin	Değirmenci Rençber Çerçi Aşçı Tüccar	En küçük:18 En büyük:40	Edna:22 Evsat:2	25	390
Kaza'i Musul	Rençber Tüccar	En küçük:30 En büyük:33	Edna:2 Evsat:1	3	60
Kaza'i Gürun ?? Kirman			Edna:3 Evsat:5	8	195
Kaza'i Bitlis	Değirmenci Çerçi	En küçük:30 En büyük:32	Edna:3 Evsat:0	3	45
Kaza'i Van	Çerçi Rençber	En küçük:25 En büyük:35	Edna:6 Evsat:0	6	90
Kaza'i Harput	Çerçi	En küçük:25 En büyük:50	Edna:1 Evsat:2	3	90
Kaza'i Malatya	Tüccar		Edna:1 Evsat:0	1	15
Kaza'i Maraş		En küçük:25 En büyük:35	Edna:1 Evsat:1		30
Kaza'i Tokat			Edna:0 Evsat:1	1	30
Kaza'i Kengiri (Çankırı)			Edna:3 Evsat:1 Ala: 1		135
Kaza'i Halep			Edna:1 Evsat:3 Ala: 2	6	225
Toplam					7040

Sonuç

Bizim bu çalışmada yaptığımız, Reaya defterindeki kayıtları ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan konumuz ile ilgili diğer belgeler esas alınarak Şanlıurfa'da kayıtlı esnafın çalıştıkları iş kollarını tespit edilip, bu iş kollarında çalışan esnafın karşılaştıkları problemlere değinilmiştir. Bu kayıtlarda esnafın ne iş yaptıkları, isimleri, dini yapıları ortaya konmuştur. Şanlıurfa'nın Sosyo-ekonomik yapısını ele alacak olan araştırmacılara büyük bir kolaylık sağlanmıştır.

Reaya defteri kayıtlı esnafın çalıştığı iş kollarından hareketle bir değerlendirme yapacak olursak kısaca şu neticelere varabiliriz: Kayıtlardaki esnafın genellikle günlük ihtiyaçları temine yarayan işlerle iştigal ettikleri ve daha çok hizmet sektöründe yoğunlaştıkları görülmektedir. Şanlıurfa'ya göç eden esnafın meslekleri genellikle temel gereksinimleri belirleyen Değirmencilik, Rençberlik, Aşçılık gibi meslekler olmuştur. Şanlıurfa kenti bu dönemde sanayi öncesi toplum hayatını yaşamaktadır.

Esnafın ekonomik durumuna baktığımızda ise verdikleri vergi miktarına göre maddi durumlarının düşük seviyede olduğunu söylemek gerekir. Osmanlı devletinde gayri müslümlerin vermiş oldukları vergi gruplarından maddi durumu en yüksek olan "Ala", orta halli maddi duruma sahip olanların "evsat" ve maddi durumları düşük olanlardan ise "edna" seviyesinde vergi miktarı alınmıştır. Bu durumu değerlendirdiğimizde "edna" sayısının fazla olduğu görülmektedir. Bu da bize aslında Şanlıurfa'da çalışan esnafın maddi durumlarının iyi olmadıklarını ve Urfa'ya da çalışmak için geldiklerini göstermektedir.

İncelemiş olduğumuz Reaya defterinde elde edilen bir diğer sonuç ise Şanlıurfa kentimizin bu dönemde iş sahasında elverişli olduğu sonucu çıkmaktadır. Ayrıca göç ve iskan konularını araştıran araştırmacılar için de Reaya ve Nüfus kayıtlarının önemli olduğunu bizlere göstermektedir.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

1. BOA NFSD, Sıra numarası: 3821; B.O.A., A.DVNSMHM.d., no:146; B.O.A., A.DVNSMHM.d., no:508.; B.O.A., C.ML, no:18365; B.O.A., İ.DA no:592, s.1.3.; B.O.A., A.MKT.MVL, no:3.; B.O.A., A.DVN., no:74.; B.O.A., A.DVN., no:93.; B.O.A., A.MKT., no:68., s.1-2; B.O.A., A.MKT.DV, no:54, s.1.3; B.O.A., MVL. no:76; B.O.A., A.DVNSMHM.d. no:1498; B.O.A., A.DVNSMHM.d. no:55.; B.O.A., A.DVNSMHM.d. no:2104.; B.O.A., A.DVNSMHM.d. no:92; B.O.A., A.DVN, no:91., 1-2.; B.O.A., A.MKT, no:14.; B.O.A., A.DVNSMHM.d. no:700; B.O.A., A.MKT.MHM, no:58.s.1-2.; B.O.A., A.M, no:59.; B.O.A., A.DVNSMHM.d.no:50; B.O.A., A.MKT, no:76, s.1.; B.O.A., A.MKT, no:76, s.1.; B.O.A., Y.PRK.BŞK, no:22, s.1-2.; B.O.A., YB..04, no:1, s.1-2.; B.O.A., AE.SABH.I. no:13119; B.O.A., AE.SABH.I.no:16887; B.O.A., HAT, no:4111; B.O.A., HAT, no:31806

Kitap ve Makaleler

2. ALTI Aziz (2018), "Divaneorman Nahiyesinden 1768-1774 Osmanlı Rus Harbine
3. Asker Temini ve Divaneorman Nahiyesinin Demografik Özellikleri(1773
4. Tarihli 6445 Numaralı Deftere Göre)", *Balkan Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, C.7, S.2, s.311-340.
5. AYGÜN Necmettin (2018), "Nüfus Defterleri'ne Göre Boynuinceli Aşireti (1830- 1845)", *Belleten*, C. LXXXII, S.295, Ankara, s.900-956.
6. BİLGİN Arif (2003), "Matbah-ı Âmire", *TDVİA*, C.28, Ankara, s.115-119.
7. *Divanü Lûgat-ı Türk Tercümesi III* (1986), (Çev. Besim Atalay), Ankara, s.282, 355.
8. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (2006), Haz: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, YKY, yay., İstanbul.
9. GÖYÜNÇ Nejat (1994), "Diyarbakır" *TDVİA*, C.9, Ankara, s.464-469.
10. HALICI Nevin (2009), *Türk Mutfağı*, Oğlak Yayınları, İstanbul, s.20-25.
11. İLKUNUR Haydaroglu(2003), "Osmanlı Saray Mutfağından Notlar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 34, Ankara, s.1-9.
12. İNALCIK Halil (1967), "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History*, Vol. 29, No: 1, s.97-140.
13. KELEŞ, Erdoğan, "Hayriye Tüccarı Elhac Mehmet Ağa'nın Terekesi", <https://www.researchgate.net/publication/290447778>
14. KOÇ Yunus (2013), "Ömer Lütfi Barka'nın Tarihsel Demografi Çalışmalarına
15. Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları", *Bilig*, S.65, Bahar, s.177-202.
16. PAKALIN Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, MEB Yay., İstanbul.
17. ÖZGÜN Cihan (2008), "Osmanlı Ekonomi Politikğine Kısa Bir Bakış (XVIII- XIX. Yüzyıllar)", *Tarih Okulu*, S.1, Sonbahar, s.5-17.
18. SAHİLLİOĞLU Halil(1989), "Altın", *TDVİA*, C.2, Ankara, s.532-536.
19. ŞENEL Şennur (2002, "Osmanlılarda Ticaret Anlayışı ve Ticaret Teşkilatında Yeni Bir yapılanma: Hayriye Tüccarı", *Türkler*, (Editörler: H.C.Güzel, K. Çiçek, S. Koca), C.10, Ankara.
20. TELCİ Cahit, "Osmanlı İktisat Literatüründe Bulunan ve Günümüzde Hâlâ Yaşayan Bir Kavram: Rençber", *Türkler*, C.10, Yeni Türkiye Yay., Ankara, s.714-717.
21. TURAN Ahmet Nezihi (2012), *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, TTK, Ankara.
22. TURAN Ahmet Nezihi (2010), "Şanlıurfa", *TDVİA*, C.38, Ankara, s.336-341.
23. TİETZE Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, C.1, Simurg Yayınları, İstanbul, s.498.
24. KELLEK Cengiz (2012), "Ticaret", *TDVİA*, C.41, Ankara, s.134-144.
25. YİÇİT Ahmet (2007), "XIV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe Livasında Değirmenler", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.18, Bahar.

26. YILMAZÇELİK İbrahim (1996), "XVIII. Yüzyıl İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı Ve İdari Teşkilatlanması", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.29, Ankara, s.217-232.
27. YILMAZÇELİK İbrahim(2000), "Osmanlı Hâkimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.1, Elazığ, s.233-287.

MARMARİS HALKEVİ VE FAALİYETLERİ

Bayram AKÇA ¹ , Seher AKÇA ²

¹ Prof. Dr, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

² Doç. Dr, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

Giriş

Organizasyonların ortaya çıkmasında halkın ekonomik ve sosyal durumunun büyük bir etkisi vardır. 1929 dünya ekonomik buhranının etkileri Türkiye’de de hissedilmiş, başarısız Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi halkta huzursuzluğa yol açmış ve bunun üzerine Atatürk çıktığı yurt gezisinde durumu değerlendirmiştir (Arıkan, 1999: 262-266). 1931 yılında Türk Ocaklarının kapatılmasından sonra yerine Atatürk İnkılaplarını yaymak, halkı toplumsal açıdan aydınlatmak, Türk Milliyetçiliğini geliştirmek ve Türk kültürünü yeniden canlandırıp Türk aydını ile halk arasındaki mesafeyi kapatmak amacıyla Halkevleri açıldı (Akyüz, 1985:378). 19 Şubat 1932 tarihinde kurulan Halkevlerinin amacı; o tarihte Başbakan olan İsmet İnönü’nün ifadesiyle, CHP’nin kültür politikasını yaymak ve halka benimsetmektir (Türkoğlu, 1996: 97- 100). Halkevleri, faaliyetlerini bünyesinde kurulan dokuz şube vasıtasıyla yürütmüştür. 1932 CHP Halkevleri Talimatnamesi’nde bu şubelerin isimlerine şöyle yer vermiştir: *“Dil, Tarih, Edebiyat”, “Güzel Sanatlar”, “Temsil”, “Spor”, “İçtimai Yardım”, “Halk Dershaneleri ve Kurslar”, “Kütüphane ve Neşriyat”, “Köycüler” ve “Müze ve Sergi”* (CHP Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 5; Arslan, 2018: 308). Muğla Halkevi Dergisi’nde ise Halkevlerinin kuruluş amacı şöyle açıklanmıştır: *“Halkevleri Kemalizmin ve demokrasinin en kuvvetli prensiplerinden birisi olan sınıfsız millet yaratmak hususunda ümit bağladığımız bir kurumdur. Sosyal mevkileri ve meslekleri ne olursa olsun, bütün vatandaşlar bu temiz çatının altında yer bulurlar, eşit muamele görürler ve herkes payına düşen istifadeyi sağlar. Bir demirci ile bir hekim, bir fırıncı ile bir mühendis, bir dülgere bir ressamın yan yana bağdaş kurduğu, dertleştiği, birbiriyle düşünce takası yaptığı başka bir kurumumuz yoktur.”* (Çolak, 2001: 111).

Hızlı bir şekilde Türkiye genelinde 5.000’i aşkın şube sayısına ulaşan halkevleri, köylerde halk odaları vasıtası ile vatandaşın ayağına gitmiştir. Köylerde yayılan halk kütüphaneleri ile de ulusal tabanın yaygın eğitimi gerçekleştirilmiştir. Halkevleri, yurdun her köşesinde dergiler çıkarmış ve kitaplar yayımlamıştır. Ayrıca, konferanslar ve kongreler düzenleyerek ulusal kültürün gelişmesini sağlamıştır. Halkevleri, halkçılık temeline dayalı çağdaş bir halk yaratma projesinin aracı olmuştur. Halkevleri projesi, bir anlamda da dil ve tarih kurumlarının tamamlayıcısı olmuştur. Dil ve tarih kurumlarının yaptığı çalışmalar Halkevleri dergileri vasıtası ile halka ulaştırılmaya çalışılmıştır. Halkevleri, Cumhuriyet yönetiminin kendi halkı ile kucaklaşmasında yaygın eğitim ve kültür kuruluşları olarak büyük sorumluluk üstlenmiştir (Çeçen, 2007: 277-278).

19 Şubat 1932 tarihinde Ankara’da ilk Halkevi açıldığı zaman Marmaris’in ileri gelenleri Marmaris İlçesi’nde de bir Halkevi’nin açılmasını arzu etmiştir. Ancak Marmaris İlçesi’nde Halkevi hemen tesis edilememiştir. 1938 yılına gelindiği zaman tüm şartların olgunlaşması üzerine Muğla, Milas ve Fethiye Halkevlerinden sonra Marmaris İlçesi’nde de Marmaris Halkevi açılmıştır (BCA,490.01.1766.1164.1). Bu makale Fethiye Halkevi’nin faaliyetleri ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın hazırlanmasında arşiv belgelerinde yer alan raporlardan ve tetkik eserlerden istifade edilmiştir. Çalışma ile bu alanda yapılmış olan araştırmalara katkı sağlamak hedeflenmiştir.

1. Marmaris Halkevi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Marmaris Halkevi ildeki diğer Halkevlerinden daha geç teşkilatlandığı için il özel yönetim bütçesinden ve belediyeden yapılan yardımlardan da geç faydalanmaya başlamıştır. 1935 yılında Muğla il özel yönetim bütçesinden Muğla Halkevleri için 9.000 lira tutarında yardım yapılmıştır. Yapılan bu yardımın 2.500 lirası doğrudan yardım, 4.500 lirası Halkevi binaları inşaatı için, 1.000 lirası hayır cemiyetlerine yardım yapılması için ve 1.000 lirası da spor kulüplerine yardım için tahsis edilmiştir. Sözü

edilen yardımların 100 lirasının doğrudan Marmaris Spor Kulübü'ne aktarılmıştır (BCA,490.100.1518.178.20-21).

1936 yılında Belediye bütçelerinden Muğla Halkevlerine toplamda 1.300 lira yardım yapılmışken, Marmaris'teki oluşmaya başlayan teşkilata yardım yapılmamıştır (BCA,490.100.1518.178.19).

1939 yılında hususi idare bütçesinden Muğla Halkevlerine 14.000 lira ödenmiştir, fakat bu miktarın ne kadarının bu şubeye aktarıldığı belirtilmemiştir. 1939 yılı belediyeler bütçesinden Muğla halkevlerine toplam 1.033 lira ödenmiş, fakat bu meblağdan Marmaris Halkevi'ne aktarılmamıştır (BCA,490.100.1518.178.14-15).

Marmaris Halkevi tesis edildikten sonra hızlı bir şekilde faaliyetlerine başlamıştır. Bu faaliyetler aynı zamanda denetlenmekteydi. Bu kapsamda 1939 yılında Marmaris Halkevi'nin çalışmaları Zonguldak Milletvekili tarafından teftiş edilmiştir. Bu teftiş ile Marmaris Halkevinin 4 şube ile çalışmalarına devam ettiği tespit edilmiştir. Halkevinin en önemli sorununun yeni bir binaya duyulan ihtiyaç olduğu ve bu konuda sabık Muğla Valisi Recai Güreli'nin çalışma başlattığı belirlenmiştir. Planlanan çalışmaya göre önce eski mektep binasını sonra da kordon boyunda bulunan eski hükümet konağının tamir ve tefriş edilerek Marmaris Halkevi'ne tahsis edilmesine karar verilmiştir. Recai Güreli'nin başka bir ile tayininin çıkması üzerine yeni gelecek valinin ne yapacağını bilinmediği tespit edilmiştir. 3.000 nüfuslu Marmaris'in bir Halkevi binasını hak ettiği ve Halkevi şubelerinin bu konuda birer program hazırlayarak bunlardan genel merkezi haberdar etmeleri istenmiştir (BCA,490.01.1001.867.1).

Marmaris Halkevi ilk açıldığı zaman kiralık bir binada faaliyetlerine başlamıştır. Fakat bu bina ihtiyaçlara karşılayacak durumda değildi. Bu nedenle 1939 yılında Marmaris Halkevi Başkanı Ali Fuad Kromer CHP Genel Sekreterliği'ne bir yazı göndererek, Muğla Valiliği tarafından müzayedeye çıkarılmış olan eski Marmaris İlk Mektep Binası'nın Halkevi için uygun olduğu ve bu nedenle binanın kendilerine verilmesi hususunda Muğla Valiliği'ne yazı yazılmasını istemiştir (BCA,490.01.1766.1164.1).

Marmaris Halkevi'nin yukarıdaki yazısına CHP Genel Sekreterliği CHP Muğla Vilayet İdare Heyeti vasıtasıyla cevap vermiştir. Verilen cevapta Marmaris Halkevi için istenen binanın bu iş için uygun olup olmadığının incelenerek en kısa zamanda merkeze bildirilmesi istenmiştir. Fakat bu girişim sonucu Marmaris Halkevi bir binaya kavuşamamıştır (BCA,490.01.1766.1164.1).

5 Aralık 1939 tarihinde CHP Denizli Bölge Müfettişi Dr. Rıza Levent'in Marmaris Halkevi'ne dair hazırlamış olduğu raporda; Marmaris Halkevi'nin spor, köycülük, temsil ve kütüphane ve yayın şubesi olmak üzere 4 şube ile faaliyet gösterdiği belirtilmiştir. Levent, Marmaris Kaymakamı ve Marmaris Belediye Başkanı'nın Halkevi ile fazla ilgilenmediğini, kira ile tutulan parti binasından halkevine bir oda tahsis edildiğini ve faaliyetlerini buradan yürüttüğünü ve Halkevine hiç para yardımının yapılmadığını ve demirbaş eşyasının bulunmadığını ifade etmiştir (BCA,490.01.1001.869).

4 Mayıs 1940 tarihinde Halkevlerinin çalışmalarını yeniden denetleyen CHP Denizli Bölge Müfettişi Mardin Mebusu Dr. Rıza Levent, Marmaris Halkevi hakkında yeni bir rapor hazırlamıştır. Raporda Halkevinin idare heyeti ve azalarının hükümetin amir ve memurlarıyla arasının iyi olmadığı, Halkevi Başkanlığı'nı kimsenin üstlenmediği için bu görevi CHP İlçe Başkanı'nın yürüttüğü, Halkevine genel merkezden gelen para dışında halkın ve belediyenin yeterince yardımda bulunmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca, 4 şubeden ibaret olan Halkevinde şubelerin isminin olduğu, ancak faaliyetlerinin olmadığı, Halkevinin hiç eşyasının olmadığı, kullanılan eşyaların belediyeye ait olduğu, Halkevinin

aza varidat ve demirbaş defterlerinin tutulmadığı ve Halkevi için acilen yeni bir binaya ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir (BCA,490.01.1001.867.1).

16 Kasım 1940 tarihinde Halkevlerinin çalışmalarını tekrar denetleyen CHP Aydın Bölge Müfettişi Mardin Mebusu Dr. Rıza Levent, Marmaris Halkevi hakkında yeni bir rapor daha hazırlamıştır. Raporda Halkevi İdare Heyeti ile Marmaris Kaymakamı, öğretmen ve devlet memurlarının arasının iyi olduğu, öğretmen ve memurların Halkevinin faal olan 4 şubesinde görev aldıkları, Halkevinin yaşaması ve gelişmesi için vilayetten 1940 yılında 400 lira verildiği, ifade edilmiştir. Marmaris Belediyesi'nin nakdi yardım yapmasa da kendi binasında bir oda ve salon tahsis ederek oranın masa, sandalye, elektrik ve su ihtiyaçlarını karşıladığı, Halkevinde radyonun bulunmasının halkın buraya gelmesinin en büyük nedeni olduğu ve Halkevinin demirbaş, aza ve hesap defterlerinin muntazam tutulduğu belirtmiştir (BCA,490.01.1001.867.1).

1940 yılında hususi idare bütçesinden Muğla Halkevlerine 15.000 lira ödenmiştir, fakat bu miktarın ne kadarının bu şubeye aktarıldığı belirtilmemiştir. 1940 yılı belediyeler bütçesinden Muğla halkevlerine toplam 930 lira ödenmiş, fakat bu tutardan Marmaris Halkevi'ne aktarılmamıştır (BCA,490.100.1518.178.8-9).

CHP Aydın Bölge Müfettişi Mardin Mebusu Rıza Levent'in Marmaris Halkevi'ne dair 21 Mayıs 1941 tarihli raporunda şu bilgiler verilmiştir: *"Halkevi, 4 şube ile faaliyetine başladıysa da Sosyal Yardım Şubesi'nin de açılmasıyla bu sayı 5'e çıkmıştır. Ancak bina, elemen ve para noksanlığı nedeniyle 3 şube halinde çalışmasının daha uygun olacağı belirlenmiştir. Yıllık gelirinin 500 lira olması gerekirken, bunun sadece 350 lirasının tahsil edilebildiği, 12.000 lira bütçeye sahip Belediyenin hiç yardımda bulunmadığı ve bu nedenle şubelere gereken maddi yardımların yapılamadığı tespit edilmiştir. Kaza Kaymakamı Rıfat Bingöl'ün ve halkının ilgisinin oldukça iyi olduğu, aza kaydına devam edildiği ve bugün itibarıyla aza sayısının 156 olduğu belirlenmiştir. Çalışma, aza kaydı ve demirbaş defterlerinin muntazaman tutulduğu ve kendine ait binası olmadığı için şimdilik Belediye Binası'nın bir salonunda faaliyetlerine devam ettiği ve acilen yeni bir binaya ihtiyaç duyulduğu belirlenmiştir."* (BCA,490.01.1001.869.1).

11 Kasım 1941 tarihinde CHP Aydın Bölge Müfettişi, Mardin Mebusu Dr. Rıza Levent, Marmaris Halkevi hakkındaki yeni bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda Marmaris Halkevi'nin İdare Heyeti ve azalarının öğretmen ve memurlardan oluştuğu, bunların il, ilçe ve Parti İdare Heyeti ile ilişkilerinin iyi olduğu, İl İdare Heyeti tarafından 400 lira ve Marmaris Belediyesi tarafından da 50 lira olmak üzere toplam Halkevine yıllık 450 lira yardım yapıldığı ifade edilmiştir. Halkevinin 4 şubesinin faal olduğu ve bunların da halkın ihtiyaçlarını karşıladığı ve daha fazla şube için ne bina ne para ne de elemanın müsait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Halkevinin halk üzerinde tesirinin iyi olduğu, özellikle resmi gün ve bayramların burada kutlandığı, Halkevinin demirbaş, hesap ve üye defterlerinin muntazaman tutulduğu, Halkevi binasının ihtiyaca cevap vermediği ve bu nedenle Marmaris Belediyesi ile işbirliği yapılarak uygun bir arsa temin edilmesi gerektiği aktarılmıştır (BCA,490.01.001.869.1).

1942 yılında hususi idare bütçesinden Muğla Halkevlerine 4.925 lira ödenmiştir. Bu ödemenin 400 lirası Marmaris Halkevi'ne yapılmıştır. Aynı yıl 1942 yılı belediyeler bütçesinden Muğla Halkevlerine toplam 925 lira ödenmiş ve bunun 75 lirası Marmaris Halkevi'ne aktarılmıştır (BCA,490.100.1518.178.5-6).

1943 yılında hususi idare bütçesinden Muğla Halkevlerine 5.850 lira ödenmiştir. Bu ödemenin 350 lirası Marmaris Halkevi'ne yapılmıştır. Aynı yıl 1943 yılı belediyeler bütçesinden Muğla Halkevlerine toplam 1.300 lira ödenmiş, fakat bu tutardan Marmaris Halkevi'ne aktarılmamıştır (BCA,490.100.1518.178.5-6). Türkiye genelinde 1944 devlet bütçesinden halkevlerine 2 milyon 800 bin lira yardım yapılmışken, 1950'de yardım

miktarı 1 milyon 250 bin liraya düşmüştür. Ülke genelinde yıllar içinde ödeneğin düşmesi ilçe halkevinin de olumsuz etkilemiş olmalıdır (Çolak, 2000: 56).

21 Ağustos 1943 tarihinde CHP Aydın Bölge Müfettişi Fazıl Şerafettin Bürge'nin Marmaris Halkevi hakkında hazırladığı raporda; Halkevinin 187 üyesinin bulunduğu, temsil, spor, kütüphane ve yayın ve köycülük şubelerinin faal olarak çalıştığı belirtilmiştir (BCA,490.01.1001.869.1).

27 Ekim 1944 tarihinde Muğla Vilayeti'nde faaliyet gösteren Halkevlerini tekrar teftiş eden Aydın Bölge Müfettişi Dr. Fazıl Şerafettin Bürge hazırladığı raporda Halkevi çalışmalarının genelde verimli olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Bürge, Marmaris Halkevinin spor, kütüphanecilik, köycülük ve temsil şubelerinin faal olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Halkevinin sadece 50 lira parasının bulunduğunu, partinin ve Halkevinin Belediye Binası'nda ücretsiz birer odayı paylaştığını ve yeni bir bina için ne arsalarının ne de paralarının olduğunu ve sahilde boş bir arsa bularak Marmaris'e yakışır bir Halkevi binası yapmalarını tavsiye ettiğini belirtmiştir (BCA,490.01.1001.869.1).

1945 yılına gelindiğinde Marmaris Halkevi kendine uygun bir bina bulma girişimine tekrar başladı. Bu dönemde de Marmaris'te Sümerbank ve İş Bankası ortaklığında inşa edilerek Süngercilik Şirketi'nin kullanımına verilen ve bir süre sonra da terk edilen binanın CHP Genel Sekreterliği'nce satın alınarak Marmaris Halkevi'nin kullanımına verilmesi istenmiştir. CHP Genel Sekreterliği bu isteğin yerine getirilmesi için CHP Muğla Vilayet İdare Heyeti'ne yazdıysa da, bina Tekel İdaresi tarafından satın alındığı için talep yerine getirilememiştir. Böylece Marmaris Halkevi kiralık binada faaliyetlerine devam etmek zorunda kalmıştır (BCA,490.01.1766.1164.1).

2. Marmaris Halkevi Şubelerinin Faaliyetleri

2.1. Dil-Tarih ve Edebiyat Şubesi

Dil-Tarih ve Edebiyat Şubesi'nin amacı; muhitin umumi bilgisinin artmasına, parti prensiplerinin kökleşmesine, yurt sevgisinin, yurttaşlık vazifeleri duygusunun yükselmesine yarayacak mevzularda konuşmalar ve konferanslar tertiplemekle beraber dil ve edebiyat mevzularıyla da bilhassa meşgul olmaktır. Bunun için de Türk dili ve edebiyatı alanlarında çalışmalar yapmak, bu alanlarda daha önceden çalışmalar yapmış Türk büyüklerini anmak için törenler tertiplemiş ve Halkevi adına bir dergi çıkarmıştır (Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi,1940: 5- 9).

Marmaris Halkevi'nin bir yayın organı olmasa da Marmaris'e dair folklor değerleri Muğla Halkevi Dergisi vasıtasıyla halka ulaştırılmıştır. Adı geçen derginin dördüncü sayının 12'inci sayfasında Cavit Aker tarafından derlenen "*Marmaris Halk Manileri*" yayınlanmıştır (Arslan, 2019a: 228; Muğla, Haziran 1937: 112).

1940 yılında bu şube vasıtasıyla Marmaris Halkevi'nde Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Bey "*Dünya Ahvali Karşısında Memleketin Vaziyeti ve İstikameti*" konulu bir konferans vermiştir. Marmaris halkından yoğun ilgi gören bu konferansta konuşmacı dünyadaki genel siyasi, askeri ve ekonomik durumu değerlendirdikten sonra, Türkiye'nin iç ve dış politikada neler yapması gerektiğinden bahsetmiştir (Çolak, 2001: 106). Aslında bu tür konferanslar farklı Halkevleri tarafından da düzenlenmiştir. Örneğin; Antalya Halkevi'nde de Denizli Mebusu Necip Ali Küçük II. Dünya Savaşı gelişmeleri konusunda 28 Mart 1940 tarihinde saat 21.00'da bir konferans vermiştir (Arslan, 2018: 310).

16 Kasım 1940 tarihinde Halkevlerinin çalışmalarını denetleyen CHP Aydın Bölge Müfettişi Mardin Mebusu Dr. Rıza Levent'in Marmaris Halkevi hakkında hazırladığı

raporda; Marmaris Halkevi'nin bu şubesinin düzenli olarak konferanslar tertiplediği ve buna da halkın yoğun rağbet gösterdiği ifade edilmiştir (BCA,490.01.1001.867.1).

21 Mayıs 1941 tarihinde CHP Aydın Bölge Müfettişi Mardin Mebusu Dr. Rıza Levent'in Marmaris Halkevi'ne dair raporunda; Halkevinin bu şubesinin oldukça aktif olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu şubede CHP Merkez Kaza Başkanı İsmet Öner'in, Bozburun Nahiye Müdürü Reşit Bey'in ve Marmaris Askeri Tabur Komutanı'nın ülkenin genel durumu hakkında konferanslar verdiği belirtilmiştir (BCA,490.01.1001.869.1).

2.2. Güzel Sanatlar Şubesi

Bu şubenin amacı; Müzik, resim, mimari, süsleme gibi sanatlarda profesyonel veya amatör unsurları bir araya toplamak, genç kabiliyetleri korumak ve bunların yetişmesine yardımcı olmaktır (Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi, 1940: 9- 13).

2.3. Temsil Şubesi

Halkevleri temsil şubenin amacı; Halkevlerinde bir hayat ve hareket uyandırmak, şehir ve kasabaların tiyatro ihtiyaçlarını gidermek, gençleri güzel ve serbest konuşmaya alıştırmak, memleket ve toplum için yararlı telkinlerde bulunmak ve tiyatro sanatçısı olabilecek yeteneklerin kendilerini göstermelerine imkân vermektir (Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi, 1940: 13- 15).

16 Kasım 1940 tarihinde Halkevlerinin çalışmalarını denetleyen CHP Aydın Bölge Müfettişi Mardin Mebusu Dr. Rıza Levent'in Marmaris Halkevi hakkında hazırladığı raporda; Halkevinin bu şubesinin ara ara müsamereler düzenlediği ve etkinliklere halkın yoğun ilgi gösterdiği, belirttiştir (BCA,490.01.1001.867.1).

11 Kasım 1941 tarihinde CHP Aydın Bölge Müfettişi, Mardin Mebusu Dr. Rıza Levent'in hazırladığı Marmaris Halkevi hakkındaki raporda; Halkevinin temsil şubesinin olmasına rağmen çok durgun olduğu ve daha aktif hale getirilmesi gerektiği, belirtilmiştir (BCA,490.01.1001.869.1).

21 Ağustos 1943 tarihinde CHP Aydın Bölge Müfettişi Fazıl Şerafettin Bürge'nin Marmaris Halkevi hakkında hazırladığı raporda; Halkevi'nde sahneleri olmadığı için bu şubenin faal olmadığı yazmaktadır (BCA,490.01.1001.869.1).

CHP Genel Sekreterliği, 24 Eylül 1945 tarih ve 5/2672 numaralı yazı ile Marmaris Halkevi Temsil Şubesi'nden faaliyetlerine dair bir rapor istemiştir. 11 Kasım 1945'te Marmaris Halkevi Başkanı Kadir Yalçın 24 Eylül 1945 tarih ve 5/2672 numaralı yazıya karşılık şu cevabı vermiştir: *"İlişik olarak gönderilen repertuvar listesi alınmıştır. Emir gereğince hareket olunacaktır. Ayrıca ilişik olarak gönderilen rejisör fişi de doldurulamamıştır. Bu husustaki gereken malumat talimatına göre fişin arka kısmındaki idare kurulunun malumat ve tasdiki yerine derç olunduğunu arz ederim."* (BCA,490.100.1025.944.2).

2.4. Spor Şubesi

Halkevleri Spor Şubesi'nin amacı; Halkevleri mensuplarına ve arzu edenlere kapalı veya açık salonlarda Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü ile müşterek olarak tertip edilecek programlara göre sportif faaliyetler düzenlemektir. Böylece jimnastik, güreş, atlı cirit, boks, deniz sporları, dağcılık ve kayak, avcılık, bisiklet yarışları ve millî rakslar gibi alanlarda sportif etkinlikler sağlanmak istenmiştir (Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi, 1940: 15- 19). Öyle ki; spor kolları büyük bir aşkla çalışmıştır. Örneğin; Milas Halkevi Spor Kolu tarafından bir marş hazırlanmıştır (Arslan, 2019b: 150; Yeni Milas, İkinci

Teşrin 1936: 4). 1936 yılında Belediye bütçelerinden Marmaris'teki spor faaliyetleri için 50 lira yardım yapılmıştır (BCA,490.100.1518.178.19).

21 Ağustos 1943 tarihinde CHP Aydın Bölge Müfettişi Fazıl Şerafettin Bürge'nin Marmaris Halkevi hakkında hazırladığı raporda; Bu yıl spor şubesinin çok faal olduğu ve şube üyelerinin Ege Bölgesi Kürek Müsabakaları'nda birinci oldukları belirtilmiştir. Bürge, spor şubesinin sahaları olmadığı için kara sporlarına fazla önem veremedikleri ve bu konuda da partiden yardım talep ettiklerini, yazmaktadır (BCA,490.01.1001.869.1).

27 Ekim 1944 tarihinde Muğla Vilayetinde faaliyet gösteren Halkevlerini teftiş eden Aydın Bölge Müfettişi Dr. Fazıl Şerafettin Bürge verdiği raporda Halkevi çalışmalarının genelde verimli olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Sayın Bürge Marmaris'te hem parti hem de Halkevine karşı çok ilgili, Halkevi kâtipliği de yapan ve spordan da anlayan Mehmet Ali Sümer adlı bir kişinin bulunduğunu yazmaktadır. Bu kişinin deniz sporlarına çok ilgili olduğunu Ankara'da bu konuda eğitim aldığını, kendisine deniz sporları için gerekli olan eksik malzemelerinin listesini hazırlattığını yazmaktadır. Bürge, Marmaris'te deniz sporlarını canlandırmak için sahilde bulunacak bir arsa üzerine İzmir Bahribaba'da yaptırılan Deniz Sporları Tesisleri'nin küçük bir modelinin inşa edilmesini tavsiye etmiştir (BCA,490.01.1001.869.1).

2.5. Sosyal Yardım Şubesi

Halkevleri Sosyal Yardım Şubesi'nin amacı; Halkevinin bulunduğu bölgede hakiki surette yardıma muhtaç kimsesiz çocuklar, kadınlar, düşkün hasta ve yaşlılar gibi vatandaşlar hakkında toplumun şefkat ve yardım duygusunu uyandırmak, onları muayene ettirmek ve onlar için gelir temin etmektir (Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi,1940: 19- 21). Marmaris Halkevi'nin bu şubesi aynı yönde çalışmalar yapmış olmakla beraber, yürüttüğü çalışmalara dair raporlarda yeterli malumat yoktur.

2.6. Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi

Halkevleri Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi'nin amacı; halkın bilgisini yüceltecek her türlü okutma-yazma ve yetiştirme hareketlerinin ilerleyip gelişmesini sağlamak ve korumak maksadıyla Halkevinde Türkçe okuyup-yazma, dikiş-nakış, çiçekçilik, muhasebe, bağcılık, arıcılık ve yabancı dil kursları açmaktır (Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi,1940: 22- 24). Marmaris Halkevi'nin bu şubesi aynı yönde çalışmalar yapmış olmakla beraber, yürüttüğü çalışmalara dair raporlarda yeterli malumat yoktur.

2.7. Kütüphane ve Yayın Şubesi

Halkevleri Kütüphane ve Yayın Şubesi'nin temel amacı; okuma alışkanlığının artırılması ve bilgiye ulaşımın kolaylaştırılmasıdır. Kütüphaneler halkın bilgisinin ilerlemesinde başlıca amildir. Bu nedenle her halkevinin bir kütüphane ve okuma odasının bulunması Halkevinin ilk kurulma şartlarından sayılır. Halkevleri kendi kütüphane ve okuma odalarını kendi binalarından ayrı yerlerde de kurabilirler. Bulunduğu şehir veya kasabada başka kütüphane varsa okuma zevk ve ihtiyacını yaymak için onlarla da işbirliği yapabilirler (Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi,1940: 24- 27).

1934-1935 eğitim-öğretim yılında Marmaris Halk Okuma Odası Kütüphanesi'ne hükümet tarafından 11 kitap kazandırılmış ve okuyucunun hizmetine sunulmuştur. Böylece 1934-1935 eğitim- öğretim yılında Marmaris Halk Okuma Odası Kütüphanesi'nde 196 adet Türkçe kitap yer almıştır. 1934 yılında Marmaris şehir merkezinde 1 ve köylerde 3 olmak üzere toplam 4 okuma odası bulunmaktadır (Milli Eğitim İstatistikleri, 1934- 1935: 6, 14).

4 Mayıs 1940 tarihinde Halkevlerinin çalışmalarını denetleyen CHP Denizli Bölge Müfettişi Mardin Mebusu Dr. Rıza Levent'in hazırladığı Marmaris Halkevi hakkındaki raporda; Halkevinin Kütüphane Şubesinin faal olduğunu ve defterlerinin düzenli olduğunu belirtilmiştir. Ayrıca kitaplarının olduğunu ancak ciltlenmesi gerektiğini ve kütüphane dolaplarının hemen yaptırılarak bu kitapların buraya düzenli şekilde konarak okuyucu hizmetine sunulması gerektiğini ifade edilmiştir (BCA,490.01.1001.867.1).

21 Mayıs 1941 tarihinde CHP Aydın Bölge Müfettişi Mardin Mebusu Rıza Levent'in Marmaris Halkevine dair raporunda; Halkevinin Kütüphane Şubesi'nin iyi çalıştığı, kitapları cilt ettirildiği, yeni dolap ve sandalyeler ile okuma salonunun tefriş edildiği belirtilmiştir (BCA,490.01.1001.869.1).

21 Temmuz 1943 tarihinde CHP Aydın Bölge Müfettişi Fazıl Şerafettin Bürge'nin Marmaris Halkevi hakkında hazırladığı raporda; bu şubenin çoğu ciltsiz olmak üzere 1.034 kitabı vardı ve son altı ayda okuyucu sayısının da 541 olarak kaydedildiği belirtilmiştir (BCA,490.01.1001.869.1). Marmaris Halkevi Kütüphanesi'nde bulunan kitap sayısı Muğla Halkevleri şubelerinin kitap sayısı ortalaması civarındadır.

1944-1945 eğitim-öğretim yılında Marmaris Halkevi Kütüphane ve Yayın Şubesi'ne hükümet tarafından 62 kitap kazandırılmış ve okuyucunun hizmetine sunulmuştur. Aynı yıl 38 kitap da parayla satın alınarak raflardaki yerini almıştır. Böylece 1944-1945 eğitim- öğretim yılında Marmaris Halkevi'nin bu şubesinde 1.232 adet Türkçe kitap ve 12 Arapça olmak üzere 1.232 kitap yer almıştır (Milli Eğitim İstatistikleri, 1944- 1945: 30). Merkezdeki bu kütüphanelerin yanında, köylerde de okuma odaları yer almıştır. İlçeye bağlı köylerdeki okuma odası ve bu odalarda bulunan kitaplar aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 1. 1944- 1945 Yılı Marmaris Halk Okuma Odaları ve Bu Odalarda Bulunan Kitap Sayısı (Milli Eğitim İstatistikleri, 1944- 1945: 92).

Köy Adı	Türkçe Kitap Sayısı	Arap Harfleri İle Yazılmış Kitap Sayısı	Yabancı Dil ile Yazılmış Kitap Sayısı	Toplam Kitap Sayısı
Bayır	39	-	-	39
Bozburun	47	-	-	47
Fenaket	52	-	-	52
Orhaniye	36	-	-	36
Selimiye	45	-	-	45
Söğüt	54	-	-	54

2.8. Köycülük Şubesi

Halkevleri Köycülük Şubesi'nin amacı; köylerin sosyal, sıhhi, bedii gelişmelerine ve köyler ile şehirlerarasındaki karşılıklı sevgi ve tesanüt duygularının kuvvetlenmesine çalışmaktır. Şube bu amaçla Halkevinin, halk dersaneleri, temsil, sosyal yardım gibi diğer şubelerinin de katılımıyla köylere geziler düzenleyerek köylünün çeşitli ihtiyaçlarını karşılar. Bütün köy öğretmenleri köylünün refah seviyesinin yükselmesi için çalıştığından dolayı bu şubenin doğal üyesidir (Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi, 1940: 27- 29). Köycülük şubeleri, gelişmesi ve köylünün bilinçlenmesi için köylere birçok dostluk gezisi düzenlemiştir. Esasında köylülerin kentlere davet edilerek kültür çalışmalarına dâhil edilmelerine çalışılmıştır. Fakat uygulamada bu gerçekleştirilemediğinden köy gezilerinin düzenlenmesine karar verilmiştir (Kirby, 2010: 104).

11 Kasım 1941 tarihinde CHP Aydın Bölge Müfettişi Mardin Mebusu Dr. Rıza Levent'in Marmaris Halkevi hakkında hazırladığı raporda; Halkevinin Köycülük

Şubesi'nin çok durgun olduğu ve bu nedenle daha aktif hale getirilmesi gerektiği belirtilmiştir.(BCA,490.01.1001.869.1). 21 Ağustos 1943 tarihinde CHP Aydın Bölge Müfettişi Fazıl Şerafettin Bürge'nin Marmaris Halkevi hakkında hazırladığı raporda; bu şubenin köy ve köylülerle irtibat konusunda fazla başarı sağlayamadığı belirtilmiştir (BCA,490.01.1001.869.1).

2.9. Müze ve Sergi Şubesi

Halkevleri Müze ve Sergi Şubesi'nin amacı; milli ve mahalli tarihle ilgili kendi bölgelerinde araştırma yapmak, elde edilen bilgileri geçmişteki bilgilerle birleştirerek sözlü veya yazılı olarak halka sunmaktır. Ayrıca, Halkevi bölgesinde bulunan tarihi eserleri koruma altına almak, varsa müzelerin eksikliklerini gidermek ve Halkevine ait bir arkeoloji müzesi kurmaktır (Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi,1940: 29- 30). Halkevlerinden bir kısmı mintıkalarının tarihlerini araştırmışlar ve yöre halkına tarihi sevdirmeye çalışmışlardır. Halkevleri, tarihi bilgileri edinme ve halkı bilinçlendirme hususunda önemli çalışmalar yapmışlardır (Arslan, 2017: 321; Arık, 1947: 112). Bu dönemde başlayan çalışmaların etkisiyle Marmaris'te öncelikle arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiş, ardından da bir müze teşkil edilmesi sağlanmıştır (BCA,030.18.01.02.121.90.9; BCA,030.18.01.02.152.26.10).

19 Şubat 1932 tarihinde Türk kültürünü yeniden canlandırmak, aydın ile halk arasındaki uçurumu kapatmak ve CHP'nin kültür politikasını halka yaymak amacıyla il ve ilçelerde Halkevleri ve köy ve bucaklarda da Halk Odaları kurulmuştu. Halkevleri ve Halk Okuma Odaları tüm Türkiye'de olduğu gibi Muğla İli'nin Marmaris İlçesi'nde de halkın sosyal, siyasal ve ekonomik olarak aydınlanmasında, Atatürk İnkıplarının topluma benimsetilmesinde ve CHP ile halk arasında bir köprü kurulmasında önemli işlevler görmüştür. Ancak bu kültür kuruluşları 1946 yılında çok partili hayata geçtikten sonra yavaş yavaş eski önemini yitirmeye başlamıştır (Akça, 2002: 141; Türkoğlu, 1996: 97- 99; Özacın, 1996: 87)

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle Halkevleri ve dolayısıyla Marmaris Halkevi de faaliyetlerini daha da yavaşlattı. 8 Ağustos 1951 tarihinde ise Halkevlerinin faaliyetlerini resmen sonlandıran 5830 Sayılı Kanun Refik Şevket İnçe ve arkadaşları tarafından TBMM'ne sunuldu. 11 Ağustos 1951 tarihinde ise bu yasa kabul edilerek Resmi Gazete'de yayınlandı (Özacın,1996: 92) Bu kanunla Marmaris Halkevi de kapatılıp eşyaları önce devlete sonra da Halkevlerinin yerine kurulan Halk Eğitim Merkezlerine devredildi (Uykucu,1983,132).

Sonuç

1932 yılında Türk kültürünü yeniden canlandırmak, aydın ile halk arasındaki uçurumu kapatmak ve CHP'nin kültür politikasını halka yaymak amacıyla il ve ilçelerde Halkevleri ve köy ve bucaklarda da Halk Odaları kurulmuştur. Halkevleri yapılanması, 1932- 1951 yılları arasında Cumhuriyet rejiminin değerlerinin toplum tarafından benimsenmesi için çalışmıştır. Marmaris Halkevi de bu yapılanmanın bir şubesi olarak, bu doğrultuda çalışmıştır. Marmaris Halkevi; Cumhuriyet rejiminin kökleşmesine hizmet etmesinin yanı sıra özellikle dil- tarih ve edebiyat, temsil, spor, sosyal yardım, kütüphane ve köycülük şubeleri vasıtasıyla halka hizmet etmiştir. Marmaris Halkevi'nin ön plana çıkan şubesi, spor şubesi olmuştur. 1943 yılında Marmaris Halkevi Spor Şubesi üyeleri, Ege Bölgesi Kürek Müsabakaları'nda birinci olmuşlardır. Fakat spor şubesinin sahası olmadığı için mensupları kara sporlarına fazla önem verememişler ve bu konuda da partiden yardım talep etmişlerdir. Yine Marmaris Halkevi Halkevi Kütüphane ve Yayın Şubesi, 1.000'in üzerinde kitabı ile halka kütüphanecilik alanında hizmet sunmuştur. Marmaris Halkevi şubeleri arasında kütüphane- yayın şubesi ve spor şubesi

ön plana çıksa da, Halkevi farklı şubeleri vasıtasıyla Marmaris halkının Cumhuriyet rejimini özümsemesine ve halkın sosyal ve ekonomik alanda kendini geliştirmesine hizmet etmiştir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.121.90.9.
2. BCA,030.18.01.02.152.26.10.
3. BCA,490.01.1001.867.1.
4. BCA,490.01.1001.869.1.
5. BCA,490.01.1766.1164.1.

2. Kitaplar, Makaleler ve İstatistikler

6. Akça, B. (2002). *Sosyal-Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
7. Aker, C. (Haziran 1937). "Marmaris Halk Manileri", Muğla, S. 4, s. 12.
8. Akyüz, Y. (1985). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını.
9. Arık, R. O. (1947). *Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu*, Ankara, CHP Halkevleri Yayınları
10. Arıkan, Z. (1999). "Halkevlerinin Kuruluş ve Tarihsel İşlevi", AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, C. 6, S. 23, s. 261- 281.
11. Arslan, R. (Temmuz 2018). "Antalya Halkevi ve Çalışmaları", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, S. 73, s. 306-324.
12. Arslan, R. (2019a). "Muğla: Muğla Halkevi Dergisi", Tarih ve Siyaset Bilimi Araştırmaları, Edit. Aydın Efe, Ankara, Akademisyen Kitapevi Yayınları, s. 219- 248.
13. Arslan, R. (2019b). "Yeni Milas: Milas Halkevi Dergisi", Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler, C. 2, Ankara, Gece Akademi Yayınları, 145- 158.
14. Çeçen, A. (2007). *Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti*, Ankara, Fark Yayınları
15. Çolak, M. (Ocak 2000). "Muğla Halkevi ve Çalışmaları", Toplumsal Tarih, S. 70, s. 53- 57.
16. Çolak, M. (2001). *Muğla'da Eğitim (1923-1950)*, Muğla, Muğla'ya Hizmet Vakfı.
17. *Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi*, (1940). Ankara, Ankara, Zerbamat Basımevi.
18. Kirby, F. (2010). *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, (Çev. Niyazi Berkes), İstanbul, Tarihçi Kitabevi.
19. Özalp, F. ve Feridun Alkan. (1 İkinici Teşrin 1936). "Milas Halkevi Spor Kolu Marşı", Yeni Milas, S. 2, s. 4.
20. Özacın, O. (1996). "Halkevlerinin Dramı", Kebikeç, Yıl: 2, S.3, s. 87-96, Ankara.
21. TC, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, (1947). *Milli Eğitim Genel Kitaplar ve Müzeler ile Halkevleri Odaları ve Okuma Odaları Kitaplıkları, 1944- 1945*, Ankara, Yay. No: 273.
22. TC. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü (1935). *Maarif 1933- 34 Halk Okuma Odaları ve Umumî Kütüphaneler İstatistiği*, İstanbul, Devlet Matbaası, Yay. No: 60.
23. Türkoğlu, Ö. (1996). "Halkevlerinin Kuruluş Amaçlar, Örgütsel Yapısı ve Bazı Uygulamaları." Kebikeç, Yıl: 2, S. 3, s. 97-106.
24. Uykucu, E. (1983). *İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi: Coğrafyası ve Sosyal Yapısı*, İstanbul, Gümüş Basımevi

YEŞİLÇAM SİNEMASINDA MELODRAMATİK ANLATI YAPISI: “İTHAM EDİYORUM” FİLM ÖRNEĞİ

Ali ÖZTÜRK¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi., İstanbul Ayvansaray Üni.- Güzel Sanatlar Fakültesi- Radyo, Televizyon ve Sinema.

GİRİŞ

Sinemada tür olarak melodram, gerçeklikle olan zayıf bağı ve romantik bir anlayışı benimsemesiyle, farklı ulusal sinema ve farklı kültürel aidiyetlerinde var olmayı başarmış bir anlatı biçimidir. Bu anlatı biçimi Yeşilçam sinemasında çekilen melodramlar içinde geçerlidir. Türk sinemasında Tiyatrocular Dönemi'nden Sinemacılar Dönemi'ne geçiş ile birlikte melodramatik öğelerin kullanıldığı filmler çekilmeye başlandığı görülmektedir. Gelişen süreçle birlikte Yeşilçam sinemasının belirleyici, hatta tanımlayıcı bir tür olarak yerleşen melodram, Türk Sineması'nda uzun yıllar hâkimiyetini sürdürecektir bir dönemi başlatmıştır.

Türk sinemasında Yeşilçam tarzı öykü anlatma başlangıç evresi, 1950'li yıllara rastlar. Bu sinema anlayışı her geçen zamanla birlikte kendisini geliştirmiş ve her yıl bir önceki yıla oranla film sayısını arttırmıştır. Bu artış 1960'larda yılda iki yüzden fazla filmi bulmuştur. Film üretim sayısının fazla olduğu bu dönemde Yeşilçam sineması kendisine özgü bir film üretim sistem oluşturmuş olduğu söylenebilir. Oluşturulan bu sistemin egemen söylemi, Yeşilçam'ın ticari sinema kalıplarına ve yıldız sistemine göre çalışan bir olguya sahip olmasıdır. Bu olgular Yeşilçam'ın ekonomik yapısı, yıldız oyuncu sistemi ve içerikle ilgilidir. 1960'lı yıllarda en parlak dönemini yaşayan bu sinema yapısı, ülkedeki ekonomik canlanmayla birlikte, sermayedarlarıyla sinemayı besleyen ve film yapma pratiğini etkileyen bir duruma gelmiştir. Yeşilçam film sektörüne sağlanan ekonomik girdinin çoğunluğu, yapım şirketlerinden ziyade, bir tür taşeron işlevi gören sinema salon işletmelerinden sağlanmıştır. Bu kuruluşların ticari öncelikleri Yeşilçam'ın film üretim koşullarını doğrudan etkilemiştir. Yeşilçam sineması için oluşturulan bu sistem, ticari sinema kalıplarına ve yıldız sistemine göre çalışan bir sektörün yaratılmasına neden olmuştur.

Yeşilçam sineması denildiğinde onun bireyde yaptığı çağrışımların başında melodramlar gelmektedir. Melodramın Yeşilçam sinemasıyla bu kadar özdeş tutulması, dönemin sinema anlayışından kaynaklanmaktadır. Modern toplum idealinin ön çıktığı toplumsal dönüşüm ve değişimlerin yaşandığı dönemde melodram, geçmişten gelen değerleri yeniden işleyerek, yeni bir yaşam tarzı oluşturmuştur. Melodramların bu yaşam tarzında çekilen acılar, yaşanan mutluluklar, mağdur oluşlar, ayıran, birleştiren söylem biçimleri vardır. Bu nedenle, melodram sadece bir tür olarak değil, bir "yaşam tarzı" bir "bilinç" olarak ta tanımlanabilir.

"Yeşilçam Sinemasında Melodramatik Anlatı Yapısı: İtham Ediyorum Film Örneği" adlı bu çalışma, Yeşilçam sinemasının melodram yapısının incelenmesi üzerine kurulmuştur. Bundan dolayı çalışmada öncelikle tür kavramı üzerinde durulmuş, melodramların genel yapısı ve bunun Yeşilçam sinemasına yansıyış biçimi incelenmiştir. Bu incelemeden sonra dönemin filmlerinden olan ve türün özelliklerini taşıdığı düşünülen 1972 yapımı "İtham Ediyorum" filmi üzerinden melodram yapısının içerik ve biçim açısından analizi yapılmıştır. Çalışmanın yöntemi ise içerik analizi üzerine kurulmuştur. Bu yöntem ile elde edilen veriler, çalışmanın yaklaşım düzlemine göre düzenlenmiş ve yorumlanmıştır.

SİNEMADA TÜR KAVRAMI

Sinemada tür sözcüğünün kelime anlamına bakıldığında, Fransızca kökenli "janr" ve İngilizce "genre" sözcüğünün karşılığı olarak kullanıldığı görülür. Genre (tür), "aralarında ortak özellikler bulunan varlık ve nesnelerin topluluğu" anlamına gelmektedir. Türk Dil Kurumuna göre ise "İçerik, biçim ve amaç yönünden özellik gösteren bir sanat çeşidi" olarak tanımlanmaktadır. (Abisel, 1995:13) Yani sinemada tür, benzer yapıda ortak özellikler ve öğeler taşıyan filmlerin toplamını tanımlar. (Özön, 1990:122) Farklı yazar veya kaynak tarafından birbirine yakın tanımlanmış olan tür,

özelliklerine göre ortak bir biçim ve içeriğe göre sınıflandırılırlar. Bu türler western, müzikal, kara film, yol filmi, melodram, bilim kurgu gibi ana konu başlıkları altında toplanabilir. Zaman içerisinde değişkenlikler gösterse de benzer tema, anlatı yapısı ya da sinematografi unsurlarıyla ayırt edilebilir (Corrigan,2013:13).

Sinemada tür kavramının ne olduğuna yönelik fikir birliği olsa da, belirsizliklerin de olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun birkaç nedeni vardır. Birincisi, bir film nadiren türsel olarak saftır. Çünkü, Neale'in de belirttiği gibi, sinema filmleri birer türsel oluşum olarak devamlı kendilerine gönderme yapmaktadırlar. (Neale,1990:61-62) Bundan dolayı türler kodlar vasıtasıyla tanımlanıyor olsalar da bir sinema filmine net bir türsel tanımlama yapılamaz. Yani kendisini tasarlayan kuralları yeniden ele alır ve dönüştürebilme potansiyeli taşır. İkincisi, türlerin kendi alt-türlerini oluşturmalarıdır. Örnek olarak savaş filmlerinin alt türü olan savaş esirleri filmleri ve casusluk filmleri verilebilir.

Tür kavramı 1960'ların sonlarına kadar "kodlar ve uzlaşımlar" bakımından ve filmleri sınıflandıran bir sistem olarak dikkate alınmıştır. (Hayward,2012:537) Süreç içerisinde tür filmleri, popüler olarak kabul edilen sinema filmleri içerisinde yer alan bir yaratım tarzı ve estetik anlayışı olarak gelişimini sürdürmüştür. Sinemada türler, yıldız olarak kabul edilen oyuncular için birer araç olarak görülse de, yıldız oyuncuların da türler için birer araç oldukları yadsınamaz bir gerçek. Çünkü yıldız oyuncular türsel ifade için birer araçtır. Dolayısıyla türler yıldız oyuncuların, özel bir türün taleplerini, kodlarını ve uzlaşımlarını karşılayabilmek için, tüm oyunculuk performanslarını gerek söyleysel ve gerekse de anlatısal alanlarda göstermek zorundadır.

Sonuç olarak tür kavramının ifade edilişi, kitle tüketimine dayandırılan, yoğunlaşan kent nüfusunun kültürel alanlara yönelmesiyle ortaya çıkmaya başladığı söylenebilir. Türler, gerek karakteristik olan ikonografi ve gerekse de uzlaşımlarla tanımlanabilirler. Ancak türlerin aynı zamanda değişken ve zor anlaşılır bir terim olma potansiyelini de taşıdıkları unutulmamalıdır. Bundan dolayı hiçbir zaman sabitlenmiş değildir ve birçok nedenden dolayı da (ekonomik, tarihsel gibi) sürekli bir değişim içindedir (Hayward,2012:639).

TÜR OLARAK MELODRAM FİMLER VE GENEL YAPILARI

Köken olarak Orta Çağ'ın ahlaki oyunları ve sözlü geleneğine dayanan melodram, 18. ve 19. yüzyıl İngiliz ve Fransız edebiyatından destek alır. Melodram, aile ilişkileri, engellenmiş aşklar ve zorunlu evlilikler konusunda iyi ahlak ve temiz vicdan parametreleri üzerinden yükselir (Elsaesser,1987:45). Orta Çağ'ın kendine has ahlak anlayışı ve Hristiyan öğretiyi temel alan iyilik, erdem gibi unsurlara göndermede bulunan melodram, iyi-kötü karşıtlığı üzerinden ilerler. (Akbulut,2008:36) Sonraki süreçte Fransız İhtilali'nin getirdiği özgürlükçü ortamla birlikte gelişme kat eden melodram, popüler kültürün getirileri üzerinden yükselmiştir. Bu ilerleyişle birlikte, seyirci sayısını biraz daha arttırmak için tragedya, roman, resim, müzik gibi pek çok türden yararlanmıştır. Melodram, 18. yüzyıla kadar müzik eşliğinde tiyatro olarak kabul edilen bir tür olmuş ve burjuvazinin de etkisiyle kültürler ve sınıflar arası bir nitelik kazanmıştır (Gledhill,1987:18). Aileyi ve ahlaki değerleri odağa alan melodram, anlattığı öyküde çoğunlukla vicdansız, zengin bir aristokrat ile orta sınıfa mensup bir kızla bağlantılıdır (Gledhill,1987a:20-21).

Sesin sinemada kullanılmaya başlamasıyla bu tür 1930 - 1960 arası dönemde önemli filmlerin çekilmesine yol açmıştır. Melodram filmler bir ara durağan bir dönem içerisine girse de, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra türün yeniden canlandığı görülmektedir. Bunun nedeni, 1950'lerin sonunda duygusal erkek figürü ortaya çıkması ve bir çatışma noktası olarak baba-oğul ilişkisine, toplumsal baskıya boyun eğen orta sınıftan kocaya

kaymasıdır. Bu duruma örnek olarak Nicholas Ray'in "Rebel Without a Cause"- Asi Gençlik (1955) ve "Bigger Than Life"- Tehlikeli Arzular (1956) filmleri verilebilir.

Sinemada melodramlar gerek modernleşme ve gerekse de toplumsal yapıdaki değişimler ile ilgili iki unsur üzerinden ilerler. Bunlardan ilki aile kavramını ve modernizmi anlamaya çalışır. Yani kapitalizmin yol açtığı yabancılaşmanın getirdiği merkezlesmiş öznenin durumunu ortaya çıkarır (Gledhill, 1987:30). İkincisi ise kadının bağımlı halinin devamına yönelik şekilde ailenin devamı için çalışır (Cook, 1985:77). Sinemacılar, melodramı bir anlatım yolu olarak kullandığını belirten Nijat Özön'ün, melodramatik tutumu gerçeğin karikatürleştirilmiş biçimi olarak açıklar. Özön'e göre "bir filmde gerçek istenildiği şekilde anlatılmadığı zaman, çıkış yolu olarak melodrama başvurulur (Özön,2008:225).

Melodram, anlatılan öykünün akışı içerisindeki duygu yoğunluğunun çokluğuyla bir aşırılık oluşturur. Çekilen acılar, fedakarlıklar ve bir şekilde yaşanan tesadüfler gerçek olamayacak kadar abartılıdır. Gerek bu fazlalıklar ve gerekse de abartılar, oyunculuğa da yansır. Oyunculuktaki bu abartı filmde, duygu yoğunluğunun izleyici tarafından anlaşılması için yakın plan yüz çekimleriyle verilir. Türün bu aşırılıkları sinema tarihinde eleştirilmesinin nedenlerindendir (Suner,2006:184-185). Sinemada melodramların içeriği ideolojik çelişkilerdir. Türün izleyiciyi heyecanlandıran tarafı düşmanlar arası çekişme değil, iki kişi arasındaki aşk veya akrabalar arasındaki çekişmelerdir. Melodramın kadın karakteri film sonunda hep kaybetse de izleyici onunla anlatı boyunca özdeşlik kurular. Bu duruma örnek olarak "Her Şey Senin İçin" (All That Heaven Allows-1955) filmi verilebilir. Öykü şekli çeşitlendirilebilir. Örneğin erkek, "kötü" ya da vamp kadın tarafından baştan çıkarılıp "iyi" olan ailesinden uzaklaştırılır. Öykülerde kötü yola düşmüş kadın, terk edilmiş anne, masum yetim çocuk gibi öğelere de rastlanır (Gledhill, 1987: 33). Melodramın odağında öyküde mağdur olan vardır ve iyi ile kötüyü anlatır. Bu anlatım sırasında zora düşen, zulme uğrayan masum insanları öykünün merkezine oturtur. Smith'e göre melodram anlayış, "popüler kültür biçiminin, modernist bir işleve sahip olmasıdır". Melodram modernizmin tersine gerçekçiliğe dayanma arayışında olsa da bu durum içerikle ilgili değildir. Daha çok işlevi, stil ve biçim aracılığıyla anlamı aktarmak arayışında olması, onu en beklenmedik biçimde modernizm ile buluşturmaktadır (Smith,1977:73-74).

Tür olarak melodram, ağırlıklı olarak duygusal anlamda abartılı durumları anlatmak için kullanılır. Bu kullanım empatiyi ve özdeşleşmeyi sağlayan temel bir sinemasal anlatı şeklidir. Bu anlatı şekli de izleyicinin duygularını harekete geçirme isteği taşır (Kolker, 2009:294). Seyirci tarafından melodramın sonunun ne olacağı çoğunlukla bellidir. İyi ve kötünün arasında bir savaşın olacağını ortaya koyar. Özön'a göre "öykü anlatımı sırasında tahmin edilemeyen kişilerin tahmin edilemeyen bir zamanda ortaya çıkarlar. Ortaya çıkan bu kişilerin mevcut olan sorunu çözmesi, bununla beraber gerçekleşen rastlantılar ve bunların film karakterinin işini kolaylaştırması gibi unsurlar, melodrama karşı basitleştirici bir sıfat olarak kullanılmasına neden olmuştur". Özön, melodram, izleyiciyi kolay yoldan etkilemek için ucuz yollara başvuran, olağanüstü durum ve rastlantılarla anlaşılması güç olaylar kuran, kukla gibi kullanılan yalın ve kaba çizilmiş kişilerle ahlak dersleri veren bir yapıtır (Özön, 2008:224-225). Merritt'e göre bu türün tarihsel yolculuğunda sınırları hiçbir zaman tam olarak net olmamıştır. Melodramın gerçeklik ile bağının zayıf olduğunu belirten Merritt, türün gerçekçilik ile ilişkisinin tanımlamasının zor olduğunu belirtir (Merritt, 1983:3).

YEŞİLÇAM SİNEMASININ ÜRETİM YAPISI

Türk sinemasında 1950'li yıllar Yeşilçam sinemasının başladığı yıllar olarak bilinir. Yeşilçam'ın sinemasının özelliklerinin yavaş yavaş ortaya çıktığı bu yıllar, Muhsin Ertuğrul'un sinemada sürdürdüğü tiyatro geleneğinin sonlandığı bir dönemdir. Bu

dönemde dünya sinemasını bilen, sinemanın gerek sanatsal ve gerekse estetik yönlerine kafa yoran, başta Atıf Yılmaz, Ömer Lütfi Akad başta olmak üzere, bazı yönetmenlerin ilk filmlerini çekmeye başladıkları bir dönemdir. Bu dönem, Türk sinemasına yönelik başka oluşumların da ortaya çıktığı yıllardır. 1952 yılında Türk Film Dostları Derneği kurulmuş, popüler sinema dergilerinin çıktığı bir dönemdir (Başgüneş,2013:45-46).

Dönemin sanatsal kaygılarından uzak yükselen bu yeni burjuvazi, ticari öncelikleriyle Yeşilçam'ın film üretim koşullarına doğrudan etki etmektedir. "Halk bunu istiyor" söylemiyle Türkiye'deki yeni sinema seyircisinin ilgisini çeken konular ve yıldızlar kimlerse, Yeşilçam sineması bu doğrultuda filmlerin çekilmesine yönlendirmiştir. Yeşilçam sineması, bölgesel sermayedarları ve seyircisiyle tabandan kaynaklanan bir hareket olmuştur. Bölge işletmeciliği, 1950'lerden başlayarak, Yeşilçam'ın film üretim koşullarını belirleyen önemli faktörlerden biri olmuştur (Kirel, 2005:103-106).

1960'lı yıllara gelindiğinde Yeşilçam sineması, kendine özgü film üretim şekliyle, yılda yüzlerce film çeker hale gelmiştir. Dönemin önemli film yapımcı şirketleri Erman Film, Erler Film ve Akün gibi büyük şirketlerdir (Kirel,2005:107). Yeşilçam için oluşturulan bir sistemden söz edilebilir. Bu sistemin egemen söylemi, "Yeşilçam'ın ticari sinema kalıplarına ve yıldız sistemine göre çalışan bir sektör olduğu" şeklindedir. Yeşilçam'ın ekonomik yapısı filmlerin sanatsal ve kültürel boyutunu içeren yapıyı şekillendirmektedir. Yeşilçam sinemasının film üretim şekli seyirci beklentilerini oluştururken, Türkan Soray, Cüneyt Arkın, Ayhan Işık gibi yıldızlar etrafında filmler üretilmeye başlanmıştır.

Üretilen filmlerin anlatı yapısı Özön'e göre, "bu tür bir film standartlaşması, film üretiminde piyasa romanlarının bile ötesine geçememektedir". 1957 yılının eşiğindeki Türk sinemasında insanlar, yaşadıkları yer, çevre ve zaman ne olursa olsun, Mükerrrem Kamil romanına göre tanıştır, Esat Mahmut romanına göre sevişir, ihanet eder, ihanete uğrar, Avare filmine göre ıstırap çeker, Kerime Nadir romanına göre verem olup, ölürlür (Özön, 1995:211). Yeşilçam'ın kendine özgü sistemiyle ortaya çıkması, Yeşilçam'ın farklı düşünsel yapılarla değerlendirilmesine yol açmaktadır. Örneğin Halit Refiğ, oluşan bu yapıyı "Yeşilçam olayı" olarak adlandırır. Yeşilçam olayı, film yapımcılarını entelektüel kaygılardan uzak, tamamen kendi ticari beklentilerine yönelik yapılan sinema anlayışı olarak nitelendirmektedir.

YEŞİLÇAM SİNEMASINDA ANLATI BİÇİMİ

Çalışmanın bu bölümünde Yeşilçam melodramlarının genel bir çerçevesi çizilerek, anlatı biçiminin nasıl olduğu, kendine özgü niteliklerin hangi kazanımlar sonucu olduğu tartışılacaktır. Yeşilçam sineması dendiğinde kalıplaşmış anlatının klişelerle birlikte taşındığı bir üretim pratiği anlaşılmalıdır. Yeşilçam sineması, bir dönem Türk sinemasında etkili olmuş bir film üretim pratiğidir. Bunun sonucu olarak da belli bir anlatı kalıbının devamlı bir şekilde tekrar edildiği, gerek Hollywood gerekse Mısır filmlerinden devşirdiği anlatım dilini kendi kültürle değerlerle harmanlamayı başarmış bir melodram sinemasıdır. Yeşilçam sinemasının anlatı dili çekilen acılar, yaşanan mutluluklar, masalsılıktan, mağdur oluşun, duyguların egemenliğinden, bu duyguların ayıran ve birleştiren söylem biçiminden oluşur. Abisel'e göre bu sinema anlayışı, "Türk sinema tarihi açısından farklı dinamikleri olan bir olgudur. Bu olgular film üretimindeki ekonomik yapı, yıldız oyuncu sistemi ve içerikle ilgilidir". Yeşilçam sinemasının genel içeriğini köy filmleri, salon güldürüleri, şarkıcılı filmler, popüler aşk roman uyarlamaları, çocuk yıldızlı filmler oluşturmaktadır (Abisel,1994:184). 1953 yılında Atıf Yılmaz tarafından romandan uyarlanarak çekilen "Hıçkırık" filmi melodram havasıyla ve basit anlatım şekliyle bu türde filmlere örnek verilebilir. Yine başrolde Emel Sayın'ın oynadığı, Metin Erksan'ın 1971 yılında çektiği "Feride" filmi de içerisinde fazlaca şarkıların

söylenildiği bir “şarkıcı” film örneğidir (Özön,2010:178). Bu anlatı unsurlarıyla başarıyı yakalayan filmlerin benzerleri kısa sürede izleyiciyle buluşturulmuştur. Örneğin “Aysecik” (1960) filmi ile yakalanan başarı, çocuk filmleri dönemini başlatmıştır. Ardından Ömercik, Afacan, Sezercik gibi filmler çekilmiştir (Özön,2010:191).

Yeşilçam sinemasını oluşturan öykü çeşitlerinden biri de masal ve halk hikayeleridir. Sonraki süreçte sıkça kullanılan konular imkansız aşklar, ölümcül hastalıklar, kötü ebeveyn, evden kaçmak zorunda kalan çocuk içerik anlatı konularıdır (Özön,1995:78). Özön’a göre Türk sinemasındaki melodram geleneği İkinci Dünya Savaşı yıllarına dayanmaktadır. Savaş yıllarında Avrupa’dan film temin etmenin zorluğundan dolayı, Mısır’dan filmler getirilmiştir (Özön,1995:25). Bu durum sonraki yıllarda Yeşilçam sineması üzerine, şarkıların filmin anlatısında daha çok kullanımını sağlamış ve melodram türünün seyirci tarafından iyice benimsenmesini kolaylaştırmıştır (Teksoy, 2012:156).

Türk sinemasında melodramın Yeşilçam sineması ile karşılık bulduğunu belirten Âlim Şerif Onaran, Yeşilçam sinemasının kendine özgü bir gelişme süreci olduğunu ve bu gelişme sürecinin kendisine özgü bir biçim/içerik ilişkisi içerisinde aktardığını belirtiyor (Onaran,1999:9). Metin Erksan da Yeşilçam sineması için benzer bir düşünceyi benimsemektedir. Ona göre Türk sineması Yeşilçam ile birlikte güçlü bir dönem yaşamıştır. Onaran’ın Yeşilçam sinemasına yönelik bu olumlu yaklaşımına karşı Özön ise “Yeşilçam’ın belli bir özgünlüğe sahip olamadığı, zayıf bir temel üzerinden oluşturulduğu, bayağılıklar ve duygu sömürüsü üzerinden ilerlediğini” belirtiyor (Özön, 1968:12). Teksoy da Özön gibi Yeşilçam sinemasına olumsuz bakanlardan. Ona göre “Yeşilçam, seyircinin duygu ve dinsel inançlarını sömüren, masal anlatmaya dayalı bir sinemadır”(Teksoy,2013:284). Böyle bir ortamda Yeşilçam sinemasını para kazanmanın bir yolu olarak gören yapımcılar, seyircinin kolay tüketebileceği ve beklentilerine cevap veren filmler çekmeye devam etmişlerdir. Ayça’ya göre böyle bir ortamda Yeşilçam, “izleyicinin taleplerini göz önünde tutarak film ısmarlayan işletmeler, elinde yeteri kadar ekonomik güç bulunmayan, filmlerden kazandıklarını başka sektörlerle yatıran yapımcılar, entelektüel kesimin desteğinden yoksun film yönetmenleri arasında oluşan bir üçken içerisinde gidip gelmiştir” (Ayça.1996:82).

Yeşilçam filmlerinin geçtiği dış mekanlar genellikle İstanbul’dur. Filmin varlıklı insanları köşk, konak ya da yalılarda yaşamaktadırlar. Alt gelir gurubunda bulunanlar ise gecekondu mahallesinde hayatlarını sürdürmektedirler. Oyunculuk davranışlarında abartı, diyaloglar ağdalı ve uzun kullanılmaktadır. Dönemin üretim şartlarının getirdiği derinlikless görsellik, düz ve kontrastsız aydınlatma, canlı renkler, seslendirme gibi söylem bileşenleri, kadere bağımlı karakterler oluşturmuştur (Erdoğan,1995:188). Çekilen melodramlar, izleyicinin düşünsel yapısından fazla bir gayret beklemeyen, öykünün anlatımında basitlik bulunan yapımlardır.

Karakterlere yönelik aktarımlar, filmin olay örgüsü içinde ilk görüldüğü andan itibaren kendisini gösterir. Yani ‘Bu karakterler iyi mi? Yoksa kötü mü? Eğitilmiş mi? Yoksa eğitimsiz mi?’ gibi. Filmin karakterlerinin durumunda zaman içerisinde gerek ekonomik gerekse de toplumsal ya da kültürel alanda küçük değişiklikler olsa da, karakter filmin başında iyiyse ya da kötüyse, bu filmin sonuna kadar bu şekilde sürer. Bunun nedeni izleyicinin o karaktere ilişkin yargısında bir karışıklık olmasının istenmemesidir (Mutlu,2001:112-117). Başka bir ifadeyle, kurulan dramatik yapı değiştirilmez. Bunun nedeni, melodramın gücünü iyi-kötü üzerindeki çatışmadan almasıdır. Melodramda kötüler ne kadar kötü ve acımasız olursa melodramın acı ve masumiyet kıvrımı o kadar çoğalır.

Yeşilçam filmlerinin anlatısındaki basitliğine ilişkin ortaya çıkan bir başka husus ise filmin olay örgüsünde yer alan düğüm noktalarıdır. Kaya'ya göre "filmlerin ana karakterlerinden olan kadın ve erkeğin ilk mutlu oldukları zamanda bir sorun ortaya çıkar ve düğüm noktası olarak değerlendirilebilecek bu sorun, seyircinin filme bağlanmasına neden olur." Ortaya çıkan bu sorunun temelini genellikle erkek karakterin kadın karakterinin sadakati konusunda şüpheye düşmesi, ya da ailenin ekonomik nedenlerle araya girmesi konuları oluşturur. Ancak sorun, genellikle olaya şahit olmuş ve gerçeği başından beri bilen başka bir karakterin yardımıyla giderilir (Mutlu, 2001:118). Sonunda sorun çözülmüş ve kötüler cezalandırılmıştır. Artık sinema izleyicisi salonlardan rahatlamış bir şekilde ayrılabilir.

Yeşilçam sineması öykülerinde tesadüfler sıklıkla kullanılan bir argümandır. Filmin kadın ve erkek karakterlerinin ilk karşılaşmaları bir tesadüf sonucu olur. Kadın karakterin bir tesadüf sonucu kendisini sahnede bulması, evlilik haberlerinin tesadüf sonucu gazetelerde görülmesi, karakterlerin bir kaza sonucu tanışmaları, ayrılanların tesadüf sonucu karşılaşmaları bu duruma birkaç örnek olarak verilebilir. Yeşilçam melodramlarında görsellikten ziyade işitsellik, yani sözsel aktarım öne çıkarılmaktadır. Bunun nedeni izleyicinin filmin öyküsünü kaçırmadan, rahat bir şekilde izleyebilmesini sağlamaktır. Filmdeki duyguyu yoğunlukları ve yaşananlar genellikle diyalog, monolog ve şarkılarla aktarılır. Bu şekilde yapılan aktarımlardan dolayı, izleyici herhangi bir çıkarımda bulunmadan mesajı alır (Mutlu,2001:114). Yeşilçam melodramlarındaki bu basitleştirici unsurlar, günlük hayatta pek mümkün olmasa da, sinema izleyicisi için sorun teşkil etmemektedir. Şans, tesadüf, karşılaşmalar, son anda hayata tutunabilme ve mucize sonlarla ilerleyen melodram öyküleri, izleyicide bir tür duygusal boşalım sağlamaktadır. Yeşilçam melodramlarında seyircinin film karakterleriyle özdeşleştiği öykü konularından biri de, aşkı ve anneliği ön planda tutan yapımlardır. Bu yapımlarda iyilerin ödüllendirilmesi, kötülerin ise cezalandırılması, izleyici üzerinde film boyunca iyi olana olumlu, kötü olana olumsuz duygu yoğunluklarını artırma süreci oluşturur. Filmlerde kadın ve erkek karakterlerinin karşılaştıkları engeller, karakterlerin acılarıyla örülü ve zorluklarla dolu bir süreçten geçmesine neden olur. Karakterlerin düştükleri bu durumlarla özdeşleşen izleyici tıpkı onlar gibi aynı olayları yaşar ve filmin sonunda yaşadıkları rahatlatma ile de ruhsal bir boşalım yaşar (Bilgiç, 2002:125-126).

YEŞİLÇAM SİNEMASINDA OYUNCULUK

Yeşilçam sinemasının önemli anlatı öğelerinden biri oyunculuktur. Oyuncu, canlandırdığı karakter üzerinden izleyici ile kurduğu bağ nedeniyle, anlamın oluşmasına katkı sunar. Aktarılan öykü doğrultusunda bazen fedakâr anne, kötü yola düşmüş kadın, bazen de iyi kalpli komiser, alkolik baba, kadınları tuzağa düşüren adam gibi tiplerle izleyici karşısına çıkar. Yeşilçam sinemasında oluşan bu roller genellikle belli bir format üzerinden gelmiş bazı senaryolar veya senaryolardaki diyaloglar doğrultusunda oluşmuştur. Örnek olarak; "başı derde giren sevgilisini kurtarmak için sevmeyi biriyile evlenen genç kız", "hastalığından dolayı sevdiğinin mutsuz olmasını istemeyen karakterin sevgilisinin gözünden kendisini düşürmeye çalışması", "sevdiği kör kızın gözlerini ameliyat ettirebilmek için para çalıp, hapse düşen genç" verilebilir.

Yeşilçam sineması melodramlarında şablon senaryolardan çıkan fazlaca tip vardır. "Size baba diyebilir miyim?", "Durun siz kardeşsiniz", "Biz ayrı dünyaların insanlarıyız", "Bedenime sahip olabilirsin ama ruhuma asla", "Kurtaracağım seni bu hayattan", "Aşkımı paranızla satın alamazsınız", "Maalesef geçirdiği kaza yüzünden hafızasını kaybetti" gibi. Yeşilçam melodramları, mevcut olan bu şablonları başta edebiyat olmak üzere Hollywood yapımlarından esinlenmiştir. Daha sonra bu şablonu kendisine uygun hale dönüştürerek film olarak izleyiciye sunulmuştur (Türk, 2004:208-210).

Yeşilçam sinemasında anlatılan öykülerdeki başrol oyuncularını çoğunlukla yıldız oyuncularlardır. Genç ve yakışıklı/güzel olan bu tipler filmin merkezinde bulunurlar. Ekonomik durumları farklılık gösterebilir. Yaşadıkları yer zengin bir semt ya da kenar mahalle olabilir. Karakterlerin bulundukları sosyal statüleriyle birlikte sahip oldukları, filmin hemen başında seyirciye aktarılır. Filmin anlatım örgüsü içinde zaman zaman yaşanan olaylar nedeniyle zor durumlara düşseler bile, filmin sonunda her şey açığa çıkar. Filmin erkek başrol oyuncusu filmin kadın başrol oyuncusuna karşı duygusal hisler besler ve onunla sonunda aşk yaşamaya başlar. Çizilen karakter temiz ve saf genç kız tipidir. Belli bir aile terbiyesi almış, namuslu ve anne olma potansiyeli taşır. Anlatılan öykü örgüsünde filmin kötü kadınının en büyük düşmanıdır. Şartlardan dolayı istenmeyen durumlara düşse bile erdemli duruşundan ve namusundan asla ödün vermez.

Yeşilçam melodramlarında “zengin kız-fakir erkek” ya da “zengin erkek-fakir kız” ikilemi yaşanan filmlerde, bu aşkı bitirmek için birileri araya girmeye çalışır. Burada temel amaç yaşanan aşka engel olmaktır. Bu uğurda yapılan her şey gene de aşkı bitiremez. Karakterler üzerinden “kader” vurgulanır. Ancak filmlerde “kötülük” filmin kötü karakterlerinden gelir. Buradaki kötü, iyi olanın öne çıkarılması için kurgusal olarak yerleştirilmiştir. Kötü olan karakterler filmin sonunda cezalarını bulurlar ve filmin sonu mutlu ve huzurlu bir şekilde sona erer.

Yeşilçam sinemasında aile üyeleri ekonomik durumlarına bağlı olarak iyi ya da kötü olarak aktarılır. Zengin ailenin baba karakteri kötü, otoriter ve sorun çıkaran olarak aktarılır. Çocuğunun geleceğinin ancak onun gibi zengin biriyle evlendirilmesiyle sağlanabileceğine inanır. Fakir olan tarafın baba figürü ise geleneksel yapıyla hareket eder. Onun için önemli olan ailenin birlik ve beraberlik içinde bir arada olmasıdır. Ailelerin anne karakterlerinden olan zengin anne tipi, babanın otoritesi altında ezilen, iyi özelliklere sahip kadın görüntüsü çizer. Çocukları ile otoriter eşi arasında bir tür arabulucudur. Fakir olan ailenin anne tipi ise iyi yürekli ve iyilik sever olarak gösterilir. Yaşayabileceği her türlü acılara rağmen tek düşüncesi çocuklarıdır. Filmin kötü kadını genellikle filmin başrol oyuncusunu baştan çıkarmaya çalışır. Belli bir güzelliği olan dışa dönük bir yapısı vardır ve amacına ulaşmak için her yolu kullanır. Bu söylenenlerin dışında kalan durumlar da olabilir. Örneğin Hulusi Kentmen'in oynadığı zengin iyi baba rolleri ile Aliye Rona'nın oynadığı zengin, kötü anne rolleri verilebilir.

Filmin kötü erkek karakteri ise öykünün dinamiklerine göre değişkenlik gösterir. Bazen zengin bir fabrikatör bazen de başka bir karakter olabilir. Ortaya koyduğu kişilik güçlü, tuttuğunu koparacak cinsten birinin portresidir. Amacına ulaşmak için ne gerekiyorsa onu yapacak durumdadır. Filmin kötü kadın karakteri elde etmek için her şeyi yapan, gerekirse tuzak bile kurabilen birisidir. Ancak yaptığı tüm bu kötülükler filmin sonunda cezasını bir şekilde bulur. Filmin ana karakterlerinden olan erkek oyuncunun yaşadığı köşkte veya konakta aşçı, bahçıvan, uşak, hizmetçi, dadı gibi çeşitli yan tiplerde hizmet etmek için bulunur. Bu karakterler yanında çalıştıkları kişilere karşı sadık, güvenilirlerdir.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamızda içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi tümdengelim dayalı bir okuma olarak nitelendirilebilir. Bu okuma, sınırları önceden belirlenmiş söylem örnekleri üzerinden çözümleme yapma esasına yöneliktir. İçerik analizi tekniklerinin ortak paydası, çıkarsama/çıkarım esasına dayanmasıdır. İçerik analizinin uygulanması 4 basamak üzerinden ilerler. Bunlardan ilki araştırma hedefleri belirlenmesi, ikincisi örneklem oluşturulması, üçüncüsü örneklem bölünmesi ve dördüncü aşama ise değerlendirme, çıkarsama ve yorumlama aşamasıdır. Çalışmamızda ilk aşamada filmde melodram yapısına uygun olarak “ilk karşılaşma”nın tespiti yapılmış,

ikinci aşamada melodramdaki masumiyet, üçüncüde karışıklıklar, dördüncü kısımda adaletin yerini bulması teması incelenmiş ve son olarak da filmin sonunun nasıl bittiği tespit edilmiştir.

FİLM: “İTHAM EDİYORUM” (1972)

Yönetmen: Orhan Elmas

Başrol oyuncularları: Kartal Tibet, Hale Soygazi, Yeşim Yükselen, Melda Sözen, Necdet Tosun, Hulusi Kentmen

Yapımcı: İlker İnanoğlu

Filmin Konusu: Savcı olarak görev yapan Aydın, bir gece eve dönerken arabasının önüne aniden çıkan Selma adında genç bir kıza çarpar. Ancak Semra kazayı ucuz atlattır. Kazanın vesile olduğu tanışmaları onları evliliğe götürür. Belli bir süre sonra aldığı bir cinayet davasının üzerine çalışan savcı, cinayet işlediği ileri sürülen kadının mazisini anlattığı sırada, kendi karısı ile bir benzerlik olduğunu fark eder. Gelişen olaylar sonunda cinayeti karısının işlemiş olabileceği kuşkusuna kapılır.

“İtham Ediyorum” filminin bazı sahnelerinden alınan örneklerle melodramın yapısı ve öğeleri üzerinden analiz edilmiştir.

İlk Karşılaşma: Aydın, akşam saatlerinde eve dönmektedir. Karanlıkta yol alan Aydın aniden karşısına çıkan Selma’ya çarpmamak için gayret gösterir fakat gene de çarpar. Ancak korkulan olmaz ve Selma kazayı hafif atlatır. Bu sahneden sonra filmin iki karakteri aşık olur ve evlenirler. Söylemi yaratan unsurlardan olan kamera açılarının desteğiyle, karşılıklı açılarla yakın plana geçilerek duygusallık artırılır ve nesnel kamera ile izleyici hikayenin içine çekilir. Böylece izleyici özdeşleşmesi başarılı olur. Bu kaza ile ilk tanışma gerçekleşmiş olur.

Masumiyet: Filmde kullanılan masumiyetin ifade biçimi, Aydın’ın gerek yaptığı iş ve gerekse de hayata bakışı açısından bir gerekliliktir. Aydın’ın aradığı şey masumiyettir. Bu aynı zamanda özdeşleşmeyi sağlayan ve seyircinin de istediği şeydir.

Selma: Bugün mahkemeye geldim. Duruşmada sanık kadının kocasına çok sert davrandın. Oysa o hayatını tehlikeye atarak yavrumuzun hayatını kurtardı.

Aydın: Evet, doğru.

Selma: Fedakarlığına karşılık ona daha yumuşak davranabilirdin.

Aydın: İnsan olarak ona minnettarım. Fakat bir savcı olarak görevimi yapmak zorundayım. Senin bunu bilmen lazım.

Selma: Çok merak ediyorum. Bir gün ben ya da çocuğun karşına suçlu olarak çıksak, bize de böyle mi davranırsın?

Aydın: Evet. Hiçbir duygunun altında kalmadan görevimi yaparım.

Abartı: Filmde, Aydın'ın karısı Selma'yı ilk karşılaştıkları yere getirmesi sonucu, güzel bir hatırlatma olacağı yönündeki düşüncesi, Selma'nın tepkisi sonucu istenmeyen bir durum oluşmasına neden olur. Bu sahnenin çekiminde kullanılan teknik, müzik ve ses efektleri gerilimi arttırmıştır. Sahnede kullanılan şok zoom ve kameranin 360 derece dönmesi seyirciye, oyuncuların içerisinde bulundukları ruh halini anlatmak için kullanılmıştır. Yakın plan görüntü çerçeveleri, şok zoom, görselin 360 derece dönmesi ve kullanılan müzik türü filmdeki gerilimi arttırmak için yapılmıştır.

Aydın: Hatırladın mı burayı? Seni ilk gördüğüm yer. Senden önce hiç yaşamamış gibiyim. Mutluluğumuz burada başladı.

Bu sözlerden sonra gerilim müziği ile birlikte kameranin yaptığı şok zoom hareketi başlar. Semra'nın yakın yüz çekimi ve sonra kadrain 360 derece sürekli dönmesi, onun nasıl bir ruh hali içerisinde olduğunu gösterir. Birden Aydın'ı sarsmaya başlayan Selma, bulunduğu yeri sevmeyişini, bir an önce eve gitmek istediğini söyler.

Selma: Gidelim, gidelim buradan.

Aydın: Sevgilim ne oldu sana?

Selma: Gidelim buradan. Nefret ediyorum buradan.

Aydın: Fakat nasıl olur? Burası bizi birleştiren yer. Burayı senin de benim kadar sevmem gerekmez mi?

Selma: Özür dilerim. Kendimi iyi hissetmiyorum. Lütfen eve dönelim artık.

Aydın: Peki, sen nasıl istersen.

Karşıtlıklar: Aydın, mahkeme sırasında cinayetle yargılanan Fatma'nın anlattıklarının aynısının, kendisine başkası tarafından da anlatıldığını hatırlar. Ona anlatan ise şu anda evli olduğu Selma'dan başkası değildir.

Fotoğrafçı: Merhaba

Aydın: Ne istiyorsun?

Fotoğrafçı: Sana bazı yardımlarda bulunmaya geldim. Biliyorsun ki Kenan dostumdu. Bazı özel eşyaları bana miras kaldı. İçinde çok sırlar var. Seni de yakından ilgilendirecek sırlar. Biliyorsun ki hapislanedeydim. Orada çok kuru kaldım. Anlaşalım.

Aydın, inanmak istemediği gerçekle yüzleşmek için fotoğrafçıyı dinler:

Aydın: Neymiş beni yakından ilgilendirecek şeyler.

Fotoğrafçı: Mahkemede verdiğim Fatma'nınkilere benzeyen resimler. Resimlerdeki kadın yabancı değil. Onu çok iyi tanırsın. Şimdi savcısın. Rezalet senin için iyi olmaz.

Aydın: Peki ne istiyorsun?

Fotoğrafçı: Çok para istiyorum. Pozitifler, negatifler sonra bir savcının şerefi hesap edilirse, resimlerin değeri ortaya çıkar. Yüz bine ne dersin?

Aydın: Önce resimleri görelim.

Fotoğrafçı: Buyurun. Ne de olsa negatifler bende.

Fotoğraflara tek tek bakan Aydın, elindeki fotoğrafları şantajcının yüzüne fırlatır.

Aydın: Alçak! Al resimler de, negatifler de senin olsun. Görevini sağlam yapan bir savcıyı hiçbir şey korkutamaz. Defol!

Aydın eve gider. Merdivenlerde onu karşılayan Selma'ya elindeki fotoğrafları fırlatır.

Selma: Seni merak ettim, nerde kaldın?

Aydın: İşte bunların peşindeydim. (Diyerek elindeki fotoğrafları Selma'nın yüzüne fırlatır.)

Aydın: Bak fotoğraflara da iftihar et. Meğer kirli mazini bana çeyiz olarak getirmişsin de benim haberim yokmuş. Bu fotoğraftaki sevdiğim, taptığım kadın mı? Karım mı? Kızımın annesi mi? Konuş, bütün bunların kötü bir rüya olduğunu söyle.

Selma: Artık yalan söylemekten bıktım. Şu anda artık gerçeğin ortaya çıkmasını istiyorum.

Aydın: Hangi gerçek?

Selma: Fatma masumdur. Onu ben öldürdüm.

Burada sürekli vurgulanan “kötü” olan ve “olumsuz bakış açısı” bu sahnede, filmde cinayetle yargılanan Fatma'nın suçsuzluğunu ortaya çıkarmıştır. Seyirci, Selma'nın kendisine yapılan şantajlara karşı cinayeti işlediğini anlamıştır. Aydın, Selma'nın kendisine bir şey söylememiş olması nedeniyle aşağılandığını düşünmektedir. Ancak tüm yaşananlardan seyircinin haberi vardır. Filmde iyi-kötü zıtlığı, anlatı ve söylem bileşenleri kullanılarak vurgulanmıştır. Cinayetin işlenme gerekçelerinin izleyici tarafından bilinmesi, filmin daha sonraki olay örgüsünde gerçeklerin ortaya çıkma düşüncesini doğurmuştur. Melodram filmlerinde sık sık vurgulanan “kötülere karşı iyilerin kazandığı” inancı, filmin sonunda kendisini gösterecektir.

Adaletin Yerini Bulması: Filmde her şeyin ortaya çıkması seyirciyi rahatlatmıştır. Böylece seyircinin Aydın ile özdeşleşmesi sağlanmıştır. İlk başlarda sıkıntılara neden olsa da sonunda iyiler kazanacak inancı izleyicide güçlenmiştir.

Mutlu Sonla Bitiş: Filmin sonu, izleyicinin istediği gibi sonuçlanmıştır. Mahkemede eşi tarafından suçluluğu kanıtlanmış olan Selma, cezasını çekmek için cezaevine girmiştir. Aradan altı yıl geçmiş ve Selma, cezasını çekmiş bir şekilde içerden çıkmaktadır. Onu karşılayan ise eşi Aydın'dır.

Aydın: Geçmiş olsun.

Selma: Teşekkür ederim.

Aydın: Yıllar seni değiştirmemiş.

Selma: Yıllar taş duvarlar ardında kolay geçmedi.

Aydın: Dışında da öyle

Selma: Yavrum nasıl?

Aydın: Altı yıldır annesini bekliyor. Şimdi ne yapmayı düşünüyorsun? Senden sonra ev bomboş kaldı. Baba ve kız bu boşluğu hiçbir şey ile dolduramadık. Sana çok ihtiyacımız var Selma. Yuvana dönmek istemez misin?

Selma: Ya sen? Bütün bu olup bitenlerden sonra beni hala istiyor musun?

Aydın: Evet, istiyoruz.

Seyirci için merak konusu olan filmin sonunda ne olacak? sorusu, cevabını bulmuştur. Filmin erkek karakteri Aydın, yaşanan onca şeye rağmen cinayet işleyip altı yıl cezaevine giren karısı Selma'yı affetmiştir. Bu affedilişin altında ona karşı olan derin sevgisi yatmaktadır. Selma da yaptığı yanlışın farkına varmış, cezasını çekmiş ve özlemini duyduğu ailesine kavuşmuştur. Bundan sonra evliliklerine odaklanıp mutlu bir şekilde yaşayacaklardır. Filmin sonu seyircinin istediği şekilde mutlu sonla bitmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

"Yeşilçam Sinemasında Melodramatik Anlatı Yapısı: "İtham Ediyorum" Film Örneği" adlı çalışmada bir dönemin kendine özgü sosyal, toplumsal ve ekonomik yapısıyla Yeşilçam sinemasının anlatı yapısı ele alınmıştır. Öncelikle "Sinemada Tür Kavramı", "Melodram Filmleri ve Genel Yapısı", "Yeşilçam Sinemasının Üretim Yapısı", "Yeşilçam Sinemasında Anlatı" konuları ele alınmıştır. Dönemin filmlerinden olan "İtham Ediyorum (1972)" filmi üzerinden bu tür filmlerin, içerik ve biçim açısından nasıl görüntülediği konusu analiz edilmiştir. Bu analiz sonucunda, Yeşilçam melodram özellikleri taşıyan filmde öykünün olay örgüsü, filmsel çatışmanın yaratılabilmesi için kullanılan karşıtlıklardan iyi-kötü ya da kadın-erkek karşıtlığı üzerinden ilerlediği görülmektedir.

Aşırılık öğesi melodram filmlerinin çoğunlukla kullandıkları bir argümandır. Çalışma konusu olan "İtham Ediyorum (1972)" filminde "aşırılık", gerek öykünün anlatımında gerekse anlatımın söylem bileşenlerinde sıklıkla görülen tekrarlar ile vurgulamalar kullanıldığı görülmektedir.

Film karakterlerinin içinde bulundukları ruhsal durum çeşitli teknikler kullanılarak aktarılmaya çalışılmıştır. Bu teknikler şok zoom, kameranın 360 derece dönmesi, yakın plan çekimlerden oluşmaktadır. Burada hedeflenen etkili bir anlatım dili oluşturulmaktadır.

Filmin anlatım dilindeki gerilim vurgusunu arttırmak için ise kamera çekim ölçeklerinden olan yakın çekim planlarına yer verildiği görülmektedir. Bununla birlikte öykünün izleyici üzerindeki etkisini arttırmak için müzik kullanıldığı da görülmektedir. Gerek duygusal gerekse de gerilim sahnelerinin etkinliğini artırmak için sahnenin ruhsal durumuna uygun farklı müzikler kullanılmıştır. Kullanılan müzik türü sahnenin psikolojisine ve karakterlerin ruhsal durumunu güçlendirmiştir.

Sonuç olarak "İtham Ediyorum (1972)" filmi öykü anlatım dilinde tesadüfler, tekrarlar, abartı ve aşırılıklar yaratmasıyla Yeşilçam melodram türünün öğelerini taşıdığı söylenebilir. Filmin olay örgüsü göz önüne alındığında ise öncelikle küçük çatışmalarla başlayan yapımın devamında gerilime doğru evrilmiş olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Abisel, N., "Popüler Sinema ve Türler", Alan Yayıncılık. 1995.
2. Abisel, N., "Türk Sineması Üzerine Yazılar", İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
3. Akbulut, H., "Kadına Melodram Yakışır: Türk Melodram Sinemasında Kadın İmgeleri", İstanbul: Bağlam Yayınları, 2008.
4. Ayça, E., "Yeşilçam'a Bakış, Türk Sineması Üzerine Düşünceler", Süleymâ Murat Dinçer (hızl.), Ankara: Doruk Yayınları, 1996.
5. Başgüneş, H., "Türk Sinematek Derneği -Türkiye'de Sinema ve Politik Tartışma-. 2." Baskı. İstanbul: Libra Yayıncılık. 2013.
6. Bilgiç, F., "Türk Sinemasında 1980 Sonrası Üslup Arayışları", Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
7. Cook, P., "The Cinema Book", Londra, British Film Institute Publishing 1985.
8. Corrigan, T., "Film Eleştirisi Elkitabı", Ahmet Gürata (çev.), Ankara: Dipnot Yayınları, 2013.
9. Erdoğan, N., "Ulusal Kimlik, Kolonyal Söylem ve Yeşilçam Melodramı", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı:67 1995.
10. Elsaesser, T., "Tales of Sound and Fury: Observations on the Family Melodrama", Londra, British Film Institute, 1987.
11. Gledhill, C., "The Melodramatic Field: An Investigation", Home is Where the Heart is: Studies in Melodrama and the Woman's Film, London: British Film Institute, 1987a.
12. Gledhill, C., Home is Where the Heart Is: Studies in Melodrama and the Woman's Film, Londra, British Film Institute March 1, 1987.
13. Hayward, S., "Sinemanın Temel Kavramları", Es Yayınları, 2012.
14. Kolker, R., "Film, Biçim ve Kültür", Ankara: De Ki Basım Yayım, 2009.
15. Kirel, S., "Yeşilçam Öykü Sineması", Babil Yayınları, 2005.
16. Merritt, R., "Melodrama: Postmortem for a Phantom Genre", Wide Angle, Sayı: 5 1983.
17. Mutlu, D. K., "Yerli Melodramlar ve Ruhsal Boşalım", Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler 1, Deniz Derman (hızl.), İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2001.
18. Neale, S., "Questions of Genre", Screen, Glt 31, No. 1,1990.
19. Onaran, Â. Ş., "Türk Sineması", Ankara: Kitle Yayınları, 1999.
20. Özön, N., "Türk Sinemasına Özel Bir Bakış", Türk Dili Dergisi, Özel Sayı 1968.
21. Özön, N., "100 Soruda Sinema Sanatı", İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1990.
22. Özön, N., Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunları 1. Cilt, Kitle Yayınları, İstanbul. 1995.
23. Özön, N., "Türk Sinema Tarihi" 1896-1960, Doruk Yayınları, İstanbul. 2010.
24. Özön, N., "Sinema Sanatına Giriş", Agora Kitaplığı 2008.
25. Suner, A., "Hayalet Ev", İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
26. Smith, G.N., "Dossier on Melodrama: Minnelli and Melodrama" July, 1977.
27. Teksoy, R., "Ansiklopedik Sinema Terimleri Sözlüğü", Oğlak Yayıncılık, İstanbul. 2013.
28. Türk, İ., "Senaryo Bülent Oran", İstanbul, Dergâh Yayınları, 2004.

KRİZ YÖNETİMİNİN KURUM İTİBARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:

n11.com ÜZERİNE BİR İNCELEME

H. Aydan (SİLKÜ) BİLGİLİER¹ , Ebru DIVRAK² , Onur TOS³

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, İletişim Araştırmaları Yüksek Lisans Programı.

³ Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, İletişim Araştırmaları Doktora Programı.

GİRİŞ

Kurumların beklemedikleri bir zaman diliminde ve bir an önce çözüme kavuşturmaları gereken bir durumla karşı karşıya kalmaları kriz olarak nitelendirilmektedir. Kriz; kurumların sistemini bozmakta, işleyişini aksatmakta vb. gibi sonuçlara neden olmaktadır. Bu yüzden krizlerin atlatılması öncelikli bir strateji ile mümkün olabilmektedir. Belirlenecek bu strateji, bünyesinde krizi çözüme yönelik yaklaşımları da barındıracak şekilde olmalıdır. Özellikle proaktif yaklaşımı uygulayan şirketler krizleri en az hasarla atlatabilmektedir.

Kriz yönetimine temel oluşturan noktalar, krize süratle müdahale etmekle başlayan ve yürütülecek stratejileri belirlemeyle devam eden süreci kapsamaktadır. Bu süreçleri, doğru stratejilerle en hızlı ve kilit noktalarıyla uygulayan kurumlar krizlerden bir an önce çıktığı gibi bu durumu fırsata da çevirebilmektedirler. Bu noktada önemli olan kurumun izleyeceği yoldur.

Olası bir kriz durumunda kurumlar zaman baskısını aşırı düzeyde hissetmektedir. Bu durum da belirsizlik ortamında kritik kararlar alınırken kurumun yapısına ve işleyişine ciddi tehdit oluşturmaktadır. Krizin günümüz teknolojileriyle hızlı bir şekilde yayılması bu zaman baskısını daha da arttırmaktadır.

Bu çalışmada krizlere yaklaşımın, kriz çözmede ne derece etkili olduğu, n11.com'un yaşadığı krize nasıl yaklaştığı, hedef kitlenin tutumunun ne yönde olduğu açıklanacaktır. Bu çerçevede krizin n11.com için fırsat mı yoksa büyük bir zarara yol açacak bir durum mu olabileceği irdelenecektir.

Kriz Kavramı

Kernisky, (1997: 843-853) bir kurumun pazardan umduklarıyla süreç dahilinde kurum çevresinde meydana gelenler arasındaki fazlaca tutarsızlık varsa bunu kriz olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, krizlerin ortaya çıkmasında birçok etken vardır.

Kriz, kurumun üretimin kalitesini ve miktarını, dağıtım ve tutundurma faaliyetlerini etkilemektedir. Bu aslında kurumlar için imajın etkilenmesi demektir. Kurum imajının negatif yönde algılanması ve etkilenmesi için kurumun iş ilişkilerini negatif yönde etkilemekte, iç ve dış paydaşlar açısından itibar kaybına neden olabilmektedir (Çetin ve Toprak, 2016: 55).

Beklenmedik bir durum olarak ortaya çıkan, hızlı bir şekilde yayılan, ansızın gelişen ve kurumu hiçbir hazırlığı olmadan yakalayan kriz; kurumlar, şirketler, örgütler vb. için iyi değerlendirilirse bir fırsat, iyi değerlendirilmezse bitiş niteliğinde olan bir durumu ifade etmektedir.

Kriz Oluşum Süreci

Tağraf ve Arslan'a göre krizin gelişim süreci dört başlıkta toplanabilmektedir. Bu başlıklar körlük, atalet, yanlış karar ve faaliyetler evresinden oluşmaktadır (2003: 151-152).

Körlük; Kriz varlığının hissedildiği ancak kayıtsız kalındığı dönem olarak ifade edilmektedir. Kurum içerisinde stres, gerginlik durumu ortaya çıkar ve iletişimde kopukluklar olur.

Atalet; Kurum yöneticilerinin krizin farkında olduğu ancak gerekli önlemler için hareket etmediklerinin görüldüğü evreyi ifade etmektedir. Bununla birlikte yöneticilerin atalet döneminde, zamanında önlem alamamasının sebepleri çeşitli olmakla birlikte akılda olan krizin geçici olduğu ve hemen biteceği rehavetine kapılmaları gelmektedir.

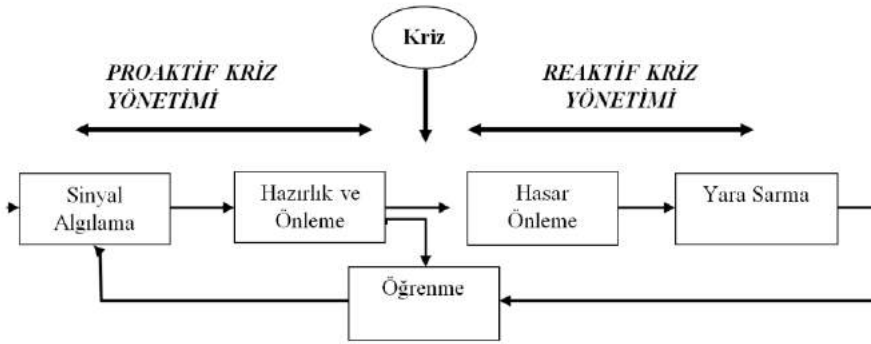
Yanlış Karar ve Faaliyetler; Krizin kurum olarak farkına varıldığı, gerekli önlemlerin bir türlü alınmadığı ve yanlış önlem çabalarının geliştiği evredir. Bu kapsamda ortak bir taktik geliştirme zorunluluğu doğar ve krizin önüne geçilmeye çalışılır.

Kriz anında sinyaller alınmamış, yorumlanmamış, değerlendirilmemiş ve etkiye tepki gerçekleşmemişse, kurumlar kriz dönemine girerler (Can, 1998: 303). Gerginlik, stres işletme içinde hat safhaya ulaşır. Amaçlar ve planlar ise yöneticilerin günü kurtarmaya yönelmesiyle bozulur (Dinçer, 1992: 232). Merkezden karar alınma süreci başlar ve denetim bozulur. Kurumlar bu süreci iyi yönetebilir ise fırsata dönüştürme olanağı da doğar. Eğer ki yönetemezlerse hayatları sonlanabilir.

Kriz Yönetimi

Kurumların birçoğunda krizlerin etkileri farklı tonlarda ve şiddette olmaktadır. Bu sebeple kriz dönemlerinde alınacak önlemlerde farklılık göstermektedir. Bununla birlikte kriz sürecinde sınırlar gerilmekte ve işleri ilerleyen dönemlere sarmaktadır (Mackenzie, 1995: 73-74). Kriz dönemlerinde kurumların çoğu uzun vadeli planlarını geride bırakıp kısa vadeli düşünmekte ve bu dönem içerisindeki giderlerine odaklanmaktadır (Bilmez, 2011: 81).

Kriz yönetimi, ortaya çıkabilecek krizleri engellemek ya da var olan bir krizin aşılması amacıyla gerekli tedbirlerin saptanarak hayata geçirilmesi sürecidir (Öztürk, 2010: 24). Kriz sırasında gerçekleşebilecek olaylar ve bu olaylar karşısında neler yapılması gerektiği kriz öncesinde planlanmasının yapılması, meydana gelebilecek ani durumlara hazırlık yapılması, krizi yönetecek bir ekibin hazır bulundurulması, kriz yönetim ekibinin nasıl çalışacağına karar verilmesi, oluşabilecek durumlara yönelik senaryoların bulundurulması, hangi ekip üyesinin kimlerle iletişime geçeceğine önceden belirlenmesi, çıkan aksaklıkların nasıl ortadan kaldırılacağına belirlenmesi gibi birçok görevin oluşturulması, etkili bir kriz yönetiminin önemli başlıklarıdır (Öksüz ve Batu, 2017: 91).

Şekil 1: Kriz Önleme Aşamaları

Kaynak: Tağraf ve Arslan, 2003: 152.

Verimli ve etkili bir şekilde krizin yönetilebilmesi için, krizin uzman bir ekiple, adımları belirli bir planla, sistematik, kararlı ve olması gereken bir duyarlılığın gösterilmesi gerekmektedir. Kriz yönetiminin birbiri arkasına gelişen olaylar bağlamında ortaya çıktığı, söz konusu olayların bazı basamaklardan oluştuğu ve her

basamağın kendine özgü bazı nitelikler ve zorunluluklar barındırdığını unutmamak gerekmektedir (Akdağ ve Arklan, 2011: 771). Bu nedenle etkili bir kriz yönetim sürecinin başarısı güçlü ve etkili bir iletişimle sağlanmaktadır. Yerinde bir iletişim sürecinin oluşturacağı olumlu bir etki hedef kitlenin krize yönelik olumlu artı bir güç kazanılmasına yol açacaktır. Bu sayede kurumlar daha hızlı önlemler alıp var olan krizden çok daha hızlı ve güçlü bir biçimde çıkabilecektir (Batu vd., 2019: 73).

Halkla ilişkilerin yerinde ve doğru kullanımı kurumun krizden çıkmasında kritik bir görev üstlenmektedir. Kriz yönetiminde iletişimin, şeffaf, doğru ve bir biçimde kamuoyunu krizlerin beklenilmeyen olaylar olması neticesinde bazı beklenmedik söylemlerin de ortaya çıkması kaçınılmazdır. Beklenmedik söylemlerin önüne geçmenin en sağlıklı yolu ise hem kurum içi hem de kurum dışı paydaşların içinde bulunulan durum ile ilgili hızlı ve net biçimde bilgilendirilmesi gerekmektedir. Kurum içindeki iletişim ortamının sağlanamaması durumunda belirsizlik ortamı artacak ve kurum performansı stres kaynaklı olmak üzere düşecektir (Okkay, 2019: 311).

Başarılı bir şekilde kriz yöneten kurumlar, krizin yarattığı etkileri aşmakla birlikte kurum açısından ortaya çıkan yeni pozisyonlara kendini adapte etmesi de ivme kazanacaktır. Bu kurumun var olan durumları fırsata çevirmesiyle mümkün olabilmektedir (Vural ve Bat, 2015: 302).

İtibar Kavramı ve Yönetimi

Türk Dil Kurumu itibar kavramını; saygınlık, saygı gösterme, önem verme şeklinde açıklamaktadır (www.tdk.gov.tr). Bununla birlikte genel olarak insanlar ve kurumlar arasında iyi ün sahibi olma, farklı kurum ve kişiler gözünde saygın olma anlamında kullanılmaktadır (Avcı, 2019: 44). Aynı zamanda itibar; kurum ve kişi odağında bir güven oluşturma ve bunun tutundurulması yoluyla prestij sahibi olma anlamına da gelmektedir (Hülür ve ark., 2018: 564). Tüm bu tanımlar odağında itibar kavramının, saygınlık odağında anlam kazandığı, güvenilirlik olgusuyla perçinlendiği ve algılarda olumlu bir ün sahibi olmanın yolunu açtığını söylemek yanlış olmayacaktır.

İtibar gerek kişiler gerek kurumlar açısından hayati önem taşıyan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun temel sebebi ise kurumların paydaşlarının istek ve ihtiyaçlarına cevap vermesi, hizmetlerini en iyi şekilde sunması, her türlü arzulara karşılık verebilmesi kurum izleniminin pozitif veya negatif olmasının belirlenmesinin itibar kavramı odağında olmasındandır (Gül ve Avcı, 2018: 53). Kurumlar küresel ortamında itibarlarını yöneterek, serbest piyasa koşullarında rekabet üstünlüğü elde etmek için çalışmaktadırlar. Bununla birlikte itibar yönetimi için yapılan çalışmalar başka insanlar ve kurumlar açısından da fark edilebilirlik derecesini artırmaktadır (Summak, 2018: 274). Bu durumda olumlu bir itibar sahibi olan kurumsa aynı zamanda saygınlık da kazanmakta ve perspektifini daha da genişletebilmektedir.

“İtibar yönetimi, en zor yönetim biçimidir. İtibar yönetimi, herkesin yeni yeni öğrenmeye başladığı, çok fazla değişkenin kullanıldığı ve bunun yanında bu değişkenlerin tamamına hâkim olunamadığı bir yönetim tarzıdır. Reklam değildir. Gerçek değerlerin, inançla uygulandığı ve sahip olunan bu değerlerin insanlara aktarıldığı bir süreçtir” (Kırdar, 2011: 214). Bu süreç içerisinde kurumların krizlerden başarıyla ayrılması, ekonomik portföyü doğru bir şekilde analiz etmesi, farklı türden ulusal ve uluslararası ölçekte gelişebilecek etkilerle mücadele edebilmesi itibarını korumasına bağlıdır (Köse ve Çakır, 2019: 24). Bu doğrultuda kurumlar SWOT Analizleri yaparak itibarlarını etkileyecek makro ve mikro unsurları gözlemler ve itibar yönetimine girişmektedirler.

Sosyal Medyada Kriz Yönetimi

Halkla ilişkiler kavramının tarihsel süreç içerisindeki aşamaları dikkatli bir şekilde irdelendiğinde basınla ilişkiler destekli, amaç ve hedeflere uygun olarak hedef kitlelerle stratejik bir iletişim sağlaması ve yönetilmesi bunun yanında medya yansımalarının sağlamasını temel aldığı görülmektedir. Bu kapsamda halkla ilişkiler kavramı organizasyon yönetiminden sponsorluğa, itibar yönetiminden kriz yönetimine kadar birçok alanı kapsamakta ve kurumların hedef kitleleriyle olan ilişkilerini güçlendirme adına gerekli olan adımların atılmasını sağlamaktadır (Boztepe, 2013: 112).

Günümüzde küresel piyasanın getirdiği artan rekabet koşullarında kurum ve markalar daha fazla bilinir olmaya çalışmakta ve daha fazla kitlelere ulaşmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda yaptıkları her türlü faaliyetlerin olası bir krizle yok olmasını istememektedirler. Yaşanacak olası bir kriz çalışanları, insanlar ve ülke adına da olumsuz sonuçlara yol açabilecek düzeyde olup yıkıcı etkileri beraberinde getirebilmektedir (Kavoğlu, 2013: 53). Bununla birlikte, bireylerin artık her türlü olanakları sosyal medya mecrasından elde etmesi onları yönetme açısından zorlanılmasına zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte kurumlar ve markalar açısından da olası tehlikeleri beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda kurum ve markalar her türlü koşulda daha dikkatli olmalı ve davranışlarında hassas olmaya dikkat etmelidir (Aslan, 2016: 515). Kurum ve markaların hangi ortamda olursa olsun, kriz esnasında kendilerini ifade etmelerini ya da krizden çıkmalarını sağlayacak etmenleri Kahraman (2013: 149-153) şu şekilde sıralamaktadır:

- Kendin olabilmek
- Kimseyi kandırmamak
- Kendi haline bırakabilmek
- Negatif geri dönüşlerden faydalanabilmek
- Karakterini koruyarak ortama uyum sağlayabilmek.

Krizin yönetilme çabalarında geleneksel medyada cevap verme çabalarıyla sosyal medyada cevap verme çabaları arasında benzerlik mevcuttur. Bununla birlikte sosyal medyada kolektifliğin ön plana çıkıp katılımcı ve karşılıklı iletişim yapısı olumlu iletişimin gerçekleşmesini sağladığı için geleneksel medyadan ayrılmaktadır. Bu doğrultuda kriz yönetiminde sosyal medyadaki ilk başarı karşılıklı iletişimden gelmektedir. Aynı zamanda Facebook ve Twitter gibi platformlar kriz esnasında tek elden ve ilk ağızdan bilgi almayı sağlayacak nitelikte olmasından kurumlar araya başka bir kişi ya da kanal girmeden enformasyon sağlayabilmektedir (Akbayır ve Kuşay, 2015: 974). Bununla birlikte krizin hangi platformdan kaynaklandığına bakılmaksızın sağlıklı ve sistemli bir şekilde kriz yönetiminin sağlanması, gerekenlerin zamanında yapılması ve önlemlerin zaman kaybetmeksizin alınması, kriz yönetiminde başarı sağlanmasını ve sonuçların da pozitif yönde olmasını sağlayacaktır (Akdağ ve Arkan, 2013: 39). Sosyal medya ortamında yaşanan krizde yönetilme esnasında çeşitli zorlukları barındırmaktadır. Bu kapsamda kriz evreleri doğru olarak tespit edilmelidir. Atılacak adımlar çok iyi kararlar sonucunda alınmalıdır.

Kriz yönetim sürecinde doğru kararlar almak krizin boyutunun anlaşılması ve çerçeve çizmek açısından önemli bir etken olmakla birlikte iletişimle desteklemesi de şarttır. Olası krizde iletişimle yetersiz ve eksik kalınması durumunda verilecek kararlar ve atılacak adımlar hedef kitlenin olumsuz yönde etkilenmesini sağlayacaktır (Çetin ve Toprak, 2016: 56).

Sosyal medya üzerinden gerçekleşen krizlerde atılacak adımlardan en önemlisi krizin yaşanmasına sebep olan etkenleri kabullenmek kurumun üzerine düşen sorumluluğu üstlenerek hareket etmesidir (Emre ve Esener, 2009: 162). Bu kapsamda yaşanan krizde kurum mevcut durumda bir hatası varsa sorumluluğu kabullendiğini

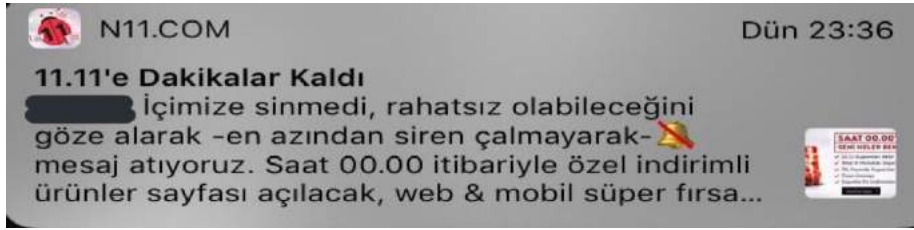
göstermeli, özür dilemeli ve kendi önleme çabalarının samimi olduğuna kitlesine inandırmalıdır (Çakır, 2014: 90). Sosyal medyada yaşanan krizle ilgili olarak bir kriz planlamacısı atanmalı ve krize karşı savunma taktikleri geliştirilmelidir (Bat ve Yurtseven, 2014: 219-220). Sonraki süreçte ise alınacak önlemler mikro ve makro ölçekli etkileri göz önüne alınarak değerlendirilmeli ve bu doğrultu da adımlar atılmasına özen gösterilmelidir. Bu kapsamda atılacak adımların kurumlar için elzem taşımakla birlikte başarılı bir şekilde krizin yönetilmesi yeniden yapılanma açısından da motivasyon sağlayacaktır (Arklan ve Kartal, 2018: 41).

Yöntem

Dünya genelinde Single Day olarak bilinen 11.11 (11 Kasım 2018) günü için n11.com, web sitesi ve aplikasyonundaki “sirenler çalıyor” kampanyasını kullanıcılarına hatırlatmak amacıyla kullanıcılarına 10 Kasım 2018 tarihinde bildirim gönderdi. Ancak bildirimin içeriğinden dolayı n11.com, sosyal medyada hedef kitlenin tepkisine uğradı ve kriz başladı.

“11.11’e Dakikalar Kaldı

İçimize sinmedi, rahatsız olabileceğini göze alarak - en azından siren çalmayarak - mesaj atıyoruz. Saat 00.00 itibari ile özel indirimli ürünler sayfası açılacak, web & mobil süper fırsat...”

Görsel 1: n.11.com Aplikasyonundan Gönderilen Bildirim

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın amacı, kurumun resmi sosyal medya platformunda karşılaştığı krizi, nasıl yönettiğini inceleyerek bu konuda bazı değerlendirmeler yapıp çıkarımlarda bulunmaktır. Bununla birlikte kurumun hangi iletişim tarzını kullanmayı seçtiğini ortaya koymak ve kurumun itibarının hedef kitledeki algısını saptayabilmektir.

Sosyal medyanın kolay kullanımı ve kitlelere kolay ulaşabilmesi neticesinde kurumların yaşadığı krizler anında büyük kitlelere yayılabilmektedir. Bu nedenle kurumların sosyal medya krizlerine karşı hazırlıklı olması ve erken müdahale etmesi gerekmektedir. Kurumların bu tarz krizlerde çift yönlü bir iletişim sağlamasının, sosyal medyada kriz yönetiminin itibara olan katkısının vurgulanması araştırmanın önemi olarak görülmektedir.

2. Araştırma Sorularının Geliştirilmesi

Araştırma sorularının geliştirilmesinde kurumun sosyal medyada bir kriz yaşaması, krizin hedef kitledeki etkileri ve kurumun bu kriz sürecinde itibarını nasıl yöneteceği merak konusu olmuştur. Bu nedenle;

- Kurum hedef kitlesinin krize karşı tutumu ne yönde olmuştur?
- Kurum, sosyal medya kriz sürecini nasıl yönetmiştir?

- Kurumsal itibar yönetimi için, kurum nasıl bir iletişim yolu izlemiştir?

sorularına cevap aranmaktadır.

3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Yapılan çalışmada kriz, kurumun resmi Twitter (<https://www.twitter.com/n11>) hesabından paylaşılan basın bülteni ve #n11boykot hashtagi ile atılan tweetler öncelikli olmak üzere, sosyal medya hesaplarından gözlemlenmiş ve incelenmiştir. #n11boykot hashtagi ile atılan tweetlerin altına gelen yorumlar incelenmemiş, kurum ya da hedef kitle ile görüşme yapılmamıştır. Bu da araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır.

4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Yapılan çalışmanın evrenini n11.com'un resmi Twitter hesabından kriz ile ilgili paylaşımları ve #n11boykot hashtagi ile atılan tweetleri oluşturmaktadır. Örneklem amaçlı örnekleme ile seçilmiştir. Krizle ilgili hashtaglerden TT listesine girmesinden dolayı #n11boykot hashtagi ile atılan tweetler incelenmeye alınmıştır. Bu kapsamda #n11boykot hashtagini içeren 113, basın bülteni altındaki 268, toplamda 381 tweet incelenmiştir.

5. Araştırmada Verilerin Toplanması

Krizin hedef kitledeki etkilerini tanımlamak için veri toplama araçlarından dokümantasyon analizi kullanılmaktadır. Araştırmada niceliksel içerik analizi yönteminden yararlanılmaktadır. Bu kapsamda kriz süreci kurumun resmi Twitter adresinden ve #n11boykot hashtagi ile atılan tweetler çerçevesinde takip edilmiştir. Elde edilen bu veriler kurumun diğer sosyal medya hesaplarındaki kriz yansımaları ile desteklenmiştir.

6. Kodlama

Güvenirliliği artırmak amacıyla, kodlama, araştırmacılar tarafından ilk başta ayrı ortamlarda daha sonra ise birlikte bir daha yapılmıştır. Hangi kutucuğa işaretleneceği konusunda hemfikir olunamayan tweetler, araştırmacılar tarafından tekrar incelenip fikir birliğine erişildikten sonra kod cetveline işlenmiştir. Bazı gönderilerin ise aynı anda birden fazla kutucuğa işaretlenebilir olduğu fark edildiğinden bu tweetler kod cetvelinde iki ayrı kutucuğa işaretlenmiştir. Örneğin kişi hem kurumu eleştirmiş hem de üyelikten çıkmıştır. Bu durumda gönderi, hem eleştiri hem de üyelikten çıkma bölümüne puan olarak işlenmiştir. Gönderiler, tablo üzerine var (1) ya da yok (0) şeklinde puanlamıştır.

BULGULAR

Araştırma Sorusu 1: Kurum hedef kitlesinin krize karşı tutumu ne yönde olmuştur?

Tweet	Olumlu	Olumsuz				Nötr
		Eleştiri	Sipariş İptali	Üyelikten Çıkma	Uygulama Silme	
#n11boykot tweetleri	5	93	3	7	10	5

Kurumun hedef kitlesinin krize karşı olan tutumu olumsuz yönde gerçekleşmiştir. İncelenen tweetlerden 93'ü eleştiri içerikliyken, 3 tanesi sipariş iptali, 7 tanesi n11.com üyeliğinden ayrılma ve 10 tanesi telefonlarından uygulama silme eylemlerini barındırmaktadır. Bunun yanında incelenen tweetler içerisinde 5 tanesi olumlu ve 5 tanesi nötr içeriklidir.

Kurumun Instagram hesabındaki paylaşımı yorumlara kapalıdır, ancak Facebook hesabında yapılan açıklama altındaki yorumlar da çok büyük bir çoğunluğun olumsuz tutum sergilediğini göstermektedir.

Araştırma sorusu 2: Kurum, sosyal medya kriz sürecini nasıl yönetmiştir?

Kurum kriz ile alakalı sadece sosyal medya hesaplarından basın bülteni paylaşmakla yetinmiştir. Üstelik kriz sürecinin bir bölümünde "Üyelik İptali" butonunu iptal edilmesi tepkilerin daha da artmasına yol açmıştır. Twitter hesabından paylaştığı basın bülteni altındaki tweetler de analiz edilmiştir. Bulgular şu şekildedir.

Tweet	Olumlu	Olumsuz				Nötr	Kullanım Dışı	Diğer
		Eleştiri	Sipariş İptali	Üyelikten Çıkma	Uygulama Silme			
Bülten altına atılan tweetler	-	189	3	29	11	3	29	10

Hedef kitle krizle ilgili yapılan açıklamaya karşı yukarıdaki tabloda görüldüğü şekilde olumsuz bir tutum sergilemiştir. Açıklamaya paralel olarak yapılan gönderilerde hiç olumlu bir tepki gelmemişken, 189 eleştiri, 3 sipariş iptali, 29 n11.com üyeliğinden ayrılma ve 11 telefonlarından uygulama silme, 3 nötr, 29 kullanım dışı tweet ve 10 diğer tweet paylaşımı yer almaktadır.

Araştırma sorusu 3: Kurumsal itibar yönetimi için, kurum nasıl bir iletişim yolu izlemiştir?

Hedef kitlesinin verdiği ilk tepki 10 Kasım 2018 saat 23.13'te olmasına rağmen, kurumun bu tepkilere yönelik ilk açıklamayı 11 Kasım 2018 saat 04.15'te gelmektedir. Kurum ilk açıklama yaklaşık 5 saat sonra verilmiştir. Tüm sosyal medya hesaplarından aynı 'özür' içerikli basın bültenini paylaşmıştır.

"Değerli kamuoyuna;

n11 alışveriş sitemizin her yıl düzenlediği Alışveriş Festivali bu yıl da 11.11.2018 gece yarısı başlamıştır.

Alışveriş Festivalini duyurmak amacıyla bir tanıtım kampanyası haftalar öncesinden başlatılmıştır.

Gece yarısı sitemizden kampanyamızın başladığını duyuran bir bildirim atılmıştır. Bu bildirimde “sirenler çalışıyor” kampanyasına gönderme yapılmıştır.

Gece yarısı rahatsızlık vermemek amacıyla sessiz modda gönderilen bildirim metnine kampanya tamamız olan siren kavramını konu etmek, Aziz Ata’mızın hatırasına sahip çıktığımız bu günde malesef çok yanlış anlaşılmış ve yanlış yorumlanmıştır.

Cumhuriyetimizin Kurucusu Ulu Önder Atatürk’e ve onun ilkelerine bağlılığımız bizim en vazgeçilmez değerlerimizden biri iken bu talihsiz durumla karşılaştığımız için çok üzgünüz. Bu yanlış anlaşılmaya mahal veren bildirimden dolayı içtenlikle özür dileriz.”

Değerli kamuoyuna;

n11 alışveriş sitemizin her yıl düzenlediği Alışveriş Festivali bu yıl da 11.11.2018 gece yarısı başlamıştır.

Alışveriş Festivalini duyurmak amacıyla bir tanıtım kampanyası haftalar öncesinden başlatılmıştır.

Gece yarısı sitemizden kampanyamızın başladığını duyuran bir bildirim atılmıştır. Bu bildirimde “sirenler çalışıyor” kampanyasına gönderme yapılmıştır.

Gece yarısı rahatsızlık vermemek amacıyla sessiz modda gönderilen bildirim metnine kampanya tamamız olan siren kavramını konu etmek, Aziz Ata’mızın hatırasına sahip çıktığımız bu günde malesef çok yanlış anlaşılmış ve yanlış yorumlanmıştır.

Cumhuriyetimizin Kurucusu Ulu Önder Atatürk’e ve onun ilkelerine bağlılığımız bizim en vazgeçilmez değerlerimizden biri iken bu talihsiz durumla karşılaştığımız için çok üzgünüz. Bu yanlış anlaşılmaya mahal veren bildirimden dolayı içtenlikle özür dileriz.

Görsel 2: n11.com’un “sirenler çalışıyor” Krizi’ne yönelik basın bülteni

Kurumun kriz sürecindeki basın bülteni incelediğinde, Kamuoyu Bilgilendirme Modeli’nin kullanıldığı görülmektedir. Facebook, Instagram ve Twitter paylaşımları altındaki krizle ilgili hiçbir yoruma cevap verilmemiş ve Instagram paylaşımı yoruma kapatılmıştır. Bu noktadan kurumun krize yönelik tek yönlü bir iletişim tercih ettiği görülmektedir. Basın bültenindeki yazım yanlışları ve suçlayıcı üslup da dikkat çekmektedir.

SONUÇ

Kurumların işleyişinde farklı zamanlarda meydana gelen krizler aksama yaratmakta, imaj ve itibar kaybına neden olmaktadır. Krizlerin ekonomik, teknolojik ya da doğal şekilde meydana gelmesi, bununla birlikte krizin şiddeti bu aksamaların süresini belirlemekte, imaj ve itibar kaybının da boyutunu gün yüzüne çıkarmaktadır. Ne türde olursa olsun kurumların olası krizlere karşı proaktif veya reaktif tepkileri onların gelecekteki krizlerle baş edebilmeleri, imaj ve itibarlarını korumaları açısından da önem arz etmektedir.

n11.com online alışveriş firması, yanlış anlaşılmalara sebep olacak şekilde 10 Kasım akşamında ve saat 00.00’ı geçtiğinde, 11 Kasım gününün ilk saatlerindeki tavrıyla, krizle

karşı karşıya kalmıştır. Bunun yanı sıra bu krizi, sadece sosyal medya aracılığıyla basın bülteni yayınlayarak çözme yoluna gitmiştir. Basın bültenini ise, sosyal medya krizleri için geç kalınmış kabul edebileceğimiz bir süre zarfında, 5 saat sonra yayınlamıştır. Kampanyaya yönelik ağırlıklı tepkiler ilk 2 saat içerisinde verilmiş ve yayılmıştır. Kurumsal bir online alışveriş firması olarak n11.com'un izlemiş olduğu bu kriz yönetim stratejisi müşteri kaybına neden olmuştur. Hedef kitleyi elinde tutmak için "Üyelik İptali" butonu kaldırması ve üye kalmaya zorunlu hale getirmesi de krize yönelik tepkileri arttırmıştır. Tüm bunlarla birlikte kriz çözme yönetimindeki başarısızlığından dolayı resmi sosyal medya hesaplarında takipçi sayısında azalma meydana gelmiştir. Aynı zamanda reaktif olarak krize bakış açısı, yanlış tepkisi ve kriz yönetimindeki başarısızlığı hem imaj hem de itibar kaybı yaratarak insanların algılarındaki pozitif n11.com izleminin zedelenmesine neden olmuştur.

Kriz sürecinde n11.com'un herhangi bir eleştiriye cevap vermemesi hatta Instagram hesabından yaptığı açıklamayı yoruma kapatması tek yönlü bir iletişim stratejisi izlemiş olduğunu göstermektedir. Krizle ilgili yapılan basın bültenini yeterli ve hedef kitleden gelen mesajları önemsiz görmüştür. Basın bülteninde "malesef" gibi yazım hataları bulunması ve "...çok yanlış anlaşılmış ve yorumlanmıştır" söylemiyle her ne kadar "özür" gibi görünse de "inkar" içeren bir üslup kullanılması, "ben dili" yerine "sen dili" odağında iletişim gerçekleştirilmesi krize verilen tepkiyi olduğundan daha da büyük bir hale getirmiştir. Araştırma analizi de basın bülteninden sonra kuruma karşı olumlu tavır sergileyen herhangi bir tweet atılmadığını göstermektedir. Bu noktada kurumların itibarlarını korumaları için müşterileriyle olan iletişimleri ve kendilerini yansıtmış şekilleri çok büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda sosyal medya üzerinden kriz yaşayan kurumlar açısından temel öneriler aşağı gibi sıralanabilir:

- Krizi yaşayan firma, kurumsal kimliğini yeniden oluşturmali ve işleyişini bu şekilde sürdürmelidir,
- Kriz anında süreci anlık takip ederek çözüm sürecini hızlandırma yoluna gidilmelidir,
- Mevcut potansiyel kriz durumu gözden geçirilmeli ve çözümü için sınırlar çizilmelidir,
- Müşterilere, sosyal medya takipçilerine ve kamuoyunu bilgilendirme de samimi ve şeffaf olmak fayda sağlamaktadır,
- Sosyal medyadan yapılan açıklamalar ve güncel paylaşımlar sürekli takip edilmeli, bağlantılar koparılmamalıdır,
- Kurum olarak anında özür dilemek yarar sağlamaktadır,
- Hedef kitleden gelen mesajlara açık olunmalı ve çift yönlü bir iletişim ortamı yaratılmalıdır,
- Kriz anlarında kurum içerisinde yetkili bir kişi açıklama yapmalıdır,
- Kriz anındaki yanlış olayları, nedenleri iyi tespit ederek bundan sonra yaşanacak durumlar telafi edecek şekilde planlanmalıdır.

Kriz içinde bulunan kurumlar, karar mekanizmalarını doğru bir şekilde aktive ederlerse krizlerden kurtulmaları da kolay olmaktadır. Bu çerçevede kriz anı küçümsenmemeli, dersler çıkarılmalı, kimlik yapısında organizasyonel kararlar alınarak kurumsal yapıda işleyiş anlamında dinamikler yeniden kazandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Akbayır, Z. ve Kuşay, Y. (2015). Sosyal medyadan krize bakış: Otomotiv sektöründe kriz dönemlerinde sosyal medyanın kullanımına ilişkin bir araştırma, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1 (3): 972-985.
2. Akdağ, M. ve Arklan, Ü. (2013). Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi, *The Journal of Academic Social Science Studies - International Journal of Social Science*, 6 (4): 33-55.
3. Akdağ, M. ve Arklan, Ü. (2011). Kriz Yönetimi ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Kriz Yönetimine Etkisi/Katkısı. *E-Journal of New World Sciences Academy*. 6 (4): 768-784.
4. Arklan, Ü. ve Kartal, N. Z. (2018). İkna Edici İletişim Tekniği Olarak Tek Yanlı Ve İki Yanlı Sunumun Kriz Yönetimi Sürecine Etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9 (20): 39-52.
5. Aslan, E. Ş. (2016). Markaların Kriz Dönemlerinde Sosyal Medya Kullanımı Stratejileri: Gezi Parkı Olayları Sürecinde Twitter Üzerine Bir İnceleme, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4 (2): 505-533.
6. Avcı, K. (2019). Üniversite İç Paydaşlarının Kurumsal İtibar Algısı: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Kurumsal İtibar Araştırması, *Selçuk İletişim Dergisi*, 12 (1): 42-63.
7. Bat, M. ve Yurtseven, Ç., T. (2014). Sosyal Medyada Kurumsal Kriz Yönetimi: Onur Air Örneği, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2 (3): 197-223.
8. Batu, M., Tos, O. ve Dıvrak, E. (2019). Halkla İlişkiler ve Uygulama Alanları Yeni Eğilimler. (Eds. Özgür Selvi ve Zülfiye Acar Şentürk). *Kriz Yönetimi ve İletişimi: Kentucky Friedchicken Örneği*. Konya: Eğitim Yayınevi.
9. Bilmez, E. (2011). Kriz Döneminde Kurumsal İtibar Yönetiminin Önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 16 (1-2): 173-188.
10. Boztepe, H. (2013). Halkla İlişkilerin Kurum ile Hedef Kitle Arasında İlişki Oluşturma Amacı ve Kurumsal Web Sayfalarının Diyalojik Halkla İlişkiler Aracı Olarak Kullanımı, *Akdeniz İletişim Dergisi*, 20: 110-128.
11. Can, H. (1998). *Organizasyon ve Yönetim*. Ankara.: Siyasal Kitapevi.
12. Çakır, V. (2014). Kriz İletişimi Teorileri. (Eds. Mustafa Akdağ ve Ümit Arklan), *Kriz Yönetimi: İletişimsel Temelde Çözüm Odaklı Stratejik Yaklaşımlar*. Konya: Literatürk Akademia.
13. Çetin, M. ve Toprak, Y., E. (2016). Kriz İletişimi Ve Sosyal Medya: Emisyon Krizinde Volkswagen'in Facebook Kullanımı, *Selçuk İletişim*, 9 (3): 54-68.
14. Dinçer, Ö. (1992). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. (2.Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
15. Emre, P., Ö. ve Esener, T. (2009). Sosyal Medyada Kriz Yönetimi.(Ed. D. Tellan), *Halkla İlişkiler: Teori ve Uygulama*, (ss. 131-166). Ankara: Ütopya Yayınevi.
16. Gül, H. ve Avcı, M. (2018). Kurumsal İtibarın Kariyer Yönetimi Üzerindeki Etkileri: KTMÜ Örneği, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20 (34): 53-69.
17. Hülür, H., Avcı, K., Şenel, O. ve Akınç, S. (2018). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nin Bolu Halkı Açısından İtibarı, *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (15): 562-583.
18. Kahraman, M. (2013). *Sosyal Medya 101 2.0*. İstanbul: Mediacat Kitapları.
19. Kavoğlu, S. (2013). Güncel Bir Olgu Olarak Yeni Medya ve Kriz İletişimi: Örnek Vaka Analizi, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2 (1): 49-63.
20. Kernisky, D. A. (1997). ProactiveCrisis Management andEthicalDiscourse: Dow Chemical'sIssues Management Bulletins 1979-1990, *Journal of Business Ethics*, 16 (8): 843-853.
21. Kırdar, Y. (2011). Dünden Bugüne Halkla İlişkiler (Eds. Metin Işık ve Mustafa Akdağ). *Halkla İlişkilerde Yeni Eğilim: Kurumsal İtibar Yönetimi* (ss. 203-219). Konya: Eğitim Kitabevi.

22. Köse, G. ve Çakır, S., Y. (2019). The Effect of Businesses on Perceptions Regarding Corporate Reputation of Employer Brand Applications: A Research for Potential Employees in Y Generation, *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 9 (1): 23-48.
23. Mackenzie, A.(1995). *Başarı ve Zaman*. (Çev. Gürcan Banger). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
24. Okkay, İ. (2019). Küreselleşen Dünyada Kriz Yönetiminin Önemi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*. 6 (3): 308-317.
25. Öksüz, B. ve Batu, M. (2017). Kriz İletişimi ve Turizm: 2016 Yılı Terör Saldırıları, *Egemia*, 1: 85-108.
26. Öztürk, B. (2010). *Kriz Yönetimi ve Bir Örnek Uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
27. Summak, E. (2018). Kurumsal İtibar Oluşumunda Halkla İlişkiler Fonksiyonu: Bir Avm Uygulaması, *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (14): 274-294.
28. Tağraf, H. ve Arslan, T. (2003). Kriz Oluşum Süreci ve Kriz Yönetiminde Proaktif Yaklaşım, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4 (1): 151 - 152.
29. Türk Dil Kurumu (2018). Güncel Sözlük, 08.04.2019 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c02aa4e10aa55.07128084 alındı.
30. Vural, Z. B. A. ve Bat, M. (2015). *Kurumsal İletişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
31. Görsel 1: <https://twitter.com/muhallifrida/status/1061394294286807041>. Erişim Tarihi: 09.04.2019
32. Görsel 2: <https://twitter.com/n11com/status/1061590019993952258>. Erişim Tarihi: 09.04.2019

MARKA VE DEĞER BİLİNCİNİN DAHA FAZLA ÖDEME İSTEĞİ, SATIN ALMA EĞİLİMİ İLE DAVRANIŞSAL VE TUTUMSAL SADAKAT ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Erkan YILDIZ ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi.

1. Giriş

Günümüz tüketicisi satın alma noktasında işletmelerin onlara sunduğu çok sayıda marka arasından seçim yapabilme şansına sahiptir. Tüketicilere sunulan bu imkân, aynı zamanda işletmelerin de çetin rekabet şartlarında faaliyette bulunmalarına neden olmaktadır. İşletmelere rekabet avantajı sağlayan unsurlardan biride tanınmış ve güçlü bir markaya sahip olmaktır. Tüketiciler açısından da güçlü marka, algılanan risklerin ortadan kalkmasına ve satın alma kararlarının daha rahat verilmesine olanak vermektedir.

Bu çalışmada, tüketicilerin marka bilinci ile değer bilincinin daha fazla ödeme isteği, satın alma eğilimi, davranışsal sadakat ve tutumsal sadakat üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu amaçla spor ayakkabısı markaları üzerine bir araştırma yapılmıştır.

Çalışma sonuçlarıyla, gerek spor ayakkabısı üreten işletmelere gerekse gelecekte yapılacak akademik çalışmalara ışık tutacak bulgulara ulaşılabileceği değerlendirilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde; marka bilinci, değer bilinci, daha fazla ödeme isteği, satın alma eğilimi, davranışsal ve tutumsal sadakat değişkenleri açıklanmıştır.

2.1. Marka Bilinci

Marka bilinci, çok iyi bilinen ve yüksek yoğunluklu reklamları olan ürünleri seçmek için tüketicilerin zihinsel yönelimlerini ifade eder (Sproles ve Kendall, 1986; Zhang ve Kim, 2013). Tüketicilerin ürünlerin yüksek fiyatının yüksek kaliteyi yansıttığına olan inançları nedeniyle pahalı ve ünlü markaları satın alma eğilimi marka bilinci olarak belirtilebilir (Kavkani vd., 2011).

Sproles ve Kendall (1986)'a göre marka bilinci, tüketicilerin sekiz farklı karar verme biçiminden birisidir. Yazarlara göre tüketiciler, iyi bilinen pahalı markaları satın alırlar çünkü bu markaların kaliteli olduğuna inanırlar. İyi bilinen pahalı ürünler, marka bilincine sahip tüketicilerin kendi konseptlerini oluşturmalarına ve ifade etmelerine yardımcı olur (Keller, 1993; Solomon, 1983).

Lachance vd. (2003)'e göre, tanınmış markaların ürünleri tüketicilere sosyalleşme sürecinde de yardımcı olmaktadır. Marka bilincine sahip tüketiciler, markaları statü ve prestij sembolü olarak görmektedir (Escalas ve Bettman, 2005; Giovannini vd., 2015; Jamal ve Goode, 2001). Bu nedenle tüketiciler, tanınmış bir markanın ürünü için yüksek fiyat ödemeye isteklidirler (Liao ve Wang, 2009).

Ünlü markaların; yüksek fiyatı, mirası, deneyimi ve kalite algısı marka bilincine sahip tüketicilerin özel ilgi göstereceği ve satın alma için temel bir motivasyon olacaktır. Tüketiciler marka hakkında yeterli bilgiye sahip olmasalar da belirtilen özellikler markanın satın alınması için yeterli olabilecektir (Sharda ve Bhat, 2018).

2.2. Değer Bilinci

Değer bilinci, bazı kalite kısıtlamalarına tabi olarak düşük fiyatların ödenmesine yönelik bir endişe olarak tanımlanmaktadır (Ailawadi vd., 2001). Değer bilincine sahip tüketiciler, düşük fiyatlar ve ürün kalitesi konusunda eşit derecede endişe duyma eğilimindedir (Sharma, 2011). Tutumlu tüketiciler daha fazla değer bilincine sahiptir (Lichtenstein vd., 1990); kaynakları dikkatli kullanırlar ve israftan kaçınırlar (De Young, 1986). Cui ve Liu (2001)'a göre, düşük fiyatlarla ürün almak, ürün kalitesinden veya marka imajından nispeten daha önemlidir.

2.3. Daha Fazla Ödeme İsteği

Shin vd. (2017)'ne göre; tüketicilerin daha fazla ödeme istekliliği, bir ürün veya hizmet için ödül fiyatı ödemeye isteğidir. Yazarlar, özellikle insan sağlığı ve çevre gibi hayati derecede önemli alanlarda, tüketicilerin ürünlere daha fazla ödeme yapma özverisini gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Tüketiciler sevdikleri markalara daha fazla ödeme yapmaya istek duyarlar. Onlara göre markaları benzersizdir, bu benzersizlik rakip markaların çekicilikleri olsa bile o markalara yönelik bir talepte bulunmalarına engel olmaktadır (Siew vd., 2018).

Örneğin, bir tüketici Toyota için Honda'dan %10 daha fazla ödeme yapmaya istekli olabilir. Benzer şekilde, bir tüketici Perry Ellis yerine Versace'de alışveriş yapmak için %30 daha fazla para ödemeye razı olabilir. Buna marka ile ilgili "fiyat primleri" denir. Fiyat primi, karşılaştırmaya dahil olan markalara bağlı olarak yüksek veya düşük ve pozitif veya negatif olabilir. Fiyat primi, genel marka değerinin en makul özeti olabilir (Aaker, 1996).

2.4. Satın Alma Eğilimi

Moore vd. (2003)'ne göre satın alma eğilimi, tüketicilerin satıştaki ürünleri satın alma isteğidir. Lichtenstein vd. (1993) satın alma eğilimini, tüketicilerin satın alma değerlendirmelerini etkileyen uygun fiyatın, satın alma teklifine cevap verme eğilimini arttırması olarak belirtmişlerdir. Yazarlara göre, ürün fiyatlarındaki indirimlerin tüketicilerin satın alma kararlarını pozitif yönde etkilemeleri muhtemeldir ve fiyat indirim reklamları bu tür tüketicileri daha fazla etkilemektedir. Jin ve Sternquist (2003)'e göre, tüketicilere sunulan satış koşulları ürünlerin satın alınmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, satın alma eğilimli tüketiciler, sürekli olarak düşük fiyatla ürün almak için araştırma yaparlar.

Lichtenstein vd. (1993), tüketicilerin fiyat indirimlerini değerlendirmesini etkileyebilecek yedi psikolojik veya bireysel faktör olduğunu öne sürmektedir. Bu faktörlerin beşi (değer bilinci, fiyat dengesi, fiyat bilinci, satış eğilimi ve kupon eğilimi) fiyatın olumsuz rolü ile ilgilidir; diğer iki faktör de (fiyat-kalite şeması ve prestij duyarlılığı) fiyatın olumlu rolüyle ilgilidir. Olumsuz rolünde, yüksek fiyatlar düşük satın alma olasılığına neden olur; Olumlu rolünde, yüksek fiyatlar daha yüksek satın alma olasılığı ile sonuçlanabilir.

2.5. Davranışsal ve Tutumsal Sadakat

Marka sadakati, bir markanın rakiplerine göre daha çok tercih edilip satın alınması (Ilıcalı vd., 2016); bir tüketicinin göreceli tavrı ile devamlı müşteri olma arasındaki ilişkini gücü (Kurtoğlu ve Sönmez, 2016); tüketicilerin alternatif markalar arasından belirli bir markayı tesadüfi olmayan şekilde tercih etmesi ve bu tercihin zaman içinde devam etmesi (Knox ve Walker, 2001) olarak belirtilebilir. Keller (2009) sadakat gelişen tüketicilerin, rakiplerin pazarlama faaliyetleriyle tüketicileri teşvik etmelerine rağmen aynı markayı almaya ısrar ettiklerini ve diğer markaları reddettiklerini belirtmiştir. Tüketicilerin belirli bir marka hakkında diğer rakiplerden daha iyi bir izlenim bırakmasını sağlayan marka sadakati (Hanzaee ve Andervazh, 2012) tüketicilerin aynı ürünü satın almadaki karar alma sürecini etkileyebilir (Nyadzayo ve Khajehzadeh, 2016). Yazındaki çalışmalarda marka sadakatinin davranışsal ve tutumsal olmak üzere iki boyutu tanımlanmıştır (Tanford, 2013; Zhang vd., 2014).

Davranışsal marka sadakati, tüketicinin tutarlı biçimde bir markayı yeniden satın alması (Yee ve Sidek, 2008; Tanford ve Malek, 2015) olarak ifade edilebilir. Oliver (1999)'e göre davranışsal sadakat, sadakat oluşturma sürecinin son aşaması olan eylem aşamasıdır. Bu aşamada tüketiciler istedikleri ürün veya hizmeti elde etmek için kendilerine özgü davranışlarda bulunurlar.

Tutumsal marka sadakati ise, tüketicilerin markaya gösterdiği psikolojik bağlılıktır (Benett ve Rundle-Thiele, 2002). Bu sayede tüketiciler aynı markaları satın almaya devam ederler ve bu markalar için rakiplerin markalarına oranla daha yüksek bir bedel ödemeye de istekli olurlar. Aynı zamanda çevrelerindeki insanları markalarını kullanmak için teşvik ederler (Jani ve Han, 2014; Kaur ve Soch, 2012).

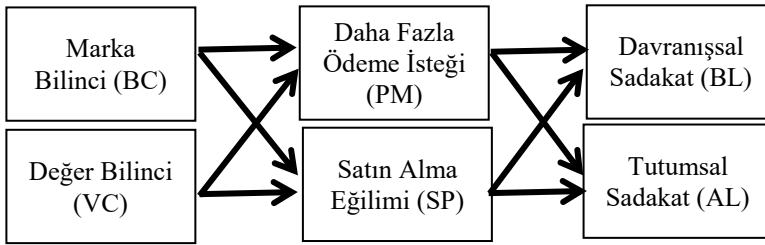
Dolayısıyla, marka sadakati hem davranışların hem de tutumların bir fonksiyonudur. Bir ürün kategorisinde belirli bir markayı satın almak tüketicinin tercihidir. Tüketicilerin tercihleri, markanın doğru ürün özelliklerini, imajını veya kalite seviyesini doğru fiyatla sunduğunu algıladıkları için ortaya çıkar. Bu algı yeni satın alma alışkanlıklarının temeli olur. Tüketiciler başlangıçta markanın deneme ürününü elde edecek ve satın alımdan memnun olduklarında da markaya duydukları güven ve aşinalıkla markayı satın almaya devam edeceklerdir (Amine, 1998).

3. Metodoloji

Bu bölümde; araştırmanın modeli, hipotezleri, araştırmada kullanılan değişkenler, örnekleme süreci, veri toplama yöntemi ile geçerlik ve güvenirlik analiz sonuçlarına ver verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Yapılan yazın taraması sonucu oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1 Araştırma Modeli

Araştırma modeli kapsamında geliştirilen hipotezler aşağıda sunulmuştur.

- H₁:** Marka bilinci daha fazla ödeme isteğini pozitif yönde etkiler.
- H₂:** Değer bilinci daha fazla ödeme isteğini pozitif yönde etkiler.
- H₃:** Marka bilinci satın alma eğilimini pozitif yönde etkiler.
- H₄:** Değer bilinci satın alma eğilimini pozitif yönde etkiler.
- H₅:** Daha fazla ödeme isteği davranışsal sadakati pozitif yönde etkiler.
- H₆:** Satın alma eğilimi davranışsal sadakati pozitif yönde etkiler.
- H₇:** Daha fazla ödeme isteği tutumsal sadakati pozitif yönde etkiler.
- H₈:** Satın alma eğilimi tutumsal sadakati pozitif yönde etkiler.
- H₉:** Marka bilinci ile davranışsal sadakat arasında daha fazla ödeme isteği ve satın alma eğiliminin aracılık rolü vardır.
- H₁₀:** Değer bilinci ile davranışsal sadakat arasında daha fazla ödeme isteği ve satın alma eğiliminin aracılık rolü vardır.
- H₁₁:** Marka bilinci ile tutumsal sadakat arasında daha fazla ödeme isteği ve satın alma eğiliminin aracılık rolü vardır.

H₁₂: Değer bilinci ile tutumsal sadakat arasında daha fazla ödeme isteği ve satın alma eğiliminin aracılık rolü vardır.

3.2. Araştırmanın Değişkenleri

Marka ve değer bilinci ölçekleri İsmail (2017)'in; daha fazla ödeme isteği ölçeği Li vd. (2013) ile Aydın (2017)'in; satın alma eğilimi ölçeği Konuk (2015)'un ve tutumsal ve davranışsal sadakat ölçekleri de Huang vd. (2016)'nin çalışmalarından alınmıştır.

3.3. Örneklem Süreci

Bu araştırmanın evrenini spor ayakkabısı kullanan tüketiciler oluşturmaktadır. Veriler olasılığa dayalı olmayan örneklem tekniklerinden kolayda örneklem tekniği ile anlık olarak toplanmıştır. Anket uygulaması 15 Ekim – 15 Aralık 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve kullanılabilir 500 veri elde edilmiştir.

3.4. Veri Toplama Yöntemi

Anket iki bölümden ve 29 ifadeden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik bilgilere yönelik olarak; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir ve spor ayakkabısı için tercih edilen marka olmak üzere 5 ifade yer almaktadır. İkinci bölümde de, marka bilincini ölçen 4, değer bilincini ölçen 4, daha fazla ödeme isteğinin ölçen 4, satın alma eğilimini ölçen 6, davranışsal sadakati ölçen 3 ve tutumsal sadakati ölçen 3 olmak üzere toplam 24 ifade mevcuttur. Katılımcılardan, yargılara, 5'li Likert Ölçeği kullanarak (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) cevap verilmesi istenmiştir.

3.5. Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri

Araştırmada kullanılan değişkenlerin geçerlik ve güvenirlikleri tespit etmek için; iç tutarlılık güvenirliliği (internal consistency reliability), birleşme geçerliği (convergent validity) ve ayırışma geçerliğine (discriminant validity) yönelik analizler yapılmıştır. İç tutarlılık güvenirliliğinin tespitinde Cronbach Alfa ve birleşik güvenirlik (CR=Composite Reliability) katsayıları hesaplanmıştır. Birleşme geçerliğinin araştırılmasında, faktör yükleri ile açıklanan ortalama varyans (AVE=Average Variance Extracted) değerlerine bakılmıştır. Faktör yüklerinin $\geq 0,70$; Cronbach Alpha ve birleşik güvenirlik katsayılarının $\geq 0,70$; açıklanan ortalama varyans değerinin de $\geq 0,50$ olarak gerçekleşmesi beklenmektedir (Hair vd., 2006; Hair vd., 2014; Fornell ve Larcker, 1981). Aşağıda yer alan Tablo 1'de araştırmada yer alan yapıların iç tutarlılık güvenirliliği ve birleşme geçerliği ile ilgili sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 1 Ölçüm Modeli Sonuçları

Değişken	İfade	Faktör Yüğü	Cronbach Alfa	CR	AVE
Marka Bilinci	BC1	0,852	0,851	0,900	0,693
	BC2	0,842			
	BC3	0,857			
	BC4	0,775			
Değer Bilinci	VC1	0,818	0,844	0,894	0,679
	VC2	0,814			
	VC3	0,820			
	VC4	0,844			
Daha Fazla Ödeme İsteğı	PM1	0,880	0,893	0,926	0,757
	PM2	0,872			
	PM3	0,879			
	PM4	0,849			
Satın Alma Eğilimi	SP1	0,575	0,826	0,875	0,541
	SP2	0,661			
	SP3	0,760			
	SP4	0,802			
	SP5	0,823			
	SP6	0,761			
Davranışsal Sadakat	BL1	0,820	0,779	0,871	0,693
	BL2	0,821			
	BL3	0,856			
Tutumsal Sadakat	AL1	0,903	0,897	0,936	0,829
	AL2	0,931			
	AL3	0,897			

Değişkenlerin cronbach alfa katsayıları 0,779 ile 0,897 arasında; birleşik güvenirlik katsayılarının da 0,871 ile 0,936 arasında hesaplanmış olması nedeniyle iç tutarlılık güvenirliğinin sağlandığı belirtilebilir.

Tablodaki değerler incelendiğinde, faktör yüklerinin 0,575 ile 0,931 arasında gerçekleştiği görülmektedir. Hair vd. (2014)'ne göre faktör yükleri $\geq 0,708$ olmalıdır. Yazarlar, faktör yükleri 0,40 ile 0,70 arasında olan ifadelerin AVE ya da CR değerlerinde yükselme olması durumunda modelden çıkarılmasını önermektedir. Dolayısıyla hesaplanan AVE ve CR değerlerinin eşik değerlerin üzerinde olması nedeniyle faktör yükü 0,708'in altında olan satın alma eğiliminin bir ve iki numaralı ifadeleri ölçekten çıkartılmamıştır.

Yapıların, faktör yüklerinin 0,575 ile 0,931 arasında; AVE değerlerinin de 0,541 ile 0,829 arasında olması nedeniyle birleşme geçerliğinin de sağlandığı tespit edilmiştir.

Ayrışma geçerliğinin tespitinde, Fornell ve Larcker (1981) tarafından önerilen kriter kullanılmıştır. Yazarlara göre, araştırmada yer alan yapıların AVE değerlerinin karekökü, araştırmada yer alan yapılar arasındaki korelasyonlardan yüksek olmalıdır. Tablo 2'de Fornell ve Larcker (1981) kriterine göre yapılan analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2 Ayrışma Geçerliliği Sonuçları (Fornell ve Larckell Kriteri)

	Marka Bilinci	Değer Bilinci	Daha Fazla Ödeme İsteği	Satın Alma Eğilimi	Davranışsal Sadakat	Tutumsal Sadakat
Marka Bilinci	(0,832)					
Değer Bilinci	0,385	(0,824)				
Daha Fazla Ödeme İsteği	0,433	0,299	(0,870)			
Satın Alma Eğilimi	0,483	0,371	0,688	(0,735)		
Davranışsal Sadakat	0,392	0,260	0,532	0,677	(0,832)	
Tutumsal Sadakat	0,439	0,357	0,679	0,631	0,476	(0,910)

Tablodaki parantez içindeki değerler AVE'nin karakök değerleridir. Tablodaki değerler incelendiğinde her bir yapının açıklanan ortalama varyans karekökünün diğer yapılarla korelasyonundan daha yüksek olduğu görülmektedir. Tablo 2'deki bulgulara dayanarak ayrışma geçerliğinin sağlandığı belirtilebilir.

4. Bulgular ve Tartışma

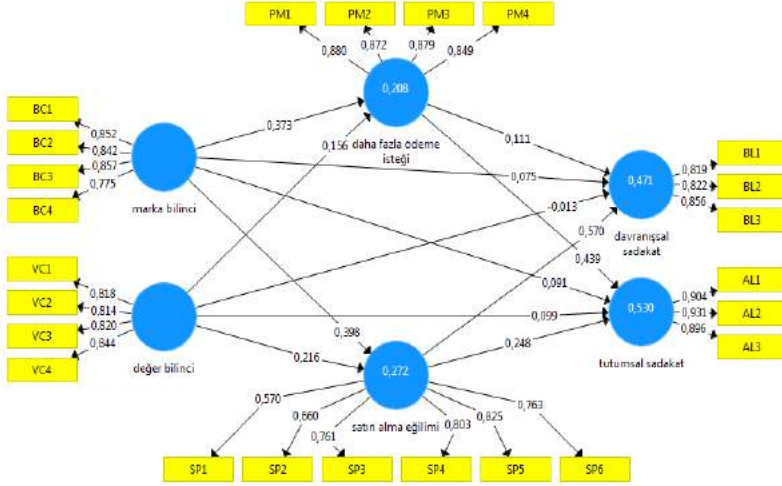
Bulgular başlığı altında; araştırmaya katılan deneklerin demografik özellikleri ve yapısal eşitlik modeli analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan deneklerin %37,2'si kadın (N=186) ve %62,8'i erkektir (N=314). Deneklerin %37,6'sı evli (N=188) ve %62,4'ü bekârdır (N=312). %53,2'si 26-35 yaş aralığında (N=266); %46,8'i üniversite mezunu (N=234); %28,4'ü 6001-9000 TL gelir aralığındadır (N=142). Deneklerin spor ayakkabı markası tercihlerinin ilk üç sırasında, %19,8 ile Nike (N=99); %18,4 ile Adidas (N=92) ve %15 ile New Balance (N=75) markası yer almıştır.

4.2. Yapısal Eşitlik Modeli

Araştırmanın hipotezlerini test etmek amacıyla oluşturulan yapısal eşitlik modeli Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2 Yapısal Eşitlik Modeli

Araştırma modelinin analiz edilmesinde kısmi en küçük kareler yol analizi (PLS-SEM) kullanılmıştır. Veriler SmartPLS 3.2.8 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir (Ringle vd., 2015). Araştırma modeline ilişkin; doğrusalılık, yol katsayıları, R^2 ve etki büyüklüğünü (f^2) hesaplamak için PLS algoritması; tahmin gücünü (Q^2) hesaplamak için de Blindfolding analizi çalıştırılmıştır. PLS yol katsayılarının anlamlılıklarını değerlendirmek için yeniden örnekleme (bootstrapping) ile örneklemden 5000 alt örneklem alarak t-değerleri hesaplanmıştır.

Araştırma sonuçlarına ilişkin R^2 , f^2 , Q^2 ve VIF değerleri Tablo 3'te sunulmuştur. Doğrudan etkilere yönelik sonuçlara Tablo 4'te, dolaylı etkilere yönelik sonuçlara da Tablo 5'de yer verilmiştir.

Tablo 3 Araştırma Modeli Katsayıları

Değişkenler		VIF	R ²	f ²	Q ²
Marka Bilinci	Daha Fazla Ödeme İsteği	1,174	0,147	0,150	0,147
Değer Bilinci		1,174		0,026	
Marka Bilinci	Satın Alma Eğilimi	1,174	0,134	0,185	0,134
Değer Bilinci		1,174		0,055	
Daha Fazla Ödeme İsteği	Davranışsal Sadakat	1,955	0,307	0,012	0,307
Satın Alma Eğilimi		2,215		0,289	
Daha Fazla Ödeme İsteği	Tutumsal Sadakat	1,955	0,408	0,210	0,408
Satın Alma Eğilimi		2,125		0,061	

Değişkenler arasındaki VIF (Variance Inflation Factor) değerleri incelendiğinde, değerlerin eşik değer olan 5'in altında olması nedeniyle değişkenler arasında doğrusallık problemi olmadığı anlaşılmıştır (Hair vd., 2014).

Modele ait elde edilen R² değerleri incelendiğinde daha fazla ödeme isteğinin %15, satın alma eğiliminin %13, davranışsal sadakatin %31 ve tutumsal sadakatin de %41 oranında açıklandığı tespit edilmiştir.

Etki büyüklüğü katsayısının (f²) 0,02 ve üzeri olması düşük; 0,15 ve üzeri olması orta; 0,35 ve üzeri olması ise yüksek olarak değerlendirilmektedir (Cohen, 1988). Sarstedt vd. (2017)'e göre de katsayının 0,02'nin altında gerçekleştiği durumlarda da bir etkiden söz etmenin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Tablo 3'teki etki büyüklüğü katsayılarına göre, marka ve değer bilincin daha fazla ödeme isteği üzerinde düşük; marka bilincinin satın alma eğilimi üzerinde orta, değer bilincinin satın alma eğilimi üzerinde düşük; satın alma eğiliminin davranışsal sadakat üzerinde orta; daha fazla ödeme isteğinin tutumsal sadakat üzerinde orta ve satın alma eğiliminin tutumsal sadakat üzerinde düşük seviyede bir etki büyüklüğü olduğu görülmektedir. Daha fazla ödeme isteğinin davranışsal sadakat üzerinde anlamlı bir etki büyüklüğüne sahip olmadığı da anlaşılmıştır.

Endojen değişkenler için hesaplanan tahmin gücü katsayılarının (Q²) sıfırdan büyük olması, araştırma modelinin, endojen değişkenleri tahmin gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2014). Tablodaki Q² değerlerinin sıfırdan büyük olması nedeniyle araştırma modelinin daha fazla ödeme isteği, satın alma eğilimi, davranışsal ve tutumsal sadakat değişkenlerini tahmin gücüne sahip olduğu belirtilebilir.

Tablo 4 Doğrudan Etki Katsayıları

Değişkenler		Standardize β	Standart Hata	t değeri	p
Marka Bilinci	Daha Fazla Ödeme İsteği	0,373	0,050	7,398	0,000
Değer Bilinci		0,156	0,052	3,015	0,003
Marka Bilinci	Satın Alma Eğilimi	0,398	0,044	8,982	0,000
Değer Bilinci		0,216	0,046	4,718	0,000
Daha Fazla Ödeme İsteği	Davranışsal Sadakat	0,111	0,055	2,031	0,042
Satın Alma Eğilimi		0,570	0,050	11,470	0,000
Daha Fazla Ödeme İsteği	Tutumsal Sadakat	0,439	0,059	7,475	0,000
Satın Alma Eğilimi		0,248	0,058	4,236	0,000

Tablodaki değerler incelendiğinde, marka bilinci ($\beta=0,373$; $p<0,01$) ve değer bilinci ($\beta=0,156$; $p<0,01$) daha fazla ödeme isteğini; marka bilinci ($\beta=0,398$; $p<0,01$) ve değer bilinci ($\beta=0,216$; $p<0,01$) satın alma eğilimini; daha fazla ödeme isteği ($\beta=0,111$; $p<0,05$) ve satın alma eğilimi ($\beta=0,570$; $p<0,01$) davranışsal sadakati; daha fazla ödeme isteği ($\beta=0,439$; $p<0,01$) ve satın alma eğilimi ($\beta=0,248$; $p<0,01$) tutumsal sadakati pozitif yönde etkilemekte olduğu belirlenmiştir. Bu bulgulara dayanarak araştırmanın 1-8 numaralı hipotezleri desteklenmiştir.

Tablo 5 Dolaylı Etki Katsayıları

Değişkenler			Standardize β	Standart Hata	t değeri	p
Marka Bilinci	Daha Fazla Ödeme İsteği	Davranışsal Sadakat	0,041	0,021	1,980	0,048
Değer Bilinci			0,017	0,011	1,581	0,114
Marka Bilinci		Tutumsal Sadakat	0,164	0,032	5,099	0,000
Değer Bilinci			0,068	0,024	2,810	0,005
Marka Bilinci	Satın Alma Eğilimi	Davranışsal Sadakat	0,227	0,032	7,124	0,000
Değer Bilinci			0,123	0,029	4,289	0,000
Marka Bilinci		Tutumsal Sadakat	0,099	0,025	3,879	0,000
Değer Bilinci			0,054	0,018	2,909	0,004

Elde edilen bulgulara göre marka ve değer bilincinin daha fazla ödeme isteği ve satın alma eğilimi üzerinden davranışsal ve tutumsal sadakat üzerinde (değer bilinci → daha fazla ödeme isteği → davranışsal sadakat yolu hariç) dolaylı etkileri olduğu anlaşılmıştır.

Tespit edilen dolaylı etkiler nedeniyle aracılık etkisinin tespiti için VAF (variance accounted for) değerleri hesaplanmıştır (Doğan, 2018). VAF değerleri, marka bilinci → daha fazla ödeme isteği → davranışsal sadakat yolunda 0,11; marka bilinci → daha fazla ödeme isteği → tutumsal sadakat yolunda 0,32; değer bilinci → daha fazla ödeme isteği → tutumsal sadakat yolunda 0,23; marka bilinci → satın alma eğilimi → davranışsal sadakat yolunda 0,40; değer bilinci → satın alma eğilimi → davranışsal sadakat yolunda 0,49; marka bilinci → satın alma eğilimi → tutumsal sadakat yolunda 0,22 ve değer bilinci → satın alma eğilimi → tutumsal sadakat yolunda da 0,20 olarak hesaplanmıştır. Marka bilinci → daha fazla ödeme isteği → davranışsal sadakat yolundaki VAF değerinin 0,20'den küçük olması nedeniyle aracılık etkisinden söz edilemeyeceği, diğer yollarda ise VAF değerleri doğrultusunda kısmi aracılık etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular ışığında araştırmanın 11 ve 12 nolu hipotezleri desteklenmiş, 9 ve 10 numaralı hipotezleri ise kısmen desteklenmiştir.

5. Sonuç

Günümüzde işletmeleri en fazla zorlayan hususlarda birisinin de, ürünlerini satın alan tüketicileri aynı ürün grubunda yapacakları gelecekteki satın almalarda yine kendi ürünlerini almaya ikna etmeleri olarak ifade edilebilir. Bu nedenle işletmelerin pazarlama faaliyetlerinde, mevcut müşterileriyle uzun dönemli ilişkiler geliştirmek ve devam ettirmek zorunda oldukları yadsınamaz bir gerçektir. Bununla birlikte işletmelerin, uzun dönemli müşteri ilişkileriyle sadık müşterilerinin rakiplerin tutundurma faaliyetlerinden de etkilenmelerinin önüne geçebilecekleri yönünde bir öngörude bulunulabilir. Aynı zamanda bu müşterilerin, ürünlerini aldıkları işletmelerin reklamlarını yaparak diğer markaları satın alan tüketicileri de etkileyebilecekleri yönünde bir değerlendirme yapılabilir.

Düşük fiyatlar konusunda endişelenen, aldığı ürünlerin markalarına dikkat eden, marka isimlerinin tüketicilere kalite hakkında fikir verdiğine inanan, yüksek kaliteli ürünlere daha fazla fiyat ödemeye istekli olan tüketicilere yönelik uygulanacak pazarlama faaliyetleriyle tüketicilerin satın alma kararlarında etkin olunabileceği öne sürülebilir. Ürünleri deneyimleyen tüketicilerin takip eden satın almalarda yine aynı markayı tercih edebileceği yönünde bir öngörude bulunulabilir.

Araştırmanın kısıtları olarak; uygulamanın tek sektörle sınırlı olması, kolayda örnekleme metodunun kullanılması ve verilerin anlık toplanması olarak belirtilebilir. Gelecek araştırmalarda farklı sektörlerden toplanacak verilerle çalışmanın tekrarlanması uygun olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Aaker, D.A. (1996), Measuring Brand Equity Across Products And Markets, *California Management Review*, 38 (3), s.102-120.
2. Ailawadi, K.L., Neslin, S.A., Gedenk, K. (2001), Pursuing The Value Conscious Consumer: Store Brands Versus National Brand Promotions, *Journal of Marketing*, 65 (1), s.71-89.
3. Amine, A. (1998), Consumers' True Brand Loyalty: The Central Role Of Commitment, *Journal Of Strategic Marketing*, 6, s.305-319.
4. Aydın, H., (2017), Marka Güveni, Farkındalığı Ve Benlik İmaj Uyumunun Marka Bağlılığına Etkisinde Marka Aşkıının Aracılık Rolü, *Ege Akademik Bakış*, 17 (2), s.281-294.
5. Bennett, R., Rundle-Thiele, S. (2002), A Comparison Of Attitudinal Loyalty Measurement Approaches, *Journal of Brand Management*, 9 (3), s.193-209.
6. Cohen, J. (1988), *Statistical Power Analysis For The Behavioral Sciences*, Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ.
7. Cui, G., Liu, Q. (2001), Executive Insights: Emerging Market Segments In A Transitional Economy: A Study Of Urban Consumers In China, *Journal of International Marketing*, 9 (1), s.84-106.
8. De Young, R. (1986), Some Psychological Aspects Of Recycling The Structure Of Conservation Satisfactions, *Environment and Behavior*, 18 (4), s.435-449.
9. Doğan, D. (2018), *SmartPLS İle Veri Analizi*, US: Charleston SC.
10. Escalas, J. E., Bettman, J. R. (2005), Self-Construal, Reference Groups and Brand Meaning, *Journal of Consumer Research*, 32.
11. Fornell, C., Larcker, D.F. (1981), Evaluating Structural Equation Models With Unobservable Variables And Measurement Error, *Journal of Marketing Research*, 18 (1), s.39-50.
12. Giovannini, S., Xu, Y., Thomas, J. (2015), Luxury Fashion Consumption And Generation Y Consumers: Self, Brand Consciousness, And Consumption Motivations, *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 19 (1), s.22-40.
13. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., Tatham, R. L. (2006), *Multivariate Data Analysis*, Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
14. Hair, J.F., Tomas, G., Hult, M., Ringle, C.M., Sarstedt, M. (2014), *A Primer on Partial Least Square Structural Equations Modeling (PLS-SEM)*, Los Angeles: Sage.
15. Hanzae, K.H., Andervazh, L. (2012), The Influence Of Brand Loyalty On Cosmetics Purchase Intention Of Iranian Female Consumers, *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 2 (5), s.5389-5398.
16. Huang, S.M., Fang, S.R., Fang, S.C., Huang, C.C. (2016), The Influences Of Brand Benefits On Brand Loyalty: Intermediate Mechanisms, *Australian Journal of Management*, 41 (1), s.141-
17. Ilıcalı, İ.B., Yönet, Ö., Şahin, Ş., Suher, H.K. (2016), Algılanan Marka Benzerliğinin; Marka Sadakati, Marka Tatmini Ve Servis Kalitesi İle Olan İlişkisi: Kargo Kategorisine Yönelik Bir Araştırma, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12 (6), s. 295-319.
18. Ismail, A.R. (2017), The Influence Of Perceived Social Media Marketing Activities On Brand Loyalty, *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 29 (1), s.129-144.
19. Jamal, A., Goode, M.H. (2001), Consumers And Brands: A Study Of The Impact Of Self-Image Congruence On Brand Preference And Satisfaction, *Marketing Intelligence & Planning*, 19 (7), s.482-492, <https://doi.org/10.1108/02634500110408286>.
20. Jani, D., Han, H. (2014), Personality, Satisfaction, Image, Ambience, And Loyalty: Testing Their Relationships In The Hotel Industry, *International Journal of Hospitality Management*, 37, s.11-20.
21. Jin, B., Sternquist, B. (2003), The Influence Of Retail Environment On Price Perceptions: An Exploratory Study Of US And Korean Students, *International Marketing Review*, 20 (6), s.643-660.
22. Kaur, H., Soch, H. (2012), Validating Antecedents Of Customer Loyalty For Indian Cell Phone Users, *Vikalpa J. Decis. Makers*, 37 (4), s.47-62.

23. Kavkani, S.A.M., Seyedjavadain, S., Saadeghvaziri, F. (2011), Decision-Making Styles Of Young Iranian Consumers, *Business Strategy Series*, 12 (5), s.235-241.
24. Keller, K.L. (1993), Conceptualizing, Measuring, Managing Customer-Based Brand Equity, *Journal of Marketing*, 57 (1), s.1-22.
25. Keller, K.L. (2009), Building Strong Brands In A Modern Marketing Communications Environment, *Journal of Marketing Communications*, 15 (2-3), s.139-155.
26. Knox, S., Walker, D. (2001), Measuring And Managing Brand Loyalty, *Journal of Strategic Marketing*, 9 (2), s.111-128.
27. Konuk, F.A. (2015), The Effects Of Price Consciousness And Sale Proneness On Purchase Intention Towards Expiration Date-Based Priced Perishable Foods, *British Food Journal*, 117 (2), 793-804.
28. Kurtoglu, R., Sönmez, T. (2016), Marka İmajı Ve Marka Faydasının Marka Sadakati Ve Pozitif Ağzdan Ağıza İletişim (WOM) Üzerindeki Etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (4), s.1127-1138.
29. Lachance, M.J., Beaudoin, P., Robitaille, J. (2003), Adolescents' Brand Sensitivity In Apparel: Influence Of Three Socialization Agents, *International Journal of Consumer Studies*, 27 (1), s.47-57.
30. Li, N., Robson, A., Coates, N. (2013), Chinese Consumers' Purchasing: Impact of Value And Effect, *Journal of Fashion Marketing and Management*, 17 (4), s.486-508.
31. Liao, J., Wang, L. (2009), Face as a Mediator of the Relationship between Material Value and Brand Consciousness, *Psychology and Marketing*, 26 (11), s.987-1001
32. Lichtenstein, D.R., Netemeyer, R.G., Burton, S. (1990), Distinguishing Coupon Proneness From Value Consciousness: An Acquisition Transaction Utility Theory Perspective, *Journal of Marketing*, 54 (3), s.54-67.
33. Lichtenstein, D.R., Ridgway, N.M., Netemeyer, R.G. (1993), Price Perceptions And Consumer Shopping Behavior: A Field Study, *Journal of Marketing Research*, 30 (2), s.234-245.
34. Moore, M., Kennedy, K.M., Fairhurst, A. (2003), Cross-Cultural Equivalence Of Price Perceptions Between US And Polish Consumers, *International Journal of Retail & Distribution Management*, 31 (5), s.268-279.
35. Nyadzayo, M.W., Khajehzadeh, S. (2016) The Antecedents Of Customer Loyalty: A Moderated Mediation Model Of Customer Relationship Management Quality And Brand Image, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 30, s.262-270.
36. Oliver, R.L. (1999), Whence Consumer Loyalty? *Journal of Marketing*, 63, 33-44.
37. Ringle, C.M., Wende, S., Becker, J.M. (2015), SmartPLS 3. www.smartpls.com.
38. Sarstedt, M., Ringle, C.M., Hair, J.F. (2017), *Partial Least Squares Structural Equation Modelling*, In C. Homburg, M.Klarmann, A.Vomberg (Eds.), *Handbook of Market Research*, Heidelberg: Springer.
39. Sharda, N., Bhat, A.K. (2018), Austerity To Materialism And Brand Consciousness: Luxury Consumption In India, *Journal of Fashion Marketing and Management*, 22 (2), s.223-239.
40. Sharma, P. (2011), Country Of Origin Effects In Developed And Emerging Markets: Exploring The Contrasting Roles Of Materialism And Value Consciousness, *Journal of International Business Studies*, 42 (2), s.285-306.
41. Shin, Y.H., Moon, H., Jung, S.E., Severt, K. (2017), The Effect Of Environmental Values And Attitudes On Consumer Willingness To Pay More For Organic Menus: A Value-Attitude-Behavior Approach, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 33, s.113-121.
42. Siew, S.W., Minor, M.S., Felix, R. (2018), The Influence Of Perceived Strength Of Brand Origin On Willingness To Pay More For Luxury Goods, *Journal Brand Management*, <https://doi.org/10.1057/s41262-018-0114-4>.
43. Solomon, M.R. (1983), The Role Of Products As Social Stimuli: A Symbolic Interactionism Perspective, *Journal of Consumer Research*, 10 (3), s.319-329.
44. Sproles, G.B., Kendall, E.L. (1986), A Methodology for Profiling Consumers' Decision-Making Styles, *The Journal of Consumer Affairs*, 20 (2), s. 267-279

45. Tanford, S. (2013), The Impact Of Tier Level On Attitudinal And Behavioral Loyalty Of Hotel Reward Program Members, *International Journal of Hospitality Management*, 34 (1), s.285-294. doi:10.1016/j.ijhm.2013.04.006.
46. Tanford, S., Malek, K. (2015), Segmentation Of Reward Program Members To Increase Customer Loyalty: The Role Of Attitudes Towards Green Hotel Practices, *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 24 (3), s.314-343, doi:10.1080/19368623.2014.907759.
47. Yee, W.F., Sidek, Y. (2008), Influence Of Brand Loyalty On Consumer Sportswear, *International Journal of Economics and Management*, 2 (2), s.221-236.
48. Zhang, B., Kim, J.H. (2013), Luxury Fashion Consumption In China: Factors Affecting Attitude And Purchase Intent, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 20 (1), s. 68-79.
49. Zhang, H., Fu, X., Cai, L. A., Lu, L. (2014) Destination Image And Tourist Loyalty: A Meta-Analysis, *Tourism Management*, 40, s.213-223. doi:10.1016/j.tourman.2013.06.006

BANKACILIKTA KREDİ RİSK İZLEME YÖNETİMİ VE ERKEN UYARI SİNYALLERİ

İsmail Cüneyt SOYGÜR ¹

¹ Dr. Yapı Kredi Bankası Krediler İzleme ve Tasfiye Uzmanı.

1.Giriş

Krediler, bankacılık sektörünün vazgeçilmez unsurlarındandır. Bankaların aktif kalitesini belirleyen kredilerin sağlıklı olması sürdürülebilir karlılık ve büyüme için de çok önemli bir koşuldur. Türkiye’de bankalar müşterilerinden topladıkları mevduatları ve ağırlıklı uluslararası kuruluşlardan aldıkları sendikasyon adı verilen fonları, farklı segmentlerde müşterilerine kredi olarak kullanılmaktadır. Bu kullanımlar neticesinde de faiz geliri veya kar payı elde etmektedirler. 2001 krizi öncesinde Türkiye’de bankalardan kredi çekmek enflasyonun da etkisi ile çok yüksek maliyetler gerektirdiğinden düşük talep ile karşılaşan banka yönetimleri toplanan fonları devlet iç borçlanma senetlerine yatırmayı ve dönemin getirdiği garantili, yüksek karlı koşullardan faydalanmayı bilmişlerdir. Türkiye’de özellikle 2001 krizi sonrasında oluşan düşük maliyetli sıcak para girişleri neticesinde düşen enflasyon ve faiz oranları bankacılık sektörünün gerçek fonksiyonlarından olan kredi tahsislerinde adeta patlama yaşanmasına neden olmuştur. Bankalar birliğinin yayınlamış olduğu istatistiklerde Türkiye’de kişi başı kredi kullanımı 2004 yılında 1.210 TL iken son yayınlamış olduğu 2017 yılı verilerine göre bu rakam 24.256 TL seviyesine kadar yükselmiştir. Toplam krediler 2005 yılında 280 Milyar TL iken 2018 eylül ayı itibariyle 2,6 trilyon TL seviyelerine ulaşmıştır. Geri ödenemediği sürece aradaki fark insanların refah seviyelerinde ve piyasalarda olumlu etki oluşturacaktır. Ancak kredi kullanıcılarının içine düşecekleri olumsuz şartlar neticesinde ayrıca küresel değişkenler ve ülke ekonomisinin içine gireceği stagflasyon dönemlerinde söz konusu kredilerin geri ödenmesinde sorunlar oluşabilecek ve batık krediler artabilecektir. Bu açıdan özellikle kredilerin sorunlu hale gelmeden nasıl tespit edileceği ve ne gibi önlemler alınabileceği ön plana çıkmaktadır. Kredilerin izlenmesi ve takibi bankalar açısından giderek önem kazanmaktadır. Banka kaynaklarının doğru kredilere tahsis edilmesi ve vadelerde tahsis edilen kredilerin sorunsuz şekilde kapanması tüm bankaların olmasını istediği ve beklediği bir durumdur. Ancak ne yazıkki bu beklenti her zaman gerçekleşmemektedir. Türkiye’de 2018 yıl sonu itibari ile sorunlu kredi diyebileceğimiz takipteki krediler ve yeniden yapılandırılan kredilerin %10 seviyelerinde olduğu bazı kredi derecelendirme kuruluşlarının raporlarına yansımış bulunmaktadır. Bankalar kredileri sorunlu hale gelmeden önce tespit edebilecek ve hızlı aksiyon alabilecek kredi risk izleme yönetimleri kurarak sağlıklı kredilere erken müdahale etmeyi amaçlamaktadırlar. Risk izleme yönetimleri de erken uyarı sistemleri adı verilen sinyalleri değerlendirerek kredilerin sorunlu hale gelmeden önce kurtarılarak kredinin normal seyrine dönmesini veya kredinin kapatılarak riskin sıfırlanmasını amaçlamaktadırlar.

2. Bankacılık ve Krediler

Krediler, bankaların esas faaliyet konularından birini oluşturmakla birlikte bankaların karlılıkları üzerinde direkt etkisi olan ve banka bilançolarında büyük önem taşıyan ana kalemi oluşturmalar. Bankaların kredi büyüklükleri birbirleri ile olan rekabetleri açısından da büyük önem taşımaktadır. Sektördeki yoğun rekabetin en çok hissedildiği bankacılık ürünleri olarak kredileri ve mevduatları sayabiliriz. Bankaları firmalara benzetecek olursak en önemli ve para kazanılan ürün türü kredilerdir.

Özel bankaların temel amacı kâr maksimizasyonu olmasına karşın, kamu bankalarının birbiriyle çelişebilen, kârlılık, sektörün gelişmesi, para arzının denetimi, stratejik sektörlerle ucuz kredi temini gibi başka amaçları da vardır. Bu yüzden bu bankalar, çoğu zaman ticari amaç dışında kamu hizmet yükümlülüklerini yerine getirmekte ve kâr amaçlı bir banka açısından rasyonel olmayan işleri yapmaktadırlar. Hükümetler, özellikle seçim dönemlerinde sürdürmeye çalıştıkları popülist politikaların finansmanı amacıyla kamu bankalarının kaynaklarına daha çok başvurma

eğilimindedirler (Toprak ve Demir, 2001: 7). Krediler bu popülist politikarlardan en çok nasibini alan bankacılık ürünü olarak da ön plana çıkmaktadır.

2.1. Kredinin Tanımı

Kredi dilimizde mali itibar, güven, kredili alışveriş anlamlarında kullanılmaktadır. Genel olarak kredi, belli bir süre sonra ödenmek vaadiyle mal, hizmet veya satınalma gücü sağlanması şeklinde tanımlanabilir. Başka bir anlamda kredi, bir mevcudun belli bir süre sonra geri alınmak kaydıyla verilmesi veya verilmiş bir varlığın ödenmesine kefil alınmasıdır (Takan, 2001: 242).

1 Kasım 2005 tarihinde resmi gazetede yayınlanan 5411 sayılı bankalar kanunun 48'inci maddesine göre; bankalarca verilen nakdi krediler ile teminat mektupları, kontrgarantiler, kefaletler, aval, ciro, kabul gibi gayrinakdi krediler ve bu niteliği haiz taahhütler, satın alınan tahvil ve benzeri sermaye piyasası araçları, tevdiatta bulunmak suretiyle ya da herhangi bir şekil ve surette verilen ödünçler, varlıkların vadeli satışından doğan alacaklar, vadesi geçmiş nakdi krediler, tahakkuk etmekle birlikte tahsil edilmemiş faizler, gayri nakdi kredilerin nakde tahvil olan bedelleri, ters repo işlemlerinden alacaklar, vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri ile benzer diğer bazı sözleşmeler nedeniyle üstlenilen riskler, ortaklık payları ve kurulca kredi olarak kabul edilen işlemler izlendikleri hesaba bakılmaksızın bu Kanun uygulamasında kredi sayılır (www.tbb.org.tr).

Bankacılık açısından kredi, bankanın yapacağı istihbarat sonucunda gerçek ya da tüzel kişilere yasaları, kendi kurumsal kurallarını ve kaynaklarını dikkate alarak teminatlı ya da teminatsız olarak para, teminat veyahut kefalet vermek şeklinde tanıdığı olanak veya sınırdır. Krediler, bankaların ücret karşılığında ticari ve sınai işlerle uğraşan gerçek veya tüzel kişilere ticari itibar ve ödeme kapasitelerini dikkate alarak belirledikleri limit çerçevesinde ve koşullarda ödünç verdikleri paraları ve kabul ettikleri kefaletleri kapsar. Kredi mübadele temeline dayanmaktadır. Çünkü herhangi bir kişinin ya da işletmenin kendisine ait olmayan bir hakkı ya da olanağı karşılığını temin etmek koşulu ile belirli bir süre kullanabilmesini sağlamaktadır. Kredi fon arz eden ve talep eden taraflar için güvenceye dayanan ekonomik bir alışveriştir (Avcı, 2001: 3).

Kredinin fonksiyonları ise şöyledir (Takan, 2001: 243);

- Kredi tasarrufların atıl kalmasını önleyerek, üretilen malların bireyler tarafından kullanılmasını sağlamak için iyi bir araçtır.
- Devletin müdahale etmediği ve tam rekabet şartlarının hakim olduğu piyasalarda faiz haddi-tasarruf yatırım eşitliği sağlanır.
- Alınan kredi ile, gelecekte sahip olacağımız gelirleri, harcama olanağı verir. Böylece ekonomideki satın alma gücü artırılır.
- Kredi, girişimcilerin uğraşlarına hız vererek tasarruflarını biriktirmeden veya belli bir seviyeye gelmesini beklemeden işlemlerinin gerçekleştirme imkanı verir.

Bankalar kredi arzını kısıtığında, kredi talep eden birçok üretici ve tüketici banka kredilerine alternatif olabilecek finansal kaynaklar bulmakta zorlanmaktadır. Kredilerin sınırlandırılması durumunda söz konusu iktisadi birimler başlangıçta borçlu konumda iseler borçlarını azaltabilmek için harcamalarını kısmak zorunda kalabilmektedirler. Varlık fiyatlarının düşmesi durumunda iktisadi birimler için bankalardan kredi almak daha da zorlaşabilmekte, iktisadi birimler de bu durumda kredi talebini azaltabilmektedirler. Diğer taraftan kredilerin hızla artışı dönemlerde ise gelişmeler tam ters yönde olabilmektedir. Ara mal ve yatırım malları talebini açılan krediler ile gerçekleştirebilen üreticiler üretimlerini arttırabilmekte ve yeni yatırımlara

girişebilmektedirler. Kredi artışının uzun süre sürmesi durumunda ekonomide fiyatlar artabilmekte, bundan varlık fiyatları da etkilenmektedir. Varlık fiyatlarının artması durumunda kredi almak söz konusu iktisadi birimler için daha da kolaylaşmakta, kredi talebi ile birlikte harcamalar ve toplam talep artmaktadır (Togan ve Berument, 2011: 13-14).

2.2. Kredi Türleri

Krediler, bireysel krediler ve ticari krediler olmak iki ana kola ayrılır.

• Bireysel Krediler

Herhangi bir hizmetten yararlanılması ya da varlığın satın alınmasında, ticari amaçlar dışında tüketime yönelik olarak, belirlenmiş koşullarda ödemek üzere kullanılan krediler geniş anlamda bireysel kredi olarak adlandırılır. Bireysel kredilerin temel amacı bir mal ya da hizmetin satışını özendirmek veya bir ihtiyacı karşılamaktır. Bireysel krediler büyük oranda aylık taksitler şeklinde ödenir (Berk, 2001: 14). Bireysel kredilerin kendi içerisinde taşıt kredisi, konut kredisi, ihtiyaç kredisi, kredili mevduat hesabı, kredi kartı gibi alt türleri bulunmaktadır.

Tüketici kredileri, ticari bankalarca düzenli ve yeterli gelire sahip olan gerçek kişilerin mal ve hizmet alımları sırasında ortaya çıkan finansman ihtiyaçlarının piyasa şartlarına göre daha ucuza sağlanmasına neden olmaktadır. Bankalar açısından; emniyetli, seyyal ve karlı bir kredi olmasının yanında plasmanın tabana yayılması nedeni ile risk azaltıcı bir kredi türüdür. Bireysel kredilerin diğer bir kullandırım türü de kredi kartlarıdır. Kredi kartları hamiline belirli işlemlerde nakit para verilmeksizin mal ya da hizmet satın alma ve nakit çekme imkanı sağlayan bir üründür (Takan, 2001: 294).

Bireysel kredilerin faizleri belirlenirken maliyetlerin yanında diğer bankaların belirledikleri faiz oranları, bankanın kredi/mevduat oranı ve talep edilen kredi türü belirleyici olabilmektedir. Örneğin konut kredilerinde belirlenen faizler ile bireysel ihtiyaç kredileri için belirlenen faiz oranları arasında yüksek makas açıklığı olabilmektedir. Tüketicileri yoğun talep ettikleri kredi türleri diğer kredilere oranla yüksek faiz içerebilmektedir. Ayrıca konut veya taşıt kredilerinde üreticiler bankalarla anlaşarak faizin bir kısmını kendileri üstlenebilmektedir. Böylece tüketiciler daha düşük faiz oranları ile kredi kullanabilmektedirler.

• Ticari Krediler

Ticari krediler, daha çok gerçek veya tüzel kişilerin, ticari işlemlerinin kısa vadeli işletme sermayesi ile işletmenin tesis ve mevcut tesislerinin modernizasyonu için kullandığı nakit krediler ile bir taahhüt ya da ihale için kullandıkları gayri nakdi kredilerdir (Takan, 2001: 265).

Ticari krediler nakit ve gayri nakit krediler olmak üzere iki ana türe ayrılmaktadır. Nakit krediler içerisinde Borçlu cari krediler, spot krediler ve taksitli ticari krediler en çok kullanılan nakit kredi türlerini oluştururlar. Nakdi kredilerin çeşitleri şu şekildedir;

- **Borçlu Cari Krediler** : Şirketlerin kısa süreli nakit ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanılır. Bu krediler belirli bir vade içermeyen ve faiz tahsilatları dönemsel yapılan kredi türleridir.
- **Spot Krediler**: Spot Krediler, ticari işletmelerin nakit girişinin öngörülebilir olduğu durumlarda kısa vadeli finansman ve yatırım ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan, vade boyunca faiz oranı değişmeyen nakdi kredi ürünüdür. TL veya döviz cinsinden kullanılabilirler.

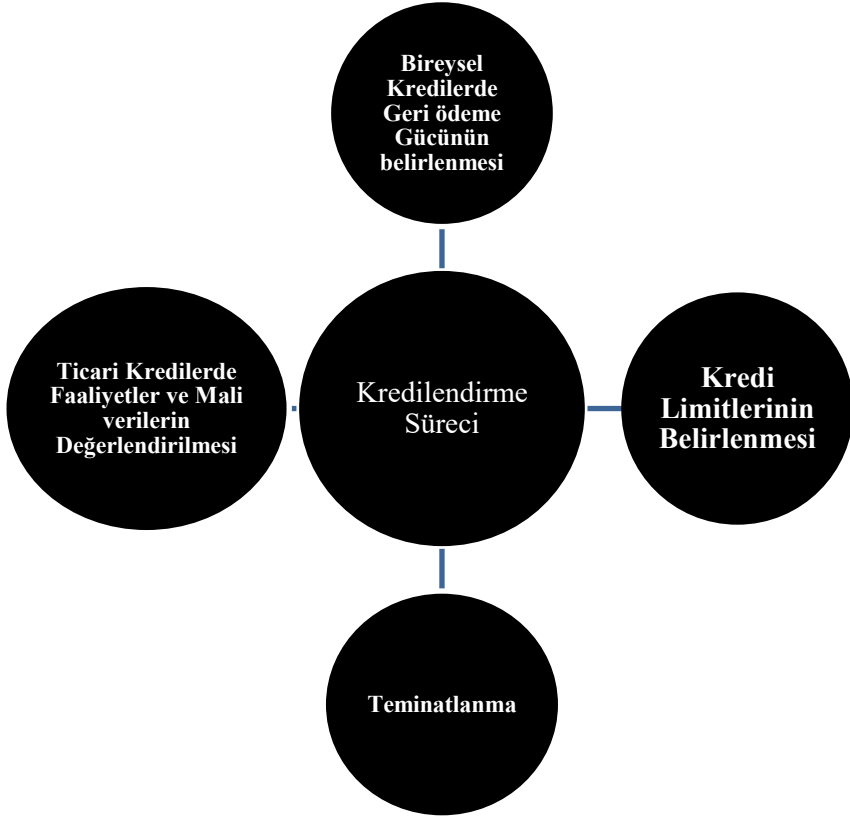
- **Taksitli Ticari Kredi:** Kısa veya orta vadeli işletme sermayesi veya yatırım amaçlı kullanılan kredi türüdür. Taksitli Ticari Kredi eşit taksitli olabileceği gibi ödemesiz dönem veya esnek ödeme şekillerini de içerebilir.
- **İskonto Kredisi:** İskonto, henüz vadesi gelmemiş bir ticari senet bedelinden, vade tarihine kadar olan süreye tekabül eden faiz, komisyon ve bunlar üzerinden KKDF, BSMV gibi yasal kesintilerin düşülmesinden sonra kalan bakiyenin ödenmesine imkan veren nakdi bir kredidir. Diğer bir ifade ile iskonto kredisi iskonto edilen senedin temlik cirosu ve teslim yoluyla banka tarafından satın alınması işlemidir.
- **İşletme Kredisi:** Türkiye'de yerleşik kişiler tarafından yurt dışından döviz olarak sağlanan ve bankalar aracılığı ile TL olarak bir defada kullandırılan kredilerdir. Vade kısıtlaması olmadığı için ödemelerde esneklik sağlar.
- **Döviz Kredisi :** İhracat veya ihracat sayılan satış ve teslimler ile döviz kazandırıcı faaliyetlerde bulunan firmalara, ihracat taahhüdünün yerine getirilmesi koşulu ile kullandırılan bir kredi türüdür.
- **Businesscard:** Bireysel kartlara göre daha yüksek limit ve taksit sayısı içeren kredi kartlarıdır. Firmalar bu kartlar sayesinde harcamalarını sanal ortamdan daha net takip edebilirler.

Gayri nakdi krediler bir işin yapılması, bir borcun ödenmesi ya da bir yükümlülüğün yerine getirilmesi konusunda bankanın alacağı bir ücret veya komisyon karşılığında yükümlü adına taahhütte bulunması, ona kefil olması biçiminde kullandırılan kredilerdir (Takan, 2001: 246). Gayri nakdi kredilerden başlıcaları ise şu şekilde sıralanabilir;

- **Teminat Mektupları:** Resmi kurum ve kuruluşlara, diğer gerçek ve tüzel kişilere hitaben, belirli bir edimin ya da taahhüdün, belirlenen sürede ve şartlar uyarınca yerine getirileceği, getirilmezse edimi yerine getirecek olan ya da taahhüdü üstlenen tarafın ödemesi gereken tutarın banka tarafından kayıtsız şartsız ödeneceğine ilişkin verilen mektuplardır.
- **Referans Mektupları:** Genelde inşaat ve taahhüt işleri ile uğraşan kredili müşterilere yönelik olarak nakit karşılıklı düzenlenir.'
- **Çek karnesi:** Uygulamada firmaların ileri vadeli ödemeleri için tahsis edilen ödeme araçlarıdır.
- **Doğrudan Borçlandırma Limitleri:** Mal alımlarında satıcı tarafa ödemenin yapılmazsa fatura beyanı kapsamında banka sorumluluğunda olduğunu garanti eden ve alıcı ile satıcı arasında güveni tesis eden bir ödeme aracıdır.

2.3. Bankalarda Kredilendirme süreci

Genel işleyiş açısından bankaların kredilendirme süreci bireysel ve ticari kredi taleplerine yönelik olarak farklılık göstermektedir. Gerek kredi yönetimleri gerekse uzman personelin farklı olduğu bu kredilendirme süreçlerinin ana hatları açıklanmaya çalışılacaktır.

Şekil 1: Kredilendirme Süreci

2.3.1. Bireysel Kredilerde Geri ödeme Gücünün belirlenmesi

Bireysel kredi başvurularında başvuruda bulunan kişinin yaşı, mesleği, gelir durumu, medeni hali, hatta yerine göre cinsiyeti bile kredinin tesisinde etkili olabilmektedir. Bankalar özellikle müşterinin daha önce kullandığı kredilerin geri ödeme performanslarını dikkate alırlar. Gecikmeye girmemiş düzenli ödemesi bulunan müşteriler avantaj sağlarken, daha önceki ödemelerinde sorun yaşamış veya geri ödeme performansı düzensiz olan müşteriler dezavantajlı duruma düşerler. Türkiye’de bireysel kredilerde Türkiye Bankalar Birliği’nin organize ettiği findeks puanlamaları da kredilendirme sürecinde etkilidir.

Kişinin geliri ve mal varlığı, ödeme gücü üstünde etkili olmakta; bu nedenle verilecek kredinin sınırlarının belirlenmesinde dikkate alınan bir ölçü oluşturmaktadır. Genel olarak orta yaşın üstünde, evli, kendi konutunda oturan, sık-sık iş ve yerleşim yeri değiştirmeyen, malvarlığı güçlü olan kişiler bankalar açısından daha güvenli kredi müşterileri olarak kabul edilmektedir (Akgüç, 2000 : 320).

2.3.2. Ticari Kredilerde Faaliyetler ve Mali Verilerin Değerlendirilmesi

Firmaların ortaklık yapıları, ortakların sektör tecrübeleri, firmaların faaliyet süresi ve faaliyet gösterdikleri sektörün içinde bulunduğu güncel durum vb. etkenler firmaların kredibilitesini etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Kredi değerlendirmesi yapılırken demografik özelliklerin yanında sektör değerlendirmesi de önemlidir. Sektörler konjunktür gereği bazı dönemler iniş ve çıkış gösterebilmekte bu da firmaların kredibilitesi üzerinde etki oluşturmaktadır. Örneğin turizm sektöründe bazı sezonlar çok verimli geçerken bazı yıllar firmaların iflasına yol açacak kadar kötü geçebilmektedir.

Firmaların anlık durumunu ortaya koyması açısından bilançolar çok önemlidir. Bankalarda kredi değerlendirilirken uzman ekip tarafından bilanço kalemleri üzerinde gerekli aktarma arındırmalar yapıldıktan sonra mali veriler üzerinde yorum yapılabilecek şekle dönüştürülmektedir. Faaliyet döngüsü kontrolü ile gerçekten firmanın krediye ihtiyaç duyup duymadığı tespit edildikten sonra kredinin geri ödemesinde etkili olacak olan net işletme sermayesi düzeyi ve karlılık kontrolleri yapılarak kredi tahsisine yönelik nihai kararlar ilgili yetki düzeylerinde verilmektedir. Yatırım kredilerinde ise nakit akış tabloları yine uzman ekipler tarafından değerlendirilerek nakit akış tabloları ortaya çıktıktan sonra kredi talebinin desteklenip desteklenmeyeceğine karar verilmektedir.

2.3.3. Kredi Limitlerinin Belirlenmesi

Kredi limitlerinin saptanmasında hareket noktası müşterilerle sorunsuz bir iş akışının sürdürülmesinde gereksinim duyulan kredi miktarının belirlenmesidir (Berk, 2001: 114). Kredinin vade, güven ve risk olmak üzere üç unsuru bulunmaktadır. Krediler açıldığı andan itibaren risk oluşturmaktadırlar. Bu nedenle bir kişiye veya firmaya tahsis edilen kredi limitinin doğru tespit edilmesi kredinin sağlığı açısından çok önemlidir.

Limitlerin belirlenmesinde firmanın mali yapısı, ortakların sektör deneyimi, alacaklarının kalitesi, müşterinin kredi için verebileceği teminatlar, çalışılan banka sayısı ve bankalara olan borçlarının miktarı, alacak tahsil süresi ve stok devir süresi toplamından borç ödeme süresinin çıkarılması sonucu elde edilecek faaliyet döngüsü açığı belirleyici olmaktadır.

Bankaların finansal sistem içinde özel bir yerinin olduğu ve bankaların kredi piyasasındaki problemleri çözmede donanımlı oldukları kabul edilir. Bankaların bu özel rolü nedeniyle, bazı kredi kullanıcıları banka kredisi kullanmaksızın kredi piyasalarına giremezler. Genişleyici para politikası sonucunda banka rezervleri ve mevduatları artar, bu artış bankaların kullanılabilecekleri kredi miktarını da artırmaktadır. Bankaların finansal sistemdeki özel rolü nedeniyle, kredi arzındaki artış yatırım ve muhtemelen tüketim harcamalarında artışa neden olması kaçınılmazdır. Bankaların verebileceği kredi miktarındaki değişimler, finansman açısından bankalara bağlı olan borçluların (genelde küçük ve orta büyüklükteki işletmeler) için kaynak maliyetini artırmaktadır. Kaynak maliyetindeki artış reel aktivite düzeyini olumsuz etkilemektedir. Merkez bankaları açık piyasa işlemleri ile bankaların kullanabildikleri rezerv ve mevduat miktarını dolayısıyla da bankaların kullanılabilecekleri kredi miktarını etkilemektedir (Tunç, 2012: 13-14).

2.3.4. Teminatlanma

Kredibilitesi çok yüksek şahıslar veya firmalar gibi istisnai durumlar haricinde bankalar müşterilerini teminatla kredilendirirler. Bankalar tarafından uygulamada

teminat olarak kefalet, gayrimenkul ipoteği, Kredi Garanti Fonu gibi devlet garantileri, alacak temliki, kira temliki, müşteri çek veya senedinin teminat olarak verilmesi, nakit blokaj veya vadeli mevduat blokesi, araç rehni, hisse senedi rehni, gemi ipoteği en çok alınan kredi teminatları grubunu oluşturlar.

Müşterinin borcunu vadesinde ödeyememesi halinde, bankanın teminatı nakde dönüştürerek kredinin kapatılmasında kullanmaya hakkı vardır. Teminat olarak alınan gayrimenkuller üzerine ipotek tesis edilir. İpotek konulacak varlığın bir eksper tarafından gerçek değerinin tespit edilmesi gerekir. Ayrıca ipotek olarak alınan gayrimenkuller sigortalanmalıdır. Hisse senedi, bono, vadeli mevduat gibi teminatlarda rehin sözleşmesi alınır. Kredinin vadesinde ödenmemesi gibi durumlarda banka rehin edilen varlıklara sahip olur. Bankalar kredi tahsis ederken büyük ortaklardan kredi tutarı kadar kişisel kefalet isteyebilir. Ancak kredinin kefalete güvenerek değil, firmanın ödeme gücü esas alınarak verilmesi gerektiği de belirtilmelidir (Berk, 2001: 116).

3.Risk İzleme Yönetimi ve Erken Uyarı Sistemi

Kredi yönetimi; bankaların temel faaliyet alanlarından biri olan kredilere ilişkin stratejiler ve politikalar ile prosedürlerin belirlenmesi, kredilerin pazarlanması, tahsisi, krediler nedeniyle üstlenilen ve üstlenilecek olan risklerin ölçülmesi, izlenmesi, kontrolünün sağlanması, raporlanması ile bu riskleri karşılayacak oranda yeterli sermayenin ayrılması konusundaki faaliyetleri kapsar. Bankaların kredi riski yaratan tüm portföylerinin yönetiminde bankanın ölçeği, portföy ve ürünlerin yapısına uygun düştüğü ölçüde gerekli ilkeler uygulanır. (Bankaların Kredi Yönetimine İlişkin Rehber, 2016 : 1, www.bddk.org.tr)

Kredi süreci; kredinin pazarlanması, tahsisi, kullandırımı, izlenmesi ve tasfiyesi aşamalarından oluşur. Kredi prosedürlerinde kredi süreçleri açık ve ayrıntılı olarak düzenlenir, kredi sürecinde yer alan personelin yetki ve sorumlulukları açıkça belirlenir. (Bankaların Kredi Yönetimine İlişkin Rehber, 2016: 3, www.bddk.org.tr)

Kredi Tahsis birimi kredi taleplerini karşılayan ve talebin uygun olup olmadığına karar veren birimdir. Kredi izleme birimi özellikle gecikmeli müşterilerle ilgilenir. Kullanılan kredinin seyyal kullanılıp kullanılmadığı ve kredi kullanan müşteride güncel bir olumsuzluk veya sıkıntı olup olmadığını denetleyen kredi birimidir. Tasfiye birimi, kredinin geri ödenemeyeceğinin anlaşılması durumunda devreye giren kredi birimidir. Gecikme gün sayısının 90 güne ulaşması veya müşteri ile ilgili olumsuz duyurular (Faaliyetlerin sonlanması, işi bırakıp kaçma vb.) kapsamında tasfiye birimi devreye girer. Amacı krediyi bir an önce kapatmak, riski sıfırlamak ve firmadan çıkış sürecini çabuklaştırmak için çaba sarf etmektir. Bu birim banka avukatları ile de yakın ilişki içindedir.

Şekil 2: Bankacılıkta Kredi Birimleri

Kredi tahsis süreci sonrasında verilen kredilerin sağlıklı geri ödenmesini takip etmek ve kredi alan firmaları kontrol altında tutmak amacıyla bankalarda kredi risk izleme yönetimleri kurulmuştur. Bu birimler uzman personelleri ile erken uyarı sinyallerini irdeleyerek olumsuz durumlarda hızlıca aksiyon alarak kredi alan şahıslarda veya firmalarda kredi risklerinin düşürülmesi, gerekirse tamamen kapatılması, yapılandırılması veya ilave teminatlanması aksiyonlarını icra etmektedirler.

3.1.Kredi Risk İzleme

Son yirmi yılda, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde baş gösteren finansal sıkıntılarda ve krizlerde büyük bir artış yaşanmıştır. Yaşanmış finansal krizlerin detaylı bir kronolojisi incelendiğinde çeşitli ülkelerde yaşanmış 117 krizden, 93 tanesi 1970'den sonra meydana gelmiş ve bunların 51 tanesi başka ülkelere yayılma eğilimi göstermiştir. Söz konusu sıkıntıların ve krizlerin önemli bir bölümü bankacılık sistemi kaynaklıdır. Bankaların kaynak tahsisi sürecindeki önemli rollerinden ötürü, banka krizlerinin ekonomik faaliyetler üzerindeki olumsuz etkileri kuşkusuz çok büyük olmaktadır (Tunay, 2010: 10). Bu yüzden banka kredilerinin sağlıklı şekilde tahsis edilmiş olması ve sonrasında yakın takip için izlenmesi gerekmektedir.

Risk, belirsizliğin objektif bir ölçüsüdür. Gerçekleşeceği bilinen olayların olasılığını ele alarak bu olayın gerçekleşme derecesini ölçer. Firmaların kazanç sağlaması çeşitli faktörlerin etkisi altındadır. Genel ekonomik durum başta olmak üzere firmaların faaliyet gösterdikleri endüstrideki şartlar ile firma yönetimiyle ilişkili pek çok değişken firmaların kazançlarını dolayısıyla kredi geri ödeme potansiyellerini etkilemektedir. Ekonomik durgunluklar, işsizliğin artması, talep ve yatırımların azalması, ekonomik büyümenin yavaşlaması gibi durumlarda firmalar bu olaylardan etkileneceklerdir. Ekonomik genişleme ve daralma durumlarına bağlı olarak firmaların performansları da etkileneceklerdir (Avcı, 2001: 31).

Bankacılıkta risk, ödünç verilen paranın tahsiline ve verilen garantiye konu taahhüdün yerine getirilmesine kadar ortaya çıkması ihtimal tehlikelerin toplamıdır. Bu durum kredinin zamanında ve eksiksiz geri ödenmemesi, kredi sözleşmesinde belirtilen koşulların yerine getirilmemesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bankalar tarafından ödünç verilen paranın ya da sunulan itibarın belirli bir zaman sonra geri verilmesi gereklidir. Bu nedenle kredide zaman unsuru önem taşımaktadır. Belirlenen vadenin uzunluğuna bağlı olarak risk farklılaşmakta ve vade uzadıkça geleceğin belirsizliği nedeniyle risk artmaktadır. Nakit mal teminat ve kefalet biçiminde veya herhangi bir şekilde verilen kredi belirli bir süre sonunda geri alınmak koşulu olduğu için bu ilişkide karşılıklı güvenin olması gerekmektedir (Temel, 2006: 6).

Türkiye'de bankacılık sisteminin risk odaklı denetlenmesine ilişkin yasal altyapının oluşturulması oldukça yenidir. Türkiye'de bankaların iç denetim ve risk yönetimi sistemi ilk kez BDDK tarafından (08.02.2001 tarih ve 24312 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan) "Bankaların İç Denetim ve Risk Yönetimi Sistemleri Hakkında Yönetmelik" ile düzenlenmiştir. Bu yönetmelik, bankaların, karşılaştıkları risklerin izlenmesini ve kontrolünü sağlamak üzere kuracakları iç denetim sistemleri ile risk yönetim sistemlerine ilişkin esas ve usulleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Yönetmelik, bankaların cari olarak taşıdıkları riskler ile ileride maruz kalabilecekleri riskler için yeterli ve düzenli risk ölçüm, kontrol ve yönetim tekniklerine sahip olmalarını zorunlu hale getirmiştir (Kılıç, 2006: 119).

Kredi izleme, Kredilerin kullandırılmasından kapatılmasına veya tasfiye edilmesine kadar geçen süre içerisinde bankaca belirlenen amaç, ilke, politika ve strateji doğrultusunda mevcut kredilerin değerlendirilmesi, kontrolünün belirli yöntemlerle yürütülmesi ve gerekli görüldüğünde riskin kapatılması aşamalarından oluşmaktadır.

Bankaların tahsis ettikleri kredileri izlemesi vazgeçilmez bir gerekliliktir. Kredi izleme teknik bir bankacılık fonksiyonudur. Bu yüzden teknik bazı yöntemlerin uygulanması şarttır. Firmaların finansal tablolarının değerlendirilmesi, özel amaçlı raporlar hazırlanması, firma ziyaretleri, kredi şartlarına uygunluğun kontrolü, izleme ile ilgili raporlamalar bu yöntemler arasında yer alırlar (Avcı, 2001: 93-94).

Kredi izleme, firmaların finansal kurumlar ile olan ilişkilerinin performansı, banka ve piyasa ilişkilerindeki gelişmeler, banka ile olan kredi ilişkisinin seyri, kredi kullanım ve teminat koşullarına, şekil şartlarına uyulup uyulmadığının kontrolü olarak ifade edilebilir. İzleme araçları şu şekildedir (Berk, 2001: 128);

- Finansal tabloların periyodik olarak değerlendirilmesi,
- Firmanın alacaklıları, borçluları ve rakipleri ile olan ilişkilerinin incelenmesi,
- Memzuç bilgileri, protestolu senet, yazılan çek, haciz, iflas vb enformasyonun düzenli takibi,
- Firmaların düzenli ziyaret edilmesi ve izlenimler.
- Kredi ve teminat koşullarına uyumun irdelenmesi,
- Sektörel raporlar ile basında çıkan bilgilerin takip edilmesi.

Yetersiz ve etkinliği olmayan izleme yöntemleri sorunlu kredilerin en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Amaca uygun olarak iyi yönlendirilmiş izleme yönetimi sayesinde gelişmekte olan sorunlar erkenden tespit edilebilmektedir. İzleme süreçlerinin aşağıdaki aşamaları kapsaması gerekmektedir (Takan, 2001:452);

- Kredi müşterisinden belirli periyotlarla finansal tablolar istenmeli ve bu tablolar analize tabi tutulmalıdır.
- Düzenli olarak müşterinin işyeri ziyaret edilmeli ve müşteri ilişkileri sürdürülmelidir.
- Düzenli olarak sektör raporları ticaret ve sanayi odası raporları incelenmelidir.
- Kredi müşterisinin rakipleri, alıcıları, satıcıları ve diğer finansal kurum ilişkileri ile ilgili istihbaratlarından haberdar olunmalıdır.
- Müşterinin karşılıksız çek verip vermediği, senedinin protesto olup olmadığı, başka bankalardan kredi kullanmışsa kredi borcunu zamanında ödeyip ödemediği araştırılmalıdır.

3.2.Sorunlu Krediler

Kredi veren banka ile kredi kullanan müşteri arasında imzalanan kredi sözleşme hükümlerine aykırı bir durumun oluşması halinde kredi sorunlu hale dönüşmüş demektir. Hiç şüphesiz ki bu durum hem müşteri açısından hem de banka açısından hiç istenmeyen bir durumdur. Sorunlu krediler banka için karşılık ayrılması gibi ek maliyetlere neden olacaktır.

Sorunlu kredi, banka ile borçlu arasındaki ödemenin makul süre içerisinde ödenmemesi durumu ile oluşur. Tahsilâtın gecikmesi, verilen kredide zarar ihtimalinin oluşması sorunlu krediyi meydana getirir. Her bankanın kullandığı kredilerin belirli bir kısmı sorunlu krediye ya da kredi zararına dönüşebilir. Bankaların kredi yönetimini iyi bir şekilde yürütmeleri hem karlılığı hem de kredi riskinin azalmasını olumlu yönde etkilemektedir. Kredi kullandırılmadan önce müşterinin karakterine, kapasitesine, sermayesine, karlılığına, kefillerine dikkat edilmesi gerekir. Kredinin sorunlu bir kredi

haline dönüşmesi durumunda kredi teminatının durumu, nakde dönüştürülmesi önem kazanır. Sorunlu kredinin tahsil edilebilmesi için borçlunun ne derece güvenilir ve dürüst olduğu dikkate alınmalıdır (Koyuncu ve Saka, 2011: 123).

Bankalar tahsis ettikleri kredilerin tamamının vadesinde tahsil edilmesini ve tahsilatta sorun yaşanmamasını arzu ederler. Ancak bu her zaman mümkün değildir. Kredinin sorunlu hale dönüşmesine katkıda bulunacak birçok nedenden bahsedilebilir. Sorunlu bir kredinin nedenlerini tespit edebilmek için borçlunun faaliyetlerinin ve banka olan ilişkilerinin ayrıntılı incelenmesi gerekir. Sorunlu kredilerin çözümü için bankalar, ön analizler yaparak sorunu çözebilecek uzman personel istihdam etme, teminatın paraya çevrilmesi gibi önlemler alabilirler. Sorunlu kredilerin üç ana nedeni şu şekilde sıralanabilir (Takan, 2001: 446-447);

- Firmaya ilişkin nedenler; yönetim, ürünün niteliği, pazarın durumu, firmanın finansal yapısı
- Çevresel faktörler; ekonomik, politik ve teknolojik değişimler.
- Bankacılık hataları; eksik kredi istihbaratı, yetersiz teminat alınması, yanlış kredi tahsisi gibi.

Ülkemizde özellikle KOBİ firmalarda uzman finansçı istihdam edilmemesi nedeniyle kredilerde gecikme yaşanabilmektedir. Bu tarz işletmelerde firma sahibi tüm işlere kendi koşmak zorunda kalmakta bu da ödemelerin aksamasına neden olabilmektedir. Teknolojik değişimlerin hızlı olduğu günümüzde firmaların yeni ürün geliştirme süreçlerinde geç kalması ciro ve karlılık üzerinde olumsuz etki oluşturarak kredilerin geri ödemesini etkileyebilmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve konjonktürel durumlarda maliyetlerin artması veya satışların düşmesi dolayısıyla da kredinin zamanında ödenememesine neden olabilmektedir. Koyuncu ve Saka'nın (2011) yapmış olduğu bir araştırmada Türkiye'de takipteki kredilerin artması sonucunda özel sektöre sağlanan kredilerin ve yatırımların azalacağı bu bağlamda sorunlu kredi miktarındaki artışın yatırımlar üzerinde direkt ve özel sektöre sağlanan krediler vasıtasıyla da yatırımlar üzerinde ayrıca dolaylı azaltıcı etkileri olacağı sonucuna varılmıştır.

3.3. Erken Uyarı Sinyalleri

Elindeki fonları kredi olarak tahsis eden bankalar, bu işlem sonucunda ortaya çıkacak geri ödenmeme riskini kabul etmek zorundadırlar. Bununla birlikte kredilerin problemli hale gelmeden önce oluşan birçok göstergenin verdiği sinyallerin bulunduğu bilinmektedir. Etkin bir kredi izleme yönetim süreci, ortaya çıkan erken uyarı sinyallerini önceden tespit edebilecek bir sisteme sahip olmalı, tespit sonrası çok hızlı ve etkili bir operasyon gücü bulunmalı, sistem banka için problemli krediyi teşhis edebilecek standartlara sahip olmalıdır. Erken teşhis kredi sağlığında önemli bir faktördür ve riski en aza indirmeyi sağlar (Avcı, 2001: 96-97). Boitan (2012) çalışmasında erken uyarı sistemlerinin finansal değişkenlerden gelen sinyaller ile bozulma olasılığını ölçme işlevini yerine getirirken başlangıç aşamasının kredi portföyünün bozulması olarak ortaya çıktığını, toplam aktifler içindeki şüpheli kredilerin erken uyarı için çok önemli olduğunu belirtir.

Erken uyarı sistemleri, olumsuz bir olayın oluşmasından önce gerekli ipuçlarını belirleyerek bu olumsuzluğun önüne geçebilmek için kullanılan sistemlerdir. Erken uyarı sistemlerinin kullanılmasının bankacılık açısından birçok faydası bulunmaktadır. Bahsi geçen sistemler ile bankacılık krizlerinin doğru öngörülebildiği durumlarda, söz konusu krizlerin oluşmasının önlenmesi mümkündür. Bu sayede, krizlerin hem bankalara hem de ülke ekonomisine vereceği zararların önüne geçilmiş

olunmaktadır(Oktar ve Yüksel, 2015: 52). Krediler genellikle hiçbir uyarı işareti vermeden birden bire sorunlu kredi haline dönüşmez. Hemen hemen her olayda mutlaka bazı uyarı sinyalleri gözlemlenebilir. Uyarıcı sinyaller vaktinde izlenip doğru yorumlanırsa yaklaşan tehlikeye karşı önlem alınabilir ve çözüm bulmak daha da kolaylaşabilir. Erken uyarı sinyalleri dört grupta toplanabilir. Bunlar (Takan, 2001:452-454)

- Finansal: Finansal tablolardan elde edilebilecek sinyallerdir. Mali bünyedeki bozulmalar finansallar üzerinden rahatlıkla tespit edilebilecektir.
- Yönetim: Firma yöneticileri ile yapılacak görüşmelerden alınan sinyallerdir. Kilit yöneticilerdeki davranış şekilleri, işçi sorunları, sektör sorunları belirleyici olacaktır.
- Faaliyetler: Firma ziyaretleri ve istihbarat sonucu alınacak sinyallerdir. Firmanın iş konusunun özelliklerindeki değişimlerdir.
- Banka İlişkileri: Kredi koşullarına uyumun teminatın ve kredinin sıkı bir şekilde takibi ve izlenmesi tehlike sinyallerinin önceden alınmasında hayati önem taşımaktadır.

Müşterilerde izlenen gösterişli ofisler ve isme yazılı araç plakaları, prezentabl ve güzel sekreterler istihdam etme, Lüks araba, uçak vb. taşıtlar, yönetim kurulunda finansçının olmaması, çok sayıda denetçiye yer verilmesi, çok sayıda banka ile çalışma gibi sinyaller uyarıcı nitelikte olabilir. Bununla birlikte yukarıda dört grupta topladığımız erken uyarı sinyalleri şu şekilde sınıflanabiliriz (Berk, 2001:128-130);

- 1) Finansal göstergeler
 - Finansal tablolardaki belirgin gecikmeler,
 - Stoklar ve stok devir sürelerindeki artışlar,
 - İşletme sermayesinin yetersizliği,
 - Finansman giderlerinin artması,
 - Maliyetlerin artması ve karlılığın düşmesi,
 - Satışlardaki düşüşler,
 - Satışların belli müşterilere yoğunlaşması
- 2) Yönetim konusundaki göstergeler
 - Aşırı riskli faaliyet ve yatırım eğilimi
 - Fonksiyonel organizasyon hataları
 - Yöneticilerin işten ayrılması
 - Banka ilişkilerinde yardımlaşmadan kaçınma,
 - Planlama eksikliği.
- 3) Faaliyetlere ilişkin erken uyarı sinyalleri
 - Maaşların düzenli yatmaması,
 - Riskli ürünlere yönelme,
 - Yanlış fiyat politikası,
 - Ekonomi, Pazar ve sektördeki düzenlemeler ve değişiklikler,
 - Güçlü rakiplerin piyasaya girmesi,
 - İşgücünün verimli kullanılamaması,
 - Teknolojinin eskimesi ve güncellenememesi.
- 4) Banka ilişkileri ile ilgili erken uyarı sinyalleri
 - Kredilerin donuklaşmaya başlaması
 - Faiz ödemelerinde aksamalar

- İşletme ve ortaklarla ilgili protestolu senetler, karşılıksız çekler ve olumsuz banka istihbaratı
- Bankalardan kredi taleplerinin artması ve mevduatlarda azalma.

Ticari kredilerde erken uyarı göstergeleri şunlardır (Akgüç, 2000: 353-355);

- Firmanın banka ya da bankalardaki düşük mevduat düzeyi,
- Kredide hareketsizlik, üst sınıra, kredi limitine yakın düzeyde kredi kullanımının sabitleşmesi,
- Kısa vadeli yabancı kaynak kullanımının hızla artması
- Kredilerin geri ödeme (itfa) planına (protokole) bağlanması
- Stoklarda hızlı artış, stok devir hızının yavaşlaması
- Alacakların artması, alacak devir hızının belirgin şekilde düşmesi
- Ciro artış hızının yavaşlaması, net satışların reel olarak azalması
- Satış iade, iskontolarının, pazarlama, satış, dağıtım giderlerinin hızla artması
- Finansman giderlerinin satışlara oranının yükselmesi
- Bilançoda aktifleştirilmiş giderlerin artması
- Firmalarda iştirak ve maddi duran varlık satışı
- Firmanın maddi duran varlıkları için amortisman ayırmaması, işletme dönemine ilişkin finansman giderinin duran varlık maliyetine eklemesi
- Firmanın çalıştığı bankaların değişmesi veya çalıştığı banka sayısının artması.
- Firmanın personel devir hızında artış ve üst yönetimde sık değişiklikler.

Erken uyarı sinyallerini tespit edebilmek amacıyla hem şube hem de izleme birimleri sürekli dikkatli olmak ve firmaları sıkı takip etmek zorundadırlar. Erken uyarı sinyallerinin atlanmasını bankalara pahalıya mal olabilir. Bankanın kredi zararı yazması hem şubenin hem de bankanın diğer birimlerinin moral ve motivasyonunun bozulmasına yol açar hem de zararın karşılanması için çok daha fazla efor sarf edilerek zararın telafi edilmesi gerekir. Kredi, sıkı takip edilerek seyyaliyetinin sürekli kontrol altında tutulması gereken bir üründür.

3.4.Sorunlu Kredilerin Yapılandırılması

Bankaya olan ödeme yükümlülüğünün yerine getirilmesinin geçici likidite sıkıntısından kaynaklanmış olması halinde, borçluya likidite gücü kazandırmak ve banka alacağının tahsilini sağlamak amacıyla alacağın gerektiğinde ilave kredi de açılarak bir defaya mahsus olmak üzere aşağıda belirlenen esas ve usullere uyulmak kaydıyla yenilenmesi, yeniden finanse edilerek yapılandırılması ya da bir itfa planına bağlanarak yapılandırılması mümkündür. Yapılandırma şartlarından bazıları şöyledir (Takan, 2001: 483-484);

- Kredilerin ve diğer alacakların geri ödeme yükümlülüğünün yerine getirilmemesinin geçici likidite sıkıntısından kaynaklanmış olması.
- Yapılandırmanın borçluya likidite gücü kazandırmak ve banka alacağının tahsilini sağlamak amacıyla yapılması,
- Değerlenmiş teminat tutarları alacağın tamamını karşılayacak düzeyde iken kısa süre içinde bu teminatların değerliliğini düşürecek bir gelişme olmuş ise banka tarafından ilave teminat alınması.

Yapılandırmalar noter aracılığı ile sözleşmeye bağlanabileceği gibi ilgili yönetimin izni ile noter devreye sokulmadan da ödeme planına imza alınarak ödemeler vadeye yayılabilir. Yapılandırma sözleşmelerinin noter onaylı olması bankaların avantajıdır. Sürecin tasfiye haline dönüşmesi durumunda noter onayı bankaya haciz süresi yönünden avantaj kazandıracaktır. Bazı durumlarda ise krediyi yapılandırmak çözüm

olmayabilir. Müşteri ile yapılan görüşmelerde müşterinin ödeme kabiliyetini yitirmiş olduğunun anlaşılması, müşterinin moral ve motivasyonunun tamamen tükenmiş olması, faaliyetlerin durmuş olması veya başka özel durumlar söz konusu ise ilgili kredi izleme yönetimleri tarafından karar verilerek kredinin tasfiye birimine devri gerçekleştirilir.

Haciz, iflas, konkordato, ölüm, mahkumiyet, seri protesto, firmanın düzenlediği çeklerin karşılıksız çıkması, ticareti terk etme, şirketlerde tasfiye, mali gün üzerinde borçlanma, firmanın mali yapısının bozulması vb. nedenlerle gerçek veya tüzel kişilerin durumlarında meydana gelen olumsuz değişiklikler kredinin geri ödenmesini tehlikeye sokacağından, bu gibi durumlarda kredinin tasfiyesi yoluna gidilebilir (Takan, 2001: 264). Tasfiye devri ile birlikte tasfiye kontratları da açılmalıdır.

4.Sonuç

Krediler, bireysel ve kurumsal olarak gereksinimlerin karşılanması ve ihtiyaçların giderilmesinde vazgeçilmez bir ürün haline dönüşmüş ve genel ekonomi üzerinde etkisini hissettirmesi yönünden hükümetlerin ve devlet kurumlarının yakından takip ettiği bankacılık enstrümanı olarak önemli bir paye edinmiştir. Sermaye sağlama fonksiyonu ile yatırımlar üzerinde etkili olan krediler aynı zamanda ekonomik yönden satın almayı kolaylaştıran bir işlev de görmektedir. Krediler bireysel ve ticari olmak üzere iki ana tür altında sınıflandırılmaktadır. Ayrıca her bir kredi türü de kendi içinde ihtiyaçlara göre farklı ürün çeşitliliği içermektedir. Kredilendirme süreci genel olarak bankalar arasında benzerlik göstermekle birlikte bazen kredi politikaları yönünden bankalar arasında farklılık olabilmektedir.

Bireysel ve ticari yönden çok fazla çeşidi bulunan kredilerin tahsis edildikten sonra yakından takip edilerek düzenli şekilde geri ödenmesi hem şube hem de kredi risk izleme yönetimleri üzerine sorumluluk yüklemiştir. Bu yüzden şube ve genel müdürlük birimleri arasında koordinasyonun sağlanarak kredi süreçlerinin yönetilmesi büyük önem taşımaktadır. Kredi izleme yönetimleri, uzman personeli ile tahsis edilmiş olan bireysel veya ticari nitelikli kredilerin geri ödeme performanslarını yakından takip ederek bankaların aktif kalitesini artırmaya çalışmaktadırlar. Kredi izleme birimi çalışanları kredinin sorunlu hale gelmesine kadarki süreçte erken uyarı sinyallerini yakından takip ederek kredinin sorunlu hale gelmesinin önüne geçebilirler. Burada erken uyarı sinyallerinin doğru tespit edilmesi önem kazanmaktadır. Erken uyarı sinyalleri finansal, yönetsel, yapısal, konjonktürel gibi çok değişken çeşitte olabilir. Bu yüzden bu birimlerde çalışan personelin işinde uzmanlaşmış kişilerden oluşması önem kazanmaktadır.

Kredi İzleme yönetimleri kredi sorunlu hale gelmeden önce bir takım aksiyonlar olarak kredilerin seyyal hale gelmesini ve kredi alan birey ya da firmaların ödemeleri sağlıklı şekilde yapabilmelerine yardımcı olabilirler. Alınabilecek aksiyonlar arasında müşterinin nakit akışının yeniden gözden geçirilerek yapılandırma yapılması ve borçların vadesinin yeniden düzenlenmesi en sık karşılaşılan aksiyon türüdür. Bununla birlikte varlık satışı ile risklerin kısmi ya da tamamen kapatılması da diğer bir seçenektir. Bazen kredilerin geri ödenmemesinde müşterilerin üçüncü şahıslardan olan alacaklarını tahsil edememesi etkili olmaktadır. Bu gibi durumlarda müşterilere alacaklarını tahsil etmeleri için süre vermek adına kredilerin ötelenmesi (temdit edilmesi) de yerinde bir aksiyon olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar

1. Akgüç, Öztin (2000). Kredi Taleplerinin Değerlendirilmesi, Arayış Yayıncılık, İstanbul.
2. Avcı, Mustafa Yıldırım (2001). İnşaat Firmalarında Kredi Risklerinin Değerlendirilmesi Ve Takibi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
3. Boitan, Lustina (2012). Development of an early warning system for evaluating the credit portfolio's quality. A case study on Romania. *Prague economic papers*, 21(3), 347-362
4. Bankaların Kredi Yönetimine İlişkin Rehber (2016), http://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/mevzuat_0091.pdf
5. Berk, Niyazi (2001). Bankacılıkta Pazarla Yönelik Kredi Yönetimi, Beta Yayınları, İstanbul.
6. Kılıç, Süleyman Bilgin (2006). Türk Bankacılık Sistemi İçin Çok Kriterli Karar Alma Analizine Dayalı Bir Erken Uyarı Modelinin Tahmini, ODTÜ Gelişme Dergisi, 33 (Haziran), 2006, 117-154.
7. Koyuncu, Cüneyt - Berrin Saka (2011) "Takipteki Kredilerin Özel Sektöre Verilen Krediler ve Yatırımlar Üzerindeki Etkisi." *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 31.
8. Oktar, Suat - Yüksel, Serhat (2015). Bankacılık Krizlerinin Erken Uyarı Sinyalleri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(28), 37.
9. Takan, Mehmet (2001). Bankacılık – Teori, Uygulama Ve Yönetim, Nobel Yayınevi, Ankara.
10. Temel, Halime (2006). "Basel II Kriterlerine Göre Ticari Bankalarda Kredi Riski Yönetimi" T.C Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
11. Togan, Sübidey - Berument, Hakan (2011). "Cari işlemler dengesi, sermaye hareketleri ve krediler" *Bankacılar Dergisi*, 78, 3-21.
12. Toprak, Metin-Demir, Osman (2001), "Türk Bankacılık Sektörü: Sorunlar, Krizler Ve Arayışlar " C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2
13. Tunay, K. Batu (2010). Bankacılık Krizleri ve Erken Uyarı Sistemleri: Türk Bankacılık Sektörü İçin Bir Model Önerisi. *Journal of BRSA Banking & Financial Markets*, 4(1)
14. Tunç, Burcu (2012). Kredi Hacmini Etkileyen Faktörler: Banka Kredileri Eğilim Anketi Analizi. *TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara*.
15. <https://www.tbb.org.tr/Dosyalar/userfiles/file/Duzenlemeler/P461%20Bankacilik%20K-anunu.pdf>, erişim:21.03.2019

**MEDYA YAKINSAMASINA FARKLI BİR
ÖRNEK:CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN VE FACETIME
KONUŞMASI**

Oktay DEMİRTAŞ¹

¹ Dr. Altınbaş Üniversitesi.

Giriş

Yakınsama, bir iletinin ya da metnin farklı platformlar arasında yer değiştirmesi, iletişimin işlevlerinin değişerek birleşmesi ve aynı zamanda hem üreten, hem de tüketen katılımcıların oluşmasıdır. Televizyon ekranlarından Facetime uygulamasıyla iletilen mesajların kamuoyuna duyurumu medya yakınsamasının en belirgin örneklerindendir. Türk siyasi tarihinin en ağır saldırısı olan, yüzlerce asker, sivil ve polis vatandaşın şehit düştüğü 15 Temmuz darbe girişimi, halkın vermiş olduğu büyük mücadeleye bertaraf edilmiş, o gece Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Facetime aracılığıyla televizyon ekranlarından Fethullahçı terör Örgütü'nün (FETÖ) darbe girişimine karşı, halkın meydanlara ve sokaklara çıkmaları için yaptığı konuşma ise en önemli kırılma noktası olmuştur. Bu bağlamda, dünya liderleri arasında ilk kez kriz durumlarında yakınsak teknolojileri ustaca kullanan bir lider olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 15 Temmuz'da yaşanan darbe girişiminde, Televizyon ekranlarından Facetime uygulamasıyla halka hitaben yaptığı ve Türk halkının kaderini değiştiren kritik konuşmasının, vatandaşların büyük bir hareketlilikle sokaklara çıkarak direnç göstermelerinde oynadığı önemli rolün vurgulanması, makalenin temel tezini oluşturmaktadır. Araştırmada yöntem olarak, 15 Temmuz gecesi sokaklarda direniş gösteren kişilerle yapılan odak grup görüşmelerinde, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Facetime uygulamasıyla gerçekleştirdiği konuşmasının yarattığı itici güçle ilgili düşünceleri değerlendirilmiştir.

Yeni iletişim teknolojileri, akıllı telefonlar ve sosyal ağlar iletişimin hızını ve kapsamını genişletirken, siyasal iletişim sürecini de değişime uğratmaktadır. Siyasal iletişim uygulamalarında ve seçim kampanyalarında sosyal medya kullanımları çeşitli biçimlerde ortaya çıkmakta, siyasal partiler, siyasal liderler ve adaylar seçmenlerle iletişim süreçlerinde, geleneksel medyanın yanı sıra sosyal medyadan da ciddi biçimde yararlanmaktadır. Sosyal medyayı ilk kullanan ülke olan Amerika Birleşik devletlerinde Barack Obama'yı iki dönem başkanlığa götüren en önemli nedenlerden biri de, kişisel ve siyasi geçmişi ile retorik sanatının yanı sıra, kampanyalarında sosyal medyayı etkin bir biçimde kullanması olmuştur.

Amerika'daki seçimleri incelediğimiz zaman, Eisenhower'ın radyoyu kullanarak, John Kennedy'in televizyonu kullanarak, Barack Obama'nın ise dijital teknolojilerin ürünleri olan sosyal ağları kullanarak kamuoyunu etkilemeyi başardığını ve başkanlık seçimlerini kazandıklarını görmekteyiz. Sosyal medyayı ilk kullanan ABD başkanı olan Barack Obama, seçmenlerini harekete geçirmek için sosyal medya platformlarında paylaşım ve iletişim kurmanın gücünü fark etmiş ve başkanlık seçimlerinde milyonlarca katılımcıya ulaşip, başarısını sosyal medya sayesinde elde etmiştir.

İnternet siyasal iletişim çalışmalarında ilk kez 1996 yılında ABD Başkanlık seçimlerinde kullanılmıştır. Sosyal medya araçlarının etkili biçimde siyasal propaganda unsuru olarak kullanılmaya başlandığı tarih ise, 2008 yılındaki ABD başkanlık seçimleridir. Amerika'da Obama'nın başkanlık seçimlerinde sosyal medya kampanyası çok etkili olmuş ve Obama sosyal medyayı en iyi kullanan lider olarak tanınmıştır.

Günümüz medya tüketicileri gazete okurken, radyo dinlerken, televizyon ve film izlerken, her bir işlemi ayrı araçlarla yapmak yerine, akıllı cep telefonları, kişisel bilgisayarlar, tabletler ve internet aracılığıyla tümünü tek bir araçla yapmaktadırlar. Tüm bu eylemlerin medya yakınsamasının bir sonucu olduğunu ifade eden Henry Jenkins (2006), önceden ayrı ayrı cihazlarla içerik, görev ve kaynak paylaşımları yapılırken, bu işlemlerin artık tek bir cihaz kullanılarak sağlandığını belirtmekte ve yakınsamayı bir iletinin farklı medya platformları arasında yer değiştirmesi olarak tanımlamaktadır (s.37).

Ekonomik açıdan oluşan rekabet ortamları, teknolojik açıdan hizmetlerin daha geniş alan kurulumuna ve hizmet paketlerine erişim izni sağlayan IP tabanlı ağlar ve

kullanıcılar açısından artan kişisel içerik ve etkileşim talepleri, yakınsak teknolojilerin oluşmasını sağlamıştır. Akıllı telefonlar, iPad'ler ve sosyal paylaşım siteleri bu sürecin bir sonucudur. Kullanıcılar ise içeriği oluşturarak, sürecin merkezine doğru yaklaşmaktadır (Özel, 2011, s. 62). Medyadaki içerikler, ağ ve üretilen, dağıtılan ya da yönetilen veriler ayrı ayrı yürüttükleri işlevleriyle bu süreci birlikte ilerletirler. Sonuç olarak yakınsama bu sürecin sonu değil, adı olarak, teknolojik süreçlerin, beraberinde aynı araçlar içinde çoklu medya fonksiyonlarını oluşturması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmada, bir medya yakınsaması olan FaceTime uygulamasının ve bu teknolojiyi akıllıca kullanan bir lider olan Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın, 15 Temmuz 2016 gecesi Türkiye'nin kaderini değiştiren önemli konuşması incelenmiştir.

Bir Kavram Olarak Yakınsama

"Yakınsama genellikle dijitalizasyon (bilgisayar, internet, kablolu TV, cep telefonu, televizyon) tarafından çekici hale gelen ve sıklıkla rekabet halinde olan belirli medya platformlarının etrafında oluşmaktadır. Hangi platformun daha dominant olduğu, platformun yerleşmiş kültürel pratiklerle ve protokollerle uyum içinde olup olmadığına, kullanıcıların davranışlarının ve medya kullanımlarının düzenine ve bunu destekleyen endüstriyel düzenlerin gücüne ve içeriğin ya da servisin bu tarz platformlardaki erişilebilirliğinin k"alitesi ve cazibesine bağlı olmaktadır" (Demirci, 2016, s. 7)

Yakınsama "medyanın geçirdiği dönüşüm sürecinde ortaya çıkan yapılanma biçimlerini anlamamız açısından öne çıkan bir kavramdır. Bilgisayar, görsel-işitsel medya ve telekomünikasyon gibi sektörlerin teknolojik ve ekonomik olarak birleşmesi, yeni ürünler ve hizmetler meydana getirmesi (Geray, 2002, s. 19) anlamında kullanılan yakınsama kavramı, iletişim literatüründe özellikle 1990'lı yıllardan itibaren sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Farklı iletişim platformlarının temel olarak benzer türde hizmetleri taşıyabilme özelliği olarak da ifade edilen yakınsama ile üç ayrı alan olan yayıncılık (gazete, radyo, televizyon), telekom ve veri işlem sektörleri içi içe geçmiştir. Bu durumun sonucu olarak önceden ayrı ve farklı dünyaları olan yayıncılar, kablo şirketleri, eğlence firmaları, telefon taşıyıcıları, bilgisayar üreticileri ve internet kullanıcıları bir araya gelmişlerdir" (Yıldırım, 2010, s. 231).

Sayısal iletişim teknolojileriyle geleneksel medya arasında yaşanan yakınsama (yöndeşme) iki boyutta ele alınabilmektedir. İlki televizyon, radyo, gazete gibi geleneksel iletişim sektörlerinin, internet, cep telefonu, sayısal televizyon gibi yeni medyalarla işbirliği içine girmesinden doğan sektöreyöndeşmedir. İkincisi isesayısal teknolojilerle birlikte, geleneksel medyanın telekomünikasyon ve internet teknolojilerinin bir arada kullanıldığı teknolojik yöndeşmedir (İLEF Rapor 2007, s. 8).

Yakınsamayı Flew (2010), hem içeriklerin hem de onları taşıyan mecraların birbirine yaklaşması sonucunda bilgisayar, iletişim ağları ve medya içerikleri arasında bağlantı oluşmasıyla, internetin popülerleşmesi ve gelişmesiyle ürünlerin ve hizmetlerin dijital ortamda birbiriyle yaklaşması olarak (s. 22), Henry Jenkins (2006) ise yukarıdan aşağıya kurumsal odaklı, aşağıdan yukarıya ise tüketici odaklı bir süreç olarak tanımlamaktadır (s. 37). Medya kuruluşları kullanıcı bağlılığını güçlendirmek ve gelir kaynakları yaratmak için dağıtım kanalları üzerinden medya içerik akışını hızlandırmakta, diğer taraftan tüketiciler, kendi kontrolleri altında daha ayrıntılı mesaj akışı sağlamak ve başkalarıyla etkileşime girmek için farklı medya teknolojilerinden yararlanmaktadırlar.

OECD raporuna göre, yakınsama "geleneksel dikey silo mimarisinden, diğer bir ifadeyle her bir hizmetin belirli bir şebeke (mobil, sabit, kablo TV, IP) üzerinden verildiği bir yapıdan, tüm iletişim hizmetlerinin çeşitli şebekeler üzerinden kopukluk olmadan ve

birçok platform üzerinden interaktif bir şekilde verilmesine doğru geçiş" olarak tanımlamaktadır(Güngör, 2009, s. 10).

Sonuç olarak yakınsama birbiriyle bağlantılı olaraküçşekilde açıklanabilmektedir: farklı platformlar arasında yer değiştirmesi, iletişimin işlevlerinin değişerek birleşmesi,ullanıcı davranışlarının değişmesi ve hem üreten hem de tüketenkatılımcı bireylerin oluşması.'e (2006) göre yakınsama, bir iletinin farklı medya platformları arasında yer değiştirmesi ve bu oranda tüketici pratiklerinin de değişmesidir (s.).

Grant'agöre yakınsama ise;

Teknolojik olarak; bilgisayar teknolojisi yardımı ile çoğaltılabilen ve depolanabilen analogtan sayısala çevrilmiş sinyallerin taşındığı sanal iletişim ağlarının birbirine dönüşümünden kaynaklanan yapılanmadır. Bir zamanlar tek yayın aracı olarak radyo, kablolu teknoloji olarak ise telefon vardı. Ancak, zamanla mühendisler ve girişimciler bu teknolojileri birbirlerine aktararak, her türden aracı neredeyse her tür mesajı iletebilmek için kullanılabilir hale getirmişlerdir.

Kurumsal olarak; Farklı teknoloji platformları üzerinde medya içeriğini sunmayı kolaylaştırmak adına çapraz mülkiyet ilişkilerini de içeren medya organizasyon yapısının ortaya çıkmasıdır. Bu gelişmeleri organizasyonel yakınsama olarak tanımlamaktadır. Organizasyonel yakınsama karşılıklı mülkiyetten (bir organizasyonun çoklu medyaya sahip olduğu) işbirlikçi (mesajlarını iletmek için iki ya da daha fazla organizasyonun birlikte çalışması) çalışmaya kadar örgütlerin birlikte çalışabildiği birçok yolu kapsamaktadır. 1990 yılından bu yana medya sahipliğindeki küresel eğilim, daha büyük olmak için, market gücünü kullanarak küçük medya şirketlerinin büyük olanlar tarafından satın alınmasına doğru olmuştur.

Kullanım açısından ise; Tüketicilerin farklı medya araçlarını birlikte kullanmasından kaynaklanmaktadır. Tüketiciler medya yakınsamasında en ön sırada olmalarının yanısıra, aynı anda birden çok medyadan yararlanmaktadırlar. Çoklu medya üzerinde yapılan son araştırmalara göre, içerik tüketimine günde ortalama 10.5 saat harcayan tüketiciler, bu zamanın dörtte birini aynı anda iki yada daha fazla medyayı kullanarak harcamaktadırlar (akt. Özel, 2011, s. 59-60).

Medya kuramcısı Jenkins (2006), yakınsamanın bir süreç olmadığını vemedyanın üretilenin tüketileni nasıl değiştirdiğiyle ilgili olduğunu belirtmekte ve yakınsamayı beş kategoriye ayırmaktadır:

- Eğlence sektöründe oluşan yatay ve dikey birleşmeleri kapsayan ekonomik yakınsama.Örneğin, Time Warner şirketinin kitap, oyun, web ve müzik sektörlerini kontrolü altında tutması...
- Aynı anda medyanın birden fazla formunu kullanabilme durumu olan organik yakınsama. Televizyon izlerken aynı anda online sohbet yapmak hatta müzik dinlemekolarak tanımlanan multitasking, dolayısıyla çoklu işlem yapabilme özelliği, medya dünyasının çeşitlenmesinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.
- Hikayelerin çeşitli medya platformları arasında akması anlamına gelen kültürel yakınsamada ise trans medya hikaye anlatımı olarak da adlandırılan farklı ortamlarda hikayelerin dolaşarak kişiselleştirilmesi mümkün olmakta, interaktif yaratıcı kullanıcılar oluşmaktadır.
- Ses, görüntü, metinlerin dijital ortama dönüştürülmesi, tek bir cihazda toplanması süreci, yani dijital teknolojiyle medyanın dönüştürülmesi olan teknolojik yakınsamayla daha geniş medya platformlarında katılımcı olma

olanağı sunulmaktadır. E-Kitap, teknolojik yakınsama ile internet ortamına aktarılan, daha çabuk ve az maliyetle erişimi sağlanan yeni bir medya ortamına dönüşmektedir. Yeni nesil cep telefonları artık sadece ses almak ve iletmek için değil, aynı zamanda resim, video ve veri (e-posta ve web içerikleri) alışı verişini yapabilmek amacıyla da kullanılmaktadır.

- Medya içeriklerinin küresel dağılımının etkisiyle oluşan kültürel melezliği temsil eden kültürel yakınsama ise Asya kültürünün Hollywood eğlence dünyası ile şekillenmesidir(s.35).

Medya Yakınsaması

Medya yakınsaması televizyon, radyo ve internet gibi farklı medya araçlarının aynı platform üzerinden dağıtım yapması olarak tanımlanmaktadır. Bilgi toplumunu yaşadığımız yeni medya düzeninde, medya içeriklerinin tüm mecralarda yaygınlaşması ve kullanıcıların daha aktif hale gelmelerini sağlamak amacıyla, önceleri farklı platformlarda olan yayıncılar, medya kuruluşları, kablo şirketleri, eğlence sektörü ve internet kullanıcıları biraraya getirilerek interaktif olmaları sağlanmıştır.

Örneğin, sinema sektöründeki teknolojik gelişmelerin içeriği dağıtım konusunda geliştirdiği format, bugün medya araçlarının çoklu kullanımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoklu medya üzerinde yapılan araştırmalar, içerik tüketimine günde ortalama onbuçuk saat harcayan tüketicilerin, zamanlarının dörtte birini aynı anda iki ya da daha fazla medyayı kullanarak harcadıklarını göstermiştir. Bunun anlamı, aynı anda birden fazla ortamı kullanmaya doğru artan bir eğilimin artmasıdır. Öte yandan yeni medya üzerinde yapılan çalışmalarda diğer bir vurgu, insanların medya ürünlerine artan erişimi üzerinedir. Jenkins (2006), yeni medyanın insanlara, kendi medya eserlerini yaratmak ve dağıtmak için artan şekilde fırsatlar yarattığına işaret etmektedir (s. 36). Bilgisayar, telekomünikasyon ve geleneksel medyanın birleşmesiyle oluşan dijital medyanın gazetecilik alanında, gazetecilerin çalışmalarını şeklen nasıl değiştirdiği, haberin içeriğini neden dönüştürdüğü, haber organizasyonunun yapısı aracılığıyla yeni medya endüstrilerini ne şekilde etkilediği ve gazeteciler ile farklı kamular (seyirci, reklamveren, rakipler, kaynaklar ve toplumun geneli) arasındaki ilişkileri hangi şekillerde yeniden biçimlendirdiği farklı ortamlarda tartışılmakta ve iletişim teknolojilerinin ayrışık toplumsal süreçleri ve politikaları benzeştirici etkisine vurgu yapılmaktadır. Öyle ki, yaşanan gelişmelere paralel olarak medya, salt haber içeriğini aynı anda her yere sunmanın yanı sıra, bu süreç içerisinde haberin kendisini de dönüşüme uğratmaktadır. Başlangıçta, televizyon haberlerinin resimli radyo haberleri gibi sunulmasına benzer biçimde, internet haberleri de ilk dönemlerinde aynı formatta iken, zamanla özgün bir form kazanmaya başlamıştır. Belki de yeni medyanın basın üzerindeki en önemli etkisi, haber organizasyonları ile kamular arasında var olan ilişkileri dönüştürmesidir. Seyirciler yerelden globale kadar çeşitlenmektedir (Yılmaz, 2009, s. 297-298).

Siyasi Liderler ve Sosyal Medyayı Kullanış Biçimleri

Siyasi liderler kamuoyunun sempatisini kazanmak, hitap ettikleri kitlelere erişebilmek ve etkilemek amacıyla geleneksel medyadan yararlanmaktadırlar. Son yıllarda ise yeni medya teknolojilerinden yararlanarak kitlelerin tepkilerini gözlemleyebilmek ve etkileşime girmek için sosyal ağlarda aktif şekilde yer almaktadırlar.

Yeni medya, anaakım medya ve politikadan dışlanmış grup ve bireylere, politik tartışmaların kapsamında yer almayan fikirleri yayarak, kamunun erişimine açık bilgi ve fikirleri zenginleştirip daha fazla bilgiyle donanmış bir seçmen kitlesinin oluşumuna

yardım ederek, bireylere kamusal alana katılım olanağı sağlaması (Kellner, 2004, s. 715) nedeniyle toplumsal ve siyasal örgütlenmenin en önemli mecralarından biri olmuştur. Amerika'daki seçimler incelendiğinde Eisenhower radyoyu kullanarak, John Kennedy televizyonu kullanarak, Barack Obama ise dijital teknolojilerin ürünleri olan sosyal ağları kullanarak kamuoyunu etkilemeyi başarmış ve başkanlık seçimlerini kazanmışlardır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk Afrika kökenli başkanı olarak Barack Obama'nın 2008 seçimlerindeki zaferine geriye dönüp baktığımızda, seçim kampanyalarında internet ve sosyal ağların kullanımındaki ciddi başarısı dikkat çekmektedir.

İnternet siyasal iletişimde ilk kez 1996 yılındaki Amerikan Başkanlık seçimlerinde kullanılmış, sosyal medya ise etkili bir siyasal propaganda aracı olarak görülmüştür. Özellikle Amerika'da başkanlık seçimlerinde Obama'nın sosyal medya kampanyasının çok etkili oluşu, Obama'yı sosyal medyayı en iyi kullanan lider konumuna getirmiştir (Öymen, 2016, s. 1). Obama, sosyal medyada en çok takip edilen politik liderlerden biridir. 64,9 milyon *Twitter* takipçisi, *Facebook*'ta 44,9 milyon taraftarı ve *YouTube* kanalında milyonlarca görüntüsü ile siyasi kampanyalarında ve stratejilerinde sosyal medyayı başarıyla yönetmiştir. Siteleri kampanya görevlileri tarafından yürütülse de, kişisel *Tweet*lerini "bo" adıyla atarak, takipçilerine aynı görüşmenin tüm katılımcıları gibi hissettirmeyi kesinlikle başarabilmiştir (Grozanick, 2017).

Barack Obama, seçmenlerini harekete geçirmek için sosyal medya platformlarında paylaşım ve iletişim kurmanın gücünü fark eden ilk lider olarak, başkanlık seçimlerinde milyonlarca katılımcıya ulaşmış, başarısını sosyal medya sayesinde elde etmiştir. Bugün ise birçok lider Obama'nın izinden giderek artık seçmenlerine ve rakiplerine sosyal ağlardan seslenmekte, karşılıklı söz düelloları bile sosyal ağlar aracılığıyla yapılmaktadır. Liderlerin bu söylemleri televizyon ya da radyo gibi geleneksel medyada yeniden üretilerek kamuya haber olarak sunulmaktadır.

8 Kasım'da gerçekleşen Amerikan Başkanlık Seçimlerinin iki büyük rakibinden biri olan Donald J. Trump seçmenler aracılığıyla 323 milyon Amerikan vatandaşının karşısına çıktığı "MakeAmericaGreatAgain" kampanyasında, agresif ve güçlü diliyle dikkatleri toplamıştır. Amerikan toplam nüfusunun %62'si, internet kullanıcılarının da %72'si *Facebook* kullanıcısıdır. Hillary Clinton'ın *Facebook*'taki hayran sayısı 5 milyon 300 bin, Donald Trump'ın *Facebook*'taki hayran sayısı ise 10 milyon 700 bin olarak görülmektedir (Pazarlamasyon.com. 2017). Trump'ın "ne" söylediğinden çok, "nasıl" söylediği önem taşımakta, yeni medyayı beceriyle kullanıp, bunu da çok tanınan Televizyon kişiliği ile bağdaştırarak "realityshow" a dönüştüren bir medya ekibi bulunmaktadır. Trump aklına geleni, yalan-yanlış hiç alırmadan söyleyen, hatalarını hiç düzeltmeyen popülist ve eğitim düzeyi daha düşük olan kitlelere hitap etme özelliğine sahip bir liderdir (Öymen, 2016, s. 1). Trump ABD Başkanı olarak seçilmesinden kısa bir süre sonra "Facebook, Twitter ve Instagram'daki rakamlarda daha üstün olmam, benden çok daha fazla para harcayan adayları yenmeme yardımcı oldu" söylemiyle sosyal ağların siyasal iletişimde ne denli güçlü olabildiğini vurgulamıştır.

Hindistan başbakanı Narendra Modi ise *Twitter*'i yoğun kullanan liderlerden biri olup, 16 milyondan fazla takipçisi vardır. *Facebook* takipçi sayısı 31 milyona yaklaşmıştır. Modi sosyal hayatının yanı sıra devlet görüşmelerini de anında, *Twitter* gibi diğer sosyal ağlarda paylaşmasıyla ünlenmiştir. *Twitter* Çin'de yasak olduğu için devlet başkanı yer almamakta, ancak internet üzerinden takipçisi olan popüler sosyal liderler bulunmaktadır. Aynı şekilde İngiltere Eski Başbakanı David Cameron'un da sosyal medyada etkin mesajlar paylaştığı görülmektedir. ABD, Hindistan, Rusya, Japonya ve Brezilya liderleri sosyal ağlarda etkin liderlerdir. Barack Obama ise *Facebook* ve *Twitter* takipçilerinin yanı sıra 5,3 milyon *Instagram* takipçisiyle geniş kitlelere

ulaşmıştır ("Hangi G20 lideri", 2017). Narendra Modi Obama gibi sosyal medyada oldukça popüler olup, 30 milyondan fazla Facebook takipçisi ve Twitter'dayaklaşık 15.5 milyon takipçisi ile göze çarpmaktadır. Ayrıca Rachel Grozanick bir yazısında (Grozanick, 2017) Modi'nin 2009 yılında Twitter'a ilk katıldığı andan itibaren 18 milyondan fazla takipçisine on bin kez ve en az 13 farklı dilde tweet attığını, bununla birlikte Hindistan'ın resmi dillerini (Hintçe ve İngilizce) Orta Asya'daki takipçileriyle iletişim kurmak için kullandığını belirtmiştir.

Almanya'da 2009 genel seçimlerinde ilk kez sosyal paylaşım ağlarına büyük önem verilmiş, özellikle bu yeni araçlar, düşük katılım ve siyasete karşı azalan güvene karşı, seçmenlerle yeni bir diyalog başlanacağı umudunu arttırmıştır. Ancak 2009 seçim kampanyasında partilerin sosyal medyanın kullanımını inceleyen siyaset bilimi ve iletişim danışmanlarından Kathrin Wimmer, ciddi bir sonuç elde ederek: Sosyal medyanın ilk genel seçimde Alman sistemine yeterince uymadığı, içeriklerin çekici tasarlanmadığı ve seçmenlerin çoğunun çevrimiçi kampanyaları sıkıcı olarak nitelendirdiği görüşünü öne sürmüştür (Kmieckowiak, 2017).

Yapılan bilimsel araştırmalar, giderek artan bir şekilde dijital iletişimin siyasal kampanyalar için önemli olduğunu göstermektedir. 2013 Alman genel seçimlerine ilişkin bir incelemede, cazip tasarlanmış çevrimiçi iletişim ile adayların başarısı arasında bir bağlantı olduğu gözlemlenmiştir. 2017 yılının ikinci çeyreğinde, Facebook dünya çapında yaklaşık iki milyar kullanıcı sayısı ile dünyanın en büyük sosyal ağı olmuş, Mayıs 2017'de toplam kullanıcı sayısının 30 milyonunu ise Almanya oluşturmıştır. Bu da Almanya nüfusunun yüzde 36,2'si demektir. Bu sonuç, Facebook'u Almanya'daki en kullanıcı dostu sosyal ağ haline getirmiştir. Kmieckowiak'ın verilerini elde ettiği bir araştırma ("Nutzen Sie Facebook", 2016), Alman kullanıcıların yaklaşık yüzde 80'inin siyasi olaylarla ilgili bilgi edinmek için Facebook'tan yararlandıklarını ortaya koymuştur. Ocak 2016'da Almanya'da dokuz milyondan fazla aktif kullanıcısı olan Instagram, fotoğraf paylaşımlarıyla 15 milyon kullanıcıya ulaşmış, iyimser tahminleri bile geçerek, toplam nüfusun yüzde 18,3'ünü oluşturmıştır. Angela Merkel Facebook'u aktif şekilde kullanmakta, ancak takipçilerinin% 75'inden fazlası yurtdışında yaşamaktadır. Twitter'da çok fazla aktif görülmemektedir (Kmieckowiak, 2017, s. 1). Merkel Facebook sayfasında kendilerine karşı çıkan ırkçı yazıların üstesinden gelmek amacıyla girişimlerde bulunmuş ve *Bundeskanzlerin* adlı, profesyonel seyahatleri ile projeleri hakkında bilgi veren bir Instagramblog hazırlamıştır (Grozanick, 2017, s. 1).

63 yaşındaki Angela Merkel ve 61 yaşındaki Martin Schulz'un çok fazla sosyal medyadan hoşlanmadıkları da bilinmektedir. Her ikisi de sessiz nesiller (The silent generation) adı verilen, ebeveynlerinin güçlü iş etiğini, sanayileşmiş toplumun fabrikalarına getiren, büyük bunalım ve II. Dünya Savaşı gibi kaotik zamanlarda büyüyen, çalışmayı bir ayrıcalık olarak gören ve en zengin kuşaklar olarak kabul edilen, gelenekselci yapıya sahip, sıkı çalışma yoluyla kendi yolunu kazanma gerektiğine inanan, prensip olarak sosyal medyadan fazla bir şey beklemeyen bir kuşağın bireyleridir (Kane, 2017, s. 1). Ancak 71 yaşındaki Donald Trump onların bir karşıt örneği olarak etkili, yüksek erişimli ve otantik kişiliği ile sosyal medya kullanımının bir politikacının yaşı ile bağlantılı olmadığını kanıtlamıştır. Bununla birlikte, Trump'ın, uzun vadede siyasi iletişim aracı olarak kullandığı sınırsız tweetlerinin de kendine zarar verici nitelikte olup olmadığının sorgulanması gerekmektedir (Kmieckowiak, 2017, s. 1). İngiltere'de, *Theresa May* ile daha muhafazakar adımlar atılmıştır. May'in internet ortamını kontrol altına almayı hedefleyen yeni teklifine göre; internet servis sağlayıcılarına kullanıcıların geçmişini saklama zorunluluğu getirilmek istenmiş ve Bakanlara WhatsApp benzeri uygulamalardan mesaj dökümlerini talep etme ve okuma hakkının tanınması ile sosyal ağlardaki paylaşımların denetime tabi tutulması, dolayısıyla *Facebook*, *Twitter* vb. ağlarda yer alan, istenmeyen paylaşımların kaldırılabilceği gibi hükümlerin gelmesi gündeme gelmiştir. Sosyal medya devleri, 18 yaş altındaki kullanıcıların gönderilerini

gerektiği durumlarda silmek zorunda kalacaktır. Baskıcı yeni yasaya göre, sosyal ağlar 18 yaşın altındakilere resmen olmasa da fiilen yasaklanmış olacaktır. Teklif kabul edilirse, *İngiltere*, internet üzerinde dünyanın en ağır kontrolüne sahip ülke konumunda olacaktır (“İngiltere’ye ağırlaştırılmış sosyal”, 2017). Theresa May uygulamak istediği bu yaptırımlarda 18 yaşın altındaki gençleri ve çocukları internetin ve sosyal ağların denetlenmesi mümkün olmayan içeriklerinden koruma amacı gütmüştür.

Dünyanın önde gelen diğer liderlerinin destekçileri ile iletişim kurmak için sosyal medya platformlarından yararlandıklarını görmekteyiz (Rosheena, 2015). “Çin Cumhurbaşkanı Xi Jinping’in ülkesinde Facebook’u Google ve Twitter ile birlikte yasakladığında bir şeylerin doğru gitmediği düşünülse bile, Başkan Jinping Amerikan Başkanı Obama ile yaptığı görüşmeleri paylaşmak için sosyal medya platformuna katılmayı seçmiştir. Başkan Jinping, *Facebook sayfasında* Obama ile yaptığı toplantıdan güncellemeler yayınlamış, bunu daha sonra ironik bir şekilde, Mark Zuckerberg ile yaptığı bir toplantıyla ilgili görüntüler izlemiştir” (Rosheena, 2015).

Türkiye’de ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan siyasal liderler arasında sosyal medyayı en aktif kullanan liderdir. Twitter, Facebook ve Instagramda en yüksek takipçi sayısına sahip AK Parti, en çok takip edilen lider Cumhurbaşkanı Erdoğan’dır. Burada, Twitter ve Facebook arasındaki parti ve lider takipçi sayısındaki zıtlığa dikkat edecek olursak, Türkiye’de internet kullanıcıları partileri daha çok Facebook üzerinden takip ederken, liderleri Twitter’den izlemeyi tercih ettikleri sonucunu çıkarmamız mümkündür (Kobaş ve Sucuoğlu, 2018).

Türkiye’de siyasi partilerin ve siyasi parti genel başkanlarının kullanmış oldukları sosyal medya araçlarını incelediğimizde, gerek siyasi partilerin gerekse bu partilerin genel başkanlarının sosyal medyadaki takipçi sayılarının, partilerin sahip oldukları üye sayılarının çok üzerinde olması dikkat çekmektedir (Darı, 2018, s. 9). Bu da bize Türkiye’de halkın liderlerle daha çok iletişim ve etkileşim halinde olmayı istediğini, partilerle ilgili haberlerden çok, liderlerle sosyal medya hesaplarından birebir iletişim kurmayı daha çok tercih ettiğini göstermektedir.

Yapılan bir araştırma sonucunda, 2014 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Erdoğan’ın Facebook’ta yaklaşık 7 milyona yakın beğeni aldığı, Twitter’da yaklaşık 5 milyon takipçisi olduğu görülmüştür. Youtube’da Erdoğan’ın kanalının yaklaşık 11 bin abonesi, Instagram’da ise 91 bini geçen takipçisi bulunmakta, seçim kampanyası sırasında, birincisi “rte.com.tr”, ikincisi ise “milletinadami.com” adlı iki ayrı blog sayfası kullanmaktadır (Özgür ve Özgen, 2018, s. 40-41). Nisan 2018’de, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, ana Türk hesabının (@tcbestepe) yanı sıra, özel Twitter kanallarını Arapça, Fransızca, Almanca, Rusça ve İspanyolca olarak etkinleştirmiş, Ankara’daki sosyal medya ekibi, işitme engelliler için ilk kanal Twitter hesabını bile kurmuştur. @EngelsizBestepe Twitter kanalı, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın konuşma dilinin çevirisiyle yaptığı konuşmalarını YouTube videolarından paylaşarak, Twitter’deki Medya Stüdyosu’nu kullanıp, aynı videoları gizli altyazılar dahil yerel videolar olarak yayınlamaktadır. Aynı zamanda Periscope’un hevesli bir kullanıcısı olarak konuşmaları ve mitingleri ile ilgili sıkça yayınlar yapmakta ve 15 milyona yakın beğenisi bulunmaktadır (TwiplomacyStudy, 2018).

Sosyal medyayı aktif kullanan bireyler çoğaldıkça, dijital uzamların siyasal iletişim faaliyetleri açısından cazibe merkezi haline geldiği görülmektedir. Yapılan araştırmalarda, 2016 Nisan ayı itibarıyla bazı politikacıların kişisel Instagram hesaplarındaki takipçi sayıları, Barack Obama 7.100.000, Angela Merkel 155.000 ve Recep Tayyip Erdoğan 999.000 olarak sıralanmıştır (Çakır ve Tufan, 2016, s. 11). Türkiye’de 60 milyona yakın seçmenin %20’sine yakını genç seçmen kitlesinden oluşmaktadır. Genç seçmenlere sosyal medya aracılığı ile ulaşmanın daha kolay ve

olumlu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın seçimlerdeki başarısında sosyal medyanın katkısının büyük olduğu görülmektedir.

ABD menşeli bir şirket olan Burson Marsteller dünya liderlerinin sosyal medya karnesini çıkarmıştır. 187 ülkeden 951 lider ve kuruma ait aktif Twitter hesaplarının yer aldığı Twiplomacy2018 adıyla yayınladığı listeye göre liderlerin en çok kullandığı sosyal medya platformu sırasıyla Twitter, Facebook ve Instagram'dır. Twitter'ın lideri olan Donald Trump'ın 52 milyon takipçisi vardır. Cumhurbaşkanı Erdoğan 13 milyona yakın takipçisiyle Twitter'da en çok takip edilen 4. liderdir. Erdoğan'ın sosyal ağ kullanımında önemli bir farkı da, Twitter'ın canlı video yayınlama platformu olan Periscope'ta dünya sıralamasında açık ara zirvede oluşudur. "Tcbestepe" hesabı 9,6 milyon beğeniyle ilk, "Rt_Erdogan" hesabı 5,8 milyon beğeniyle İkinci sırada yer almaktadır. Bu hesapları 2,3 milyon beğeniyle Fransa Cumhurbaşkanı Macron, 2,1 milyon beğeniyle Venezuela Devlet Başkanı Maduro, 1,7 milyon beğeniyle Beyaz Saray ve 1,5 milyon beğeniyle Trump takip etmektedir. Facebookta en fazla takipçisi olan lider 43 milyon ile Hindistan Başbakanı Modi olup, 8 milyon aktif takipçisi ile Erdoğan, dünya sıralamasında 6. Sırada yer almaktadır ("İşte liderlerin sosyal", www.mynet.com 2018).

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı diğer liderlerden farklı kılan özelliği, iletişim alanında üretilen yeni teknolojileri anında uygulayan, Türkiye'de bu konuda ilkleri yatan bir lider olmasıdır. Siyasal iletişim sürecinde proaktif stratejiyi benimseyerek, sadece seçim dönemlerinde değil, önceki seçimlerden başlayarak diğer seçimlere kadar, gündelik hayatta her zaman proaktif iletişim stratejisini aralıksız sürdürmektedir. Bu özelliği, Erdoğan'ı Türkiye'deki diğer liderlerden farklı kılmaktadır. Yaşanan en önemlilerden 15 Temmuz kalkışmasında, FaceTime konuşması ile vatandaşları ayağa kaldıran Erdoğan'ın, aynı uygulamayı mutlu bir olayın gerçekleşmesi ve paylaşımı sürecinde de kullandığı görülmektedir.

15 Temmuz darbe girişimi, Türkiye'de daha önce yaşanmış olan 1960 ve 1980 darbelerinden çok farklı özelliklere sahiptir. Darbecilerin diğer darbelerde olduğu gibi, "rejimin tehlikeye düştüğü, ülkeyi kurtarmak amacıyla demokrasiye müdahale edildiği" ifadelerindeki açıklamalarına karşı halk direnmiş, darbenin meşruiyetini kabul etmemiştir. Özellikle de cumhurbaşkanı Erdoğan'ın FaceTime uygulamasını kullanarak halka televizyon ekranlarından seslenmesi, halkın direnişinde daha da yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu da Türkiye tarihinde yaşanan bir ilktir. Bir askerî darbenin başarılı olabilmesi diğer unsurların yanı sıra, toplum için önemli yere sahip olan medyada kontrol sağlayabilme yeteneğine de bağlıdır. Cumhurbaşkanı Erdoğan halkın direnme gücüne medyada yayınlanan bu konuşmasıyla anında müdahale ederek güç katmış, medyada kontrolü ele geçirerek darbecilerin aleyhine çevirmiş ve darbenin başarısız olmasını sağlamıştır.

15 Temmuz gecesi yaşananlar tekrar hafızalarda canlandığı zaman, Türk ulusunun ne denli büyük bir tehlikeyi birlik ve beraberlik içinde direniş göstererek bertaraf ettiği görülmektedir. Şöyle ki;

Batılı istihbarat teşkilatlarının devletin içine yerleştirdiği bir terör örgütü olan FETÖ Türkiye Cumhuriyetini rehin almaya çalışmıştır. Asıl hedefleri ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı devirip devleti işlemez hale getirerek Türkiye'yi parçalamaktır. Erdoğan için suikastçılar gönderilmiş, binlerce kişilik infaz listeleri hazırlanmış, Meclis bombalanmış, karşı koyan sivil halk tanklarla ezilmiş ve kurşun yağmuruna tutulmuştur (Alkan, 2016, s. 254). Ancak yaşlılar, gençler, kadınlar Cumhurbaşkanının çağrısıyla sokaklara çıkarak direnmeye devam etmişler, o gece en büyük can kaybı 15 Temmuz Şehitler Köprüsü, Çengelköy, Büyük Şehir Belediyesi'nin önü ve Atatürk Havalimanı'nda olmuştur.

Boğaziçi Köprüsü ilk şehitlerin verildiği yer olarak tarihe geçmiş, ardından Genel Kurmay Başkanlığı darbeciler tarafından basılarak komutanlar esir alınmış ve TRT işgal

edilerek darbeci askerlerin korsan darbe bildirisi canlı yayında okutulmuştur. Halkın haber almasını engellemek için FETÖ'cü pilotlar TÜRKSAT'ı bombalamış, havaalanlarını trafiğe kapatmışlar, Cumhurbaşkanlığı Külliyesini, Meclisi ve Gölbaşındaki Özel Harekat Merkezini bombalamışlar, ancak halkın direnişiyle karşılaşarak birçok şehidin verilmesine neden olmuşlardır (fetogercekleri.com, 2018). 248 asker, sivil ve polis vatandaşların şehit düştüğü 15 Temmuz darbe girişiminde Türk siyasi tarihinin en ağır saldırısı, halkın vermiş olduğu büyük mücadeleyle bertaraf edilmiştir (Alkan, 2016, s. 254). O gece FETÖ'nün darbe girişiminde en önemli kırılma noktası, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Facetime aracılığıyla televizyon ekranlarından halkın meydanlara, sokaklara çıkmaları için yaptığı konuşmadır.

Halkın daha başlangıçta darbenin meşruiyetini tanımayarak direniş göstermesi Türkiye siyaseti açısından bir ilk olup, ülke tarihinde yaşanmış olan diğer darbelerden farkı ise, darbecilerin kimliklerini halktan saklamaya çalışmalarıdır. Gerek 1960, gerekse 1980 askerî darbelerini yapanlar, yine 1971 muhtırasını verenler ve 28 Şubat sürecini yönetenler açıkça kimliklerini ortaya koyan ordu mensupları olup, komuta kadrosu isimlerini sürecin her aşamasında açıklamışlar ve sorumluluğu üstlenmişlerdir. 15 Temmuz gecesi ise "Yurtta Sulh Konseyi" adı dışında halka, hiçbir isim ve komuta süreci ne açıklanmış ne de kendini göstermiştir (Alkan, 2016, s. 255). Bu farkların yanı sıra gerçekleşen en önemli olay (Karabulut, 2016, s. 2); Türk ulusal kimliğinin yeniden uyanışıdır. Her ne kadar alt kimlikler arasında zaman zaman oluşan kutuplaşma ve çatışmalar uzun yıllardır devam etse de, Türk üst kimliği tüm bu farklılıkları tek bir potada eritebileceği sınavını başarıyla vermiştir. 15 Temmuz'u tasarlayan "üst aklın" hesaplayamadığı en önemli gerçeklik Türk "üst kimliğinin" gücü olmuştur. O gece tankların önüne kendilerini siper eden Türk halkı Sünni-Alevi, Sağcı-Solcu, Dindar-Laik gibi alt kimliklerini bir yana bırakıp, Türk üst kimliği şemsiyesi altında birlikte mücadele etmişlerdir. AK Parti, MHP ve CHP'nin temsil ettiği bu yaklaşık % 90'lık kesim, Türkiye'nin gerçek sahibinin Türk halkı olduğunu o gece tüm dünyaya haykırmıştır. Özetle (Alkan, 2016, s. 255), başta Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kararlı tavrı ve Türkiye Büyük Millet Meclisinde toplanan Milletvekillerinin partiler üstü mutabakatı ve bu kurumlara meşruiyetini veren Türk milletinin sabaha kadar süren direnişi, darbe girişiminin başarısızlığa uğratılmasının temel nedenleri olmuştur.

3. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve FaceTime Konuşması

Günümüzde liderlerin sosyal ağlar yoluyla söylemlerini gerçekleştirdikleri, haber ve bilgilerin yayılımını sağladıkları ve gerektiği durumlarda cevap haklarını sosyal ağlar aracılığıyla kullandıkları gözlemlenmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan sosyal ağları diğer liderler gibi aktif kullanmanın yanı sıra, kriz anında halkla iletişim sağlayarak, dünyada bir ilki yaşatmış, darbe girişimini önleyici önemli bir güç olmuştur.

15 Temmuz gecesi başta Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kararlı tavrı, Türkiye Büyük Millet Meclisinde toplanan milletvekillerinin partiler üstü mutabakatı ve bu kurumlara meşruiyetini veren Türk milletinin sabaha kadar süren direnişi darbe girişiminin başarısızlığa uğratılmasının temel nedenlerinden biridir (Alkan, 2016, s. 255). Erdoğan'ın 15 Temmuz gecesi CNN Türk ekranlarına bağlanarak yapmış olduğu Facetime görüşmesi vatandaşlar tarafından büyük ilgi görerek, büyük rol hareketlilikle sokaklara çıkıp, yaşanan kalkışmaya direnç göstermelerinde önemli rol oynamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın halkı demokrasi adına direnişe çağırdığı bu konuşma, bir siyasal liderin ülkenin kaderini değiştirecek bir krizde son iletişim teknolojilerinden yararlanarak durumu lehine çevirdiği tarihe geçen bir konuşma olmuştur.

FaceTime, ilk olarak 2010 yılında iPhone 4 ile birlikte duyurulan ve kullanıcıların hizmetine açılan bir görüntülü görüşme servisidir. FaceTime görüşmeleri sadece Apple markalı cihazlar arasında gerçekleşebilmekte ve Apple ID'nin tanımlandığı FaceTime

destekli cihazlarda kullanılabilir (‘‘Cumhurbaşkanı Erdoğan FaceTime’’,2016). Seçim kampanyalarının yanı sıra halkın sevgi ve sempatisini kazanma arzuları ve aynı zamanda farkındalık yaratma çabaları sonucu yeni iletişim teknolojileri ve yakınsak teknolojilerden dünya liderleri proaktif bir şekilde yararlanmaktadır. Dünyada ilk kez bir kriz durumunda bu teknolojilerin aktif bir şekilde kullanımı ise Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından gerçekleştirilmiştir. Televizyon ekranlarından izlenebilen bir cep telefonundan yapılan görüntülü konuşmayı spikerin izletmesiyle başlayan süreç, Erdoğan’ın da ikna edici konuşmasının etkisiyle, halkın kötümser tablodan kurtulup, sokaklarda daha çok kişinin direniş göstermesini sağlayarak ülkenin kaderini değiştirmiştir. Bu durum dünya basınında gerek haberlerde gerek se yazılan makalelerde geniş yer almıştır.

Şekil 1. <http://www.aksam.com.tr/siyaset/15-temmuz-darbe-girisimi-cumhurbaskani-erdogan-facetime-konusmasi/haber-535862>, E.T.12.12.2017

Dünya basınında yer alan haberlere göz atacak olursak;

O gece Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, ayrıca Facebook, WhatsApp gibi farklı platformlar aracılığıyla doğrudan cep telefonlarına ve Twitter yoluyla halka çağrı gönderen bir sosyal medya saldırısı başlatmıştır. Halkın havaalanlarına ve meydanlara gitmesini isteyen, darbeye karşı söylemler içeren bu tweetler sekiz milyondan fazla takipçiye gitmiştir (Grenier, 2016, s. 1):

Şekil2. Erdoğan and social media: use and abuse, <http://www.dw.com/en/erdogan-and-social-media-use-and-abuse/a-19413205>

21. yüzyılın harikası olan sosyal medya; Recep Tayyip Erdoğan'da da görüldüğü gibi, hem onu bastırıp hem de benimsemek, ona hem bir tehdit hem de önemli bir varlık olarak davranabilmek mümkündür. Olağanüstü hallerde, bir darbeye "demokrasi" ilan etmek için bile kullanmak mümkündür (Lukas, 2016, s. 3):

"Türkiye demokratik zaferlerle dolu bir tarihe sahiptir ve her zaman demokrasiyi sürdürecektir."

Turkish Presidency
@trpresidency

Turkey has a history full of democratic victories and it will always uphold democracy.

11:35 PM - Jul 16, 2016

113 2,051 5,075

Şekil 3. <http://eaworldview.com/2016/07/turkey-analysis-how-social-media-saved-erdogan/>

Siyasi liderler sosyal ağları takipçileriyle iyi iletişim kurmak ve gündelik yaşamda güncel olayları paylaşmak için ve ayrıca yoğun olarak seçim dönemlerinde kampanyalarında kullanmaktadır. Ancak aralarından birkaç örnek verdiğimiz yabancı basında yer alan haberlerde, dünyada ilk kez olağanüstü bir durumda, bir darbe girişiminde Türkiye'de demokrasinin devamını sağlamak üzere Başkan Erdoğan'ın Televizyon aracılığıyla FaceTime uygulamasından kritik bir konuşma yaptığı ve halkın sokaklara dökülerek direnişlerini arttırmalarında itici bir güç yarattığı yer almaktadır.

Araştırmanın Amacı

Yeni iletişim teknolojileri siyasal iletişim sürecini de değişime uğratmıştır. Siyasal iletişim uygulamalarında ve seçim kampanyalarında siyasal partiler, siyasal liderler ve adaylar seçmenlerle iletişimde, geleneksel medyanın yanı sıra sosyal medyadan da ciddi biçimde yararlanmaktadırlar. Bu bağlamda araştırmanın amacı, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 15 Temmuz gecesi televizyon kanalında gerçekleştirmiş olduğu FaceTime konuşmasının vatandaşların büyük bir hareketlilikle sokaklara çıkarak yaşanan kalkışmaya direnç göstermelerinde oynadığı önemli rolün ortaya konulmasıdır.

Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Araştırmada temel veri toplama yöntemlerinden odak grup görüşmesi yöntemi uygulanarak, görüşmeye büyük hareket ve yargılama özgürlüğü sağlayan, esnek, kişisel görüş ve yargıların kökenlerine inmeyi amaçlayan yapılandırılmamış görüşme tekniği seçilmiştir. Kullanılan amaçlı örneklem modelinde araştırmanın konusunu oluşturan kişiler, 15 Temmuzda direniş için çatışmaların yoğun olduğu İstanbul Çengelköy semtinde sokaklara çıkıp direniş gösteren kişiler arasından seçilen 12 erkek katılımcıdır. Çözümlemeler nitel veri analiz türlerinden betimsel analiz yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Görüşmeler dört, üç ve beş'er kişilik gruplar halinde gerçekleştirilmiştir.

Elde Edilen Bulgular

15 Temmuz gecesi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın CNN Türk ekranlarından yapmış olduğu tarihi konuşma sonrası direnişlerin yoğun olarak yapıldığı bölge olan İstanbul Çengelköy semtinde sokaklara çıkıp darbeye teşebbüs edenlerle mücadele eden 12 kişi ile odak grup görüşmeleri yapılmış ve onlara Erdoğan'ın FaceTime konuşması ve o gece yaşadıklarıyla ilgili aşağıda yer alan sorular yöneltilmiştir.

Yapılan görüşmeler giriş soruları, geçiş soruları, anahtar sorular ve kapanış sorularından oluşmaktadır. Katılımcılara giriş sorularında siyasal gelişmelerde sosyal medyanın rolü ile ilgili sorular yöneltilmiştir. Geçiş sorusu olarak FaceTime uygulaması ve benzeri teknolojilerin demokrasiye katkısı ile ilgili görüşler alınmıştır. Anahtar sorular kısmında konuya doğrudan giriş yapılarak, katılımcılara 15 Temmuz gecesi yaşadıkları ile ilgili sorular sorulmuştur. Kapanış sorularında ise 15 Temmuz gecesi onları sokaklara çıkıp, aktivizme iten güç ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın FaceTime uygulamasında halka hitaben konuşmasının etkileri ile ilgili görüşleri alınmıştır.

Aşağıda elde edilen veriler, odak grup görüşmesi yapılan kişilerin kendi ifadeleri olarak aktarılmıştır. Hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Görüşme yapılan 12 katılımcının birbirine benzer cevapları aynı cümle içindeki ifadelerde yer almıştır:

- Siyasal gelişmeler ve olaylarda sosyal medyanın rolü ile ilgili görüşleriniz nelerdir?

"Sosyal medya çok etkili bir silah ve insanları çok fazla yönlendiriyor."

- FaceTime ve benzeri yeni iletişim teknolojilerinin kitlelerin güçlenmesine neden olan demokratik bir oluşum olduğunu düşünüyor musunuz?

"Eğer çeşitli yönlendirmeler ve provokatif oluşumlar olmazsa (Her kesim için) evet.Dezenformasyonla dolu haberler hakim."

"İnandığımız bir şeyi canlı bir şekilde izlemek inancımızı ve güvenimizi pekiştirir."

"İnsanların düşüncelerini ifade edebildiği bir ortam. İnsanların istedikleri şekilde içerik eklemelerine olanak sağlayan bir ortam. Bu anlamda herkes eşit olduğu için sosyal medya sayesinde demokrasi fikrinin yerleşmesi için uygun bir ortam yaratılmış oldu."

"İnsanlar bu sayede özgürce fikirlerini aktarma şansı buldular."

Sosyal medyanın kitleleri yönlendirici etkisi olduğu ve bu oranda da yalan haberlerin oluşumuna ve provokasyonlara açık bir ortam olduğu katılımcıların ortak görüşleridir. Aynı zamanda demokrasinin varlığı bağlamında, düşüncelerin rahatlıkla ifade edildiği, herkesin eşit bir şekilde fikir ve haberleri paylaştığı bir ortam sağladığını vurgulamışlardır. Herhangi bir konuyla ilgili yapılan özellikle görsellik içeren haberlerin, o konuyla ilgili inançları ve güveni pekiştirdiği görülmektedir.

- Sosyal medya aktivizmi gerçekten bir siyasi değişime, siyasi bir harekete neden olabilir mi?

"Evet, neden olmasın. Fakat Türkiye'de bizim siyasi alışkanlıklarımız takım taraftarlığı tarzında olduğu için sadece sosyal medya açısından değil, her koşulda büyük siyasi değişimlerin olabileceğini zannetmiyorum."

"Bu durum toplumun eğitim ve kültür seviyesine göre farklılık gösterir."

“Tabi siyasal hareketlere ve değişimlere neden olmaktadır.”

“Sosyal medya aracılığı ile hükümete taleplerimizi, isteklerimizi ve hükümet politikaları hakkındaki görüşlerimizi aktarabiliyoruz.”

Katılımcılar sosyal medyada yayılan haber ve düşüncelerin, siyasal düşüncelerin üretilmesinde, şekillendirilmesinde ve yeniden üretilmesinde katkısı olduğu, aynı zamanda da halkın istek ve taleplerini hükümete açıkça ifade edilebileceği bir ortam sağladığı görüşündedirler.

- **Sosyal medya, kullanıcılarının da ötesinde daha büyük bir güç haline geliyor mu? 15 Temmuz gecesi yaşadıklarınız ve sonrasını anlatır mısınız?**

“O gece Cumhurbaşkanımızın konuşmasından sonra Çengelköy’e indim. O anlarda diğer gelen kişilerle birlikte Çengelköy’ün içine kadar gelebildik. Biz gelene kadar bazı olaylar olmuştu. Askerlerin ateş açmaları sonucu yaralanmış ve ölmüş insanlar vardı. Bir yandan askerlere karşı gelmeye çalışılırken, aynı zamanda yaralı ve ölü insanların taşınmaya ve hastaneye ulaştırılmaya çalışılıyordu. Daha sonra askerlerin daha sert müdahalesi ve binaların çatılarından açılan ateş sonrasında yavaş yavaş geriye doğru çekilmeye başladık. Bu arada yine insanları hastaneye ulaştırma çabası devam ediyordu. Zamanla iyice geriye doğru çekildik. Zannedersem saat 4.00 civarlarıydı. Bize Özel Harekatçıların gelmek üzere olduğunu ve onların hareket yapabilmeleri için evlerimize dönmemizi söylediler. Bizde evimize dönüp gelişmeleri televizyondan takip ettik.”

“Ordu içine yuvalanmış azınlık bir terörist grubun yapmış olduğu bir hareketti. Fakat milletimizin ve siyasi erklerin gücü ile tüm olumsuzlukları bertaraf ettik. Bu olay milletimizin daha çok kenetlenmesine neden oldu.”

“İki cümleye sığdırılamayacak kadar uzun bir geceydi. Allah bir daha yaşatmasın. Darbe dediler ama işgalci girişimdi. Sevdiklerimizi kaybettik. Şehitler verdik. Gazilerimiz var. Onlara minnettarız. Biz bu ülkeyi kolay kazanmadık. Teslim etmeyiz de.”

“Sokaklara çıkma nedenimiz “vatan namustur, vatan giderse namus da gider” düşüncesine sahip oluşumuzdur. Atalarımızdan öğrendiğim ve içselleştirdiğim vatan, bayrak ve din aşkıdır.”

- **15 Temmuz gecesi sizi sokaklara çıkıp aktivizme iten büyük güç nedir? Bu güç ne zaman harekete geçmiştir? Bu güç Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın FaceTime konuşması mıdır?**

“Cumhurbaşkanımızın konuşması.”

“Cumhurbaşkanının devleti ve milleti korumak için sokağa çıkın demesi, sokağa çıkma isteğimizi iyice tetiklemiştir.”

“Çok büyük etkisi oldu. Bizi cesaretlendirdi. Facetime üzerinden halka hitap etmesi bize daha da güven verdi.”

- **Cumhurbaşkanının FaceTime konuşmasının etkileri ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?**

“Milletimizin sokaklara çıkmasında bir numaralı etken olarak görüyorum.”

“Tabi ki çok etkili olmuştur.”

“Cumhurbaşkanına halk güvenmektedir. TRT’nin işgal edilmesi, spikerin konuşması ve Televizyonda Cumhurbaşkanının konuşmasını izledikten sonra hiç tereddüt etmeden sokaktaydım.”

Katılımcıların ifadelerinden, vatan sevgisinin her şeyin üstünde olduğu, ülkede herhangi bir nedenle çıkan krizlerin halkı nasıl birbirine kenetlediği, Çanakkale ruhunun hala Türk milletinin içinde var olduğu, vatan uğruna her şeyi göze alabilecek bir ruha sahip oldukları görülmektedir. Aynı zamanda Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın FaceTime uygulamasından yaptığı konuşmanın onlar için itici bir güç oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Görüşmelerin yapıldığı kişilerin ortak kanısı, siyasal gelişmelerde sosyal medyanın büyük bir güç olmasıdır. Toplumdaki bireylerin medya mesajlarını eğitim, kültür ve sosyal statülerine göre farklı farklı algıladıklarını düşünmektedirler. Onların sokağa çıkmalarındaki en büyük etken, vatanın geleceğinin tehlikeye girdiğini düşünmeleri ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’a olan güvenleridir. Erdoğan’ın FaceTime üzerinden yaptığı konuşma onlara, ordu ve devlet büyüklerinin kalkışmaya karşı birlik halinde olduğu ve emniyette oldukları güvenini vermiştir. Onun verdiği moralle ve “sokaklara çıkın” söylemiyle, sokaklarda birlik ve bütünlük içinde direnç gösteren halkın sayısı gittikçe artmıştır.

Sonuç

Yeni iletişim teknolojileri siyasal iletişim süreçlerinde de etkin olmaktadır. Siyasal iletişim uygulamalarında ve seçim kampanyalarında siyasal partiler ve siyasal liderler seçmenlerle iletişimlerinde, geleneksel medyanın yanı sıra sosyal medyadan da ciddi biçimde yararlanmaktadırlar. Siyasal iletişim kavram ve süreç olarak Amerika’da doğup gelişmiş, 1960’lı yıllarda da Avrupa ülkelerinde yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Tüm dünya liderleri artık sosyal ağlarda sürekli yer almakta, cevaba cevap vererek gündemler oluşturmakta, karşılıklı söylemlerini Twitter ya da diğer sosyal medya hesapları üzerinden gerçekleştirmektedirler. Dünyada ilk kez kriz durumlarında yakınsak teknolojilerin ustaca kullanımı ise Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından gerçekleştirilmiştir. Apple markalı cihazların tanımlandığı görüntülü görüşme servisi olan Face Time üzerinden, televizyonda 15 Temmuz gecesi halka hitaben yaptığı kritik konuşma vatandaşların büyük bir hareketlilikle sokaklara çıkarak, yaşanan kalkışmaya direnç göstermelerinde önemli rol oynamıştır.

Araştırmada, 15 Temmuz gecesi çatışmaların yoğun olduğu İstanbul Çengelköy semtinde sokaklara çıkıp direniş gösteren kişiler arasından seçilen 12 kişi ile temel veri toplama yöntemlerinden odak grup görüşmeleri yapılarak, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın FaceTime üzerinden yaptığı bu konuşmanın direnişçiler üzerinde oynadığı önemli rolün ortaya konulması amaçlanmıştır. Odak grup görüşmelerine katılan direnişçiler, Cumhurbaşkanına güvendiklerini, o konuşmayı izledikten sonra hiç tereddüt etmeden sokaklara çıkıp direniş gösterdiklerini ve vatan sevgisinin her şeyin üstünde olduğunu ifade etmişlerdir. Türkiye’de herhangi bir nedenle çıkan önemli krizlerin halkı nasıl birbirine kenetlediği, Çanakkale ruhunun hala Türk milletinin içinde var olduğu ve vatan uğruna her şeyi göze alabilecek bir ruha sahip oldukları da söylemlerinden anlaşılmaktadır. Görüşmelerin yapıldığı kişilerin ortak kanısı siyasal gelişmelerde sosyal medyanın büyük bir güç olmasıdır. Onların sokağa çıkmalarındaki en büyük etken, vatanın geleceğinin tehlikeye girdiğini düşünmeleri ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’a olan güvenleridir. Face Time üzerinden yapılan konuşma Erdoğan’ın halkla iletişime geçmesini sağlamış, o büyük krizin çözülmesinde önemli etkenlerden biri olmuştur. Yapılan konuşma halka, ordu ve devlet büyüklerinin kalkışmaya karşı birlik halinde olduğunu ve emniyette oldukları güvenini vermiştir. Bu moralle ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın “sokaklara çıkın” söylemiyle, sokaklarda direnç gösteren halkın sayısı gittikçe artmıştır.

Siyasi açıdan önemli olaylar yaşandığı zaman birçok kişi liderlere ve sosyal medyaya yönelmekte, liderlerle etkileşimli iletişim kurmayı tercih etmektedir. Siyasal liderler de sosyal medyanın bu gücünün farkına vararak, etkin bir şekilde kullanmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan dünya liderleri arasında, içi dışı bir olan ve üstlendiği misyonu gerçekleştirirken ilkelerinden ve ahlak anlayışından ödün vermeyen, cesur ve korkusuz, aynı zamanda vizyoner kişiliğiyle ön plana çıkan, halkın güvenini kazanmış otantik bir lider özelliği ve iyi bir siyasetçi duruşunun yanı sıra, iletişim teknolojilerinden kriz durumlarında bile en doğru şekilde yararlanabilen lider özelliği ile de ön plana çıkmaktadır. Yapılan bu araştırmada, 15 Temmuz kahramanlarının söylemleri de, gerek duruşu, gerek söylemleri, gerek se icraatları ile halkının güvenini, sevgi ve sempatisini kazanmış bir lideri gözler önüne sermiştir.

Kaynaklar

1. Alkan, H.(2016).15 Temmuz'u anlamak: Parametreler ve sonuçlar, *Bilig, 15 Temmuz Darbe Teşebbüsü ve Türkiye Demokrasisi Özel Sayısı*, 79.253-272
2. Çakır, H. ve Tufan, S.(2016). *Siyasal iletişim sürecinde sosyal medya: Türkiye'de siyasi liderlerin Instagram kullanım pratikleri üzerine bir inceleme*, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi XI*
3. Darı, A. B.(2018), Sosyal medya ve siyaset: Türkiye'deki siyasi partilerin sosyal medya kullanımı, *Injo Sos Al-Farabi International Journal On Socia/l Sciences Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1)
4. Flew, T. (2010). *New media: An introduction*, 3rd Edition, Oxford University Press
5. Geray, H. (2002), *İletişim ve teknoloji: Uluslararası birikim düzeninde yeni medya politikaları*, Ütopya Yayınevi, Ankara
6. Grant, A.E. (2004). *Media convergence*. August E. Grant, Jennifer H. Meadows (Ed.) Communication Technology Update 9th Edition, Oxford: Focall Press, Aktaran: Özel, Sedat. (2011), *Erciyes İletişim Dergisi "akademia"*, 2(2)
7. Grenier, E.(2016). *Erdogan and social media: Use and abuse*, 02.01.2018 tarihinde <http://www.dw.com/en/erdogan-and-social-media-use-and-abuse/a-19413205>, adresinden edinilmiştir.
8. Grozanick, R.(2017). *The who's who of politicians on social media, These headhoppers can really utilize a hashtag*, 05.01.2018 tarihinde <https://www.digitaltrends.com/social-media/politicians-to-follow-on-social-media/>, adresinden edinilmiştir.
9. Güngör, M. Kiar, Y. Ş. Yılmaz, R. Tekin, M. A. (2009). *Yakınsama: Telekomünikasyon ve medya sektörleri açısından düzenlemelere etkileri*, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Sektörel Araştırma ve Stratejiler Dairesi Başkanlığı, Eylül, Ankara
10. İLEF Rapor, (2007). *Medya ve iletişim eğitiminde uluslararası üniversitelerin temel eğilimleri raporu için iletişim çalışmaları*, Kitle İletişimi, Gazetecilik ve Medya Çalışmaları Birimleri ile İlgili Alt Rapor.
11. Jenkins, H. (2006). *Convergence culture: When old and new media collide*, New York University Press
12. Kane, S.(2017). *Common characteristics of the silent generation*, 12.11.2017 tarihinde <https://www.thebalance.com/workplace-characteristics-silent-generation-2164692>, adresinden edinilmiştir.
13. Karabulut, B.(2016), 15 Temmuz ve Türk ulusal kimliğinin uyanışı: konstrüktivist teori perspektifinde bir analiz, *Bilig 15 Temmuz Darbe Teşebbüsü ve Türkiye Demokrasisi Özel Sayısı*, 79, 1-22.
14. Kellner, D.(2004). *Tabandan küreselleşme: radikal demokratik bir teknopolitikaya doğru*, M. Özbek, (Ed.). Kamusal Alan, Hil Yayınları, İstanbul
15. Kmieckowiak, T.(2017), Schulz vs. Merkel — *Social-Media-Wahlkampf bei der Bundestagswahl 2017*, 01.01.2018 tarihinde <https://www.quintly.com/de/blog/2017/08/bundestagswahl-social-media> adresinden edinilmiştir.
16. Kobaş, B. ve / Sucuoğlu, C.(2018). *Siyasetçiler Twitter'ı ne kadar etkin kullanıyor?* 30.09.2018 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hayat/siyasetciler-twitteri-ne-kadar-etkin-kullaniyor-40826745>, adresinden edinilmiştir.
17. Lukas, S.(2016). *Turkey analysis: How Erdogan used social media to save himself*, 03.01.2018 tarihinde <http://eaworldview.com/2016/07/turkey-analysis-how-social-media-saved-erdogan/>, adresinden edinilmiştir.
18. OECD, (2007), *Convergence And Next Generation Networks, Ministerial Background Report*, Dst/Iccp/Cisp(2007)2/Final, (Erişim Tarihi: 03.01.2018)
19. Öymen, E.E.(2016). *Sosyal medya tankı Trump*, 27.11.2017 tarihinde www.dunya.com/kose-yazisi/sosyal-medya-tanki-trump/27610 adresinden edinilmiştir.
20. Özer, M. A.(2014). *Siyasal iletişimin etkinliğinde algılama yönetiminin rolü*, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(7), 166-197.

21. Özel, S, (2011), Yakınsama: Yeni Medyanın İtici Gücü, *Erciyes İletişim Dergisi "akademia"*, 2(2),
22. Özgür, Ö. F. ve Özgen, E.(2018).Obama ve Erdoğan'ın seçim kampanyaları örneğinde sosyal medya kullanımı üzerineanaliz,*Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Ocak / Şubat / Mart – Kış Dönemi Sayı:18
23. Pavlik, J. V. (1999). "New mediaandnews: Implicationsforthefuture of journalism", *New Media & Society*,1(1),
24. Rosheena, Z.(2015)*Top 5 politicalleadersthatare killing it on socialmedia*, 15.12.2017 tarihinde<http://www.igyaan.in/118793/politicians-on-social-media/>, adresinden edinilmiştir.
25. Yıldırım, B.(2010).Gazeteciliğin dönüşümü: Yöndeşen ortam ve yöndeşik gazetecilik, *Selçuk İletişim*,6(2)
26. Yılmaz, A.(2009). İletişim teknolojilerinde yöndeşme:Sosyo-ekonomik ilişkiler üzerindeki etkilerini tartışmak, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*,18
27. [https://ulkudemirci.wordpress.com/2016/03/20/yakinsama\(convergence\)](https://ulkudemirci.wordpress.com/2016/03/20/yakinsama(convergence)) (Erişim Tarihi:12.01.2017)
28. <http://www.aksam.com.tr/siyaset/15-temmuz-darbe-girisimi-cumhurbaskani-erdogan-facetime-konusmasi/haber-535862>, (Erişim Tarihi:10.12.2017)
29. <http://www.ibiblio.org/nmediac/summer2002/platform.html>, (Erişim Tarihi:12.12.2017)
30. Hangi G20 lideri, sosyal medyada başarılı?, 10.12.2017 tarihinde<https://shiftdelete.net/hangi-g20-lideri-sosyal-medya-basarili-65781>adresinden edinilmiştir.
31. www.pazarlamasyon.com/pazarlama/dijital-pazarlama/sosyal-medya-yonetimi-acisindan-isik-tutacak-hillary-trump-rekabeti-analizi/, (Erişim Tarihi:10.11.2017)
32. Akşam, (2016). *Cumhurbaşkanı Erdoğan Face Time konuşması ile millete seslenmesi*, 12.12.2017 tarihinde <http://www.aksam.com.tr/siyaset/15-temmuz-darbe-girisimi-cumhurbaskani-erdogan-facetime-konusmasi/haber-535862>, adresinden edinilmiştir.
33. Ontrava,(2017).*İngiltere'ye ağırlaştırılmış sosyal medya yasası geliyor*, 12.11.2017 tarihinde<https://ontrava.com/ingiltereye-agirlastirilmis-sosyal-medya-yasasi-geliyor>, 23Mayıs2017adresinden edinilmiştir.
34. <http://www.londragazete.com/2017/05/23/agirlastirilmis-sosyal-medya-yasasi-geliyor/>, (Erişim Tarihi:12.11.2017)
35. TwiplomacyStudy 2018, 28.09.2018 tarihinde<https://twiplomacy.com/blog/twiplomacy-study-2018/>,TwiplomacyStudy 2018adresinden edinilmiştir.
36. Habertürk Gazetesi, (2018). *İşte liderlerin sosyal medya karnesi*!30.09.2018 tarihinde <https://www.haberturk.com/tv/gundem/video/iste-liderlerin-sosyal-medya-karnesi/511801> adresinden edinilmiştir.
37. <http://fetogercekleri.com/darbeler/15-/temmuz-darbe-girisimi/>, (Erişim Tarihi: 09.12.2018)
38. Statista, (2016).*NutzenSie Facebook als Informationsquelle für aktuelle politische Themen?* 02.01.2019 tarihinde <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/507695/umfrage/facebook-als-informationsquelle-fuer-aktuelle-politische-themen-in-deutschland/>, adresinden edinilmiştir.
39. <https://www.mynet.com/dunya-liderleri-sosyal-medya-karnesi-aciklandi-30.09.2018>
40. <http://eaworldview.com/2016/07/turkey-analysis-how-social-media-saved-erdogan/> E.T.20.09.2018
41. Erdoğan andsocialmedia: useandabuse, <http://www.dw.com/en/erdogan-and-social-media-use-and-abuse/a-19413205>, E.T.20.09.2018
42. <http://www.aksam.com.tr/siyaset/15-temmuz-darbe-girisimi-cumhurbaskani-erdogan-facetime-konusmasi/haber-535862>, E.T.12.12.2017

PERFORMANS YÖNETİMİNİN ETKİNLİĞİNDE DENGELİ SONUÇ KARTI'NIN ROLÜ

Musa ŞANAL ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon ABD.

1. GİRİŞ

Bilgi çağının yaşandığı günümüz dünyasında her alanda etkisini gösteren çok hızlı bir değişim görülmektedir. Yeni pazarların yaratılması, genişletilmesi, küreselleşme sonucunda rakip sayısındaki artış, iletişim ve bilişim teknolojilerindeki yenilikler gibi gelişmeler işletmelerin yönetim tarzlarını değiştirmekte ve bilgiyi esas alan yöntemler ön plana çıkmaktadır (Uniworld Conference, 2000). Böylesine hızlı bir değişimin yaşandığı bir ortamda, işletmelerin karşılaşılabilecekleri potansiyel sorunları aşabilmeleri için ölçülsün ya da ölçülmesin tüm iç ve dış çevresel faktörleri analiz etmeleri gerekmektedir (Örnek, 2000:1).

İşletmenin çevre analizini etkin bir şekilde gerçekleştirebilmesi için geleneksel performans değerlendirme yöntemlerinin yanı sıra yeni birtakım yöntemler geliştirilmiştir. Geleneksel yöntemler sanayi çağındaki endüstriyel işletmelere olumlu katkıda bulunmuştur. Bu işletmelerin başarılı bir şekilde büyümesinde finansal ölçütler ve bu ölçütlerdeki yeniliklerin büyük öneme sahip olduğu tespit edilmiştir (Kaplan ve Norton, 1999:28). Özellikle hizmet sektöründeki hızlı büyüme ve artan küresel rekabet işletmeleri alternatif kontrol ve performans değerlendirme yöntemi arayışına yönlendirmiştir (Davis ve Albright, 2004:136). Geleneksel yöntemlerin yeterli olmadığı alanları doldurmak üzere geliştirilen “Dengeli Sonuç Kartı-DSK (Balanced Scorecard)” yöntemi işletmeyi analiz etmek için kullanılan en yaygın yöntemlerden biridir. Bu çalışmada DSK kavramı tanımlandıktan sonra DSK’nın boyutları ele alınıp bilgi çağında DSK’nın artan öneminden bahsedilecektir.

2. DENGELİ SONUÇ KARTI

DSK kavramı ilk kez 1992 yılında Kaplan ve Norton tarafından “The Balanced Scorecard-Measures That Drive Performance (Balanced Scorecard - Başarıya Yön Veren Ölçütler)” başlıklı makaleyle girmiştir. Bunun ardından aynı araştırmacılar 1993’de “Putting The Balanced Scorecard to Work (Balanced Scorecard’ı Uygulamak)” adlı makaleyi yayınlamışlardır. DSK’nın literatüre kazandırılmasının ardından Gentia Software isimli şirket ilk yazılımı geliştirmiştir (Örnek, 2000).

Günümüzde kapsamlı bir kullanım alanına sahip olan DSK, stratejik performans yönetim sistemi olup, örgütün stratejilerini kapsamlı bir performans ölçüm setine dönüştürmektedir (Malmi, 2001:207; Kaplan ve Norton, 1996: 2). İnde bulunduğumuz bilgi çağında geleneksel anlayışa sahip birçok işletme, müşteri ilişkileri, rekabet güçleri ve kapasiteleri hakkında stratejiler geliştirirken performanslarını sadece finansal ölçülerle değerlemektedirler. Ancak DSK, uzun dönemli finansal başarı elde etmek amacıyla müşteriler, şirket içi işlevler, çalışanlar ve sistemin performansını finansal başarıyla ilişkilendiren daha genel ölçü birimlerini dikkate almaktadır. DSK, işletmelerin hem finansal sonuçlarını hem de gelecekte ihtiyaç duyacakları kapasite ve maddi olmayan değerlerdeki gelişimlerini de takip etme imkanı sunmaktadır (Kaplan ve Norton, 1999: 27).

2.1. Dengeli Sonuç Kartı Modeli’nin Gelişimi

DSK modeli, Norton ve Kaplan tarafından yürütülen Nolan Norton Institute’un, “Geleceğin Organizasyonunda Performans Ölçümü” başlıklı bir yıllık çokuluslu araştırmasıyla geliştirilmeye başlanmıştır. Bu çalışmadan sonra araştırmacılar stratejik yönetime yönelmiş ve işletmenin nasıl strateji odaklı olabileceğine dair dört temel ilke geliştirmişlerdir (Gürol, 2006; Griffith, 2003: 71; Braam ve Nijssen, 2004:338, Calabro, 2001:73).

- Stratejiyi işletmenin operasyonel sürecine aktarmak.
- Stratejiyi tüm çalışanlara yaymak.
- Stratejiyi günlük iş olarak kabullendirmek,
- Stratejinin sürekliliğini sağlayıp, değişimi yönetmek.

Bu gelişmelerin sonucunda DSK; Kalite Güvencesi, Toplam Kalite, Müşteri Odaklı Üretim ve Organizasyon, Değişim Yönetimi, Süreç Yönetimi, Rekabet Yönetimi gibi yönetim yaklaşımlarından etkilenecek, stratejik bir yönetim anlayışı olarak ortaya çıkmıştır (Çukurçayır ve Eroğlu, 2006). Ayrıca DSK stratejilerin uygulamaya dönmesini sağlamaya ve bu uygulamanın sonucunda hedeflere ulaşım sağlanmadığına odaklanmıştır. Strateji, performans göstergelerine bağlı olarak değişiminin sonucunda stratejilerin uygulamaya aktarılması ve uygulamanın izlenmesi daha anlamlı hale gelmektedir (Koçel, 2005: 455).

Öte yandan, DSK'nın bilgi çağının bir gereği olarak da ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Geleneksel performans değerlendirme modelleri ölçüt olarak, etkinlik, kârlılık gibi belirleyiciler kullanılmaktadır ve maliyetlerin olabildiğince düşürülmesine odaklanılmışlardır. Bunun sonucunda uzun dönemli stratejiler geliştirme konusunda yetersiz kalmaktadırlar. İşletmelerin, hesaplanması zor ve soyut olan, çalışanların kabiliyetleri, müşteri bağlılığı, kalite ve bilgi gibi stratejik açıdan önemli değerlerinin olduğu görülmektedir. İşletmelerin DSK aracılığıyla bu varlıkların değerini ölçme ve değerlendirme olanağına kavuşacağı ve stratejik rekabet açısından üstünlük elde edebileceği ileri sürülmektedir ancak stratejinin belirlenmesiyle her şey çözülmez burada önemli olan sapmaların belirlenerek, nedenlerinin araştırılması ve çözüm önerilerinin geliştirilmesidir (Kaygusuz, 2005:88; Örnek, 2006).

2.2. Dengeli Sonuç Kartı'nın Tanımı

DSK, stratejik bir performans yönetim sistemi olup işletmenin misyonu ve stratejilerini baz alarak kapsamlı bir performans ölçütleri setine dönüştürür (Kaplan ve Norton, 1996: 2). DSK uygulamasının sonucunda çalışanlar kendileri için rutin faaliyetlerin işletme için ne kadar öneme sahip olduğunu görebilmektedir ve bunun sonucunda motivasyonları artmaktadır (www.balancescorecard.org, 2007). DSK işletmenin kısa ve uzun vadede belirlenen stratejilerinin çalışanlar tarafından ne derece uygulandığını kontrol eden ve gözlemleyen bir yönetim aracı olarak ortaya çıkmıştır. DSK, sonuçları rakamlarla ifade etme olanağı sunup, bu verileri sınıflandırmayı amaçlamaktadır. Buna ilaveten stratejik hedefleri sürekli takip eden bir karaktere sahiptir (www.kaliteofisi.com, 2003).

DSK işletmeye bütünsel anlamda odaklaşmayı sağlayıp, çalışanların davranışlarıyla işletmenin misyonu ve stratejisini uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadır (Kershaw ve Kershaw, 2001:28; Gautreau ve Kleiner, 2001:153).

DSK, finansal sonuçlarla beraber işletmenin varlığı ve sürekliliği için gereken sonuçları da analiz etmektedir. İşletmeler için hayati öneme sahip konular işletmenin yapısına göre farklılık gösterir. Yenilik hızlı değişimin olduğu pazarlarda bir boyut olarak görülürken, durağan pazarlar için yapılan yatırımlardan sağlanan gelir daha öncelikli olmaktadır. Burada önemli olan işletme için hayati öneme sahip noktaları tespit edip kontrol edebilmektir (Olve, 1999:58). DSK'daki anahtar kelime "eşitlik" değil "denge"dır. Örneğin; bazı işletmeler için yenilik birincil öneme sahip iken bazı işletmeler için müşteri ilişkileri birincil öneme sahip olabilmektedir. Bu dengenin içeriğini işletmeden işletmeye değişiklik gösterebilen, boyutlar arasındaki sebep-sonuç ilişkisi,

sektör, rakipler, müşteri davranışları gibi özellikler belirlemektedir (Kaplan ve Norton, 1999: 44).

2.3. Dengeli Sonuç Kartı'nın Avantajları

DSK uygulamasından maksimum faydayı elde edebilmek için yöntemi bir yönetim sistemi olarak kabul etmek gerekir (Kaplan ve Norton, 1999: 24). DSK'yı uygulayan işletmelerin elde ettiği avantajlar aşağıda verilmiştir.

- Müşteri sadakatini korumakla beraber yeni müşteriler, yeni pazarlar bulmayı sağlayacak yöntemlerin geliştirilmesi.
- Düşük maliyet ve yüksek kalitede kısa teslim sürelerine olanak tanınması.
- Örgütsel stratejinin belirlenmesi ve strateji-çalışan arasında fikir birliğinin sağlanması.
- Belirlenen stratejinin bütün paydaşlar tarafından benimsenmesi.
- Belirlenen amaçların stratejik hedefler ve yıllık bütçe ile ilişkilendirilmesi.
- Stratejik uygulamaların tespit edilerek uyumlaştırılması.
- Stratejik denetlemelerin belirli zamanlarda rutin hale getirilmesi.
- Stratejiyi geliştirmek için gereken bilgi desteğinin sağlanması.
- Stratejiyi sağlıklı uygulamak için gerekli olan geribildirim sisteminin sağlanması.

DSK, işletmenin mevcut ve gelecek başarısını etkileyen kısa ve uzun dönem finansal ölçüleri ile iç ve dış boyutları dengeleyerek yöneticilere destek olmaktadır (Kaygusuz, 2005: 98). DSK anlayışı dinamik olup, sürekli olarak sürecin performansını değerlendirmekte ve stratejileri yeniden tanımlayarak sonuçları ölçmektedir. Bunun sonucunda kalite yükselerek ve yeni ürün hazırlık zamanı kısalmaktadır (Rahmankulov, 2003: 21).

3. DENGELİ SONUÇ KARTI'NIN BOYUTLARI ve İŞLETME STRATEJİSİ

Kaplan ve Norton tarafından dört grup gösterge belirlenmiş olup, bunlar entelektüel sermayenin unsurları olan yapısal sermaye, müşteri sermayesi, insan sermayesi sınıflandırmasına pek çok açıdan benzemektedir. Bu nedenle DSK'nın entelektüel sermaye unsurlarını ölçmek için anlamlı sonuçlara götürebileceği düşünülmektedir. DSK bir işletmenin performansının müşteri boyutu, finansal boyut, şirket içi yöntemler boyutu ve öğrenme-gelişme boyutu olmak üzere 4 grup gösterge ile ölçüldüğünü savunmaktadır (Gürol, 2006:317).

3.1. Müşteri Boyutu

Müşteri odaklı yönetim anlayışı işletmeler için büyük öneme sahip olmuştur (Yenice, 2007:98). Küreselleşmenin getirdiği en büyük yapısal değişikliklerden biri üretici, satıcı ve müşteri arasındaki güç dengesinin müşteri lehine değişmesidir. Bunun sonucunda günümüz işletmeleri, uyguladıkları tüm strateji ve yönetim planlarında müşteri eğilimlerine öncelik vermektedir (www.ias.com.tr, 2006). DSK'nın müşteri boyutu bir işletmenin mal ve hizmetleri yoluyla müşteri istek ve ihtiyaçlarını nasıl karşıladığına ilişkin bir ölçüttür. Bu boyutun ölçme değişkenleri arasında; pazar payı, müşteri sayısı, müşteri kaybı, müşteriye telefonla veya elektronik yolla ulaşılabilirlik, müşteri ile temasa geçildikten sonra satışın gerçekleşmesine kadar geçen ortalama süre gibi kavramlar yer almaktadır (Uniworld Conference, 2000).

Müşteri boyutu, işletmenin vizyonuna şekil vermek amacıyla işletmenin müşteri gözündeki imajına odaklanır. Buradaki temel amaçlar; müşteri sadakatinin artırılması ve müşteri bilgilerinin güncellenmesidir (Ağca ve Tunçer, 2006:183). DSK yönteminde müşteri boyutunun sahip olduğu amaçlar ve ölçüler Tablo-3.1’de gösterilmiştir.

Tablo-3.1 Müşteri Boyutu

Müşteri Boyutu	
Amaçlar	Ölçüler
Pazar payını arttırmak	Pazar payı yüzdesi
Müşteri sadakati	Gelişme yüzdesi, yeni müşteri/toplam müşteri oranındaki artış
Ürün tedarikinde devamlılık ve zamanlama	Siparişlerin karşılanması
Müşteri ilişkilerinin geliştirilmesi	Müşteri sayısı
Müşteri tatmini	Sıfır hata, tam zamanında teslim, yüksek kalite, düşük fiyat
Ürün kalitesinin artırılması	İade yüzdesi
Pazara giriş sayısının artırılması	Satış hacmi

Kaynak: Kaygusuz, 2005

3.2. Finansal Boyut

Bu gösterge işletme stratejisinin ve yönetiminin karlılığa olan katkısını değerlendirmekte olup, finansal açıdan temel hedefler; karlılık, büyüme ve hisse senetlerinin değeridir. DSK, geleneksel yöntemlerde kullanılan karlılık, kar marjı gibi finansal performans göstergelerini olduğu gibi kabul etmektedir. Bu ölçütler, işletme stratejisine yönelik uygulamaların işletmenin gelişimine katkıda bulunup bulunmadığını belirlemektedir (Kaplan ve Norton, 1999: 33). DSK, finansal amaçları diğer amaç ve ölçütler için bir odak noktası olarak kabul eder. Bu süreçte seçilen ölçütlerin finansal performansta gelişmeye neden olacak sebep-sonuç ilişkilerinin bir parçası olması gerekmektedir. Finansal boyut oluşturulurken ölçü kriterleri, yönetim ve hissedarların beklentilerine göre belirlenmektedir (Kaplan ve Norton, 1999: 61-62).

3.3. Şirket İçi Yöntemler Boyutu

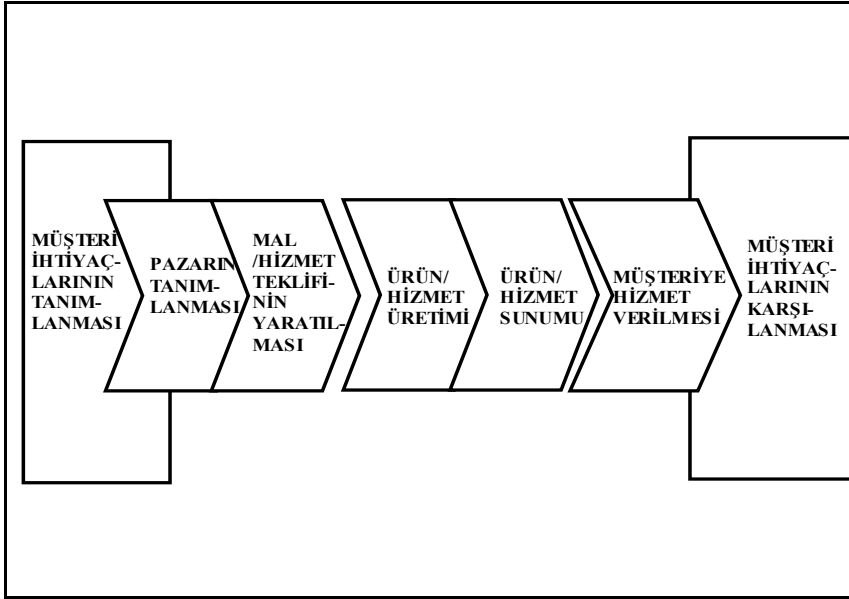
Bu boyutta işletmenin kritik içsel süreci tanımlanmaktadır. Şirket içi yöntemler boyutunda işletmenin hangi kritik iç işleyişi geliştirmesi ve mükemmel hale getirmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır (Ağca ve Tunçer, 2006:183). Bu aşamada yöneticiler paydaşlara olan sorumluluklarını tam anlamıyla gerçekleştirebilmek için, önemli işlemlerin neler olduğunu belirler (Ergün, 2002: 11). Şirket içi yöntemler boyutu, “mükemmelliği nasıl sağlayabiliriz?” sorusu ile şekillenmektedir. Bu süreçlerde tam zamanında üretim, toplam kalite yönetimi, faaliyet tabanlı maliyetleme ve hedef maliyetleme gibi araç ve teknikler kullanılmaktadır (Kaygusuz, 2005: 94).

Şirket içi yöntemler boyutu DSK ve geleneksel yöntemler arasındaki iki önemli farkı ortaya koymakta olup, birincisi geleneksel yöntemler maliyete, kaliteye ve zamana odaklanırken, DSK, işletmenin amaçlarına ulaşabilmesi için yeni yöntemler ve işlemler belirlemesine odaklanmaktadır. İkincisi ise geleneksel yöntemler daha çok reaktif bakış açısına sahip iken DSK’da uygulanan yenileme işlemi ile müşterilerin yeni gelişen ve henüz ortaya çıkmamış ihtiyaçları tespit edilip, bu ihtiyaçları karşılayacak ürün ve hizmetler geliştirilmesi amaçlanan proaktif bakış açısı bulunmaktadır. Bu amaçlara

ulaşmak üzere geliştirilen süreçler aşağıda verilmiştir (Ölçer, 2005: 95; Özbirecikli ve Ölçer, 2002: 8):

- Ayrıcılık oluşturma; yeni mal ve hizmet geliştirmek yoluyla yeni pazarlara ve yeni müşterilere ulaşmak.
- İşletmenin müşteri ilişkilerini geliştirerek, müşteri tarafından algılanan değerini artırmak.
- İşletme süreçlerinde mükemmelliğe ulaşarak, arz zinciri yönetiminin, içsel işletme süreçlerinin, varlıklardan yararlanma düzeyinin, kaynak-kapasite yönetiminin ve diğer süreçlerin geliştirilmesi,
- Çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışlarının güçlendirilerek, dışsal çıkar grupları ile etkin ilişkiler oluşturmaktır.

İşletmeler, müşterilerine değer yaratmak ve olumlu finansal sonuçlar elde etmek için farklı yöntemleri tercih edebilir. Buna karşın işletmelerin kendi özelliklerine göre uyarlayabilecekleri yenileme süreci, operasyonlar süreci ve satış sonrası hizmet süreci olmak üzere üç temel iş sürecinden oluşan bir genel değer zinciri modeli sunmak mümkündür (Kaplan ve Norton, 1999). Bu model aşağıda verilmiştir.

Şekil-3.1 Genel Değer Zinciri Modeli

Kaynak: Kaplan ve Norton, 1999

Yenileme işleminde firma proaktif düşünüp, müşterilerin yeni gelişen ihtiyaçlarını araştırarak bu ihtiyaçları karşılayacak ürün ve hizmetleri oluşturur. Değer zincirinin ikinci önemli basamağını oluşturan operasyonlar, mevcut ürün ve hizmetlerin üretildiği ve müşteriye ulaştırıldığı aşamalardır. Operasyonlar birçok firmada geçmişten bu yana uygulanan performans ölçüm sistemlerinin en çok odaklandığı işlemlerdir. Fakat DSK yönteminde Şekil 3.1'den anlaşılacağı gibi, finansal ve müşteri ile ilgili amaçları gerçekleştirmek için operasyonlardaki mükemmellik yeter şart değil gerek şarttır.

Üçüncü basamak olan satış sonrası hizmet sürecinde ise, işletmelerin mal ve hizmetleri müşteriye sunduktan sonra gerçekleştirdiği faaliyetler yer almaktadır (Kaplan ve Norton, 1999: 120).

3.4. Öğrenme ve Gelişme Boyutu

Diğer boyutlarda, işletmenin sıçrama yapmasını sağlayacak bir performansa ulaşması için üstünlük kazanması gereken alanlar saptanırken, öğrenme ve gelişme boyutunda işletmenin uzun dönemli başarısı ve gelişimi için gerekli alt yapı oluşturulmaktadır. Buradaki temel soru belirlenen alt yapının gelecekte hissedarlar için değer oluşturma kapasitesine sahip olup olmadığıdır (Cebeci, 2008; Amaratunga ve Diğ., 2000:71).

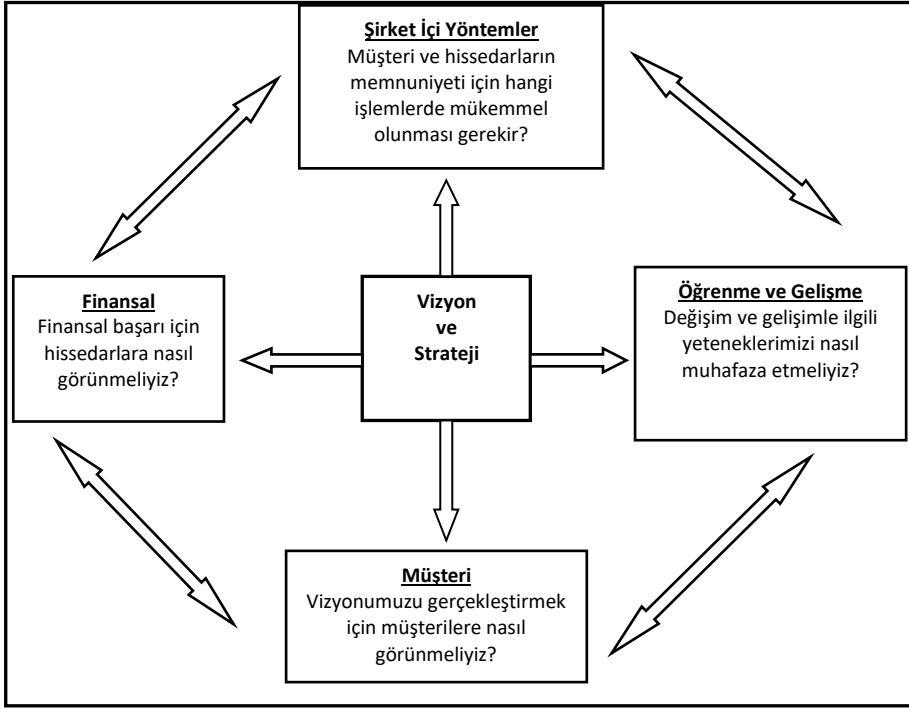
DSK'nın öğrenme ve gelişme boyutu, genel ölçütlere ilaveten değişen rekabet ortamı için gereken özel yeteneklerin kazanılmasını da içermektedir. İşletmeler bilgi çağında çalışanlarından stratejik hedeflere odaklanmalarını, süreçlerin gelişimi için yeni fikirler geliştirmelerini ve müşteri ihtiyaçlarını önceden tahmin edecek derecede proaktif olmalarını beklemektedir (Sagmanlı ve Ersen, 2001:129).

3.5. DSK Boyutları ve Strateji İlişkisi

Kaplan ve Norton, uçakta tek bir göstergeye güvenen pilotun güven içinde olamayacağını; uçağın kokpitlerinde bulunan tüm bilgiyi kullanmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. İçinde bulunduğumuz küresel rekabet ortamında yöneticinin çeşitli alanlardaki performansları aynı anda görebilmesi gerekmektedir. Üstelik yöneticilerin işletme ile ilgili tüm ölçüleri birlikte değerlendirmeye zorlanmaları suretiyle, DSK, onların; bir alandaki ilerlemenin diğerinin harcanması pahasına başarılıp başarısız olduğunu görmesini sağlayabilir (Crainer, 1998:103). Örgütün üst düzey yöneticileri için anlamlı olan finansal hedefler ve göstergeler aşağı kademelere doğru inildikçe anlamsız hale gelebilir. Bunun sonucunda herhangi bir amaca yönelirken işletme için önem arz eden diğer konular göz ardı edilmektedir. Örneğin; verimliliğe odaklanırken kaliteden ödün verilmektedir (www.sistema.com.tr, 2008). Kaplan ve Norton örgütlerde sıkça rastlanan bu tip sorunları çözebilme amacıyla birtakım göstergeler geliştirmişlerdir. 12 işletme üzerinde yaptıkları araştırmaların temelini oluşturduğu performans kriterlerini dört kritik sorudan oluşan boyutlarla açıklamaya çalışmışlardır (Kaplan ve Norton, 1999:31-37). Bu boyutlar:

- Müşterilerimiz örgütü nasıl görüyor? (müşteri boyutu)
- Örgüt neden üstün olmalı? (şirket içi yöntemler boyutu)
- Örgütümüz kendini sürekli olarak değer yaratıp geliştirebiliyor mu? (öğrenme ve gelişme boyutu)
- İşletme olarak hissedarlarımıza nasıl görünmeliyiz? (finansal boyut)

Yukarıdaki sorulara verilen cevaplar örgütün strateji ve vizyonlarını fiziksel ölçülere dönüştürmektedir. DSK anlayışı bu boyutlarda dengeyi hedeflemektedir. Şekil-3.2'de işletmenin vizyon ve stratejisi ile DSK boyutları arasındaki ilişki gösterilmiştir.

Şekil-3.2 DSK Boyutlarının Vizyon ve Stratejiye Dönüştürülmesi

Şekil-3.2'deki verilerden hareket edildiğinde, başarının temel göstergesi olan finansal ölçütlerin alacağı değerlerin, aslında kurumsal öğrenme yani öğrenen organizasyon olma ile başladığı; bunun örgütün operasyonel süreçlerini etkilediği, başka bir deyişle süreçlerde mükemmellik sağlanması yönüne gidildiği; bunun sonucunda müşteri tatminiyle birlikte yeni müşterilere ulaşmaya imkan verdiği ve tüm bunların sonucu olarak da finansal başarı ölçütlerinin değerinin yükseldiğidir. Böylece tüm boyutlar arasında bir zincir kurularak sebep-sonuç ilişkisi sağlanır; bu zincir olmaksızın performans boyutları arasında bağlantı kurulamaz ve DSK doğru bir şekilde çalıştırılmaz (Koçel, 2003: 458-459; Okudan, 2004; Kasnaklı, 2002).

3.6. DSK Uygulamasında Karşılaşılabilecek Problemler

DSK uygulamasında karşılaşılabilecek problemler üç grup altında toplanabilir. Bunlar uygulama öncesi, tasarım aşaması ve uygulama aşamasıdır. Karşılaşılan problemler görünen nedenleri ile değil gerçek nedenlerine kadar irdelenerek, çözülmeye çalışılmalıdır. DSK uygulamasında karşılaşılabilecek olası problemler ve çözüm önerileri Tablo-3.2'de gösterilmiştir (Anand, 2005).

Tablo-3.2 DSK Uygulamasında Karşılaşılabilecek Problemler

Uygulama Öncesi	Tasarım Aşaması	Uygulama Aşaması
Örgütün bütününü kapsayacak planlamaların yokluğu	Uygun koordinatörün seçilmeyişi ve kaynak kısıtları	Kalıplaşmış esnek olmayan yönetim düşüncesinin dışına çıkamama
Diğer yönetim tekniklerinde oluşan karmaşa	Yönetim bilişim sistemlerinin geliştirilmemesi, veriye ulaşmada sıkıntı yaşanması ve örgüt yapısındaki bozukluklar	Zamanında yapılmayan toplantılar ve toplantılarda DSK'ya yeterince odaklanılmaması
Örgüt stratejisinin olmayışı	Aksayan yönleri paylaşmaktan imtina etme	Süreci sahiplenmeme ve iletişim eksiklikleri
Süreç sahibinin olmayışı	Ölçüt kalabalığı, yanlış ölçüt belirlenmesi ve yanlış hedeflerin oluşturulması	
Örgütün büyük hissedarının aile olması		
Para harcamadaki isteksizlik	Gereğinden fazla projenin uygulamada olması	

DSK uygulamasında karşılaşılabilecek olası problemler incelendiğinde; uygulama öncesinde; genel bir planlamanın olmayışı, diğer yönetim teknikleriyle DSK arasında doğan çelişki ve bunun sonucunda oluşan problemler, işletmenin strateji eksikliği ve mali kısıtlar gibi problemler görülmektedir. Bu problemleri çözme sorumluluğu başta şirket yöneticilerine daha sonra da DSK'yı uygulayacak ekibe aittir. Yöneticiler ve DSK uygulayıcıları, uygulama öncesinde etkin bir fizibilite ile başarıya ulaşip sorunların doğmasına engel olabileceklerdir. Öte yandan tasarım aşamasında yanlış koordinatör seçimi, çok fazla ölçüt kullanılması gibi problemler görülürken uygulama aşamasında yönetim düşüncesinin dışına çıkma ve DSK'ya odaklanmama gibi problemler görülmektedir. Tüm bu problemlerin ortadan kaldırılması veya tam aksine büyütülmesi işletmenin yönetim kademesine bağlıdır. Yöneticiler uygulanacak strateji ile organizasyonu birbirine entegre edemedikleri sürece problemler çoğalacak ve çözümsüz hale gelecektir.

4. BİLGİ ÇAĞINDA DSK'NIN ÖNEMİ

Örgütün gerçek değeri, gelecekte kazanç yaratma potansiyeline göre belirlenmektedir. Bu potansiyel ise işletme çalışanlarının zihinlerinde bulunanlar ile ayrılırken geride bıraktıkları her türlü bilgiyi kapsayan ve bilançolara yansımayan "saklı değerlerden" oluşan *entelektüel sermaye* kavramında kendini göstermektedir. Entelektüel sermayenin etkin bir şekilde yönetilmesi rekabet üstünlüğü sağlayabilmek açısından hayati bir öneme sahiptir. Bunun sonucunda günümüz işletme yöneticilerinin temel görevlerinden biri, işletmelerinin sahip olduğu entelektüel sermayenin nasıl geliştirileceğidir. Entelektüel sermayenin etkin olarak yönetilebilmesi için, işletmenin ulaşmak istediği başarılı sonuçların anahtarı olan kritik bilgilerin üretilmesi, depolanması, organize edilmesi ve uygulanması gerekmektedir. Entelektüel sermayenin ham maddesi olan bilginin öneminin her geçen gün artması içinde bulunduğumuz çağın bilgi çağı olarak kabul edilmesini sağlamıştır.

Bilgi çağı gelecekte yaşamımızı değiştirecek bir gelişme öngörüsü değildir. Şu anda içinde olduğumuz ve bugünkü işimizi ve özel yaşamımızı biçimlendiren bir gerçektir Bilginin önemi yaşamın çeşitli alanlarında, politikada, sanatta, iş yaşamında uzun

yıllardan beri bilinmektedir. Ancak son dönemde iletişim ve işbirliğini kolaylaştıran teknolojilerin gelişmesiyle bilgi çağına girilmiştir (Barutcugil 2002: 22).

Bilgi toplumuna geçiş süreci gelişmiş ülkelerde başlamış ve gelişmekte olan ülkelere doğru hızlıca yayılmıştır. Bu süreçle birlikte gelişmiş ülkelerde emek yoğun ekonomilerden bilgi yoğun ekonomilere geçiş yaşanarak (Aşıkoğlu 1996: 100), yeni kurum ve kurallar ortaya çıkmış ve bilgi toplumunun dinamikleri oluşmaya başlamıştır (Drucker 1995: 355). Bilgi toplumunu oluşturan dinamiklerin ortaya çıkmasının sonucunda dünyada hızlı bir dönüşüm sürecine girilmiştir. Bu dönüşüm sürecinin başlaması, işletmelerin üretim faktörlerinin öncelik sıralamasında değişiklik yaratmıştır. Üretim faktörleri, bilgi toplumuna geçiş sürecinin başlamasına kadar olan sürede, işletmeler açısından benzer önem ve önceliğe sahipken bilgi toplumunun oluşum sürecinde değişikliğe uğramıştır. İşletmenin sahip olduğu bilgiyi üreten insan kaynakları, işletmede öncelikli faktör olarak rol oynamaya başlamıştır.

DSK bilgi çağının sonucunda ortaya çıkmıştır ve işletme stratejisinin sadece kağıt üzerinde kalan planlar yerine; işletmenin tüm kademelerinde paylaşılan ve yaşanan bir vizyona dönüştürülmesini amaçlamaktadır. Geleneksel işletme performans ölçümleri sürekli gelişmekten ziyade maliyet minimizasyonuna odaklanarak büyük resmin göz ardı edilmesine neden olmuş ve işletmelerin çevrelerini analiz edip uzun dönemli stratejiler geliştirmeleri için yetersiz kalmışlardır. İşletmelerin hesaplanması zor olan; çalışanlarının yetenekleri, müşteri sadakati, kalite, bilgi gibi stratejik açıdan önemli değerleri de vardır. DSK, bu gözle görülemeyen değerleri ölçme ve değerlendirme fırsatı sunmaktadır. Bu nedenle DSK'nın yönetime radikal bir bakış açısı getirdiği savunulabilir (Örnek, 200: 261).

DSK'nın temeli verilerden oluşur. Veri; düzenlenmemiş ve anlam ifade etmeyen bilgi olarak tanımlanabilir. Bilgi ise, ilişkilendirilen ve fark oluşturan veridir ki buna anlam kazanmış veri de denilebilir (İnceler, 1997: 156). Bu noktada önemli olan; bilginin ne kadar değerli olduğundan çok, bilgi teknolojileri sayesinde bilginin DSK gibi tekniklerle az ya da çok değerlendirilebilir duruma gelmesidir. Drucker'a göre bilgi çağında ekonomik olayları kantitatif ilişkiler halinde ifade etmedikçe rasyonel karar vermek olanaksız hale gelir. DSK, entelektüel sermaye unsurlarını da ölçen bütünlük bir yönetim yaklaşımıdır. Günümüzde işletmelerin fiziki olmayan varlıkları yani entelektüel sermayeleri, maddi ya da finansal varlıklarından daha değerli kabul edilmektedir. Entelektüel sermaye görünmez aktiflerin yönetimi olarak algılanmaktadır. Entelektüel sermayenin mal ve hizmete dönüştürülmesi bilgi çağının yönetim becerisidir (Drucker, 1993: 259; Kösebalan, 2004: 16).

DSK'nın gelişmiş bir ölçüm sistemi olarak kabul edilmesinin en önemli nedeni, örgütün misyon ve stratejisini fiziksel ölçütler haline dönüştürerek ifade etmeye çalışmasından kaynaklanmaktadır. DSK'da yer alan dört boyut içinde toplanan ölçütler, stratejileri gerçekleştirme yönünde belirlenen hedeflerin bir yansımasıdır. Bu sistem içinde stratejiler hedeflere, hedefler performans göstergelerine dönüştürülür; böylece performans göstergeleri işletmenin bazı konulardaki mevcut durumunu göstermenin yanı sıra, stratejileri gerçekleştirmenin bir aracı olarak kullanılır (www.bilgiyönetimi.org, 2004; Kasnaklı, 2002: 147).

5. SONUÇ

DSK, işletmenin finansal performans ölçütleri ile birlikte finansal olmayan performans ölçütlerini dengeli bir şekilde kullanmakta ve işletmenin maddi varlıklarıyla, maddi olmayan varlıklarının değerini de dikkate almaktadır (Coşkun, 20006: 115). DSK'yı stratejik yönetimde kullanan örgütler, performans boyutları hakkında devamlı geri besleme ve öğrenme süreci içerisine girerler. DSK bir rapor niteliğinde olup,

stratejiyi performans ölçüleri ile bağdaştırır ve örgütün çeşitli safhalarda performansını gösterir. Geleneksel ölçüm araçları performansın sadece tek bir boyutuna odaklanırken DSK işletmenin bütününe bakma imkanı verir. Bu da işletmenin geleceği hakkında uzun vadeli bakışı, bilgi birikimini ve işletmenin gelecek stratejilerine yön vermesini sağlar (Gürol, 2006:321).

Özellikle yeniden yapılanma çalışmalarının yoğun bir şekilde devam ettiği örgütlerde DSK örgütün her yönden değerlendirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca örgütlerin hem somut hem de soyut pek çok unsurdan meydana geldikleri gerçeğini hatırlatarak, bütüncül bir anlayış içerisinde stratejilerin belirlenmesi ve faaliyetlerin gerçekleştirilmesi üzerinde durmaktadır (Çukuçayır ve Eroğlu, 2006: 63).

DSK stratejik bakış açısına sahip olan ve süreçlerini bütün olarak değerlendirip değişikliklere hızlıca uyum sağlamak isteyen her işletmenin etkili karar vermesi için sahip olması gereken yöntemlerden bir tanesidir. Esasında yöneticilerin tümü karar alırken, açık veya gizli bazı ölçütlerden yararlanmaktadır. DSK'nın farkı çok fazla sayıda, amaca yönelik ve sadece kısa dönemi kapsamayan pek çok göstergenin dikkate alınmasını sağlamasıdır. Herhangi bir işletmede DSK uygulandığı takdirde çalışanlarda amaç birliği oluşacak ve bunun sonucunda işletme stratejilerinin belirlenip uygulanmasında etkinlik arttırılacaktır. DSK uygulamaya karar veren işletmelerde sadece tepe yönetiminin kararlı olması, başarı için yeterli değildir. Söz konusu işletmelerin strateji oluştururken katılımcılığı gözetmeleri gerekir. Bu sayede oluşturulacak strateji bütün yönetim kademelerine yayılacak, DSK aracılığıyla anlamlı performans göstergeleri ortaya çıkacak, sonuçta ileriye yönelik isabetli kararlar alınabilecektir.

KAYNAKLAR

1. AĞCA Veyssel, TUNÇER Ender (2006), "Çok Boyutlu Performans Değerleme Modelleri ve Bir Balanced Scorecard Uygulaması", Afyon Kocatepe Üniversitesi, *İ.İ.B.F. Dergisi* Cilt:8 Sayı:1,S:173-193.
2. AMARATUNGA, Dilanthi, BALDRY David ve SARSHAR Matjan (2000), "Assessment of facilities management performance? What next?", *Facilities*, Cilt: 18, Sayı: 1/2, S.66-75.
3. ANAND, Sanjiv, "Challenges in Implementing the Balanced Scorecard in India/ Asia",
4. <http://www.rediff.com/cms/print.jsp?docpath=/money/2005/nov/23bspec.htm> 2-20.
5. AŞIKOĞLU, Meral (1996), "Bilgi Toplumuna Geçiş Sürecinde Etkin Yönetimde Karizma ve Liderlik Önemli midir?", *Makine Market Dergisi*, Sayı 5, s.95-107.
- 6.
7. BARUTCUGİL, İsmail (2002), *Bilgi Yönetimi*, Baskı 2, İstanbul, Kariyer Yayıncılık.
8. BRAAM, Geert J.M. ve EDWIN J. Nijssen (2004), "Performance Effects of Using the Balanced Scorecard: A Note on the Dutch Experience", *Long Range Planning*, 37, s 335-349.
9. CALABRO, Lori (2001), "On Balance", *The Magazine for Senior Financial Executives*, s 73-76, February.
10. CEBECİ, Ufuk, "Sağlık İşletmelerinde Etkin Bir Yönetim Aracı Olan Kurumsal Karne (Balanced Scorecard) Uygulamaları", http://www.ufukcebeci.com/Portals/57ad7180-c5e7-49f5-b282-c6475cdb7ee7/saglik_balanced.doc, 10.03.2008.
11. COŞKUN, Ali (2006), "STK'ların Stratejik Performans Yönetiminde Yeni Bir Yaklaşım: Performans Karnesi", *Sivil Toplum*, Yıl:4, Sayı:15, S:103-117.
12. CRAINER, Stuart (1998), *Key Management Ideas*, 3rd Edition, Prentice Hall.
13. ÇUKURÇAYIR, M.Akif, EROĞLU, Tuğba (2006), "Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanmaya Farklı Bir Yaklaşım Verimlilik ve Başarı Karnesi (Balanced Scorecard)", <http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/dergi2.asp?id=390->.
14. DAVIS, Stan ve ALBRIGHT Tom (2004), "An Investigation of the Effect of Balanced Scorecard Implementation on Financial Performance", *Management Accounting Research*, 15, S.135-153.
15. DRUCKER Peter F.(1993), (çev; Belkis Çorakçı), *Kapitalist Ötesi Toplum*, İnkılap Kitabevi.
16. DRUCKER, Peter (1995), *Gelecek İçin Yönetim*, Çeviren: Fikret Üçcan, Ankara, İş Bankası Yayınları.
17. ERGÜN, Ülkü (2002), "Yönetimsel Performansın Geliştirilmesinde Yeni Yaklaşımlar: Mükemmellik Modeli ve Balanced Scorecard", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt.4 No.1, S:1-19.
18. GAUTREAU Andrew ve KLEINER Brian H. (2001), "Recent Trends In Performance Measurement Systems The Balanced Scorecard Approach", *Management Research News*, Cilt: 24, Sayı:3/4, S.153-156.
19. GRIFFITHS, John (2003), "Balanced Scorecard Use in New Zealand Government Departments and Crown Entities", *Australian Journal of Public Administration*, 62(4), s 70-79, December.
20. GÜROL, Yonca Deniz (2006), "Toplam (Dengeli) Başarı Göstergesi (Balanced Scorecard) Yönetiminin Stratejik Bilginin Sağlanması Üzerindeki Yeri", <http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/07-04.pdf>.
21. İNCELER, Halime (1997), "Bilişim Sistemleri ve Bilgi Ekonomisine Geçiş", *BYTE Türkiye*, Cilt:4, Sayı:6.
22. KAPLAN, Robert S. ve NORTON David P. (1996), *Translating Strategy into Action: The Balanced Scorecard*, Harvard Business School Press, Boston.
23. KAPLAN, Robert S. ve NORTON David P. (1999), *Balanced Scorecard, Şirket Stratejisini Eyleme Dönüştürmek*, Sistem Yayıncılık.
24. KASNAKLI Burcu (2002), "Stratejiler ile Performans Göstergelerinin Bütünlüğünü Sağlayan Bir Model: Dengeli Puan Kartı (Balanced Scorecard)", *Verimlilik Dergisi*, Milli Prodüktivite Merkezi Yayını.

25. KAYGUSUZ, Sait (2005), "Yönetim Muhasebesinin Performans Yönetimi Fonksiyonunda Geldiği Son Nokta: Balanced Scorecard (dengeli ölçüm kartı tekniği)", *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt.7, Sayı.1, S:81-103.
26. KERSHAW, Russ ve KERSHAW Susan (2001), "Developing a Balanced Scorecard to Implement Strategy at St. Elsewhere Hospital", *Management Accounting Quarterly*, S.28-35.
27. KOÇEL, Tamer (2005), *İşletme Yöneticiliği*, Arıkan Basım Yayın Dağıtım Ltd.Şti., 10. Baskı, İstanbul.
28. KÖSEBALAN, Nalan D. (2004), "Entellektüel Sermaye Yaklaşımı ve Entellektüel Varlıkların Korunmasına Yönelik Öneriler", *Yönetim Dergisi*, Yıl:15, Sayı:47.
29. MALMI, Teemu (2001), "Balanced Scorecard in Finnish Companies: A Research Note", *Management Accounting Research*, 12, S: 207-220.
30. OKUDAN, Kerem (2004), "Stratejik Yönetim-SWOT Analizi- Stratejik Yönetim Bilgi- Bilişim-Sistemi", <http://www.ytukvk.org.tr>.
31. OLVE, Nils-Göran (1999), *A Pratical Guide to Using the Balanced Scorecard*, John Wiley&Sons Ltd, Londra.
32. ÖLÇER, Ferit (2005), "Dengeli Stratejik Performans Ölçüm ve Yönetim Sistemi'nin (Balanced Scorecard) Tasarımı ve Uygulanması", *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı:2 Cilt:38, Sayfa 89-134.
33. ÖZBİRECİKLİ, Mehmet ve ÖLÇER, Ferit (2002), "Strateji Odaklı Performans Ölçümü: Balanced Scorecard-BSC", *İ.Ü. İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 31, Sayı:2, S.1-18.
34. ÖRNEK, Ali Şahin (2000), "Balanced Scorecard: Bilgiden Stratejiye Ulaşmada Kullanılabilecek Yeni Bir Araç", *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı:3.
35. RAHMANKULOV, Cumanazar (2003), *Kuruluşlarda Dengeli Hedef Belirleme ve İzleme (Balanced Scorecard) Sisteminin Kurulması Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
36. SAĞMANLI, Metin; ERSEN, Çağla (2001), "Balanced Scorecard ve Stratejik Odaklı Kurum", *Marmara Üniversitesi S.B.E. Öneri Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 16, S.127-132, İstanbul.
37. YENİCE, Ebru (2007), "Performans Ölçümünde Karşılaşılan Sorunlar ve Kurumsal Karne (Balanced Scorecard) Yaklaşımı", *Bütçe Dünyası*, Cilt: 2, Sayı: 25, S:95-100.
38. Uniworld Conference for Professional and Managerial Staff (2000), "Intellectual Capital: People First in the Information Age Economy", Singapore, August 21-23.
39. *Balanced Scorecard'a Giriş* (2004), <http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl-gos.php>.
40. *Balanced Scorecard* (2003), <http://www.kaliteofisi.com/makale/makaleler.asp?makale=42&ad=Yeni%20Y%C3%83%C2%B6netim%20Teknikleri&id=15->, (10.03.2008).
41. *Kurumsal Karne "Balanced Scorecard" Nedir?* (2006), <http://www.ias.com.tr/enterprise/articles/20061012-bsc-nedir.html>.
42. *What is the Balanced Scorecard?* (2007), <http://www.balancedscorecard.org/basics/bsc1.html>.
43. <http://www.sistema.com.tr/py/scorecard.asp>, 09.03.2008.

DÖVİZ KURU VE HİSSE SENEDİ FİYATLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Cemil SÜSLÜ¹

¹ İskenderun Teknik Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, Seyahat İşletmeciliği
Ve Turizm Rehberliği Bölümü.

Giriş

Hisse senedi piyasalarında yaşanan gelişmelerin döviz piyasalarını veya döviz piyasalarında meydana gelen bir değişimin hisse senedi piyasasını etkileyebilmesi genel olarak beklenmektedir (Gavin, 1989, s. 181). 1980' li yıllarda yabancı sermaye kontrollerinin serbestleştirilmesi ve dalgalı döviz kuru politikasının uygulanması sonucunda hisse senedi piyasası ile döviz piyasasının birbirine daha bağımlı hale getirmiştir (Kenani vd., 2012, s. 174). Bu durum, hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkinin ülke ekonomileri açısından önem arz eden konulardan biri haline gelmesini sağlamıştır. Çünkü her iki değişken de ülke ekonomilerinin büyümesinde kritik role sahip makroekonomik değişkenlerdendir (Wong, 2017, s. 340).

Bir ekonomide faaliyette bulunan ekonomik birimler açısından düşünüldüğünde ise, hisse senedi fiyatları ile döviz kurunun gelecekteki eğilimlerinin tahmin edilebilmesi ekonomik birimlerin yatırım planlamasının yapılabilmesinde, korunma stratejilerinin belirlenmesinde ve portföy çeşitlendirmesi açısından da önem arz etmektedir. Hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkinin incelenmesi, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki araştırmacıların ve politika yapımcıların dikkatini çeken konulardan biri olma özelliğini günümüzde olduğu gibi geçmiş yıllar boyunca da korumuş olduğu konuyla ilgili çalışmalar incelendiğinde görülmüştür.

Yatırımcılar, hisse senedi fiyatları ile döviz kurlarının gelecekteki trendlerini tahmin edebilmek için her iki değişken arasındaki ilişkiyi dikkate almaktadırlar. Ekonomik teoriye göre, döviz kurunda meydana gelen bir değişim, nakit akımlarını, yatırımları ve firmanın karlılığını etkilemek suretiyle şirketin hisse senedi fiyatlarını etkileyebilme gücüne sahiptir.

Hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik "geleneksel" ve "portföy dengesi" yaklaşımları olmak üzere iki farklı temel yaklaşım bulunduğu görülmüştür (Wong, 2017, s. 340). Geleneksel yaklaşıma göre, döviz kurunda meydana gelen değişimler genellikle para talebi ve para arzında meydana gelen değişimlerden kaynaklanmaktadır. Buna göre, döviz kurundaki bir değişim, o ülkenin diğer ülkeler ile rekabetini, ithalat ve ihracat dengesini ve reel gelir seviyesini etkileyebilmektedir. Reel gelirden meydana gelen değişim ise şirketlerin nakit akımlarını etkilemek suretiyle hisse senedi fiyatlarını etkileyebilmektedir. Geleneksel yaklaşıma göre hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasında pozitif yönlü bir ilişki beklenmektedir (Ceylan ve Şahin, 2015, s. 40; Berke, 2012, s. 244). Bunu Dornbusch ve Fisher (1980)' e göre, döviz kurunda meydana gelen bir değişim hisse senedi fiyatlarına öncülük etmektedir. Dolayısıyla da meydana gelen bir devalüasyon, şirketlerin hisse senedi fiyatlarını, o şirketin ihracatçı veya ithalatçı olmasına bağlı olarak yükseltebilmekte veya düşürebilmektedir. İhracatçı şirketler açısından devalüasyon, ithalatçı ülkedeki ticari partnerine karşı bir fiyat avantajı sağlamaktadır. Bu durum şirket satışlarının ve karlılığının artmasına neden olmaktadır. Satışlardaki ve karlılıkta meydana gelen artış, o şirketin hisse senedi fiyatlarına yansımaları sonucunda şirketin değerinde bir artış meydana getirmektedir. Buna göre, devalüasyon, ihracatçı şirketi pozitif yönde etkilemekte ve şirket gelirlerinin artmasına dolayısıyla da hisse senedi fiyatlarının da artmasına neden olmaktadır (Kenani vd., 2012, s. 175). Söz konusu bu ilişki ithalatçı bir şirket için tersi sonuçlar doğurabilir.

Portföy dengesi yaklaşımına göre, hisse senedi fiyatlarında meydana gelen bir değişim döviz kurunu etkileyebilmektedir (Wong, 2017, s. 340; Aydemir ve Demirhan, 2009, s. 208). Bu yaklaşım, hisse senedi fiyatı ile döviz kuru arasında negatif yönlü bir ilişkinin beklenebileceğini savunmaktadır. Buna göre, hisse senedi fiyatlarında meydana gelebilecek bir artışın milli gelirin artmasını sağlayabileceği ve bu durumun yerel para biriminin değer kazanmasına neden olacaktır (Kenani vd., 2012, s. 175). Şöyle ki, milli

gelirdeki bir artışa bağlı olarak yerel varlık fiyatlarında meydana gelen bir artış, yatırımcıların paraya olan taleplerinin artmasına yol açması nedeniyle faiz oranlarında bir artışa neden olur. Faiz oranlarının artması sonucunda yabancı sermaye akınına uğrayan yerel ekonominin para birimi tekrar değer kazanır (Muhammad ve Rasheed, 2002, s. 536).

Türkiye’de yaşanmış olan 1994 ve 2001 krizlerinde hem döviz kuru hem de hisse senedi piyasaları etkilenmiştir. Kurun baskı altında tutulması sonucu resmi kur ile serbest kur arasındaki fark %22 ile % 23 arasında gerçekleşmiştir. 26 Ocak 1994 yılında yerel para birimi % 15 civarında devalüe edilmiş ve bunun üzerine açık pozisyonlarını kapatmak isteyen bankaların döviz talep etmesi sonucunda TCMB’ nin rezervlerinde bir azalma meydana gelmiştir. 2001 yılında yaşanan krizde ise, sıcak para olarak tabir edilebilen portföy yatırımları veya kısa vadeli yabancı sermayenin yurt dışına çıkması döviz talebi arttırmış, borsa çökmüş ve gecelik faiz oranları %7000’ler seviyesine kadar yükselmiştir (Kıran, 2009, s. 70). Yaşanan 2001 krizinden sonra dalgalı döviz kuru uygulamasına geçilmiş ve böylece döviz kurları piyasadaki arz ve talep koşullarına tarafından belirlenmiştir².

Bu çalışmanın amacı, döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisini Türkiye için incelemektir. Döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin Türkiye için incelenmesi, kanun yapıcılara ve politika yapıcıların kararlarında kullanabilecekleri bilgiyi sağlamak ve yatırımcılara alacakları kararlarda her iki piyasayı gözlemlemek suretiyle bu iki değişkenden biri ile ilgili olarak doğru karar almalarına yardımcı olması açısından önemlidir. Literatürde farklı ülkeler ve zammalarda yapılmış olan çalışmalar arasındaki görüş farklılığının giderilmesine de katkı sağlayabileceği öngörülmektedir. Çalışmada ilk olarak, literatür taramasına daha sonra ise çalışmada kullanılan veri ve yöntemle üçüncü olarak ampirik analizlere ve son olarak da sonuç bölümüne yer verilmiştir.

1. Literatür Taraması

Hisse senedi fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişki ile ilgili literatür tarandığında ilgili literatürün oldukça zengin olduğu ancak söz konusu ilişkinin varlığı ve yönü konusunda bir fikir birliği oluşmadığından dolayı literatürün yetersiz olduğu konu ile ilgili yapılmış olan çalışmalarda belirtilmiştir.

Hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiş olan ilk çalışmalardan biri Franck ve Young’ un 1972 yılında yapmış olduğu çalışmadır. Bu çalışmada, altı farklı döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Buna karşılık, Aggarwal (1981) yapmış olduğu çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri için hisse senedi fiyatlarındaki değişim ile döviz kurundaki değişim arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamış olduğu çalışmada 1974-1978 dönemi verileri kullanılmıştır. Çalışmada, basit regresyon analizi kullanılmış olup hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasında pozitif bir ilişkinin var olduğu saptanmıştır.

Muhammad ve Rasheed (2002), yapmış olduğu çalışmada, aylık verileri kullanmak suretiyle Ocak 1994 – Aralık 2000 döneminde dört güney Asya ülkesi için hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Pakistan ve Hindistan için kısa ve uzun vadede hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasında bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Buna karşılık Bangladeş ve Sri Lanka’ da ise uzun dönemde söz konusu değişkenler arasında çift yönlü bir ilişkinin var olduğu görülmüştür.

² www.tcmb.gov.tr . Erişim tarihi:22.02.2019

Kasman (2003) çalışma hisse senedi fiyatları ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelemiş olduğu çalışmada, hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasında uzun dönemde ve kısa dönemde istikrarlı bir ilişki olduğunu saptamıştır. Çalışmada yapılan nedensellik analizi sonucuna göre, döviz kuru ile İMKB 100 hisse senedi endeksi arasında çift yönlü, döviz kuru ile İMKB Finans sektör endeksi arasında çift yönlü ve döviz kuru ile İMKB Hizmetler sektörü endeksi arasında da çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buna karşın İMKB sanayi endeksi ile döviz kuru arasında döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Ayvaz (2006) yapmış olduğu çalışmada Türkiye için hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu amaçla çalışmaya döviz kuru, İMKB-100 endeksi ve bazı sektörel endeksler dahil edilmiştir. Yapılan eş bütünleşme testi sonucunda, döviz kuru ile İMKB-100 endeksi, mali sektör endeksi ve sanayi endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak, çalışmada kullanılan nedensellik analizi sonucuna göre, döviz kuru ve hisse senedi endeksleri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Pan vd. (2007) yapmış oldukları çalışmada döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi Ekim 1988- Ekim 1998 dönemi için yedi doğu Asya piyasası (Hong Kong, Japonya, Kore, Malezya, Singapur, Tayvan ve Tayland) için incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, Hong Kong, Kore ve Singapur için hisse senedi piyasalarından döviz piyasalarına doğru istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Buna karşılık Asya krizinde Malezya hariç geriye kalan tüm ülkeler için döviz piyasalarından hisse senedi piyasalarına doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Yazarlar, söz konusu ilişkinin uygulanan döviz kuru rejimine, ticaret hacmine, sermaye kontrol derecesine ve hisse senedi piyasasının büyüklüğüne bağlı olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı çalışmalar döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasında eş hareketlilik (comovement) saptamıştır.

Aydemir ve Demirhan (2009), hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisi, Türkiye için 23 Şubat 2001-11 Ocak 2008 dönemi verileri kullanılarak incelenmiştir. Ampirik çalışmanın sonucuna göre, döviz kuru ile borsa endeksi arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.

Zhao (2010) yapmış olduğu çalışmada, döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi Çin için incelemiştir. Çalışmada aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmanın dönemi Ocak 1991-Haziran 2009 dönemidir. Çalışma sonucunda döviz kuru ve hisse senedi fiyatları için uzun dönemli istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanamamıştır.

Zia ve Rahman (2011) yapmış oldukları çalışmada hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişkinin Pakistan için incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın dönemi 1995-2010 dönemi olup çalışmada aylık veriler kullanılmış ve analiz için Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Altıntaş ve Tombak (2011) yapmış oldukları çalışmada Türkiye’de 1987-2008 dönemi üçer aylık verileri kullanmak suretiyle hisse senedi fiyatlarının etki eden reel ve parasal değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan ampirik analiz sonuçlarına göre hisse senedi fiyatlarıyla ekonomik büyüme, döviz kuru, para arzının (M2) GSYİH’ ya oranı ve uluslararası rezervler arasında uzun dönemli bir ilişkiye rastlanmıştır. Modelde hisse senedi fiyatlarıyla uluslararası rezervler, döviz kuru ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Granger nedensellik testi sonucuna göre, hisse senedi fiyatlarıyla, modelde kullanılan makroekonomik değişkenler arasında uzun dönem nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya konmuştur.

Lin (2012) yapmış olduğu çalışmada Hindistan, Endonezya, Kore, Filipinler, Tayvan ve Tayland için döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki eş hareketlilik incelenmiştir. Bu amaçla çalışmada Pesaran vd. (2001)³ in önerdiği ARDL modeli uygulanmıştır. 1986 Ocak – 2010 Aralık çalışmanın dönemini oluşturmuştur. Analiz dört alt dönemlere ayrılmıştır. Bu alt dönemler şunlardır; piyasa ekonomisine giriş dönemi, Asya krizi dönemi, duraklama dönemi ve 2008 küresel kriz dönemidir. Çalışma sonucunda, döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki eş hareketliliğin duraklama dönemine göre kriz zamanında daha güçlü olduğu görülmüştür.

Berke (2012) yapmış olduğu çalışmada 2002-2012 döneminde Türkiye için döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi FMOLS, CCR ve DOLS yöntemlerini kullanarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda, kullanılan her üç testin benzer sonuçlarına göre, döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasında negatif bir ilişkinin var olduğu ve bu sonuçların portföy dengesi yaklaşımını desteklediği görülmüştür.

Kaya vd. (2013), İMKB 100 endeksi ile bazı makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiş olduğu çalışmada, İMKB-100 Endeks getirisi ile faiz oranı, para arzı, sanayi üretim endeksi ve döviz Kuru arasındaki ilişki Ocak 2002-Haziran 2012 dönemi Türkiye için incelenmiştir. Yapılan çoklu regresyon analizi sonucuna göre, hisse senedi getirileri ile para arzı (M2) arasında pozitif yönlü, döviz kuru ile negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tsagkanos ve Siriopoulos (2013) yapmış oldukları çalışmada, hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi AB ve ABD için 2008-2012 dönemini kapsayacak şekilde uygulanmıştır. Çalışmada uygulanmış olan nedensellik analizine göre, AB için uzun vadede ve ABD için ise kısa vadede hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru bir nedensellik tespit edilmiştir.

Altunöz (2016), döviz kuru ile hisse senedi arasındaki ilişki Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya, Filipinler, Brezilya, Şili, Meksika, Romanya ve Türkiye için incelenmiştir. Yapılmış olan nedensellik testi sonuçlarına göre, Hindistan, Endonezya, Şili, Romanya ve Türkiye ekonomilerinde döviz kuru ve hisse senedi arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Brezilya, Meksika, Çin ve Malezya için söz konusu değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buna karşılık Filipinler’ de döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğu görülmüştür.

Boyacıoğlu, Çürük (2016), BİST 100 Endeksi’nde 2006-2014 yılları arasında işlem gören imalat ve ticaret endeksinde işlem gören 42 firmanın hisse senedi getirileri ile döviz kuru arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada panel veri analizi kullanılarak değerlendirme yapılmıştır. Buna göre, reel döviz kuru endeksindeki değişimin hisse senedi getirisi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisinin olduğu görülmüştür.

Cheah, Yiew ve Ng (2016), Malezya’daki hisse senedi fiyatları ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi aylık verileri kullanmak üzere analiz etmiştir. Çalışmada sınır testi NARDL istihdam edilmiş olup, çalışma sonucunda, Malezya’da, döviz kuru hareketlerinin, hisse senedi fiyatlarında kısa ve uzun vadede önemli etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Dahir, Mahat, Razak ve Arrifin (2017), yapmış olduğu çalışmada döviz kuru ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki Brezilya, Rusya, Hindistan Çin ve Güney Afrika ülkeleri için incelemiştir. Döviz kurları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkilerin orta ve

³ Pesaran, H., Shin, Y., ve Smith, R. (2001). Bound testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289–326

uzun vadede düzeyde pozitif olduğunu ve Rusya ile Brezilya' da döviz kurunun hisse senedi getirilerine öncülük ettiği saptanmıştır. Ancak, Hindistan' da hisse senedi fiyatlarının döviz kuruna öncülük ettiği, Güney Afrika' da ise döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasında çoğu kez çift yönlü bir ilişkinin olduğu ve Çin' de ise söz konusu değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin var olmadığı görülmüştür.

Türsoy (2017), yapmış olduğu çalışmada, Türkiye için hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişki aylık veriler kullanılmak suretiyle Ocak 2001 ile Eylül 2016 dönemi için incelenmiştir. Hisse senedi fiyatları ile döviz kurları arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Wong (2017), yapmış olduğu çalışmada döviz kuru getirileri ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi Malezya, Filipinler, Singapur, Kore, Japonya, İngiltere ve almanya için incelenmiştir. Çalışmada uygulanan ampirik yöntemler sonucunda, Malezya, Singapur, Kore ve İngiltere için döviz kuru ile hisse senedi getirileri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Buna karşın Filipinler, Japonya ve Almanya için döviz kuru ile hisse senedi getirileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanamamıştır. Yazarlar çalışmaları sonucunda genel olarak döviz kuru piyasalarının hisse senedi piyasalarını önemli bir biçimde etkileyebildiğini saptamışlardır.

Ceylan ve Şahin (2018), Türkiye için döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin 2006-2015 dönemi aylık verilerinin kullanılmak suretiyle incelendiği çalışmada VECM yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru güçlü bir nedensellik ilişkisini varlığı tespit edilmiştir.

Döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik literatürde çok sayıda çalışma yer almıştır. Hem ulusal hem de uluslararası literatürde konuyla ilgili yapılmış olan çalışmalarda, konu ile ilgili daha anlamlı sonuçlara ulaşmak için farklı yöntemler kullanılmış olduğu görülmüştür. Ancak, literatür taraması sonucunda, döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin ampirik kanıtları ile ilgili bir görüş birliğinin bulunmadığı görülmüştür. Bu durum konunun Türkiye açısından incelenmesini teşvik etmiştir.

2. Veri ve Yöntem

Çalışmada Borsa İstanbul (BİST) 100 Endeksi ve ABD Doları / TL kurunun 04 Ocak 2000 - 05 Mart 2019 dönemi verileri kullanılmıştır. Çalışmada günlük verilerden yararlanılmıştır. Gözlem sayımız her bir değişken için 987 olmuştur. Veriler, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) elde edilmiştir. Nedensellik ilişkisinin tahmin edilmesinde ekonometrik paket programlarından yararlanılmıştır. Hisse senedi ve döviz fiyatları arasındaki ilişkinin var olup olmadığı ve bu iki değişken arasında bir ilişki var ise ilişkinin yönünün nasıl olacağı çalışmada incelenmeye çalışılmıştır.

Hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenebilmesi amacıyla Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilmiş olan nedensellik testi kullanılmıştır. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi değişkenlerin durağan olup olmadıklarını araştırmaya gerek duymamaktadır. Çünkü bu yöntemde seriler arasındaki eş bütünleşme ve durağan olmama durumunun neden olabileceği sorunlar problem olmaktan çıkmaktadır. Bunlar, Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinin Granger nedensellik testine göre avantajları olarak sayılabilir (Kıran,2009, s.71-72).

Toda ve Yamamoto (1995), çalışmaya dahil edilmiş olan değişkenlerin durağan olmaması durumunda düzey değerlerin kullanıldığı VAR modelinin tahmin edilebileceğini ve dönüştürülmüş WALD testinin kullanılabileceğini göstermiştir. Bu

yöntem kullanılarak yapılan nedensellik analizinde değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesinin (d_{max}) gecikme uzunluğundan (k) küçük olması, yöntemin uygulanabilmesi için gereklilik arz etmektedir. Bu yöntemde düzeyde durağanlık özelliklerine bakılmaksızın düzeydeki değişkenler ile d_{max} kadar fazladan gecikme eklenmesi suretiyle $[k + (d_{max})]$ dereceden bir VAR modeli uygulanmakta ve ve dönüştürülmüş WALD (MWALD) hipotez testi istihdam edilmektedir (Akkaş ve Sayılğan, 2015, s. 575).

Toda ve Yamamoto (1995) yöntemine göre aralarında nedensellik ilişkisinin araştırma konusu yapılacağı değişkenlere ait verilerin düzey değerlerinin yer almış olduğu denklemler Aydemir ve Demirhan (2009)'daki çalışmasından yararlanılarak aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

$$Fiyat_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} Fiyat_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \alpha_{2j} Fiyat_{t-j} + \sum_{i=1}^k \lambda_{1i} DOV_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \lambda_{2j} DOV_{t-j} + \mu_{1t} \quad (1 \text{ nolu denklem})$$

$$DOV_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} DOV_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \beta_{2j} DOV_{t-j} + \sum_{i=1}^k \phi_{1i} Fiyat_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \phi_{2j} Fiyat_{t-j} + \mu_{2t} \quad (2 \text{ nolu denklem})$$

$Fiyat_t$ hisse senedi fiyatlarını göstermektedir. DOV_t ise döviz kurunu ifade etmektedir. k ; VAR modelindeki uygun gecikme sayısını, d_{max} ise modelde yer alan değişkenlerin maximum bütünleşme derecesini göstermektedir.

3. Ampirik Analiz Sonuçları

3.1. Birim Kök Analizi Sonuçları

Ekonometrik analizlerde yapılmış olan regresyonun gerçek bir ilişkiyi mi yoksa aksi bir ilişkiyi mi gösterdiği, kullanılan zaman serisinin durağan olup olmamasına bağlıdır. Analizde kullanılan serilerin durağan özellikte olması, analizde ele alınan değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olabilmesi için gereklidir (Dikmen, 2018, s. 310). Dolayısıyla da zaman serileri kullanılarak yapılan çalışmalarda serilerin durağanlığı önem arz etmektedir (Akkaş ve Sayılğan, 2015, s. 575). Bu çalışmada, Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmak suretiyle serilerin durağanlığı araştırılmıştır. Aşağıda verilen tabloda ADF testinin sonuçlarına yer verilmiştir. Buna göre; Fiyat serisi kesmeli ve trendli ADF testi sonuçlarına göre düzeyde durağan buna karşılık DOV serisi ise birinci farkları alındığında durağan olabilmektedir. Dolayısıyla da, değişkenlerin maksimum eş bütünleşme derecesi (d_{max}) 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo1. ADF Testi Sonuçları

	t-stat	p-val	t-stat	p-val	t-stat	p-val
Fiyat (Düzye)	0.997817	0.9137	-5.23378	0.8843	-3.755561	0.0189
Fiyat (Fark)	-71.27166	0.0001	-71.29489	0.0001	-71.29215	0.0000
DOV (Düzye)	2.853881	0.9991	1.442087	0.9992	-0.006286	0.9962
DOV (Fark)	-44.27049	0.0001	-44.36155	0.0000	-44.40768	0.0000

3.2. Gecikme Uzunluğunun Tespit Edilmesi

Tablo 2' den de görülebileceği gibi modelin gecikme sayısı LR test istatistiği, FPE ve AIC bilgi kriterlerine göre 5 olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Gecikme Sayısının Seçimi

Lag	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	4.19e+08	25.52916	25.53178	25.53008
1	61324.35	1810.210	13.17695	13.18482	13.17971
2	568.6179	1616.817	13.06397	13.07708	13.06856
3	111.1588	1583.533	13.04317	13.06152	13.04960
4	73.33784	1562.798	13.02999	13.05358*	13.03826*
5	16.50712*	1560.112*	13.02827*	13.05710	13.03838
6	7.394776	1560.296	13.02838	13.06246	13.04033
7	0.331874	1562.706	13.02993	13.06925	13.04372
8	7.480470	1562.862	13.03003	13.07459	13.04565

Tablo 3' te otokorelasyon LM testi sonuçları verilmiştir. Çalışmada yapılan LM testi sonucuna göre 5. gecikmede otokorelasyon sorunu olmadığı görülmüştür.

Tablo 3. LM Testi sonuçları

Lags	LM-Stat	Prob
1	0.398413	0.9826
2	3.760292	0.4394
3	0.559538	0.9675
4	5.192723	0.2681
5	0.103065	0.9987
6	0.246287	0.9930
7	7.247752	0.1234
8	4.488922	0.3439
9	2.755930	0.5995
10	3.836095	0.4286
11	8.047166	0.0899
12	5.751612	0.2185

3.3. Toda – Yamamoto Nedensellik Testi Sonucu

Tablo 2' de Toda-Yamamoto (1995) prosedürüne göre yapılmış olan nedensellik analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Aralarında nedenselliğin araştırılacağı Fiyat ve DOV değişkenlerinin düzey değerleri kullanılarak oluşturulan denklemler yukarıda 1. denklem ve 2. görüldüğü gibidir. Buna göre, $k=5$ ve $d_{max} = 1$ olan 1. denklem ve 2. Denklemler kullanılmak suretiyle iki adet VAR modeline göre Fiyat ve DOV değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir.

Tablo 4. Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Hisse Senedi Fiyatları (Fiyat)			
Bağımsız Değişken	Chi-sq	df	Olasılık
DOV	3.914809	5	0.5617
Bağımlı Değişken: Döviz Kuru (DOV)			
Bağımsız Değişken	Chi-sq	df	Olasılık
ENDEKS	110.6496	5	0.0000

Toda – Yamamoto (1995) yöntemine göre yapılan nedensellik analizi sonuçlarına göre, % 1 anlamlılık seviyesinde döviz kuru hisse senedi fiyatlarının nedenidir. Türkiye için 04.01.2000 – 05.03.2019 çalışma döneminde hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki ilişkinin incelenmiş olduğu bu çalışmada nedensellik analizinin döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru olması dolayısıyla geleneksel yaklaşımı destekler nitelikte olabileceği görülmüştür.

Sonuç

Literatür araştırmasından da görülebileceği gibi araştırmacılar uzun bir zamandan beri hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisini incelemeye çalışmışlardır. Dolayısıyla da literatürde konuyla ilgili yapılmış çok sayıda ampirik ve teorik çalışmanın olduğu görülmüştür. Ancak, bu çalışmalarda nedenselliğin yönü ile ilgili olarak bir fikir birliğine ulaşılamamış olduğu görülmüştür. Çalışmalardan bazıları değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olabileceğini saptamışken bazı çalışmalar da ise değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi saptanamamıştır. Bunlara ek olarak,

değişkenler arasında nedenselliğin yönü çalışmaya dahil edilmiş olan ülkeler bazında da değişiklik göstermiştir. Bu durum farklı nedenlerden kaynaklanmış olabilir. Örneğin, çalışma döneminin farklı olması, kullanılan verinin frekansının değişik olması, ülke ekonomisinin kendisinden kaynaklanan yapısal sorunlar ve uygulanan farklı ekonometrik modellerdir.

Bu çalışmada, Türkiye için 04 Ocak 2000 ile 05 Mart 2019 dönemi verileri kullanılarak hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada günlük veriler kullanılmıştır. Elde edilen sonuç, hisse senedi fiyatları ile döviz kuru arasında döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Bu sonucun literatür ile uyumlu olduğu görülmüştür; Örneğin, Ceylan ve Şahin (2018), Tang ve Yao (2018), Altunöz (2016) ve Kasman (2003). Elde edilen bu sonuç, döviz piyasasında yaşanabilecek bir krizin hisse senedi piyasasını etkileyebileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Çalışmanın konuyla ilgili olarak literatüre katkı sağlamasının yanında yatırımcılara da konuyla ilgili olarak bir fikir sahibi olabilmeleri noktasında katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

1. Aggarwal, R. (1981, January). Exchange Rates and Stock Prices: A Study of The US Capital Markets Under Floating Exchange Rates. *Akron Business and Economic Review*, 12, 7-12.
2. Akkaş, M., ve Sayılğan, G. (2015). Housing Prices and Mortgage Interest Rate: Toda-Yamamoto Causality. *Journal of Economics, Finance and accounting*, 2(4), 572-583.
3. Altıntaş, H., ve Tombak, F. (2011). Türkiye'de Hisse Senedi Fiyatları ve Makro Ekonomik Degiskenler Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: 1987-2008. *Anadolu International Conference in Economics II*, (s. 1-21). Eskişehir.
4. Altınöz, U. (2016). Döviz Kuru İle Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: Gelişen Ülkeler Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı*, s. 663-671.
5. Aydemir, O., ve Demirhan, E. (2009). The Relationship Between Stock Prices and Exchange Rates Evidence From Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 23, s. 207-215.
6. Ayvaz, Ö. (2006). Döviz Kuru Ve Hisse Senetleri Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 1-14.
7. Berke, B. (2012). Döviz Kuru ve İMKB100 Endeksi İlişkisi: Yeni Bir Test. *Maliye Dergisi*, (163), s. 243-257.
8. Boyacıoğlu, M. A., ve Çürük, D. (2016). Döviz Kuru Değişimlerinin Hisse Senedi Getirisine Etkisi: Borsa İstanbul 100 Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, s. 143-156.
9. Cheah, S.-p., Yiew, T.-H., ve Ng, C.-F. (2017). A Nonlinear ARDL Analysis On The Relation Between Stock Price And Exchange Rate İn Malaysia. *Economics Bulletin*, 37(1), s. 336-346.
10. Ceylan, s., ve Şahin, B. Y. (2015). Hisse Senedi Fiyatları Ve Döviz Kuru İlişkisi. *International Journal of Social Sciences Studies*, s. 399-408.
11. Dahir, A. M., Mahat, F., Razak, N. H., ve Arrifin, A. B. (2017). Revisiting the Dynamic Relationship Between Exchange Rates and Stock Prices in BRICS Countries: A Wavelet Analysis. *Borsa İstanbul Review*, 18(2), s. 101-113.
12. Dikmen, N. (2018). *Eviews Uygulamalı Ekonometriye Giriş Temel Kavramlar ve Uygulamalar* (Dördüncü Baskı b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.
13. Dornbusch, R., ve Fisher, S. (1980). Exchange Rate And Current Account. *American Economic Review*, 70, s. 960-971.
14. Franck, P., ve Young, A. (1972, Winter). Stock Price Reaction of Multinational Firms to Exchange Realignment. *Financial Management*, 1(3), s. 66-73.
15. Gavin, M. (1989). The Stock Market And Exchange Rate Dynamics. *Journal of International Money and Finance*, 8, s. 181-200.
16. Kasman, S. (2003). The Relationship Between Exchange Rates and Stock Prices: A Causality Analysis. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), s. 1-10.
17. Kaya, V., Çömlekçi, İ., ve Kara, O. (2013). Hisse Senedi Getirilerini Etkileyen Makroekonomik Değişkenler 2002-2012 Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.167-176.
18. Kenani, J. M., Maoni, F., Kaunda, S., ve Nyirenda, D. (2012). short-run and Long run Dynamics of Stock Prices and Exchange Rates in Developing Economies: Evidence from Malawi. *European Journal of Business and Management*, 4(18), s. 174-184.
19. Kıran, B. (2009). Türkiye'de Döviz Kuru ve Hisse Senedi Fiyatlarının Sınır Testi Analizi. *İktisat İşletme ve Finans*, 24(275), s. 66-88.
20. Lin, C.-H. (2012). The Comovement Between Exchange Rates and Stock Prices in The Asian Emerging Markets. *International Review of Economics and Finance*, 22, s. 161-172.
21. Muhammad, N., ve Rasheed, A. (2002, Winter). Stock Prices and Exchange Rates: Are They Related? Evidence From South Asian Countries. *The Pakistan Development Review*, 41(4), s. 535-550.

22. Pan, M.-S., Fok, R.-W., ve Liu, Y. (2007). Dynamic linkages between exchange rates and stock prices: Evidence from East Asian markets. *16*, s. 503-520.
23. Tang, X. ve Yao, X. (2018). Do Financial Structures Affect Exchange Rate And Stock Price Interaction? Evidence From Emerging Markets. *Emerging Markets Review*, *24*, s. 64-76.
24. Tsagkanos, A. ve Siriopoulos, C. (2013). Along-Run Relationship Between Stock Price Index And Exchange Rate: A Structural Nonparametric Cointegrating Regression Approach. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, *25*, s. 106-118.
25. Türsoy, T. (2017). Causality Between Stock Prices And Exchange Rates In Turkey: Empirical Evidence From The Ardl Bounds Test And A Combined Cointegration Approach. *International Journal of Financial Studies*, *5*(1), s.1-10.
26. Wong, H. (2017). Real Exchange Rate Returns and stock Price Returns. *International Review of Economics and Finance*, *49*, s. 340-352.
27. Zhao, H. (2010). Dynamic relationship between exchange rate and stock price: Evidence from China. *Research in International Business*, 103-112.
28. Zia, Q., ve Rahman, Z. (2011, September). The Causality Between Stock Market and Foreign Exchange Market of Pakistan. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research In Business*, *3*(5), s. 906-920.

OKUN-FRIEDMAN HİPOTEZİNİN YENİDEN TESTİ, TÜRKİYE ÖRNEĞİ: 1949-2017 ¹

Uğur SİVRİ ²

¹ Bu çalışma yazarın "Okun-Friedman Hipotezi: Türkiye Örneği; 1949-1996" isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezinin güncellenmesi ile oluşturulmuştur.

² Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

1. Giriş

Enflasyon olgusunun bir topluma ve ekonomiye yüklediği çeşitli maliyetler vardır. Katalog (mönü) maliyetleri, ayakkabı-deri maliyetleri, vergi bozulmaları, paranın fonksiyonlarının zedelenmesi ve gelir dağılımının bozulması bunlar arasındadır. Bunlara ilaveten yükselen enflasyon oranının, enflasyon belirsizliğini artırarak iktisadi faaliyetler üzerinde ilave olumsuz etkilere yol açması da söz konusudur. Bu son hususun ilk bileşeni, yani enflasyon oranı ve enflasyon belirsizliği arasındaki aynı yönlü ilişki, literatürde ilk kez Okun (1971) tarafından ifade edilmiştir. Daha sonra Friedman (1977) söz konusu ilişkinin hem teorik gerekçelerini hem de enflasyon belirsizliğinin iktisadi faaliyetler üzerindeki tahrip edici etkilerini vurgulamıştır. Buna bağlı olarak yükselen enflasyon oranının enflasyon belirsizliğini de artıracığı düşüncesi literatürde Friedman hipotezi olarak isimlendirilmektedir.

Friedman hipotezini gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler için inceleyen pek çok çalışma mevcuttur. Logue ve Willet (1976), Foster (1978), Blejer (1979), Katsimbris ve Miller (1982), Khan ve Abbas (1983), Katsimbris ve Miller (1984), Ram (1985), Hafer (1986), Chowdhury (1991), Yamak (1996) ve Caporale ve Mckierman (1997) bu çalışmalar arasındadır. Bu çalışmalarda göze çarpan hususlardan bir tanesi enflasyon belirsizliğinin farklı ölçüm biçimleridir. Enflasyon belirsizliği hesaplanırken mutlak değişim, standart sapma veya bu yöntemlerin hareketli versiyonları yanında Engle (1982) tarafından geliştirilen Autoregressive Conditional Heteroscedasticity (ARCH) ailesine ait yöntemler de kullanılmaktadır. ARCH ailesine ait yöntemlerin gerek istatistiksel gerekse iktisadi açıdan enflasyon belirsizliğinin ölçülmesine daha uygun olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada enflasyon oranı ve enflasyon belirsizliği arasındaki ilişki Türkiye ekonomisi için yeniden test edilecektir. Bu amaçla öncelikle Sivri (1998) çalışmasının veri seti güncellenmiş ve genişletilmiştir. Böylece oluşturulan daha güncel ve daha geniş veri seti içerisinde Friedman hipotezinin yeniden incelenmesi ile mevcut literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Çalışmanın geri kalan bölümü şu şekilde düzenlemiştir: ikinci bölümde çalışmada kullanılan ekonometrik yöntem ve veri seti tanıtılacaktır. Üçüncü bölümde bulgular sunulacak, dördüncü ve son bölümde ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Ekonometrik Yöntem ve Veri Seti

Bu çalışmada enflasyon denklemleri üç ayrı şekilde oluşturulacaktır:

$$\text{Model1: } ENF_t = \alpha_0 + \alpha_1 ENF_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\text{Model2: } ENF_t = \alpha_0 + \alpha_1 Trend_t + \alpha_2 ENF_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\text{Model3: } ENF_t = \alpha_0 + \alpha_1 ENF_{t-1} + \alpha_2 ENF_{t-4} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Yukarıdaki denklemlerde yer alan ENF_t enflasyon oranını, $Trend_t$ doğrusal zaman trendini ε_t ise hata terimlerini göstermektedir.

Enflasyon belirsizliği değişkenini oluşturmak için yukarıda gösterilen (1), (2) ve (3) numaralı denklemlerin her biri için aşağıdaki ARCH(1) modeli tahmin edilecektir:

$$ENF_t = \alpha_0 + \alpha_1 ENF_{t-1} + \varepsilon_t, \quad (4)$$

$$\varepsilon_t = v_t \sqrt{h_t} \quad (5)$$

$$h_t = \alpha_0 + \alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2 \quad (6)$$

(4) nolu denklem enflasyon oranı için ortalama denklemidir ve yukarıda ifade edildiği gibi ayrıca (2) ve (3) numaralı fonksiyonel biçimlerde de tahmin edilecektir. (5) numaralı denklem hata terimlerinin şartlı varyans bileşeni taşıdığını göstermektedir. Şartlı varyansın kendisi ise (6) numaralı denklemde modellenmektedir. (6) numaralı denklem ile gösterilen şartlı varyans ise ARCH(1) süreci izleyecek biçimde oluşturulacaktır.

ARCH modelleri tahmin edilerek hesaplanan şartlı varyans serisi enflasyon belirsizliği olarak alınacaktır. Yukarıda ifade edildiği gibi (4) numaralı denklemin farklı biçimlerde tahmin edilmesine bağlı olarak üç ayrı enflasyon belirsizliği serisi oluşturulacaktır. Bunun ardından Friedman hipotezinin testine geçilecek ve bu amaçla aşağıdaki denklem tahmin edilecektir:

$$h_t = \alpha_0 + \alpha_1 ENF_{t-1} + \varepsilon_t \quad (7)$$

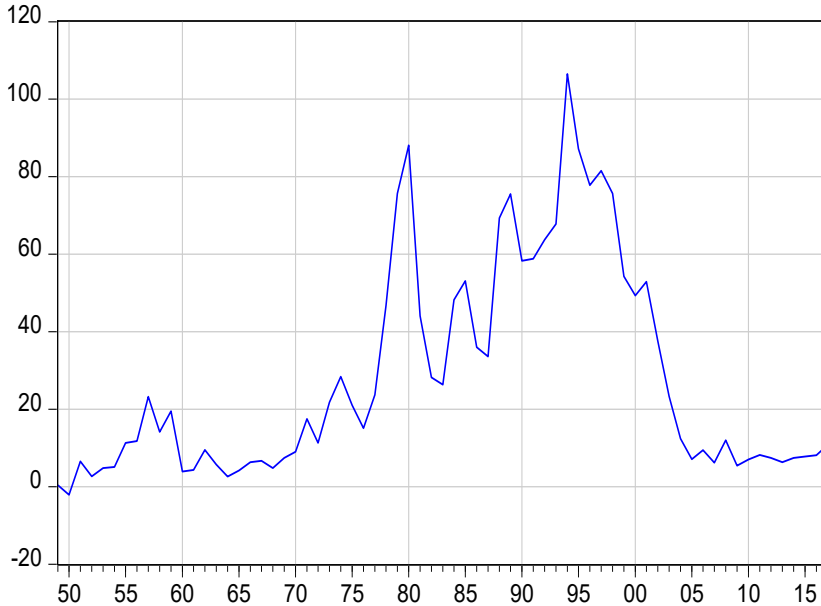
(7) numaralı regresyon denkleminde yer alan h_t enflasyon belirsizliğini göstermektedir. Bu denklemdeki α_1 katsayısının işareti ve anlamlılığı incelenerek Friedman hipotezi test edilecektir. Friedman hipotezinin geçerli olabilmesi için söz konusu katsayının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir.

Bu çalışmada yıllık veriler kullanılarak 1949-2017 dönemi kapsanmıştır. Enflasyon oranı GDP deflatöründen yararlanılarak oluşturulmuştur. Veri seti, eski ismi Devlet Planlama Teşkilatı olan ve şu anda Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı altında faaliyette bulunan kurumun “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler” yayını “Bölüm 1 Milli Gelir ve Üretim” istatistikleri grubunda yer alan Tablo 1-10'dan alınmıştır.

3. Bulgular

Bu çalışmada incelenen enflasyon oranı serisi aşağıdaki Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil1: Türkiye'de Enflasyon Oranı (%): 1949 - 2017

Şekil 1 Türkiye ekonomisi enflasyon süreci ile ilgili bazı hususları öne çıkarmaktadır. Öncelikle 1970'li yılların başından itibaren artmaya başlayan enflasyon oranının 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren azalma eğilimine girdiği görülmektedir. Bunun yanında 1980, 1994 ve 2001 gibi Türkiye ekonomisi kriz yıllarında enflasyon oranının görece zirve değerlerine ulaştığı görülmektedir. Ayrıca diğerleri yanında bazı Latin Amerika ülkelerinin aksine Türkiye ekonomisinde hiper enflasyon yaşanmadığı da gözlenmektedir. Enflasyon oranına ilişkin tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Enflasyon Oranı İçin Tanımlayıcı İstatistikler

	Enflasyon Oranı (%)
Ortalama	28.1
Medyan	14.1
Maksimum	106.5 (1994)
Minimum	-2.1 (1950)
Standart Sapma	27.6
Skewness	1.0
Kurtosis	2.9
Jarque-Bera	12.3 ^a

Not: Parantez içerisinde verilen değerler, ilgili istatistiğin gerçekleştiği yılı göstermektedir. a ilgili istatistiğin % 1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi tüm dönem birlikte ele alındığında ortalama enflasyon oranı % 28, medyan enflasyon oranı ise % 14'dür. En yüksek enflasyon oranı % 107 ile 1994 yılında, en düşük enflasyon oranı ise % -2.1 ile 1950 yılında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla deflasyon Türkiye ekonomisinde hiç yaşanmamış bir olgu değildir. Skewness istatistiğine göre enflasyon serisi sağa çarpıktır ve yine bu nedenle medyan ortalamadan küçük bir değer almıştır. Jarque-Bera istatistiği % 1 düzeyinde anlamlıdır ve buna göre enflasyon serisi normal dağılıma uymamaktadır.

Model1, Model2 ve Model3'ün tahmini ile elde edilen sonuçlar aşağıdaki Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Enflasyon Denklemleri Tahmin Sonuçları

	Model1	Model2	Model3
Sabit Terim	3.166 (1.486)	3.672 (1.172)	2.560 (1.088)
ENF_{t-1}	0.894 ^a (16.552)	0.897 ^a (15.801)	0.823 ^a (10.482)
$Trend_t$	-	-0.018 (-0.222)	-
ENF_{t-4}	-	-	0.095 (1.223)
R ²	0.806	0.806	0.804

Notlar: Parantez içinde verilen değerler t istatistikleridir. a ilgili istatistiğin % 1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 2'de görüldüğü üzere tahmin edilen tüm denklemlerde enflasyon oranının bir dönemlik gecikmeli değerinin katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlıdır. Bu bulgular AR(1) bileşeninin enflasyon sürecindeki yerine işaret etmektedir. Diğer taraftan tahmin edilen tüm denklemlerde sabit terim istatistiksel

olarak anlamsızdır. Ayrıca tüm denklemlerin açıklayıcılık gücü göreceli olarak yüksek ve yaklaşık olarak 0.80 bulunmuştur.

Enflasyon denklemleri tahmin edildikten sonra söz konusu denklemlerden enflasyon belirsizliği değişkenini hesaplayabilmek amacıyla ARCH modeli tahminine geçilmiştir. Tahmin sonuçları aşağıdaki Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Enflasyon Oranı İçin ARCH(1) Modeli Tahmin Sonuçları

	Model1	Model2	Model3
	Ortalama Denklemi		
Sabit Terim	2.610 (0.773)	2.886 (0.663)	2.869 ^c (1.994)
ENF_{t-1}	0.835 ^a (16.552)	0.837 ^a (9.614)	0.486 ^a (6.437)
$Trend_t$	-	-0.010 (-0.07)	-
ENF_{t-4}	-	-	0.215 ^a (4.547)
	Varyans Denklemi		
Sabit Terim	89.097 (6.560)	88.826 (6.214)	22.915 ^a (2.599)
ε_{t-1}^2	0.571 ^b (2.46)	0.577 ^a (2.443)	1.806 ^a (3.097)
LL	-263.06	-263.04	-247.04

Notlar: LL Log Likelihood istatistiğini göstermektedir. a, b ve c sırasıyla ilgili istatistiğin % 1, % 5 ve % 10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3'de ARCH modeli bileşenleri olan ortalama ve varyans denklemi sonuçları yer almaktadır. Ortalama denklemi yukarıdaki (4) numaralı denkleme, varyans denklemi ise yukarıdaki (6) numaralı denkleme karşılık gelmektedir. ARCH modeli ortalama denklemi sonuçları ile En Küçük Kareler (EKK) yöntemi enflasyon denklemi sonuçları arasında özellikle Model3 açısından bazı farklılıklar vardır. ARCH modeli tahmin sonuçlarına göre enflasyon oranının 4 dönemlik gecikmeli değişkeni katsayısı istatistiksel olarak %1, sabit terim ise % 10 düzeyinde anlamlıdır. Diğer taraftan ARCH modeli ortalama denklemi ile EKK yöntemi enflasyon denklemi sonuçları arasındaki ortak noktalar da göze çarpmaktadır. Bunlardan bir tanesi tüm modellerde enflasyon sürecinde AR(1) bileşeninin pozitif ve istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlı olmasıdır.

Tablo 3'de yer alan varyans denklemleri sonuçları incelendiğinde göze çarpan ilk husus tüm modellerde ARCH teriminin pozitif ve istatistiksel olarak en az % 5 düzeyinde anlamlı olmasıdır. Bunun yanında Model 3'de sabit terim istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlıdır. Ayrıca tüm modeller içerisinde Model3, -247.04 ile en yüksek LL değerine sahiptir.

Bu aşamada tahmin edilen ARCH denklemlerinden yararlanarak ARCH varyans serileri hesaplanmış ve hesaplanan bu seriler enflasyon belirsizliği değişkeni olarak alınmıştır. Daha sonra Friedman hipotezini test etmek amacıyla yukarıdaki (7) numaralı denklem tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları aşağıdaki Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4: Enflasyon Belirsizliği Denklemi Tahmin Sonuçları

	Model1	Model2	Model3
Sabit Terim	55.242 ^c (1.789)	54.486 ^c (1.744)	-302.23 ^b (-2.167)
ENF_{t-1}	4.293 ^a (5.489)	4.34 ^a (5.484)	25.647 ^a (7.422)
R ²	0.31	0.31	0.47

Notlar: Parantez içinde verilen değerler t istatistikleridir. a, b ve c sırasıyla ilgili istatistiğin % 1, % 5 ve % 10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 4’de sunulan regresyon analizi sonuçlarına göre tahmin edilen modellerin tümü için enflasyon oranı arttıkça enflasyon belirsizliği de artmaktadır. İki değişken arasındaki ilişkiyi gösteren katsayı pozitif ve istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlıdır. Bu sonuçlar Friedman hipotezini destekler niteliktedir. Bunun yanında tüm denklemlerde sabit terimin istatistiksel olarak en az % 5 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca çalıştırılan tüm denklemler arasında en yüksek açıklayıcılık etküne sahip modelin Model3 olduğu görülmektedir.

Son olarak elde edilen bulguların Friedman hipotezini Türkiye ekonomisi örneğinde desteklediğini söylemek gerekir. Diğer bir ifadeyle bu çalışma ile elde edilen bulgular enflasyon oranı arttıkça enflasyon belirsizliğinin de artacağı düşüncesini desteklemektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Enflasyon olgusunun bir ekonomi üzerinde çeşitli tahrip edici etkileri olduğu bilinmektedir. Söz konusu bozucu etkilere ilave olarak Friedman hipotezi, artan enflasyon oranının enflasyon belirsizliğini artırarak iktisadi faaliyetleri olumsuz etkileyeceğini içermektedir.

Bu çalışmada Friedman hipotezi Türkiye ekonomisi için yeniden test edilmiştir. Bu amaçla Sivri (1998)’de incelenen veri seti güncellenmiş ve genişletilmiştir. Daha spesifik olarak bahsedilen çalışmada 1949-1996 dönemini kapsayan veri seti bu çalışmada 1949-2017 dönemini kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Enflasyon belirsizliği ise ARCH(1) modeli ile hesaplanmıştır. Analiz sonuçları Friedman hipotezinin bu daha geniş ve daha güncel veri seti içerisinde de geçerli olduğunu göstermiştir.

Friedman Hipotezi ve bu hipoteze yönelik ortaya konulan bulgular, enflasyonun bir topluma yüklediği maliyetler arasında belirsizlik kaynağı olmasına vurgu yapmaktadır. Dolayısı ile bu çalışmada elde edilen bulgular, fiyat istikrarını sağlamanın iktisat politikası uygulamalarının en önemli amaçlarından bir tanesi olarak ele alınması gerektiği görüşünü desteklemektedir.

Kaynakça

1. BLEJER, M.I. (1979). Inflation Variability In Latin America: A Note On The Time Series Evidence. *Economics Letters*, 2, 337-341.
2. CAPORALE, T. ve MCKIERMAN, B. (1997). High And Variable Inflation: Further Evidence On The Friedman Hypothesis. *Economics Letters*, 54, 65-68.
3. CHOWDHURY, A.R. (1991). The Relationship Between The Inflation Rate And Its Variability: The Issues Reconsidered. *Applied Economics*, 23, 993-1003.
4. ENGLE, R.F. (1982). Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation. *Econometrica*, 50 (4), 987-1007.
5. FOSTER, E. (1978). The Variability Of Inflation. *The Review Of Economics and Statistics*, 60 (3), 346-350.
6. FRIEDMAN, M. (1977). Nobel Lecture: Inflation and Unemployment. *Journal of Political Economy*, 85 (3), 451-472.
7. HAFER, W.R. (1986). Inflation Uncertainty And A Test Of The Friedman Hypothesis. *Journal of Macroeconomics*, 8 (3), 365-372.
8. KATSIMBRIS, G.M. ve MILLER, M.S. (1982). The Relation Between The Rate And Variability Of Inflation: Further Comments. *Kyklos*, 35, 456-67.
9. KATSIMBRIS, G.M. ve MILLER, M.S. (1984). The Over-Time Relationship Between Inflation And Its Variability Once Again: A Rejoinder. *Kyklos*, 37, 110-112.
10. KHAN, A.H. ve ABBAS, K. (1983). Additional Evidence On Inflation Variability: The Experience Of Asian Countries. *Economics Letters*, 12, 157-161.
11. LOGUE, D.E. ve WILLET, T.D. (1976). A Note On The Relationship Between The Rate And Variability Of Inflation. *Economica*, 43 May, 151-158.
12. OKUN, M.A. (1971). The Mirage of Steady Inflation. *Brookings Paper on Economic Activity*, 2, 485-498.
13. RAM, R. (1985). Level And Variability Of Inflation: Time-Series And Cross-Section Evidence From 117 Countries. *Economica*, 52, 209-223.
14. SİVRİ, U. (1998). *Okun-Friedman Hipotezi: Türkiye Örneği; 1949-1996*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Programı, Trabzon.
15. YAMAK, R. (1996). Türkiye'de Enflasyon Ve Enflasyon Belirsizliği. *İktisat, İşletme ve Finans*, 37-46.

ULUSLARARASI FISHER ETKİSİ HİPOTEZİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN İNCELENMESİ

Cebrail TELEK¹, Suzan ERGÜN²

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü.

² Doç.Dr., Malatya İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

1. GİRİŞ

1970'lerden sonra Bretton Woods sisteminin de çöküşüyle birlikte ülke ekonomileri hızla liberalleşmeye başlamıştır. Dünyanın daha bütünleşik bir yapıya kavuşması uluslararası ticaretin, yatırımların ve finans piyasalarının ülkeler arasında serbestleşmesiyle sağlanmıştır. Küreselleşme olarak adlandırılan bu gelişim, serbest piyasa ekonomisini savunurken bilişim sistemleri ve teknik yenilikler sayesinde sermayenin ulusallığını ortadan kaldırarak sermaye hareketlerinin çok hızlı bir şekilde ülkeden ülkeye hareket etmesini mümkün kılmıştır. Bu durum özellikle sermaye hareketlerinin serbest olduğu dışa açık ekonomilerde uygulanan faiz oranlarının etkisinin artmasına neden olmuştur. Çünkü sermaye hareketlerini kontrol altında tutmak isteyen ülkelerin kullanacakları en önemli araçlardan biri faiz oranlarıdır. Faiz oranlarında meydana gelecek değişiklikler sermaye hareketlerini etkileyerek ülkelerdeki döviz miktarının ve döviz kurlarının değişmesine neden olmaktadır.

Türkiye'de sermaye hareketlerinin değişimi incelendiğinde ise 1980'li yıllardan sonra uygulanan liberal ekonomi politikalarının etkisi görülmektedir. Bu durum küreselleşme ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle birlikte sermaye piyasalarında önemli değişimlere yol açmıştır. Sermaye piyasalarında meydana gelen bu değişimler diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye ekonomisinin de finansal kırılganlığının artırmıştır. Yabancı sermayenin hızlı bir şekilde giriş-çıkışı Türkiye ekonomisinde krizlere neden olmuştur. Bu yüzden finansal piyasalara yön vermek, piyasalarda istikrar sağlamak ve bu istikrarı sürdürmek için uygulanacak olan ekonomi politikaları büyük önem arz etmektedir. Bu açıdan faiz oranları ve döviz kuru politikalarının ülkelerin sermaye ve reel piyasaları üzerinde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Faiz oranları ve döviz kurları arasındaki ilişkinin tahmin edilmesi de uygulanacak olan politikaların etkinliğinin artmasını sağlayacaktır.

Faiz oranları ile döviz kurları arasındaki bu ilişki politika yapıcılara yol gösterebilmek için iktisatçılar tarafından geçmişten günümüze çok fazla araştırma konusu olmuş ve hâlâ tartışılmaktadır. Ancak faiz oranları ile döviz kuru arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü konusunda görüş farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Bazı iktisatçılar dışa açık ve sermaye hareketleri serbest olan ülkelerde faiz oranları yükseldikçe ülkeye sermaye girişinin artacağını, ülkede yabancı para miktarı artacağı için ulusal paranın değerleneceğini ve bu nedenle de kurların düşeceğini savunmaktadır. Bazıları ise faiz oranlarının yükselmesinin yatırımları, üretimi ve para talebini azaltarak enflasyon oranının artmasına neden olacağını ve ulusal paranın değer kaybederek döviz kurunu yükselteceğini savunmaktadır.

Bu konuda öncü çalışmalar yapan ünlü Amerikalı iktisatçı Irving Fisher'in Uluslararası Fisher Etkisi hipotezi, faiz oranları ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi farklı bir açıdan incelemektedir. Bu teori iki ülkenin para birimleri arasındaki döviz kurunda meydana gelecek değişimin ülkeler nominal faiz oranları arasındaki farka eşit olacağını savunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, nominal faiz oranları ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi açıklayan "Uluslararası Fisher Etkisi" hipotezinin Türkiye için geçerliliğini test etmektir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri 1986-2017 dönemi para politikalarıyla ilişkilendirilmiş aylık faiz oranları ile ülkeler arasında geçerli olan dolar kuru kullanılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde genel bir bilgi verildikten sonra ikinci bölümünde ülkeler arasındaki nominal faiz oranları farklarının döviz kurları üzerindeki etkisini açıklayan "Uluslararası Fisher Etkisi (UFE)" hipotezinin kuramsal ve kavramsal çerçevesi açıklanmıştır. Daha sonra Uluslararası Fisher Etkisi hipotezi ile ilgili literatür taraması yapılmış, Türkiye'de ve diğer ülkelerde yapılan benzer çalışmalar gözden

geçirilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, uygulanan ekonometrik yöntemlerin teorik çerçevesi açıklanmıştır. Ardından çalışmada kullanılan modeller oluşturulmuş, modellerde yer alan değişkenler, verilerin elde edildiği kaynaklar ve kapsadıkları dönemler belirtilmiştir. Son olarak uygulanan ekonometrik yöntemler sonucunda elde edilen bulgular analiz edilip yorumlanmıştır.

2. ULUSLARARASI FİSHER ETKİSİ HİPOTEZİNİN KURAMSAL ÇERÇEVESİ VE LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Uluslararası Fisher Etkisi Hipotezinin Kuramsal Çerçevesi

Fisher Etkisi'nin Yurtiçi Fisher Etkisi, Genelleştirilmiş Fisher Etkisi ve bu çalışmanın konusunu oluşturan Uluslararası Fisher Etkisi hipotezi olarak üç farklı yorumlaması bulunmaktadır.

2.1.1. Yurtiçi Fisher Etkisi

Ünlü Amerikalı ekonomist Irving Fisher (1867-1947) 1930'da yayınladığı "The Theory of Interest" adlı eserinde, piyasa faizlerinin beklenen enflasyon oranlarını içerdiği görüşünden hareketle faiz oranları ve enflasyon arasındaki ilişkileri incelemiş ve daha sonra kendi adıyla anılacak olan "Fisher Etkisi veya Fisher Paritesi" teorisinin temellerini atmıştır. Fisher Etkisi'ne göre her ülkedeki piyasada gerçekleşen faiz oranı olan nominal faiz oranı (i), gerekli getiri oranı olarak da adlandırılan reel faiz oranı (a) ve beklenen enflasyon oranının (p) toplamından oluşmaktadır. Bu açıklamaya göre "Fisher Denklemi" aşağıdaki formül (2.1) ile gösterilebilir:

$$i = a + p \quad (2.1)$$

(Fisher Denklemi aslında $1+i = (1+a)(1+p)$ veya $i = a+p+ap$ şeklinde ifade edilebilir. Ancak bu denklemdeki ap ifadesi çok düşük bir değeri gösterdiğinden ihmal edilerek genellikle onun yaklaşık değerini gösteren denklem (2.1) $i = a+p$ kullanılmaktadır.)

Fisher Etkisi'nin farklı yorumlamaları bulunmaktadır. Eğer denklem (2.1)'de olduğu gibi ülkelerdeki nominal faiz oranları reel bir getiri oranı ile beklenen enflasyon oranlarının toplamına eşitse bu duruma "Yurtiçi (domestic) Fisher Etkisi" adı verilmektedir (Seyidoğlu, 2013: 183).

2.1.2. Genelleştirilmiş Fisher Etkisi

Genelleştirilmiş Fisher Etkisi veya aynı zamanda "Fisher-Açık" olarak da adlandırılan bu kavram, Fisher Etkisi'nin ikinci yorumlaması ve dışa açık olan piyasalara uygulanan şeklidir. Bu hipoteze göre iki ülke arasındaki nominal faiz oranları farkı ülkeler arasındaki beklenen enflasyon oranları farkına eşittir. Genelleştirilmiş Fisher Etkisi koşulu Türkiye ve Amerika'yı ele alınarak şöyle formüle edilebilir:

$$i_{TR} - i_{US} = p_{TR} - p_{US} \quad (2.2)$$

Bu duruma göre her ülke için ayrı bir nominal faiz oranı elde edilmelidir. Bu oranlar ise şöyle gösterilebilir:

$$i_{TR} = a_{TR} + p_{TR} \quad (2.3)$$

$$i_{US} = a_{US} + p_{US} \quad (2.4)$$

(Enflasyon ve faiz oranlarının indeks biçiminde ifade edildiği durumlarda bu denklem aslında $\frac{1+i_{TR}}{1+i_{US}} = \frac{1+p_{TR}}{1+p_{US}}$ olarak belirtilmektedir. Ancak bu ifadenin yaklaşık değeri ve daha pratik olan (2.2) denklemi $i_{TR} - i_{US} = p_{TR} - p_{US}$ eşitliği kullanılır.)

Genelleştirilmiş Fisher Etkisi'ni sağlayan mekanizma ise arbitraj kavramıdır. Çünkü uluslararası yatırımcılar normal koşullarda bir ülkenin para piyasasına yaptıkları yatırımlardan elde edecekleri reel faiz getirisini dikkate alırlar. Reel faiz getirisi hangi ülkede daha yüksekse fonlar, reel faiz getirisi düşük olan ülkelere doğru kayar. Hükümet müdahaleleri veya fon akışını engelleyici diğer faktörlerin bulunmaması koşuluyla arbitraj işlemi ülkeler arasındaki reel faiz getirileri eşitlenene kadar devam eder. Reel faizler eşitlendiğinde ise denklem (2.2)'deki gibi ülkeler arasındaki nominal faiz oranları farkı ($i_{TR} - i_{US}$), beklenen enflasyon oranları farkına ($p_{TR} - p_{US}$) eşit olur (Seyidoğlu, 2015: 448-449).

2.1.3. Uluslararası Fisher Etkisi (UFE)

Uluslararası Fisher Etkisi (UFE) için Genelleştirilmiş Fisher etkisi ile Göreceli Satınalma Gücü Paritesi hipotezlerinin birleşimi olduğu söylenebilir. Genelleştirilmiş Fisher Etkisi, arbitraj olasılığı nedeniyle ülkeler arasındaki reel faiz oranlarının eşitleneceğini belirtmektedir. İncelenen ülkelerdeki reel faiz oranlarının eşit olması halinde ise nominal faiz oranları arasındaki farklar beklenen enflasyon oranları arasındaki farklara eşit olmaktadır. Göreceli Satınalma Gücü Paritesi yaklaşımı ise ülkeler arasındaki enflasyon farklarının döviz kuru değişiklikleriyle dengeleneceğini ifade etmektedir (Sundqvist, 2002: 16). Genelleştirilmiş Fisher Etkisi ve Göreceli Satınalma Gücü Paritesi yaklaşımı eşitlikleri bir araya getirilirse:

$$\frac{S_1 - S_0}{S_0} = p_d - p_f \quad \text{Göreceli Satınalma Gücü Paritesi} \quad (2.5)$$

$$i_{TR} - i_{US} = p_{TR} - p_{US} \quad \text{Genelleştirilmiş Fisher Etkisi} \quad (2.2)$$

Bu iki eşitliği birleştirirsek *Uluslararası Fisher Etkisi (UFE)* eşitliğine ulaşabiliriz:

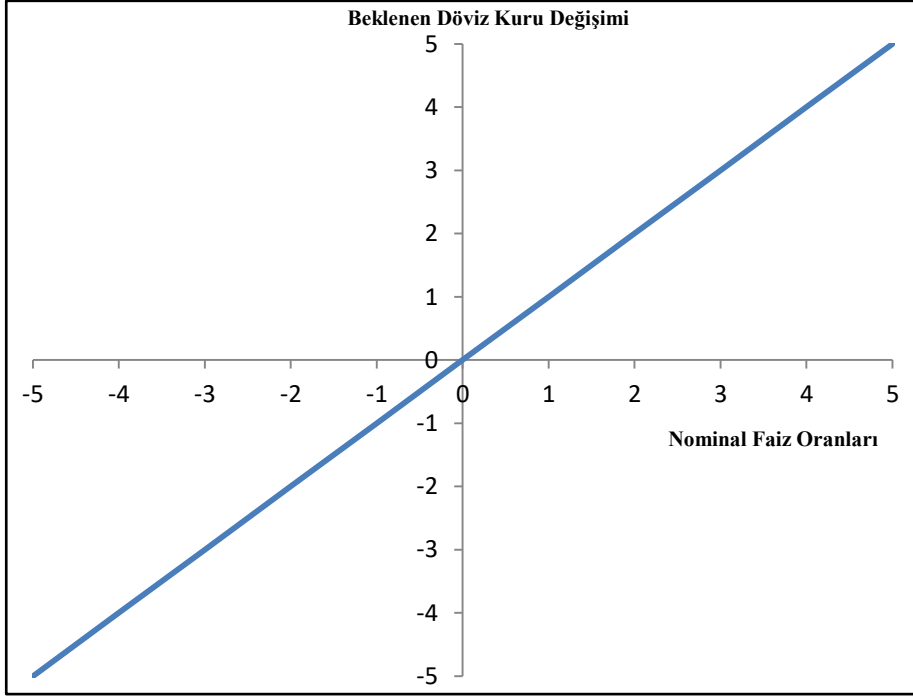
$$i_{TR} - i_{US} = \frac{S_1 - S_0}{S_0} \quad \text{Uluslararası Fisher Etkisi} \quad (2.6)$$

Eşitliğin sol tarafı ülkeler arasındaki nominal faiz oranları farklarını, sağ tarafı ise iki ülke arasındaki döviz kurunda beklenen değişmeyi ifade etmektedir. Uluslararası Fisher Etkisi, Nispi Satınalma Gücü Paritesi Teorisi ve Genelleştirilmiş Fisher Etkisi'nin birleştirilmesiyle oluşturulmaktadır. Çünkü nispi SGP'ye göre ülkeler arasındaki beklenen enflasyon oranları farkı döviz kurlarındaki beklenen değişmeye eşitken Genelleştirilmiş Fisher Etkisi'ne göre de ülkeler arasındaki nominal faiz oranları farkına eşittir. Aynı varlığa eşit olan iki şeyin birbirine de eşit olacağı gerçeğinden hareket ederek beklenen kur değişmelerinin nominal faiz oranları farkına eşit olacağı söylenebilir (Seyidoğlu, 2013: 187). Sonuç olarak Uluslararası Fisher Etkisi, iki ülkenin para birimleri arasındaki döviz kurundaki değişimin ülkeler arasındaki nominal faiz oranlarındaki farklılığa eşit olacağını belirtmektedir (Demirag ve Goddard, 1994: 76).

Uluslararası Fisher Etkisi bir örnek yardımıyla daha kolay anlaşılabilir. Örneğin nominal faiz oranlarının Türkiye'de %40, ABD'de ise %10 olduğunu ve Türkiye ile ABD para birimleri arasında bugün geçerli döviz kurunun 1 \$=5.60 TL olduğunu varsayalım. Basit bir hesaplama göre;

$$0.40 - 0.10 = \frac{S_1 - 5.60}{5.60} \quad \text{buradan } S_1 = 7.28 \text{ TL/\$ olarak bulunur.}$$

Bu sonuca göre piyasada döviz kurunun beklenen değeri 1 \$=7.28 TL olmaktadır. Yani ülkeler arasındaki nominal faiz oranları farkı kadar (%30) doların değer kazanacağı, bu ölçüde TL'nin ise değer kaybedeceği öngörülmektedir. Uluslararası Fisher Etkisi eşitliği grafiksel olarak da aşağıdaki Grafik 1.'de gösterilebilir:

Grafik 1. Uluslararası Fisher Etkisi'nin Gösterimi

Grafik 1'de x ekseninde ülkeler arasındaki nominal faiz oranları farkı ($i_{TR} - i_{US}$), y ekseninde ise döviz kurlarındaki beklenen değişim ($S_1 - S_0 / S_0$) yer almaktadır. Eğer yurtiçi faiz oranları, yabancı ülke faiz oranlarından yüksekse ($i_{TR} > i_{US}$) döviz kurlarının yükselmesi, yabancı paranın değerinin artması ve ulusal paranın değer kaybetmesi beklenir. Tersi durumda ise ($i_{TR} < i_{US}$) kurların düşmesi ve ulusal paranın değer kazanması beklenir (Shapiro, 1998: 171-172).

Uluslararası Fisher Etkisi teorisi için yapılan uygulamalı çalışmalar da beklenene uygun bir biçimde genellikle göreceli olarak nominal faiz oranları yüksek olan ülkelerde ulusal paraların değer kaybettiği; nominal faiz oranlarının düşük olduğu ülkelerde ise ulusal paralarının değer kazandığı görülmektedir. Türkiye'nin de yüksek faizli ve ulusal parası değer kaybeden ülkeler arasında yer alması Uluslararası Fisher Etkisi hipotezini destekleyen bir kanıt olarak gösterilebilir (Seyidoğlu, 2013: 187).

2.2. Konuyla İlgili Literatür Taraması

Yapılan literatür taramasında Türkiye'de faiz oranları ile enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi açıklayan "Yurtiçi Fisher Etkisi" hipotezi kapsamında birçok çalışmanın olduğu görülmektedir. Ancak ülkelerin nominal faiz oranları arasındaki farkların ilgili ülkelerin döviz kurlarındaki beklenen değişimlere eşit olduğunu ileri süren "Uluslararası Fisher Etkisi" hipotezi için yapılan çalışma sayısı Türkiye için

neredeyse yok denecek kadar azdır. Hatta yapılan literatür araştırması sonucunda Uluslararası Fisher Etkisi hipotezi ile direkt ilgili olan sadece Ersan (2008)'ın yüksek lisans tez çalışması bulunmuştur. Bu çalışmada yararlanılan kaynaklardan bazıları şu şekilde özetlenebilir:

Ersan (2008), Türkiye ile G-5 ülkeleri için Uluslararası Fisher Etkisi hipotezini Johansen Eşbütünleşme ve Dinamik Görünüşte İlişkisiz Regresyon (DGIR) yöntemlerini kullanarak analiz etmiştir. Elde ettiği sonuçlar UFE hipotezini destekler niteliktedir. Özmen ve Gökcan (2004), Türkiye ve ABD enflasyon oranları, faiz oranları ve döviz kuru verilerini Johansen Eşbütünleşme yöntemiyle analiz ederek Türkiye'deki Satınalma Gücü Paritesi (PPP) ile Güvencesiz Faiz Paritesi (UIP) arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Analizler sonucunda sistemdeki değişkenler arasında uzun vadeli ilişkilerin zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır. Saatçioğlu ve Korap (2007), Güvencesiz Faiz Paritesi (UIP) hipotezini inceledikleri çalışmalarında Johansen Eşbütünleşme yöntemini kullanarak elde ettikleri bulgular Türkiye için uzun dönemde bu teoriyi destekler niteliktedir. Hatta pozitif faiz oranları farklarının beklenen döviz kurlarında nerdeyse birebir artışa yol açtığını belirtmektedirler. Türkiye, Brezilya, Meksika ve Endonezya ülkeleri için kısa vadeli faiz oranlarının hisse senedi fiyatları ve döviz kurları üzerindeki etkisini araştıran Özcelebi ve Yıldırım (2017), BVAR (Bayesian Vector Autoregression) ve TVP-VAR (Time Varying Structural Vector Autoregression) yöntemlerini kullanmışlardır. Elde ettikleri bulgular UFE hipotezini destekler niteliktedir.

Uluslararası Fisher Etkisi hipotezinin geçerliliğiyle ilgili yabancı literatüre bakıldığında ise yararlanılan kaynaklardan bazıları şöyle özetlenebilir. Ortis ve Monge (2015), Satınalma Gücü Paritesine (SGP) bağlı döviz kuruunu belirlemek ve Uluslararası Fisher Etkisini (IFE) bulmak için Meksika ekonomisini incelemişlerdir. Benzer bir diğer çalışma ise Mionel (2012) tarafından ABD, Almanya, İngiltere, İsviçre, Kanada, Japonya ve Çin ekonomileri için yapılmıştır. Elde edilen bulgular Uluslararası Fisher Etkisi hipotezini destekler niteliktedir. Wu (1999), çalışmasında 1974-1996 dönemi verileriyle Japonya, Almanya ve ABD'nin faiz oranı farklılıkları ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Yöntem olarak da Johansen Eşbütünleşme testini uygulayarak reel döviz kurları ile beklenen reel faiz oranları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu yani Uluslararası Fisher Etkisi hipotezini destekleyen sonuçlar bulmuştur. Crowder (2003), faiz oranları ve enflasyon farklarının döviz kurları üzerindeki etkisini Uluslararası Fisher Etkisi hipotezi kapsamında incelediği çalışmasında sekiz sanayileşmiş ülkenin 1960-1993 dönemi verilerini kullanmıştır. Eşbütünleşme analizi yaptığı çalışmasında sekiz ülke içinde Uluslararası Fisher Etkisi hipotezini destekleyen kanıtlar bulmuştur. ABD ve İngiltere ekonomilerindeki enflasyon ve faiz farklılıklarının döviz kurlarındaki değişimleri uzun dönemde nasıl etkilediğini araştıran Ariff ve Zarei (2015), 1960-2014 yılları arası üçer aylık verilerini kullanarak ARDL sınır testi yöntemini tercih etmişlerdir. Elde edilen bulgularda döviz kuru, fiyatlar genel düzeyi ve faiz oranları arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Uygulanan model döviz kurlarındaki değişimin yaklaşık %96'sını açıklamaktadır. Bu da Uluslararası Fisher Hipotezini destekler niteliktedir.

Korab ve Kapaunek (2013) ise Şili, Meksika, Çek Cumhuriyeti, İsviçre, Almanya, Brezilya, Avusturalya, Güney Kore ve Endonezya ülkelerindeki enflasyon ve faiz oranları farklarının nominal döviz kuru üzerindeki etkisini Uluslararası Fisher Etkisi hipotezi kapsamında incelemek amacıyla Johansen Eşbütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme Modelini (VECM) kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre değişkenler arasındaki ilişki bazı ülkelerde çok kuvvetli yani Uluslararası Fisher Etkisi hipotezini desteklerken, bazı ülkelerde ise Uluslararası Fisher Etkisi hipotezini desteklemeyen zayıf bir ilişki bulunmuştur. Benzer bir diğer çalışmada ise Shalishali (2012), Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Malezya, Tayland, Vietnam ve Endonezya için ve Shalishali ve Ho (2002), birlikte yaptıkları çalışmalarında sekiz sanayileşmiş ülkeyi (Kanada, Fransa, Almanya, Japonya, Hollanda, İsveç, İsviçre ve Birleşik Krallık) ele alarak Uluslararası Fisher Etkisi

hipotezini araştırmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre bazı ülke grupları için Uluslararası Fisher Etkisi hipotezi geçerli iken bazıları içinse geçerli değildir. ABD, İsveç, Japonya, Birleşik Krallık, Kanada ve Almanya ekonomilerini inceleyen Sundqvist (2002), Sıradan En Küçük Kareler (SEKK) regresyon yöntemini kullandığı çalışmasının sonucunda bazı ülke çiftleri için hipotezin kabul edildiğini bazıları içinse reddedildiğini vurgulamaktadır.

Silva vd. (2014) ise ABD, Brezilya, Uruguay, İngiltere, Almanya, Paraguay, Meksika, Japonya, Güney Kore, Şili ve Kanada için En Küçük Kareler (EKK) regresyonu yöntemi kullanarak elde ettikleri sonuçlar genelde Uluslararası Fisher Etkisini desteklememektedir. Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD için reel döviz kurları ve reel faiz oranları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında Chakrabarti (2006), 1977-1994 dönemi için Panel Eşbütünleşme yöntemini kullanmıştır. Bu analizin sonuçları genel olarak iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunmadığı, Uluslararası Fisher Etkisi hipotezini destekleyen sonuçlar olmadığını göstermektedir.

3. TÜRKİYE İÇİN ULUSLARARASI FİŞHER ETKİSİ HİPOTEZİNİN AMPİRİK OLARAK İNCELENMESİ

3.1. Veri Seti ve Modeller

Ampirik ekonometrik çalışmalarda, modellerin oluşturulması, modellerde yer alan değişkenlerin belirlenmesi ve bu değişkenlerle ilgili verilerin sistemli bir şekilde elde edilmesi oldukça önemlidir.

Bu yüzden Uluslararası Fisher Etkisi (UFE) hipotezinin geçerliliğini test etmek için yapılacak ampirik çalışmada kullanılan veri seti 1986:4-2017:12 arası aylık verilerden oluşmaktadır. UFE, ülkelerin nominal faiz oranları arasındaki farkların döviz kurları üzerindeki etkisini araştırdığı için çalışmada değişken olarak Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri'nin (USA-ABD) faiz oranları ve ülkelerin para birimleri arasındaki geçerli döviz kurları değişkenleri ele alınmıştır.

Çalışmada kullanılan değişkenler, verilerin elde edildiği kaynaklar ve kapsadıkları dönemler aşağıdaki Tablo 1'de açıklanmaktadır.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Kaynakları

Değişkenler	Kısaltma	Dönem	Veri Kaynağı
Türkiye Faiz Oranları	INTTR	1986:4-2017:12	Uluslararası Para Fonu (IMF), International Financial Statistics (IFS)
USA Faiz Oranları	INTUSA	1986:4-2017:12	Uluslararası Para Fonu (IMF), International Financial Statistics (IFS)
Dolar Kuru	USD	1986:4-2017:12	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

Not: INTUSA değişkeni analizde aynı zamanda Türkiye ve ABD arasındaki faiz oranları farkını, USD ise Türkiye ve ABD arasındaki döviz kuru değişimlerini belirtmektedir.

Çalışmada kullanılan faiz oranları, ülkelerin merkez bankalarının belirledikleri "Para Politikalarıyla İlişkilendirilmiş Faiz Oranları (Monetary Policy-Related Interest Rate)" aylık verilerinden oluşmaktadır. INTUSA, Türkiye faiz oranları ile ABD faiz oranları

arasındaki farkı, *USD*, Türkiye ve ABD arasındaki geçerli kur olan dolar döviz kurunda bir önceki döneme göre meydana gelen oransal değişmeyi göstermektedir.

Ülkeler arasındaki nominal faiz oranları farklarının, ülkelerin para birimleri arasındaki döviz kurunun belirlenmesinde etkili olduğu görüşünü savunan Uluslararası Fisher Etkisi hipotezini test etmek için; Shalishali ve Ho (2002), Sundqvist (2002), Ersan (2008), Shalishali (2012), Mionel (2012), Ortis ve Monge (2015) tarafından yapılan çalışmalarda regresyon modelleri de dikkate alınarak uygun dönüşümler yapılmış ve çalışma için (Türkiye ve ABD) aşağıdaki model kurulmuştur:

$$Y_{USD} = \alpha + \beta X_{INTUSA} + \mu \quad (Model 1)$$

Model 1'de yer alan Y_{USD} değişkeni Türkiye ve ABD arasında geçerli döviz kurundaki meydana gelen değişmeyi ($S_1 - S_0 / S_0$) göstermektedir. X_{INTUSA} değişkeni ise iki ülke arasındaki nominal faiz oranları farkını ($i_{TR} - i_{US}$) göstermektedir. α sabit terim, β eğim katsayısı ve μ ise hata terimini ifade eder.

3.2. Metodoloji ve Ampirik Bulgular

3.2.1. Birim Kök Testleri

Zaman serileriyle yapılan analizlerde serilerin durağan olup olmaması oldukça önemlidir. Çünkü seriler durağan değilse elde edilecek istatistiksel sonuçlar anlamlı olmayacaktır.

Durağanlık kavramını açıklamak gerekirse zaman serisi durağan bir yapıda ise art arda gelen iki değer arasındaki fark zamanın kendisinden kaynaklanmaktadır ve bu ilişkinin sonucu olarak da serinin ortalaması zamanla değişmeyecektir. Seri durağan olmadığında serinin geçmiş ve gelecek yapısını basit bir matematiksel modelle açıklamanın imkânı yoktur (Kutlar, 2007: 284). Durağanlıkla ilgili iki önemli kavram bulunmaktadır. İlki, sahte regresyondur. Zaman serilerinde iki değişken arasında katsayısı istatistiksel açıdan önemli olan bir regresyon elde edilebilir. Ancak zaman serilerinde trend varsa bulunan bu ilişki gerçeğin aksine sahte olabilir ve bu durum "sahte regresyon" sonucunu doğurur. İkincisi ise zaman serileri yardımıyla oluşturulan regresyon modelleri sayesinde öngörü yapılmaktadır. Eğer seriler durağan değilse yapılan öngörü ne kadar geçerli olacak sorusu ortaya çıkacaktır (Ertek, 2000: 379-380).

Günümüzde incelenen zaman serilerinin çoğu durağan değildir. Bu yüzden zaman serileriyle yapılan ampirik çalışmaların durağan olup olmadıkları araştırılmakta, durağan değilse sahte regresyon sorunu ve doğru öngörülerin yapılabilmesi açısından durağan hale getirilmektedir. Zaman serilerinin durağanlığının test edilmesinde temelde korelogram ve birim kök testleri şeklinde iki yöntem kullanılmaktadır. Bu çalışmada da durağanlığın test edilmesi için son dönemlerde çok sıklıkla kullanılan en gelişmiş ve en güvenilir yöntemler olan birim kök testleri kullanılmıştır.

Çalışma bir zaman serisi analizidir ve zaman serisi analizlerinde serilerin durağan olup olmadıklarının yani birim kök taşıyıp taşımadıklarının araştırılması oldukça önemlidir. Bu yüzden değişkenler için ADF (Augmented Dickey-Fuller-1979), PP (Phillips-Perron-1988), tek yapısal kırılmaya izin veren birim kök testi ZA (Zivot-Andrews-1992) ve çift yapısal kırılmaya izin veren LS (Lee-Strazicich-2003, 2004) birim kök testleri uygulanmıştır.

3.2.1.1. ADF (Augmented Dickey-Fuller) Birim Kök Testi

Çalışmada yer alan değişkenler için yapılan ADF birim kök testleri sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir. INTUSA değişkeni, Türkiye ile ABD arasındaki faiz oranları

farklarını; USD ise incelenen ülkeler arasında uygulanan döviz kurlarındaki bir önceki döneme göre değişimi göstermektedir.

Tablo 2. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler		ADF		
		Sabitli	Sabit ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
INTUSA	Düzy Değeri	-4.977932 (1) [0.0000]	-6.246792 (1) [0.0000]	-2.369967 (5) [0.0174]
USD	Düzy Değeri	-12.08967 (0) [0.0000]	-12.71481 (0) [0.0000]	-10.51029 (0) [0.0000]

Not: * () Parantez içindeki değerler Schwarz Bilgi Kriterine (SIC) göre seçilmiş gecikme uzunluklarını ve gecikme uzunluklarının sıfır olması durumunda DF test sonuçlarını ve [] Parantez içindeki değerler Prob. (olasılık) değerlerini vermektedir.

****ADF için MacKinnon (1996) kritik değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde sabit terimli model için sırasıyla -3.45, -2.87, -2.57, sabit ve trendli model için -3.99, -3.42, -3.13 ve sabitsiz ve trendsiz model için -2.57, -1.94, 1.61olarak kullanılmıştır.**

ADF birim kök testi sonuçlarının gösterildiği Tablo 2’de Türkiye ve ABD arasındaki faiz oranları farkını gösteren INTUSA serisinin düzy seviyesinde, sadece sabitsiz ve trendsiz modelin %1’lik anlamlılık düzeyinde birim kök taşıdığı %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde ise birim kök taşımadığı; sabitli, sabitli ve trendli her iki modelde de %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde test istatistik değerlerinin mutlak değerleri MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerlerinden büyük olduğundan birim kökün varlığını kabul eden sıfır hipotezi reddedilmiştir. Yani serinin düzy seviyesinde durağan olduğu anlaşılmaktadır [I(0)].

Türk lirası ve Dolar arasındaki dönemsel değişimi gösteren USD değişkeninin ADF birim kök testi sonuçları; serilerin düzy seviyesinde, sabitli, sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendsiz her üç modelde de test istatistik değerlerinin mutlak değerleri MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerlerinden büyük olduğundan birim kökün varlığını kabul eden sıfır hipotezi reddedilmiştir. Yani serilerin, düzy seviyesinde durağan oldukları görülmektedir [I(0)].

3.2.1.2. PP (Phillips-Perron) Birim Kök Testi

Çalışmada yer alan değişkenler için yapılan PP birim kök testleri sonuçları aşağıdaki Tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3. PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler		PP		
		Sabitli	Sabit ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
INTUSA	Düzyey Değeri	-8.622614 (9) [0.0000]	-10.40375 (8) [0.0000]	-4.991103 (5) [0.0000]
USD	Düzyey Değeri	-12.09284 (5) [0.0000]	-12.71481 (0) [0.0000]	-11.39676 (9) [0.0000]

Not: * () Parantez içindeki değerler Bartlett Kernel kriteri kullanılarak Newey-West’e göre seçilen bant genişliklerini ve [] Parantez içindeki değerler Prob. (olasılık) değerlerini vermektedir.

**PP için %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde kritik değerler, ADF için kullanılan MacKinnon (1996) kritik değerleri ile aynıdır.

PP birim kök testi sonuçlarının gösterildiği Tablo 3’de tüm değişkenlerin düzey seviyesinde, sabitli, sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendsiz her üç modelde de test istatistik değerlerinin mutlak değerleri MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerlerinden büyük olduğundan birim kökün varlığını kabul eden sıfır hipotezi reddedilmiş, serilerin düzey seviyesinde durağan olduğu anlaşılmıştır [I(0)]. Bundan sonra oluşturulacak olan VAR modelleri için modeldeki değişkenlerin düzey seviyeleri ile analize devam edilmiştir.

3.2.1.3. Zivot-Andrews (1992) Birim Kök Testi (Tek İçsel Kırılmalı)

Yapısal kırılmalar, incelenen ekonomik dönemde meydana gelen politika değişimleri, kuraklık, ekonomik krizler, savaşlar, ekonominin yapısındaki değişimler, depremler vb. gelişmelerin meydana getirdiği değişimler olarak değerlendirilebilir. Yapısal kırılmalar nedeniyle, incelenen zaman serisi modellerine birim kök testleri uygulanırken dikkatli olmak gerekmektedir. Çünkü yapısal kırılmalar dikkate alınmadığında, uygulanan birim kök testleri doğru sonuçlar vermeyebilir. Bu da testin gücünü azaltır.

Bu açıdan bakıldığında, zaman serilerinde durağan olmamanın önemli bir nedeni de anakütle regresyon denklemi boyunca farklı örneklemeler açısından yapısal kırılmalar görülmesidir. Eğer ekonomide bu tür yapısal kırılmalar belirginse ve dikkate alınmamış veya ihmal edilmişse, elde edilen tahminler ve sonuçlara bağlı hazırlanan ön raporların sistematik sapmalı (eğilimli) olacağı aşikârdır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 399).

Ele alınan serilerin grafikleri incelendiğinde, yapısal kırılmaların olduğunu görmek mümkündür. Bu yüzden çalışmada, yapılan analizlerden daha güçlü ve güvenilir sonuçlar elde edebilmek için yapısal kırılmalara izin veren birim kök testleri olan Zivot-Andrews (1992) ve Lee-Strazicich (2003, 2004) birim kök testleri uygulanmıştır. Değişkenler için yapılan ZA (1992) birim kök testi sonuçları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. ZA Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model A		Model C	
	Min t-stat	Kırılma	Min t-stat	Kırılma
INTUSA	-6.8089	2003: 4.ay (4)	-9.0574	2001: 10.ay (4)
USD	-13.1444	2001: 10.ay (1)	-13.1331	2001: 10.ay (1)

Not: *()Parantez içindeki değerler Akaike Bilgi Kriteri tarafından seçilen gecikme uzunluklarını göstermektedir.

****Modeller için Zivot ve Andrews (1992)'den alınan kritik değerler, Model A'da %1 ve %5 anlam seviyeleri için sırasıyla -5.34 ve -4.80, Model C'de %1 ve %5 anlam seviyeleri için sırasıyla -5.57 ve -5.08'dir.**

Tablo 4'de değişkenlere ait uygulanan tek içsel kırılmalı birim kök testi olan ZA (1992) sonuçlarına göre, Model A için, Türkiye ve ABD arasındaki faiz oranları farklarını gösteren INTUSA değişkeninde Mart 2003'te, Dolar kurundaki oransal değişimi gösteren USD değişkeninde Ekim 2001'de yapısal kırılmaya rastlanmıştır. Kırılma tarihlerinin 2001 yılı etrafında ortaya çıkmasının nedeni olarak Türkiye'nin o yıl yaşadığı ekonomik kriz olduğu söylenebilir. Model C içinse, INTUSA değişkeninde Ocak 2001, USD değişkeninde Ekim 2001'de anlamlı yapısal kırılmalara rastlanmaktadır.

Model A ve Model C birlikte dikkate alınırsa 2001 yılında meydana gelen krizi yapısal kırılma olarak yakaladığı görülmektedir. Elde edilen min. t-stat değerleri iki modelde de tüm değişkenler %1 ve %5 anlamlılık seviyeleri için Zivot-Andrews (1992)'den alınan kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük olduğundan, yapısal kırılma yok, birim kök var şeklinde olan sıfır hipotezi reddedilmektedir. Yani serilerde yukarıda belirttiğimiz yapısal kırılmalarla birlikte birim kök yoktur, seriler durağandır.

ZA tek yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre, Model A için INTUSA değişkeninde meydana gelen Mart 2003'teki yapısal kırılmanın oluşmasında, Türkiye'de 2000 ve 2001 yıllarında meydana gelen finansal krizlerin güçlü ekonomiye geçiş programıyla birlikte etkisinin azalmaya başladığı, ekonominin toparlanma dönemine girdiği yıllar olması belirleyici olmuş olabilir. Bunun yanı sıra bu yapısal kırılmanın oluşmasında ABD ekonomisinde meydana gelen değişiklikler de etkili olmuştur. Çünkü bu dönemde ABD-Irak savaşı başlamış ve savunma harcamalarının artması ABD ekonomisini ciddi bir şekilde etkilemiştir. Bu gibi nedenlerle 2003'te meydana gelen yapısal kırılma anlamlıdır.

ZA birim kök testi sonuçlarına göre Model A ve Model C için tüm değişkenlerde 2001 yılında anlamlı yapısal kırılma ortaya çıkmıştır. Bu kırılmaların ortaya çıkmasında Türkiye ekonomisinde 2000 ve 2001 yılında meydana gelen finansal krizlerin ve sonrasında ortaya çıkan önemli yapısal değişimlerin etkisi olmuştur.

3.2.1.4. Lee ve Strazicich (2003, 2004) Birim Kök Testi (Çift İçsel Kırılmalı)

Değişkenler için yapılan LS (2003, 2004) birim kök testi sonuçları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. LS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model AA			Model CC				
	Min	t-stat	Kırılma 1	Kırılma 2	Min	t-stat	Kırılma 1	Kırılma 2
INTUSA	-5.0139		2000:10.ay (4)	2000: 12.ay (4)	-9.5664		1993: 10.ay (3)	2003: 6.ay (3)
USD	-14.0863		2001: 3.ay (0)	2006: 7.ay (0)	-13.8532		2001: 2.ay (0)	2001: 7.ay (0)

Not: *()Parantez içindeki değerler Akaike Bilgi Kriteri tarafından seçilen gecikme uzunluklarını göstermektedir.

****Modeller için Lee-Strazicich (2003)’den alınan kritik değerler, Model AA’da %1, %5 ve %10 anlam seviyeleri için sırasıyla -4.545, -3.842 ve -3.504, Model CC’de %1, %5 ve %10 anlam seviyeleri için sırasıyla -5.823, -5.286 ve -4.989’dur.**

ZA (1992) birim kök testi, serilerin durağanlığını etkileyen yapısal kırılmaları dikkate alan bir analizdir. Fakat bu analizde, sadece tek içsel kırılmalar dikkate alınmaktadır. Bu yüzden birim kök testinin gücünü artırmak için çift içsel kırılmayı dikkate alan birim kök testi olan LS (Lee-Strazicich-2003, 2004) analizi de yapılmıştır.

Tablo 5’deki LS birim kök analizi sonuçlarına göre; Model AA baz alındığında INTUSA değişkeni için Ekim 2000 ve Aralık 2000’de, USD değişkeni için Mart 2001 ve Temmuz 2001’de yapısal kırılmalara rastlanmaktadır. Model CC, dikkate alındığında INTUSA değişkeni için Ekim 1993 ve Haziran 2003’de, USD değişkeni için Şubat 2001 ve Temmuz 2001’de yapısal kırılmalar görülmektedir.

Model AA ve Model CC genel olarak değerlendirildiğinde, farklı tarihlerde meydana gelen kırılmaların Türkiye ekonomisinin kriz dönemlerini yakaladığı görülmektedir. Genelde kırılma tarihleri 1999 ve 2001’de meydana gelen krizlerin etrafında görülmekte, bunların dışında INTUSA değişkeninde 1993’deki krizde yapısal kırılma olarak yakalanmıştır. LS testine göre hem AA hem de CC modelleri incelenen tüm serilerin durağan olduğunu işaret etmektedir. Her iki modelde de elde edilen min. t-stat değerleri tüm değişkenlerde %1, %5 ve %10 anlam seviyeleri için Lee-Strazicich (2003)’den alınan kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük olduğundan, yapısal kırılma yok, birim kök var şeklinde olan sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda, serilerde yukarıda belirtildiği gibi yapısal kırılmalarla birlikte birim kök yoktur, serilerimiz I(0)’da durağan olduğu söylenebilir.

Yapısal kırılma testlerinde kırılma tarihleri genellikle ekonomide gerçekleşen kriz dönemlerinde yoğunlaşmaktadır. LS çift yapısal kırılmalı birim kök test sonuçlarına göre Model AA ve Model CC’de gerçekleşen 2000 ve 2001 yılları yapısal kırılmaları Türkiye’de o yıllarda gerçekleşen finansal krizleri işaret etmektedir. Model CC’de INTUSA değişkeninde 1993 ve 2003’te meydana gelen kırılmaların ise 1993’te Türkiye’de meydana gelen ekonomik kriz ve 2003’te ABD-İrak savaşı ile Türkiye ekonomisinin 2001 krizi sonrası toparlanma sürecinde olduğu söylenebilir.

3.2.2. Vektör Otoregresyon Modeli (Vector Autoregression - VAR)

Eşanlı ve yapısal denklem modellerinde, bazı değişkenler içsel, dışsal veya önceden belirlenmiş (dışsal artı gecikmeli içsel) olarak alınmaktadır. Böyle modellerin tahmin edilmeden önce belirlenmiş (ya tam ya da aşırı) olması gerekmektedir (Gujarati, 2006: 746). Bilindiği üzere modellerin belirlenmesi sıra ve rank koşullarının sağlanmasına bağlıdır. Sims (1980), eşanlı modelleri, belirlemenin sağlanması için değişkenlerin içsel-dışsal ayrımı yapılırken ve parametreler üzerine kısıtlar koyulurken çoğu zaman keyfi davranıldığını savunarak bu durumu eleştirmiş ve modeldeki tüm değişkenlerin içsel varsayıldığı vektör otoregresyon (vector autoregression) yani literatürde kısaca VAR modeli olarak bilinen modeli geliştirmiştir (Tarı, 2014: 451).

Sims'e göre, değişkenler arasında gerçekten eşanlılık bulunmaktaysa, hepsi eşit bir şekilde değerlendirilmelidir. Yani değişkenler arasında içsel ve dışsal değişkenler ayrımı yapılmamalıdır. Modeldeki, otoregresyon terimi, bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin denklemin sağ tarafında bulunmasından, vektör terimi ise iki (ya da daha fazla) değişkenden oluşan bir vektör ele alındığından gelmektedir (Gujarati, 2006: 747).

VAR modelinden elde edilen parametrelerin doğrudan yorumu anlamlı sonuçlar vermemektedir. Bu yüzden etki-tepki (impulse-response) ve varyans ayrıştırması (variance decomposition) analizleri yapılarak birtakım sonuçlar elde edilmeye çalışılır (Tarı, 2014: 453). Çünkü herhangi bir makroekonomik büyüklüğün üzerinde değişkenler arasında hangisinin en etkili olduğu varyans ayrıştırması yöntemiyle, bu etkili olan değişkenin ise politika aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağı ise etki-tepki fonksiyonları sayesinde bulunur (Özgen ve Güloğlu, 2004).

Türkiye ile ABD arasındaki nominal faiz oranları farklarının iki ülke arasındaki geçerli döviz kuruna etkisini inceleyen VAR modeli aşağıda oluşturulmuştur.

$$USD_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^p \alpha_{11i} USD_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{12i} INTUSA_{t-i} + u_{1t} \quad (3.1)$$

$$INTUSA_t = \alpha_{20} + \sum_{i=1}^p \alpha_{21i} USD_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_{22i} INTUSA_{t-i} + u_{2t} \quad (3.2)$$

Zaman serisi analizi yapan analistler, VAR modelinin tahmin edilmesinde çoğunlukla geciktirilmiş veriler kullanmaktadırlar (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 113). VAR modellerinde bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin modelde yer alması, geleceğe yönelik güvenilir ve sağlıklı tahminlerin yapılmasını sağlamaktadır (Kumar vd., 1995). Ancak yapılan çalışmalarda, gecikme uzunluğunun keyfi olarak seçimi yapıldığında, yanlış model belirlemesine neden olabilmektedir. Daha açık bir şekilde belirtilecek olursa gecikme uzunluğu çok uzun belirlenirse serbestlik derecesinde bir kayıp olurken tahminin etkinliğinin azalmasına neden olur. Aksine gecikme uzunluğu çok kısa belirlenirse bu kez de tahminlerin yanlışlıkla sonuçlanmasına yol açabilir (Günaydın, 2002: 10). Bu yüzden, VAR modelinde öncelikle uygun gecikme uzunluğunun doğru belirlenmesi gerekmektedir.

VAR modeli için optimum gecikme uzunluğunun belirlenebilmesi, Olabilirlik Oranı (LR), Son Tahmin Hatası Kriteri (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC) ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ) esas alınarak yapılan analizlerin sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. VAR modeli için Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-5559.726	NA	3.06e+10	29.82159	29.84261	29.82994
1	-5393.385	330.0068	1.28e+10	28.95112	29.01421	28.97617
2	-5353.178	79.33558	1.06e+10	28.75699	28.86212	28.79873
3	-5336.666	32.40312	9.88e+09	28.68990	28.83709*	28.74835*
4	-5330.505	12.02587	9.77e+09	28.67831	28.86756	28.75346
5	-5327.194	6.426031	9.81e+09	28.68201	28.91331	28.77385
6	-5320.757	12.42635*	9.68e+09*	28.66894*	28.94229	28.77748
7	-5318.438	4.450297	9.77e+09	28.67795	28.99336	28.80320
8	-5317.083	2.586786	9.91e+09	28.69213	29.04960	28.83408

Tablo 6'ya bakıldığında, Schwarz Bilgi Kriteri ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri 3 gecikmede minimum değeri almışken; Akaike Bilgi Kriteri, Son Tahmin Hatası Kriteri ve Olabilirlik Oranı kriteri, 6 gecikmede minimum değeri almıştır. Bu yüzden model için uygun gecikme derecesi 6 olarak belirlenmiş ve tabloda koyu olarak belirtilmiştir.

VAR(6) modeli için uygun gecikme uzunluğu bulunduğundan sonra, zaman serilerinde sıklıkla karşılaşılan bir sorun olan otokorelasyon kavramının test edilmesiyle devam edilecektir. Otokorelasyon, hata teriminin birbirini takip eden değerleri arasında ilişki bulunması durumudur (Tari, 2015: 191-192). Modelimizde otokorelasyon için yapılan LM (Lagrange Çarpımı) testi sonuçları Tablo 7'de gösterilmektedir.

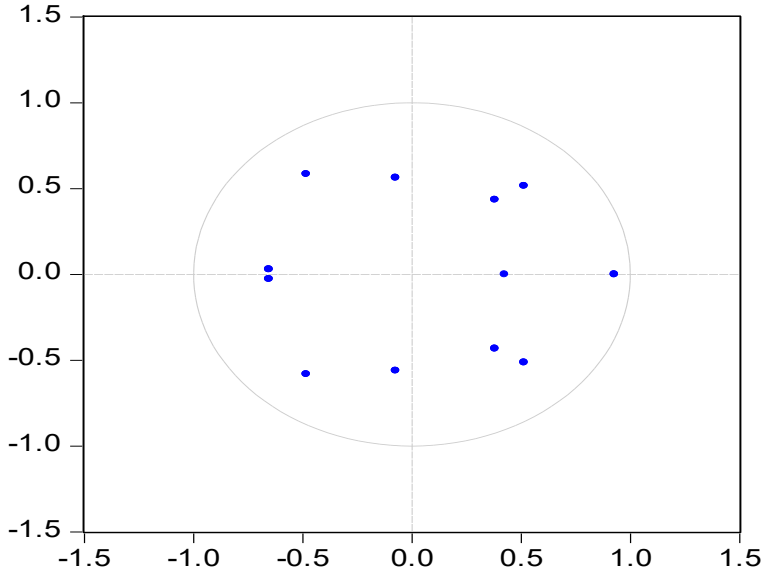
Tablo 7. VAR(6) Modeli Otokorelasyon İçin Yapılan LM Testi Sonuçları

Gecikme	LM-Stat	Prob
1	4.501635	0.3424
2	4.964498	0.2910
3	2.424069	0.6583
4	8.597089	0.0720*
5	9.394866	0.0520*
6	4.836966	0.3044
7	0.461479	0.9771

Tablo 7'deki otokorelasyon LM testi sonuçlarına göre %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde otokorelasyon yok şeklinde kurulan H_0 hipotezinin kabul edileceği Prob. değerlerinden görülmektedir. Ancak %10 anlamlılık düzeyinde 4. ve 5. gecikmeli

değerlerde otokorelasyon sorunu bulunmaktadır. Bu sonuçlara göre oluşturulan VAR(6) modelinde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır.

VAR(6) modeli tahmin edildikten sonra modelin durağan bir yapı gösterip göstermediğinin test edilmesi için AR karakteristik polinomun ters köklerine bakılmaktadır. Modelin durağanlığı veya istikrarlılığı ise katsayı matrisinin öz değerlerine bağlıdır. Eğer katsayı matrisinin öz değerlerinin hepsi birim çemberin içerisinde ise sistem durağan ya da istikrarlı, öz değerlerin en az bir tanesi birim çemberin üzerinde ya da dışarısında ise sistemin durağan olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır (Mucuk ve Alptekin, 2008: 168).

Grafik 2. AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Grafik 2'de tahmin edilen VAR(6) modeli için AR karakteristik polinomun ters köklerinin birim çember içerisindeki konumları gösterilmektedir. Karakteristik polinomun ters köklerinin tamamının birim çember içerisinde olduğu ve köklerin birden küçük olması sonucunda incelenen VAR(6) modelinin durağan ve istikrarlı olduğu söylenebilir.

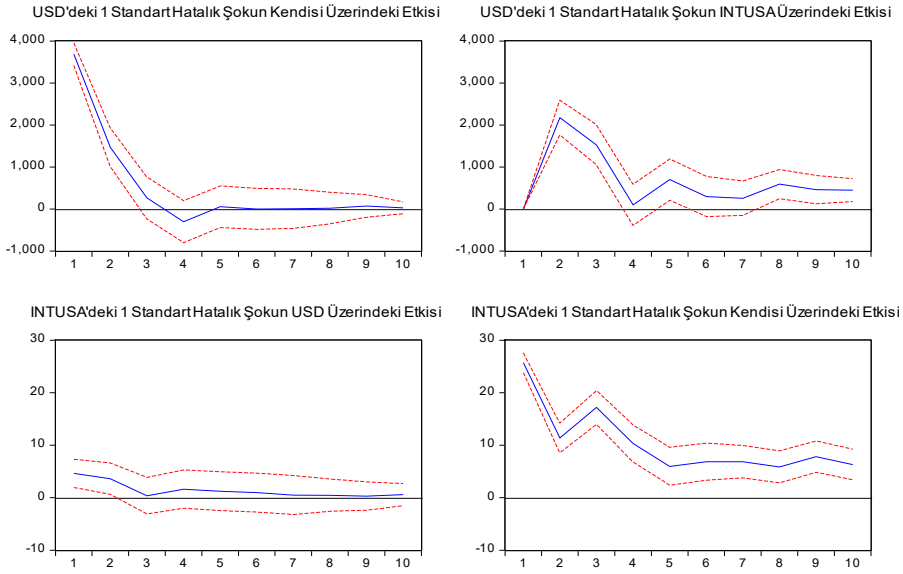
VAR modeli analizinde elde edilen parametrelerin doğrudan yorumlanamadığı daha önce belirtilmişti. Bu yüzden, bu aşamadan sonra Etki-Tepki (Impulse-Response), Varyans Ayrıştırması (Variance Decomposition), Granger Nedensellik ve Toda Yamamoto Nedensellik analizleri yapılacaktır.

3.2.2.1. Etki-Tepki Analizi (Impulse-Response Analyses-IR)

Etki-tepki fonksiyonları, hata terimlerinde meydana gelecek bir standart sapmalılık şokun içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini göstermektedir (Shan, 2002: 887-888). Etki-tepki fonksiyonlarında, şoku veren değişken açısından etki söz konusuysen, şoku alan değişken ise bu şoka tepki verir. Yani, modeldeki değişkenden birine verilecek şokla zaman içerisinde hem ilgili değişkenin etkisi hem de diğer değişkenlerin tepkisi ölçülür (Temurlenk, 1998).

Etki-tepki analizlerinin temel mantığı, hata terimlerinde meydana gelecek bir birimlik şokun değişkenler üzerindeki etkisinin bulunmasına dayanır. VAR(6) modelinde yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin bulunması amacıyla etki-tepki analizi yapılmıştır.

Grafik 3, şokların hangi değişkende meydana geldiğini ve bu şoklara karşılık diğer değişkenlerin ne tepki verdiğini gösteren etki-tepki grafiğidir. Grafikte, yatay eksen söz konusu şokların sürdüğü dönemler gösterilmektedir ve bu dönemler genellikle analizlerde 10 dönemlik hareketler olarak izlenir. Dikey eksen ise tepkinin şiddeti yer almaktadır.

Grafik 3. Etki-Tepki Analizi Sonuçları

Grafik 3'deki ilk grafik, dolar kurunda meydana gelen değişmeyi gösteren USD değişkeninde meydana gelecek 1 standart hatalık şokun kendisi üzerindeki etkisini göstermektedir. Buna göre, USD kendisinde meydana gelen 1 standart hatalık şok karşısında ilk üç buçuk döneme kadar pozitif, bu dönemden sonra ise anlamsızdır. İkinci grafik ise USD değişkenindeki 1 standart hatalık şokun Türkiye ile ABD arasındaki faiz oranları farklarını gösteren INTUSA değişkeni üzerindeki etkisini göstermektedir. Buna göre, USD'deki 1 standart hatalık şok INTUSA değişkenindeki etkisi grafik sıfırdan başladığı için anlamsızdır.

Grafik 3'de ikinci satırdaki grafikler, INTUSA değişkeninde meydana gelecek 1 standart hatalık şokun kendisi ve USD değişkeni üzerindeki etkisini göstermektedir. Buna göre üçüncü grafik, INTUSA'de meydana gelen 1 standart hatalık şokun USD üzerindeki etkisi 6. döneme kadar pozitif ve anlamlıdır. Ancak bu dönemden sonra ise giderek sıfıra yaklaşmakta ve etkisini kaybetmektedir. INTUSA'de meydana gelen 1 standart hatalık şokun kendisi üzerindeki etkisi ise 5. dönemden sonra pozitif ve bu dönemden sonra sıfıra yaklaşmakta ve etkisini kaybetmektedir.

3.2.2.2. Varyans Ayrıştırması (Variance Decomposition-VDC)

VAR analizinde hedeflenen ikinci fonksiyon varyans ayrıştırmasıdır. Varyans ayrıştırması, incelenen değişkenlerin her birinde meydana gelen değişimin yüzde kaçının kendisinden, yüzde kaçının diğer değişkenlerden kaynaklandığını araştırmaktadır (Tarı, 2014: 469). VAR(6) modeli için yapılan varyans ayrıştırma analizi sonuçları Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Varyans Ayrıştırma Analizi Sonuçları

USD Değişkeninin Varyans Ayrıştırması			
Dönem	S.E	USD	INTUSA
1	3684.845	100.0000	0.000000
2	4523.899	76.89607	23.10393
3	4780.970	69.15001	30.84999
4	4791.687	69.24625	30.75375
5	4842.826	67.80316	32.19684
6	4851.790	67.55287	32.44713
7	4858.441	67.36817	32.63183
8	4894.219	66.38847	33.61153
9	4916.330	65.81329	34.18671
10	4936.671	65.27480	34.72520
INTUSA Değişkeninin Varyans Ayrıştırması			
Dönem	S.E	USD	INTUSA
1	26.11438	3.139420	96.86058
2	28.70939	4.176153	95.82385
3	33.46639	3.085818	96.91418
4	35.05628	3.026165	96.97384
5	35.57956	3.057587	96.94241
6	36.24487	3.016574	96.98343
7	36.89105	2.930423	97.06958
8	37.35567	2.873862	97.12614
9	38.16328	2.759207	97.24079
10	38.68400	2.707310	97.29269

Tablo 8’de USD değişkeninin varyans ayrıştırmasına göre 1. dönemde değişkenin varyansının %100’ü kendisi tarafından açıklanmaktadır. Bu oran daha sonra dönem arttıkça azalmakta ve 10. dönemde %65’e düşmektedir. INTUSA değişkeninin USD’yi açıklama oranı ise dönem arttıkça artmakta ve 10. dönemde %34,72 olmaktadır.

INTUSA değişkeninin varyans ayrıştırmasına bakıldığında ise ilk dönemde değişkenin %96’sı kendisi tarafından açıklanırken, 10. döneme gelindiğinde bu oran %97’e çıkmıştır. USD değişkeninin INTUSA’i açıklama oranı ise 1. Dönem % 3.13 iken 10. dönemde % 2,70 olmaktadır.

Varyans ayrıştırması testi sonucunda elde edilen bulgular etki-tepki testi sonuçlarıyla örtüşmektedir. Dönem arttıkça faiz oranları farkını gösteren INTUSA değişkeninin döviz kurlarında meydana gelecek değişmeyi açıklayan USD değişkenini açıklama oranı artmaktadır.

3.2.2.3. Granger Nedensellik Testi

Regresyon analizi, bir değişkenin diğer değişkenlerle olan bağılılığıyla ilgilenmektedir. Ancak bu bağılılık, değişkenler arasında bir nedenselliğin olacağı anlamına gelmemektedir. Yani, değişkenler arasında istatistiki olarak sıkı bir ilişki ifade etse de, mutlaka bağımsız değişken X’in sebep, bağımlı değişken Y’nin sonuç olduğu anlamını ortaya koymaz. Çünkü nedensellik ilişkisi varsa bu, iktisat teorisi tarafından doğrulanmalıdır (Gujarati, 2006: 620; Tarı, 2014: 436).

Değişkenler arasındaki, nedensellik ilişkisinin bulunabilmesi için Granger tarafından 1969 yılında ortaya konan nedensellik testi, günümüz iktisat, istatistik ve ekonometri literatüründe çok sıklıkla kullanılmaktadır.

Granger (1969), tarafından uygulanan nedensellik testleri uzun dönemli zaman serilerine uygulanabilmekte, ancak serilerin durağan olmaları yani birim kök taşımamaları gerekmektedir. Burada, serilerin aynı mertebeden durağan olmaları şart değildir. Granger testi, örnek büyüklüğü, verilerin yıllık veya mevsimlik olması, ilişkilerdeki gecikmeli değişkenlerin sayısı gibi faktörlerden etkilenmektedir. Bu yüzden analiz yapılırken bunlara dikkat etmekte fayda vardır (Tarı, 2014: 437).

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini bulmak için sıklıkla kullanılan yöntem olan Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları, Tablo 4.9’da gösterilmektedir.

Tablo 9. Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken USD				
Bağımsız Değişken	Ki-Kare	S.d	Gözlem S.	Prob.
INTUSA	169.5226	6	375	0.0000
Bağımlı Değişken INTUSA				
Bağımsız Değişken	Ki-Kare	S.d	Gözlem S.	Prob.
USD	10.60877	6	375	0.1012

Tablo 9, VAR(6) analizine bağlı Granger nedensellik analizi sonuçlarını göstermektedir. Buna göre, döviz kurlarındaki değişmeyi gösteren USD'nin bağımlı değişken olduğu modelde, bağımsız değişken olarak faiz oranları farklarını gösteren INTUSA değişkeninin, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde bağımlı değişken USD'nin granger nedeni değildir şeklinde kurulan sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bağımlı değişken olarak INTUSA değişkeninin olduğu modelde ise sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Sonuç olarak, faiz oranları farkları ile döviz kurları değişimleri arasında bir nedensellik vardır ve bu nedenselliğin yönü faiz oranlarından döviz kurlarına doğrudur.

4. Sonuç ve Öneriler

Döviz kurları uluslararası mal, hizmet ve sermaye akımları üzerinde önemli etkisi olmasının yanı sıra ulusal gelir düzeyini, yatırımları, enflasyon oranlarını, faiz oranlarını ya da kısaca tüm makroekonomik değişkenleri güçlü bir şekilde etkileyen önemli bir faktördür. Bu nedenle döviz kuru sisteminin seçimi, döviz kurlarının belirlenmesi ve döviz kurlarında meydana gelen değişmelerin açıklanması ülkeler için oldukça önemlidir. Günümüzde ülkeler döviz kuru sistemlerinin seçiminde birbirinden farklı kendi ekonomik yapılarına uygun politikaları tercih etmektedirler.

Ancak 1970'lerden sonra ekonomilerin hızla liberalleşmesiyle birlikte uluslararası ticaretin, yatırımların ve finans piyasalarının ülkeler arasında serbestleşmesi dünyayı daha bütünleşik bir yapıya kavuşturmuştur. Küreselleşme olarak adlandırılan bu gelişim, serbest piyasa ekonomisini savunurken bilişim sistemleri ve teknik yenilikler sayesinde sermayenin ulusallığını ortadan kaldırarak sermaye hareketlerinin çok hızlı bir şekilde ülkeden ülkeye hareket etmesini mümkün kılmıştır. Bu nedenle ülkeler genellikle esnek döviz kuru sistemini uygulamaya başlamıştır. Bu durum özellikle sermaye hareketlerinin serbest olduğu dışa açık ekonomilerde döviz kurlarında sert dalgalanmalara yol açmaktadır. Bu aşırı dalgalanmaları önlemek için sermaye hareketlerini kontrol altında tutmak isteyen ülkelerin kullanacakları en önemli araçlardan biri faiz oranlarıdır. Çünkü faiz oranları, sermaye hareketlerini etkileyerek ülkelerdeki döviz miktarının ve döviz kurlarının belirlenmesinde etkili olmaktadır.

Bu çalışmada nominal faiz oranları ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi açıklayan "Uluslararası Fisher Etkisi" hipotezinin Türkiye için geçerliliği test edilmiştir. Bu hipotez, ülkelerin nominal faiz oranları arasındaki farkların ülkeler arasında geçerli olan döviz kurundaki değişimi yansıttığını savunmaktadır.

Türkiye ile ABD arasında Uluslararası Fisher Etkisi hipotezinin geçerliliğini test etmek için oluşturulan *Model 1*'de uygulanan VAR(6) ve buna bağlı Etki-Tepki Analizi sonuçlarına göre, USD değişkeninde meydana gelen bir standart hatalık şokun INTUSA değişkeni üzerindeki etkisi anlamsızdır. Ancak INTUSA değişkeninde meydana gelen bir standart hatalık şokun USD değişkeni üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlıdır. Varyans Ayrıştırma Testi sonuçlarına göre INTUSA değişkeninin USD'yi açıklama oranı dönem arttıkça artmakta ve 10. dönemde %34.72 olmaktadır. USD değişkeninin INTUSA'ı açıklama oranı ise 1. dönem %3.13 iken, daha sonra azalarak 10. dönemde %2.70 olmaktadır. Bu sonuçlar etki-tepki analizi sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Son olarak değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığının tespit edilmesi için yapılan Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri sonuçlarına göre USD ve INTUSA değişkenleri arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Bu nedenselliğin yönünün ülkelerin nominal faiz oranları farklarından ülkeler arasında geçerli olan kurlardaki değişmeye doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Model 1 çerçevesinde yapılan analizlerden elde edilen bulgulara göre, Türkiye için incelenen dönemler arasında Uluslararası Fisher Etkisi hipotezinin geçerli olduğu

sonucuna ulaşılmıştır. Bu duruma göre ülkeler arasındaki faiz oranları farkları ülkeler arasında geçerli olan döviz kurlarının belirlenmesinde oldukça önemlidir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre Türkiye’de döviz kurlarının belirlenmesi ve kontrol altında tutulması için izlenecek olan faiz oranları ve kur politikalarının nasıl belirlenmesi gerektiği konusunda sunulabilecek önerilerden bazıları şunlardır:

Türkiye’de uygulanan nominal faiz oranlarının diğer ülkelere kıyasla döviz kurlarının belirlenmesinde oldukça önemli olduğu görülmektedir. Bu nedenle Türkiye’de döviz kurlarında meydana gelebilecek ani değişimlerin önlenmesinde, kurlardaki oynaklığın azaltılmasında veya ulusal para değerinin ekonomi politikalarına uygun bir şekilde belirlenmesinde faiz oranları bir araç olarak kullanılabilir.

Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda sermaye yetersizliği olduğu görülmektedir. Bu sorunu çözmek için gelişmekte olan ülkeler, uluslararası sermayeyi ülkelerine çekme amacıyla yatırımcıya vereceği faiz oranını etkili bir ekonomi politikası aracı olarak kullanmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye de diğer ülkeler gibi sermaye yetersizliği çekmektedir. Bu noktada politika yapıcılar uluslararası sermayeyi ülkelere çekebilmek için diğer ülkelere kıyasla faiz oranlarını yükseltmelidirler.

Faiz oranları aracılığıyla ülkeye uluslararası sermaye girişi birtakım riskleri de beraberinde getirmektedir. Yüksek faiz oranları nedeniyle ülkeye gelen uluslararası sermaye genellikle kısa vadeli dir. Bu sermaye akımları yüksek faiz oranlarından ve kur değişimlerinden yararlanmak gibi nedenlerle ülkeye gelmektedir. Herhangi bir risk oluştuğunda ise ülkeden ani yabancı sermaye çıkışları olabilecektir. Bu durum ise Türkiye gibi kırılgan finansal yapıya sahip ülkelere krizlere neden olabilecektir. Türkiye’de 1980’lerden günümüze kadar birçok krizde uluslararası sermaye hareketlerinin etkisi görülmektedir. Ülkedeki finansal istikrarın sağlanabilmesi için faiz oranları kaynaklı kısa vadeli uluslararası sermaye yatırımlarından ziyade üretim kaynaklı uzun vadeli doğrudan yatırımların ülkeye çekilmesi sağlanabilir.

Uygulanacak olan faiz oranı ve döviz kuru politikaları, ülkelerin enflasyon oranları üzerinde de önemli ölçüde etkilidir. Örneğin diğer ülkelere kıyasla ülkedeki faiz oranları düşüğe uluslararası sermaye faiz oranı yüksek olan ülkelere kayacaktır. Bu bağli olarak ülkede döviz arzı azalacak ve döviz kurları yükselecektir. Kurların yükselmesi ise Türkiye gibi ithalata bağımlı gelişmekte olan ülkelere enflasyon oranlarının yükselmesine neden olacaktır. Enflasyon oranlarını düşürmek isteyen politika yapıcılar faiz oranlarını etkin bir araç olarak kullanabilirler.

Döviz kurları ülkelerin dış ticareti üzerinde de oldukça etkilidir. Eğer ülkeler ithalata bağımlı değilse, faiz oranlarını düşürerek hem yurtiçi yatırımları ve üretimi artırabilir hem de ülkeye sermaye akışını azaltarak kurların yükselmesine neden olabilir. Kurların yükselmesi ise ihracattan elde edilen gelirin değeri kazanmasına neden olacağından ülke refahının yükselmesine her açıdan katkı sağlar. Ancak ülkeler ithalata bağımlı ise bu etki oluşmayabilir. Bunun sonucunda yurtiçi yatırım ve üretimin artmasından ziyade enflasyon oranını yükselterek ülkede mal kıtlığı yaşanmasına sebep olabilir. Bu nedenle ülkeler dış ticaret politikalarının belirlenmesinde faiz oranlarını etkin bir araç olarak kullanabilirler.

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için incelenen dönemlerde Uluslararası Fisher Etkisi hipotezinin geçerli olduğunu ve uygulanacak olan faiz oranları politikalarının ülkede geçerli olan döviz kurlarını önemli bir şekilde etkilediği söylenebilir. Ancak şu da bilinmektedir ki döviz kurlarını belirleyen tek bir değişken faiz oranları değildir. Para arz ve talep miktarı, mal ithalat ve ihracat miktarı, psikolojik faktörler, siyasi faktörler gibi birçok değişken de döviz kurlarının belirlenmesinde etkili olmaktadır. Örneğin

ülkedeki faiz oranları diğer ülkelere göre daha yüksek olsa bile ülke için politik risk yüksekse ülkeye yabancı sermaye çekmek zorlaşır ve kurların yükselmesi engellenemez. Bu yüzden ülkelerde uygulanacak olan ekonomi politikaları bir bütün halinde ve birbirlerini destekleyecek şekilde belirlenmelidir.

KAYNAKÇA

1. Ariff, M. and A. Zarei, "Parity Theorems Revisited: An ARDL Bound Test With Non-Parity Factors", *Asian Academy of Management Journal of Accounting & Finance*, 2015, 11(1).
2. Chakrabarti, A., "Real Exchange Rates and Real Interest Rates Once Again: A Multivariate Panel Cointegration Analysis", *Applied Economics*, 2006, 38(11), pp.1217-1221.
3. Crowder, W.J., "International Evidence on the Fisher Relation", *University of Texas at Arlington Working Paper*, 2003, pp.1-17.
4. Demirag, I., and S., Goddard, (1994), *Financial Management for International Business*, McGraw-Hill Book Company Europa, Berkshire.
5. Ersan, E., (2008), *International Fisher Effect: A Reexamination within the co-integration and DSUR frameworks*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İşletme, Ankara.
6. Ertek, T., (1996), *Ekonometriye Giriş*. (Genişletilmiş 2. Baskı), Beta Yayıncılık, İstanbul.
7. Fisher, I., "The Theory of Interest", *The Macmillan Company*, 1930, New York.
8. Granger, C.W., "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1969, pp.424-438.
9. Gujarati, D.N., (2006), *Temel Ekonometri*. Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Göktürk Şenesen, (4.Baskı), Literatür Yayıncılık, İstanbul.
10. Günaydın, İ., "Türkiye'de Kamu Kesimi Açıkları ve Enflasyon", *Journal of Qafqaz University*, 2002, (10).
11. International Monetary Fund (IMF), International Financial Statistics (IFS), <<http://data.imf.org/?sk=4C514D48-B6BA-49ED-8AB952B0C1A0179B&slid=1409151240976>> (10.01.2018).
12. Korab, P. and S., Kapounek, "International Fisher Effect Under Exchange Rate Regime Shifts: Evidence From 10 Examples", *Society and Economy*, 2013, 35(4), pp.451-469.
13. Kumar, V., P.L. Robert, and N.G. John "Aggregate and Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures", *International Journal of Forecasting Elsevier*, 1995, 11(3), pp.361-377
14. Kutlar, A., (2007), *Ekonometriye Giriş*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
15. Mionel, O., "The Influence of International Parity on the Exchange Rate: Purchasing Power Parity and International Fisher Effect", *Acta Universitatis Danubius, Economica*, 2012, 8(1), pp.60-81.
16. Mucuk, M., ve V., Alptekin, "Türkiye'de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi (1975-2006)", *Maliye Dergisi*, 2008, 155, ss.159-174.
17. Ortiz, A.S. and R.G., Monge, "Finding International Fisher Effect to Determine the Exchange Rate Through the Purchasing Power Parity Theory: The Case of Mexico During the Period 1996-2012", *Applied Econometrics and International Development*, 2015, 15(1), pp.97-110.
18. Özçelebi, O., ve N., Yıldırım, "Impacts of Short-Term Interest Rates on Stock Returns and Exchange Rates: Empirical Evidence from EAGLE Countries", *The Journal of International Trade & Economic Development*, 2017, 26(2), ss.228-255.
19. Özgen, F. B., ve B., Güloğlu, (2004). "Türkiye'de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniğiyle Analizi", *METU Studies in Development*, 2004, 31(1), ss.93-114.
20. Özmen, E., ve A., Gökcan, "Deviations from PPP and UIP in a Financially Open Economy: The Turkish Evidence", *Applied Financial Economics*, 2004, 14(11), ss.779-784.
21. Saatçioğlu, C., ve L., Korap, "Does the Interest Differential Explain Future Exchange Rate Return? A Re-Examination of the UIP Hypothesis for the Turkish Economy", *International Research Journal of Finance and Economics*, 2007, 10, ss.120-128.
22. Sevuğtekin, M. ve M., Nargeleçekenler, (2010), *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi: EvIEWS Uygulamalı*, (Genişletilmiş 3.Baskı), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
23. Seyidoğlu, H., (2013), *Uluslararası Finans*, (Geliştirilmiş 5.Baskı), Güzem Can Yayınları, İstanbul.

24. Seyidoğlu, H., (2015), Uluslararası İktisat, (Geliştirilmiş 20.Baskı), Güzem Can Yayınları, İstanbul.
25. Shalishali, M.K. and J.C., Ho, "Inflation, Interest Rate and Exchange Rate: What Is The Relationship?", *Journal of Economics and Economic Education Research*, 2002, 3(1), pp.107-115.
26. Shalishali, M.K., "A Test of the International Fisher Effect in Selected Asian Countries", *International Journal of Humanities and Social Science*, 2012, 2(4), pp.86-92.
27. Shan, J., "A VAR Approach to the Economics of FDI in China", *Applied economics*, 2002, 34(7), pp.885-893.
28. Shapiro, A.C., (1998), Multinational Financial Management, Prentice-Hall, Inc. London.
29. Silva, W. V., M., Taffarel, J. M., Del Corso, and A., Clemente, "International Fisher Effect: Uma Investigação Empírica em Países Seleccionados", *Revista Capital Científico-Eletrônica*, 2014, (RCCe)-ISSN 2177-4153, 12(1), pp.10-26.
30. Sims, C.A., "Macroeconomics and Reality", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1980, pp.1-48.
31. Sundqvist, E., (2002), *An Empirical Investigation of the International Fisher Effect*, (Yüksek lisans tezi), Lulea University of Technology, Department of Business Administration and Social Sciences, Swedish.
32. Tarı, R., (2014), Ekonometri, (9.Baskı), Umuttepe Yayınları, İstanbul.
33. Tarı, R., (2015), Ekonometri, (11.Baskı), Umuttepe Yayınları, İstanbul.
34. Temurlenk, M.S., (1998). "Vektör Otoregresyon Modeli: Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Uygulanan İstikrar Politikalarının Etkinliği Üzerine Bir Uygulama", *Atatürk Üniversitesi İİBF Yayınları*, 1998, ss.209-228.
35. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS), https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2 (10.01.2018).
36. Wu, J.L., "A Re-Examination of The Exchange Rate-Interest Differential Relationship: Evidence from Germany and Japan", *Journal of International Money and Finance*, 1999, 18(2), pp.319-336.

SİNEMA SANATINDA AYDINLATMANIN MİZANSENDEKİ ROLÜ

Özcan DEMİR¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi Özcan Demir; Gaziantep Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema ve Televizyon Bölümü, Gaziantep.

GİRİŞ

Aydınlatma, sinemanın fotografik kökenleri göz önünde bulundurulduğunda teknik bir gereksinimdir. Görüntünün oluşabilmesi için ışık gereklidir. Sinema tarihinin başlangıcını sağlayan teknik keşifler önce görüntünün duyarlı bir ortama sabitlenmesi; daha sonra akıcı biçimde gösterimi sağlamıştır. Diğer yandan, sinemanın gelişimi ışığın estetik ve psikolojik amaçlarla kullanımını beraberinde getirmiştir.

Sinemada mizansen kavramı ile anlatılmak istenen neyin, nasıl görüntüleneceği ve nasıl sunulacağıdır. Dekor, aydınlatma ve makyaj gibi öğelerin oyuncuların hareketleriyle birlikte değerlendirildiği mizansen yaklaşımı yönetmenin bir senaryoyu görselleştirmedeki sanatsal yaklaşımını ortaya koymaktadır. Sinema sanatında yetenekli bir teknik ve yaratıcı ekibin katkıları yardımıyla iyi fikir ve iyi bir senaryonun birleşimiyle nitelikli eserler ortaya koymak mümkündür. Sahne tasarımı yapıma sağlanan tüm bu katkıların uygulama aşamasındaki aracıdır. Film çekiminde kullanılan sinematografi bilgisi uygun çekimlerin ve aydınlatma tekniklerinin yönetmenin iletmek istediği mesajlar bağlamında yapım genelinde uygulanmasını sağlamaktadır. İzleyicinin ilgisini çekecek anlamlı bir görsel düzenlemenin oluşturulmasında sinematografik bilginin bir öğesi olarak aydınlatma en az dekor tasarımı kadar önemlidir.

Işıklandırmanın doğal ya da stilize biçimde uygulanması filmin içeriğine ve yönetmenin tercihlerine bağlıdır. Aydınlatmada kullanılan kaynakların pek çok farklı çeşitte olması teknik olarak yönetmenin istediği etkiyi oluşturabilme gereksiniminden kaynaklanmaktadır. İnsan gözünün ve beyninin birlikte çalışmasından kaynaklanan düzenleme ve algı yetileri sayısal ya da analog olarak çalışan kameralar için geçerli değildir. Bu nedenle, yapım için hedeflenen atmosferin sağlanmasında farklı tekniklerden ve aydınlatma kaynaklarından yararlanılmaktadır.

Film yapımında ekipler teknik ve yaratıcı olarak gruplandırılrsa da görüntü yönetmeni, yönetmen ve yazar temel aydınlatma bilgisine sahip olmalıdır. Sinematografik aydınlatma yöntemleri pek çok yönüyle fotografik aydınlatma ile benzerlik göstermektedir. Stüdyo ortamında yapılan fotografik aydınlatma üzerinde elde edilen tecrübe sinematografik aydınlatma ile ilgili olumlu deneyimler elde edilmesini kolaylaştırabilmektedir. Sinema filmi yapımında farklı ruh halleri ve atmosferlere uygun aydınlatma yapılabilmesi açısından fotografik aydınlatma bilgisinin gerekli olduğunu söylemek mümkündür.

Sinema sanatı bağlamında eser üretilmesi tekniğin estetik bir bütün oluşturmak amacıyla kullanımını beraberinde getirmektedir. Aydınlatmanın mizansen kavramı ışığında değerlendirilmesi, senaryonun sahnelenmesindeki teknik etkilerin ortaya konulması bağlamında önemlidir. Çalışma kapsamında mizansene dair öğeler sinemasal alan ve zaman oluşturulması kavramları kapsamında ele alınmıştır. Bu bağlamda yapılan değerlendirmeler, bahsedilen öğelerin değerlendirildiği çalışmalarla ilgili farkındalık oluşturulması açısından önemlidir.

Mizansen kavramı sinemada anlatı inşası için kullanılan tüm öğelerin tekil olarak incelenmesini sağlamaktadır. Böylece, sinema profesyonellerinin kendi alanlarında uzmanlaşmasının önü açılmaktadır. Ayrıca, yapılan teorik çalışmaların kapsamlarının daha hassas belirlenmesi mümkün olmaktadır. Bununla birlikte, mizansene ilişkin tüm unsurların aydınlatma ile ilişkili olduğu gözden kaçırılmaması gereken bir gerçektir. Sinemanın gelişmesi ve kendi dilini ortaya koyması ışık ile mümkün olmuştur. İki boyutlu perde üzerinde derinlikli imajların oluşturulabilmesi için aydınlatma önemlidir. Bu çalışmada, mizansen kavramının temel bileşenleri ele alınmış, aydınlatma açısından değerlendirilmiştir. Dekor, aydınlatma ve makyajla ilgili unsurlar anlatı oluşturulması açısından değerlendirilerek teknik öğelerin sanatsal içeriğe etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Mizansen Kavramı

Film yapımında hedef ne olursa olsun projenin hemen başında cevaplandırması gereken bir dizi soru bulunmaktadır. İzleyiciye ne anlatılacağı, bir başka deyişle filmin neden çekildiği öncelikle üzerinde durulması gereken noktadır. Büyük bir organizasyon gerektiren film yapımında kaynakların doğru kullanılması için planlamanın ve yapım öncesi çalışmaların önemi büyüktür.

Sinema filmi, neyin nasıl çekildiği ve nasıl sunulduğu biçiminde özetlenebilecek üç temel sorunun cevaplanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Monaco bu soruları yönetmene yönelterek; “Neyi çekecek?”, “Nasıl çekecek?” ve “Çektiğini nasıl sunacak?” biçiminde formüle etmiştir (Monaco, 2002, s. 177). Mizansen (mise-en-scene) kavramı ile açıklanan; neyin nasıl görüntüleneceği ve bunun istenilen anlamı oluşturmak için nasıl yapılacağıdır. Auteur niteliklere sahip yönetmen, gerçekleştirdiği mizansen ile (sahne düzenlemesi, alıcı devinimi, alıcının konumlandırılması) filme kişiliğini yansıtmaktadır (Coşkun, 2011, s. 207). Mizansen yönetmenin izleyicinin filmi nasıl algılayacağını belirlemesidir. Hedeflenen izleyici algısı, yönetmenin mesajın iletmesi için kendi sanatsal perspektifinden gerekli gördüğü biçimdir.

Sanatsal olarak yönetmen ve görüntü yönetmeni hedeflenen etkinin oluşturulması için sorumluluk sahibidir. Senaryonun filme alınmasında ihtiyaç duyulan öğelerin filmin hedefleri doğrultusunda planlanması eylemi “sahneye koymak” (mise-en-scene - mizansen)’tır. Dekor / alan, aydınlatma, kostümler, saç, makyaj ve karakterlerin hareketleri başta olmak üzere perdede görülen tüm öğelerden oluşmaktadır (Kabadayı, 2014, s. 113). Kamera açısı ve hareketleri seyircinin mizansenin içindeki malzemeyi anlamasına yardımcı olsalar da mizansen kameranın mesafesini ya da açısını kapsamaz. Ses gibi, seyircinin göremeyeceği şeyleri de içermez (Edgar-Hunt, Marland, & Rawie, 2015, s. 128)

Klasik anlatıda, sinema eserinin temel hedefi bir gerçeklik izlenimi oluşturmaktır. Mizansen bu etkinin oluşturulması için gerekli esasları çerçeveleme aracılığıyla düzenlemektedir. Çerçevenin kompozisyonu yapılırken, görüntü yönetmeni görüntüye nelerin gireceği konusunda stilistik ve anlatı odaklı geleneklere bağlı olarak kararlar alır. Her plan izleyiciye bilgi aktarır ve tasarlanmış bir tepki dayatır. Çerçevenin dışında nelerin bırakıldığı çerçeveye alınanlar kadar önemlidir (Barnwell, 2015, s. 133).

Bir tiyatro terimi olarak ortaya çıkan mizansen, sinema alanında çalışan akademisyenler tarafından yönetmenin çerçevede görünen şeyler üzerindeki kontrolünü anlatmak için kullanılmaya başlanmıştır (Bordwell & Thompson, 2010, s. 112). Bu noktada, yönetmenin istediği etkiyi oluşturmak için filme konu olan olayı ya da durumu kamera için sahnelemesi anlatılmaktadır.

Sinema eseri, teknik ve sanatsal öğelerin uygun bir biçimde birlikte kullanılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Auteur kurama göre; bir yönetmen eserine teknik becerisi yanında kendi kişiliğini de yansıtmalıdır. Bunun başarabilmesinin aracı mizansendir. Bükler’e göre (1986, Akt. Coşkun, 2011, s. 207); auteur, “gerçekleştirdiği “mise es scene” ile (sahne düzenlemesi, alıcı devinimi, alıcının yerleştirilmesi vb.) filme kişiliğini yansıtır. Auteur birey olarak kendini filme koyar. Yarattığı biçim özellikleriyle öbür auteur’lerden ayrılır.”

Mizansen yaklaşımında yönetmenin denetim kurmak istediği öge çerçevelenmiş görüntüdür. Rudolph Arnheim, Art and Visual Perception isimli eserinde mizansenle ilgili olarak değerlendirilebilecek denge, şekil, biçim, gelişim, uzam, ışık, renk, devinim, gerilim ve ifade gibi on adet ilgi alanı olabileceğini belirtmiştir (Arnheim, 1974). Film yapım süreci mizansene dahil öğelerin tüm sanat eserlerinde olduğu gibi stilize edilmesini de içerebilmektedir. Yönetmenin yorumu ve senaryonun doğasına bağlı

olarak film yapımında mizansenin şekilde oluşturulacağı sanatsal ve estetik bir tercihtir. Mizansen kavramının gerçekliği ya da gerçeküstülüğü yansıtmamasının beklenmesi yerine, onu oluşturan öğelerin yapımlar özelinde değerlendirilmesinin daha doğru olabileceğini söylemek mümkündür.

Sinemanın ve özelinde görüntü yönetiminin güçlü olduğu noktalardan bir tanesi de sinemasal zaman ve mekân ilişkisi ile yapıma özgü bir dünya oluşturabilmesidir. Sinema filmi üzerinde yapılan değerlendirmeler oluşturulan mizansenin evrensel gerçeklikle bağdaşma düzeyi ile değil film evreninin oluşturulmasındaki başarıyla ölçülmektedir.

Set ve Mizansen

Mizansen yaklaşımına göre; yönetmen eserine kendi kişiliğini katabilmek adına set, kostümler, makyaj, aydınlatma ve karakterlerin sahnedeki devinimleri gibi öğeleri kontrol etmektedir. Film yapım sürecinde, mekân seçiminde gerçekçilik yanında oluşturulmak istenen etki doğrultusunda biçimlendirilen bir set kurulması da tercih edilebilmektedir. Bu noktada, nasıl bir set kurulacağı yapımın türüne bağlıdır. “Belirli bir yapımın gereksinimlerine göre seçilmiş, düzenlenmiş ve tadil edilmiş gerçek mekanlarda çekilen film sayısı hızla artmaktadır. Sinemada dekor genellikle harekete (olaya) tam bir ortam sağlamak için tasarlanır” (Millerson, Sinema ve Televizyon İçin Aydınlatma Tekniği, 2007, s. 415). Dekor, film için mekânın stüdyo ortamında yeniden üretilmesini sağlamaktadır.

Mizansen yaklaşımında setin gerçek alanda kurulduğu anlarda da her şeyin coğrafyanın kontrolüne bırakılması gerekli değildir. Çerçeve içinde işleyen sinemasal kodlar filmin zamandizinsel eksenini göz önünde tutmamak kaydıyla resim, heykel ve fotoğraf gibi sanatlarla paylaşılmaktadır (Monaco, 2002, s. 177). Sinema filmi için oluşturulacak setin oluşturulmasında alan algısını oluşturacak biçimde resim ve fotoğrafı tekniklerinden yararlanılabilmektedir. Çerçeveleme ve oyuncunun sahnede konumlandırılması yönetmenin mizansendeki etkisini ortaya çıkarmaktadır. Zaman zaman gerçek bir alana dayalı olarak üretilen dekorun filmdeki etkiyi güçlendirecek biçimde stilize edilmesi de söz konusu olabilmektedir. Bu durum soyut dekor tasarımlarında ortaya çıkmaktadır.

Setteki nesnelerin ya da oyuncuların film atmosferine uygun bir biçimde görüntülenebilmesi açısından renkler önemlidir. Film renginin değerlendirilmesinde farklı etmenler bulunmaktadır. Çoğu zaman setteki renklerle filmin yapım işlemleri sonuçlandırıldıktan sonra elde edilen renkler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Film yapımında ağırlığını her geçen gün arttıran post prodüksiyon işlemleri renklerin nasıl görüldüğünü etkilemektedir. Bunun yanında, izleyicinin renk algısının etkileyen fiziksel ve psikolojik etkenlerden de bahsetmek mümkündür (Millerson, Sinema ve Televizyon İçin Aydınlatma Tekniği, 2007, s. 423). Sinema estetiğinde renklerin teknik ve kültürel anlamlarından bahsetmek mümkündür. Görüntüde renkler estetik kaygılar nedeniyle doğal olmayan biçimde kullanılabilmektedir. Metz’e göre; “birşeyler anlatmaya çalışan bir filmde, arı bir sanata dönüşecek renklerle oynama aynı zamanda anlamsal açıdan yapının organik birliğine zarar verecek bir ikiye bölünmeye yol açacaktır, çünkü entrikanın ürettiği anlamların renkli düzenlemelerin yanı sıra akıp geçtikleri görülecektir.” (Metz, 2012, s. 50). Sinemada renkleri değiştirmek, onları doğal anlamları dışında kullanmak mümkündür. Ancak, yönetmenin ortaya çıkardığı görüntünün, vermek istediği mesajın ya da oluşturmak istediği etkinin ötesine geçmediğinden emin olması gereklidir. “Görsel sanatlardaki temel metinler renk, çizgi ve biçimin üçlü bileşenlerini inceler ve filmin görsel kodlarının her biri kesinlikle bunlardan birine uyar” (Monaco, 2002, s. 177).

Sinema görüntüsü renkli ya da renksiz olarak oluşturulabilmektedir. “Siyah beyaz bir resimde bir yüzey, üstüne düşen ışık değiştikçe yalnızca daha açık veya koyu görünür. Gri basamaktaki değeri değişir” (Millerson, Sinema ve Televizyon İçin Aydınlatma Tekniği, 2007, s. 423). Tüm sanat eserlerinde olduğu gibi üslup birliğinin sağlanması amacıyla renklerin de ahenkli kullanımı önemlidir. Ayzenshtayn’a göre, “yönetmen bütünün birliğini de bozmamalıdır. İçerik ve izleği desteklemek için kullandığı rengin öbür öğelerle uyum içinde olmasını sağlamalıdır” (Büker, 2012, s. 62).

Filmde kullanılan gerçek alanların minyatür parçalarının üretilmesi yalnızca mizansen üzerindeki kontrolü sağlamak için değil; ekonomik amaçlarla da tercih edilebilmektedir. Sahne eşyaları (property - prop) da yönetmenin seti oluştururken kullandığı araçlar arasındadır. Tiyatrodaki mizansen kavramından hareketle üretilen bu sinema terimi setteki harekette işlevi olan nesneleri anlatmak için kullanılmaktadır (Bordwell & Thompson, 2010, s. 117). Sahne eşyasını dekordan ayıran özellik ise oyuncunun onunla etkileşime girmesidir. Bu nesne oyuncunun sahnedeki aksiyonu ile ilgilidir ve etkileşim film süresince farklı amaçlarla devam ederse obje artık motif olarak değerlendirilebilecektir.

Kostüm ve Makyajın Mizansendeki Rolü

Kostüm, filmde karakterlere ilişkin atmosfer, ruh hali, dönem bilgisi verebilmekte; bunun yayında sosyal ve kültürel pek çok referans aktarabilmektedir. Sahnenin gerçekliği ve inandırıcılığı üzerinde kostümlerin etkisi bulunmaktadır.

Sinema zamana ve mekâna ilişkin gerçekçilik referanslarının oluşturulmasında bu ipuçlarını verecek kostümlere ihtiyaç duyduğu kadar stilize edilmiş kostümleri de gerekli kılabilir. Karakterlerle ilgili farklı motivasyonları ve rolleri kostümleri aracılığıyla algılamak mümkündür. Tür filmlerini bunlara örnek vermek mümkündür. Kostüm, set tasarımı ile birlikte ele alınması gereken bir öğedir. Kostümün izleyici açısından ne denli etkileyici algılanacağı ve yapıyla bağlantısının hangi ölçülerde kurulabileceği arka plana ve dekora bağlıdır (Millerson, 2009, s. 288). Sahnede yer alan oyuncuların izleyici tarafından fark edilebilmesi dekor önünde rahat algılanmalarını sağlayacak bir renk tasarımıyla mümkündür. Kostüm tasarımcısı oyuncular tarafından giyilen tüm kostümleri hazırlamaktadır. Kumaş, renk ve beden dahil olmak üzere tüm konfeksiyonu tasarlamaktadır. Karakterleri yorumlamak için yönetmenle ve görüntü tutarlılığı yakalamak için yapımcılarıyla yakın olarak çalışmaktadır (Barnwell, 2015, s. 19). Aydınlatmada amaç yalnızca model ve kostümü inanılmaz güzel göstermek değil, ama aynı zamanda bunu gerçekçi bir tavırla, genel düşünceye uygun bir görünüm, ton ve zarafet içinde yapmaktır (Brown, Sinema ve Videoda Işıklandırma, 2010, s. 36).

Filmin genel dramatik ilerlemesinde etkili olan kostüm makyaj ile yakın bir bağlantıya sahiptir. Başlangıçta teknik işlevi ile bir gereklilik olan makyaj karakterlerin yüzlerindeki ayrıntıların pozlanabilmesi için sinemada bir gerekliliktir. Ancak, makyajın düz makyaj olarak nitelendirilen bu dengeleyici işlevi yanında düzeltici makyaj ve karakter makyajı türlerinden de bahsetmek gereklidir (Millerson, 2009, s. 289). Makyaj yüzde fark edilmesi istenen ayrıntıların gösterilebilmesini sağladığı kadar; karakterin yüzüne ve cildine ilişkin birtakım kusurların ya da detayların düzeltici makyaj yoluyla gizlenebilmesini de sağlamaktadır. Makyaj, aktörlerin yüzlerinde dikkat çekmeyen öğelerin belirginleştirilmesi ile ifade gücünün artırılmasına katkıda bulunmaktadır.

Karakter makyajında ise yapılmak istenen oyuncunun filmde oynadığı karaktere bürünmesinin sağlanmasıdır. “Yüzün yeniden şekillendirilmesi, modellenmesi, saç değişimleri, vb. yoluyla, özne tamamıyla başka birine dönüşebilir” (Millerson, 2009, s. 290). Makyajın sağladığı olanakların tür filmleri açısından da çığır açıcı olduğunu

söylemek mümkündür. Korku ve bilimkurgu filmlerinde ihtiyaç duyulan ağır makyajları ve yapay deri etkilerini makyajla sağlayarak insanüstü canlılar oluşturmak mümkündür.

Sanılanın aksine makyaj yalnızca kadın oyuncular için değil erkekler için de yapılmaktadır. Gözlerin izleyenler açısından daha iyi fark edilmesi ile ifade gücünün artırılması erkek oyuncuların da ihtiyacıdır.

Yönetmen sahneyi kamera için hazırlarken mizansende yer alan oyuncuların, diğer canlıların ve her türlü objenin davranışını kontrol etme imkanına sahiptir. Perdede kameranın çerçvelediği her şey mizansenin parçasıdır. Oyuncular ve onların performansları, ışık, kostüm, dekor, renkli lens efektleri, oyuncuların mekânda yerleştirilmeleri ve önemli aksesuarlar, seyircide sinemasal bir mekân duygusu oluşturmak için bir saraya gelirler (Edgar-Hunt, Marland, & Rawie, 2015, s. 129).

Karakterlerin çeşitli nesnelerle girdikleri etkileşim onların ruh halleri ve hisleri ile ilgili ipucu verebilmektedir. Bunun yanında, yüz ifadesi ve hareket sinemada sadece oyunculara özgü değildir. Film evreninde yeri olan her tür canlı ve objeye zaman zaman stop-motion gibi animasyon tekniklerinden de yararlanılarak insana özgü ruh hallerini çağrıştıran ifadeler ve hareketler kazandırmak mümkündür. Filmlerde bilgisayar yardımıyla oluşturulan iki ya da üç boyutlu animasyonlar günümüzde live action ya da animasyon filmler üretilmesini sağlamaktadır. Uygulanan teknikler yardımıyla animasyon karakterleri ile gerçek karakterleri birlikte kullanabilmek mümkündür.

Filmlerde, mizansenin diğer öğelerinde olduğu gibi hareket de kaydedilmek için oluşturulmaktadır. Aktörün hareketleri görsel ve işitsel olabilmektedir. Bu performans öğelerinden görsel olanlar aktörün görüntüsü, mimik ve jestleri iken işitsel olanlar ses ve efektleri kapsamaktadır. Bu performans öğelerinin tekil olarak kullanıldığı uygulamalardan da bahsetmek mümkündür. Bir aktör sinema filmine sadece sesiyle ya da sessiz film döneminde olduğu gibi sadece hareketleri ile katkıda bulunabilmektedir.

Geleneksel anlatı sinemasında aktörlerden beklenen gerçekçi bir oyunculuktur. Oyuncuların yer aldıkları filmlerde sergiledikleri oyunculunun, canlandırdıkları karakterin gerçek hayatta sergileyeceği davranışları sergilemesi; uzun yıllar boyunca onların başarısının ölçüsü olmuştur. Gerçekçi oyunculuk ile ilgili zamanla değişen görüşler sonrasında sinema sanatının gelişimi doğrultusunda gerçekçi yaklaşımın stilize edildiği performansları da sinemada görmek mümkün olmuştur. Çağdaş sinema anlayışı bağlamında gerçekçi oyunculuk bir hedef değil, yönetmenlerin yapımlarındaki gereksinimleri ışığında başvurulabilecek bir oyunculuk biçimi olarak değerlendirilmektedir. Oyuncunun yetenekleri ve kararları da bu süreçte etkili olabilmektedir. Belirli bir filmi analiz ederken, gerçekçilik hakkındaki varsayımların ötesine geçmek ve aktörün sanatçısının hizmet ettiği işlevleri ve amaçları göz önünde bulundurmamak gerekir (Bordwell & Thompson, 2010, s. 133).

Sinemasal Alan Oluşturulması Bağlamında Mizansen

Film çerçevesi, iki boyutlu bir alan olan olarak yönetmenin mekân algısı oluşturabilmesi için gerekli ortamı oluşturmaktadır. Çerçeve iki boyutlu olsa da yönetmenin sanatsal anlamda temel kaygısı üç boyutlu bir alan algısı oluşturmaktır. Sinemada aydınlatmanın en önemli rollerinden bir tanesi de sahneye derinlik, şekil ve perspektif vererek üç boyutluluk etkisi oluşturmaya çalışmaktır (Brown, Sinema ve Videoda Işıklandırma, 2010, s. 38). Teknik olarak kamera izleyicilere bir mekân göstermemektedir. Görüntüdeki herhangi bir mekân aslında ışık, dekor ve oyuncuların yerleştirilmesi sonucu elde edilen bir yanılsamadır (Edgar-Hunt, Marland, & Rawie, 2015, s. 123). Seyircinin film seyrederken yaptığı da çerçeveyi üç boyutlu bir alan olarak okumaktır. Mizansen bağlamında yönetmenin amacı ise okuma sürecinde izleyicinin

dikkatinin yönlendirilmesidir. Böylece çerçevede yer alan objelerin vurgulanması mümkün olmaktadır.

Çerçeveleme ve kompozisyon kuralları ile ilgili uzlaşımın sinemasal alanın oluşturulmasında yönetmenin en önemli araçları olduğunu söylemek mümkündür. Kameranin hizası görüntüye ekstra anlam yüklemek için değiştirilebilmektedir. Eğik ya da açılı planlar dünyanın kontrolden çıkmış olduğunu anlatmak için kara filmlerde kullanılabilir. Aynı şekilde kameranın hizalanması çarpık nesneleri düz göstermek için de tercih edilebilmektedir (Edgar-Hunt, Marland, & Rawie, 2015, s. 125). Yatay olarak konumlandırılmış dikdörtgende aranan denge ekranın sol ve sağ tarafının dengesidir. İki yönlü dengeyi simetri arayışı olarak da açıklamak mümkündür. Yönetmenler genellikle tam simetri yerine simetriğe yakın kompozisyonları oluşturmaktadırlar. Ancak, simetrik yerine; asimetrik bir kompozisyon oluşturulması amaçlanabilmektedir.

Çerçevede dengeyi sağlamanın en yaygın yöntemlerinden bir tanesi insan bedenini merkeze yerleştirmek ve etrafındaki dengeyi etkileyecek nesneleri uzaklaştırmaktır. Çerçevede birden fazla objenin olduğu çekimlerde ise; denge, izleyenin bakışının çerçeve üzerinde gezinmesini sağlayacak biçimde nesneler arasında dağıtılmaktadır. Dengesiz kompozisyonlarla da güçlü sinematografik etkiler oluşturmak mümkündür. Oluşturulan yapıyla çerçevenin bir bölümünde yer alan nesneye ya da kişiye dikkat çekilmesi amaçlanmaktadır.

Yönetmenin çerçevedeki objeleri organize etmesinin bir diğer yolu da aydınlatmadır. Aydınlatılmış nesneler aydınlatılmamış olanlara göre daha fazla dikkat çekmektedir. Arka planın aydınlatıldığı çekimlerde ise önde yer alan koyu renkli nesneler daha fazla dikkat çekecektir. Renkler açısından değerlendirildiğinde ise parlak renkli nesnelerin ve kostümlerin soluk olanlara göre daha fazla ilgi uyandırdığını söylemek mümkündür. Çerçevenin her yanının eşit aydınlatıldığı düzenlemelerde sıcak renkler soğuk renklere göre daha belirgindir (Bordwell & Thompson, 2010, s. 144). Kontrast çerçevede belirli bölgelere dikkat çekilmesi için bir diğer araçtır. Tek rengin egemen olduğu monokromatik renk düzenlemelerinde hâkim renkten farklı tonlardaki renkler dikkat çekmek için kullanılmaktadır. Bu renklerdeki nesneler ön planda olmakta ve izleyicinin kendilerine odaklanması sağlanmaktadır. Sinema filminde hareket de çerçevelemede dikkat edilmesi gereken unsurlardandır. Hareket eden nesneler izleyicinin dikkatini bu yöne çekmektedir.

İki boyutlu çerçevenin üç boyutlu olarak algılanmasını sağlayan nesnelere derinlik ipuçları denilmektedir (Bordwell & Thompson, 2010, s. 145). Sinema sanatında derinlik ipuçlarını aydınlatma, sahne düzenlemesi, kostüm ve sahneleme gibi mizansen öğeleriyle vermek mümkündür. Derinlik ipuçları, çerçevelenen nesnelerin hacme ve farklı düzlemlere sahip olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Çerçevelenen nesne izleyici açısından katı ve üç boyutlu olarak algılanmaktadır. Sinemasal boşlukta biçimi ve hacmi algılayanın bir diğer yolu da gerçek hayattaki referanslardır. İzleyenler film uzamında karşılaştıkları nesnelere ilişkin imajları ekranda gördüklerinde bunların hacim ve biçimlerini gerçek referanslarına göre değerlendirme eğilimindedirler. Nesneler üzerinde oluşan gölgeler de bu etkiyi güçlendirmektedir.

Derinlik ipuçları yardımıyla görüntüyü farklı düzlemlere ayırmak mümkündür. Görüntüdeki nesneler ya da kişiler tarafından doldurulan bu düzlemleri, kameraya göre olan yakınlık uzaklık ilişkilerine göre ön plan, orta plan ve yakın plan olarak tanımlamak mümkündür. Bir çerçevede yer alan tüm nesnelerin izleyici gözünde arka plan önünde yer aldığı izlenimi oluşmaktadır. Renk farklılıkları da derinlik hissi oluşturan farklı düzlemler inşa edilebilmektedir. Soğuk ve soluk renkler genellikle arka planlar için tercih edilmektedir.

Sinemasal uzamda derinliğin vurgulaması için hareketi kullanmak mümkündür. Daha net ana hatlar, dokular ve açık renklere sahip nesneler soluk renklere ve belirsiz hatlara sahip olanlara göre ön planda algılanmaktadır. Alan derinliği etkisi ile arka planın bulanıklaştırılması nesnelerin arka plandan kopararak daha fazla dikkat çekmelerini sağlamaktadır.

Çerçeveedeki perspektif etkisi ve gölgelenme izleyiciye derinliğe ilişkin ipuçları sunmaktadır. Genel perspektif algısına göre izleyici kendisine yani kameraya yakın olan nesneleri orantısız olarak büyük görmektedir. Kameradan uzak olan nesnelerin boyutları orantısız olarak küçüldükçe çerçeveedeki derinlik daha da artmaktadır. Çerçevenin derinliğini etkileyen bir diğer faktör de objektifin odak uzaklığıdır. Geniş açılı objektiflerin oluşturduğu optik etki ile paralel çizgilerin uzak bir noktada birleştiği çerçevelerde uzamdaki derinlik hissedilir biçimde artmaktadır.

Sığ kompozisyonlar ile orta plan ve arka plandaki nesneleri birbirine yakın tutmak da mümkündür. Film için gerekli olan optik illüzyonların oluşturulması ile arka plan ve ön plandaki nesnelerin mesafe algısı değiştirilerek üst üste binme etkisi de oluşturmak mümkündür.

Sinemasal Zaman ve Mizansen İlişkisi

Sinema üzerinde yapılan tüm değerlendirmeler uzam ya da mekân algısı kadar zaman algısının da bu sanatın icrası için gerekli olduğunda birleşmektedir. Yönetmenin başarısı mekân algısı kadar; zaman algısını da oluşturmaktaki başarısı ile ölçülmektedir. Çerçeveedeki nesnelerin nasıl görüldüğü kadar ne zaman görüldüğü de sinema anlatısı için önem taşımaktadır. Sinemasal zaman algısı hareketin hızı ve kurgu zamanlamasıyla oluşturulabilmektedir. Mizansen yaklaşımında, film atmosferinde yer alan çeşitli duyguların sahnelemedeki hız ve ritimle izleyiciye aktarılması mümkündür.

Çerçeveede yer alan figürlerin kamera önünde olup olmaması izleyici algısını yönlendiren bir diğer etmendir. İzleyicinin dikkatini çekimin çeşitli bölümlerine yönlendirmek için zaman içerisinde değiştirilebilmektedir. Diyalog çekimlerinde yönetmen tarafından oyuncunun performansının bir anı ön plana çıkarılabilirken daha sonra dikkat başka bir oyuncuya odaklanabilir. Kullanılan bu yöntem mizansen yaklaşımının tiyatral alandan bazı yönleri ödün alabileceğini göstermektedir (Bordwell & Thompson, 2010, s. 152). Mizansen arka planda yer alan figürlerin daha sonra kameraya doğru yaptıkları hareketler izleyicinin dikkatinin onlara odaklanmasını sağlarken hikâyenin akışındaki rollerini de önemli kılmaktadır. Yönetmen kameraya doğru yapılan ve oyuncunun yüzünü sergileyen hareket yaklaşımını benimsemeyebilir. Hedeflenen vurguyu oluşturma yöntemini bu anlamda tersine çevirebilir. Böylece, karakterin yüzünün ortaya çıkardığı durum hakkında izleyiciyi endişelendiren güçlü bir etki oluşturabilir. Elde edilen sonuç ise izleyicinin sahnede süregelen aksiyonun içine girmesini sağlamaktadır.

Mizansenin parçaları olan sahne düzenlemesi, kostüm, aydınlatma, oyunculuk ve sahneleme film yapım sürecinde, anlatı oluşturabilmek için birlikte işleyen öğelerdir. Yönetmen, mizansene dahil olan tüm öğeleri kameraya kaydedebilmek için sahnelemektedir. Bu aşamada, izleyicinin dikkatinin yönetmen tarafından çerçeveede olan nesnelerden film akışı için en önemli olanlara çekilmesi gerekmektedir. Devam eden eylem açısından önemli olan öğelerin belirlenmesi gerekmektedir. İzleyicinin dikkatinin ve ilgisinin çerçeve içinde yönlendirilmesi yanında; film boyunca bu ilginin ve dikkatin sürdürülebilmesi de gerekmektedir. Film sürecinde gerilimin dozunun ayarlanarak yönetilmesi izleyicinin ilgisinin sürdürülebilmesi için bir diğer gereksinimdir. Çekime duygusal anlamda çeşitlilik katabilmek yönetmenin ifade gücüyle yapacağı katkılar sayesinde mümkündür.

Sinema ekranı iki boyutlu bir düzlem olsa da sanatçının hedefi bu ortam üzerinde üç boyut etkisini oluşturabilmektir. Kostüm, aydınlatma, sahne düzenlemesi ve nesnelerin yerleştirilme biçimi gibi mizansen öğeleri üç boyutlu uzam hissi uyandırılmasını sağlamaktadır. Alan, karakterler arasındaki etkileşimi vurgulamak için de kullanılabilir. Bu noktada, zamanın etkisini de değerlendirmek gerekmektedir. Filmin zaman boyutu karakterler arasındaki dramatik etkileşimin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Oyuncunun mimik ve jestleri izleyenlere onun duygu ve düşünceleri hakkında ipucu vermektedir. Dramatik etkinin uyandırılmasında mizansen öğeleri sinemasal zamanda karmaşık bir bağlantı oluşturmaktadır. Duygu ve düşüncelerin oluşturulması, bunların izleyiciye aksettirilmesinin anımsalılığı ya da geciktirilmesi mizansen öğeleri sayesinde yönetmenin aldığı kararlarla mümkündür.

İzleyici bir görüntüye amaçlı olarak bakmaktadır. Fark ettikleri şeyler, filmde neyin önemli olabileceği konusundaki beklentileri tarafından yönlendirilir (Bordwell & Thompson, 2010, s. 142). İzleyicide beklentilerin oluşmasını sağlayan ise filmin bütünüdür. Farklı sahneler izlenirken dikkat film boyunca tanınan karakterlerin bulunmasına yoğunlaşmaktadır. Film bütünlüğü içerisinde yönetmenin izleyicinin dikkatini yönlendirmesinde ses de önemli role sahiptir.

Aydınlatmanın Mizansendeki Rolü

Sinema tarihinin başlangıcından itibaren aydınlatma anahtar bir role sahip olmuştur. Başlangıçta, sadece teknik gereksinimlerle oyunun görünmesi için yapılan aydınlatma daha sonra estetik ve psikolojik gereksinimlerle de yapılmaya başlanmıştır. Teknik gereksinimlerle yapılan aydınlatma olmaksızın gözlerin biçim, renk ve mekân ve hareketi algılaması mümkün olmayacaktır (Arnheim, 1974, s. 303). Günümüzde, film görüntüsünün etkisinin önemli ölçüde aydınlatmada yapılanlardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Mizansen kavramına ilişkin her öğede aydınlatmanın etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Sinema teorisine göre, noir biçiminde aydınlatılmış film izleyenlerin keskin gölgeli, karanlık ve kontrastlı görüntüleri tehlike, gerginlik, depresyon ve kötülük olarak algıladıkları; komedi filmlerindeki gibi kurulan düşük kontrastlı, pürüzsüz, parlak aydınlatmaları neşe, aydınlanma, dürüstlük ve mutluluk olarak yorumladıkları değerlendirilmektedir (Poland, 2015, s. 13). “Görüntü yönetmeni neyi konu ederse etsin, hangi yaratıcı ve teknik hedefleri amaçlarsa amaçlasın, tasvir etme, görüntüleme aracı, her koşulda aydınlatma olacaktır” (Mükerrem, 2012, s. 43). Sahnedeki aydınlatmanın dağılımı çekimin genel kompozisyonunu oluşturabilmektedir. Mizansendeki aydınlık ve karanlık bölgeler, izleyicinin dikkatini çerçevedeki değişik nesnelere ve hareketlere odaklayabilmektedir.

Işık, filmin atmosferinin oluşturulmasında önemli role sahiptir. Aynı zamanda izleyici üzerinde belirli etkilerin oluşturulmasında da etkili olduğunu söylemek mümkündür. Sinema filminin izleyici tarafından sağlıklı biçimde takip edilebilmesini sağlayacak zaman ve mekân ilişkisinin kurulmasında aydınlatma bir gerekliliktir. Filme hâkim ruh halinin belirlenmesinde ışığın atmosferik etkisinin kullanımı önemlidir. Işık sahnedeki öğelerin algılanmasını kolaylaştırmaktadır (Barnwell, 2015, s. 138).

Oyuncuların yüzlerinin tam olarak aydınlatılması ruh hallerine dikkat çekilmesini sağlarken; sınırlı aydınlatma ayrıntıların gizlenmesini beraberinde getirmektedir. Parçalı ve sınırlı aydınlatma gizem oluşturmada eş düzeyli genel bir aydınlatma ise açıklık ve netlik çağrıştırmaktadır. Sinemada aydınlatma nesnelerin biçimlerinin ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. Bunu ışık ve gölge ilişkisiyle ortaya çıkarabilmektedir. Cisimler üzerinde parlak ve soluk alanlar oluşturularak biçimlerini

ortaya çıkarmak mümkündür. Işık aynı zamanda aydınlattığı yüzeyin parlak, düz ya da pürüzlü olup olmadığı hakkında da ipucu verebilmektedir.

Arnheim'a göre bağlı (attached) ve kalıp (cast) olmak üzere iki tür gölgeden bahsetmek mümkündür (Arnheim, 1974, s. 315). Bağlı gölgeler, nesnenin şekli, yönü ve ışık kaynağına uzaklığına bağlı olarak oluşmaktadır. Kalıp gölgeler ise bir objeden diğer objenin üzerine düşen gölgelerdir. Kalıp gölge kavramı zaman zaman aynı nesnenin farklı yönlerine düşen kendi gölgesi için de kullanılabilir. Bağlı gölgeler objelerin biçimlerini ortaya çıkaran doğal fiziksel sonuçlar olarak değerlendirilse de kalıp gölgeler biçimin algısını olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Bahsedilen olumsuzluğun teknik bir hata olarak değerlendirilmesi yerine yönetmenin amacına dikkat edilmesi daha doğru olacaktır. İzleyicinin algısını başka bir anlama yönlendirmeli amaçlı olarak kalıp gölge kullanımının mümkün olduğunu söylemek mümkündür.

Filmdeki aydınlatma sistemi, tekniğine uygun olarak konumlandırılmış farklı ışıkların birlikte çalıştırılmasıyla oluşturulmaktadır. Eğer çekimde tungsten ve gün ışığı gibi karışık renk ısısında lambalar kullanılıyorsa, bir tanesinin diğerine uyum sağlaması için renkli jel filtreler kullanılır (Brindle, 2013, s. 35). Önemli olan farklı ışık kaynaklarının ahenkle birlikte kullanılabilmesinin sağlanmasıdır. Bahsedilen gün ışığı ve tungsten dengeleri dışında da aydınlatma dengeleri bulunmaktadır. Böyle durumlarda ya bir gri kart ya da bir test kartı veya beyaz ayarı yöntemleri kullanılmaktadır. Bu yöntem, ışık renginin değiştirilemeyeceği floresan lambalarla aydınlatılmış geniş alanlarda kullanılmaktadır (Brown, Sinema ve Videoda Işıklandırma, 2010, s. 37).

Aydınlatma kalitesi temelde ışık kaynağının gücüne vurgu yapan bir kavramdır. Ancak, bu noktada bahsedilen ışığın watt cinsinden gücü değil; diğer aydınlatma kaynaklarına göre oransal yoğunluğudur. Aydınlatma kaynakları ne kadar yoğun olursa olsunlar sistemin genelindeki rolleri diğer aydınlatma kaynaklarının yoğunluğuna göre belirlenmektedir. Sert ışık kaynakları bir aydınlatma sisteminde yoğunluğu en yüksek olan aydınlatıcılardır. Görüntülenen nesnelerin biçimlerini sert ışık kaynakları meydana getirmektedir. Keskin gölgeler, dokular ve biçimler oluşturmaktadırlar.

Yoğunluğu daha düşük olan yumuşak aydınlatma kaynaklarının temel işlevleri ise sert ışık kaynaklarının oluşturdukları keskin gölgeleri yumuşatmaktır. Güneş ve kırmızı kafa lambalar gibi sert ışık kaynaklarının oluşturduğu sert gölgeleri ışığı tavan, duvar gibi sert yüzeylerden ya da yansıtıcılardan yansıtarak yumuşatmak mümkündür. Böylece insanların daha güzel görüntü vermeleri sağlanabilmektedir (Brindle, 2013, s. 35). Yumuşak ışıklar dağınık gölgeler meydana getirmektedirler. Keskin yönsel özellikleri bulunmamaktadır. Sert ışık kaynaklarının yönleri kolayca belirlenebilirken yumuşak ışık kaynaklarının yönlerinin belirlenmesi güçtür. Bu nedenle, genel aydınlatıcılar olarak sert ışık kaynaklarından kaynaklanan yoğun gölge etkisini azaltmak için kullanılmaktadırlar. Doğada bulutsuz öğle vakti güneşi tipik sert ışık örneğini oluştururken, bulutlu bir gündeki güneş ışığı yumuşak ışık örneğidir.

Mizansenin inşasında anahtar role sahip olan ışık, yönsel özellikleriyle değerlendirilmektedir. Burada yön ile belirtilmek istenen aydınlatma kaynağı ile aydınlatılan nesne arasındaki yönelimdir. Işığın yönselliğini önden aydınlatma, yandan aydınlatma, arkadan aydınlatma, aşağıdan aydınlatma ve tepeden aydınlatma kavramlarıyla açıklamak mümkündür (Bordwell & Thompson, 2010, s. 126).

Önden aydınlatmanın temel karakteristik özelliği gölgeleri en aza indirmesidir. Ancak, bunun yaparken biçimi meydana getiren gölgeleri de engellemektedir. Ortaya çıkardığı etki ise düz hatlar ve iki boyutlu bir algı hissidir. Sert yan ışık ise aydınlatıldığı nesnenin hatlarını vurgulamaktadır. Oluşturduğu gölge etkisi ile biçimsel özellikler ortaya çıkmaktadır.

Arka ışık farklı pek çok açıda kullanılabilmekte, genellikle aydınlatılan nesnenin arkasında konumlandırılmaktadır. Aydınlatılan konunun konturlarını belirginleştirmekte, onları arka fondan ayırarak görüntüye derinlik kazandırmaktadır (Barnwell, 2015, s. 143). Üst ya da alt açıda yerleştirilmesi mümkündür. Konumlandırılmaları dolayısıyla kamerayı karşıdan görmeleri durumunda lenste parlama oluşturmamalarına dikkat edilmelidir.

Aşağıdan ya da alt açıdan yapılan aydınlatma, biçimleri bozmaya yöneliktir. Alışılmadık biçimlerden kaynaklanan görünüm korku etkisi oluşturmak için kullanılmaktadır. Zaman zaman ateş ve el feneri gibi gerçek aydınlatma kaynaklarına referans vermek amacıyla da kullanılmaktadır. Tepeden aydınlatmada ışık kaynağı karakterlerin karşısında ve göz hizasından üstte konumlandırılmaktadır. Karakterlerin yüz hatlarının vurgulanması hedeflenmektedir.

Aydınlatma ışık kaynağının türüne göre de sınıflandırılabilir. Belgesel gibi bazı türlerde doğal ışık temel aydınlatma kaynağı olarak kullanılabilir de sinema tekniği genellikle yapay ışık kaynaklarının kullanımını zorunlu kılmaktadır (Poland, 2015, s. 18). Bunun temel nedeni çevrenin ve nesnenin algısını daha fazla kontrol edebilmektir. Mizansende yer alan ışık kaynakları temel aydınlatma kaynakları değildir. Ev içindeki lambalar ya da sokak lambaları tutarlı aydınlatma için birer referans niteliğindedir. Film için kullanılacak spotlar bu aydınlatma kaynaklarının gerçekçi özelliklerini kullanarak konumlandırılmaktadır.

Sinemada kullanılan yaygın aydınlatma türlerinden iki noktadan aydınlatmada temel prensip bir nesnenin aydınlatılabilmesi için bir anahtar ve bir dolgu ışığa ihtiyaç duyulduğudur. Anahtar ışık, aydınlatılan kişi ya da nesneye belirli bir açıdan yönlendirilmelidir. Tam karşıdan gönderilen sert ışık nesne ya da kişideki ayrıntıların kaybolmasına bu anlamda biçimlendirme etkisinin sağlanamamasına neden olacaktır. İki noktadan aydınlatmanın üç noktadan aydınlatma gibi yöntemlerden farkı; üçüncü bir aydınlatma aracı kullanımına ihtiyaç duyulmamasıdır. Anahtar ışık ve dolgu ışığın birlikte kullanımı ile ilgili estetik ayarlamalar yönetmenin istekleri doğrultusunda görüntü yönetmenin direktifleri ile gerçekleştirilir. İki noktadan aydınlatmada dolgu ışığı anahtar ışığın konu üzerinde oluşturduğu sert gölgeleri yumuşatmak yanında setteki arka planı yumuşak bir biçimde aydınlatmak için de tercih edilebilmektedir.

Aydınlatmada çoğunlukla tercih edilen yöntem ise üç noktadan aydınlatmadır. Bu yöntemde, anahtar ışık, dolgu ışık ve arka ışık kullanılmaktadır. Özellikle, iç mekânda doğal aydınlatma hedefiyle ışıktandırma yapıldığı düşünülse de bu her zaman mümkün ya da gerekli değildir. Görüntü yönetmeni iç mekân aydınlatmasında temel olarak mizansenin özgünlüğünü, dramatik eylemi ve oyuncuyu esas almaktadır. Aydınlatma yöntemi ne olursa olsun görüntü yönetmeni oyuncunun aksiyonunu izleyiciye doğru biçimde göstermeyi hedeflemektedir (Mükerrem, 2012, s. 48). Üç noktadan aydınlatmada sahnede bulunan tüm ana oyuncular için anahtar, dolgu ve arka ışıklar bulunmaktadır. Bazı aydınlatma kaynakları birden fazla oyuncu ya da nesnenin aydınlatılması için kullanılabilir. Bu yöntemde, anahtar ışık temel aydınlatma kaynağıdır. Konuya önden ve açılı olarak yönlendirilmektedir.

Kullanılan üç kaynaktan dolgu ışık yumuşak bir aydınlatma kaynağıdır. Dolgu ışık anahtar ışığın oluşturduğu gölgelerin yumuşatılması için tercih edilmektedir (Barnwell, 2015, s. 145). Anahtar ışığın aksi yönden ve kameraya yakın olarak konumlandırılan bir yumuşak ışık kaynağıdır. Dolgu ışığın birden fazla figür için ortak kullanımı mümkündür.

Arka ışık aydınlatılan nesnenin arkasından ve yukarıda konumlandırılmaktadır. Arka ışık, konuyu fondan ayırmak için tercih edilmektedir. Gücü anahtar ışıktan daha düşüktür. Arka plan aydınlatması ya da set aydınlatması olarak kullanılan dolgu ışıkları ise setin ve arka plandaki objelerin aydınlatılması için kullanılmaktadır. Üç noktadan

aydınlatmada anahtar ışık mizansene uygun olarak çerçevedeki lamba ya da pencereden geliyor olabilir. Bu noktada, film ışıkları yanında pratik aydınlatma kaynaklarından da bahsetmek mümkündür. Pratik ışıklar diegetiktir. Çerçevede görünürler. Günlük kullanımda tercih edilen avize, şömine ya da masa lambası gibi pratik ışık kaynakları, çerçevenin içinde görünmeyen film ışıklarının motivasyonu olarak kullanılmaktadırlar (Barnwell, 2015, s. 143).

Işıklandırma, filmde hedeflenen duygusal etkiyle bağlantılı olarak düşük (low-key) ya da yüksek (high-key) olarak planlanabilmektedir. Düşük düzeyli ışıklandırmada yozlaşmış, yozlaşmış, tehlikeli ve karanlık bir dünya anlatmak için sert ışık ve koyu gölgeler kullanılır (Edgar-Hunt, Marland, & Rawie, 2015, s. 129). Sadece anahtar ışık ve arka ışık kullanılan bu aydınlatma biçiminde aydınlık ve karanlık arasında yüksek bir kontrast vardır. Karanlık ve dramatik olan bu aydınlatma genellikle film noir ve korku türlerinde kullanılmaktadır (Barnwell, 2015, s. 145). Yüksek düzeyli ya da düşük kontrastlı ışıklandırma ışığın parlaklığını sergilemek amacıyla kullanılmaktadır. Karakterlerin parlak bir biçimde aydınlatılması prensibine dayanmaktadır. Karakterlerin düz biçimde aydınlatıldığı yüksek düzeyli aydınlatma erken dönem sinema filmlerinde ilk ve tek aydınlatma yöntemidir (Poland, 2015, s. 16). Bu tarz ışıklandırma, gündüz çekimlerinde ya da eski Hollywood filmlerindeki buğulu yakın planlarda kullanılan, daha yumuşak ve aydınlık görüntüleri elde etmeye yaramaktadır (Edgar-Hunt, Marland, & Rawie, 2015, s. 129).

Filmlerin izleyicilerin duygusal tepkilerini nasıl etkilediğini analiz eden bilişsel yaklaşıma göre, aydınlatma filmde yer alan kişilerin, olayların ve objelerin izleyici tarafından nasıl algılandığı üzerinde etkilidir (Poland, 2015, s. 19). Mizansen yönteminde aydınlatma tercihinin yönetmenin oluşturmak istediği atmosferle bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Beyaz ışıkla yapılan ve gün ışığını canlandıran aydınlatma kaynakları yanında; filtreler aracılığıyla farklı renklerde ışıkların filmin atmosferine uygun biçimde kullanılabilmesi de mümkündür. Bilimkurgu filmlerinde tercih edilen mavi ışık karakteristik olarak türün birçok örneğinde gözlemlenebilmektedir. Renk sembolizmi sinema sanatında önemli bir yere sahiptir ve bunu sağlayabilmenin en önemli araçlarından birisi de aydınlatmadır. Örneğin; Storaro *Konformist*'te (1970) Paris'e gelen kahramanın hissettiği özgürlük duygusunu simgelemesi için mavi tonlarına odaklanmıştır (Goodridge & Grierson, 2014, s. 81). Bu noktada, tercih edilen aydınlatma yönteminin ve bağlı olarak, filtrelerle sağlanan atmosferin gerçekçi olma zorunluluğu olmadığını söylemek mümkündür. Yönetmen ve görüntü yönetmeni filmin estetik yapısına ilişkin değerlendirmelerine göre stilize bir aydınlatmayı farklı mesajlar verebilmek amacıyla tercih edebilmektedir.

Sayısal video ve yüksek seçicilikli video, sayısal arakopya veya doğrudan video çekimi yardımıyla üretilen görüntülerin denetimine yeni olanaklar vermiştir. Bilgisayar yardımı ile filmlerde renk ve ışık düzeltmesi yapmak mümkündür (Brown, Sinematografi "Kuram Ve Uygulama", 2014, s. 254). Bu elemanların kullanımı ile sahnenin nasıl gözükeceğini ve izleyici üzerinde nasıl bir etki bırakılabileceğini kontrol etmek mümkündür. Günümüzde bu etkileri post prodüksiyon aşamasında renk düzeltmesi (color correction) ve renk sınıflandırma (color grading) gibi işlemlerle kontrol etmek de mümkündür. Zaman ve bütçe anlamında avantajlar sağlayan teknolojik gelişmelerin mizansen üzerindeki etkilerinin değerlendirildikten sonra planlanması yapım için önemlidir.

SONUÇ

Mizansen yaklaşımı sinemadaki tüm sanatsal ve teknik öğelerin ayrı ayrı incelenmesini sağlamaktadır. Tüm bu öğelerin aydınlatma olmaksızın izleyici tarafından etkin biçimde algılanmasının güçlüğü teknik ve sanatsal bir gerçektir. Sinema sanatında senaryonun hayata geçirilmesi ya da sahnelenmesi süreçlerini ele alan mizansen yaklaşımının bu açıdan değerlendirilmesi bir gerekliliktir. Aydınlatma mizansenin her alanı için derinlemesine ele alınması gereken bir uzmanlık alanıdır.

Fikir olarak ortaya çıkan film, senaryo yazımından sonra görüntü yönetmeni ve yönetmenin çalışmaları ile görsel işitsel bir ürün olarak ortaya çıkmaktadır. Bu aşamada, zaman ve mekânın film kapsamında üretilmesi gerekmektedir. Üretim gerçekçi bir yaklaşımla yapılabileceği gibi yapım gereklilikleri göz önünde bulundurularak stilize edilebilmektedir. Bu noktada, ışık ressamının fırçası gibi üretilen mesajın izleyiciye aktarılması açısından hayati öneme sahiptir. Derinlik ve uzam algısının oluşturulmasından, film atmosferinin inşasına kadar aydınlatmanın planlamaya dahil olmadığı hiçbir sinemasal süreçten bahsetmek mümkün değildir. Dekordaki unsurlardan, renklere kadar izleyicinin algılaması istenen her ayrıntı ışığın kattığı yorum ile görünür olmaktadır. Oyuncuların devinimleri ve çerçevelemede bunların izleyiciye nasıl sunulacağı yine ışığın belirlediği teknik prensiplerle ortaya çıkmaktadır.

Mizansen kavramına dahil olan öğeler temelde sinemada görşelliği ortaya koyan birincil öge olan ışığa bağlıdır. Sinemanın ortaya çıktığı andan itibaren sanatsal niteliğini kazanması ve geliştirmesi sinematografi alanındaki gelişmelerle olmuştur. Sinematografi, ışığın artık teknik bir gereksinim olmadığını aynı zamanda estetik bir ihtiyaç haline geldiğini göstermiştir. Işık, görüntü yönetmeni ve yönetmene sağladığı ifade gücüyle, gerçeğin perdedeki inşasının önünü açmıştır. Aynı zamanda, tüm sanat dallarında olduğu gibi sahibine algıladığı gerçeği kendi süzgecinden geçirerek yorumlama şansı vermiştir. Bu haliyle, film fikrinin perdeye yansıtılmasını sağlayan sinematografik araçları ele alan mizansen yaklaşımının bir parçası olarak aydınlatmanın tüm diğer mizansen öğelerini etkilediğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

1. Arnheim, R. (1974). *Art and Visual Perception*. Londra, İngiltere: University of California Press.
2. Büker, S. (2012). *Sinemada Anlam Yaratma*. İstanbul, Türkiye: Hayalperest Yayınevi.
3. Barnwell, J. (2015). *Film Yapımının Temelleri*. (G. Altıntaş, Çev.) İstanbul, Türkiye: Literatür Yayınları.
4. Bordwell, D., & Thompson, K. (2010). *Film Art: An Introduction*. New York, Amerika Birleşik Devletleri: Mc Graw Hill.
5. Brindle, M. (2013). *Dijital Film Yapımı "El Kitabı"*. (A. Ilgaz, Çev.) İstanbul, Türkiye: İnkılap Kitabevi.
6. Brown, B. (2010). *Sinema ve Videoda Işıklandırma*. (B. Vural, Dü., & S. Taylaner, Çev.) İstanbul, Türkiye: Hil Yayın.
7. Brown, B. (2014). *Sinematografi "Kuram Ve Uygulama"*. (S. Taylaner, Çev.) İstanbul, Türkiye: Hil Yayın.
8. Coşkun, E. E. (2011). *Dünya Sinemasında Akımlar*. Ankara, Türkiye: Phoenix Yayınevi.
9. Edgar-Hunt, R., Marland, J., & Rawie, S. (2015). *Film Dili*. (S. Aytaç, Çev.) İstanbul, Türkiye: Literatür Yayınları.
10. Goodridge, M., & Grierson, T. (2014). *Sinematogtafi "Görüntü Yönetmenliği"*. İstanbul, Türkiye: Remzi Kitabevi.
11. Kabadayı, L. (2014). *Film Eleştirisi "Kuramsal Çerçeve ve Sinemamızdan Örnek Çözümlemeler"*. İstanbul, Türkiye: Ayrıntı Yayınları.
12. Mükerrerem, Z. (2012). *Sinematografi Üzerine Düşünceler "Kuram ve Uygulamalar"*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
13. Metz, C. (2012). *Sinemada Anlam Üstüne Denemeler* (Cilt 2). (O. Adanır, Çev.) İstanbul, Türkiye: Hayalperest Yayınevi.
14. Millerson, G. (2007). *Sinema ve Televizyon İçin Aydınlatma Tekniği*. (S. Taylaner, Çev.) İstanbul, Türkiye: Es Yayınları.
15. Millerson, G. (2009). *Televizyonda Yapım ve Yönetim*. (M. Kılıç, Dü., & D. Y. Kadioğlu, Çev.) Ankara, Türkiye.
16. Monaco, J. (2002). *Bir Film Nasıl Okunur?* (E. Yılmaz, Çev.) İstanbul, Türkiye: Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık Ltd. Şti.
17. Poland, J. L. (2015, Ağustos). Lights, Camera, Emotion! An Examination on Film Lighting and Its Impact on Audiences' Emotional Response. *Cleveland State university; Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.

TÜRKİYE'DEKİ HÜZÜN TURİZMİ DESTİNASYONLARI ÜZERİNE TEORİK BİR ÇALIŞMA

Abdullah TARINÇ¹, Ceyhun Çağlar KILINÇ²

¹ Öğr. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Akşehir Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü.

² Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Manavgat Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü.

1.Giriş

İnsanoğlu var olduğundan beri çeşitli nedenler ile seyahat etmiştir. Dolayısı ile seyahat faaliyetleri ile başlayan turizmin geçmişi çok eskiye dayanmaktadır. Dünya Turizm Örgütü'nün tanımına göre turizm: insanların kişisel, iş ya da mesleki amaçları için her zamanki ortamlarının dışındaki ülkelere ya da yerlere hareket etmesini gerektiren sosyal, kültürel ve ekonomik bir olgudur (UNWTO, 2008).

Turizmin tarihsel gelişimine kısaca bakacak olursak; insanların yerleşik hayata geçmesi ve sonrasında ticaretin gelişmesi ile birlikte başlayan ticari gezileri örnek olarak söyleyebiliriz. Milattan sonraki dönemde Mısırlıların imparatorluğu yaymak amacı ile yollar yaparak ulaşımı kolaylaştırdığı ve yol üzerine konaklama yerleri inşa ettikleri bilinmektedir. Sonraki dönemlerde ise Eski Yunan'da gerçekleştirilen olimpiyat oyunlarını izlemek için çok sayıda insanın seyahat ettiği söylenebilir (Albayrak, 2013: 1)

Orta çağ döneminde ise insanların seyahatlerini özellikle kutsal yerlere yaptığı görülmektedir. Bu seyahatleri boyunca insanların konaklamaları, eşyalarının korunması ve hayvanlarının ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için hanlar ve kervansaraylar inşa edilmiştir. Ancak 1800'lü yıllara kadar bu seyahat hareketlerinin belli bir kesim tarafından yapıldığını görmekteyiz ve genele yayıldığını söyleyemeyiz. Sanayi devriminin başlaması ve feodal yapının çöküşü ile birlikte insanların turistik faaliyetlere katılmasını sağlayan boş zamanın artması, refah seviyesinin yükselmesi ve merak/ilgi gibi birkaç temel faktöre sahip olması ile seyahatlerin geniş kitlelere yayıldığını söyleyebiliriz.

1800'lerden günümüze kadar turizm ile ilgili arz ve talep sürekli artış göstermektedir. Genel anlamda bakıldığında turizm faaliyetlerinin kitle turizm halinde oluştuğunu söyleyebiliriz. Ancak 1980'li yıllardan itibaren insanların turistik ihtiyaçlarının değişmesi ile birlikte alternatif turizm çeşitlerinin ortaya çıktığını görmekteyiz.

Alternatif turizm, terimin kendisinden önce çoktan var olmuştur (Jones, 1992: 102). Ortaçağ hac gezileri ve Grand Tour hem dinsel turizm hem de eğitim turizmi açısından modern zamandaki alternatif turizmin öncü hareketleridir. Dahası, çiftlik tabanlı turizm, Avrupa'da 100 yıldan uzun bir süre önce kurulmuştur (Weaver, 2006: 38) Thomas Cook'un sanayi devrimi sonrası 1872 yılında İngiltere'nin Leicester kentinden 20 km mesafedeki Loughbrough kentine 571 kişi ile yapmış olduğu seyahat alternatif turizm çeşidi olarak değerlendirilebilir (Mısırlı, 2018: 15).

Alternatif turizm terimi genellikle küçük çaplı ve yerel olarak sahip olunan ve kontrol edilen faaliyetlerle karakterize edilen turizmi tanımlamak için kullanılır. Örneğin yoksul yanlısı turizm, gönüllü turizm, çiftlik turizmi, macera turizmi ve ekoturizm alternatif turizm ile ilgili deneyimler sunar (Oriade ve Evans, 2011: 71). Birçok gözlemci, alternatif turizmin katılımcı, yerel ve hassas karakterleri nedeniyle topluluklara sürdürülebilir kalkınma getirme potansiyeline sahip olduğunu düşünmektedir (Prince ve Ioannides, 2017: 348)

Alternatif turizm; geleneksel, klasik kitle turizmi ve şehir turizminin olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla oluşturulmuş, yeni turistik ürünlerin bir araya getirilmesiyle meydana gelmiş bir turizm çeşididir (Hacıoğlu ve Avcıoktur, 2008: 8; Kılıç ve Kurnaz, 2010). Turizm hareketliliğine katılan turistlerin tüketim davranışlarının yavaş yavaş değiştiği görülmekte ve bu bağlamda yapılacak yeni yatırımların yönünün de alternatif türler yönünde şekilleneceği ortaya çıkmaktadır (Kılıç ve Kurnaz, 2010 : 40). Bu bağlamda değişen turistik tüketici davranışları ve ihtiyaçları çerçevesinde ülkelerin turizm sektöründe rekabet avantajı elde edebilmeleri için turizm sektöründe yeni alternatif turizm çeşitlerini uygulamaları gerekmektedir.

1. Hüzün Turizmi Kavramı

Başlangıçta az sayıdaki uzman bilim adamının takip ettiği marjinal ve oldukça garip bir merak, turizm ve ölüm arasındaki ilişkinin turizm çalışmaları ve turizm yönetimi içinde temel bir araştırma konusu haline gelmesini sağladı (Dann, 1995: 56). Bununla birlikte, 1990'ların başlarında bir dizi bilim adamı, turizm ile ölüm ya da acı çeken yerler arasındaki giderek artan ilişkiye dikkat çekmişlerdir (Prentice, 1993; Dann, 1995).

“Karanlık turizm” terimi ilk olarak Foley ve Lennon (1996) tarafından turizm çekicilikleri ile ölüm ve ölümlle ilgili olaylar arasındaki ilişkiyi tanımlamak için ortaya konulmuş ve ardından fenomen hakkında en çok alıntı yapılan çalışmalardan biri haline gelmiştir. Birçok araştırmacı tarafından karanlık turizm kavramı geliştirilmiştir. Karanlık turizm kavramı, ölüm turizmi (thanatourism) (Seaton, 1996), dehşet turizmi (morbib tourism) (Blom, 2000), soykırım turizmi (holocaust tourism) (Beech, 2000), kara noktalar (blackspots) (Rojek, 1993), ölümcül çekicilikler turizmi (fatal attractions tourism) (Rojek, 1993), felaket ve çatışma (savaş) turizmi (disaster and conflict tourism) (Warner, 1999), keder turizmi (grief tourism) (Slayton, 2006), korku turizmi (fright tourism) (Newman ve Bristow, 2004) olarak farklı boyutlarda turizm literatürüne kazandırılmıştır. Bu kavramlar içerisinde akademik literatürde en çok kullanılan “karanlık turizm (dark turizm)” kavramı olmuştur (Kang vd., 2012: 257).

Yerli yazında ise karanlık turizmi kavramına alternatif olarak, keder turizmi (Aliağaoğlu, 2008), ölüm turizmi (Kaya, 2006), kara turizm (Yıldız vd., 2015) ve hüzün turizmi (Akoğlan Kozak ve Bahçe, 2009) olarak kavramları geliştirilmiştir. Hüzün kavramı Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğünde iç kapanıklığı ve gönül üzünlüğü olarak tanımlanmaktadır.

Ölümlle ilişkili yerlere yolculuk ve tecrübe yeni bir fenomen değildir. İnsanlar uzun zamandan beri, bilerek ya da başka şekilde, ölüm, ıstırap, şiddet veya felaketle bağlantılı olan ilgi çekici yerlere veya olaylara doğru çekilmiştir (Stone, 2005: 20). Ölümlle ilişkili yerlere veya ilgi çekici yerlere yapılan artan seyahatler, göreceli olarak yakın bir zamanda, akademik dikkatin toplu olarak “karanlık turizm” olarak adlandırılan kavrama odaklandığı görülmüştür (Lennon J. ve M. Foley, 2000: 3).

Hüzün turizminin evrensel bir tipolojisi ya da evrensel olarak kabul edilmiş bir tanım yoktur. Bununla birlikte, daha geniş sosyo-kültürel düşünceleri, yönetimsel ve politik sonuçları ya da etik ikilemleri incelemek için hüzün turizmi akademik bir mercekle olarak kullanmak için araştırmacılar arasında artan bir eğilim bulunmaktadır (Stone, 2012: 1569).

Hüzün turizmi ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Hüzün turizmi, trajedilerin ya da tarihsel olarak kayda değer ölümlerin yaşandığı ve hayatlarımızı etkilemeye devam ettiği yerlere ziyaretler olarak tanımlanabilir (Tarlow, 2007: 47). Bir başka tanıma göre, ölüm, ıstırap ve görünüşte ürkütücü olan yerlere seyahat etme eylemi olarak tanımlanır (Stone, 2006: 146). Bu seyahatler, cinayet ve toplu ölüm, savaş alanları, mezarlıklar, türbeler, kiliseler ve ölen ünlülerin eski evleri gibi çeşitli bölgeleri kapsamaktadır (Kang vd., 2012: 257).

Buna karşılık Seaton (1996), karanlık turizmin, Orta Çağ’a dayanan, ancak 18. yy. ve erken dönemlerde yoğunlaşan, uzun bir geçmişe sahip olan “thanatoptic geleneği” (ölüm tefekkürü) olarak adlandırılan olaylardan ortaya çıktığını savunmaktadır. Örnek olarak, 19. yy. da gerçekleşen Waterloo savaşı alanına yapılan ziyaretler söylenebilir (Seaton, 1999: 130).

Seaton (1996) thanaturizmini, ölümlle, özellikle de şiddetli olmayan ölümlerle gerçek veya sembolik karşılaşmalar arzusu ile motive edilen bir yere seyahat etme olarak tanımlanan seyahat boyutu olduğunu söylemiştir.

Özel ölümün kültürel bir temsili olarak hüznün turizmi, yaşayanlar ve ölümler arasında çağdaş bir aracı kurum olarak anılmaktadır (Walter, 2009: 39). Birçok çalışma, karanlık turizmin aslında önemli bir turizm deneyimi sağlayabileceğini, aynı zamanda yeni kaygılar ve etik ikilemler ortaya çıkardığını vurgulamaktadır (Ashworth, 1993; Sharpley ve Stone, 2009).

Hüznün turizmi, hem duygusal hem de potansiyel olarak terapötik bir işleve hizmet ederken, geçmiş olaylar hakkında bilgi edinme ile ilgili önemli mesajlar ileterek hem eğitimsel hem de duygusal turizm deneyimi sunar (Foley ve Lennon, 1996: 199). Bu tür turistik yerler ve siteler korku, üzüntü, depresyon, empati, sempati ve intikam duyguları gibi olumsuz duyguları uyandırır (Krakover, 2005: 110). Bir sitenin orijinalliği veya bir yerle ilişkilendirilen anlam aynı zamanda ziyaretçilerin empatisini veya sempatisini de içine alan önemli bir unsur olarak kabul edilir (Miles, 2002: 1176).

Araştırmacılar hüznün turizm deneyimlerini incelemek ve anlamak için çeşitli yaklaşımlar uygulamışlardır. Bu tür araştırmalarla dört farklı tip alanı ortaya çıkarılmıştır: savaş alanları ve ölüm kampları (Seaton, 1999); ünlülerin ölüm yerleri (Foley ve Lennon, 1996; Blom, 2000); olağanüstü felaket bölgeleri; hapishaneler. Kısacası, her tür hüznün turizmi cazibesinin veya sahasının kendine özgü özelliklere sahip olduğu görülebilir, bu da akademik araştırmacıların araştırmalarını sırayla bir veya başka bir özel tipe odaklamalarına yol açmaktadır. Ayrıca, son araştırmalar savaş alanı turizmi, cezaevi turizmi, zulüm miras turizmi, kölelik turizmi ve soykırım turizmi gibi daha spesifik temaları hedeflemiştir. Birçok araştırmacı ise, hüznün turizminin hem kültürel hem de tarihsel açıdan önem taşıdığını ifade etmişlerdir. Hüznün turizmi, bireylerin geçmişlerini güçlendirmelerini, geçmiş hatırlamalarını ve ölümlerini yaşamalarını sağlayan, toplum, politika ve ekonomide yer alan bir turizm davranışı olarak nitelendirilebilir.

Ölüme ilgili alanların çekiciliği, eski Roma'nın gladyatör oyunlarına tarihlenebilir. Dolayısıyla, Kolezyum, hüznün turizminin ilk bölgesi olarak tanımlanabilir. Polonya'da tarihi bir korku turizmi bölgesi olan Auschwitz toplama kampını 2017 yılında ziyaret edenlerin sayısı yaklaşık 2,1 milyon kişiye ulaşmıştır. Amerika'da 11 Eylül saldırıları sonrası oluşturulan Ground Zero yıllık 3,5 milyon ziyaretçi çekmektedir. Ayrıca Romanya'da bulunan Bran şatosu, Japonya'da Hiroşima ve Nagasaki, İtalya'da Pompeii, San Francisco'da bulunan Alcatraz Hapishanesi ve Boston'da bulunan Kennedy Müzesi dünyada önemli hüznün turizmi destinasyonları ve merkezleri arasında yer almaktadır. Bu siteler anma alanı olarak hizmet ederken, aynı zamanda turistlerin ilgisini çekmektedir.

Yan vd. (2016) göre hüznün turizmi süreci ile ilgili iki tanımlama bulunmaktadır:

- Hüznün turizmi, turistlerin duygusal taleplerini karşılamak için turistlere istenen psikolojik sonuçları ve gerçek psikolojik sonuçları sunan psikolojik bir tüketim sürecidir.
- Hüznün turizmi, insan yapımı veya doğal afet bölgeleri de dahil olmak üzere, hüznün turizmi ürünü ile etkileşimli bir ilişkisi olan turistlere duygusal ve bilişsel deneyimler sağlayan sembolik bir tüketim sürecidir.

Bu nedenle, hüznün turizmi kavramı ölüm yerlerini, ölüm manzaralarını ve turistler ile ölüm alanları arasında belirli özellikleri paylaşan ve böylece çeşitli sembolik anlamlara sahip olan etkileşimli bir süreç olarak tanımlanabilir (Yan vd., 2016: 110).

Şiddet, acı ve ölüm içeren hüznün turizminin turistik bir ürün olabilmesi ve turistlerin ilgisini çekebilmesi için beş temel unsuru bulunmaktadır. Bu unsurlar (Alili, 2017: 40):

- Alışılmadık ve büyük çapta gerçekleşmiş olay olmalıdır.
- Günümüze kadar yaşanmış olaylarla ilgili yerler, kalıntılar veya izler kalmış olmalıdır.
- Yaşanmış olaylar görülebilir şekilde olmalıdır.
- Olayın kurbanları masum ve yoruma açık kişiler olmalıdır.
- Suçlu kişiler kurbanlardan ayırt edilebilir ve açık olarak tanımlanabilir olmalıdır.

Seaton (1996)'a göre ziyaretçilerin hüzün turizmi deneyimlerine katılım amaçları temelde beş tipoloji ile temsil edilmektedir. Ziyaretçilerin amaçlarına göre seyahat biçimleri (Seaton, 1996: 40-41);

- Ölüm anını seyretmek için yapılan seyahatler
- Toplu veya bireysel ölümlerden sonraki zamanlarda yapılan seyahatler
- Sembolik kalıntıları görmek için yapılan seyahatler
- Sembolik ve ölümlerin gömüldüğü alanları görmek için yapılan seyahatler
- Temsili ölüm alanlarını görmek için yapılan seyahatler

2. Hüzün Turizmi Çekiciliği

Stone 2006 yılında yapmış olduğu çalışmasında, ölümün çekiciliği konusunu araştırmıştır. Karanlık turizmin, en karanlıktan en hafif ölüm ifadelerine kadar değişen dereceleri olduğuna dair bir tipoloji geliştirmiştir. Birincisi soykırım, toplu cinayetler veya felaketler gibi aşırı acı çeken yerlere adanmışlık ile karakterize edilirken, ikincisi Drakula müzeleri gibi kültürel eğlence alanlarıyla ilgilidir. Bu tipler arasındaki farklar aşağıda detaylandırılmıştır.

EN KARANLIK TİP	EN HAFİF TİP
Oryantasyon Eğitim	Eğlence oryantasyonu
Tarih Merkezli	Miras Merkezli
Algılanan otantik	Anlayışsız algılanan
Konum doğruluğu	Konum dışı orijinallik
Olaya en kısa zaman ölçeği	Etkinliğe daha uzun zaman ölçeği
Düşük turizm altyapısı	Daha yüksek turizm altyapısı

Bu tipoloji, ölüm turizmini sınıflandırmak isteyen önemli bir başlangıç noktası olarak kabul edebilir. Bununla birlikte, çalışma sınıflandırmadan öteye geçmeyi, yorumlama ve motivasyon alanını daha derine götürmeyi hedeflemektedir.

Alili (2017)'ye göre, asıl teması gerçek veya hayal edilmiş ölüm, acı ya da ıstırap olan yerler hüzün turizmi çekiciliğini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin Terör Evi Müzesi Nazi ve Komünist rejimler zamanında burada esir tutulan, işkenceler gören, öldürülen tutsakların hatırasına anıt olarak korunmaktadır. Buradaki asıl amaç yaşanmış dehşeti somut bir şekilde sunmak ve insanların canlarını feda etmelerinin boşuna olmadığını anlatmaktır. Bu tarz destinasyonlar hüzün turizmi çekiciliği olarak tanımına uymakta ve kişileri hüzün turizmine katılmaya motive etmektedir.

3. Hüzün Turizmi Motivasyonu

Son yıllarda, karanlık turizm alanlarıyla ilgili önemli miktarda araştırma yapılmış, ancak turist motivasyonları ve turist motivasyonlarını ve ilgili eğilimleri açıklamaya çalışan tematik unsurlara odaklanan çok az çalışma yapılmıştır.

Karanlık turistler genellikle yeni bir deneyim arayışı ya da daha önce kendileri tarafından bilinmeyen bir şeyi anlama ve bilgi edinme macerasıyla motive olurlar (Sharpley ve Stone, 2009: 29). Sharpley ve Stone (2009), bu yorumlamanın, turistin mekân, öğeler ve tarih arasındaki veya toplu olarak kendi mirası ve turiste yazılan ilgili anlam arasında gezinmesinden sorumlu olduğunu belirtmektedir.

Her ne kadar miras turizmi ve etkisi de yorumlamaya ve otantikliğe duyulan gereksinime dayanıyor olsa da, miras turizmi ile karanlık turizm arasındaki farklılaşmanın kilit noktalarından biri de, karanlık turizminin sıklıkla bir tür vahşet ile ilişkilendirilmiş olmasıdır (Sharpley ve Stone, 2009: 13).

Literatür, kişisel nedenlerden dolayı birçok kişinin karanlık turizm alanlarını ziyaret ettiğini göstermektedir. Bazı turistler, sosyal açıdan ölüm ve felakete olan ilgiyi ifade etmenin bir yolu olarak bu yerleri ziyaret etmektedir. Bazıları askeri taktiklere olan ilgisinden dolayı tarih hakkında bilgi edinmek için hüzün turizmine katılmaktadırlar. Bazı turistler ise aileleri, arkadaşları veya savaş gazileri gibi kendileri ile ilgili deneyimlerini anmak için ziyaret ederler. Benzer şekilde, ziyaret edilen siteye bağlılığı olanlar da kültürel kimliklerini doğrulamaya gelebilir. Bazı kişiler suçluluk duygusundan dolayı ve son olarak da bazıları sadece merak duygusundan dolayı hüzün turizmi seyahatine katılırlar. Bunlar hüzün turizmine yönelik itici faktörler olarak yorumlanmaktadır.

Buna karşılık, hüzün turizmi destinasyonları ziyaretçileri kendi tesislerine çekebilir. Çekici faktörlerin en önemlileri destinasyon ile ilgili eğitim ve hatırlatmadır. Bazı destinasyonlar kimliklerini bir turizm cazibesi olarak haklı çıkarma ya da rasyonelize etme ihtiyacı hissederken, bazıları da misyon açıklamalarına eğitim ve hatıraları dahil etmektedir.

Ayrıca medya hüzün turizmi literatüründe hem itme hem de çekme faktörü olarak tartışılırken, modern iletişim teknolojilerinin hüzün turizmi bileşenleri arasında bir aracı olduğu söylenebilir.

Dunkley vd. (2011) çalışmalarında hüzün turizmi motivasyonlarını araştırmışlar ve hüzün turizmi motivasyonlarını:

- Manevi amaçlardan dolayı mezarlık ve anıtsal yerleri ziyaret etmek
- Heyecan ve risk aramak
- Suç, cinayet ve felaket gibi olayların gerçekten yaşandığına emin olmak
- Bir kişinin veya destinasyonun gerçekten olduğunu görmek
- Kendini keşfetmek ve öğrenmek
- Suikastın gerçekleştiği yer gibi benzer tarihi olayları ölümsüzleştiren yapıları ziyaret etmek
- Son zamanlarda meydana gelen doğal afetlerin sonuçlarını merak etmek
- Dini sebep ve amaçlar olarak sınıflandırmışlardır.

4. Hüzün Turizmi Çeşitleri

4.1. Savaş Alanları Turizmi

Savaş alanları, son yıllarda önemli turizm destinasyonları arasında yer almakla birlikte hızlı büyüyen bir turizm fenomeni haline gelmiştir. Smith'in 1998 yılında yapmış olduğu araştırmasında, en önemli seyahat sebeplerinden birinin savaşlarla ilgili alanları ziyaret etmenin olduğu belirtilmiştir (Kurnaz, 2013: 17).

Köseoğlu (2019)'nın çalışmasına göre, bir yerin savaş turizmi alanı olarak alınması ve tek başına çekicilik arz etmesi için aşağıda ye almakta olan özelliklere sahip olması gerekmektedir.

- Bir bölgenin savaş alanı olarak adlandırılması için belirli bir zaman diliminde bölgede fiziksel bir savaşın geçmesi gerekir.
- Savaş alanı olarak alınacak bölgenin turizm ögesi olabilmesi için siper, mevzi, karargâh ve hastane gibi savaş esnasında kullanılmış olan mekân ve eşyaları barındırmalıdır.
- Savaşın geçtiği bölgenin toplum üzerinde derinden bir etkisi de olmalıdır.
- Savaş alanlarına devletler tarafından ilgi gösterilmeli ve korumaya alınmalıdır.
- Savaş alanı olarak alınan bölgeler kültürel açıdan da öneme sahip yerlerdir.
- Turizm olayında çekicilik arz etmesi adına savaş alanlarına yeniden canlandırmalar ve restorasyonlar uygulanmalıdır.
- Savaş alanları vatan sevgisi, ulus olma bilinci gibi manevi değerlere katkılar sağlar
- Savaşın geçtiği alanlar/araziler, ziyaretçilerin çoğu için insani ve tarihi derin düşünme sahalarıdır.
- Bu mekânlarda, yüce duyguların etkisiyle hareket eden ziyaretçiler, belli bir saygı ve özen içinde ziyaretlerini gerçekleştirirler. Bu anlamda, bu mekânları araştıran, tasarlayan, işleten ve yöneten kişi ve kurumların da bilgi üretme, tasarım, inşa, işletme ve bakım görevlerini yaparken de aynı hassasiyet içerisinde olmaları beklenir

4.2. Afet Turizmi

Doğal afetler kendi içinde meteorolojik kaynaklı (sel, çığ, don-dolu zararları, fırtına-hortum vb) felaketler ve jeolojik-jeomorfolojik kaynaklı (deprem, heyelan, erozyon vb) felaketler olarak sınıflandırılırken beşeri felaketler içinde ekonomik krizler, terör saldırıları, yangın, kötü-yanlış arazi kullanımı ve göç gibi olgular değerlendirilmektedir .

Kelman ve Dodds (2009)'un çalışmalarına göre, pek çok kişi felaketlerin meydana geldiği yerleri incelemek ya da insanların felaketler ile ilgili anılarını hatırlamaları için felaketlerin meydana geldiği yerlere seyahat etmektedirler. Felaket turizmi, insanların yaşanan felaketlerin hemen ardından olay yerine gitmesi veya yıllar öncesinde gerçekleşen afetlerin anma törenlerine katılması sonucu ortaya çıkmıştır.

Afet Turizmi, yakın zamanda doğal veya insan yapımı felaketler yaşayan bölgelere yapılan seyahat faaliyetleridir. Afetler ve etkileri hakkında bilgi, insanların dikkatini çekmektedir. Aynı zamanda afet bölgelerine yapılan seyahatler önemli bir bilgilendirici ve eğitici rol oynamaktadır. Afet turizmine katılan kişiler genellikle afet sonuçlarını görmek ve genellikle organize bir grubun bir parçası olarak seyahat ederler.

En eski felaket turizm bölgelerinden biri, turistlerin Vesuvius'un volkanik aktivitesinin tarihi ve özelliklerini öğrenebilecekleri ve volkanik kül içinde korunmuş

insan kalıntılarını görme konusundaki eşsiz çekiciliğini yaşadıkları Pompeii ve Herculaneum'dur.

4.3. Yoksulluk Turizmi

1990'ların ortalarında, gelişmekte olan ülkelerin metropollerinde yeni bir turizm şekli olarak ortaya çıkmıştır. Bu turizm türü, ülkelerin en dezavantajlı bölgelerine yapılan ziyaretlerden oluşmaktadır. Yoksulluk turizminde amaç ihtiyaç sahibi yerel halkın sosyal ve ekonomik sıkıntılarına yardımcı olmaktır.

4.4. Cezaevi turizmi

Lennon J. ve M. Foley (2000)'in çalışmasına göre Turizm literatürü, hoş yerlerde hoş çeşitliliklerin pazarlanmasına ve tüketimine odaklanırken, "karanlık turizm" fenomenini keşfetmeye başlayan akademisyenler, cezaevi tarihi turizminin incelemesi için bir başlangıç noktası oluşturmaktadır.

Cezaevi Turizmi, eğitim ile eğlenceyi birleştiren, karanlık bir tarihi olan hapishanelere yapılan ziyaretlerdir. Cezaevi turizmi ile eski ceza ve hapsedme yerleri, müzeler veya miras alanlarına dönüştürüldüğü için popüler turist deneyimlerinin gerçekleştiği destinasyonlar haline gelmiştir. Son yıllarda, birkaç eski hapishane rehabilite edilmiş ve turizm bölgelerine dönüştürülmüştür. Dünyadaki en ünlü hapishaneler Alcatraz ve Robben Adasıdır. Bu cezaevi siteleri, giderek artan sayıda ziyaretçiyi kaydeden turistik yerler haline geliyor.

Dünyanın her yerindeki aktif olmayan hapishaneler, turistik yerler, müzeler ve hatta hosteller olarak faaliyet göstererek ikinci bir hayat bulmuş, mum ışığında ürkütücü akşam turlarından bir hücrede bir gece kalma şansına kadar her şeyi sunmaktadır. Bu sitelerin ziyaretçileri meraklı ve tarihe ilgisi olan kişilerden oluşmaktadır (Fonseca vd., 2015: 2).

4.5. Mezarlık Turizmi

Mezarlık Turizmi, önemli ve ünlü kişilerin mezarlarını ve cenaze törenlerini görmek için insanların mezarlıkları ziyaret etme hareketidir. Logan ve Reeves (2008)'e göre çoğu insan, mezarlıkları üzüntü ile ilişkilendirse de aynı zamanda mezarlıkların ilgi kaynağı olması ve hayranlık uyandırması bu turizm türüne olan katılımı her geçen gün artırmaktadır. Mezarlık turistleri, mezarlıkların tarihi yönleriyle veya sakinlerinin tarihi önemiyle ilgilenmektedirler. Dünyadaki en ünlü mezarlıklardan biri ünlü şahsiyetlerin gömülü olduğu Paris Père Lachaise mezarlığıdır.

4.6. Hayalet Turizmi

Altyapıları eğlence amaçlı geliştirilen hayalet turizmi, karanlık turizm tipolojisinde en hafif bölümünde olma eğilimindedir. Hayalet turizmi amacı ile düzenlenen turlar yerel ekonomilere ek gelir sağlamaktadır. Aynı zamanda savaş alanları ile ilgili olan hayalet turları gerçek tarihle ilgili de bilgi sunmaktadır. Romanya'da Dracula Parkı, Belçika'da terkedilmiş Doel kasabası ve Amerika'da bulunan Gettysburg savaş alanı hayalet turizmi destinasyonları arasında yer almaktadır.

4.7. Soykırım Turizmi

Soykırım turizmi, zalim tarihi olayların meydana geldiği yerler, özellikle imhalarla bağlantılı alanlara gerçekleştirilen seyahatleri içermektedir. Soykırım turizmi, bu tür destinasyonların temsil ettiği olaylardan çok sonra doğan genç gezginlere, geçmişte

işlenen hataları bildirmenin bir yolu olarak kabul edilmektedir. Auschwitz, dünyadaki en önemli soykırım destinasyonu olarak bilinmektedir.

5. Türkiye’de Hüzün Turizmi Destinasyonları

Hüzün turizmi ölüm, acı ve keder duygularının birebir yaşandığı veya sembolik olarak bu duyguların temsil edildiği destinasyonlara yapılan ziyaretler şeklinde tanımlanmaktadır (Kurnaz, 2013: 31). Türkiye sahip olduğu güzel doğası, coğrafi konumu itibari ile Doğu ve Batı arasında köprü olması, verimli toprakları, tarihi ve kültürel miras kaynakları ile birlikte önemli hüzün turizmi destinasyonlarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu bölümde hem Türkiye halkının hem de yabancı vatandaşların hüzün turizmi kapsamında ziyaret ettikleri Türkiye’de bulunan destinasyonlardan bahsedilecektir.

5.1. Çanakkale

1. Dünya Savaşı’nın en yoğun çatışmanın yaşandığı ve binlerce insanın yaşamını yitirdiği Çanakkale’ye her yıl yüzbinlerce yerli ve yabancı turist gelmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı 2018 yılı verilerine göre Çanakkale’ye yaklaşık 850.000 yerli ve yabancı turist gelmiş ve yaklaşık 470.000 kişi müze ve ören yerlerini ziyaret etmiştir. Özellikle Gelibolu yarımadasına savaşın yapıldığı yerleri görmek, şehitlikleri gezmek, tarihi öğrenmek amacı ile düzenlenen turlar büyük ilgi çekmektedir. Çanakkale savaş alanları Türk ve Dünya turizmi için oldukça önemli olmasının yanı sıra bir hoşgörü anlayışının sergilendiği, savaş zamanında dost ve düşman olarak nitelendirilen tarafların günümüzde acılarını birlikte paylaştıkları bir mekândır (Kızıllırmak vd., 2015: 1201-1202).

5.2. Sinop Tarihi Cezaevi Müzesi

1214 yılında Selçukluların Sinop’u fethetmesinden sonra yapılan Sinop kalesi iç surları 1560 yılından itibaren zindan olarak kullanılmıştır. Sinop cezaevi ise 1882 yılında Mutasarrıf Veyssel Paşa tarafından yaptırılmıştır. Tarihi cezaevi kuzey-güney konumlu, U planlı ve 28 koğuştan oluşan bir yapıdır. 1996 yılından itibaren boşaltılarak Kültür ve turizm Bakanlığı’na devredilmiştir. 2000 yılından itibaren ziyarete açılan cezaevinin restorasyonunun yapılması ve bir kültür kompleksi haline dönüştürülmesine yönelik çalışmalar devam etmektedir. 2017 yılında Sinop tarihi cezaevini 177.096 kişi ziyaret etmiştir (kulturportali.gov, 2019). Yoğun ziyaretçi sayısının sebepleri olarak; edebiyat ve siyaset alanlarında ünlü kişilerin burada hapis yatmaları ve günümüze kadar birçok sinema filmine ve dizilere ev sahipliği yapması nedeniyle insanlarda uyandırdığı merak duygundan kaynaklandığı söylenebilir.

5.3. Ulucanlar cezaevi

1925 yılında umumi hapisane olarak inşa edilen cezaevi 11 koğuştan oluşmaktadır. 2006 yılında boşaltılan cezaevi, 2009 yılında restorasyon çalışmaları ile müzeye dönüştürülmek üzere Altındağ belediyesine devredildi. Restorasyon çalışmaları 2010 yılında tamamlandı ve 2011 yılında müze olarak hizmete girdi. Açıldığı günden 2017 yılına kadar yaklaşık bir milyon kişi ziyaret etmiştir (ulucanlarcezaevimuzesi.com, 2019). Tarihi cezaevinde birçok öğrenci liderleri, siyasetçi, yazar ve şair mahkûm olarak bulunmuştur Ulucanlar Cezaevi aynı zamanda tanınmış kişilerin idamlarına da sahne olduğu için, Türkiye’nin yakın siyasi tarihi açısından da önem taşımaktadır (Çetinsöz, 2017: 362).

5.4. Sarıkamış

Sarıkamış, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Erzurum-Kars illeri arasında yer almaktadır. I. Dünya Savaşı esnasında, 1915 yılında, Enver Paşa komutasındaki Türk Ordusunun kış taarruzu için aşmak istediği Sarıkamış Allahuekber Dağlarında, kimi kaynaklara göre 60 bin, kimi kaynaklara göre ise 90 bin Mehmetçik soğuktan donarak şehit olmuştur. Bu talihsiz olayda şehit olan askerlerimiz anısına Kars-Sarıkamış karayolu üzerinde yaptırılan "Şehitler Anıtı" Sarıkamış'ın yakın tarihimizdeki acı ve unutulmaz izlerini yansıtmaktadır (Öztürk, 2016: 32). Çolak, 2006 göre Sarıkamış, Eksi 40 dereceye düşen dondurucu soğuğa ve açlığa rağmen Türk askerinin mücadele verdiği yer olarak hafızalarda yerini almıştır.

5.5. Başkomutan Milli Parkı

Kurtuluş Savaşı'nın son aşamasını temsil eden Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin ve yaşandığı alanların Türk Milleti açısından büyük bir anlamı bulunmaktadır. Kocatepe ve Dumlupınar savaş alanları tarihi mekanlar olmanın ötesinde bir milletin uyanışını ve küllerinden yeniden doğuşunu temsil etmektedir (Alaeddinoğlu ve Aliğaoğlu, 2007: 216).

Büyük Taarruz, Kurtuluş Savaşı sırasında Türk Ordusu'nun Yunan kuvvetlerine karşı başlattığı genel saldırıdır. Afyon Cephesi, savunmanın en yoğun olarak gerçekleştiği bölge olarak ifade edilmektedir. Türk ordusu ilk kez taarruza geçeceği bir savaş olarak kurtuluş mücadelesinde yerini almaktadır. 26 Ağustos sabahı Büyük Taarruz başlamıştır. 27 Ağustos'ta Afyon Cephesi çökmüş, 30 Ağustos'a kadar savaş devam etmiştir. 30 Ağustos'ta Yunan Ordusu, Dumlupınar'da kuşatılmıştır. Tarihe Başkomutan Meydan Savaşı adıyla geçen savaşın ertesi günü 31 Ağustos itibarıyla Yunan ordusu savaş meydanını terk etmiştir (Kılıç ve Akyurt, 2011: 219)

5.6. Anıtkabir

Anıtkabir, Türk Kurtuluş Savaşı'nın ve inkılaplarının önderi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün, Ankara Anıttepe'de (eski adıyla Rasattepe) bulunan anıt mezarıdır. Anıtkabir projesinin belirlenmesinden sonra, ilk aşamada kamulaştırılma çalışmaları yapıldı ve 9 Ekim 1944 tarihinde yapıma başlandı. Anıtkabir'in inşası 9 yıllık bir sürede 4 aşamalı olarak 1953 yılında tamamlandı (anıtkabir.com., 2019)

Giriş yolunun iki yanı aslan heykelleri ve meşalelerle süslüdür. Zafer alanı, yolu asıl anıta bağlayan bölümdür; çevresinde sekiz kule bulunmakta ve her bir kuleye Kurtuluş Savaşı ile ilgili bir isim verilmiştir. Yirmi metre yükseklikte ve otuz metre genişlikteki şeref salonunun gerisindeki pencerenin önünde lâhit yer almaktadır. Atatürk'ün asıl mezarı, bu simgesel lâhdin tam altında bulunmaktadır. Anıtkabir için yapılan kabartma ve heykellerin konuları, Atatürk'ün hayatından, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet tarihinden seçilmiştir (Taylak, 1998: 56). Anıtkabir'i 2018 yılında 6.581.232 kişi ziyaret etmiştir. Dolayısı ile Anıtkabir Türkiye'deki önemli hüznün turizmi destinasyonlarından biridir.

5.7. Dolmabahçe sarayı

T.C. Cumhurbaşkanlığı bünyesindeki Milli Saraylar İdaresi Başkanlığına bağlı Dolmabahçe Sarayı, otuz birinci Osmanlı padişahı Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından yaptırılmıştır. 45.000 m²lik kullanılır döşeme alanı, 285 odası, 43 salonu, 68 tuvaleti ve 6 hamamı vardır. Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1927-1938 yılları arasında İstanbul'daki çalışmalarında Dolmabahçe Sarayı'nı

kullanmış ve 10 Kasım 1938 yılında burada vefat etmiştir. 1926-1984 yılları arasında protokol ve ziyarete kısmen açık olan Dolmabahçe Sarayı, 1984 yılından itibaren “müze-saray” olarak geziye açılmıştır. Dolmabahçe Sarayı 2018 yılında yaklaşık bir milyon ziyaretçi sayısına ulaşmıştır (millisaraylar.gov., 2019).

6. Sonuç ve Öneriler

Hüzün turizmi uluslararası ve ulusal alanyazında gelişen ve hızla popülerliği artan bir alternatif turizm çeşididir. Keder turizmi (dark tourism, thanatourism, black tourism, black spot) ölüm, felâket ve yokluk ile ilgili turizm şekli olarak 1990’lı yıllarda, Lennon ve Foley tarafından ortaya konmuş bir turizm çeşididir. Araştırmacılar keder turizminin tanımını şöyle yapmaktadırlar: “Gerçek ve ticari hale getirilmiş ölüm ve yıkım unsurlarının sunumu ve tüketimidir (Aliğaoglu, 2008: 90)

Uzak ya da yakın geçmişte meydana gelen, ölüm ve üzüntüyü çağrıştıran maddi ve manevi unsurların turistik ürün olarak sunulmasını ifade eden hüzün turizmi, katılımcı sayısı açısından günümüzde milyonlarla ifade edilmektedir. Şüphesiz ki, medeniyetler beşiği konumunda olan, sayısız medeniyetlerin kurulup, yıkıldığı, zengin tarihi ve kültürel varlıkları ile Türkiye hüzün turizmi açısından büyük bir potansiyeli barındırmaktadır. İster milli tarihimiz bakımından, isterse ortak insanlık tarihi bakımından ülkemiz, ölümle ilgili hüzünlü ve kederli birçok tarihi vakaya şahitlik etmiştir. Bu durum ülkemizi hüzün turizmi bakımından çok önemli bir kaynak konumuna getirmektedir (Öztürk, 2016: 98).

Satış ve pazarlama çalışmalarının çeşitlendirilmesi ve arttırılması ile daha fazla yerli ve yabancı turistlere ulaşmak için çok sayıda ve etkin iletişim araçları kullanılmalıdır. Yılın her dönemi seyahatlerin düzenlenebileceği hüzün turizminin geliştirilmesi için ulusal ve uluslararası tanıtımlar arttırılması gerekmektedir.

Türkiye’de hüzün turizminin tanıtılması için seminerler, konferanslar düzenlenmeli, devlet, özel sektör ve STK’lar tarafından hüzün turizmi konulu toplantılar organize edilmelidir. Böylelikle Türkiye’nin ve diğer ülkelerin sahip olduğu hüzün turizmi değerleri yerel halk ve turizm paydaşları ile paylaşarak, hüzün turizmi bilinirliği arttırılabilir.

Ülkemizde önlisans, lisans ve yüksek lisans düzeyinde turizm eğitimi veren okulların alternatif turizm dersi kapsamında hüzün turizminin anlatılması hüzün turizmi bilincinin artmasını sağlayabilir.

Yerli turistlere hizmet veren seyahat acentaları ve tur operatörleri hüzün turizmi merkezlerine turlar düzenlemeli, internet sitesi, görsel basılı tanıtım araçları ve sosyal medya hesaplarında hüzün turizmini tanıtmaya yönelik tutundurma faaliyetleri düzenlemelidir.

Türkiye turizminde alternatif turizmi ürünü olarak hüzün turizmi pazarlanması hususunda yeni ve etkin pazarlama stratejileri geliştirilebilir.

Hüzün turizmi kapsamında yabancı turistlerin ülkemize çekilmesi için devlet kurumları ve tur operatörleri tarafından öncelikle ülkemize en çok turist gönderen ülkeler başta olmak üzere ülkemizin hüzün turizmi değerleri çeşitli programlarla turistlerin yaşadığı yerde tanıtım çalışmaları yapılabilir.

Kaynakça

1. Akoğlan Kozak, M. ve Bahçe, A. S., (2009). Özel İlgi Turizmi, Detay Yayıncılık, Ankara.
2. Alaeddinoğlu, F. ve Aliağaoğlu, A., (2007). Savaş Alanları Turizmine Tipik Bir Örnek: Büyük Taarruz ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18 (2), 215-225.
3. Albayrak, A., (2013). Alternatif Turizm, Detay Yayıncılık, Ankara.
4. Aliağaoğlu, A., (2008). Savaş Alanları Turizmi İçin Tipik Bir Yer: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı, *Millî Folklor*, 20 (78), 88-104.
5. Alili, M., (2017). Avrupa'daki ve Türkiye'deki Hüzün Turizmi Destinasyonlarının Karşılaştırması Üzerine Teorik Bir Çalışma, *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 37-50.
6. anitkabir.com., (2019), <https://www.anitkabir.com.tr/>, Erişim Tarihi: 28.03.2019.
7. Ashworth, G., (1993). Culture and Tourism: Conflict or Symbiosis in Europe?, (Editör: W. Pompl, P. L.) *Tourism in Europe: Structures and Developments*, Wallingford: CAB INTERNATIONAL, p. 13-35.
8. Beech, J., (2000). The Enigma of Holocaust Sites As Tourist Attractions-The Case of Buchenwald, *Managing Leisure*, 5 (1), 29-41.
9. Blom, T., (2000). Morbid Tourism-A Postmodern Market Niche With An Example from Althorp, *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 54 (1), 29-36.
10. Çetinsöz, B. C., (2017). Karanlık (Dark) Alanları Ziyaret Eden Yerli Turistleri Motive Eden Etmenler: Ankara Ulucanlar Cezaevi Müzesine Yönelik Bir İçerik Analizi, *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 18-20 Mayıs 2017, Alanya.
11. Dann, G. M., (1995). Tourism: The Nostalgia Industry of the Future, (Editör: Theobald, W.) *Global Tourism: The Next Decade*, Oxford: Butterworth Heinemann, p. 55-67.
12. Dunkley, R., Morgan, N. ve Westwood, S., (2011). Visiting the Trenches: Exploring Meanings and Motivations in Battlefield Tourism, *Tourism Management*, 32 (4), 860-868.
13. Foley, M. ve Lennon, J. J., (1996). JFK and Dark Tourism: A Fascination With Assassination, *International Journal of Heritage Studies*, 2 (4), 198-211.
14. Fonseca, A. P., Seabra, C. ve Silva, C., (2015). Dark Tourism: Concepts, Typologies and Sites, *Journal of Tourism Research & Hospitality*, 2.
15. Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C., (2008). Turistik Ürün Çeşitlendirmesi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
16. Jones, A., (1992). „ (1992). Is There A Real 'Alternative' Tourism, *Tourism Management*, 13 (1), 102-103
17. Kang, E.-J., Scott, N., Lee, T. J. ve Ballantyne, R., (2012). Benefits a Visiting A 'Dark Tourism' Site: The Case of the Jeju April 3rd Peace Park, Korea, *Tourism Management*, 33 (2), 257-265.
18. Kaya, O., (2006). Ölüm Turizmi: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı'nı Ziyaret Eden Turistlerin Ziyaret Motivasyonlarını Anlamaya Yönelik Bir Araştırma ve Sonuçları, Yüksek Lisans, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
19. Kelman, I. ve Dodds, R., (2009). Developing A Code of Ethics for Disaster Tourism, *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 27 (3), 272-296.
20. Kılıç, B. ve Kurnaz, A., (2010). Alternatif Turizm ve Ürün Çeşitliliği Oluşturmada Ekolojik Çiftlikler: Pastoral Vadi Örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 39-56.
21. Kılıç, B. ve Akyurt, H., (2011). Destinasyon İmajı Oluşturmada Hüzün Turizmi: Afyonkarahisar ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 10 (1), 209-232.
22. Kızılırmak, İ., Alrawadieh, Z., Küçükali, S. ve Atsız, O., (2015). Çanakkale'de Düzenlenen Anzak Tur Programlarına Yönelik Bir İçerik Analizi. 16. Turizm Kongresi, 12-15 Kasım 2015. Çanakkale.

23. Köseoğlu, A., (2019). Hüzün Turizmi Kapsamında Çanakkale Savaşlarının Turizm Ekonomisine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
24. Krakover, S., (2005). Attitudes of Israeli Visitors Towards the Holocaust Remembrance Site of Yad Vashem, (Editör: G. Ashworth, R. H.) *Horror and Human Tragedy Revisited: The Management of Sites of Atrocities for Tourism*, Sydney: Cognizant Communication Corporation, p. 108-117.
25. kulturportali.gov, (2019), <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sinop/gezelecekler/tarihi-cezaevi>, Erişim Tarihi: 04.04.2019.
26. Kurnaz, H. A., (2013). Hüzün Turizminin İç Turizme (İç Turizm Talebine) Etkisi: Çanakkale Örneği Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çanakkale.
27. Lennon J. ve M. Foley, (2000). *Dark Tourism: The Attraction of Death and Disaster Continuum*, London.
28. Logan, W. ve Reeves, K., (2008). *Places of Pain and Shame: Dealing With 'Difficult Heritage'*, Routledge, London.
29. Miles, W. F., (2002). Auschwitz: Museum Interpretation and Darker Tourism, *Annals of tourism research*, 29 (4), 1175-1178.
30. millisaraylar.gov., (2019), <http://www.millisaraylar.gov.tr/saraylar/dolmabahce-sarayi>, Erişim Tarihi: 29.03.2019.
31. Mısırlı, İ., (2018). *Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü*, Ankara: Detay Yayıncılık.
32. Newman, M. ve Bristow, R., 2004, *Myth Vs Fact: An Exploration of Fright Tourism*, *Proceedings of the 2004 Northeastern Recreation Research Symposium*.
33. Oriade, A. ve Evans, M., (2011). *Sustainable and Alternative Tourism*, (Editör: Robinson, P., Heitmann, S. ve Dieke, P.) *Research themes for tourism*, UK, Wallingford: CABI Publishing, p. 69-86.
34. Öztürk, A., (2016). Hüzün Turizmi Katılımcılarının Kişilik Özellikleri, Motivasyonları ve Memnuniyetleri Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
35. Prentice, R., (1993). *Tourism and Heritage Attractions*, Routledge, London.
36. Prince, S. ve Ioannides, D., (2017). Contextualizing The Complexities Of Managing Alternative Tourism At The Community-Level: A Case Study Of A Nordic Eco-Village, *Tourism Management*, 60, 348-356.
37. Rojek, C., (1993). *Ways of escape: Modern transformations in leisure and travel*, Macmillan, London.
38. Seaton, A. V., (1996). Guided By The Dark: From Thanatopsis to Thanatourism, *International Journal of Heritage Studies*, 2 (4), 234-244.
39. Seaton, A. V., (1999). War and Thanatourism: Waterloo 1815-1914, *Annals of tourism research*, 26 (1), 130-158.
40. Sharpley, R. ve Stone, P. R., (2009). *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*, Channel view publications, Bristol.
41. Slayton, L. S., (2006). Ground Zero-Tragedy, Terror, and Grief Tourism, *Mart*, 6, 2016.
42. Stone, P. R., (2005). Dark Tourism—An Old Concept In A New World, *TOURISM, The Tourism Society*, 20 (25), 20.
43. Stone, P. R., (2012). Dark Tourism and Significant Other Death: Towards A Model of Mortality Mediation, *Annals of tourism research*, 39 (3), 1565-1587.
44. Tarlow, P., (2007). *Dark Tourism—The Appealing 'Dark' side of Tourism and More*, (Editör: Novelli, M.) *Niche tourism*, London: Routledge, p. 61-72.
45. Taylak, M., (1998). *Etnografya'dan Anıtkabir'e*, Kültür Yayınları, Ankara.
46. ulucanlarcezaevimuzesi.com, (2019), <https://www.ulucanlarcezaevimuzesi.com/default.asp?page=icerik&id=27>, Erişim Tarihi: 10.04.2019

47. UNWTO, (2008), Understanding Tourism: Basic Glossary, <http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/glossaryenrev.pdf>, Erişim Tarihi: 20.11.2018.
48. Walter, T., (2009). Dark Tourism: Mediating Between The Dead and The Living, (Editör: Stone, R. S. P. R.) The darker side of travel: The theory and practice of dark tourism, Bristol: Channel View Publications, p. 39-55.
49. Warner, J., (1999). North Cyprus: Tourism and the Challenge of Non-Recognition, Journal of Sustainable Tourism, 7 (2), 128-145.
50. Weaver, D. B., (2006). Sustainable Tourism: Theory And Practice, Routledge.
51. Yan, B.-J., Zhang, J., Zhang, H.-L., Lu, S.-J. ve Guo, Y.-R., (2016). Investigating The Motivation-Experience Relationship in A Dark Tourism Space: A Case Study of The Beichuan Earthquake Relics, China, Tourism Management, 53, 108-121.
52. Yıldız, Z., Yıldız, S. ve Aytemiz, L., (2015). Kara Turizm, Terör Turizmi ve Türkiye Potansiyeli, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 4 (2), 390-407.

BÜTÜNLEŞİK KIYI ALANLARI YÖNETİMİ AÇISINDAN MARMARA BÖLGESİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hakan KAYA ¹ , Cem GAZİOĞLU ²

¹ Dr. Beylikdüzü Belediyesi, Beylikdüzü / İSTANBUL.

² Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü, Vefa – Fatih / İSTANBUL.

Yönetim

Dünya’da olduğu gibi Türkiye de BKAY (Bütünleşik Kıyı alanları Yönetimi) oldukça yeni ve sürekli gelişen bir kavramdır. Marmara Bölgesi özelinde ve bu bağlamda ülkemizde BKAY ile ilgili sorunlar Yönetim, Mevzuat, Planlama olarak üç ana başlık halinde sınıflandırılabilir. Yönetim, Mevzuat, Kıyısız gelişme, Planlama bağlamındaki alt maddeler ise, Akademik ve Uygulama Araştırmaları, Bilgi Toplama ve Yönetimi (Uzaktan Algılama, CBS ve e Devlet), Özel Koruma Alanları, Kıyı Çevresinin Korunması, KAY (Kıyı Alanları Yönetimi) Araçları, Eğitim ve küresel problemler olarak sınıflandırılabilir. Bunlara ek küresel çevre sorunlarının bir sonucu olarak kıyılar üzerinde çeşitli baskılar söz konusudur ve “Kıyı Sorunlarının Uluslararası Boyut” olarak sınıflandırılmaya dâhil edilmiştir.

Ülkemizde kıyı alanlarına ilişkin yönetim için özel bir kurumsal yapı bulunmamaktadır. Çeşitli bakanlıklar bünyesinde (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Bayındırlık İskân Bakanlığı, vb.) bünyelerinde bulunan kıyı şube müdürlükleri vb. doküman sınıflandırması gibi dar çerçeveli görevler ifa etmekte olup yetki ve sorumlulukları sınırlıdır. Kıyı Alanlarına ilişkin karmaşanın arkasında kıyı alanlarında yetkileri birbiri ile örtüşen, çatışan ve yetki adına aralarında boşluklar oluşmasına neden olan çok sayıda kurumun varlığıdır. Kıyı bölgeleri ile ilgili olarak sayısız kurum ve kuruluş ve bir o kadar yasal düzenleme bağlamında yetki boşluklarının en az çatışmalar kadar yaygın olarak rastlanması tesadüfî değildir. Kıyılarımızın “Kamu Yararına” korunmasına ilişkin yetki ve görev kargaşasının temelinde, farklı amaçlarla kurulan merkezi ve yerel kurumların sorumluluk alanlarının tam hâkimiyet sağlayacak alt yapılarının bulunmamasının yansısı ilgili paydaşların arasındaki eşgüdümün sağlanamayışıdır. Koruma amaçlı kararlar, taleplerin yönetimindeki kullanma amaçlı kararlar ile etkisizleştirilmektedir. Birbiri ile hiyerarşik olarak bağlantılı olamayan bu kurumlar gerek yetki gerekse sorumluluk adına sürekli bir çatışma halinde olması özünde kıyı alanlarının bütünleşik bir felsefe ile yönetilmesini imkânsız kılmaktadır. Üst çatının bulunmaması kurumsal yapıda karmaşa ya da çok başlılık eşgüdüm sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Merkezi idareden başlayarak aşağıya doğru bölgesel ve yerel düzlemlerde eşgüdüm eksikliği mevcuttur. Marmara Bölgesi gibi kıyı ile ilgili her türlü problemin birbirinden bağımsız ve/veya birlikte etkili olduğu bir başka kıyı bölgesi Dünya üzerinde bile sınırlı sayıda vardır. Yukarıda açıklanan yönetim zafiyeti sadece ulusal düzlemde yaşanmamaktadır. Özellikle dar geçişleri ihtiva eden bir Türk Boğazlar Sisteminin bölgede varlığı, üzerindeki deniz ticaretinin yoğunluğu ve uluslararası tanınan özerkliği, bölgede hâkim olan büyük sermaye sahibi uluslararası ticaret aktörlerinin varlığı, 30 milyona yaklaşan nüfusun varlığı, Dünya üzerinde sayılı aktif fay zonlarından biri olan Kuzey Anadolu Fay Zonunun bölgeyi boydan boya kat etmesi, sosyo ekonomik talepler, gibi pek çok problem bütüncül bir yaklaşıma sahip bir üst çatıyı gerekli kılmaktadır.

Türkiye’de yerel yönetimler, merkez karşısında güçsüz ve etki altında olduğunun bir tezahürü olarak çalışma bölgesi olan Marmara Bölgesi’nde gerçekleştirilen tespitlerde de görülmüştür. Bölge, ülkede üretilen toplam katma değerın %60 ını tek başına sağlayarak ülke ekonomisine katkı sağlayan bir güç merkezi olmasına rağmen merkez yönetimden gerekli desteği alamamaktadır. Merkezi yönetimlerin karar alma, bütçe oluşturma ve harcama, kaynak yaratma ve işbirliği vb. konularında yetkilerini yerel yönetimlerle paylaşma isteğinde değildir. Zaten böyle bir talepte yoktur. Mali yükümlülükler ve gelirler (vergi, harç, vb.) kanunla düzenlendiğinden, yerel yönetimlerin vergi koyma yetkisine sahip bulunmaması, merkezi idarenin inisiyatif ve etkinliğini yerel yönetimlerde sürdürmesine neden olmaktadır. Günümüz çevre projelerinde “kirlenen öder” felsefesi her kesimden destek görmektedir. Ancak çevre projelerinde kirlenenin ne kadar miktar ve süreyle kime ödeyeceğine ve kaybedilen

değerlerin yerine koyulup koyulamayacağına ilişkin yerel yönetimlerin söz sahipliği raportörlükten öte değildir.

Ülkemizde kıyı alanlarının yönetimine ilişkin sınırlı sayıda proje yapılmasıyla birlikte ülkesel veya bölgesel düzeyde bir KAY master planı veya temel bir programın hazırlanamamış olması merkezi olduğu kadar yerel yönetimlerce KAY' ne ilgiyi sınırlı tutmaktadır. Artan oranda kırsal göçlerin ağırlıklı olarak merkez illere yönelmiş olmasının yanı sıra kıyı bandı da yoğun göç almaktadır. Zaman içinde kıyılar üzerindeki talepler daha da artacak ve KAY felsefesinin temelinde yatan sürdürülebilirlik kavramının daha zor takip edilmesine neden olacaktır. Ülke kalkınmasında yakın zamana kadar temel dürtülenme nasıl olursa olsun şeklinde idi, ancak artan kalkınmışlık düzeyi artık ülkenin, bölgenin, yerelin kalkınmasının temellerinde çevresel unsurlar ile çatışmamak, kullanımın devamının sağlanması gibi yatırımlar için daha zorlayıcı şartları talep etmektedir. Geçmişe oranla halkın katılımı daha fazla olup genel yönelim anket araştırmalarından da görüldüğü gibi evrensel değerler çerçevesindedir. Bu nedenle kıyı alanlarında sürdürülebilir gelişmenin sağlanması için "Bütünleşiklik" felsefesi, KAY modelleri için öncelikli olarak hazırlanacak programlara (ülke, bölge ve yerel) kademeli olarak yansıtılmalıdır. Yerel yönetimlerin son yıllarda ön plana çıkmasına ve daha fazla sorumluluk talep etmesine hatta yerel halkın ilgili programlara daha fazla katılımının sağlanmasına rağmen, bürokrasi geniş halk kütlelerinin katılım ve taleplerinin aksettirileceği modellere gerekli dürtülenmeye uzaktır. Hiyerarşik yapılarını aynen koruyan merkezi bürokrasinin hizmet sisteminde "halkın doğrudan katılımına" gerekli desteği sağlayacak örgütlenme felsefesine henüz sahip değildir.

Yerel yönetim teşkilatımızın hantal yapısının varlığı yadsınamaz bir gerçekliktir. Belediyeler dışındaki il özel idaresi, köyler ve mahalli İdari Birlikleri özellikle bürokratik açıdan oldukça karmaşık ve ağır bir yapıya dönüşmüşlerdir. Hantal teşkilat yapısının arkasında, yerel yönetimler ile merkezi yönetim arasında katmanlı bürokratik yapı bulunmaktadır. 2009 yılında alınan bir kararla büyükşehirlerde ve ilçelerde özel İdareler ile ilçelerdeki sivil Savunma müdürlüklerinin kapatılması bu yönde atılmış önemli bir adımdır. Benzer bir uygulamanın il bazında da gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bürokrasimizde en yukarıdaki son söz sahibi olması gerektiği algısı, yalın ülke gerçekliği olarak anket sonuçlarında teyit edilmektedir

Son yıllarda ardı ardına çıkartılan kanunlara rağmen Türkiye'de yerel demokrasinin ve yerel katılımın arttırılması adına yerel yönetimlerin yetkileri daha da arttırılmalı ve daha fazla özerk bir yapı kazandırılmalıdır. Bunları denetleyen kuruluşlar, siyasi etkiden tam bağımsız denetim kurumları olmalıdırlar.

Türkiye kuzey Avrupa ülkelerinde ki gibi profesyonel ve bağdaşık, güney Avrupa ülkelerinde olduğu gibi de müşteri anlayışının ağırlıklı olduğu, merkezi hükümet üzerinde etkin olduğu bir modeli hayata geçirmelidir. Türkiye'nin hiyerarşik teşkilat yapısı bu hedefler ışığında kendi özgün modelini geliştirerek yeniden düzenlenmelidir.

Mevzuat

Ülkemizde yerel yönetimleri ilgilendiren başta imar uygulamaları olmak üzere pek çok kanun, yönetmelik ve uygulama oluşturulmakla birlikte beklentiler tam karşılanamamış ancak önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Geldiğimiz noktada BKAY açısından gerek kanunlar bazında gerek uygulama bazında henüz istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Geçmişten günümüze kadar kıyı ile ilgili karşıma çıkan belli başlı kanunlara göz attığımızda yerel yönetimlerin kıyı alanlarının bugüne gelmesinde ne gibi rolü olduğunu daha iyi anlayabiliriz. Geçmişten günümüze çıkartılan kanunlarla hep bir ilerleme sağlanmış, ancak günümüzde hala bütünleşik kıyı alanları yönetimi kavramı üniversitelerin çalıştığı kavramdan öte bu kanunların içinde pek yerini bulamamıştır.

Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi belediye, kıyı ve imar kanunlarının içinde net olarak yer alması ile birlikte yerel yönetimlerinde etkinliğinin daha net bir şekilde ortaya çıkacağını düşünüyoruz.

Türkiye örgütlenme yapısı hiyerarşik model ile yukarıdan aşağıya doğrudur. Bu bağlamda kıyı alanları ile ilgili planlama kararlarında eskiden olduğu gibi bugün de merkezi idarenin etkisi görülmektedir. Uygulamada da merkezi idarenin yerel yönetimlerin zaten sınırlı olan KAY planlarına müdahil olduğu tespit edilmiştir. Sayısız kurum kıyılarla ilgili yatırımlarda söz sahibidir. Ülkemiz kıyı alanlarının yönetimine ilişkin bir yönetim mekanizmasının bulunmaması yanı sıra bir yasal düzenlemeye de sahip değildir. Yasalar ve kanun hükmündeki kararnamelerle farklı kurumlara verilen görev, yetki ve sorumluluklar kıyı alanlarını kapsayacak şekilde yorumlanmaktadır. Çok sayıda yasa, yönetmelik ve uygulamalar, hiyerarşik açıdan birbirinden hem düşeyde hemde yatayda farklı konumda yer alan kurum ve kuruluşun birbiri ile süregelen çatışma, örtüşmeye sebebiyet verdiği gibi arada geniş boşlukların oluşmasına da imkân sağlanmakta olup bütüncül bir yaklaşım söz konusu değildir. Bütüncüllüğü sağlayacak bir üst çatı kurulmalıdır.

Türkiye dünya üzerinde ilk kıyı kanununa sahip birkaç ülkeden biri olmuştur. Ancak kanunun daha başlangıcında yapılan bazı katı tanımlar nedeni ile uygulanabilirliği zamana yayılmıştır. Söz konusu problemlerin çözümü için “kıyı kanunu” adres olmaktan uzak sadece kıyı alanları ile ilgili olup, kıyı kenar çizgisinden itibaren yapı yaklaşma sınırı olan 50 metre genişliğindeki kıyı kuşağındaki mülkiyet ve arazi kullanma ilişkilerini düzenleyen, amacı ve kapsamı dar bir düzenlemedir. Kanunun hazırlanmasında çok fazla kurumun yetkili ve sorumlu kılınması aynı zamanda kıyılar üzerine bir otorite boşluğu doğurmuştur. Zaman içinde çeşitli geliştirmelere maruz kalmasına rağmen kıyı kanunu henüz tam anlamı ile kapsayıcı olmayıp geliştirilmesi gerektiği birebir yapılan yetkili görüşmeleri ve anket çalışmalarında özellikle ortaya konmuş bir gerçekliktir. Kanunun kıyı bölgesi tanımının salt metreler ile ifade bulması ve bir coğrafi tanım olmaması ise belki kanunun ruhunu etkileyen en önemli unsurdur. Kıyı kanunda yer alan kıyı alanları kavramı metreler ile ölçülen alanlar olmaktan çıkılarak jeomorfolojik ölçütlere göre Türkiye kıyılarının tamamı için belirlenmesi, doğal denge ile daha uyumlu planların, yatırımların ve uygulamaların üretilmesini sağlayacaktır. Son yıllarda geliştirilen mevzuatlar bağlamında yerinden yönetim ilkesi felsefe olarak benimsenmiş olmasına rağmen, gerekli olan düzenlemeler merkez tarafından henüz yapılmamıştır. Hemen hemen hiçbir yerinden yönetim mekanizmasına “halkın doğrudan katılımı” hala sağlanabilmiş değildir. Bu konudaki düzenlemeler çok kısıtlı alanlarda katılıma olanak vermekte olup katılım sağlamaya, bilgi edinmeye, paylaşmaya, vb. gelişmiş toplumların yönetim mekanizmalarının olmazsa olmazları olan konulara ilişkin yasal mekanizmalar yetersiz, sağlıklı olduğu gibi örgün bir yapılması da yoktur.

Merkezi idare tarafından bazı kurumlara tanınan özerk bazı yetkilerin sonuçlarının somutlaşmış uygulamalarına kıyılarda rastlanmaktadır. Özellikle turizm salt güneş-kum-deniz üçgenine hapseden anlayışın bir tezahürü olarak geliştirilen “Turizm Teşvik Kanunu” BKAY’ nin özgün tüm felsefelerine aykırı unsurları içermekte olup kıyıları kamunun malı olmaktan çıkmıştır. Söz konusu kanunun özünde turizm geliştirmek adına yerel unsurlar (yerel yönetim, STK, halk, vb.) süreç dışında tutulmaktadır. Benzer bir yetki Toplu Konut İdaresi Başkanlığında (TOKİ) vardır. Toplu konut alanları üretme veya gelir sağlamak gibi hedefler ile kamuya ait olan tüm alanlarda bölgenin hali hazır planlarına aykırı olabilen yatırımlara gidebilmektedir.

Kıyı alanlarında deniz, sulak alan ve karadan oluşan bölgelerde yönetim ölçüt ve esasları için belirleyici bir yasal düzenleme olmadığı gibi uygulama alanında da yetki ve sorumlulukların organize edilmek adına yönlendirici merkezi, bölgesel ve/veya yerel bir

kurum(lar) ve mevzuatın bulunmaması yönetim adına bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zaman içinde yerel demokrasinin güçlenmesi ve gelişmesiyle birlikte, yerel yönetimlerin yetkisi artacak, merkezi otoritenin etkisi zamanla azalacaktır veya böyle bir gelişim olmalıdır. Kanunlarda az dahi olsa bir ilerleme sağlansa bile kanunların başlangıçta tanımlanmış yapısı nedeni ile bilimsel bir bakış açısından daha çok bürokratik bir ruh taşıması en büyük problemdir. Getirime karşı savunma mekanizmasının zayıf olması bir diğer önemli kusur olarak karşımıza çıkmaktadır. Arttırılacak yetkilendirme ile yerel yönetimler zaman içinde artan nitelikleri ile kıyılar içinde yetki önceliğine sahip olmalıdır.

Ülkemizde özellikle çalışma sahamızdaki büyükşehir belediyeleri sınırlarında, bütünsel kıyı alanları yönetimi açısından yapılacaklar oldukça azdır. Çünkü zamanında gelişen çarpık yapılaşma, kıyı alanları yönetiminde bir kopukluğa neden olmuştur. Bu da kıyı alanlarının denizden daha fazla yararlanmasında en büyük engel gibi görülmektedir. Doğal ortamı bozulan ve şehirleşme etkisi hâkim olan bölgelerde “kentsel dönüşüm” fikri artarak önem kazanmaktadır. Bütünsel bir yaklaşım ile iyileştirme ve ıslah etme felsefesinin KAY planlarına aksettirilmesi önündeki ekonomik engelleri ortadan kaldırmak üzere genel bir çevre kuralı olan “kullanıcı-kirleten öder” mantığı kıyı planlarında kullanılabilir. Türkiye’nin daha hızlı gelişmesini sağlayacak yollardan biri de bir deniz ülkesi olan Türkiye’nin denizleri ile iç kısımdaki karasal alanları bütünlendirebilmektir. Marmara Denizi kıyıları ülkemiz kıyıları arasında getirimi her bakımdan en yüksek kıyılar olarak not edilmiştir.

İkincil konutlar, sadece yerel yönetimler açısından değil aynı zamanda kıyı alanları içinde oldukça önemli bir problemdir. İkincil konutlara gerek merkezi gerekse yerel yönetimlerin bakış açısı çelişkiler içermektedir. İkincil konutların en büyük etkisi nüfus üzerindeki planlamada kendini hissettirmektedir. Kış-yaz nüfusu arasındaki fark oldukça yüksek olabilmektedir. Merkezi yönetim yerel yönetimlere gerekli olan ekonomik, politik vb. desteği nüfus sayılarının belirlendiği “Adrese Dayalı Nüfus Sayım Sistemi” ne göre verecektir. Oysaki yerel hizmetlerde süreklilik yaz-kış nüfuslarından bağımsızdır. İkincil konutların yoğun olduğu bölgelerde farklı bir yapılanma ile gerekli destek sağlanmalıdır. Diğer ikincil konut problemi ise zaman içinde kentsel gelişimin doğrultusu üzerinde yer alan ikincil konut alanlarının kentte dâhil olmasıdır. Alt yapıları sınırlı olabilen alanlar olarak gelişen ikincil konut bölgelerinin BKAY çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Islah, dönüştürme ve geliştirme ek maliyetler içeren uzun ve yıpratıcı bir süreç olduğundan yerel yönetimlerin kısıtlı seçimsel süreleri içinde, problemin kökten çözümüne imkân tanıyacak faaliyetleri gerçekleştirilmesini engellemektedir.

Kent dokuları bozulmuş, yıpranmış alanlara sahip gelişmiş ülkelerde yaygın olarak kullanılagelen “Kentsel Dönüşüm” kavramı günümüzde İstanbul başta olmak üzere karşılaştığımız bir kavram olmuştur. Siyasi olarak riskli sayılabilecek kentsel dönüşüm kavramı, esas itibarı ile tarihi ve kültürel özelliği olmayan kent dokularının daha verimli kullanılması için merkezi, yerel ve/veya özel girişimler tarafından dönüştürülmesidir.

Münhasıran belediye meclisinin yetkisine verilen kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı olarak ilan edilecek alanın; üzerinde yapı olan veya olmayan imarlı veya imarsız alanlar olması, yapı yükseklik ve yoğunluğunun belirlenmesi, etaplar halinde yapılabilmesi hususlarının yerel yönetimleri önemseyen bir yaklaşımın eseridir. Ancak ekonomik açıdan desteklenmemiş dönüşüm projeleri, mali kaynak sahibi olan kurum ve kuruluşların taleplerine göre şekillenecektir. Yerel yönetimlerin bu kapsamda güçlendirilmesi kentsel dönüşüm projelerine yerel taleplerin yansımalarının yanı sıra halkın doğrudan katılımı da sağlanabilir. Henüz kıyı alanlarını etkileyen bir kentsel

dönüşüm projesi aktif olarak söz konusu değildir. Kent dokusu bozulmuş, işlevini kaybetmiş alanlar İstanbul başta olmak üzere tüm kıyılarımızda mevcuttur. Bu projelerin kurgusunda yerel yönetimler yetki ve sorumluluk talep etmelidir.

Marmara Bölgesinde özellikle Marmara Denizi kıyılarında imar hukuku açısından yapı olarak kabul edilemeyen kıyı dolgusu, merkezi yönetimlerce olduğu kadar yerel yönetimlerce sıklıkla kullanılmaktadır. Kıyı Kanununun Uygulanmasına Dair Yönetmelikte, planların hazırlanması, incelenmesi ile doldurma ve kurutma işleminin gerçekleştirilmesi aşamalarında, ekolojik dengenin korunması, denizlerle bunların çevrelerinin ve bu çevredeki canlı hayatın olumsuz etkilenmemesinin esas olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle yapay dolgu çalışmaları, kıyıda ki kirliliği çabuk bir şekilde örtbas ettiği, geniş rekreasyon alanları yarattığı ve ticari işletme yapma olanakları sunduğu için çoğu zaman tercih unsuru olmuştur. Ancak kanunda belirtildiği üzere bu uygulamalar yapılırken ekolojik denge unsurlarına yeterince özen gösterilmediği görülmektedir. Turistik tesislerin deniz cepheleri boyunca kıyı dolgusu inşa ettirdikleri yerinde yapılan incelemelerde gözlenmiş yaygın bir uygulamadır. Yerel yönetimlerin gerçekleştirdiği dolguların planlara işlenmediği de görülmektedir. Marmara Bölgesi genelinde yetkileri sınırlı olmasına rağmen ve hatta 10.000m² ve üzerindeki dolgularda ÇED aranmasına rağmen yerel yönetimlerin dolguları onaylandığı, uygulamayı denetlediği görülmüştür. Genellikle uygulanan yöntem 10 000 m² altında bir dolgu talebi yapılmakta ve birbiri peşi sıra izinler istenerek ÇED rapor şartı ve getirdiği gerekler aşılmaktadır. Planlı veya plansız tüm dolgu alanları jeolojik, jeomorfolojik, sismik açılardan risk altında olduğu kadar kötü inşa tekniklerinin de eklenmesi ile üzerlerinde büyük faaliyetlere izin verecek kadar durağanlıklara sahip değildirlir.

Kıyısız gelişme

Kıyılar üzerinde talepler ile doğal yapı arasında bir yönetim mekanizması olarak tanımlayabileceğimiz KAY' de Coğrafya Biliminin "Beşeri Coğrafya" dalından olduğu kadar belki daha fazla olarak diğer önemli bir coğrafya kolu olan "Jeomorfoloji" dalından (biliminden) gerek kıyı kanunun üretilmesinde gerekse kıyısız düzenlemeleri içeren planlama süreçlerinde yeterince yararlanılmadığı aşikârdır. Kıyıdan faydalanmak isteyen tarafların yükselen uzlaşmazlıklarının kaynağı, kıyı kanunun jeomorfolojik unsurları içermemesindendir. Kıyı kanunda yer alan tanımlar ve kavramlar doğal ortam ile örtüşmemekte olup, doğal süreçleri durağan bir şekilde ifade eden salt hukuki bir yaklaşım ve bakış açısına sahiptir. İlgili kavramlar jeomorfoloji bilimi ışığında yeniden değerlendirilmelidir.

Kanunda esas vurgu kıyı kenar çizgisinin belirlenmesine yapılmıştır oysa jeomorfolojik açıdan vurgunun kıyı kavramına yapılması gerekmektedir. Söz konusu jeomorfolojik bakış açısı aynı zamanda doğal süreçlere zaman boyutunun da dâhil edildiği bütüncül bir bakış açısı da taşımaktadır. Bunun yanı sıra alçak-basık kıyıların bölümlerinin oluşmasında etki eden süreçler net olarak belirlenmeli, önkıyı, artkıyı, gibi birimler tanımlanmalıdır. Kanunda yer bulamamış olan biriktirme ve aşındırma faaliyetleri jeomorfoloji bilimi ile açıklanmalı, dalga ve akıntı gibi ağırlıklı olarak deniz ve atmosferik kuvvetlerin etkisi ile oluşan faaliyetler içinde oşinografi biliminden yararlanılmalıdır. Tanımlanacak jeomorfolojik unsurların kökenlerine göre yeniden gerçekleştirilmelidir. Özellikle kıyı kanunda yer alan kıyı alanları kavramının sabit kıyı kenar çizgisinden 100 mt olarak belirlenen uzaklığı tüm Türkiye kıyıları için jeomorfolojik ölçütler ve diğer bilimsel kriterler ile belirlenmesi gerçekleştirilmelidir (Erol, 1989). Türkiye kıyılarının jeomorfolojik özellikleri oldukça çeşitlilik içermektedir. Tüm kıyıların jeomorfolojik özellikleri belirlenmelidir.

Gelişmiş bir BKAY planı coğrafi özelliklere bağlı kalarak klimatolojik, jeomorfolojik, jeolojik vb özellikler ile uyumlu özgün ve özerk olmalıdır. Genel olarak yerel olarak

desteklenmeyen, halkın katılımını içermeyen, bölgenin jeomorfolojik gerçekliklerini dikkate almayan BKAY planının herhangi bir kıyının sorunlarına çözüm bulmasını beklememek gerekir.

Kıyı yapıları ve yatırımları konusunda ülke bazında yeterince uzmanlaşmadan söz edilememekte olup hemen hemen her mühendisin, mimarın ve/veya plancının fikir yürütebileceği bir alan olarak genel kabul görmektedir. Bunun yanı sıra doğal kaynakları kullanmak isteyen sosyo ekonomik taleplerin, kıyı yapılarının şekillenmesi üzerindeki etkisi politik süreçlerde yönetilmekte olup, her kesimin katılımına ağırlıklı olarak kapalıdır. Planlama, projelendirme, yatırım süreçleri ağır siyasi olarak yönlendirme, baskı, şekillendirme süreçlerine maruz kalmaktadır.

Planlama

Kıyılarda bir diğer önemli konu ise KAY ile havza planlaması arasındaki bir ilişkinin kurulmamış olmasıdır. 1960'larda ortaya atılan planlama anlayışı ve planlamalı yıllar, 1985'lerden sonra iyice etkinliğini yitirmiş ve günümüzde terk edilmiştir. Genel yaygın olan plansızlık KAY projelerinde de kendini hissettirmektedir. Gerçekleştirilen bir kaç KAY' ne ilişkin planlarda, eşgüdüm ve bütünleşiklikten yoksundur. Kıyı alanları gibi birbiri ile alakalı ve bağımsız pek çok parametrenin hâkimiyet sahası olan alanlarda artan sosyo ekonomik taleplerin eşgüdümle karşılanıp karşılanmayacağının belirlenmesi ve/veya yönetilmesi için planlamanın kaçınılmaz olduğu artık akademik bir gerçeklikten öte evrensel bir gelişmişlik ölçütüdür. İlgili düsturun geniş halk kitlelerince benimsenmesi ve merkezi olduğu kadar yerel yönetimlerde de aynı anlayışla davranmalarının sağlanması planlamanın temeli olmalıdır.

Yerelde geçmişten günümüze geleduran anlayışın yanında Kültür ve Turizm Bakanlığının koruma alanları (Doğal Arkeolojik ve Kentsel Sitler), turizm teşvik alanları, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ)'nin özerk imar yetkisi, Çevre ve Şehircilik, Tarım ve Orman Bakanlığının başlı başına kendisinin ve bağlısı Özel Çevre Koruma Daire Başkanlığının genel yapısı içinde öncelikli olmak üzere Ulaştırma ve Altyapı başkanlığının ikincil öncelikli olmak üzere kıyılar üzerinde daha pek çok kurum ve kuruluşun söz sahibi olması büyük bir eşgüdümü gerekli kılmaktadır. Eşgüdüm eksikliği yerel yönetimlerde yapılması planlanan yatırımları etkilemektedir. Halkın doğrudan katılımının sağlanması veya bölge ile ilgili yatırımların en azından kamuoyu desteklerinin sorgulanması planlamanın birincil basamağı olarak kabul edilmesi ve kıyılar ile ilgili her talebin olumlu karşılanması gibi bir sorumluluğun ve/veya hedefinin olmaması gerekmektedir. Kıyı Alanları Yönetiminin planlama felsefesinde "sürdürülebilirlik" temel dayanak noktasını oluşturmaktadır.

Anglosakson örgütlenmesinin temellerinin atıldığı İngiltere' de olduğu üzere fiziki planlama yetkilerinin tek bir çatı altına alınıp diğerlerinin onu destekler kuruluşlar olarak çalışmaları çeşitli kaynaklarda önerilmesine rağmen kültürel gelişmişliğimize daha yakın olan ve kültürel etkileşim halinde bulunduğumuz Akdeniz ülkelerinden İtalya' daki "Beyaz Masa" uygulamasının ülkemiz için daha uygun olacağını düşünüyoruz. Tam teşekküllü bir kıyı projesinin BKAY mantığı ile gerçekleştirilmesi için tahminen ikibin (2000) imzaya gerek olduğu kıyılarda faaliyette bulunan özel sektör tarafından ifade edilmektedir. Bu bağlamda "Beyaz Masa" uygulamasında, merkezi ve yerel idare yanında bölgedeki diğer tüm paydaşlar eşit haklara belli bir süreliğine sahip oluyor ve söz konusu kıyı projesi ile ilgili kısa süre içinde bir planlama kararı alındıktan sonra (şerhler hariç olmak üzere) hemen planlama sürecine ve hatta yatırımın gerçekleştirilmesi sürecine geçiliyor. Söz konusu şerhlerin itiraz sürecini tamamlamasıyla birlikte planlar ve/veya yatırımlar tekrar gözden geçiriliyor. Söz konusu proje bizim gibi hiyerarşik örgütlenme şemasına sahip ülkelerde son söz sahibi otoritenin yerini alabileceği için genel kabul görebilecektir. Ancak planlamanın esnek

olmayan yapısını temelinden oynatacak itiraz süreçleri için belki alternatifli planlamanın ve/veya basamaklı bir gerçekleştirilme süreci olmalıdır. İmar planlarının son onay mercileri Büyükşehir belediye meclisleri olup, onaylanmayan planlar hükümsüzdür. Plan onay yetkisindeki söz konusu dikey hiyerarşi yataylaştırılmalı ve genişletilmelidir. Bir diğer alternatif ise, kıyılarla ilgili ortak bir düzlemde ilgili kıyı hakkında söyleyecek sözü olan her paydaşın oy sahibi olabileceği bir yapı kurulmalıdır. Ancak uygulama noktasında, kapsamlı olarak hazırlanacak ölçütleri karşılayacak kurumlara uygulamacı kurum kimliği verilmelidir ki yerelde söz konusu birim belediyeler olmalıdır. Belediyelerin meclislerinde sağlayacağı nitelikli çoğunluk yanında halkın doğrudan katılımı ile ürettiği planlar asıl olmalı, merkezden müdahalelerle bu plan yok sayılmamalıdır. Türkiye'nin kıyı master planı kapsamında veya bölgesel düzlemde gerçekleştirilecek planlar çerçevesinde bütüncülük sağlanmalıdır.

Kıyı Alanlarındaki sosyo-ekonomik süreçler ve bunlarla ilgili yoğun karmaşık, birbiriyle etkileşen, yarışan, çelişen kullanım ve faaliyet kararları arasındaki eşgüdüm-bütünleşmesini sağlayacak planlar yapılmamıştır. Çevre Düzeni Planı gibi mevcut planlama yöntemleri çoğu kez yetersiz kalmaktadır. Mevcut fiziksel planlama yaklaşımında planlama kademeleri arasında ilişkilerin zayıf olması, yetki örtüşmeleri bulunması, planlama sürecinde koordinasyonun sağlanamayışı, sektörler arası dengenin planlara yansımayışı, doğal çevrenin korunmasına ilişkin ekolojik temele dayalı planlama tekniklerinin planlama sürecine bütünleştirilmemesi sonucunda fiziki planlarda olumsuz kararların yaygınlaşması, plan uygulama araçlarının (özellikle finansman alanında) yeterli olmayışı nedeniyle planların uygulanmayışı, yaptırım güçlerinin zayıf olması gibi bir çok sorun bulunmaktadır. Günümüzdeki çevre düzeni planlarının gerek hazırlanış, gerekse onama sürecinde teknik denetim ve demokratik katılımı oldukça dar tutulmakta olup "Kamuoyu katkısı" veya "halkın doğrudan katılımı" öncelikli olmayıp yetki ayırımının net olmaması en büyük problemidir.

Araştırma, Bilgi Toplama ve Yönetimi, Uzaktan Algılama, Coğrafi Bilgi Sistemleri ve E- devlet

Marmara Bölgesi kıyılarındaki araştırma, değerlendirme ve planlama çalışmalarında yakın zamanda içinden çıkılması pek mümkün gözükmeyen karışıklık, belirsizlik, organizasyonsuzluk ve yönetim eksikliği tarafımızdan not edilmiştir. Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilen toplumların gelişmişlik seviyelerine ilişkin tanımlamalardan biri bilgi üretmek, üretilen bilgilerin saklanması ve paylaşılmasına ilişkindir. Son yıllarda bilgi üretiminde hemen hemen her bilim kolunu içerecek şekilde bir patlama yaşanmaktadır. Gelişmişlik ölçütlerine göre ne kadar bilgiyi ürettiğinizden daha önemlisi ne kadar bilgiyi paylaştığınızdır. Birbiri üzerine yığılmış sayısız veri planlama, tasarım ve uygulama süreçlerinde katkıdan daha çok zararı olmaktadır. Birbiriyle etkileşimli veya tamamen bağımsız olabilecek verilerin ortak bir düzlemde, dikey ve yatay ilişkilerinin tanımlanmış olarak saklanması KAY için büyük önem taşımaktadır. Kıyı Alanları Yönetimine ilişkin çalışmalar ağırlıklı olarak akademik düzlemde gerçekleştirilmektedir. Bunun yanında ilgili merkezi ve yerel kurumların kendi amaçlarına hizmet eden, sonuçlarının sadece ilgili kurumun ilgisini çektiği, bütünsellikten uzak, münferit araştırmalarla sürdürülmektedir. Söz konusu münferit çalışmalara ilişkin bilgi toplama yine evrensel ölçütlerden yoksun şekilde gerçekleşmektedir. Koordinasyonsuz ve ilişkisiz verilere ulaşmak zor, çoğu zaman imkânsızdır.

Bilgi paylaşımının arttığı günümüzde veri paylaşımını bir kurumsal çatı altında belirli ölçütler ile gerçekleştirilmelidir. Halk doğrudan olmasa bile tercihen seçilmiş temsilcileri aracılığıyla katılımı öncelikli felsefesi yaptığı KAY' de, bilgilerin saklanması, kurumların yeterli ve gerekli tedbirleri almasını geciktirebilmektedir. Önemli ve acil

bilgilerin açıklanmasından kaçınılması kıyılara ilişkin politikaların temel sorunları arasındadır. Bölgesel düzlemdeki çevre konularında kamuoyuna karşı uygulanan örtülü gizlilik bireysel olduğu kadar kamusal mağduriyetlerde devlet eliyle sebebiyet vermektedir. Marmara Bölgesi başta olmak üzere kıyıların özellikleri ve tanımlamaları ile ilgili, kıyılarımızın ne tür uygulamalara uygun olduğuna, yenilenme sürelerine ilişkin, vb. pek çok özeliği içeren bir döküm-dökümantasyon söz konusu değildir. Genel olarak kıyısız özelliklere tam hâkim olmadan, farklı kullanım potansiyellerini belirlemek üzere fizibilite ve ön araştırma yapmadan planlama, tasarım ve uygulamaya geçilmekte, ondan sonra ortaya çıkan sorunların çözümü için uğraşılmaktadır.

İlgili cisimlerin gerek niceliğine gerekse niteliğine ilişkin özelliklerinin arada temas olmaksızın değerlendirilmesi, ölçülmesi olarak adlandırılabilir olan uzaktan algılama bilimi aynı zamanda geniş alanların özelliklerinin tanımlanmasındaki en ekonomik method olarak kabul görmektedir. Uydu görüntülerinin giderek artan iki cisim arasındaki farkı ayırt etme olarak özetleyebileceğimiz çözünürlüklerinin yanı sıra artan alternatifler bağlamında gittikçe ekonomik hale gelmeleri ve artan elektromanyetik çözünürlükleri ile hemen hemen her meslek grubunun kullanıma alanına girmektedir. Bu bağlamda en fazla kullanım alanı olarak dinamik ve karmaşık yapıları ve ulaşım problemleri ile kıyılarda olagelmektedir. Ülkemizde özellikle üniversitelerde uzaktan algılama için araştırma programları yürütülmekte olup gerçekleştirilen çalışmalar genellikle kıyısız arazi kullanımlarının belirlenmesi, kıyı önü, kendisi ve gerisi boyunca değişimlerinin saptanması, vb. konularla sınırlıdır. Uzaktan algılama verilerinin bilgi sistemi ile bütünleştirilmesi konusundaki çalışmalar ise yerel bazlı münferit uygulamalar düzleminde yürütülmektedir. Uygulamalar arasında ölçüt birliği yoktur ve en önemlisi genel çerçevesi çizilmiş bir veri tabanı oluşturulamamıştır.

Güncel KAY uygulamalarında Dünya üzerindeki karmaşık sosyo-ekonomik, çevresel vb. sorunların çözümüne yönelik konuma dayalı karar verme süreçlerinde kullanıcılara yardımcı olmak üzere, büyük yer tutabilen coğrafi verilerin; toplanması, depolanması, işlenmesi, yönetimi, mekânsal analizi, sorgulaması ve sunulması aşamalarını barındıran donanım, yazılım, personel, yöntem bütünü olarak tanımlanabilecek olan Coğrafi Bilgi Sistemlerinden (CBS) yararlanması beklenmektedir. Doğal yaşamamı oluşturan tüm bileşenlerin varlıklarını ve birbiri ile olan ilişkilerinin sürdürülebilir olarak devam ettirilebilmesi, söz konusu bileşenler, paydaşlar arasındaki ilişkiyi bozucu kaynakların belirlenmesi, bunların etkisizleştirilip ortamdan uzaklaştırılması veya etkilerinin kabul edilebilir sınırlara çekilmesi, CBS' nin ana çalışma alanlarından biridir.

Coğrafi Bilgi Sistemleri, mekâna dayalı ölçüm, gözlem, vb. yöntemler ile elde edilen grafik ve olmayan verilerin toplanması, saklanması, işlenmesi ve karar vericilere sunulması unsurlarını bir bütünlük içerisinde gerçekleştiren ileri bir bilgi sistemidir. Kara kökenli çalışmalarda kullanım sıklığının yanında günümüzde gittikçe artan oranda önem kazanan KAY' de vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir. Sistem, farklı sosyal, kültürel, ekonomik ve politik aktivitelerin gerçekleştiği KAY' de farklı bilgi kaynaklarından gelen farklı formattaki verilerin bütünleştirme ve uyumlaştırılmasında sağlamaktadır.

Dünyanın çeşitli kıyı alanlarında gerçekleştirilen örnek yönetim uygulamaları ağırlıklı olarak Uzaktan Algılama veri ve teknolojilerinin kullanılarak üretilen verilerin yanı sıra diğer kaynaklardan gelen verileri bir arada değerlendirmek üzere mekânsal karar destek sistemi olarak CBS' leri KBS (Kent Bilgi Sistemi) adı altında kullanılmaktadırlar. Ülkemizde bu yöndeki faaliyetler ulusal ölçekte çeşitli kamu kurumları tarafından, bölgesel ölçekte ise üniversiteler tarafından gerçekleştirilmektedir. Arada en alt düzeyde dahi bir eşgüdüm ve uygulama birliği olmadığı tarafımızdan not edilmiştir. Küresel ölçekte etkili internet başta olmak üzere iletişim araçlarının verilere kolay erişim ve paylaşımda sağladığı olanaklar ülkemiz

ölçeğinde “Akıllı Devlet (SG: Smart Government)” veya “Sayısal Devlet (DG: Dijital Government)” olarak da isimlendirilen e devlet çatısı altında değerlendirilmesi gerekmektedir. Birleşmiş Milletlerin bir araştırmasına göre, farklı seviyelerde de olsa 169 ülkeden %90’ u e devlet olarak adlandırılan süreçten yararlanmaya başlamıştır.

Günümüzde gelinen ve yakın zamanda hedeflenen bireysel ve toplumsal gelişmişlik düzeyleri ile toplumlara başta hizmet etmek, talepleri karşılamak ve yönetmek, geleneksel devlet anlayış ve yapısıyla gerçekçi değildir. E-devlet uygulamaları sayesinde KAY’ de olacağı gibi gerek merkezi gerek yerel süreçlerde yaşanan verimsizlik, hantallaşma, halkın yönetimlere karşı olan güvensizliği vb. sorunlar büyük bir hızla sonuca ulaştırılabilir.

Kıyı Alanları Yönetimi gibi halkın doğrudan katılımını içeren süreçlerde daha büyük oranda tatmin ve sonuç odaklı yaklaşımlar sergilenebilir. Ülkemizde E-devlet uygulaması son yıllarda azımsanmayacak oranda yol almış olup dünya üzerinde yüksek oranda E-devlet kullanan ülkeler kategorisine doğru yükselmektedir. Toplumsal olduğu kadar bireysel gelişmişlikle de ilintili kullanım oranları uygulamalar yaygınlaştıkça artacaktır. Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetiminde E-devlet kullanımı uygulama alanları arasına acil olarak dâhil edilmelidir. Bu kapsamda Marmara Denizi kıyılarından başlayarak bir dokümantasyon çalışması gerçekleştirilerek en alt seviyeden dahi olsa gerekli bir ölçüt birliği oluşturulup diğer bölgelere uygulama genişletilmiştir.

Özel koruma alanları, kıyasal çevrenin korunması

Öncelikle sahip olduklarının tam bilincinde olmayan geniş halk kesimlerinin korumacı bilinçten yoksun olması, yerel yönetimlerin bu kesimden geliyor olması ve hatta merkezi yetkililerin bile bilinç eksikliği kıyıların korunması konusunda aşılması en zor engellerin başında olduğu belirlenmiştir. Özellikle koruma ve SİT alanları yerel ölçekte yerel nüfusun faaliyetlerini yasaklayıcı olacağı olarak algılanmaktadır. Bunda merkezi, yerel tüm idarelerin geçmişteki yasakla-sakla zihniyeti geliştirici olmuştur. Ancak günümüzdeki felsefe “koruyarak sürdürülebilir olarak kullan” olarak değişmeye başlamıştır. Ancak algı her kesimde geçmişte olduğu gibidir. Başta Çevre ve Şehircilik, Kültür ve Turizm Bakanlığı olmak üzere ilgili bakanlıkların ilan ettiği koruma alanlarında her geçen gün artan sayıda araştırma gerçekleştirilmektedir.

Ancak ihale kanunu gereği projeler bilimsel önceliklerden uzaklaşmakta, işi ihaleden kapmak ve sonlandırmak önceliği olan firmalar tarafından projeler gerçekleştirilir olmaktadır. Proje içinde taahhüt edilen konular birbirinden bağımsız uzmanlarca bütüncüllükten uzak bir şekilde araştırılmakta olup ekosistem bütünlüğü içinde ele alınmamaktadır. Özel Çevre Koruma alanlarının, Milli parkların, SİT alanlarının (Çevre ve Şehircilik, Kültür ve Turizm Bakanlıkları) ilanlarına ilişkin ölçütler net olarak belirlenmiş olmayıp alanların biyolojik koridorlara sahip olup olmadığına ilişkin herhangi bir doküman çalışma sırasında bulunamamıştır. İlan edilen sit alanlarında çoğu aşamada herhangi bir araştırma yapılmamakta olduğunu ifade etmek yanlış değildir. Söz konusu alan ilan edilirken eko-sistemlerin sürdürülmesi öncelikli olarak irdelenmemektedir. İlgili kurumlar bünyesinde nitelikli bir kadrolaşmadan da söz etmek mümkün değildir.

Akademik olarak başarılı uzmanlar çeşitli sınav sistematiğinden sonra kurumlara katılmalarına rağmen çevresel konular bağlamında yetersiz veya ilgisiz-duyarsız olabilmektedir. Bu nedenler başta olmak üzere söz konusu alanların kendi hallerine bırakılmasının önüne geçmek, izleme ve yönetişime tabi tutulmalarının sağlanması için sistematiği daha özerk olabilecek, daha geniş katılıma sahip, mümkün olabildiğince yerel örgütlenmelerce sürdürülmelidir.

Kıyı kanununda alçak-basık kıyı tanımlarında yer alan kumul ifadesi bir süreci tanımlamayıp sabit bir varlıkmiş gibi hukuki tanım yapılmıştır ki bu yeryüzüne ait özellikleri bir süreç içinde değerlendiren jeomorfoloji bilimi ile bağdaşmamaktadır. Kimi jeomorfolojik yaklaşımlara göre kumullar, süreçlerini kıyısız süreçlerini tamamladıkları için kıyı bölgesinin dışında tutulması gerektiği ifade edilmesine rağmen kıyı kanunun günümüzde ki uygulamasına göre kıyısız bir elemandır. Kumullar ile ilgili olarak kıyı kanununu da içine alacak çok sayıda hukuki ihtilaflar söz konusudur. Kumullar konusunda sadece jeomorfolojik değerlendirmeden ziyade hukuki değerlendirmelerde gerçekleştirilip, günümüzün özünde koruma-kullanma politikasını benimsemiş ülkemiz gerçekleri ile olduğu kadar uluslararası değerleri de içeren özgün bütüncül bir çevresel yaklaşım geliştirilmelidir. Sadece ülkemizin değil insanlığın ortak mirası kabul edilen kıyı kumullarına ilişkin araştırmalar artırılmalı, kullanımları üzerine ciddi sınırlandırmalar getirilmelidir.

Marmara Bölgesi içinde yer alan lagünler ağır kentsel baskı altındadır. Acil olarak iyileştirme ve ıslah etme çalışmalarına gereksinim kaçınılmaz olup gerçekleştirilecek ıslah çalışmalarının çevre mühendisliği yaklaşımından daha ziyade bütüncül bir yaklaşımla ekolojik olarak gerçekleştirilmelidir. Sulak alanlar için çalışmalar Marmara Bölgesi bağlamında oldukça sınırlı kalmıştır. Genel kamuoyu algısı söz konusu alanlar için hastalık, potansiyel tarım alanı, vb. olarak algılanmasının ötesinde fazla anlam taşımamaktadır.

Kıyı yönetimi araçları

Sadece kıyılarımızda değil çevreye ait yatırımların yönlendirilmesinde en önemli rolü oynayan ve yatırım gerçekleştirilmesinden önce, çevreyle olan ilişkisini ortaya koyan rapor olan Çevre Etki değerlendirme (ÇED) Raporlarının hazırlanmasında deneyimsiz, donanımsız ve tamamen kar amacı güden şirketler yer almaktadır. Raporlar genellikle yerinde araştırmaları yapılmadan yalnızca ilgili bölgeye ait kaynakçalara dayanarak hazırlanmaktadır. Bölge hakkında genel bilgiler ile genel türlerin dokümantasyonu yapılmaktadır. Özellikle kıyı alanları gibi özel uzmanlaştırma gerektiren alanlarda söz konusu raporların hazırlanmasında gerekli özen ve ihtimama gösterilmemektedir. Nesli tehlike altında olan kıyı/deniz canlıları ile nadir kıyı/deniz habitatlarından hemen hemen söz edilmemektedir. ÇED raporlarında yer alan bilgilerin doğruluğu, halkın doğrudan katılımına olduğu kadar sivil toplum örgütlerinin de görüşlerine kapalı olup kurulan dar kapsamlı komisyonlarca değerlendirilmektedir. Bu bağlamda yatırımlar eksik ve yanlış bilgiler ile değerlendirilmektedir. ÇED kapsamında gerçekleştirilen “Halkın Katılımı” toplantıları şekil şartı yerine getirmek üzere gerçekleştirilmekte olup çevreye olan olumsuz olabilecek etkileri kadar olumsuz kültürel ve sosyo ekonomik etkilerde göz ardı edilmektedir. Bunun yanı sıra ÇED raporu kapsamında alınması gereken tedbirler, önlemler ve bağlamındaki yatırımlar gerek yerel yetkililerce gerekse Çevre ve Şehircilik Bakanlığının ilgili birimleri tarafından takip edilmelerinde sorunlar yaşanmaktadır.

Eğitim

Yerel yönetim personelinin, “Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi” kavramına uzak olduğu çalışmalarımız sırasında anlaşılmıştır. Yerel yönetim personeline bu konuda meslek içi eğitimler verilmelidir. Kamuoyunun kıyılara bakışında da bir kristalleşme yoktur. Kamuoyu kıyıları getirim-kazanç alanı ya da tatil alanı gibi algılamaktadır. Bu algı düzeltilmeli, kıyı alanlarının bir bütün olduğu ve kıyı kullanımlarının çok yönlü olabileceği halka anlatılmalıdır.

Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi kavramının yaygınlaşması için bu konuyla ilgili eğitim ve projeler geliştirmek adına başta üniversiteler kendisini kıyı ile ilgili alanlarda geliştirmelidir. Bu bağlamda devlet personel rejimi içinde de gerekli düzenlemeler sağlanmalıdır. İnsan gücü eksikliği 2004 yılında gerçekleştirilen kanun değişikliğinden sonra yerel yönetimlerden başlayarak giderilmelidir. Bu bağlamda ilgili müdürlükler bünyesinde KAY, Kıyı Mühendisliği, Kıyı Jeomorfolojisi, vb. uzmanlık konularında çalışabilecek uzmanları görevlendirilmeli ve sertifikasyon çalışmaları ile meslek içi eğitime tabi tutulmalıdırlar.

Bir ihtisas dalı olarak coğrafyanın ve dolayısıyla coğrafyacının BKAY kapsamında eksikliği (veya kenarda bırakılması) nedeniyle çözülebilecek birçok problemin üstesinden gelinememekte ve BKAY' ne daha geniş bir bakış açısı sağlanamamaktadır. Bu bağlamda eğitimini ağırlıklı olarak CBS ile bütünleştirmiş "Coğrafyacı" ların üniversitelerin ilgili bölümlerinden mezun olması gerekmektedir. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kanununa yapılacak bir ilave ile "Coğrafyacı" mesleğinin kadro kanununa dâhil edilip mevcut kadrolardan "uzman yardımcılığı" görevlerine BKAY ile ilişkili diğer mesleklerin yanı sıra, "Coğrafyacı"ların da görevlendirilmesinde büyük yararlar olacağı aşikârdır.

Kıyı Sorunlarının Uluslararası Boyutu

Kıyı Alanları Yönetiminde problemlerin çoğunluğu ulusal temelli olmakla birlikte uluslararası boyutu ve temeli olan problemlerde her geçen gün daha fazla sayıda ve etkide gerçekleşmektedir. Ulusların gelişmişlik düzeyleri farklı olmasına rağmen ortak problemler konusunda işbirliği büyük önem kazanmıştır. İklim değişikliğine bağlı olarak dünya üzerinde farklı bölgelerde farklı farklı seviyelerde olmak üzere deniz seviyelerinin zaten hali hazırda yükselmekte olduğu gerçekliği insanlığı ilgilendiren birincil öncelikli problemdir.

Deniz seviyesinin altındaki alanların ve sulak alanların su altında kalacak olması, kıyı erozyonunun artacak olması, alçak kıyı bölgelerinin deniz baskınlarına maruz kalması, kıyılardaki tatlı su kaynaklarının tuzlanması, kıyıların bütünlüğünün tehdit altında kalması, vb. olarak kabaca sıralanabilecek problemlerin tümünün küresel ölçekte tüm kıyılar boyunca yaşanacak olması ve söz konusu değişikliğin bir insan ömrü içinde gerçekleşecek olması en büyük problemidir. Kıyı alanlarının benzersiz ekosistemleri üzerinde geri dönüşmeyecek tahribatlar oluşacaktır. Deniz seviyesinin yükselmesinin en önemli sosyo-ekonomik etkisi yoğun nüfusa sahip olan kıyı düzlüklerinin su altında kalacak olmasıdır. Deniz seviyesinin Akdeniz için 1,0 m yükselecek olması Mısır'ın verimli topraklarının %15'ini sular altında kalmasına neden olacaktır, benzer olarak Bangladeş'te bu oran %14 olarak hesaplanmaktadır. Ülkemiz içinde çeşitli öngörülere göre izdüşümler gerçekleştirilmeli, sular altında kalacak tarım alanları için gerekli tedbirlerin alınmasının sağlanması, tatlı su kaynaklarının korunması üzerine hidrolojik çalışmaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

İkincil öncelikli sorunların başında sınırlardan bağımsız olan deniz ve kıyı kirlilikleridir. Genel olarak Dünya denizlerinin su kalitesi her geçen gün azalmaktadır. Okyanus döngüleri içinde kilometre mertebesinde çaplı çöp döngüleri söz konusudur. Dünya denizlerinin biyolojik olarak üretkenliği her geçen gün azalması sonucu biyolojik çeşitlilik azalmaktadır. Endemik türler yok olmaktadır. Çeşitli nedenler (kanalların açılması, gemi denge suları ile taşıma, vb.) ile taşınan ılgacı türler farklı coğrafyalarda ortamın tek canlı türü haline gelmektedir. Söz konusu durumlar kıyı balıkçılığı başta olmak üzere kıyı gerisinde ki sosyo ekonomik faaliyetleri aksatmakta, olumsuz yönde yeniden şekillendirmektedir. Dünyamız için ekolojik açıdan çok büyük öneme sahip Mercan kayalıklarında yaşanan küresel ölçekte değişimin bir sonucu olarak bir nevi

çölleşme olarak adlandırabileceğimiz beyazlaşma hemen hemen her bölgede hızla yayılmaktadır.

1960 lı yıllarda özellikle İspanya ve İtalya gibi ülkelerde yaygın kötü kıyı kullanımının bir sonucu olarak eski cazibesini kaybetmiş kıyılara ve tesislere sahip, bozulmuş kıyılar bu ülkelerin en büyük problemi olup Mercan ekosistemine sahip olan 109 ülkeden 93'ünde kayıpların büyük olduğu tespit edilmiştir.

Uluslararası ticaretin atardamarı olan deniz yolu taşımacılığının kıyılar üzerindeki tersane, elleştirme mekânları, limanlar gibi yapıların yanı sıra gemilerden kaynaklanan kirlilik gittikçe etkisi artan problemlerdir. Denizlerde artan enerji, maden aramaları ve bu bağlamdaki işleme faaliyetleri olumsuz çevresel etkiler ve tehlikeler içermektedir (Kaya, 2010).

Sonuç

Yerel yönetimler açısından örnek bir bütünleşik kıyı alanları yönetim planı coğrafi mekân olarak bütüncül ve kapsayıcı olduğu kadar uzun soluklu, sürekli denetlenebilir ve düzeltilebilir olması gerekir. Bunun yanı sıra halkın doğrudan katılımı öncelikle sağlanarak yerellik ilkesi güdülemede doğal süreçler ile uyumlu bir yapının kurulması gerekir. Tüm ilgili ve yetkili kurum ve kuruluşların katılımlarının yanında kendilerinin konu ile ilgili olduklarını kabul eden tüm sivil toplum örgütlerin günümüzün teknolojik imkânlarını bir arada kullanmalıdır. Ülke, bölge bazında Kıyı Alanları Yönetimi Master plan ve politikaları oluşturulmalıdır. Bu plan ve politikalar yönlendirmesinde bilimsel olarak gerekli tüm şartlar sağlandıktan sonra, yerel ölçekte plan özgün ve tekil olmalıdır.

Türkiye ekonomisinin önemli bir mihenk taşı olan Marmara Bölgesi'nde Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi (BKAY) alanında yapılan çalışmaların oldukça yetersiz kaldığı gözlemlenmektedir. Başta İstanbul Büyükşehir Belediyesi olmak üzere birkaç büyük kıyı belediyesinde yapılan çalışmalar geleceğe yönelik umut verici olsa da alınması gereken çok yol olduğu görülmektedir. Özellikle Marmara Bölgesi genelinde merkezi idareyle birlikte yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri, diğer kurum ve kuruluşlar biraraya getirilmeli Marmara Bölgesi için yeni bir BKAY planı hazırlanmalıdır.

KAYNAKLAR

1. AKKAYA, M.A, GAZİOĞLU, C., YÜCEL, Z.Y. & BURAK, S. (1998). " Kıyı Alanlarının Rasyonel Kullanımı ve Yönetiminde Kamu Yararı İlkesi. (The Public Benefit Principle in the Rational Use and Management of Coastal Areas)" *Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları II. Ulusal Konferansı, Türkiye Kıyıları 98 Konferansı Bildiriler Kitabı*: 39-47.
2. BURAK, S. A., DOĞAN, E., GAZİOĞLU, C. (2004). "Impact of urbanization and tourism on coastal environment" *Ocean & Coastal Management*, 47, 515-527.
3. EROL, O. (1989): "Türkiye'de Kıyıların Doğal Niteliği, Kıyının ve Kıyı Varlıklarının Korunmasına İlişkin "Kıyı Kanunu" Uygulamaları Konusuna Jeomorfolojik Yaklaşım. *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülten*, Sayı:6 No:6.
4. GAZİOĞLU, C. (2018). "Biodiversity, Coastal Protection, Promotion and Applicability Investigation of the Ocean Health Index for Turkish Seas" *International Journal of Environment and Geoinformatics (IJEGEO)*, 5(3), 353367.
5. GAZİOĞLU, C., AKKAYA, M.A., BALTAOĞLU, S. & BURAK, S.Z. (2016). "ICZM and the Sea of Marmara: The İstanbul Case" *The Sea of Marmara: Marine Biodiversity, Fisheries, Conservations and Governanace* (Editors: Özsoy, E., Çağatay, M.N., Balkıs, N., Balkıs Çağlar, N., Öztürk, B.), 935-957.
6. KAYA, H. (2010). "Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetiminde Yerel Yönetimlerin Rolü" *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği, Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul.
7. ÖZHAN, E. (1998). "Coastal zone management in Turkey" *Ocean & Coastal Management*, 30(2-3), 153-176.

